Kaarel Robert Pusta

Kontrastide aastasada

Kaarel Robert Pusta

Kaarel Robert Pusta

Kontrastide aastasada

Koostaja: Hando Runnel

ILMAMAA
Tartu 2000

"Eesti mõtteloo" sarja peatoimetaja: Hando Runnel
Sarja kujundus: Kaljo Põllu

"Eesti mõtteloo" raamatute väljaandmist
toetab Eesti Mõtteloo Sihtkapital

Selle raamatu väljaandmist on toetanud
Justiitsministeerium, Kultuuriministeerium ja
Eesti Kultuurkapital

Toimetanud Katre Ligi

© Ilmamaa 2000
Vanemuise 19, 51014 Tartu
ISBN 9985–878–87–6
ISSN 1024–1604 nr. 33
OÜ Greif trükikoda
Kastani 38, 50410 Tartu

Sisukord

Hando Runnel: Kaarel Robert Pusta ja Euroopa küsimus 9
Kontrastide aastasada (1950) 12

I OSA
MAAILMASÕJAST ISESEISVUSENI

Sõda (1914) 23
Sõda ja ajakirjandus (1914) 26
Noor rahvas (1917) 30
Kas saame valmis? (1917) 35
Keda valida? (1917) 40
Kui me saaksime vabaks (1917) 43
Kes meie oleme? (1917) 46
Read koomale! (1917) 50
Kiri Tõnissonile (1919) 52
Uskumatu kuulsuse aasta (1920) 57
Kiri Prantsuse välisasjade ministrile (1920) 60
Õnnesoovid rahusaatkonna esimehele hr. J. Poskale (1920) 63
Kõne Rahvasteliidu konverentsil Genfis (1920) 64
Kiri Eesti Vabariigi välisministrile (1921) 67
Kirju Jaan Tõnissonile (1921 ja 1922) 71

EUROOPA KOOSTÖÖ VÕIMALUSI

Rahvasteliit ja tema töö tähtsus (1924) 81
Euroopa ja Eesti (1926) 86
Balti liit – Paneuroopa eelkäija (1927) 93

Kiri Pariisist (1927) 96
Eesti iseseisvus *de facto* ja *de jure* (1928) 99
Paneuroopa liikumine ja selle lähemad ülesanded (1929) 110
Mida nõutakse meie saadikutelt? (1939) 119
Balti mere vabadus (1933) 125
Kiri Karl Astile (1933) 130
Balti mere statuut (1935) 133
Kas on põhjust häireks? (1935) 147
Millist erapooletust soovitatakse Balti riikidele? (1935) 153
Euroopa koostöö võimalusi (1935) 159
Austria välispoliitika (1937) 166
Ausammas Briand'ile (1937) 169
Kakskümmend aastat Balti riike (1938) 173
Tšehhoslovakkia küsimärk (1938) 177
Kas 1939 veel rahuaasta? (1938) 181
Hispaania ja Euroopa (1939) 184
Päevast päeva (1939) 189
Küsimärk – Nõukogude Vene (1939) 192
Rahutaktikast sõjakäras (1939) 197

KODUTUTE AJASTU

Eesti ja Vene (1941) 205
Eesti vabadusvõitlus kestab (1941) 210
Rahvustundest sõjas ja rahus (1942) 217
Kas on Atlandi deklaratsioon veel kehtiv? (1944) 225
San Francisco põhikiri (1945) 229
Kiri Long Islandilt (1946) 233
Eesti maapaos (1946) 236
Mõtteid vaimu pühal (1948) 240
Euroopa sünnitusvalud (1948) 242
Lääs ja Ida (1949) 248
Euroopa ootab juhtimist (1950) 256
Rahvas ja riik (1954) 262
Eestit ei ole unustatud (1954) 266
Saksamaa ja meie (1955) 270
Euroopa asutav kogu? (1957) 274

Ikestatud rahvaste konverentsil (1958) 277
Õigus ja vabadus jagamatud (1961) 281
Läänemere vabaduse eest (1963) 285
Kust tekkis ja kuhu suundub Euroopa? (1962) 289

II OSA

TAGASIVAATEID

Uus aasta 1905 (1935) 299
Jaan Tõnisson vaba mehena (1938) 306
Eestile nime nõutamas (1927) 309
Kui Eesti oli eksamil (1960) 315
Mälestusi Roomast (1954) 320
Sünnipäeval (1953) 326
Prinkipo – ja "tipp-konverents" (1958) 330
Eesti kartul kasvab Tenerifel (1958) 333
Eesti Vabariigi aastapäevaks (1957) 337
Jaan Tõnisson Eesti välispoliitikuna ja diplomaadina (1960) 340

NENDE TEOD KÄIVAD NENDE JÄREL

Andres Dido haual (1921) 351
Tema teod käigu tema järel (1925) 353
Mälestusi Viktor Kingissepast ja Jaan Tõnissonist (1929) 357
Madame Aline Ménard-Dorian (1929) 360
Georges Clemenceau (1929) 362
Idee võidab (1937) 366
Eesti ja Franklin-Bouillon (1937) 368
In memoriam Aleksander Kreekmanist (1938) 371
Pius XI pärandus (1939) 373
Mälestusi Edvard Benešist 1918–1938 (1939) 378
Paderewski (1941) 385
Mõtteid Poola endise välisministri Jozef Becki surma puhul (1944) 388
Mõtteid president Roosevelti surma puhul (1945) 393
Jüri Uluots suri maapaos (1945) 397

KIRJAD KÕNELEVAD

Kirjad tütrele (1935 ja 1936) 403
Karl August Hindreyle (1936–1940) 420
Kirjavahetust Karl Astiga (1941) 428
Päralejõudmata kiri Ants Piibule (1941) 442
Kiri saadik Tormale (1945) 449
Kirjavahetus Otto Pukiga (1949) 453
Edgar Kant – Kaarel Robert Pusta. 23 kirja (1946–1953) 474

Ilmumisandmed, viited, märkused 524
Heldur Tõnisson: Kaarel Robert Pusta 70 533
Jüri G. Poska: Kaarel Robert Pusta 1883–1964 538
Nimeloend 549

KAAREL ROBERT PUSTA JA EUROOPA KÜSIMUS

Kaarel Robert Pusta oli Eesti diplomaat ja poliitik.

Pusta sündis 29. II 1883 Narvas, suri 4. V 1964 Madridis ning on maetud Hispaaniasse.

Pusta elutöö keskkohaks asupaigana kujunes Pariis.

Pariis oli maailma poliitilise mõtte keskus noil möödunud aegadel.

Pusta oli diplomaat globaalse mõtteviisi ning paindliku sõnakunsti võimega.

"Olgem eestlased, ja saagem eurooplasteks" on olnud meie põlvkondadele aksiomaatiline lööklause.

Selle aksiomaatilise lausega on määratlemata jäänud põhimõiste – Euroopa – ise.

Selle raamatu kaudne eesmärk on Euroopa määratlemise katse diplomaat Pusta kuju kaudu.

Euroopa on teatav osa Maast teatud riikide ja rahvastega.

Igat riiki ja rahvast määrab mõneti tema omapärane usk endasse ja oma olemisse.

Veneluse võtmeks on Venemaal toimiv usk endasse, mis kätkeb halastamatu jõu.

Euroopa põline küsimus on: olla olemas või olla olemata?

Euroopa küsimus on Euroopa eneseusu, oma jõutunde kõikumise küsimus. (See on ka Eesti küsimus olnud ja on jätkuvalt edasi. Eesti on Euroopa.)

Sest Euroopa jõud pole, nagu Venemaal on, "ühtsuses ja jagamatuses", vaid ühtsuses ja jagatuses.

Briand, Pusta, Coudenhove-Kalergi olid eurooplased suurte rahuplaanidega.

Nemad lootsid anda Euroopale hingerahu Euroopa rahvaste ühendatud jõu, j õ u k s ühendamise läbi.

Pusta kuju kaudu selguvad mõned ühendamise võimalikud mastaabid, areaalid ja katsedki.

Need areaalid ja mastaabid olid: kolme Balti riigi liit, Baltoskandia ehk laiemalt Läänemere-äärsete maade liit ning kogu Euroopa ühinemine föderatsiooniks (Paneuroopa kava), ka Rahvasteliit.

Pusta aksiomaatiline vaade oli: vaba Eesti vabas ühinenud Euroopas.

Briand'i lause oli: meie tulevik on kas ühineda või hävida.

Pusta diplomaatiat tabasid pettumused ja tagasilöögid.

Põhjuseks oli suurriikide reetlik taganemine lepetest kaitsta teisi riike ja rahvaid rasketel hetkedel.

Teise maailmasõja järel kerkis riigi küsimus uuenenud filosoofilisel kujul: millises vahekorras on õigupoolest riik ja rahvas?

Pusta oli isikutüübilt literaat, sõnakunstnik.

Pustat iseloomustas kõrgenenud usk kirjalikesse lepingutesse, usk öeldud hea (lahke) sõna väesse, usk ühiskondlikku leppesse Rousseau' vaimus.

Praegune aeg liigub Euroopa küsimuse jälle esiplaanil püsides. Euroopa uue ühendamisagitatsiooni reklaamikampaanias.

Tulevik näitab, kas Kaarel Robert Pusta oli prohvet või kergeusklik õilishing.

Sest Pustal püsis "ühendamise solidariteedi tunne" põliste väärtuste ümber; Euroopa ühendamise agitatsioon praegu toimib uute väärtuste ümber.

Neist põlistest väärtustest, millele toetus Pusta, on redutseerumas riigimõiste ja rahvusmõiste.

Euroopa püsib veel endisena, kuna Euroopa küsimus püsib uuenenud kujul endisena: kas olla olemas või olla olemata.

Pusta pidas ennast loomupäraseks optimistiks. Veel raadiokõnes ikestatud kodumaale (1956) ta kinnitas:

"Õige rahu organiseerimine riikide ja rahvaste vahel on sajandeid kestnud üritus. Selles on tagasilangusi, traagilisi

momente, nagu need, mis meie kodumaa praegu läbi elab. Kuid nagu Kolgata mäel tärkas valatud süütu vere liikumine, mis levis üle maakera, nõnda peab praegune rahvaste martüürium kord lõppema tõe, õiguse ja vabaduse võiduga. Selles teadmises, selles usus oleme kindlad ka Vaba Eesti uuestisünnis!"

Koostaja

KONTRASTIDE AASTASADA

20. aastasaja algul oli põhjusi suurimateks lootusteks ja julgeteks ennustusteks. Ka Eestis algas see rahvuslikus elevuses ja sündmuste ootuses. Venestamisaja tardumus möödus ja selle toetajad "Olevik" ja "Valgus" olid juba likvideerimisel. Jaan Tõnisson hoogustas oma "Postimehes" isetegevust ja rahvuslikku iseteadvust, Konstantin Päts asus Tallinna linnavalimisi organiseerima ja Peeter Speek söandas 1903. aastal "Uudistes" juba sotsialismi hakata propageerima. 1905. aastaks oli meil rida mehi ja ka naisi Vene poliitilises vanglas ära istunud või maapakku läinud. Selle aasta Vene riigi revolutsiooni tegime kaasa teadlikult ning kaunis suurte ohvritega. Küll mitte kaugeltki ühisel "platvormil", sest Pätsi-Teemanti "radikalismi" ja Tõnissoni evolutsioonilise "edumeelsuse" kokkupõrge kulmineerus Tartus rahvasaadikute koosolekutel, 1905. aasta detsembris, ning kestis meie poliitilises arengus edasi kuni Vabariigi lõpuni, kuigi vaheajal olid vastased liidrid ise täiesti värvi ja osasid vahetanud. Ent ühisel ettevõttel tekkisid emakeelsed erakoolid, rahvahariduse seltsid, "Vanemuine", "Estonia", "Endla", kutseline teater, Eesti Kirjanduse Selts, Eesti Rahva Muuseum, "Noor-Eesti", põllumeeste seltsid, hoiu- ja krediitühisused jm.

1914. aastal alanud maailmasõtta läksime lootustega suurematele vabadustele, 1917. aasta juulis oli autonoomsel Eestil oma vabalt valitud Maanõukogu ja Maavalitsus, Jaan Poskaga kui Vene riigi komissariga. Oleks ülehindamine ütelda, et tol ajal Eesti suundus teadlikult lahkulöömisele Vene riigist. Ei olnud seda teadvust ka teistel vähemusrahvustel. Pariisis liikus veel 1918. aasta keskel Poola propaganda raamat, mis oli koostatud 1917. aasta lõpul ja nõudis vaid ühendatud autonoomset Poolat, kuid vabatahtlikus liidus Venemaaga. Sündmuste käik

tõi aga selle küsimuse 1917. aasta novembris vene punaväelaste poolt ümberpiiratud Maanõukogu ette, kes kuulutas end kõrgemaks võimuks Eestis; selle vanematekogu, kes tegutses põranda all, saatis välja saadikud ja kuulutas välja Eesti Vabariigi 24. veebruaril 1918.

Sellest saadik oleme läbi teinud kaks Saksa ja kaks Vene okupatsiooni, Vabadussõja ja Teise maailmasõja, kõrgeima tõusu eesti rahva ajaloos, ning siis raskeima languse võõra ikkesse. Jaan Tõnisson ja Konstantin Päts on kadunud Venemaal, nende kaasaegne 1903.–04. aasta erakondade päevilt, dr. Peeter Speek, võib mõtiskleda kadunud aegade üle USA eru-ametnikuna. Kui 1905. aastal kohtasime Pariisis üht vanema põlve eesti pagulast, Helme meest Andres Tiidot (Dido), kes oli juba möödunud sajandi lõpul väljendanud oma usku Eesti iseseisvuse tulekusse, esindavad nüüd meie laialipillutatud rahvast vabas maailmas üle 70 tuhande pagulase, kõigi pagulasrahva lootustega ja voorustega, hädadega ja pahedega.

*

Aastal 1900 ennustati nagu nüüdki üldist desarmeerimist, universaalset rahu, haridust ja heaolu igaühele. Vene tsaari Nikolai II algatusel asutati Haagis Rahu Tribunal, mille uhke hoone päris kadunud Rahvasteliit, siis selle järglane Liitunud Rahvaste Organisatsioon (LRO)*. Ent 1900.–1950. aastate vahemikul on olnud paar tosinat vähemat ja kaks rüüstavamat sõda inimsoo ajaloos. Kaks korda selle aja kestel hävis Saksa riik, lagunes Austria-Ungari impeerium; 460-miljoniline Hiina, vanim riik maailmas, on pärast 20-aastast kodusõda muutumas Nõukogude Liidu osariigiks; Jaapan, kes 1905. aastal võitis Venemaa ja 1937. aastal vallutas Hiina, on praegu USA protektoraat; Inglismaa, kes oli sajandi algul kogu maailma kaubanduse

* s.o. ÜRO

vahetalitaja ja kelle impeeriumis "päike ei loojunud", on tänapäeval vaid vanem liige iseseisvate riikide enam-vähem siduvas föderatsioonis, sõltudes rahanduse ja julgestuse poolest USA heatahtlikust abist; ühtlasi esimene sotsialismi katsetamise maa ühes Lääne-Euroopa majanduses. Suurim muudatus endises Briti süsteemis on India ja Pakistani riikide tekkimine, ning kummalisem kuju kõikidest aegadest nende vabastaja Mahatma Gandhi, kes võitles vaid passiivse vastupanuga ja langes ise oma "vabastatud" kaasmaalase käe läbi. Raskemat sisemist kriisi põeb Prantsuse vabariik, kelle Euroopa rahvastik on 41 miljonit ja asumaade impeeriumis kolmes maailmaosas ligemale 73 miljonit hinge. Üks tema rahvuskangelasi Esimesest maailmasõjast, marssal-president Pétain, lõpetab oma elupäevi vanglas, tema olupoliitiline peaminister Laval poodi; selle vastaspool kindral de Gaulle kummitab rahvast oma riigipöörde kavatsustega. Sajandi algul Euroopa pankur ja sõjaliselt võimas riik, on Prantsusmaa praegu rüüstatud rahandusega ja väga väikese vastupanuvõimega maa. Osava diplomaatia abil püsib aga esiotsa koos tema impeerium, ja kui loomulik poliitiline vaist pole Prantsusmaa juhtisid maha jätnud, võib temale ikka veel ennustada määravat osa uue Euroopa kujundamises.

Sõjad ei hävita rahvuslikke liikumisi, vaid pigem tekitavad uusi. Prantsusmaa Indo-Hiina (Vietnam) sai esiotsa autonoomia, Hollandi tohutu Indoneesia saarestik oma 76 miljoni elanikuga aga täieliku iseseisvuse. Itaalia, kes sai ühendatud kuningriigiks 1860. aastal, kuulutati rahvahääletusel vabariigiks 1946. aastal, kuigi vaid sõjakaotuse meeleolus ja võrdlemisi väikese enamusega. Tema Aafrika asumaade küsimus on praegu LRO ees. Kõigist "löödud" rahvastest on aga Itaalia praegu stabiilsemaid.

Norra lahkus unioonist Rootsiga 1905. aastal, Bulgaaria kuulutas end iseseisvaks riigiks 1908. aastal. Türgi sultaniriik kaotas Esimese maailmasõja järel oma provintsid Alam-Aasias, kus tekkis rida uusi riikisid. Sündisid Soome, Poola, Danzigi vabalinn, Eesti, Läti, Leedu ja Tšehhoslovakkia vabariigid; Ungari, nimeliselt kuningriik "riigihoidjaga"; ja serblaste-kroaatide-

sloveenide kuningriik (praegu Jugoslaavia). Lühikest aega elasid iseseisvat elu Gruusia ja Ukraina vabariigid.

Teine maailmasõda ja selle õnnetu järelmäng likvideeris Saksamaa kui riigi, kuid tükeldas ka kaasliitlase Poolamaa, kuna Venemaa vallutas Eesti, Läti, Leedu, osa Soomest, Rumeeniast ja Tšehhoslovakkiast ning Ida-Preisimaa. Tekkisid jälle nimeliselt iseseisev Albaania, Ungari ja Trieste vabalinn. Aasias sündisid Saudi Araabia kuningriik, Filipiinide vabariik, Iraak, Liibanon, Süüria, Jordaania ja juudi riik Iisrael. Erilist mainimist väärib Vatikani riikliku iseseisvuse taastamine 1929. aastal, Iiri Vabariigi (Éire) täielik lahkulöömine Inglismaast (aprillis 1949) ning Saksa Föderatiivse Vabariigi asutamine septembris 1949 lääne "tsoonis" ja "Kõik-Saksa Vabariigi" väljakuulutamine oktoobris, Vene tsoonis.

*

Kuna Esimeses maailmasõjas lagunes 300-aastane Romanovite tsaaririik, käsutab või mõjutab punane tsaar Stalin praegu 800 miljonit inimest oma Euraasia riigis. Tema ainus tõeline vastujõud on USA, kelle rahvaarv oli 76 miljonit sajandivahetusel ja nüüd 150 miljonit; kes on pärast võidukat sõda Hispaania vastu 1899. aastal saanud vahemeheks ja tegelikuks "läänihärraks" mitme teise Ameerika riigi üle; kelle laevastik on suurem kui kõikide teiste maailma riikide laevastikud kokku; kes otsustas oma tööstusega ja sõjamasinatega ning mõjuga kahe maailmasõja käigu; kelle käes on vähemalt 75 protsenti maailma kullatagavarast, kes finantseerib Euroopa restaureerimist ja kelle käes oli veel hiljuti hirmsaima hävitusrelva, aatompommi monopol. Teiselt poolt aga, nagu kirjutas hiljuti surnud Ameerika geopoliitik dr. Isaiah Bowman, "ei ole joont kusagil maailmas, mis piiristaks Ühendriikide huvide ala, sest ükski joon ei saa takistada, et see, mis on kaugel, ei osutu lähedaimaks hädaohuks". Sellepärast ei võinuks olla vahetegemist Vaikse ja Atlandi ookeani alade vahel. USA algaski oma suurriigi karjääri

vaheleastumisega Hiina tükeldamise vastu "bokserite mässu"* mahasurumise järel 1901. aastal, ja proklameeris, et "lahtiste uste" poliitika määrab tema hoiaku Hiina suhtes. Kuidas selle doktriiniga saab kooskõlastada sõjaaegse liitlase maa-alade, Mongoolia ja Mandžuuria kinkimist Venemaale Jalta konverentsil 1945, ning nüüd tema täielikku mahajätmist käesoleva aasta algul, jääb Ameerika poliitikute seletada. Paljude arvates on Hiina bolševiseerimine niisama saatuslik sündmus, kui oli bolševistlik revolutsioon Venemaal 1917. aasta sügisel. Algatus "külmas sõjas" minevat nüüd täielikult Moskva kätte. Kui see nii on, oleksid kõik ennustused külma sõja kestvuse kohta vähemalt ebakindlad. On ka ilmne, et vabade rahvaste tundelisus teiste kannatuste suhtes nürineb sedamööda, kuidas kasvab ohvrite arv. Seda teatakse ka Kremlis. "Kui ühe inimese surm on draama, siis on miljoni surm vaid statistika," ütelnud Stalin. 1899. aastal pani kapten Dreyfusi protsess kihama kogu läänemaailma, peamiselt küll selle tõttu, et Dreyfusi kaitsjad olid Émile Zola ja Georges Clemenceau. Juutide pogromm Odessas ja Kišinjovis sajandi algul naelutati entsüklopeediatesse kui meie sajandi suurim massimõrv ühe rassi vastu, kuni Hitler selle ületas oma gaasikambritega ja Nürnbergi kohus andis mõrvale ta nime – rassitapp (*genocide*). Ent 15 tuhande Poola ohvitseri mahatapmine Katõni metsas ning päevast päeva jätkuv Balti rahvaste süstemaatiline väljasuretamine Venemaa poolt ei ole veel leidnud oma Zolad ja Clemenceaud. Ja USA õigusteadlaste ühing, *Bar Association*, protestib LRO täiskogus vastuvõetud genotsiidi-konventsiooni kinnitamise vastu USA Senati poolt!

* Välismaalaste vastu sihitud mäss Hiinas 1899–1901. Selle korraldasid salaühingud, kelle nimetuses kordus sõna 'rusikas', mistõttu inglased nimetasid seda bokserite (s.o. poksijate) mässuks.

*

Möödunud poolsajandi "krediidi" poolele oleks kirjutada palju asju tehnika, kosmoloogia, bioloogia, arstiteaduse ja tervishoiu, sotsiaalreformide, vanaduskindlustuse ja elupikenduse aladelt. Kaheksa aasta kestel, 1939–1947, on näiteks keskmine elupikkus USA valge rassi elanike seas tõusnud kolme aasta võrra (mehed 65,2, naised 70,6 aastat); "värviliste" elupikkus, kuigi see on lühem valgetest, tõusis samal ajal viie kuni kuue aasta võrra. Tähelepandavalt on tõusnud usuline liikumine, nimelt ristiusu õpetuse levik maailmas, kommunistliku materialismi kiuste või just selle tõttu. Ja mida suurem teadlane, seda tagasihoidlikum on ta oma leiutiste hinnangus. "Millest meie ise aru ei saa, seda seletame üksteisele," kirjutas füüsik Oppenheimer. Samas mõttes on end väljendanud dr. Albert Einstein.

Suurte nägemustega rahvajuhtidel ei ole palju õnne olnud. President Woodrow Wilson, kes formuleeris Rahvasteliidu põhikirja kavandi 1919. aastal ja hoiatas ameeriklasi, et nad paratamatult on sunnitud liituma muu maailmaga, kaotas poolehoiu oma maal ja suri mahajäetuna. Georges Clemenceau, Prantsusmaa võidu organiseerija Esimeses maailmasõjas, kukutati läbi presidendivalimistel. Aristide Briand, Ühendatud Euroopa projekteerija, pidi ise nägema oma Euroopa komisjoni lõppu. Franklin D. Roosevelt suri pettununa oma paljude eksisammude rasketest tagajärgedest. Kas peab meelde tuletama Hitlerit ja Mussolinit? Pärast-sõja tohutuid probleeme ei käsitle kusagil suured vaimuinimesed. Kas peab sellest järeldama, et "hiiglaste" ajastu on möödumas ja lootus tuleb panna rahvahulkade tõusule?

I OSA

MAAILMASÕJAST ISESEISVUSENI

SÕDA

Kõigest mõned nädalad on sellest möödas, kui esimesed erutavad teated, ka seekord jällegi Balkani mailt meie igapäevase äri- ja seltskonnaelu rahutumalt liikuma panid. Sõda oli tulemas! Sõda ühe Euroopa suurriigi ja väikese slaavi rahva vahel, mis vast paljusid külmaks oleks võinud jätta, kui mitte rahvaste läbikäimine ja ettenägijate poliitikameeste seletused meid selleks ette ei oleks valmistanud, et kõik Euroopa elanikud nagu täidetud püssirohutündri ümber asuvad, kus väikest vallatut tulesädet tarvis on, et kogu määratu hoone ühekorraga tuld võtaks. Viini ultimaatumi väljakuulutamise järel oli teada, et sõda võimalik on, suur Euroopa sõda, kus mitte üksikud riigivalitsused oma korralikkude sõjavägedega, vaid terved rahvad üksteisega meeleheitlikku võitlusesse astuvad. Nüüd on ta meil käes, see ammu kardetud üleilmne sõda, mille sarnast maakera seniajani veel ei ole näinud. Kümme aastat tagantjärele oleme hirmutundmusega Vene-Jaapani sõja kirjeldusi kuulanud, vaevalt oleme toibunud hiljutise Balkani veresauna koledustest, ja nüüd oleme ise kaastegevad sõjas, mille algul juba otsustamisvõimu selle suhtes ära oleme kaotanud, mida praeguse aja "kultuurinimeselt" oodata võib, kui see teisele samasugusele kultuurinimesele vastu astub. Veel võib meie päevil ühe isiku piiritu auahnus kõige metsikumate kirgede tulekahju loitma panna, mille kustutamiseks terve ilm on sunnitud kokku jooksma. Vaenlane, kelle vastu praegu juba 7 ilmariiki on ühinenud, seisis seniajani Euroopa kultuurrahvaste esimeses reas. Selle rahva hulgast on lugematu hulk tähtsaid teadusemehi, kunstnikke, rahvaste õiguste ja inimesearmastuse õpetajaid tõusnud. Mõne nädala jooksul on aga sellesama rahva kohta tuhandeid tunnistusi kogutud, mis tõendavad, et temas eelajalooline sõjakas esivanem

on ärganud, kelle ees mingisugused rahvastevahelised otsused ega inimliku kindluse algmõistedki enam midagi ei maksa. Tema poolt ei olevat kellelgi armu oodata, ja ei või siis ka sõja lõppu enne loota, kui see esialgne elukas täiesti kahjutuks on tehtud. Kuigi meie sakslaste kohta kuuldud hirmulugusid kõige suurema ettevaatusega vastu peame võtma, näib siiski selge olevat, et praeguses sõjas igal sõttaminejal vana aja tõesõna: "häda võidetuile" hästi meeles tuleb pidada!

Uskumata hirmulugude kõrval elame meie aga ka suuri ja imelisi silmapilkusid läbi. Inglismaal, keda tema juhtijate kaine ja külma riigitarkuse pärast harjunud oleme teiste eeskujuks pidama, võeti sõjakuulutus Saksamaale ilma ühegi vastasrinna protestita vastu, "mässaja" Ulsteri kätte võis valitsus rahuga oma riigipiiride kaitsmise usaldada, ja Inglise noorsugu, kes kohustavat sõjaväeteenistust üleüldse ei tunne, on valmis miljonilise sõjaväe Euroopa mannermaale kokku koguma, et teiste kultuurmaade ees kultuuri ja õiguse nimel oma kohust täita. Prantsusmaal, kellele vastased tema sisemiste tülide pärast iga päev sotsiaalset revolutsiooni ette kuulutasid, on nende päevade sees uus valitsus kõige äärmisemate vastaste erakondade juhtidest kokku seatud – isamaa kaitsmiseks. Muu seas ei tihka nimetamata jätta, et kõige ägedam sõja ja militarismi vastane Gustave Hervé, kes oma sõjavastase õpetuse ja kihutustöö pärast eluajal palju kannatada on saanud, üks esimestest oli, kes vabatahtlikuna sõjaväkke astus, et võõra pealetungija vastu esimeses rinnas võidelda. Töösturite ja kaupmeeste riik – Belgia, keda pilketujul heameelega "kinniseks osaühisuseks" nimetati, on korraga niipalju sõjamehelikku vahvust ja oskust üles näidanud, et see mitte üksnes upsaka sakslase sõjaplaane sassi pole ajanud, vaid ka terve ilma imekspanemist äratab. Venemaal, siin teame juba, kuidas vaenlase suured lootused sisemiste rahutuste ja rahvaste lepitamata vastuolude peale esimesel sõjakuulutamise päeval nagu udu kadusid, ja terve ilm pidi nägema, et see hiiglariik, kus kümned rahvad elavad ja oma ajalooliste ülesannete pärast paratamatult omavahel võistlevad, üksainus suur üksus on, niipea

kui ühist isamaad võõra käsi tuleb ahnitsema. Ei oleks nagu enam venelasi, poolakaid, juute, soomlasi, eestlasi, tatarlasi ja kõiki teisi rahvaid oma erakondadega ja erihuvidega olemas, vaid on praegu suur Venemaa rahvas, kes ennast oma vaimustuses ja õiglases vihas vaenlase vastu äravõitmatuks peab. Esimest korda pärast 1905. a. elavad Venemaa elanikud neid ühenduse-tundmusi üle, ja raske on ütelda, missugused päevad õieti ühendavamad on.

Nende suurte tundmuste nimel võime ütelda, et praegune verine halastamata-laastav sõda ainuke ilus ja õige sõda on, mida meie rahvad oma isamaa pinnal näinud. Tõsi küll, inimese isik, kelle kasvatamist ja täiuseleviimist meie aja kultuur oma kõrgemaks ülesandeks hakkas pidama, kaob ära miljonite möllu sisse, ja tema mälestus, olgugi see nii kõrge, võib ainult hulkade nimekirjas enesele väikest aset leida. Kuid meie näeme, kuidas kõige iselikumad ja oma isiku vastu hellad inimesed tänapäeval lihtsate soldatitena vabatahtlikult võitlusväljale lähevad, et seal, võib-olla, mingit kõrgemat meeleühendust tuhandete hulgas üle elada, või, mis õigem on, lihtsalt oma kohust täita. Näiteks kirjanik Maurice Maeterlinck, endine Prantsuse peaminister Joseph Caillaux jt. Sõda hävitab, toorestab, oleme meie kuulnud. Kuid sõda võib ka üles ehitada, lepitada ja meid hingeliselt ülendada, nagu näeme. Ta peaks meid ka ilusamale tulevikule vastu viima, nagu loodame. Tähtis on ikka, mille eest sõditakse ja raskeid ohvreid tuuakse. See võidab, kelle pool õigus on, ja sellest võidust peaks tervele ilmale, ka praegusele üleüldisele vaenlasele, õnnistust tulema.

SÕDA JA AJAKIRJANDUS

Ajakirjanduse tähtsust hinnates on teda sagedasti "seitsmendaks suurriigiks" nimetatud. Praegu, kus peaaegu kõik Euroopa suurriigid üksteisega sõjas, seisab ka "seitsmes suurriik" – ajakirjandus – täiesti sõjajalal. Inimesed, kes suurte sündmuste põhjuseid üksikutest tegudest armastavad otsida, katsuvad kuidagi ka ajakirjanduse mõju sõja puhkemise kohta ära määrata, ja nende seisukohalt on arusaadav, et ajakirjanduse mõju üleilmse sõja kohta sugugi väike ei või olla. Tuntud slaavi tegelane Georg Raffolovich näiteks püüab Lembergis ilmuvas lehes "Dilo" seletada, et Inglise seltskonna meeleolu, mis ennemalt ikka rohkem Saksa kui Venemaa poole kaldunud, viimase aasta jooksul sellest otse uue pöörde saanud, et suured Inglise lehed "Daily Mail", "Evening News", "Daily Mirror" ja isegi "Times" ostu teel venesõbralike ringkondade kätte läinud. Kui tähtsaks ajakirjanduse arvamist ka praeguse sõja sündmuste hindamises peetakse, seda näitavad igapäevased telegraafiteated, mis ametlikkude sõjasõnumite kõrval ikka ka lühidaid näppeid sõbralikest ja vaenulikest ajakirjadest sisaldavad. Lahinguvälja sündmuste kõrval peetakse hoolega ajalehtede sulesõda silmas. Esimesest veerust viimaseni täidab ka sõda kõiki lehti oma traadi- ja traadita sõnumitega, varjamiste ja liialdustega, asjatundlikkude seletustega ja umbkaudsete ettekuulutustega. Kes sõtta läheb, peab uskuma, et tema ja ta seltsilised hea asja eest võitlevad. Ajalehtedes, ka kõige "iseseisvamates", valitseb praegu seesama usk. Tuntakse isiklikku valu ja inimlikku kaastundmust, kui omad kannatavad, ja rõõmustatakse, kui vastased suures hädas on. Kuhu on jäänud i n i m e n e ja tema õiguste eest võitleja – "vaba ajakirjandus"? Kas võibki viimasest juttu olla, kui juba igapäised ja üleüldised inimsoo varad: kujutav kunst, kirjandus,

muusika sõja hävituse hullustuses kahte liiki jagatakse – meie ja võõraste omaks! Saksa õpetlased, kõige kuulsamad, ütlevad endid keiser Wilhelmi eeskujul inglise õpetatud otsustest ja vene kirjanikkudest (Dostojevski, Tolstoi!) lahti; suurtükid ja tsepeliinid, mida kultuuri-inimesed juhivad, pommitavad Reimsi ja Notre-Dame'i kirikuid; Moskva muusikaprofessorid ei tahtvat enam Beethovenist, Schumannist ja Schubertist teada... Selle järel võiks oodata, et meil ka trükikunstile, mis ühe sakslase leidus öeldakse olevat, põlglikult selg pööratakse ja meie oma vanade "sirvilaudade" juurde tagasi pöördume!...

Tuttava kaudu, kes S a k s a m a a vangipõlvest pääsenud, juhtusid kätte mõned Saksa ajalehed ja ajakirjad, võrdlemisi värsked: Berliini "Woche", kes ennast sõja puhuks raudristi pildiga ehtinud, vana tuttav "Jugend", kes ennemalt preisi kasarmuluulet nii vaimukalt mõnitada mõistis, nüüd aga ise vängelt selle kasarmu järele lehkab, "kuninglikult privilegeeritud" "Vossische Zeitung", "Berl. Tageblatt" ja sotsialistlik "Vorwärts". "Jugend", kes kord naljaks kõiksugu ilmaimesid üles hakkas arvama, kirjutas: "Es war einmal eine "Woche", in der stand kein Bild vom Kaiser" (ükskord oli üks "Woche", selles ei olnud ühtegi keisri pilti). Nüüd ei hakka see "Jugend" vist enam "Wochet" otsima, milles ühtegi *Sieger*'it (võitjat) ei oleks. Kindral Hindenburg on *Sieger*, niisamuti ka von Kluck ja kroonprints... "Woche" toob nende pildid ja "Jugend" teeb sõimuvärsse – "võitjate" auks. "Koerad" ja "Aasia hundid" – niisugused vägisõnad on isegi "Jugendis" nüüd harilikud. Kui kaugele saksa "rahvuslik kannibalism" (inimesesöömine) veel teistes Saksa pildi- ja pilkelehtedes läheb, selle kohta toob "Vorwärts" rohkesti näiteid. Keegi Münsteri professor H. Grimm, Hommikumaa keeleteadlane, kes ühe töö ka prantsuse keeles avaldanud, saadab "Münst. Anzeigerile" nüüd järgmisi keele- ja meeleproovisid:

Söögikaart Pariisi pidusöögiks:

Hästi aurutatud prantslaste südamed.
Raguu inglaste keeltest.
Sült venelaste peadest.

Hakkliha belglastest.

2. söögikaart:

Prantsuse supp Vene kontidest.
Inglise filee serblastega.
Kolmas roog: belglaste jäänused.
Jne. ikka vägevamalt...

"Vorwärts" küsib, kas peale selle veel juttu võib olla "saksa rahva auväärilisest ülespidamisest?" Selle "auväärilise ülespidamisega" on "Vorwärtsil" õige rohkesti peamurdmist. Tõele au andes peab aga tunnistama, et see leht oma seisukohalt õige südikalt "rahvuslike inimesesööjate" vastu võitleb ja kõiksugu valejuttude vastu, mis rahvuslikud lehed venelaste, prantslaste ja inglaste kohta iga päev välja pasundavad, kindlakstehtud tõeasju püüab seada. Nii näiteks trükib "Vorwärts" Tilsiti* ajutise Vene komandandi kindral Bogdanovi päevakäsud ära, mis Vene sõjaülema heast tahtmisest korda ja elanikkude julgeolekut kindlustada kõige paremat tunnistust annavad. Kuulujuttudele venelaste hirmutegudest, mis Tilsiti ümbruses olevat toime pandud, seab leht usaldatavate isikute tõendused vastu, mis ütlevad, et vähemalt suurem osa nendest juttudest haiglase ettekujutuse ja hirmu sünnitused on. Kuna kodanlikud lehed enestele saksa vangide elust venelaste ja prantslaste seas hakatuses kõiksugu koledusi lasid jutustada, toovad "Vorwärts" ja ka "Berl. Tageblatt" mitme saksa vangi sulest kirjasid, mis tõendavad, et vastased nendega õige inimlikult ja vastutulelikult ümber käivat.

Nendest "Vorwärtsi" numbritest, mis meile näha saadetud, ei leia sõja ülistamist ega ka hukkamõistmist. Üleüldine vool kisub kõiki kaasa, kuid vahe inimeste vahel tuleb siiski teravalt nähtavale: kuna ühed vaenuhullustuses oma metsikumad mõt-

* linn praeguses Kaliningradi oblastis (Sovetsk)

ted hõisates ette kannavad, nagu ülemised "salmikud" näitavad, sammuvad teised tõsiselt kaasa, sest et vastuseismine võimatu on...

P r a n t s u s m a a on enese kaitsmise seisukohal ja see määrab arusaadaval viisil ka ajalehtede seisukoha. Kindel paistab sealpool usk olevat, et Prantsusmaad võita ei või, vaid võitlust seni raugemata edasi peetakse, kuni kallaletungija Saksa militarismi võim lõplikult on murtud. "See on aksioom," kirjutab "Petit Parisien", "mis meie meeli raugemata peab hoidma ja meie tegevust kogu sõja ajal juhtima, nagu kompassinõel laevameest ka kõige tormisemal merel juhatab". Seesama kindel tahtmine Saksa militarismi üle lõplikku võitu saada kuuldub ka I n g l i s e lehtedest. "Vorwärtsi" teated tõendavad, et Inglise sotsialistidel sõja vastu iseenesest mõndagi ütelda oleks, kuid valitsusele sõjaväge keelamast hoidvat juba see kartus, et Inglismaal põhjust ei oleks vabatahtliku sõjaväe asemel sunduslikku ja üleüldist väeteenistust maksma panna.

Viimasel ajal paistab, et vastased pika ja raske võitluse ajal üksteisest rohkem lugu pidama on hakanud, ja meeletu viha asemel, mis esimeste võitluste eel käis, kuuldub ajalehtedest ja kirjadest inimlikke toonisid. Sõja "süüdlaste" otsimine ei näigi enam päevasündmuseks olevat. On tunne, et mingisugune tundmata jõud inimesi kokku ajab üksteist purustama ja igaüks täidab omal kohal seda rasket kohust, mis saatuslik silmapilk temale peale pannud. Võidusõnumite üle ei hõisata enam nii palju, nendest püütakse aga vaikse lootusega välja uurida, kas see ehk juba varsti lõppu ei tähenda...

NOOR RAHVAS

Niihästi võõraste kui venelaste eneste poolt tarvitatakse suurvene rahva kohta sagedasti nime "noor": noor rahvas, noor kultuur ja – viimasel ajal – noor demokraatia... See ei tähenda igatahes mitte seda, et vene rahvas aastate poolest nii väga noor oleks. Vene riigi algus (aastal 862) kuulub niisamuti 9. aastasajasse, nagu näiteks Inglise riigi asutamine (aastal 827), ja ometi nimetatakse viimast üleüldiselt "vanaks Inglismaaks". Kui isegi suurvene rahvast kui soome ja slaavi tõugu segarahvast alles Moskva linna asutamisest (12. aastasajal) hakati arvama, siis saame ikkagi auväärilise aastasadade arvu, mis nooreks nimetamise peale mingit õigust ei anna. Tähendab siis, et venelased on "noor rahvas" teises mõttes, nimelt, et nemad iseseisva ajaloolise ja kultuurilise tegurina hiljem kui teised rahvad ajaloo näitelavale on ilmunud. Tõepoolest elas ka Venemaa kuni 16. aastasajani täitsa ise elu ja tarvitas oma tervet jõudu võitluseks tatarlaste ja teiste väliste ja pisemate vaenlastega. Lääne-Euroopa, kus tol ajal juba üleüldine hariduslik liikumine käimas oli ja isegi üksikute rahvuste kultuurile kindel põhi oli pandud, tundis Venemaad kui tõusvat barbari-riiki, kes ainult laguneva Bütsantsi "Rooma riigiga" lähemas läbikäimises oli. Moskva suurvürstidel läks korda üksikutest osariigivürstidest jagu saada ja Moskva keskvalitsus maksma panna. Endised valitsevad vürstid, bojaarid, pidid raske meelega ainuvalitsuse maksvaks tunnistama, põllupidaja "alatu" (подлый) rahvas kaotas aga oma isikliku vabaduse täiesti, sest ta "kinnitati" maa külge", – tehti pärisorjaks. Rahvuse mõtte kandjad olid suurvürstid, pärastised tsaarid, ja kõrgem vaimulik seisus. Riigivõim oli suurvürsti, vaimne kultuur, nii pisut kui seda oli, vaimulikkude meeste käes. Kreeka vaimulikud leidsid uuele

Moskva riigile ka tema "ajaloolised ülesanded" – kreeka õigeusu hoidmise ja kaitsmise. Kui "jumalakartmatud Hagari lapsed" – türklased – Konstantinoopoli 1453. aastal ära võtsid, siis pöördusid Kreeka vaimulikkude silmad iseenesest Moskva kui õigeusu uue keskkoha poole, ja 16. aastasaja algul tekkis Venemaal uus õpetus "kolmandast Rooma linnast" – Moskvast, ja Vene rahvast kui "uuest Iisraelist", keda Jumal välja on valinud õiget ristiusku üleval hoidma. Moskva tsaaridele meeldis see õpetus veel selle poolest iseäranis, et neid Rjuriku kaudu Rooma keisri Augustuse järeltulijad öeldi olevat. Niisugune õpetus leidis esiotsa tähelepanemist ja heakskiitmist ka Balkani slaavlaste juures, kes Venemaa poolt türklaste vastu abi ootasid, kuid edaspidises ajalookäigus ühinesid teised slaavlased rohkem Lääne-Euroopaga ja Moskva jäi üksi oma kõrgi Rooma riigi mõttega.

Peeter Suur juba ei pidanud häbiks "ketserlikku" Euroopasse õppusele minna, ja võttis endale ülesandeks Vene s e l t s k o n d a haritud rahvaklassi luua. Peetri kepi all hakkasid venelased Euroopa riideid kandma, omandasid välised seltskondlikud kombed, kuid kulus üle saja aasta ära, enne kui see seltskond Euroopa viisil omas keeles mõtlema ja kõnelema õppis. Vene seltskonna omapäraseid tüüpisid leiame alles 19. aastasaja esimesel poolel Gribojedovi ja Puškini töödest. See seltskond kõneles tol ajal veel, nagu Gribojedov ütles "Nižni-Novgorodi keelt prantsuse keelega segi". Vene r a h v a s t – talupoegadest – hakkasid alles Grigorovitš ja Turgenev 1850. aastate sees kui tähelepanuväärsetest olevustest kirjutama. Turgenev oli esimene, kes vastukaaluks kõrgema seltskonna unistajatele "ühetoonilisi, hallisid, kuid tüsedaid isikuid" töötava rahva hulgast esile tõi. Seesugune kirjanduse profaneerimine äratas paljudes "peenetundelistes" meestes pahameelt, ja Nikolai I saatis kirjaniku karistuseks külasse elama. Selsamal pärispõlve pimeduse ajal tekkis aga Vene seltskonnas uus õpetus "vene rahva ajaloolis-kultuurilistest ülesannetest". Vene keiser Nikolai I esindas tol ajal tähtsat sõjalist ja poliitilist jõudu ja kandis uhkusega oma "Euroopa sandarmi" nime. Üks osa vene haritlastest arvas niisamuti, et

just vene rahvas kutsutud on ilma ära päästma ja "kõdunenud" Euroopale uusi ühiselu vormisid ja kõlbelisi ideaalisid näitama. Euroopa kultuuri nimetati halvakspanevalt "väikekodanlikuks", mille alla "laia" vene iseloomu ei saa painutada. Nõnda kõnelesid ja kirjutasid vene slavofiilid, haritud ja andelised mehed, nagu K. Aksakov, Homjakov, Kirejevskid jt., ja nende vaidlus "läänlastega" kestis vene kirjanduses paarkümmend aastat. Vaidlus lõppes küll slavistide allajäämisega, kuid slavistide mõju, nimelt nende piiramatu usk oma kirjaoskamatu rahva prohvetikutse sisse, avaldab end käesoleval "usuvahetuse" silmapilgul jälle selgesti. Vene revolutsiooni kordaminek ja teiste rahvaste viisakad kiidukõned on suurel hulgal pea pööritama pannud. Sõda, mis varsti terve maakera rahvad oma möllusse ähvardab tõmmata, lootis Petrogradi soldatite ja tööliste nõukogu ühe "manifestiga" lõpetada, sotsialistliku korra maksmapanemisega ei tahetud kuu aega tagasi enam põrmugi viivitada. Ütles ju Ameerika tööliste saadik Charles Russel Petrogradis, et Venemaa revolutsioon äratanud kogu maailmas suuremat imestust, kui seda vast uue, päikesest heledama planeedi ilmumine taevalaotuses oleks võinud sünnitada... Niisugune hulljulge hüperbool (liialdus) viisaka ameeriklase poolt võeti Petrogradi tööliste nõukogu poolt mõnusa rahulolemisega vastu. Ent päike, siis päike!

Kui kultuurrahvas on venelased tõepoolest veel väga noor rahvas, ja noorusele on ju omane liialdada, äärmustesse kalduda. 16. aastasajal veel noor Vene isevalitsus unistas ilmariigi rajamisest, ühe inimese-ea vanune vene haritlaste seltskond kõrgemast kultuurimisjonist. Vene demokraatia kui riigivõim on alles neli kuud vana, arvab aga enesele päris jõupärase olevat kõikide Euroopa riikide troonid ja presidenditoolid üle päeva kukerpalli lüüa ja keset sõjakära Inglise, Ameerika, Prantsuse ja Saksa rahvast internatsionaali lipu alla koguda. Ilma eilse päevata, ilma pikalise ja põhjaliku eeltööta on sotsialism üleöö vene tööliste usutunnistuseks saanud, ja on fanaatiline, järjekindel kuni meeletuseni. Mistarvis sõdida, kui kõik inimesed vennad on (välja arvatud kapitalistid ja kodanlased)? Mistarvis riigipiiride

üle vaielda, kui iga rahvas ise vabalt võib valida, kus ja kellega ta ühes tahab asuda? Mispärast Saksa ülevõimu vastu võidelda, kui kogu ilma kodanlased kõik ühesugused on ja sotsialism, uus evangeelium, kõiki ära päästab?

Võõrastel on venelaste kohta veel teine nimi: "h e a s ü d a m l i k vene rahvas". Heasüdamlikuks pidasid ja nimetasid teda ka Vene tsaarid, esimesest kuni viimaseni. Tema heasüdamlikkus oli ka vene slavofiilide meelest üks iseloomu peajoontest, millest nemad järeldasid, et Venemaal vägivaldsed revolutsioonid ja klassside-võitlus Lääne-Euroopa viisil tulemata võivad jääda. Vene rahva passiivse heasüdamlikkuse peale rajasid tsaarid oma isevalitsuse, ja esimene vene ilmakirjanik ja mõttetark Leo Tolstoi oma õpetuse " kurjale mitte vastu panemisest". Tähtsamad inglased ja prantslased, kes enne sõda ehk sõja ajal Venemaale sattusid ja kord Moskva kaupmeeste juures lõunat olid söönud, ei jõudnud küllalt kiita "neid häid ja südamlikke venelasi". Tõepoolest, venelased on heasüdamlik ja "halastaja" rahvas. Veeti kusagilt vene külast läbi sunnitööle mõistetud raudus kurjategijaid, siis seisid teede ääres vene naised võileibadega ja pirukatega, et "õnnetumaid" kostitada. On ju ka needki "õigeusklikud", ja vene rahvasõna ütleb, et kerjakotist ja vangikojast keegi ennast ei pea enneaegu lahti ütlema. – Rahva revolutsiooni esimene töö oli kohe vangimajade väravad avada, et kõik võiksid üheskoos rõõmsad olla. Vargad ja röövlid lasti lahti ausõna peale, et nemad enam kurja ei tee. Keegi Prantsuse kindral, kes Moskva revolutsiooni pealt nägi, ütelnud liigutatult, et venelased teevad oma revolutsiooni n a g u l a p s e d, naerdes ja naljatades. Jah, justkui lapsed. Need vene küla lapsed soldatite ja madruste mundris loopisid Kroonlinna ohvitsere mängides püssitikkude otsa ja toppisid kindluse keldritesse hulga teisi, kelle kohta nad ise ainustki halba sõna ei tea ütelda. Vene külades mõistetakse nüüd, kus surmanuhtlus ametlikult igavesti ära on keelatud, kõikide kahtlaste isikute üle nii jäledat omakohut, et seda lugedes ihukarvad püsti tõusevad ja rahva üleüldist hulluksminemist tuleb karta. Mitte üksnes külades. Moskvas ajas paari nädala eest suur rahvahulk enese ees alasti naisterahvast,

rahva eesotsas naisterahva mees ja armuke, kes kahekesi kooris valju häälega naise patutegusid üles lugesid... Odessas, ühe suurema uulitsa peal, kõlgutati üks vaheltkaupleja mees ja üks naisterahvas kõrvuti laternaposti üles ja lasti seal pool päeva rippuda, enne kui miilitsameestel korda läks neid lõbutseva rahva käest ära päästa. Niisuguseid teateid toovad ajalehed iga päev kõigist Venemaa nurkadest. Venemaa suured lapsed, heasüdamlik vene rahvas, on niisamuti kui kasvatamata väiksed lapsed: e i h e a d e g a k u r j a d. Teisi, arenenud inimese omadusi: tervet mõistust, korratundmust, seaduseaustamist, teise isikust lugupidamist ja isegi oma isamaa armastamist, näeme esiotsa suurvene rahva suurtes hulkades vähe.

Kokkuvõttes peame ütlema, et kõik eitavad nähtused praegusel silmapilgul, kus edasikestev mäss vana seaduse ja korra vastu ühelt poolt ja iseäralik alginimese arusaamine "vabadusest" teiselt poolt rahva ja riigi alalhoidmise instinktiga võitlevad, meile veel mingit põhjust ega õigust ei anna Vene rahva tulevikku küsimärgi alla panna. Niisama vähe on aga meil ja teistel muu-rahvastel põhjust kõrvalisteks pealtvaatajateks jääda ja oodata, millega see valulik uuestisündimise protsess suurvene rahva juures õieti lõpeb. Ajaloolised sidemed on meid ja mitmeid teisi rahvaid noore Vene demokraatia külge köitnud, neid ei taha ka praegu, ühise rõõmu ja hädaohu silmapilgul, keegi katki kiskuda. Küll jääb aga igaühe enese mureks selle eest aegsalt hoolitseda, et ühe suurema pesakonna vääratamise puhul mitte ka kõik teised kuristikku ei kukuks.

Batumis, 24. juunil 1917

KAS SAAME VALMIS?

Umbes kaks kuud veel jääb aega Asutava Kogu valimisteni. Sellele tähtajale läheneme nagu eksamitegija kooliõpilane, kes raskemad ja igavamad raamatud lõpupoole lükkab ja siis, otsustava päeva eel, uneta öödega kõik tegemata töö tasa püüab teha. Tõepoolest, Venemaa kodanikkudel on vähe aega olnud ettevalmistamiseks oma riigieksami vastu. Hulk aega kulus "revolutsiooni kindlustamiseks", ja kui see asi pealtnäha juba korras oli, siis selgus, et kogu riik kuristiku kohal seisab ja tarvis on lihtsalt oma elu päästmise peale mõtelda. Vabadus e h k s u r m... Märtsikuu päevadel olid revolutsionäärid vististi kõik valmis ennem surema kui vabadust käest andma. Vabadus tuli aga äkki "nagu väike mäestikujõeke, mida järsk jääsula üleval mägedes suureks ajanud ja mis nüüd vastupandamatu jõuga üle orgude lainetab" (kindral Aleksejevi sõnad). Revolutsiooni juhtide üliinimliku jõupingutuse peale vaatamata ei olnud mingit võimalust sellele lainetusele tõkkeid teha, ja suurele hulgale oli koguni võõras see mõte, et vabaduses, ideaalses, absoluutses, nagu seda nimelt Venemaal mõistetakse, mingisugune kord ja korraldus peaksid valitsema. Meie jõudsime varsti niikaugele, et nõdrausulised ütlevad: vabadus j a s u r m! Nii lootusetu ei ole aga seisukord veel mitte, ehk õigemini, n ü ü d mitte enam. Venemaa kõnekoda – Petrograd – on mitmekuulise vahetpidamatu miitingu järel viimaks ometi nii ära väsinud, et ta luba andis Venemaa päästmiseks tööle hakata neil, kes seda tingimata tahavad. Vene sõjavägi, kes väejooksikud päevakangelasteks tõstis, võttis nüüd valitsuse kõige kurvema hädasammu – surmanuhtluse väejooksikutele – sõnalausumata vastu, ja kinnitas seega, et ainult v a b a d u s j a e l u üheskoos midagi väärt on, mitte elu üksi. Lugematute eksisammude ja nende raskete

tagajärgede järel käib sõjaväest nüüd tervendav vool läbi, mis peab sõjaväe vabastama kitsast erakondlikkusest ja arvustamise haigusest. Vene sõjavägi ei ole peale revolutsiooni enam seisuslik, niisama vähe võib tema ka klassiline olla. Seda tunnistavad kõik, vägede ülemjuhatajast peale, kuni üksikute väeosade komiteedeni. Soldati kuub teeb niihästi mõisniku kui maatamehe, vabrikandi kui töölise, õpetlase kui kirjaoskamatu ühesuguseks isamaa kaitsjaks. Kuna nüüd sõjavägi oma otsesele ülesandele, isamaa kaitsmisele andub, peavad kodanikud väe selja taga oma jõu mitmekordselt kokku võtma, et kodus kiirelt uut riigikorda luua.

Asutava Kogu peale pannakse tuhandeid lootusi, tema peab kõik tüliküsimused lahendama, sisemise ja välimise rahu tooma. Kuid niisugune määratu ülesanne võiks ehk jõupärane olla kogu rahva kollektiiv-mõistusele, mitte aga mõnesajale inimesele, olgu need ka nii targad kui tahes. Kuna revolutsioon terve valitsemise ja seaduseandmise võimu nende algallikale, Vene riigi rahvale, tagasi andis, siis ei tohiks nüüd ega edaspidi ühtegi isikut ega asutust olla, kes seda kõige kõrgemat võimu enda kätte kisuks, ehk olgu siis, et kogu rahvas selle võimu vabatahtlikult kellegi kätte usaldaks. Missuguse võimu usaldab aga rahvas oma Asutava Kogu kätte? Kas peab see kogu ainult kavatsusi ja seaduste eelnõusid valmistama ja neid siis otsustamiseks rahva hääletamisele (plebistsiit, referendum) ette panema? Niisugune tee vastaks kõige otsemalt rahva enesevalitsemise mõistele, kuid ta on ühtlasi ka nii pikaldane ja raske läbi viia, et algusest saadik teist teed on soovitatud. Niihästi Ajutine Valitsus kui kõik revolutsioonilised rahvaesindused on seletanud, et Asutava Kogu kokkutulekul kõrgem riigivõim selle kogu kätte läheb ja tema otsuste alla kõik Vene riigi kodanikud vastuvaidlematult peavad heitma. Niisuguse seletuse vastu ei ole üheltki poolt tõsiselt vaieldud, ja nii tuleb seda siis terve rahva otsuseks lugeda. Igatsus sisemise korra ja rahu järele on nii suur, et sellele praegu ka kõige suuremad põhimõtted ohverdatakse. Teiselt poolt tuleb aga küsida, kas on Asutava Kogu võim meie kõikide vaiksest kokkuleppimisest hoolimata tõesti nii suur, et tema

kõike võib teha, mis heaks arvab? Venemaal ei ole praegu ühtegi erakonda, kes end avalikult endise keisririigi ja isevalitsuse poolehoidjaks tunnistaks. Ajutine Valitsus ei arvanud enesel küll mitte õigust olevat vabariiki maksvaks tunnistada, põhjendades, et niisugust akti ainult Asutav Kogu võib välja kuulutada. Kui aga tänapäeval keegi avalikult monarhia heaks kihutustööd hakkaks tegema, siis võetaks ta kogu sõnavabaduse peale vaatamata kinni ja rahvas tunnistaks kinnivõtjate teguviisi õigeks. Mispärast? Sellepärast, et vabariiklik kord, olgugi ametlikult välja kuulutamata, tõepoolest juba maksev on ja end rahva enamuse peale toetab. Juhtuks nüüd niisugune võimatu lugu, et Asutava Kogu enamus meil jälle endise valitsemisviisi maksma tahaks panna, siis võiks kindel olla, et rahvas ennast selle otsuse alla mitte ei heidaks ja Asutava Kogu laiali saadaks. Sellest näeme, et on ometi olemas rahva enamuse poolt ette ära otsustatud küsimusi, mida Asutav Kogu, olgugi tema kõikvõimas, mitte omapead ümber otsustada ei saa. Niisamuti kui riigikorra küsimust ei saa Asutav Kogu muuta revolutsioonilise rahva poolt maksma pandud rahvuste enesemääramise õigust. Teeks ta seda, siis algaks uus võitlus valitseva ja mittevalitsevate rahvaste vahel, mis kogu riigi olemasolu uuesti küsimärgi alla paneks. Tähendab, et Asutavat Kogu mitte ei saa pidada niisuguseks vastutuseta enesemäärajaks asutuseks, kes kaosest oma heaksarvamise järgi uut ilma hakkab looma. Tulevase riigikorra kohta on rahva enamus lugematutes revolutsioonides oma kindlat tahtmist avaldanud, nimelt et Venemaast demokraatlik ja pealegi föderatiivne vabariik peab saama. Venemaa maatamehed nõuavad suurmaaomanduse ärakaotamist ühel ehk teisel teel, ja selle tahtmise vastu ei aitaks mingisugused seletused. Rahvuste küsimuses arvati alguses, et üleriigiline Asutav Kogu peab esiteks rahvaste liidu ehk föderatsiooni põhimõtteliselt heaks kiitma, meid nii-ütelda valitseva suurvene rahva alt priiks lubama, ja siis tulevad üksikute rahvuste asutavad kogud, kellest igaüks oma kodus uut korda hakkab sisse seadma. Tegelikult on aga Soome oma sisemise iseseisvuse juba välja kuulutanud, sedasama teed mõtleb nähtavasti Ukraina käia, ja

Eesti, Läti, Leedu rahvad on oma rahvuskongressidel föderatiivse vabariigi ainukeseks vastuvõetavaks riigikorraks tunnistanud. Asutav Kogu on siin juba tehtud otsustega seotud ja tal jääb üle neid otsuseid põhiseadustega kinnitada. See on ka täitsa loomulik, sest Asutav Kogu, kus ka proportsionaalne enamus suurvenelaste käes saab olema, ei võiks ometi palja teooria põhjal ühele rahvale autonoomiat hakata pakkuma, kui see rahvas ise selleks mingit tahtmist pole avaldanud. Niisiis, mitte ootamatuid kingitusi, vaid oma nõudmiste täitmist ja tehtud otsuste kinnitamist ootame meie Asutava Kogu poolt. Meie kõik tahame, et see kogu varsti kokku tuleks, mitmesugustesse püüdmistesse ühtlust ja meie seisukorda kindlust tooks. Kuid ei oota mitte üksnes vabadust ja korda igatseja rahvas pikisilmi Asutava Kogu kokkutulemist. Palju kärsitumad on need, kes veel pole kaotanud lootust vana korda Asutava Kogu enamuse abil maksma panna. Nemad on kõvasti selle poolt, et Asutav Kogu peaks saama kõikvõimuline, keda ükski enne tehtud otsus ei tohiks siduda. Järjest kasvav sisemine korralagedus ja väline kitsikus peab nende arvates selleks kaasa aitama, et suur hulk Vene rahvast, kirjaoskamatud talupojad, kes vabariiki ilma isakese-tsaarita endale ei oska ette kujutada, nõus saab olema igasugust riigikorda vastu võtma, kui see aga üleüldse mingisugust korda ja, peaasi, maad lubab anda. "Korrapidamise" amet on vana tsaarivalitsuse sulastel selge ja maajagamine talupoegadele ei kohuta neid ka sugugi mitte. On ju teada, et Stürmer ja Protopopov oma poliitika just talupoegade meelitamise ja nende poolehoidmise peale mõtlesid rajada, kui aga haritlaste demokraatiast võitu saaks. Võidu sai demokraatia, ja nüüd peab tema kõik oma jõu kokku võtma, et paari kuu jooksul sellest talupojast endale teadlikku sõpra ja kaasvõitlejat välja koolitada. Kes sellest huvitatud on, et Asutavasse Kogusse tõesti rahva õiged esindajad pääseksid ja see kogu oma pühalikku talitust täie julguse ja rahuga võiks toimetada, tervitavad seda teadet, et Ajutine Valitsus oma otsust Asutava Kogu valimistepäeva asjus on revideerinud ja selleks novembri on nimetanud. Kui valitsus valimiste ettevalmistamiseks ühe kuu juurde lisab, siis jääb

see aeg ikkagi lühikeseks küllalt. Selle aja jooksul peavad kõik täisealised Venemaa kodanikud kõigepealt Asutava Kogu võimu-ulatuse kohta täiele selgusele jõudma. Jäädakse selle juurde, et Asutava Kogu kätte terve riigi rahva kõrgem võim antakse, siis peavad need 800 meest-naist, kelle kätte võim usaldatakse, kui kristallid vormita kaljupangas kehastama terve rahva riigitarkust, mõtteteadust ja tahtejõudu. Siin on palju sõelumist ja kaalumist, enne kui suured hulgad niisuguste üksikute väljavalitute kohta kokkuleppimisele jõuavad. Rahvahääletamine, mida Venemaal nii võimatult raskeks peetakse, tuleb saadikute valimistel ometi tegelikult läbi viia, sest Asutava Kogu valimistel ei tule kaalumise alla mitte üksnes valitavate isikud, vaid ka nende poliitilised ilmavaated ja eeskavad. Mittevalitsevate rahvuste, nende seas Eesti saadikud, võtavad veel enda peale raske kohustuse Asutava Kogu käest oma kodumaa iseseisvust välja nõuda. Nemad, föderalistid, peavad Asutavas Kogus nii kindla korraldusena esinema, et Suur-Vene vilunud kõnemeistrid neid mitte ei jaksaks maha vaielda.

Nende ridade kirjutaja elab kodumaalt kaugel ja ei saa sellepärast otsustada, kui palju Eesti Asutava Kogu valimisteks juba korraldustööd on tehtud. Siia jõudnud Eesti lehtedest paistab aga, et Asutava Kogu nimegi seni vähe nimetatud, tema ülesannetest aga koguni pisut on kõneldud. Aega jääb kõigest mõned nädalad. Kas saame sellega valmis?

Batumis, 7. augustil 1917

KEDA VALIDA?

Seitse kuud oleme meie, Vene riigi kodanikud, elanud kui pillajad, kellele ootamatult suur pärandus – vabadus – rüppe on langenud. Selle pärandusega ei ole veel midagi üles ehitatud, tema saamise esimene rõõmgi on juba unustatud, ja nüüd istutakse vagusalt oma kodus ja oodatakse hirmuga, kas mitte mõni kaaskodanik ei tule ja kogu pärandust kusagile "komiteesse" ei vii... Isiku-, sõna-, trüki-, südametunnistuse- ja koosolekute-vabadus... Korteri puutumatus... Üksteise järel, ehk nagu paari päeva eest nägime, kõik ühekorraga tunnistatakse nad tühjaks – vabaduse nimel!

Meie suur pärandus röövitakse ära, kui mitte ruttu abi ei tule. Meie, kui ka kogu Vene riigi näljaste, korra, rahu ja tõsise vabaduse järele ihkajate kodanikkude abilootus on A s u t a v a K o g u peal. Mitte asjata ei nimetatud selle nime juba esimestel revolutsioonipäevadel, ette aimates kogu seda ihade võitlust ja hirmusegadust, mis, nagu ajalugu õpetab, esimesele üleüldisele rõõmujoovastusele pidi järgnema.

Kõik need, kellel rahva terve arusaamise, tema kollektiivmõistuse sisse vähegi usku on, loodavad kindlasti, et Asutav Kogu kui terve riigi rahvaste esindaja tuleb ja teeb õiglase otsuse vaenuliste poolte vahel. Asutava Kogu otsust kardavad ennegi need, kes oma piiramata ihaldusi ehk naiivseid õpetusi kuidagiviisi ausalt ei suuda põhjendada.

Asutav Kogu ei ole kasulik Nikolai Romanovile ega Lenin-Uljanovile ja sellepärast langeb lootus Asutava Kogu kohta kohe, kui riigivõim kas ühe ehk teise isanda kätte kaldub. Asutava Kogu kordamineku eeltingimuseks on eelpool nimetatud elementaarsed inimese vabadused. Kuidas lugu nende vabadustega Romanovi ajal oli, seda mäletame veel väga hästi, ja kuidas

Lenini-Trotski valitsus neid käsitada mõtleb, seda oleme nüüd näinud. Meie ainuke lootus põhjeneb selle peal, et ükski nendest isandatest praegu nii vägev ei ole, et tema suudaks Asutavat Kogu oma käsualuseks kreatuuriks teha ehk teda hoopis kõrvaldada.

Et seda ei sünniks, selleks peavad nüüd kogu riigi kodanikud ühinema vähemalt selles mõttes, et ükski oma vaba kodaniku õigust ei jätaks tarvitamata, ja ennast valimistel laseks juhtida oma südametunnistusest ja paremast arusaamisest. Tõsi küll, meie Eesti valijate südametunnistusele ja paremale arusaamisele on juba teatud piir ette tõmmatud nende kandidaatide seitsme nimekirja läbi, mis Eestimaa valimiste-komisjon meile igaühele kätte saatis. Nende nimekirjade mõte on lühike ja selge: otsusta, valija, m i s s u g u s e e r a k o n n a p o o l e sa hoiad ja vali siis selle järgi! Teie ei saa mitte Asti ehk Vilmsi omaks võtta ja Taeveret-Martinsoni maha jätta, ehk Tõnissonile häält anda ja Speeki, keda teie vast ei tunne, valimata jätta. Teie peate erakonna nimekirja ja mitte üksikute isikute eest hääletama, olgugi et esimene nimekirjas teie ideaal ja viimane selle täielik vastand oleks. Teie võite oma arust nii iseseisev ja erapooletu olla kui tahes, valimiste päeval olete kindel erakonnamees! Siin ei ole aga tõepoolest midagi parata, ja selle vastu vaielda oleks nüüd juba asjata.

Ü h t a s j a võiks aga mina kui valija siiski nõuda, ühe halbuse vastu ikkagi vaielda. Mina nõuan, et erakondade komiteed minuga kui täiskasvanud inimesega ümber käiksid ja minule oma kihutuskirjades mitte meelega ette e i v a l e t a k s! Minu ees on praegu Eesti Tööerakonna kihutusleht, mille "Päevaleht" mulle kätte tõi. Selles lehes usutatakse ja vannutatakse mind muu seas, et mina oma häält mitte ei annaks "Tõnissoni demokraatlisele erakonnale, radikaal-demokraatidele ja maaliidule", kes olevat augustikuul Kornilovi liikumist rõõmuga tervitanud, et tema abil koos korralagedusega ka revolutsiooni ja vabadust hävitada...

Edasi tuletatakse meelde, kuidas nad (Tõnisson ja teised) tsaarivalitsuse ajal meie rahvuslikke huvisid ära andsid ja isegi

meie suuremale kodumaa linnale venestajate meeleheaks vene nime, "hirmust Kolõvani" palusid... Teen selle kohta faktilise tähenduse, et ma augustikuul küll veel kodumaal ei olnud, kuid ometi ühestki Eesti ajalehest, iseäranis aga "Postimehest" mitte ei ole lugenud, et Eestis mõni erakond Kornilovi liikumist suure rõõmuga oleks tervitanud ja selle abil koos korralagedusega Venemaa vabadusele kallale oleks kippunud. Radikaaldemokraate ja maaliitu minu teada tsaarivalitsuse ajal veel ei tuntud ja kuigi ma Tõnissoni Eduerakonna mees ei ole olnud, nagu neid Eesti Tööerakonna juhtide hulgas leidub, pean siiski kindlasti vastu vaidlema, kui mulle seletada püütakse, et see mees, keda needsamad tööerakondlased tsaari ajal "rahvuslikuks märatsejaks" nimetasid, meie rahvuslikud huvid kellelegi ära olevat andnud! Tööerakond pöördub ometi kirjaoskajate inimeste, ajalehelugejate poole, ja ma ei usu, et niisuguse tõevassimisega nende valijate hulgast uusi poolehoidjaid leitakse ehk kedagi tööerakondlast tema kõikumalöönud usus kõvendatakse. Mina isiklikult pean tunnistama, et minu senine lugupidamine Otto Strandmani, Karl Baarsi ja Jüri Vilmsi vastu selle üleskutse järel mitte ei ole kahanenud, küll aga leian ma selle järel, et Eesti Tööerakonna keskkomitee poliitilises võitluses esimese abinõuna halba tooni tarvitab. Tööerakonna nõudmiste põhjendamiseks Asutavas Kogus ei oleks seda tõepoolest mitte tarvis olnud, ja kui mind üles kutsutakse otsustama, keda Asutavasse Kogusse Eesti rahva asemikkudeks valida, siis palun mulle kõikidest tõotatud vabadustest kõigepealt südametunnistuse vabadus jätta!

KUI ME SAAKSIME VABAKS

Aastasadasid oleme võõraste vabadikkudena elanud sellel maal, mis ometi meie oma, meie päris. Võõras keel, kasvatus, kombed, võõrsilt laenatud mõisted hea ja halva kohta... Isegi meie viha ja vaimustus on teiste poolt üles õhutatud, võõra rahva teenistusse antud. Kõik need lugematud erakonnad, rühmad ja ühingud oma võõrkeelsete nimedega on mingisugused Peterburi erakondade abitalitused, kes omavahel ülevenemaaliselt volapükki halvas eesti keele tõlkes tarvitavad. Eestit ei ole olemas, vaid on Eestimaa kubermang, keda Peterburi bürokraadid sõnakuulmises on kasvatanud ja keda praegugi Peterburist saadetud komissarid ja emissarid oma tahtmise järgi juhivad. Nagu viies ratas vankri all kolistame meie täna Kroonlinna madrustega, homme Peterburi Viiburi poole töölistega seda laia, otsatut vene maanteed, mille lõpujaama Gogolist peale mõtleja osa vene rahvast asjata otsinud... Mida Venemaa pärisrahvas õieti tahab ja otsib, ei tea meie mitte. Meie näeme, et tema poliitilised õnnemängijad ja asjaarmastajad praegu revolutsioonide ajaloo kordamisega kibedasti ametis on, et neile ükskõik on, kui palju selleks kaaskodanikkude verd ja vara saab ära hävitatud, kui nemad aga Prantsuse revolutsiooni tema komiteedega, direktooriumiga, kommuunaga, Asutava Koguga ja diktaatoritega lõpuni läbi saaks mängida. Õnnemängijad istuvad Peterburis ja Moskvas, kuna Venemaa suur hulk, talupoegade rahvas, oma "geniaalsust" seniajani veel ei ole saanud ilmutada ja maailmale vist iseäralikku üllatust valmistab. Võib-olla tuleb see üllatus juba nüüd, Asutava Kogu valimiste lõpulugemistel, võib-olla ei tule üleüldse midagi! Vene kirjanikud, Puškin ja teised, kes oma rahva keskel kaua aastaid elanud, võisid ennegi tunnistada, et see rahvas suur olevat oma haruldase vaikimise poolest! Vene

haritlased on aga hoopis vastupidiselt haruldaselt sõnaohtrad, ja võtsid ette rahvast omal viisil kõnelema ja vabadust nõudma õpetada. Vaikiv "sfinks" avas viimaks oma suu ja ütles: andke maad! Vene revolutsionäärisid, kes vahepeal Euroopast uusi õpperaamatuid olid saanud, nii lühike "programm" ei rahuldanud, nad jätsid rahva tema hingemaade juurde ja ruttasid Gomeli, Lodzi, Peterburi ja Moskva vabrikuid "valgustama".

Meie tunneme Venemaa pärisrahvast vähe, ja veel vähem teab tema meist. Meil on eeskätt tegemist Peterburiga, selle ametnikkude, soldatite ja vabrikutööliste linnaga, kelle käes on telegraafi-keskjaamad, maa- ja mereväe peastaabid, ja kes nende kaudu oma vahelduvaid tujusid ja tahtmisi määratule rahvasteriigile peale saab sundida. Peterburi alustas esimest revolutsiooni 1904. aastal ja andis revolutsiooni juba ära, kui maa ennast alles koguma ja korraldama hakkas... Seesama Peterburi oma Viiburi poole ja Vassili saare rahvaga põlvitas 9. jaanuaril 1915. aastal Talvepalee platsil tsaari ees ja valas palavaid isamaalisi vaimustuspisaraid. Häda "seltsimeestele", kes seal oma suud lahti oleks julgenud teha!... Peterburi kandis kaheksa kuud tagasi kätel junkruid ja kasakaid, kes rändavas leivasabas kõndivate laste ja naiste peale ei lasknud, loopis lillesid nende tee peale ja kuulutas Rodzjanko Gutškoviga isamaa päästjateks.

Meie teame, mis edasi sündis...

Vene kirjanikud on Peterburi haigeks, tigedaks, mädand linnaks nimetanud. Tõsi on, et Peterburi ei kestvat armu ega viha ei mõista pidada. Tema unustas niisama kergelt Trotski-Bronšteini tegevuse 1905. aastast kui kasakate "karistusetöö"; kandis viimaseid kätel, ja loopis nemad Neevasse, kui järg jälle Trotski kätte jõudis. Peterburi kutsuti esimene riigivolikogu kogu rahva õnnistusel kokku, ja sealsamas aeti "revolutsioonilise sõjaväe" püssitikkudega laiali viimane rahvaesindus – Venemaa vabariigi nõukogu... Kas on kellelgi usku, et Peterburis niisama ei tehta praegu valitava Asutava Koguga, nime poolest Venemaa peremehega?

"Kui üks liige sind pahandab, siis raiu tema ära..." Elujõulised Vene riigi rahvad on otsustanud selle õpetuse järgi käia. Ise-

seisev Soome, Kaukasus, Ukraina, kasakate maa... Peame siis m e i e oma saatust igavesti siduma selle nurjaläinud riigi keskkohaga, kellest kõik terved ja toitjad liikmed endid juba lahti on ütelnud? Ei. Meie kaome tema näljasesse kõhtu, kui meie endid aegsalt ei korralda. See mürgitatud linn avaldab juba massilise hullumeelsuse tundemärke, ja meie peame oma piiri peale vahid välja panema. Kes suudaks seda teha? Mitte ükski "erakond" omaette, vaid terve Eestimaa rahvas, ühenduses teiste vabaksaanud Vene riigi rahvastega. Kui üleskutsed kokkuleppimisele enam ei aita, siis peame n õ u d m a j a s u n d i m a, et see sünniks. Ainuke asutus, kes rahva kogumise enda peale võiks võtta, on meie M a a p ä e v. Tema külge ei ole märatsejast Peterburist siiakäsutatud õnnemängijad veel kätt julgenud panna, ja meie usume, et seda karistamatult keegi teha ei saa. Maapäev peab rahvale küsimuse ette panema, kuhupoole ja kellega tema mõtleb minna, kas riigi laguneva keskkohaga või uut elu algavate Vene riigi rahvastega? Oma vastuse annab rahvas E e s t i A s u t a v a s K o g u s. Kutsugu Maapäev see aega viitmata kokku! Meie peame vabaks saama!

12. novembril 1917

KES MEIE OLEME?

Otsustades Vene Asutava Kogu valimiste tagajärgede põhjal, mis ajalehtedes avaldatud, tuleks nii välja: meie rahvast on 40 protsenti "enamlased", 21 ja pool protsenti tööerakondlased, 28 protsenti demokraadid (kodanlased) ja muu osa teistest sotsialistlikest erakondadest. Nii kõnelevad kuivad numbrid, ja meie peaksime järeldama, et kaheksa kuu jooksul on terve Eestimaa rahvas oma poliitilise ilmavaate kohta selgusele jõudnud ja jaguneb nüüd selle poolest nii mitmesse liiki. Jätame üksikute erakondade peensused kõrvale ja jagame valijad kahte liiki: sotsialistid ja mitte-sotsialistid. Siis saame arvustiku tabelist vastuse, et meie kodumaa elanikkudest on 72 protsenti, s.o. ligi kolmveerand kogu rahvast, sotsialistliku ilmakorra poolehoidjad... Meil on aga väga palju põhjuseid arvata, et need, kes selle arvustiku põhjal rahva ilmavaate kohta otsuseid teevad, väga kergemeelselt talitavad. Üks põhjus on juba see, et viimastest valimistest ainult pooled valijad osa võtsid. Ja siis veel: sotsialism, mida Venemaa "revolutsiooni süvendajad" suurtele hulkadele kuulutavad, on uus, väga praktiline u s u õ p e t u s, mis selle poolest iseäranis tõmbav on, et tema oma poolehoidjate käest midagi ei nõua, küll aga kõike tõotab anda. Nendele hulkadele, kes oma tumedale igatsusele parema põlve ja õnnetundmuse järele kõige otsemaid teesid otsivad, ei oleks mõistnud "halli teooria" mehed, Marx ja Engels, midagi meelepärast öelda. Nende õpetusest on Vene enamlased-sotsialistid kui praktilised "rahvamehed" kergema osa, vana korra mahakiskumise, enda teha võtnud ja teevad seda niisuguse ägedusega, et suurest Vene riigi hoonest varsti alusmüürigi järele ei jää. Uue Venemaa ehitaja, Asutav Kogu, oodaku alandlikult, kuidas seltsimehed-enamlased oma puhastustöö lõpetavad...

Eestlasi on ikka alalhoidlikuks, t ö ö t e g i j a k s rahvaks peetud. Kust tuleb siis nüüd niisugune suur meelepööre hävitamise, mahakiskumise poole, nagu Asutava Kogu valimiste tagajärjed meil seda tunnistavad? Ärganud "klassiteadvusega" üksi ei saa seda seletada, sest meie rahvas ei seisa koos mitte päevatöölistest ja töötatöölistest, kelle hulgast enamlus oma väesalkasid mobiliseerib. Vististi seisavad need tõele lähemal, kes enamluse võitu meie maal negatiivse põhjusega, i s e t e a d v u s e p u u d u m i s e g a seletavad. Tõepoolest, enamlust võib niisama vähe eesti ilmavaate ja meeleolu avaldajaks pidada, nagu Bronšteini, Nahamkest ja Zederbaumi Peterburis vene talupojarahva esindajateks nimetada. Venemaa haige linn, Peterburi, on meid ennegi õnnestanud kõiksugu andidega, mille tagajärgi meie pärast koduste abinõudega välja oleme arstinud, ja kui meie temale tänuks nüüd oma neli ehtsamat enamlast välja saadame, siis võib ta meiega päris rahule jääda. Vene Asutava Kogu saatus näikse juba otsustatud olevat, ja meie võime ka kaunis ükskõiksed olla selle kohta, missuguse arvamisega Eestist tema kõige liha teed läheb...

Mitte nii lihtne ei ole meie vahekord Eesti A s u t a v a K o g u g a. Siin jäägu kõik Peterburi lõbustamine kõrvale ja öeldagu selgelt välja, mis keegi praeguse seisukorra ja o m a kodu tuleviku kohta arvab. Saagu siin avalikuks eesti ilmavaade ja meeleolu, kui neid üleüldse on olemas! Võitja läänest ehk idast tuleb ja nõuab E e s t i m a a k o d a n i k k e, mitte kodanlasi ehk proletaarlasi, oma jutule. Mis võime meie temale ütelda, ehk kelle nimel kõneleda, kui meil on Tallinnas praegu neli "kõrgema võimu esindajat" komiteed ja Viljandi "seltsimehed" tahavad omaette suveräänsed olla? Meie esimene rahvaesindus, Eesti Maapäev, oli õnnetu asutus, sest et temal ei oma tegumoodi ega iseloomu polnud. Maapäeva vägivaldse laialisaatmise vastu protesteeritakse ühel meelel kui vägivalla vastu, mitte sellepärast, et see Maapäev iseenesest kellelegi armas oleks olnud. Maapäev ei võinud rahvast Eesti vabaduse kaitseks organiseerida, sest et tema ise organiseerimata, juhuslikult kokkutulnud poliitiliste targutajate koguks muutus. Ja ometi oli tema ideaalne asutus

nende kõrval, kes nüüd "rahva elukülgede" käsituse enda hooleks võtnud! Meie seisukord on selle poolest praegu vilets, et ka kõige ideaalsem rahvaesindus, kui niisugune kokku tuleks, mitte midagi ei suudaks ära teha, sest et meie ise laokile oleme läinud, igaüks oma erakonnakese sildi taha, ja nagu statistid näitelaval oma päheõpitud "programmisid" ette loeme. Niisugune "diferentseerumine" on meid niikaugele viinud, et ühise väerinna korraldamine ei parempoolsete ega enamlike venestajate vastu enam mõeldav ei ole. Ja mis teeksime meie oma üheksa erakonnaga (neid on niipalju!) siis, kui jutukate Vene *tovarišt*'ite asemele tõesti Saksa *Kamerad*'id tuleksid? Kes neist üheksast esindaks siis meie rahvast?

Arusaamine on siiski juba ärkamas. K o d a n l i k u d Eesti erakonnad tahavad meie Asutava Kogu valimistele ü h e s k o o s minna. Ilma et ükski neist erakondadest ennast oma programmist lahti ütleks ja oma iseolemist mõtleks lõpetada, leitakse ometi võimalik olevat tähtsamate põhinõudmiste ümber koonduda. Üks tähtsamatest põhimõtetest on see, et tulevane E e s t i r i i g i k o r d j a m a a t a r v i t a m i s e v i i s a i n u l t E e s t i A s u t a v a K o g u o t s u s t a d a j ä ä g u. Selle juures on kõik mitte-sotsialistlikud Eesti erakonnad kindlasti isikliku, individuaalse majapidamise poolt ja arvavad, et ühiskondlik põllupidamine, endine hingemaade süsteem, mida meie sotsialistid Vene retsepti järgi soovitavad, meie rahvale võõras ja vastuvõtmatu on. Iseseisev oma kodus, vaba igasuguse võõraste eestkostmise alt olgu Eesti osariigi kodanik! Niisugune on suurtes joontes see "platvorm", mille peal Eesti Asutava Kogu valimistel tahavad ühineda: Eesti Demokraatlik Erakond, radikaal-demokraadid, talurahvaliit ja maaliit.* Igale blokki astunud erakonnale jääb täielik vabadus nende ühiste põhimõtete teostamise järel Asutavas Kogus ja tulevases Eesti parlamendis oma

* Väikese tähega kirjutatud erakondade ametlikud nimed kaasajastatud kirjaviisis on: Radikaaldemokraatlik Erakond, Eestimaa Talurahva Liit ja Eesti Maarahva Liit.

eriprogrammi eest võidelda. Praegu on nende ühine lipukiri: V a b a E e s t i!

Jäetagu nüüd saatuslikul silmapilgul kõik võõrad eeskirjad kõrvale ja otsustagu iga valija ise, kellega tema ühes läheb. Ärgu jäägu seekord mitte nii nagu Vene Asutava Kogu valimistel pooled valijad koju istuma! Pidagu iga valija meeles, et ka tema hääl on otsustaja, k e s m e i e o l e m e: kas sotsialistid arusaamatuse pärast või teadlikud Eesti kodanikud?

4. detsembril 1917

READ KOOMALE!

Küsimata meie kutsumisest läheneb meile meie saatus raskel vääramatul sammul... Ei tea meie veel tema nime, ei tunne tema õiget nägu, kuid meie kõik tunneme tema lähenemist, kuuleme tema käskjalgu meie turul ja tänavatel käratsevat. Ta tuleb. Ei ole jõudu tema eest põgeneda, veel vähem temale vastu panna. Ei ole paika, kuhu põgeneda, sest tema tuleb kui selle sõber, kes meid veel hiljuti kutsus ühisele ennastsalgavale võitlusele ja meelitas meid vaenuväljale, kui meid vanad ja elutargad hoiatasid koju jääma. Meilt kogus palju kangeid käsivarsi, ja võõrad, kes meie mehi tapluses näinud, tunnistasid, et on veel kodu kaitsjaid Eestil! Nüüd ei ole neid enam. Käed, mis veel toona üles tõsteti vandeks isamaad hoida, ripuvad lõdvalt alla, ja sõjariist kukub iseenesest röövlite kätte. Nagu Paabeli keeltesegamisel ei mõista üks mees enam teise kõnet, ja kui keegi kurbi sõnu isamaast ja tema hädast kõneleb, siis naeravad teised laginal, nagu jutustaks tema lõbusat kahemõttelist nalja!

Eesti maleva, Eesti rahvavanemad... Aastasadadelt päritud nimed, mida iga eesti isa oma poega õpetas aukartuses välja ütlema. Eesti maleva meil nüüd on, kuid iga võõras, kes tahab, võib tema valitud pealikud paljaste kätega vangi võtta ja "sõnakuulmatuse eest" oma tahtmist mööda karistada... Sõgedate sõnad vangistavad meie vaprate meeli nagu sireenide laul Trooja sõjakangelastel. Veel kurvem kõla kui Eesti väepealikul on Eesti rahvavanema nimel. Selle kuritarvitamine ei ole kellelegi keelatud ja meie lepime sellega, et tema üle veel vargsi ja vaikselt, "jutumärkide" vahel, n a l j a võib heita. Tõepoolest, seda euroopalikku huumorit, mille puudumise üle varem kurdeti, on meil nüüd nii palju... Meie heidame nalja, kui eilsed turu peal käratsejad istuvad kõrgele künkale meie üle kohut mõistma ja meile

seadusi ette kirjutama, ja tunneme sellest suurt lõbu, kui mehed, kelle nimesid meie kooli lugemisraamatust oleme tundma õppinud, endid paberrublade eest palkavad nende käratsejate teenistusse. Meie kuuleme, et on kutsumata külalised meie viljasalvede juures, ja heidame näljahirmu kõrvale ühe "rahvavanema" laenatud kõnekäänu pärast: igal moonakal olgu jõuluks hanepraad laual! Oleme üks lõbus seltskond!...

Nüüd tuleb see saatuslik võõras, kes kolm aastat meie väravate taga sisselaskmist nõudnud, ja t e m a l ei ole naeruilmet näol. Kes oleks, kes mõistaks kõneleda selle huumorivaese võõraga?

Meie ei tea veel, mida tema küsib, kuid võime arvata, et see, kes nii kaua kannatanud, mitte tühjade kõnekäändudega ei tule. Ja siis veel: sellest võõrast on teada, et tema halb laenuvõtja on. Tema ei anna tagasi, mis ta kord on võtnud... Võib-olla olemegi juba Kellegi tahtmisel temale pandiks pandud ja ta ei küsigi peremehe järele? Aga kui küsib, keda meie siis nimetame? Kas lõbusaid "rahvavanemaid" Toompealt või Uuelt turult? Või ehk ikkagi neid mehi, keda oma asemikkudeks oleme valinud, ja kelle aadressi meie praegu ei tea? Ükskõik keda, aga vastus peab meil teada olema, kui võõras tuleb. Jätame juba kord nalja ja tõmbame read koomale. Nüüd läheb asi tõsiseks.

9. detsembril 1917

KIRI TÕNISSONILE

Pariis, 6. jaanuaril 1919

Väga austatud härra Tõnisson,

täna tuli Martna ja tõi Teie kaks kirja. Kõigist kõrvalhelidest, mis teatud afekti mõjul Teie kirjutustesse sattunud, kergelt üle minnes, leian sellest ometi niipalju tõsist südamlikku tooni, et see mind juba iseenesest sunnib vastama täieliku otsekohesusega. Loodan, et see minul korda läheb ja et Teie minu kirja siis ka heatahtlikkusega loete.

Kõigepealt tahaksin Teile ütelda, et mina Teie isikust ja Teie tegevusest alati olen palju lugu pidanud, et mina Teie austajate hulka kuulun. Olete minule hulk aega eeskujuks olnud ja noorelt unistasin sellest, et Teie tööd kord jatkata. Ma ei ole meelitaja, nagu teate, ja sellepärast võite seda uskuda. Kuid Teil on vigu ja nõrku külgi, millest teised Teile varemalt kõnelenud, ja mida mina nüüd ka isiklikult tähele olen pannud.

Teie olete kaua aega Eestis mänginud eestvõtja, novaatori osa, see on ja jääb Teile auks, kuid seesama on Teile külge harjutanud teatud pahe – teiste töö ja tegevuse alamaks hindamise. Ärge pahandage, kui Teie seda õigeks ei pea, minule aga näitab nii. Ma sain selles arvamises iseäranis kõvendatud Teie "ringkirjade" järel, mis Teie möödaläinud suvel Skandinaaviast hr. Piibule ja minule olite saatnud. Terve see presiidiumi valimine Kopenhaagenis, kus Teie nii kaugel olite meie tegevusest *Entente*'i mail ja ma ütleksin isegi Skandinaaviast, Teie volikirjad minule ja Piibule, kes ometi Inglis- ja Prantsusmaa valitsuste poolt juba niigi olime vastu võetud, Teie "isalikud" õpetused meie riiete ja väljanägemise kohta, see kõik tundus nii ebatõsine

ja nii ebakohane! Meie mõlemad Piibuga (viimane igatahes rohkem kui mina) oleme seitsme kuu jooksul välisilma ees Eesti heaks ka midagi ära teinud, vististi mitte vähem kui Skandinaavia delegatsioon, ja meil oli õigus oodata teiste kolleegide poolt seltsimehelikke teateid ja nõuandmist, mitte ettekirjutusi. Viimaseid juba sellepärast mitte, et Teie *Entente*'i-maade seisukorda ja poliitikat meie asjus vähem tundsite kui meie (pikkadest jutuajamistest Martnaga Londonis sai see minule täiesti selgeks). Mis puutub eraldi hr. Piibusse, siis tundsin ju ka mina teda ja tema võimist alguses vähe, kuid ma kardan, et Teie teda praegugi veel vääriliselt ei hinda. See on tubli töömees, aus ja julge, kuigi vähe konarlik, m e e s igatahes, nagu Teie neid ütlete otsinud olevat. Üleüldisele asjale oleks hea, et niisugused mehed oleks Teie sõbrad ja truud kaastöölised. Piibul ei ole auahnust, nagu ma olen näinud, aga temast ei saa käsualust. Ja ma ei mõista ka aru saada, kellel ehk milleks seda tarvis oli, et Piip, kes meie asja Inglismaal nii hästi on ajanud ja kellest seal kui ka Pariisis tõsiselt lugu peetakse, seataks ajutiselt (paariks nädalaks) kellegi teise "eesistumise" alla, olgu sellel teisel E e s t i s ka nii suur nimi kui Teil, härra Tõnisson?

Ja siis – poliitilised *convenance*'id*. Jah, mina ütleksin seda ja olen selles arvamises, et meile Inglise ja Prantsuse valitsuste ja isegi sotsialisti Albert Thomas' silmis mitte kasulik ei oleks olnud, kui Piip ehk mina oleksime pidanud teatama, et nüüdsest peale Teie juhatuse all töötame. Selle tarvisolemist ei oleks nimelt keegi mõistnud, iseäranis kui silmas peame, et teatud väärarvamised Skandinaavia delegatsiooni kohta olemas olid, Prantsusmaal vast rohkem kui Londonis. Võib-olla, et viimase asjaolu juures süüdi on prantslaste kergeusklikkus, nagu Teie ütlete, võib-olla ka sellepärast, et prantslased ägedamad ja selle tõttu mõnikord avalikumad on. Aga olgu kuidas on, selle väärarvamise vastu olen mina palju pidanud võitlema, niihästi parlamendi-

* *convenance* – sündsus, sobivus (pr.)

meeste ees kui ministeeriumis, ja ma võin Teile ütelda, et paljud prantslased ühestki eestlasest ja tema tegevusest Eestis nii palju pole kuulnud kui Teist ja siis veel Martnast. Viimase rehabiliteerimist olen mina ka täie jõuga ajanud, vaatamata selle peale, et üks minu artiklitest *denonceria*'tele* kasuks olevat tulnud. (Vahemärkusena öeldud, ei kahetse ma seda artiklit mitte, sest et seda omal ajal tarvis oli. Minu arvamine on Martnast muutunud, nagu tema ise ka.)

Tõtt-ütelda, ei pea mina Stockholmis valmis sepistatud *denonciation*'i Skandinaavia delegatsiooni kohta mitte selle vaeva vääriliseks, et seda maksaks seletama hakata. Ma usun, et olen allikat ennast küllalt sedavõrd karakteriseerinud, et see kahjutuks saanud (üks peategelastest ongi seda juba), ja need, kes seda kuulatanud, katsuvad unustada ehk on juba unustanud, mis nad kuulnud.

Kord seletas mulle küll üks sekretäridest ministeeriumis, nemad ei panevat mitte rõhku Stockholmi salaraportite peale, kuid nendel olevat siiski "impressioon", et Skandinaaviamaade ja *Entente*'i Eesti delegatsiooni vahel olevat oma varjund vahet ja see seisvat selles, et viimasel puhas *Entente*'i-orientatsioon võetud, teine aga veel oktoobri lõpul Berliiniga "negocerib"**. Teie võite arvata, et ma ka selle väite vastu oma paremad argumendid välja tõin, sest algusest lõpuni on minule meie delegatsiooni ühtlus põhimõte olnud, mida vähemalt võõraste ees kõige väega tuleb kaitsta. Kulli vahejuhtumine oli meile siin vast veel valusam kui Teile Skandinaavias, ja ma luban enesele otsekohe välja ütelda, et Teie vea tegite, kui teda, Kulli, üksi Stockholmi jätsite!

Niisiis, mina arvan, et iseäraliku seletusega praegu välja tulla mitte *opportun*** ei oleks. Seda võiks teha, kui asjast veel kord juttu peaks tehtama. Soovite Teie niisuguseks juhtumiseks

* s.o. denonsseerijatele
** *negocier* – suurelt kauplema; läbirääkimisi pidama (pr.)
*** *opportun* – õigeaegne, sobiv (pr.)

minule mõne lühikese seletuskirja tagavaraks saata, oleksin aina tänulik. Seniajani olin sellega arvestanud, et Teie seda isiklikult ja suusõnal Pariisis siis teeksite, kui tõesti vaja. Pariis on linn, kus juttusid tehakse ja varsti unustatakse. Virgo kohta, näiteks, kõneldi siin paar kuud tagasi veel käredamalt, teda "ülejooksikuks" nimetades jne. Nüüd ei kõnelda sellest ammugi midagi. Ma kahetsen tõsiselt, et Teie mitte Pariisi ei tule (muidugi mitte sellepärast, et mingisuguseid seletusi peaksite andma), sest et ma Teiega nii hea meelega oleksin kõnelenud.

Ärge olge kuri, et ma Teie kutse peale, Londoni sõita, mitte kohe ja isiklikult ei vastanud. See ei olnud vast tõesti mitte viisakas, ja mina olen hell, kui mulle viisakusepuudust ette võidakse heita.

Tõepoolest aga mõtlesin ma asja kõige paremini. Ma olin otse Londonist tulnud, küsimusi, mis seal Teie tulekuga üles võisid tõusta, olime meie Martna ja Piibuga pea kõiki juba puudutanud ja arutanud, ja siis olin ma nii kindel, et Teie kohe edasi Pariisi sõidate. Sellepärast palusin Piipu, kes meie jutuajamisi mäletas, teatada, kui midagi uut on, mida ma pean kaasa kuulma ja kõnelema. Kodus, Pariisis, oli mul terve põrgu täis tööd ees, siis veel korteriküsimus ja muud. Raske, peaaegu võimatu oli sõita. Et ma Teile otse ei kirjutanud, oli eksitus. Kahetsen.

Ma olen need read maha kirjutanud ja mind valdab iseäralik kurb, raske tuju. Ma olen ehk ainult viimase aasta jooksul nii täit intensiivset elu elanud Eestile, nagu Teie seda paljude aastate jooksul olete teinud. Ja ma mõistan ehk nüüd paremini kui enne seda kibedust, mis tõuseb töötegija ja võitleja hinges, kui teda puudutanud rumal jutt ja inimeste väiklus. Teie juhtumisel otsin üksi ja täitsa rahulik olles süüd enese juurest – kuid ei leia seda. See oli arusaamatus, muud midagi. Teie kirjutate, et Eestisse tagasi sõidate. Ma sooviksin, et Teie unustaksite kõik, mis oli möödaminev ja kaasa viiksite teadmise, et minu lugupidamine ja tõsine poolehoidmine Teie pool on.

Leo Simsivart, üks minu headest sõpradest ja minu usaldusmees kodus, on surnud, nagu seda alles nüüd (1½ kuu pärast!) hr. Martna käest kuulen. Minu südamlik palve: viige kaasa ehk

toimetage kindla mehe läbi edasi kirjad pr. Simsivartile ja Hankole, niisama minu ämmale pr. Grünbergile!

Teie sõbraliku saadetise üle ("rahupiibud") olen väga liigutatud. Palun edasi ütelda minu naise ja minu soojemaid tervitusi proua Tõnissonile.

Surun kätt.
Teie K. R. Pusta

USKUMATU KUULSUSE AASTA

Prantsuse lugejale Eestist

Mihkel Martna on oma raamatut "Eesti" ("L'Esthonie") sel ajal alanud, kui meie maal Saksa okupatsioon oli ja ilmasõja lõpp teadmata oli, eraldi veel Eestile.

Autor on tähtsama osa oma raamatust Eesti-Saksa suhetele ja nende võitlusele ajaloo kestvusel pühendanud. Saksakeelses väljaandes, ilmunud Helveetsias (Šveitsis), on Martna tahtnud puudutada õiglasi, selge vaimuga sakslasi Saksamaal, et need seisukoha võtaks selle häbematu poliitika vastu, mida ametlik Saksamaa meie rahva vastu ajas.

Argumendid, mida Martna 1919. a. algul tõi, on kinnitust leidnud selsamal aastal Balti *Landeswehr*'i poolt tehtud pealetungimistes, keda Saksa regulaarsõjaväed ning von der Goltzi-Avalovi vägi toetasid.

Saksa junkrud katsusid veel kord meie maad, mis vaevalt ühest ikkest vabanes, kätte saada. Eesti rahvas, keda suured isamaalased juhatavad, oskas õnneks ennast organiseerida ja tagasi tõrjuda seljatagust ähvardavat vaenlast, samal ajal kui ta otsustavat sõda Vene nõukogudega pidas.

Lühikene sündmustiku kirjeldus 1919. aastast võtaks liig palju ruumi, tuletan ainult prantsuse lugejale meelde Euroopa ajakirjanduse ja meie endi poolt avaldatud teateid. Edaspidi anname sellest täieliku kirjelduse.

Tõesti, 1919. aasta on eesti rahva ajaloos jäädav. Saja aasta eest kadus orjapõlv. Nüüd on eesti rahvas, kes oma mahasurutud õigusi mõistab ja jõudu tunneb, teadvaks saanud, et võita

endale kohta päikese all. Teutooni rüütlite järeltulijad on Eesti vastu samuti tegevuses olnud, nagu nende esiisad 700 aasta jooksul. Eesti rahvas, senini poliitiliselt surnud, ärkas, ja kõlistades samu sõjariistu kui pealetungijagi, viskas seekord vaenlase võidurikkalt tagasi. Feodaalsed härrad on igavesti oma eesõigused kaotanud, ja see ripub nende intelligentsusest ja moraalsest jõust ära – uue seisukorraga harjuda.

Mineva-aastased sündmused on veel teisest küljest kõige suurema tähtsusega. Vene keisririik, kes 200 aasta jooksul saksa isandate eesõigusi toetas eesti rahva vastu, on tahtnud, ükskõik mis nime all, ära hävitada meie poliitilist iseseisvust, ja meie maad hirmsasse Vene kaosesse kiskuda. Novembrist kuni 31. detsembrini pole noor Eesti sõjavägi päevagi puhata saanud, ja juba ühe aasta järel võis ta uhkusega öelda: vaenlane ei saanud Eesti Vabariigi piirist üle. Nõukogude Venemaa, tundmatu, kuid tõsine tsaaride järeltulija, on väikselt Eestilt kõigi pealetungimiste nurjamineku järel rahu paluma tulnud – ja Nõukogude Venemaa, kes tervet ilma oma propagandaga põlema panna tahtis, pidi väikse, kuid kangelasmeelse Eesti rahvale alla andma. Tema katsed meie maa varemete üle punast hirmuvalitsust Lääne-Euroopas laiali laotada on Eesti sõjaväe vastupidamise ees kokku varisenud.

Võitlus Eesti iseseisvuse eest, mis rahva tahtmisel algas, pole veel lõppenud. Eesti valitsus, sõjavägi ja rahvas on valmis kõigile hädaohtudele. Aga 1919. aasta, kõige raskemate katsumiste ja kõige suurema vaimustuse aasta, jõuab lõpule uskumatus kuulsuses meie rahvale. Sealt ammutab ta uut jõudu uutele võitudele. Peab lootma, et suured, vabad rahvad tähelepanu selle väikese rahvuse peale pööravad, kes pole ainult ennast kaitseda osanud, vaid kes on kalleid teenuseid teinud maailma rahule.

Meie olemasolu on sadu aastaid haritud ilmale peidetud olnud; eesti rahvas on pidanud määratuid ohvreid tooma, et Euroopale meelde jääda.

Ei või tõesti traagilisemat "propagandat" ette kujutada, kuid see on ühtlasi ka kõige mõjuvam.

Võiks ometigi sümpaatia, mida Eesti kannatused ja ohvrid Prantsuse arvamises äratanud on, huvitust tõsta tema elu ja rahva püüete vastu.

Meie seltsilise tööle järgnevad varsti teised kirjeldused Eestist ja tema ühendusest Läänega.

Jaanuaris 1920

KIRI PRANTSUSE VÄLISASJADE MINISTRILE

Pariisis, 22. dets. 1919

Härra minister!

Oma märgukirjas 17. detsembrist tahtsite Teie Eesti saatkonna tähelepanu selle fakti peale juhtida, et liitlased ühtegi rahuläbirääkimist Eesti ja enamlaste vahel, mis Nõukogude valitsuse tunnustamisega lõpeb, nõus pole toetama. Samal ajal tähendate Teie hädaohu peale, mis rahutegemise korral Eesti ja Nõukogudest valitsetud maade vahel ees seisab, arvesse võttes, et korralise läbikäimise uuendamine Eesti maa ja ranna kaudu võiks rikkuda liitlaste poolt tehtud määrusi Nõukogude Venemaa ja enamlusevastase Euroopa vahelise ühenduse takistamises. Teie arvate, et kui seda eelnõu täide saata, see tähendab, kui rahu Eesti ja enamlaste vahel tehtud saaks, siis põhjust oleks karta, et liitlased sunnitud on selle hädaohu ärahoidmiseks abinõusid tarvitusele võtma.

Ma tahan Teile, härra minister, Eesti valitsuse ja Pariisi saatkonna rahutusest Prantsuse valitsuselt ainult eitavate näpunäidete saamise puhul teatada, samal ajal kui meie mitmel korral korratud palved, liitlaste poliitika selgitamise asjus Venemaaga ja eraldi Eesti iseseisvuse asjus, vastuseta jäid.

Eesti valitsus ei ole iialgi liit- ja sõprusriikide valitsuste eest, kes teda Saksa ja enamlaste pealetungimise eest kaitseda on tahtnud, salanud, et seda sõda ainult Eesti vabaduse ja ärarippumatuse kaitsmise sihis on peetud. Meie riik on liig väike seks, et sõjaliselt Venemaa enamluse hävitamise tööd kindlustada, tööd, mis Vene enamluse vastastele organisatsioonidele, kes liitlaste poolt laialiselt toetatud, ja võib-olla

ka liitlastele endile äravõitmatu näib olevat; meie võime ainult lubada enamlasi oma frondilt eemal hoida ja oma naabreid, kes nende pealetungimise otseses hädaohus on, aidata. Eesti tähtsat osa ses ühises võitluses arvesse võttes palume meie liitlaste ja sõprusriikide suuri võimusid nõu anda, mis abinõusid enamlaste vastu tarvitusele võtta ja tahame selles liitlastena kaasa aidata.

Selle nimel, mille väärilisena end Eesti rahvas on näidanud, on Eesti valitsus liitlaste esindajatele meie maal Vene küsimuse lahendamist kahel viisil ette pannud. Üks seisab selles, et andes kõiki abinõusid liitlastele ja piiririikidele, nõuda Nõukogude valitsuselt kodanliku ja piiririikide vastase sõja lõpetamist, punase väe demobilisatsiooni, hääletamise ja propaganda vabadust Vene mõõdukatele poliitilistele erakondadele, kuna liitlased Venemaa varustamise ja majandusliku reorganiseerimise enda peale võtaks – see võiks vene rahva ärritatud meeli vaigistada ja talle võimaldada liitlaste vastu kohustusi täita.

On kindel, et selline tegevus praeguse Vene valitsuse ja vene rahva suhtes, kes enamluse kihutustöö ja Koltšaki ning Denikini nõndanimetatud enamlusevastaste organisatsioonide vägivallasüsteemiga segadusse on viidud, ainult liitlaste ja enamlaste vastu võitlevate piiririikide ühisel nõul võiks sündida. Sellest ideest juhituna võttiski Eesti valitsus Balti ja piiririikide Tartu konverentsi kokkukutsumise algatuse enda peale. Paistab, et kõrgem nõukogu kõigi nende endise Venemaa tervete organisatsioonide liidule vastu võiks tulla, ja peab kahjatsema, et Eesti sel momendil, kus enamlaste laviin tervelt nende frondile näib kontsentreeritud olevat, üksi on jäetud. Eesti peastaabi viimased teated annavad sellest imestamisväärilisi tõendusi.

Eesti valitsus ei tee endale illusioone, et kuritegeliku ja siiamaani koleda Nõukogude Venemaa võimu küsimust lihtsalt lahendada võiks, ja on algusest saadik kui äärmist abinõu sissetungiva Moskva vastu kõigi piiririikide vaheleastumist näinud.

Nüüd teate Teie, härra minister, kui raske on neil riikidel end kohustada pikka ja vihast võitlust edasi pidama, kui nad nõndanimetatud Vene antibolševikkude jõudude pealetungimist selja-

tagant kartma peavad, kes avalikult kõiki rahvuslikke riike hävitada ja endist tsaariaegset Venemaad üles ehitada lubavad. On selge, et üks ehk teine hädaoht neile riikidele ühevõrra tähtis on. Siin peaks meie arvamise järgi võitja *Entente*'i võim vahemeheks asuma, ja nende riikide ja rahvuslike organisatsioonide, mis endise Vene riigi loomulikust kokkuvarisemisest tekkinud on, õiglaste nõudmiste peale vastama.

Ühesõnaga, meile paistab, et moment on tulnud ühte ehk teist tegevusplaani alaliselt kasvava enamluse hädaohu vastu läbi vaadata, ja et see plaan kõigi olemasolevate riikide poolt, kes teineteisele vastastikku abi võivad anda, täielikus üksmeeles ka ühel meelel otsustatud ja täide saadetud peaks saama.

Eesti saatkond oleks iseäranis rõõmus, kui ta oma valitsusele ühte jaotavat plaani, mis Prantsuse valitsuse mõtetele vastaks, teatada võiks.

Härra minister, võtke vastu mu kõige kõrgem austus.

K. R. Pusta[1]

ÕNNESOOVID RAHUSAATKONNA ESIMEHELE HR. J. POSKALE

Pariis, 3. II 20

Tänan Teid rõõmsa teate eest ja soovin saatkonna nimel Teile ja rahusaatkonna liikmetele südamest õnne. Hinge pidades on Pariisi saatkond päevast päeva läbirääkimiste käiku tähele pannud ja teie suuri raskusi aimanud; kuigi üksikasjad temale teadmata, on ta kindel, et leping, mille Teie alla kirjutasite, on Eesti vabariigi ja tema sõjaväe vääriline, ja et iseseisev samm, mis vabariigi valitsus astunud, tuleb kasuks Eestile ja teistele rahvastele.

Pusta

KÕNE RAHVASTELIIDU KONVERENTSIL GENFIS

Eesti delegatsioon andis ära viienda komisjoni sekretariaadile vastused küsimuste peale, mis temale olid saadetud. Meie arvame, et need vastused on läbi katsutud dokumentide põhjal, mida delegatsioonil on au olnud üle anda alamkomisjoni liikmetele, ja et nad selle poolt õiged ja igapidi rahuldavad on leitud olevat.

Nendest vastustest selgub tõesti, et Eesti Vabariigi korraldus vastab kõigile tingimustele, mis on formuleeritud Rahvasteliidu põhikirja esimeses artiklis, ja et temal järelikult täielik õigus on Rahvasteliitu selle orgaanilise liikmena vastu võetud saada.

Samuti selgub nendest dokumentidest ja lisamaterjalist, et eesti rahva kõigi jõudude koondamine ja ohvrid, mis ta enese peale võtnud, on teda maailma ajaloo ühel kõige kriitilisemal silmapilgul päästnud hävinemise hädaohust, mis teda ähvardas pärast Vene riigi kokkulangemist, kellega ta kaks aastasada oli ühendatud. Meie loodame ka, et nende dokumentide tähelepaneliku ja heatahtliku uurimise järel olete teie võinud tulla otsusele, et Eesti iseseisvuse väljakuulutamine oli loogiline järeldus tema püüetest ja tema iseäralikust juriidilisest seisukorrast endise Vene riigi kehas.

Viimase sõja sündmused on ainult kergendanud eesti rahvale otsuse tegemist, mis pidi tema saatuse määrama. Püüdes kõigest väest vabale ja iseseisvale olemisele, lükkas eesti rahvas Saksa okupatsiooni ajal üksmeelselt tagasi kõik ettepanekud Preisiga ühineda.

* Peetud 25. nov. 1920 uute riikide Rahvasteliitu vastuvõtmise alamkomisjonis.

Samasuguse julgusega astus ta Vene enamlikele vägedele vastu, kes kohe pärast sakslaste lahkumist maale valgusid. Oma meeleheitliku võitluse ajal enamlike jõudude vastu, mis 14 kuud kestis, on Eesti osanud enesele luua mitte ainult rahvusliku sõjaväe, vaid ka korraldada sisemist elu, organiseerida valitsemist maal, seadusi anda, koolisid avada jne. Tema Asutav Kogu – esimene kõigist uute riikide rahvuskogudest, kes 1919. a. aprillikuus Eesti vabal pinnal kokku tuli, püüdis kohe sõlmida majanduslikke ja diplomaatilisi sidemeid teiste maadega. Tunnistades sügava tänutundega sõbralikku abi, mida meile selles võitluses on andnud meie naabrid – soomlased, taanlased ja rootslased kui ka Suurbritannia, Prantsusmaa ja Ühendriigid, peame meie teile, minu härrad, meelde tuletama, et Eesti mitu kuud üksi enamlikele vägedele vastu seisis, kes järjest suuremal arvul Venemaalt tema peale tormasid, ja et ta isegi toetust pidi andma oma naabritele, lätlastele, keda siis kõige suurem hädaoht ähvardas.

Rahuleping, mis 2. veebruaril 1920 Tartus alla kirjutati, on Eestile austav ja täiesti vastuvõetav Venemaale. Erinedes täiesti vene rahvast oma põlvnemise, oma ajaloo, oma keele, oma usu, oma vaimse arenemise ja oma sotsiaalse seisukorra poolest, tahab eesti rahvas nüüdsest peale vene rahvaga sõbralikus vahekorras elada, seejuures täiesti iseseisvaks jäädes. Rahuleping, mis enamliku Venemaaga tehtud, saab – meie ei kahtle selles mitte – sõjalise koostöötamise aluseks tulevase Venemaaga, Venemaaga, kes, loobudes kõigist oma ülemvalitsuse õigustest meie maa suhtes, meie poolt kõik kergendused saab oma majanduslikuks edenemiseks vaba juurdepääsu kaudu Balti merele.

Meie oleme kindlad, et kui meie võidurikkalt praegusele Venemaale, militaristlikule Venemaale oleme suutnud vastu panna, siis ei ole meil midagi karta demokraatlikult Venemaalt. Täielik kokkukõla, milles Eesti tahab elada ja töötada oma naabritega, uute Balti riikidega, on viimaks uueks tagatiseks selle kohta, et kuigi militaristlik Venemaa peaks tahtma meile kallale tungida – oletus, milleks meil mingisugust põhjust ei

ole –, siis oleme meie küllalt tugevad, et niisuguseid kavatsusi nurja ajada.

Haritud ja end ise valitseva rahvana palume meie endid teiste vabade rahvaste liitu vastu võtta. See vastuvõtmine on meile kallis mitte ainult kui meie iseolemise alalhoidmise püüete tunnistus, vaid ka korra ja vabaduse alalhoidmiseks Euroopas, ja seda on meie rahvale ka moraalse julgustusena tarvis*. Eesti, kui ta Rahvasteliitu vastu võetud, loeb oma kohuseks mitte ainult teiste toetuse peale loota, vaid ta andub uue ja suurema jõuga oma sisemise korralduse tööle ja sõbralikkude vahekordade kõvendamisele oma naabritega.

Paludes Rahvasteliidult seda toetust, mida ta meile võlgneb, paneme meie tema teenistusse, kogu inimkonna teenistusse, oma noore energia, oma vabadusarmastuse, oma kohusetunde, mis eesti rahval niisama suur on kui maailma suurematel rahvastel.

KIRI EESTI VABARIIGI VÄLISMINISTRILE

Pariisis, 1. veebruaril 1921

Olin täna koos Välisministri abi Mr. Philippe B e r t h e l o t'ga, keda tänasin Vabariigi Valitsuse nimel tema ettekande ja mõjuva abi eest Liitlaste Ülemnõukogu ees meie *de jure* tunnustamise asjus. Berthelot kordas lühidalt, mis ta juba varemalt mulle seletanud Prantsusmaa senise poliitika kohta Venemaa ja tema piiririikide suhtes. "Prantsuse Valitsus," ütles tema, "võib nüüd puhta südamega ütelda, et tema ausalt kõiki oma kohustusi Venemaa, oma endise liitlase vastu täitis; on täitnud ka oma kohust uute piiririikide vastu, nii nagu ajaloo käik seda temalt nõudnud."

Küsisin, kas meie Prantsusmaa toetuse peale nüüd võiksime loota, kui minu Valitsus otsustaks septembrikuus uuesti nõuda Eesti Vabariigi vastuvõtmist Rahvasteliitu. Igatahes ei sooviks meie Valitsus uue nõudmisega esineda enne, kui suurriikide toetus kindel. "Kindlasti võite selle peale loota," vastas Berthelot, "niisamuti peaksid kõik teised suurriigid, kes Teid nüüd *de jure* tunnustanud, Teie vastuvõtmist toetama. Mina ei kahtle selle juures sugugi, kuid võite igatahes Briti Valitsuselt küsida. On küll õige, et Curzon Ülemnõukogus avaldas kahtlusi Eesti ja Läti tunnustamise kohta just sellest seisukohast, et suurriigid siis sunnitud oleksid ka nende Rahvasteliitu vastuvõtmise poolt hääletama. Meie, Prantsusmaa esindajad, ütlesime aga selgel sõnal, et *de jure* tunnustamine enesega kaasa toob vastuvõtmise

* s.o. A. Piibule

Rahvasteliitu, ja selle vastu ei vaielnud inglased pärast mitte. Seega peaks asi selge olema."

Küsisin veel, kas temal, Berthelot'l, mahti on olnud selle üle järele mõtelda, kuidas Prantsuse Valitsus arvab oma diplomaatilist esindust Tallinnas korraldada. Meie arvame nimelt, et see esindus ei võiks olla Eestis teistsugune kui näiteks Soomes.

Berthelot vastas, ta ei ole veel mahti leidnud mr. Briand'iga selle üle kõneleda, kuid arvab ise, et Prantsusmaa esindaja Tallinnas saab olema *ministre plénipotentiaire*.*

Teatasin temale, et Itaalia selle küsimuse juba jaatavalt otsustanud ja oma esindajale Tallinnas annab ministri nime ja õigused. Berthelot'd näis see väga huvitavat, ja ta ütles, et Prantsuse Valitsus kahjuks sedasama kohe ei saa teha, sest see on esindaja isiku küsimus ja seda isikut tuleb alles otsida. Lubas aga mulle mõne päeva pärast teatada, kui ta Briand'iga kõnelenud. Kui tema aga eesolevatel päevadel Pilsudski siiasõidu ja muude asjade pärast väga kinni saab olema, siis palub mind Mr. Perettiga selle üle uuesti kõneleda.

*

Ma arvan, kui selgub, et Inglismaa seekord tõesti meie vastuvõtmise poolt Rahvasteliitu lubab hääletada, siis Valitsus uue nõudmise Sir Eric Drummond'ile peaks saatma ja ärakirjad sellest liitriikide Valitsustele. Valitsuse ülesandel võib seda ka Pariisi Saatkond teha. Berthelot arvas, et artikkel kümme ja võib-olla veel mõned muudatused uuel Genfi koosolekul tulevad arutusele, kuid meil, Eesti delegatsioonil, olnud täiesti õigus, kui meie ära ütlesime nõudmast, et meid kitsendustega vastu võetaks.

* *ministre plénipotentiaire* – täievoliline saadik (pr.)

*

Sõin eile lõunat meie sõbra Ehrströmiga ja Mr. William Morton Fullertoniga, tuntud ameerika kirjaniku ja publitsistiga, kes juba pikemat aega kui uue presidendi Hardingi *informateur** siin viibib. Fullerton pidas seda kokkusaamist igatahes sedavõrd tähtsaks, et lõunasöögi teiste ajakirjanikkudega *Cercle interallié*'s** ära ütles. Tema arvab, et president Wilsoni näitelavalt kadumisega ka Ameerika poliitika meie vastu saab muutuma ja Wilsoni deklaratsioonid meie vastu praegu kedagi Ameerikas ei huvita. Soovis aga, et uut Ameerika Valitsust paremini informeeritaks ja nõudis nimelt dokumente. Nädala pärast arvan Fullertoni uuesti välja kutsuda ja valmistan temale siis ühe *note*'i Ameerika tarvis, mida ta Hardingile edasi võib toimetada. Meie lõunasöögist võttis veel osa Mr. Louis-Ulric de Toytot, Prantsuse *Schwere Industrie*** esindaja. Fullerton on kauemat aega Prantsusmaal elanud ja väga prantsusesõbralik.

*

Ka mr. Chandler, kes uuesti *Congressman*'iks valitud, viibib jälle Pariisis ja oli üleeile saatkonna külaline. Ta sõidab siit paari päeva pärast Mr. Hooveri esindajana Riiga ja Tallinna, ja võtab Ameerika Punase Risti ja teiste heategevate asutuste tegevuse juhtimise meie juures oma kätte. Ta kõneleb Eestist endise heatahtlikkusega, arvab niisamuti, et president Hardingi võimulepääsemisega Ameerika poliitika peab muutuma, kuid et meie endid Ameerikas peame paremini esitlema kui oma "rahvusliku komitee" kaudu.

Jutustab kui poliitilist anekdooti, et president Wilsoni ja Clemenceau vahel Pariisis "vaikne leping" tehtud. Clemenceau

* *informateur* – informeerija (pr.)
** *cercle interallié* – liitlaste klubi (pr.)
*** *schwere Industrie* – rasketööstus (sks.)

lubanud Wilsoni *League of Nations*'it* kaitsta ja Wilson garanteerinud Clemenceaule täieliku tegevusvabaduse ja toetuse tema Vene-poliitikas. Nüüd aga olevat Wilsoni enese maa tema "Pakti" vastu ja Wilson protesteerib Prantsusmaa vastu, kes oma Vene-poliitikat põhjalikult muutnud.

K. R. Pusta

* *League of Nations* – Rahvasteliit (ingl.)

KIRJU JAAN TÕNISSONILE

1.

Pariisis, 19. veebruaril 1921

Väga austatud härra Tõnisson,

lugesin hiljuti "Postimehes" Teie juhtkirja Prantsuse-Poola lepingu kohta. Varssavi lehtede teadete järgi tähendavat see Prantsuse hegemooniat Euroopas, milleks Poolat ühes uute Balti riikidega mõjuva "instrumendina" tahetavat ära kasutada. Kui poolakad nii vähe diplomaatiliselt kirjutavad, siis oli Teil õigus kainestavat sõna vahele ütelda. Tõsise Eesti isamaalasena huvitas Teid kõigepealt meie riigi osa selles kombinatsioonis ja Teie pidasite tarvilikuks poolakaid liig suurte ambitsioonide eest hoiatada.

Mina omalt poolt pean oma kohuseks ütelda, mis ma asjast tean ja kuidas sellest aru saan – saadan selle kirja T e i l e i s i k l i k u k s i n f o r m a t s i o o n i k s.

Arvan kõigepealt, et Varssavi lehed teatud läbirääkimisi Pilsudski ja veel rohkem vürst Sapieha ja Prantsuse valitsuse vahel omaviisi on interpreteerinud ja kaugemale püüavad vaadata, kui seda asjaolud praegu lubavad. Muidugi teada on Prantsusmaa praegu väga huvitatud Poolat mitte üksnes jalule aitama, vaid temas endale ka võimalikult tugevat liitlast looma. Vana Venemaa peale ohverdas Prantsusmaa palju ja lõi viimati käega, kui tõesti näha oli, et venelastest midagi välja ei tule, ja, nagu M. Berthelot mulle seletas, et ükskõik missuguse Vene valitsuse juures ühendatud Venemaa enam ei ole võimalik. Prantsusmaa riigivõlg on sõja tõttu sadade miljardite peale tõusnud ja tema ei või sugugi kindel olla, kas Saksamaa need kümned miljardid, mis Prantsusmaa kasuks tulevad, kunagi ära maksab.

Ükski valitsus aga, kes Saksamaale palju järele tahaks anda, ei saaks võimu ühte päevagi praeguse parlamendikoosseisu juures enda käes pidada. Briand vaidles terve nädala saadikutekojas, enne kui 24-tunnilise vahetpidamata istumise järel oma usaldus-*votum*'i* vägisi välja tõi. Niisama vägisi sundis ta Lloyd George'i uuele Pariisi deklaratsioonile alla kirjutama, ja Londonis tuleb ehk kõike jälle otsast peale hakata. Inglismaa arvab nähtavasti sõjast oma osa juba kätte olevat saanud, ja sooviks nüüd heameelega "rahakursside korraldamisest" kõneleda. Kuid Prantsusmaad üksi jätta ei julge ta veel mitte. Kes ütleb, et see kahtlemine kaua saab kestma?

Loomulik, et Prantsusmaa otsib endale mujalt uusi sõpru. Sellest välja minnes kohe Prantsuse hegemooniast Euroopas kõneleda oleks veel varane.

Poolamaa on Inglismaad ikka vähe huvitanud. Juba sellepärast, et tema Prantsusmaale oma iseseisvuse eest nii palju tänu võlgneb. Vastukaaluna armastaks Inglismaa ennem juba enamlaste Venemaad, ja oleks alles õieti rahul, kui Nõukogudega lepinguid tehes teed saaks tasandada kokkuleppele "tulevase" Venemaaga. Ainult hiljaks jäänud "Rulj'i" ja "Posl. Izvestija" mehed kurjustavad Curzoni kallal, et see oma Venemaa tükeldamise poliitikat ajades Balti riikide ja Georgia** tunnustamise Pariisi konverentsil läbi viinud. Ei mahu nende pähe, et Curzon Londonist telegrafeeris ja konverentsil kõneles meie tunnustamise vastu, ja Briand, "Vene suurvürstide sõber," ühes Berthelot'ga seda kaitsesid.

Vürst Sapieha, kellega siin kaks korda koos olen olnud (viimane kord ühes Ehrströmiga) ütles minule – konfidentsiaalselt – veel rohkem. Tema küsimuse peale, kas Prantsusmaa nüüd, pärast Eesti ja Läti *de jure* tunnustamist, valmis oleks neid riikisid edaspidi ja nimelt ka tulevase Venemaa agressiooni vastu oma nõuga ja jõuga aitama, vastanud Millerand ja Briand

* *votum* – hääletamine (ld.)
** Gruusia

ühtviisi j a a t a v a l t. Seda ütles mulle Sapieha Ehrströmi juuresolekul, nähtavasti soovides, et viimane seda Holstile edasi ütleks, kuid palus nimesid salajas hoida. Peale Teie olen sellest ka ainult Piibule kirjutanud.

Prantsusmaa soovib meie lähenemist Poolaga, see on selge. Ta sooviks muidugi, et Soomest Rumeeniani tekiks liit, kelle üks ots oleks sihitud Saksa, teine enamliku Venemaa vastu. Mina kutsusin meelega Ehrströmi kaasa meie jutuajamisele Sapiehaga, et teda kui soomemaalast lasta seletada, mispärast liitu Saksamaa vastu praegu raske oletada. Ta tegi seda ettevaatlikult, aga hästi selgelt, nii et minul otsese küsimuse peale enam ei tulnud vastata. Sapiehale ei näinud Ehrströmi juuresolek palju meeldivat, aga mina usun, et see oli väga hea nii.

Riia konverentsist peale oleme ikka poolakatele seletanud, et kaitseliitu ümber Vene vast kergem on Balti riikisid ühendada ja ma usun, meie peaksime seda ikka edasi toonitama. Soovitasin Sapiehale sellest peale hakata, kui Soome, Eesti, Läti ja Poola, võib-olla lähemal ajal ka Leedu välisministrid kusagil kokku võiksid tulla. Seda liitu peaksime küll vist õige varsti, kuigi ettevaatusega teostama. Sapieha ei salga, et Poola Prantsusmaaga ja Rumeeniaga liitudes Venemaa eest veel mitte julge ei ole, kui tal Balti riikidega kokkulepe puudub. Läheks meil korda enne Poolaga kõnelemist teostada poliitilist ja kaitsesõjalist lepingut Soomega ja Lätiga, siis võtaks see ka Poola üleliigsed ambitsioonid, ja ei riskeeriks meie vist millegagi, kui tema esindajatega ühise laua taha istume. Küll aga kõvendaks see meie seisukohta Moskva ja koduste Alliksode ees.

Kas ei saaks kommuniste Riigikogust välja? Kuna nemad seal küllalt nurjatusi teevad ja riigikukutamise kõnesid peavad, siis ei oleks vist muud tarvis, kui mõistlik kodukord muretseda. On need mehed aga kord välja visatud, siis jääks juba hr. Einbundi mureks neid ja nende miitingumajasid välja kõrvetada.

Tervitan Teid aupaklikult. Palun teatada, kui selle kirja kätte saate.

Teie K. R. Pusta

2.

Pariisis, 26. novembril 1921

Väga austatud härra Tõnisson,

sain proua Tõnissoni lahke teadaandmise Teie 25-aastase toimetaja-juubeli puhul toimepandava vastuvõtmise kohta homme Tartus. Kahetsen, et ei saa olla nende hulgas, kes Teile isiklikult omi tervitusi toovad, sellepärast usaldan oma südamlikud soovid telegraafile.

Mul tuleb sel puhul meelde meie vaikne koosviibimine märtsikuul 1918 Stockholmi ooperimajas, kui ei eksi, siis Teie 25-aastase ajakirjaniku-juubeli puhul. Olite tol korral veidi pessimistlikus meeleolus tagajärgede pärast, mis pikaajalise tööga saavutatud. Tahaks loota, et see rahulolematuse vaim Teie homsest koosviibimisest eemale jääb, kuigi Teie kirjutustest ja kõnedest, mis viimasel ajal avaldatud, vast vastupidist võiks karta.

Olete selleks liiga individuaalne, et maksaks teie tunnete vastu vaielda ehk neid "õiendada". Tean kah, et on kodus tõesti halbu asju, mis pahandavad. Kuid siiski näitab mulle siit eemalt, et meie elu arenemine läheb üldiselt nii, nagu see pidi minema, ja kui meie küllalt kanged ei ole, et sootuks uusi vorme ja süsteeme maksma panna, siis on parem, kui elame nii, kuidas teised rahvad enne meid elanud. Meie oma jõu sisse usun kõvasti, kuid tahtmises kõike teisiti teha kui teised teevad, näen ma isevärki Eesti "bolševismi", ja usun, et see on halb.

*

Kaupleme praegu prantslastega kaubalepingu kallal ja loodan, et eeloleval nädalal selle võime alla kirjutada. Usun, et sellel lepingul, kui teda mõlemalt poolt lojaalselt täidetakse, peab

olema suurem majanduslik ja poliitiline tähtsus. Prantslased on asjast huvitatud ja üldiselt vastutulelikud.

Nüüd tuleb minu arvates kohe ka kaubaleping Inglismaaga teha. Teisiti on asi Belgiaga, kus kaitsetollisid õieti ei olegi, ja hoopis iseasi on Saksamaaga, kes kaubalepingust ainult veel suuremat kasu võib saada, meile aga midagi ei või pakkuda. Sellepärast ei mõista ma kuulujutte, mida Eesti lehtedest lugesin, nagu algataksime meie ise läbirääkimisi kaubalepingu üle Saksamaaga!

Tahan endale detsembrikuul veidi puhkeaega paluda, arvasin kord Eestisse tulla, aga kardan, et seal puhkust õieti vähe leiaksin.

Teid veel kord sõbralikult ja aupaklikult tervitades

K. R. Pusta

3.

31. okt. 22

Väga austatud härra Tõnisson,

kui diplomaadil on minu kohus eemale hoida sisemisest poliitikast, ja võib-olla ka oma arvamisi erakondade ehk isikute kombinatsioonide kohta täiesti endale pidada – tingimusega muidugi, et minul ei tuleks kaitsta asju, mida ma oma riigile täiesti kahjulikuks pean. Viimasel korral jääb üks tee üle – ära kõndida!

Küll on aga minul õigus ja kohus ütelda, et praegune kriis meile väljas palju kahju toob. Teatud stabiliteedi kuulsuse, mis meil viimasel ajal Euroopas ja ka Ameerikas oli (võrreldagu tunnustamise motiive senaator Lodge'i kõnes!), oleme ikkagi tühjaks teinud. Kui nüüd kuuldakse, et koalitsioon, mis kodanlike erakondade vahel kestnud kaks aastat, üles öeldud on, selleks et sotsidega ühes pahemale poole hakata eksperimenteerima, siis võite uskuda, et meie kriisi tagant kõigepealt "bolševikke"

otsitakse. Lubage meelde tuletada, et Inglismaal on praegu vanameelne valitsus, Itaalias fašistid ja Prantsusmaal Poincaré! Need usaldavad Konstantin Pätsi kahtlemata rohkem riigivanema kohal kui Mihkel Martnat, kuigi ka viimasel omad teenused isamaa ees võivad olla. – Teatud sammud, mis ma Itaalias ja Pariisis viimasel ajal ette olin võtnud, pidin pooleli jätma, kuni ajalehtedest näen, kui kaugele meie kodune "revideerimine" välja jõuab. Aeg oleks aga praegu midagi teha…

Teid aupaklikult tervitades

Pusta

4.

Pariis, 10. november 1922

Väga austatud härra Tõnisson,

ma ei tea praegu mitte, kas Riigivanem oma uue kabineti juba kokku seadnud ja kas ma ehk Teid mitte juba oma välisministriks ei peaks nimetama? Nägin igatahes Teie nime ajalehtedes nimetatavat. Võtate Teie selle koorma vastu, siis teate muidugi, et täie jõuga ja usaldusega Teiega koos töötama saan. Teie tunnete muidugi paremini kui mina praegust väliministeeriumi koosseisu. Selle uuendamine on hädapärast tarvilik ja võib-olla leiaksite Teie vähemalt intelligentseid ja ausaid inimesi kergemini kui mõni teine. Teistele, kes jäävad, tuleks vist kõigepealt rida ettelugemisi pidada diplomaatiliste kommete ja viisaka ülevalpidamise kohta. Prof. Piip ei saanud seda juba sellepärast teha, et tema oma instruktsioone liiga sagedasti vahetas. Genfis kõneles tema minule Hermann Hellatist kui Rooma saatkonna sekretär-nõunikust ja küsis, kas ma sellega nõus oleksin. Vastasin, et ma Hellati vastu mitte iseäranis vaielda ei taha, tingimusel, kui tema vahekord minuga jääb sarnaseks, nagu see Rooma saatkonna sekretäridel seni oli.

Peale selle palusin Hellatit mitte enne detsembrit Rooma saata. Nüüd on aga see härra vahepeal Rooma ilmunud, seal sekretär Jürgensonilt asjad üle võtnud ja ütelnud, et tema minust täiesti ärarippumatuks esindajaks Itaalias on määratud! Kui selle üle Piibult teateid küsisin, vastas see, Hellat olevat iseseisev, kuid pidavat mind "informeerima". Piibu telegrammi täiendas hr. Markus jämeda kirjaga. Mina palusin ennast sellepeale Itaalia saadiku nimest vabastada ja teatasin oma palvest ka Riigivanemale…

Siin on süüdi muidugi kõigepealt ministril, kes ei tea, et ühe valitsuse juurde ei saa mitte kahte iseseisvat saadikut akrediteerida. Kuid ka ministeeriumi kõrgemalt ametnikult, kes neljaaastase "direktori" teenistuse järel seda võimalikuks peab, et saatkonna nõunik-sekretär on täiesti iseseisev vastutajast saadikust, peaks paremat arusaamist võima nõuda. Sellepärast arvangi, et ka teistele välisministeeriumi härradele üks korralik kursus tarvis läheks. Roomaga on nüüd nii, et Jürgenson Pariisi tuli ja minul sealse sekretariaadiga enam läbikäimist ei ole…

Dr. Kallas on minust vist veel tagasihoidlikum mees ja sellepärast ei tea Teie vast mitte, et temale esimese sekretärina keegi Ameerika optant Riis kaela määriti, kes mingisugustes Mehhiko mundrites Eesti maa- ja mereväe *attaché*'d mängib ja avalikult sellega uhkustab, et tema lisapalka Ameerika ja Inglise valitsuste käest saab? Kardan, et sarnaseid Eesti välisministeeriumi ametnikke veel mujalgi leidub…

*

"Kriis" on ehk mõndagi asja selgitanud, mis vaja oli selgitada. Aga nüüd oleks küll viimane aeg teda lõpetada, muidu kuulutame meie siin väljas endid täiesti autonoomseks.

Tervitan Teid.

Pusta

EUROOPA KOOSTÖÖ VÕIMALUSI

RAHVASTELIIT JA TEMA TÖÖ TÄHTSUS

Välisministri K. Pusta seletused Riigikogus

Juba suure ilmasõja kestel asuti liitriikides kui ka mujal ülesande kallale, kuidas kindlustada rahvastele tulevikus rahu, kuidas pakkuda sõjas kurnatud rahvastele tasu. Ilmasõja põhjusi uurides peatuti eeskätt mõtte juures, et rahu alalhoidmise takistuseks on kõigepealt sõjaväe relvastuse ja sõjajõudude suurendamine üksteise võidu.

Kes tahab rahu, see valmistagu sõjale! See põhimõte, päritud vanast ajast, tuli ümber lükata ja selle asemel võtta Rahvasteliidu põhikirja artikkel 8, mis kõneleb rahvusvahelisest julgeolekust ja rahvusvaheliste kohustuste täitmisest, mis tingitud ühisest väljaastumisest. Sellevastu kohustab liidu põhikiri liidu liikmeid, et tema peab iga oma liikme poliitilist iseseisvust ja tema maa-ala puutumatust kindlustama, samuti, et kõik tüliküsimused tuleb õiendada rahulikult alalise rahvusvahelise kohtu teel.

Kui nüüd liidu põhikiri seda kõike ette oli näinud, siis tuleb küsida, milleks oli siis vaja 5 aastat pidada täiskogude ja komisjonide koosolekuid, milleks oli tarvis riikide vahel uusi eri-kaitselepinguid luua, mispärast on nii mitu korda nende 5 aasta jooksul lahkuminekud just suurriikide vahel ähvardanud rahu rikkuda, ja milleks oli siis lõpuks tarvis seda 5. täiskogu lõpuprotokolli?

Põhimõtetes olid kõik päri, nende teostamise viiside kohta läksid arvamised lahku. Ühed ütlesid (need olid riigid, kes mitte ei uskunud, et uus rahvusvaheline katastroof neid võib otsekohe tabada), et enne relvastuse, sõjajõudude vähendamine, siis alles

vastastikused kaitselepingud. Teised, kes sõjatonti näinud olid omal territooriumil ja kes tema varju arvasid oma piiridel hiilivat, arvasid – enne ütelda, et kui meie julgeolek saab garanteeritud, siis võime meie ka kõnelda oma sõjajõudude vähendamisest. Esimene täiskogu ei suutnud neid vastupidiseid arvamisi lepitada ja otsustas rahu kindlustamisele asuda punktpunktilt. Võeti liidu põhikirja artikkel 8 ja otsustati valitsuselt küsida, kas nemad valmis on asuma üldise relvastuse vähendamise plaani juurde. Teine täiskogu aga asutas erikomisjoni, kes pidi välja töötama selle üldise vähendamise plaani. See nõndanimetatud segakomisjon leidis varsti, et relvastuse vähendamisel tuleb silmas pidada praegust segast seisukorda, ja et desarmeerimise ja julgeoleku küsimused on lahutamatud. Kolmas täiskogu 1922. a. võttis vastu Briti ja Prantsuse delegaatide ettepanekul nn. 14-nda resolutsiooni, mis tunnistas, et tuleb välja töötada üldine desarmeerimise kava, kuid niisamuti, et praeguses maailma seisukorras suur hulk valitsusi ei või oma relvastusi vähendada, kui neile ei anta küllaldast tagatist nende maa julgeoleku kaitseks. Seda tagatist võivad pakkuda k a i t s e l e p i n g u d, mis kohustavad lepinguosalisi riikisid üksteisele appi minema juba enne kindlaksmääratud plaani järgi. Nende lepingutega võiksid liituda kõik riigid, kuid vastastikune kaitse pidi piirduma nende riikidega, kes ühes ja samas maakera osas asuvad.

Olid veel ette nähtud erakordsed lepingud maade vahel, kelle geograafilised või ajaloolised põhjused iseäralist hädaohtu lasid oletada. Selle alusel töötas siis liidu segakomisjon 1922. ja 1923. a. kestusel välja vastastikuse tagatis- ja abiandmise lepingu.

Selle kava on Riigikogu heaks kiitnud ja ratifitseerinud, ja mul ei ole tarvis tema üksikute punktide juures peatuda. Olgu aga möödaminnes tähendatud, et Eestiga ühes kiitsid selle kava heaks ka 18 teist riiki. Kuid suurem osa nendest riikidest lisas oma allkirjale juurde kõiksugu erimärkusi ja reservatsioone. Need märkused või reservatsioonid puudutavad järgmisi küsimusi: 1) kuidas kindlaks teha, missugune riik on kallaletungija;

2) kas ei lähe vastastikused kaitselepingud kaugemale kui liidu põhikiri; 3) kas ei tuleks kaitselepinguga oodata, kuni kõik riigid astuvad Rahvasteliidu liikmeks – siin mõeldi eeskätt Põhja-Ameerika Ühendriikide, Saksamaa ja Venemaa peale; 4) mida arvustavad vastused kõige sagedamini nimetavad, on erikaitselepingud üksikute riikide vahel, mida peeti üldisele rahumõttele kardetavamaks; 5) tuleks teed leida, kuidas vastastikuse tagatislepingu ja üldise sõjaväe vähendamise kohustused ühel ajal maksma hakkaksid.

Kõigepealt tuli aga kokkuleppele jõuda, missugusel viisil lahendada tüliküsimusi riikide vahel, kuna üldine tülide lahendaja – s õ d a oli kuulutatud keelatud abinõuks, koguni r a h v u s v a h e l i s e k s k u r i t e o k s. See uus abinõu leiti ja teda polnud tarvis kaugelt otsida. Rahvasteliidu põhikiri näeb ette rahvusvahelise vahekohtu. Oli tarvis selgel sõnal kinnitada, et vahekohus olgu tüliosalistele riikidele kohustuslik, nagu on kohustatud üksikud kodanikud pöörduma oma tüliküsimuste lahendamiseks kohtu poole. Selle põhimõtte võttis omaks viies täiskogu. Niisama õnnelikult kõrvaldasid täiskogu komisjonid kõik takistused, mida võidi 1923. aasta vastastikusele lepingule ette heita. Leiti ka kauaotsitud vormel, kuidas ära määrata kallaletungijad riigid, kelle kohta tarvitusele tuleks võtta Genfi protokollis ettenähtud surveabinõud.

Kallaletungijaks tuleb pidada seda riiki, kes vahekohtust kõrvale hoidudes alustab sõjategevust teise riigi vastu. Selle põhimõtte võttis omaks Prantsuse peaminister Herriot, millega ühines ka Suur-Briti delegatsioon.

Mis puutub teise etteheitesse, et täiskogu kõrvale kalduvat liidu põhikirjast, siis on küllalt sellest, et ühe erapooletu riigi, nimelt Hollandi välisminister, meelde tuletas, et liidu põhikirja artiklites leiduvad kõik need kolm põhimõtet, mille peal Genfi protokollgi põhineb, see on: 1) relvastuse vähendamine; 2) vahekohus ja 3) vastastikune julgeoleku kindlustamine. Tarvis oli ainult anda nendele põhimõtetele vorm ja kehastus.

Oleme näinud, et Genfi protokollis sõja eitamise, s õ j a h ä v i t a m i s e p ü ü d kaugemale läheb kui üheski teises rahvus-

vahelises dokumendis. Protokoll puudutab oma eessõnas kõigepealt solidaarsust rahvusvahelise ühiskonna liikmete vahel ja kinnitab, et kallaletungimise sõda on selle solidaarsuse rikkumine ja rahvusvaheline kuritegu; teiseks lubab sõjalist tegevust ainult viimase abinõuna tarvitada kallaletungivalt kallaletungija vastu. Käesoleva protokolli määruste järgi võtavad sellele protokollile allakirjutajad riigid enda peale kohustuse, et nad sõja asemel kõik tülid ja vastuolud, niihästi poliitilised kui juriidilised, lahendavad rahulikul teel.

Tõrgub üks pool seda rahulikul teel saavutatud otsust täitmast, siis võib tema vastu tarvitada liidu põhikirja artiklis 13 ettenähtud majanduslikke ja finantssurve-abinõusid. Tõuseb tõrkuja üles sõjariistadega, siis on tema kallaletungija kõikidele allakirjutanud riikidele ja võib tema vastu tarvitusele võtta liidu põhikirja 16. artiklis ette nähtud sõjalisi surveabinõusid.

Protokolli artiklid 10 ja 11 ühes artikkel 4-ga on kõige tähtsamad. 4. artikkel kõneleb vahekohtutest, 10. artikkel määrab üksikasjalikult kindlaks kallaletungija mõiste, ja artikkel 11 kõneleb surveabinõudest, sanktsioonidest, mida tarvitatakse kallaletungija riigi vastu. Need sanktsioonid astuvad jõusse sellest silmapilgust peale, kui kallaletungija kindlaks on tehtud. Riigid jäävad endiselt käsutajateks oma sõjajõudude üle, kuid nemad tunnistavad, et riikide ühiskonna enamus võib neile peale panna kohustusi oma jõudude kasuks, sel määral muidugi, kuivõrd nende maade geograafiline seisukord ja relvastuse tingimused seda võimaldavad. Iga riigi esimene kohus on aga nüüd kui ka enne kõigepealt kallaletungijale oma jõududega vastu panna.

Mitte üksnes lubatud, vaid ka tarvilikuks tunnistatud on erikokkulepped riikide vahel, kes geograafilistel, ajaloolistel või muudel põhjustel eriliselt kardetavas seisukorras on. Need kokkulepped peavad aga olema avalikult registreeritud Rahvasteliidus ja peavad olema avatud igale juurdetulijale, selleks et kindlustada liidu põhikirja ja käesoleva protokolli täideviimist.

Siis on artiklil 13 protokollis suur tähtsus, samuti on suur tähtsus artiklil 16, mis määrab, et tüliküsimuse puhul ühe või mitme allakirjutanud riigi vahel ja ühe või mitme Rahvasteliidu põhikirjale mitte allakirjutanud riigi vahel pannakse nendele võõrastele riikidele ette ennast painutada määruste alla, mis on ette nähtud tüli lahendamiseks rahulikul teel. Kui riik, kellele see ettepanek tehtud, neid tingimusi ja kohutusi mitte vastu ei peaks võtma ja algab sõda allakirjutanud riigi vastu, siis võetakse tema vastu tarvitusele liidu põhikirja 16. artikli määrused, nagu need käesolevas protokollis täpsemalt ära määratud.

EUROOPA JA EESTI

Meeldiv ettepanek avaldada "Õitsituledes" oma mõtteid aine üle, mida ise pean huvitavaimaks, jõudis mulle kätte Bretagne'i põhjarannas, kus mulle on osaks saanud mööda saata oma suvepuhkust. Seda igivana keltide asumaad peavad geoloogid Euroopa mandri algmaaks. Kes Ploumanach'i ja Tregasteli kaljumaastikus ümber kõndinud, see veendub vähemalt selles, et Looja meie mandri ehitamiseks on tarvitanud soliidset materjali, graniiti alusmüüriks ja tahvelkivi katmiseks. Ja kui kahe nädala eest tugev maa-alune tõuge ulatus põiki läbi Bretagne'i Pariisini ja meiegi suvemaja kõvasti raputas, siis oli see nagu meeldetuletus loomingu algpäevilt, kuid hirmu ta ei teinud, alus paistab olevat liig kindel ja küllalt "vajunud". Ookean, mis tema kaljustikus õõnestab, hõõrub ja voolib, tuleb küll kaks korda päevas hooga Bretagne'i kaldaid vallutama, kuid on näha, et ta pole ammugi enam nii vihane kui neil kaugetel aegadel, mil ta lahutas Suur-Bretagne'i (Inglismaa) praegusest mandri-Bretagne'ist. Hoopis selle vastu, mere taganemist mandri ees on selgesti näha. Mitmed kohad, mis mõnesaja aasta eest olid saared lahtises meres, asuvad nüüd sügaval maa sees. Kas tuleb aeg, mil kogu Cornuaille, keltide kodud ühel kui teisel pool Manche'i "kanalit", jälle ühendatakse? Jumal seda teab, aga siin Euroopa algmaal istudes tahaksin millegipärast väga, et see sünniks, et Euroopa oleks üks ja et mingi "saarlase vaim" ei segaks ta rahulikku kosumist. Inglased ja iirlased, kes tulevad teiselt poolt kaldalt kas suve mööda saatma või siia asuma (viimaseid ongi juba palju!) on minuga selles punktis täiesti ühel nõul. Muidugi aitab selleks palju kaasa, et nad Bretagne'is kõik leiavad nagu neil Iirimaal: seesama tuul ja hall taevas, needsamad mäed ja jõed, taimed ja kaljune rand, seesama kange peaga rahvas, kelle

keelekõla sarnane iiri omale. Kui need ülekanali inimesed siin mõnd aega elanud, siis seltsivat nende tõendusel Iiri kodutundele uus mandri-, Euroopa-tunne. Ja ometi on Bretagne Euroopa poolsaar, kes Louis XIV ja Prantsuse revolutsiooni ajal veel sõdis oma iseolemise eest. Prantsuse keel on Bretagne'is saanud teiseks rahvakeeleks viimasest maailmasõjast peale, kirikuis peetakse aga jutlusi ikka vaid bretooni keeles.

Bretagne ja Eesti... palju on sarnasust nendelgi maadel, ja kui üht peetakse Euroopa alguseks, siis on mitmed võõrad meie maad nimetanud viimseks Euroopa eelpostiks Idas. Arvan, et võime selle nime õigusega vastu võtta. Siin tuhandeaastasel maal, kes nii kaua pani vastu oma liitumisele Euroopaga, tulevad meelde otsustavad silmapilgud Eesti uuemast ajaloost, mil valmis otsus lahku lüüa suurest Euroopa-Aasia riigist: 1903–06 käärimisaastad, maailmasõda 1914–17, ja lõppeks 1918. aastast tänase päevani. Vene riigivolikogusse ei saatnud küll meie maa ühtki sotsialisti ega vabariiklastki, 1914.–17. aastal pidasid meie mehed auks olla Vene riigi lojaalsed sõdurid. Peale 1917. a. märtsirevolutsiooni kõnelesime tulisemate peadega nagu Jüri Vilms vaid Eesti autonoomiast, mitte suveräänsest rippumatusest. Suure maailmariigi liidus lootsime tulevikus elada mingit kõrgemat, teadliku kodaniku ja eurooplase elu. Vähe oli neid, kes Lääne-Euroopat näinud oma silmaga. Helsingi-ekskursioonid nelipühikaskedega ehitud laevadel olid meie esimesed "Euroopa reisid". Kirjude kaelasidemetega ja soome põlledega toodi kaasa mälestusi Soome Rahvusmuuseumist, teatrist ja Maapäeva istungist, mis hinge täitsid mingi uue igatsusega. Vene Bobrikovide vägiteod täitsid meidki vihaga, aga ometi oli meile vaid pooleldi arusaadav soomlaste täielik Vene eitamine. Mulle näib, et Vene vihkamine, õigemini põlgamine algas meie suurte Vene-Balti, Beckeri ja teiste laevatehaste ehitamisega. Venelane näitas end oma kasimatuses, hakkavate tõbede laialilaotamise oskuses, sai nimeks "tibla" ja "plekilise". Ja kui tema lobisema ja märatsema õpetatud vägi oma märtsirevolutsiooni tapmistega, põletamistega, nälja ja tõbedega oli degradeerunud, kui meie Maapäev tema abil oli pekstud laiali, valmis Eestis üle-

öö otsus – lahti Venest! Valida õieti ei olnudki. Venega ühte jääda tähendas hävineda üldises mülkas, temast lahti lüüa – vähemalt oma elu katsuda päästa. On tõesti õige, et 90% Euroopa riikidest kuulsid üllatusega uue Eesti riigi tekkimisest. Aga võiks öelda, heatahtliku üllatusega. Meie iseolemine sündis tol ajal, 1918. aasta algul, väga hästi liitriikide Euroopa kombinatsioonidesse. Meie ei tahtnud ühineda Preisiga ega minna kaasa desertööri Venemaaga. Valisime õigel ajal õige Euroopa orientatsiooni. See oli teene, mis võitjate riikide poolt meile heameelega arvesse kirjutati, meile tõi sümpaatiat ja koguni ainelist abi. Ühe aastaga aga lõid Eesti ja teised Balti riigid endale uue tähtsa teene Euroopa ees: nad sundisid hävitava kommunismilaine peatuma oma piiridel. Sellega täitsid nad suure üldkasuliku ülesande, ja üksteise järel tunnustasid sõdijad ja mittesõdijad riigid nende iseseisvust, Rahvasteliit võttis nad selle peale vastu oma täisõiguslikkude liikmetena. Genfi liidus leidsid Balti riigid kergesti oma õige koha, nad toetasid igat algatust, mis sihtis sõjaaegse meeleolu kaotamisele, võtsid aga ühtlasi õige seisukoha Euroopa julgeoleku ja tagatislepingute küsimuses. Ise kõige nooremad eurooplased, tundsid nad instinktiivselt oma solidaarsust teiste mandririikidega, eeskätt nendega, kes, nagu nad isegi, olid läbi elanud pealesunnitud sõja kannatused.

Rahvasteliidus on praegu käsil kui mitte pereheitmine, siis igatahes suure perekonna liikmete vahekordade selgitamine. 1919. aasta Genfi põhikiri on tehtud universaalsele liidule, kõikidele kontinentidele, liidu asjaajamine aga rajatud vanale kahe-koja-süsteemile, ja ülemkojas, liidu nõukogus, on sõjaaegsetele suurtele reserveeritud "eluaegsed" alalised kohad, teistele valitavad, vahelduvad. See ei saa kaua nii kesta, sest Genfi liit oleks igaveses vastuolus oma demokraatia ja rahu põhimõtetega, kui ta oma viiele-kuuele liikmele annaks mingisugused põlise aadli kirjad selle eest, et need olid sõja ajal kõige kangemad lööjad. Teiselt poolt kardavad aga suured Euroopa riigid, et kui nemad anduksid täiesti valimiste riisikole, siis mingisugune juhuslik enamus, kus koguni teiste kontinentide, Lõuna-Ameerika ja Aasia esindajad ülekaalus, võiks neid kas liidu juhtimisest

eemaldada või neile peale sundida vastuvõtmatuid ülesandeid. – Kontinendi tunne ongi Genfis ärkamas. Locarnos, Genfis ja Prantsuse parlamendis toonitas välisminister Briand, et mingisugused püsivad kokkulepped endiste vastaste, eeskätt Saksa ja Prantsuse vahel pole mõeldavad, kui mitte kõikide riikide valitsused ei õpi tarvitama ühist Euroopa keelt, see on, oma vahekordi õiendama Euroopa seisukohast. Sellele eurooplase kõnele vastasid sümpaatiaga kõik teised Locarno lepingute allakirjutajad. On veel teisi fenomene, mis näitavad, et mõte, mis alles eile kandis utoopia nime, mahub tänapäeval väga hästi praktiliste riigimeeste kavadesse. Noor Paneuroopa jutlustaja (krahv Coudenhove-Kalergi on 35 aastat vana) oli alles kolme aasta eest kodune unistaja – filosoof. Tänapäeval rändab ta ühest Euroopa pealinnast teise, sai eriti tähelepandava vastuvõtu osaliseks Ameerikas ja asutab ühe rahvusliku Paneuroopa komitee teise järel. Nende komiteede liikmeteks on endised ja praegu tegevad riigiministrid, parlamentide esimehed, diplomaadid, vaimulikud, lehtede toimetajad, ülikoolimehed, sõjaväelased kõigist erakondadest peale äärmiste parempoolsete, kelle šovinismile vastumeelt nii Genfi universaalne liit kui Üld-Euroopa, ja kommunistide, kes nähtavasti veendunud, et nende eluajal igal pool valitsegu vaid vaen ja segadus.

Euroopa Ühendriikide mõte pole uus, kuid esimest puhku on see utopistide, üksikute valitsejate ja õpetlaste asjast saanud suurte mõtlejate hulkade, demokraatia asjaks. Millalgi enne pole ka ükski inimeste sõgedus nii rängasti inimesi karistanud kui viimane suur sõda. Eriti on selle all kannatanud Euroopa, kõik suured ja väikesed, võitjad ja võidetud riigid. Vanasti majanduslikult täiesti rippumatud, rikkad riigid, nagu Prantsuse ja Saksa, põevad tänapäeval raskeid kriise. Peaaegu eksimatult võib öelda, et ühegi Euroopa riigi rahamärk pole enam nii absoluutselt kindel, et sellele kokkuhoidja kodanik võiks usaldada oma vanadus- ja töövõimetuspäevi. Kindel järgmise kriisini... Muidugi on sõda hävitanud määratu hulga tööjõudu ja väärtusi, aga rohkem tööd tegema pole ta inimesi mitte õpetanud. Aga ka tööstaaduste ja turgude jaotamine on lõpuni segi aetud, sõjaaegsed

traataiad püsivad edasi lugematute keelu- ja tollipiiride näol. Euroopa poliitiline kaart on nagu Bretagne'i maastik, kus iga talu on sügavasti okastaimedega pealt kinni kasvanud tunnelteedega muust maailmast lahutatud, nii et kümne hektari peal kaks tundi võite ristelda ja mitmelt peremehelt peate paluma läbipääsu tema õue kaudu. Ühe rahva hea tahtmine ei aita siin midagi, sest tema liberaalsemaidki ettepanekuid, nagu Saksa ettepanekut Genfi rahvusvahelise majanduskonverentsi komisjonis, tollid üldse ära kaotada, tõlgitsetakse teiste poolt, ja võibolla õigusega, kui tema enda majandusliku laiutamise, hegemoonia püüdeid. Mingi kõrgem, üldisem tahtmine võiks selle kaose lõpetada. Euroopa Ühendriigid, presidendi ja parlamendiga? Vaevalt küll, sest kui 26 Euroopa riigi parlamendid või rahvahääletus seda hakkaksid otsustama, kuluks ära vähemalt 50 aastat ja niikauaks ei jatku meil armuaega. Aga Euroopa majanduslik liit ja Euroopa riikide rühm Rahvasteliidus, see paistab olevat "reaalne unistus". Saksa-Prantsuse majanduslik kokkulepe on juba tõeks saamas. Suurriikide silmapilguhuvid ja ajutised liidud sunnivad neid küll otsima teid ühe ja teise auahnuse rahuldamiseks, alaliste ja poolalaliste Genfi liidu nõukogu kohtade arvu tõstmiseks. Selle kõrval kõnelevad aga juba julgemad kas alaliste kohtade täielikust kaotamisest või nõukogu ümberkorraldamisest kontinentide põhimõttel. Viimane korraldus eeldab aga kindlama Euroopa bloki või liidu loomist ja meie Balti poliitikagi saab siit uue, kõrgema sihi.

Kui me võrdleme oma aina vahelduvate valitsuste ja välisministrite deklaratsioone Riigikogus, siis näeme, et juba kuuendat aastat korratakse ikka ühtesid ja neidsamu sõnu: rahu kõikidega, majanduslik ja poliitiline koostöö kõikide Balti riikidega. Viimasel ajal kordub juba sagedamini Rahvasteliidu nimi meie valitsuste ettekannetes. Meie koostöö teiste Balti riikidega, isegi meie vahekohtulepingud nende ja teiste riikidega, isegi meie tulevaste vahekordade selgitamine Venemaaga (vähemalt on see meie soov). Balti riikidest on Euroopa huvitatùd kui uuest jõukorraldusest, kindlast rühmast uues Euroopa süsteemis. Kuid Balti riigid on pidanud paremaks jääda ootama, kuni Gen-

fis valmib üks või teine doktriin, kas üldine rahu ja tagatisleping või regionaalsete lepingute süsteem. Selle järgi on siis ka nende omavahelised nõupidamised osutunud rohkem üldise seisukorra hindamiseks ja "jooksvate asjade" õiendamiseks. Rahvasteliidu truude liikmetena ei jäta nad küll midagi tegemata, mis Genfis üldiselt tarvilikuks tunnustatud, algatust pole nad aga enda peale võtta usaldanud ja mõned julgemad katsed on seni jäänud tagajärjeta. Isiklikult ei pea ma seda ettevaatust suureks vooruseks. Rahvasteliit pole mingi abstraktne üliolevus, kes hoolitsegu kõikide eest, sinna tulevad maailma, peaasjalikult Euroopa rahvaste esindajad üheskoos mõtlema, oma kavatsusi teiste omadega võrdlema, lepitama või kooskõlastama. On loomulik, et igaüks kõigepealt hoolitseb oma julgeoleku eest, ja sellele nõutab teistelt vaid lisakinnitust. Niisugune oli julgema Genfi dokumendigi, liidu põhikirja täiendusprotokolli sisu.

Väljaspool korraldatud, rahulikku Euroopat ei ole mõeldav iseseisev Eesti. Meie välispoliitika ülesanne on näidata, et Euroopalegi on tarvis Eestit. Sellest on vähe, kui ütleme, meie oleme transiidimaa, kes kõikidele kaupadele pakub odavat veotariifi ja jäävabu sadamaid. Tariife võib mõni teine veelgi rohkem alandada ja sadamaid samuti korras pidada. – Mõnelegi riigile on veel soodus, et Soome lahe suus asuks väike riik, kellest pole karta, et ta ise rikuks Läänemere rahu või muutuks rannategevuse baasiks mõnele kolmandale. – Kahtlemata kaalub see teadmine palju meie kasuks, kuid võimalikud on siingi teised teed, kuidas saavutada samu tagajärgi, meilt küsimata. Usun ennem, et meilt kui teisteltki Balti riikidelt oodatakse eurooplaste tööd, Balti tolliuniooni, vaba ja kiiret läbipääsu piiridel, sallivust ja kostööd vähemusrahvustega, kokkulepet, et Rahvasteliidu liikmete kohustusi vastastikku abi andmises täidame kõigepealt omavahel. Meie noore vabaduse õnn oleks täielik, kui Euroopast saaks suur demokraatlik liit, kui Eesti kodaniku tunnistus oleks igale ühtlasi eurooplase tunnistuseks, mis võimaldab nõu, abi ja kaitset igas paigas Euroopa mandril. Öeldakse, et see on unistus. Aga kas pole Rahvasteliit, ülemaailmne föderatsjoon, veel suurem unistus? Ja ometi nägime ülal, et seda

peame tõsiasjaks, samuti nagu teised 52 riiki, kes Genfi liidu liikmed. Rahvasteliitu pole meie teinud, meid võeti sinna vastu pealekäimistel ja palvetel. Euroopa liikmeks kutsutakse meid tingimustega, et näitaksime oma head tahtmist, et korraldaksime oma naabritega ise selle Euroopa nurga, kuhu ajalugu meid asetanud.

Ülaltoodud väited ei pretendeeri uudsusele – panin need kirja "Õitsitulede" sõbraliku toimetaja kutsel, et ütelda, kuidas siit Euroopa algmaalt, Bretagne'ist, suvitaja Eesti diplomaadi mõtted jõuavad Balti liiduni, Euroopa idapoolse eelpostini.

Saint-Efflam, 14. augustil 1926

BALTI LIIT – PANEUROOPA EELKÄIJA

K. R. Pusta seletused Austria ajakirjanikule

"Iga päev loeme meie Venemaa ettevalmistustest sõja vastu. Nõukogude valitsus teeb silmnähtavalt suuri jõupingutusi, et eksiteele viidud vene rahvast uskuma panna, et terve Euroopa on ühise võitlusrinna loonud tema vastu, ja et "kaitsesõda" on möödapääsematult hädatarvilikuks saanud. Kas olukord on küllalt niisugune, et Nõukogude naaberriikides kartust ärata-da...?" Nende sõnadega pöördus C. Benedek[1] K. R. Pusta poole, kes esimene tegelik Balti riikide liidu nõudja oli.

"Ei ole mingit hädaohtu," vastas saadik Pusta. "Venemaal on oma sisemises elus nõnda paljude raskustega võidelda, et ta sõja peale mõteldagi ei või, ja ka Euroopal ei tule mõttessegi tegelikku väljaastumist Venemaa vastu, kuna see ka antikommunistlikust vaatepunktist vaadatuna ei näi hädatarvilik olevat. Sõjaks ei ole Venemaa küllalt tugev. Meie, eestlased, seisame Rahvasteliidu põhimõtete alusel ja oleme sõlminud oma naabritega kaugeleulatuvad kauba- ja tollilepingud. Venemaaga raskeid läbirääkimisi pidades ei ole me aga mingeid tagajärgi saavutanud, kuna Venemaa, kes püüab oma naabrite vahel vastuolusid külvata, ikka jälle nõudmisi ette seab, millede täitmine meid meie naabrite ja Rahvasteliidu poolt peale pandud kohustustega vastuoludele viiks. Meie poliitika on rippumatu kõikidest suurriikidest ja meie liginemis- ja ühinemispüüded on sihitud vaid meie iseseisvuse kaitseks.

Endine Prantsuse välisminister Gabriel Hanotaux seletas 6. veebruaril 1918. a. oma kõnes järgmist: "Praeguse aja ilma-

poliitika põhjeneb üksikute rasside ja rahvuste vahelisel austamisel ja väikeriikide liitumisel tugevateks majanduslikkudeks liitudeks!" Nimetatud riigimees on minu arvamise järgi nende sõnadega väljendanud praeguse aastasaja poliitilise arenemise põhialust. Rahvasteliit ei saavutanud esialgu mingeid tulemusi, kuna ta algul vea tegi, püüdes saavutada kõiki ideaale. Hiljem pöördus ta õigele teele tagasi, mida ülalnimetatud riigimehe sõnad näitasid. Tähtsamaks sammuks sellel teel oli vahekohtu-lepingute sõlmimine ja (viie riigi liidu ajast) majanduslikkude ja poliitiliste kaitseliitudega (*entente régionales*) esiletõstmine."

Edasi avaldas Austria ajakirjanik kahtlust, kas Balti riigid suudavad oma vastuolud maha salata ja liituda, kuigi nad kuuluvad ühte rahvaste perekonda. Pusta vastas:

"See on suur eksitus. Soomlased ja eestlased kuuluvad soome-ugri rassi ja on ühes Ungari ja teiste Aasia rahvustega sugulased. Lätlased ja leedulased kuuluvad aga ürg-aaria rassi. Peale selle peaksid veel Balti liidust osa võtma poolakad (slaavlased). Balti riikide kokkuleppimine ei ole mingi taevane and, mis ühel ilusal päeval taevast maha võiks kukkuda. Peab olema jõudu ja energiat, et selle eest võidelda. Kauakestva diplomaatilise tööga läks meil korda sõlmida terve rida vahekohtulepinguid nii nelja Balti riigi kui ka Saksamaa, Poola, Rootsi, Norra ja Taaniga. Oma lähema naabri – Lätiga – peame meie ühtlust ka välispoliitikas. Kui ma välisminister olin, pidasin unustamatu Läti välisministri Meierovicsiga igakuulisi kokkusaamisi vaheldumisi Tallinnas ja Riias, et jooksvate välispoliitiliste küsimuste üle ühiselt nõu pidada. Seda tehti ka minu järeltulijate ajal. Ja viimastel kuudel on ka Soome välisminister sarnaseid kokkusaamisi otsustanud pidada, mis lootust annab edaspidiseks kaugemaleulatuvaks lähenemiseks.

Ühel ajal nende välispoliitiliste lähenemistega on loodud tihe kaubalepingute võrk üksikute Balti riikide vahel. Loodi nõndanimetatud "Balti klausel", mis seisneb Balti riikide omavahelises kaubanduslikus läbikäimises enamsoodustuste andmises. Eriti soodus on meie vahekord Lätimaaga, kes majanduslikust vaatepunktist vaadatuna Eestimaad täiendav riik on: Eestimaa

tööstus areneb, aga Lätimaa omab soodsamaid sadamaid ja üldse paremat geograafilist asendit. Eesti-Läti tolliliit näib kindlalt teostumas olevat. Vastastikused delegatsioonid on loodud, et tolliuniooni eeltöid teha.

Ülalöeldust selgub, et Eesti püüab kaht teed mööda Balti liidu poole. Üldine poliitiline tee terve rea diplomaatiliste liitumiste läbi, ja majanduspoliitiline tee, milleks on Eesti-Läti tolliliidu läbi ühine suund antud. Vaatamata sellele, kumb tee eesmärgile viib (võib-olla ka mõlemad korraga), on igatahes ette näha, et Balti liit ei ole mingi liiduriik või rahvasteliit, vaid on uus, senisest erinev liit, mis oma seisukorra poolest kindlam on kui kõik mineviku ja oleviku riikide kompleksid.

Balti liit võib nähtavasti praegu vastastikuses majanduslikus võitluses olevatele Kesk-Euroopa väikeriikidele eeskujuks olla. Ma loodan, et selles võib tulevase Paneuroopa eelkäijat näha ja tervitada, sest eelolevast järgneb, et Balti liit seisab kindlalt Rahvasteliidu antud ja maksvusele viidud printsiipide alusel."

KIRI PARIISIST

Pariisis, 23. jaanuaril 1927

Väga lugupeetud härra Tõnisson,

paistab, et eesolev aasta osutub otsustavaks üleilmse, kõigepealt aga Euroopa rahu korraldamise töös. Suurriikide kokkulepe Locarnos, läbirääkimised Theiry's ja Genfis, Põhja-Ameerika laiutamine kahel Ameerika mandril, praegu veel mõistatuslik käärimine Hiinas, kus ristlevad Vene, Inglise, Jaapani ja Ameerika huvid – kogu see raske pärandus möödunud aastailt võib leida mingisuguse lahenduse aastal 1927. Tõusva imperialismi vastu Venes, Ameerikas, Itaalias ja Saksas on rahu ja Rahvasteliidu sõbrad endid koondanud, on tekkinud Genfi liidu kõrval, õigemini selle täienduseks teisi organisatsioone, nii kui Üldeuroopa liit ja Carnegie rahukomitee, uute häälekandjatega. "Paneuroopa" on Teile juba tuntud, nimetan veel ajakirja "Le Monde Nouveau" mis praegu samal sihil töötab, siis veel huvitavat kolmekuulist ajakirja "L'Esprit international", mida välja antakse Carnegie komitee poolt, ja lõpuks veel nädalakirja "Pax", mille kohta tahaksin Teid täna eraldi informeerida. See ajakiri asutati möödunud aastal ja seda on seni neli numbrit ilmunud. Saadan Teile viimase numbri, ja palusin toimetust Teile saata teisi numbreid tutvustamiseks. Lehe kandev jõud ja poliitiline juht on Jacques Seydoux, endine Prantsuse välisministeeriumi poliitilise ja kaubandusliku osakonna abidirektor, Prantsusmaal ja kogu Euroopas tunnustatud autoriteet majanduspoliitilistes küsimustes. Oma hädise tervise tõttu, võib-olla

ka muil põhjustel lahkus ta uuel aastal Quei d'Orsay'lt* ja kutsuti ühte suurimasse Prantsuse panka, *Banque de Paris et de Pays-Bas*, direktoriks. See mees on füüsiliselt täielik vare: praegu kogu kehast halvatud, võib ta vaid oma haruldaselt selget pead ja käsi käsutada. Ta on aastaid mööda saatnud tugitoolis, milles teda varem ministeeriumisse ja nüüd panka kantakse. Selle juures on see haruldane ja sümpaatne inimene sündinud võitleja sugereeriva pilguga, kes kõneleb kõlava, otsustaja häälega. Mäletab kõike (ka Teie nime 1919. aastast) ja ütleb alati otsekoheselt oma arvamise. Patsifism kui vagatsejate allaheitlikkude iseloomude õpetus on temale võõras, tema loodab rahu organiseerida rahvuslike aadete võrdlemise ja lepitamise teel, vaba diskussiooniga ja veenmisega, jäädes ise tõsiseks prantsuse rahvuslaseks. Peatun selle mehe juures sellepärast, et pean teda oma sõbraks ja parimaks soovitajaks tema lehele. "Pax'i" toimetus asub osalt Pariisis, osalt Genfis, ja temale on kindlustatud kõige lähem kontakt Rahvasteliidu sekretariaadiga. Lehe juriidilise osakonna toimetamise võtab enda peale Nicolas Politis, endine Kreeka välisminister, tuntuim rahvusvahelise õiguse professor, majanduslik osakond antakse endise Belgia peaministri Theuxise hooleks, kes teatavasti nimetati Genfi Liidu Nõukogu poolt maikuul kokkutuleva rahvusvahelise majanduskonverentsi juhatajaks. Eile käisin Seydoux' juures ja ta palus mind võtta enda peale Balti riikide koostöö valgustamise "Pax'is", mida ka lubasin. Ühtlasi palus ta, et nimetaksin temale autoriteetse isiku Eestis, kellelt "Pax" võiks paluda jooksvat kaastööd küsimustes, mis puudutavad Eesti koostööd kultuurilisel, majanduslikul ja poliitilisel alal oma naabritega ja teiste Euroopa riikidega. Nimetasin Teid, härra Tõnisson, ja loodan kindlasti, et vastate jaatavalt Seydoux' ettepanekule, kui see Teie kätte jõuab. Vastata võite Seydoux'le ka saksa keeles, artiklid võite saata minule tõlkimiseks, ehk kui neid saksa keeles

* Quei d'Orsay – Prantsuse välisministeerium, nimetatud oma asupaiga järgi

soovite kirjutada, siis otsekohe "Pax'i" toimetusele Seydoux' nimele. Edaspidi hakkab leht ilmuma prantsuse ja inglise, võib-olla ka saksa keeles. Tuletan veel meelde, et Seydoux' vanem poeg on "Postimehe" Pariisi kaastööline.

Oleksin tänulik, kui vaevaks võtaksite mulle teatada, kas ettepanek Teile põhimõtteliselt vastuvõetav.

Tervitan tõsise austusega
Pusta

EESTI ISESEISVUS *DE FACTO* JA *DE JURE*

Rahvad on moraalsed isikud, kes elavad oma elu. Nad ei ripu mitte ainult diplomaatlikkudest konventsioonidest.

Jules Cambon

Prantsuse vanim ja kuulsaim diplomaat Jules Cambon jutustab oma väärtuslikus raamatus "Le Diplomate", kuidas endisel ajal riigi saadik võõrsile sõitis kindlate eeskirjadega, mis sisaldasid: ülevaate Euroopa seisukorrast, kokkuvõtte tema oma valitsuse üldpoliitikast, ja kindlaid juhtnööre, mille järgi tuli talitada temale usaldatud ülesannete täitmisel. Saadik, kes oli jõudnud oma asukohale, ei saanud kas enam sugugi või sai väga harva oma valitsusega otseteed läbi käia. Ta talitas siis võimalikult täpselt temale antud juhtkirjade järgi, vahel tuli aga siiski omal algatusel asju ajada, ja siin vast tulid nähtavale saadiku intelligentsus ja iseloomuomadused. Telegraaf, raudteed ja lennuaparaadid on seda seisukorda muidugi palju muutnud, kuid siiski ei arva Jules Cambon, et võiks juba tõsiselt kõnelda vana ja uue aja diplomaatiast. Välispidiselt muutunud, jäävad diplomaatia ülesanded sisuliselt ikkagi samadeks, kuna ju inimeste loomus on jäänud endiseks. "Ausa mehe sõna jääb ikka parimaks abinõuks tema valitsuse püüete teostamisel."

Mis puutub Eesti diplomaatidesse, siis olid nemad kümne aasta eest niisuguses seisukorras, mida Thiers'i auväärt õpilane Cambon oma raamatus ette ei ole näinud: ei täpseid instruktsioone, ei ühendust oma valitsusega. Instruktsiooniks oli vaid Maapäeva memorandum Eesti iseseisvusest (24. jaanuarist 1918); sellele tuli hiljem lisaks Eesti iseseisvuse manifest

24. veebruarist 1918, mis oli antud Eesti okupeerimise päeval Saksa vägede poolt. Viimase dokumendi sisu jõudis meile kätte, kui õieti mäletan, ühel ajal teatega, et Saksa väejuhatus on Eesti ajutise valitsuse laiali ajanud ja Eesti väe demobiliseerinud (Tõnissoni telegramm 14. aprillist 1918 Kristiaaniast Londonisse, Seljamaa telegrammi põhjal Peterburist). Okupeerija võimu ja tema sõprade silmis olid esimesed Eesti saadikud lihtsalt maapagulased või jooksikud, kes mingi arusaamatuse tõttu Saksa komandantuurist Eckerös (Ahvenasaartel) märtsi alul läbi lipsasid Rootsi laevale. Eesti saatuse määrajaks diplomaatilise konventsiooni jaoks pidas see võim Bresti rahulepingut 3. märtsist, Maapäeva asemel tunnustas tema vaid rüütelkonna *Landtag*'i.

Eckeröst aitas meid (Martna, Menning, Piip, Pusta ja Virgo) läbi taevaisa tahtmine. Ei mõistaks muidu veel tänapäeval endale seletada, kuidas Saksa komandandi 10-mehelise staabi silmade vahele jäid meie väga iseäralikud passid, millest mõned, nagu minu, Piibu ja Virgo omad, kandsid Prantsuse ja Inglise viisasid. Võib-olla aitas sakslaste tähelepanu tumestada meie meeleheitlik bluffimine *Estländische Delegation*'iga ja nagu tellimise peale passidele sattunud tiitlid: "mõisnik" (harimatu Soome punakaartlase-miilitsamehe tõlge minu venekeelsest "meštšanini" (linnakodaniku) passist), "linnanõunik" (Martna), "pastor emeeritus" (Menning), ja meie korralik saksa keel? Kui aga meelde tuletan, et aprilli alul Bergenis Inglise laevale astudes meilt *Interallied Service*'i* ohvitser naeratades küsis, kuidas siis meil õieti Eckerös läinud, ja saksakeelse märkuse üle minu passil (*der Inhaber dieses Passes hat die Erlaubnis zum schwedischen Dampfer zu passieren***) sugugi ei imestanud, siis tekib küsimus, kas ehk "kavalal Albionil" ei olnud mõni mees Eckerö passirevideerijate hulgas...

* *Interallied Service* – liitlaste julgeolekuteenistus (pr.)
** selle passi omanikul on luba minna rootsi laevale (sks.)

Aga ükskõik, võime vaid konstateerida, et esimestel Eesti diplomaatidel nende rännaku alul hirmsasti vedas, isegi siis, kui nende jaoks määratud esimene Rootsi laev vajus Mäntyluoto lahes veebruari lõpul nende eneste silmade all põhja, ja kui poolel jääteel Turu ja Eckerö vahel tuli teade, et ees ootab Saksa vahipost... Esimene välisriigi valitsuse liige, kes Eesti delegaate vastu võttis, oli Soome punase valitsuse väliskomissar Sirola, jaanuaris 1918. Kui Martna meid Virgoga tema juurde viis, arvas Sirola, et meie ei ole tema "toverid", tema poolehoid oleks rohkem nende pool, kes meid väljapoole seadust olid kuulutanud (ja kelle tagakiusamist ka Soomes pidime kartma) – Anvelti valitsus Tallinnas. Kuid, seletas Sirola, see olevat Eesti sisemine asi, millesse tema ei taha segada. Praegu olevat meie Soome võõrad ja tema annab meile pääsetähed, millega vabalt võime liikuda ja edasi sõita, kuhu tahame. Andiski pääsetähed punase pitsatiga ja oma allkirjaga, ja Soome punaste auks peame tunnistama, et neid kõigil pool, ka Pori sõjalaagris, respekteeriti. Ma ei mäleta, mis on Sirolast saanud, aga tema jutt meie vastu oli riigimehe jutt ja tema ülalpidamine meie suhtes tänuväärt korrektne. Kõigiti korrektne ja sõbralik oli ka Rootsi välisminister Johannes Hellner, kelle valitsusele võlgneme Eesti delegatsiooni päästmise ja sellega kogu meie diplomaatilise tegevuse. Kui mõtleme, et hr. Hellner meid vastu võttis 16. märtsil, kui Eesti-Läti rüütelkond keiser Wilhelmile juba Kura hertsogi krooni oli pakkunud ja neli kuud enne Marne'i lahingut, siis ei saa imeks panna, kui Rootsi välisminister meie palvele, tunnustada Eesti iseseisvust, vastas kaheldes: "Meie ei tea, mis Saksa selle kohta ütleks..." Rootsi oli sõjas erapooletu riik, meie iseseisvusakt oli sõja saavutus. Aga Rootsi oli ja jäi oma erapooletuses meile heatahtlikuks, ja sellele heatahtlikkusele võlgneme palju, muuseas ehk ka meie delegaatide elu (Eckerö komandantuurist pääsesime alles siis, kui Rootsi admiral andis kirjaliku tõenduse, et temal on käsk meid oma laeval Stockholmi viia). Tema pärastisele välisministrile, kadunud Hjalmar Brantingile, võlgneme koguni autoriteetse julgustuse oma Balti liidu poliitikale, mis on Eesti riigi kümneaastase kestvuse ajal jäänud

muutmatuks ja mida Brantingil oli julgust ennustada ka oma riigi jaoks veel väga kriitilisel ajal, juulikuus 1918, meie kokkusaamisel Pariisis Poola delegaadi Dmovski juures.

Inglise ja Prantsuse *de facto* tunnustused olid meile juba ette enam-vähem kindlustatud nende kõneluste järel, mis meie eridelegaatidel olid olnud jaanuaris ja veebruari alul 1918 Peterburis, Prantsuse saadiku Noulens'i ja Inglise saadiku Lindley juures. Igatahes sooviti sealtpoolt meie Londoni ja Pariisi sõitu. Uusi tõendusi selleks saime oma visiidilt Inglise ja Prantsuse saatkondades Stockholmis. Nende suurriikide saadikuile ja pärast välisministritele Balfourile ja Pichonile ei võinud palju imponeerida esimeste Eesti saadikute esinemine ja nende imelik ettekanne väga vaevatud inglise ja prantsuse keeles. Kuni Balfouri kabineti ukseni saatis meid tõlk, vene või inglise juudipoiss, kelle lõpuks otsustasime ukse taha jätta – tema suurimaks kurvastuseks. Kõnelesime umbes samas keeles, milles oli tõlgitud meie memorandum ja mida pidime kohal olles ümber tõlkima, et teda arusaadavaks teha inglastele ja prantslastele. Aga *de facto* tunnustused saime kätte: Balfourilt 11. päeval peale meie mälestusrikast visiiti (3. mail) ja Pichonilt teisel päeval peale audientsil käimist Virgoga (13. mail). Mis need meile andsid? Lubaduse, et kaks suurt liitriiki tunnustavad esiotsa Maapäeva kui faktiliselt iseseisvat organisatsiooni, kuni tulevase rahukonverentsini, kus Eesti staatus otsustatakse vastavalt tema elanikkude soovidele "as far as possible" – niipalju kui võimalik – lisas Inglise vastus ettevaatlikult juurde. Peale selle tunnustas Inglise valitsus Piipu Londonis ja Prantsuse valitsus mind Pariisis kui Eesti ajutise valitsuse poolametlikke (*informal, officieux*) diplomaatilisi esindajaid.

Esimene, kes meie *de facto* väärtuse üle kahtlust avaldas, oli Itaalia välisminister, keda külastasime Virgoga Roomas 27. mail. "Mis teete selle *de facto*'ga? Aitab see teid vabaneda Saksa okupatsioonist või saame meie otsustada Eesti küsimust ilma Venemaata?" Nii umbes võttis meid vastu *barone* Sonnino, kes oma järsu ülesastumisega ka mujal oli tuntud. Seletasime, et aitab meid palju, tõstab meie rahva vastupanujõudu ja tiivustab tema

lootusi. Sonnino ütles siis, kui see meile heameelt teeb, võivat Itaalia valitsus meile umbes sedasama anda, mis Prantsuse meile on lubanud. Saatis ka korralikult oma vastuse 29. mai õhtuks kätte, kuid selle tekst oli palju rohkem reserveeritud kui Inglise ja Prantsuse oma. Sonnino kirjutas, et kuninglik valitsus on valmis tunnustama Maapäeva ajutiselt kui faktiliselt iseseisvat asutust, kuid ei saa anda ühtki lubadust iseseisva Eesti riigi tunnustamiseks, sest selle küsimus olevat analoogiline teiste Vene provintside omaga, mida võivad suurriigid otsustada vaid rahukonverentsil. Liitlaste nimel arvas Sonnino seletada võivat, et need peavad Brest-Litovski rahu olematuks ja ei saa siis ka teha mingit otsust Vene keisririigi osade kohta. Sel põhimõttel ei olevat ka Itaalia tunnustanud ühtki uut valitsust, mis Venest välja tulnud. Rahukongressil lubab Itaalia toetada üldisi õiguse ja vabaduse põhimõtteid, ja kuningliku valitsuse nimel avaldas Sonnino lootust, et meie Maapäev ja eesti rahvas teevad kõik, et hoida oma isamaad igasugusest rippuvusest Saksamaast...

See vastus polnud kaugeltki julgustav, ja ma mäletan veel väga hästi seda pettumust, mis meid valdas selle kirja läbilugemisel. Vististi ütles aga Sonnino tol korral vaid otsekoheselt seda välja, mida ka teiste suurriikide ministrid endamisi võisid mõtelda: olete Saksa vastu ja enamlaste vastu, see on hea; mis edaspidi peab sündima, näeme siis, kui sõda on lõppenud... Suurte liitlaste maailma, nimelt üle Atlandi, need *de facto*'d vist palju ei ulatunudki. Mul on igatahes meeles, et kui 1919. aasta kevadel Piibuga viimaks Ühendriikide riigisekretäri Lansingi jutule saime, siis senaator Chandler tarvilikuks pidas meid temale esitleda kui kõige tähtsamaid mehi Eestis (*the most important men of Estonia*), ja pidas enne pika sissejuhatuse, kus asub Eesti, kes seal elavad ja mida nõuavad. Kui Lansingi küsimusele vastasime, et Eesti iseseisvust juba aasta eest on tunnustanud kolm Euroopa suurriiki, ütles ta imestusega: oo, väga huvitav! Lubas ise järele mõelda, president Wilsonile ette kanda ja meile teatada. Ta oli muidugi unustanud, et ka president Wilson juba jaanuaris 1919 oli lubanud Eesti tulevikku kaalumisele

võtta. Kui hotell "Grillonist" välja tulime, tegime Chandlerile etteheiteid, miks tema meid nii suurelt tituleerinud. "Aga mis teie õige arvate," vihastas Chandler, "tulete Ameerika Ühendriikide välisministri jutule ja tahate öelda, et olete lihtsalt Mr. Piip ja Mr. Pusta (Chandler ütles: Peip ja Pösta), delegaadid Eestist!" Ameerika ametlik vastus viibis 28. juulini 1922 ja tuli siis juba *de jure* tunnustusena. Juba 1919. aasta suvel lahkus Ameerika delegatsioonist ainuke Eesti ja Balti riikide küsimuse tundja, noor professor Morison – protestiks oma valitsuse ja teiste liitlaste viivitamise vastu. Kohtasin teda hiljem Pariisis ja Oxfordis, kuhu ta oli kutsutud professoriks.

1919. a. jaanuaris lootis Lloyd George Venemaa ja tema piiririikide vahekorra küsimuse otsustada Prinkipo saarel. Kahe nädala pärast aga jäeti see mõte kõrvale. Rahukonverentsi Balti komisjonis arutati enne Koltšaki küsimust, siis kutsuti meid (Piip ja mina) 28. mail komisjoni ette. Juhataja Sir Esmé Howard, endine saadik Stockholmis, praegune Briti suursaadik Washingtonis, oli meile väga heatahtlik, kuid tema asi oli ennast ja konverentsi suuri härrasid informeerida, mitte otsustada. Komisjoni liikmed küsisid, kas ja mil tingimusel soovime föderatsiooni Venega. Vastasime, et nõuame enne meie iseseisvuse täielikku *de jure* tunnustamist, ja alles siis võib kõnelda liitudest. Enne seda käisime Poskaga, Meierovicsiga, Voldemarasega ja temperamentse Ukraina esindaja Sidorenkoga Clemenceau jutul. Vana "tiiger" oli parajasti toibunud neist kolmest kuulist, mis üks hullumeelne "rahusõber" temale kaks nädalat varem selga oli lasknud, just Eesti delegatsiooni akende all. Kuulas meie ettekandeid rahulikult, ütles isiklikult meie tunnustamist pooldavat, lubas kaaluda ja teatada. Poska tuli jutuajamiselt ära pettunult, Sidorenko vene keeli vandudes (tal paluti hiljem Pariisist lahkuda, suri kolme aasta eest). Kuidas olime meie, baltlased, sattunud sellesse venekeelsesse ja vene maneeridega seltskonda? Vähem oma algatusel, aga rohkem ühe Prantsuse silmapaistva parlamendiliikme pealekäimisel olime moodustanud Vene piiririikide "bloki". Vististi oli see eksisamm, aga seda võib öelda nüüd, üheksa aasta pärast. Tol ajal

paistis see blokk tõstvat meie kaalu, segas aga meid kahtlemata prantslaste ja teiste liitlaste arusaamises kõikide nende "Venemaa rahvastega". Kui meie ise nägime oma Vabadussõjas vaid abinõu Eesti vabastamiseks, siis mõtlesid liitlased, niihästi inglased kui prantslased, alul vaid oma suurte sihtide peale – vallutada Peterburi ja võib- olla Moskva. Pariisi ja Londoni venelased kandsid selle eest hoolt, et rohkem kirjutati ja kõneldi Judenitšist kui Eesti väest. Liitlaste staapides oli pealegi valminud avantüristlik plaan, kasutada enamlaste kukutamiseks von der Goltzi ja *Landeswehr*'i. Pilt muutus, kui Eesti väed olid võtnud maikuus Võnnu punaväelt ja juunis *Landeswehr*'ilt. Riia vaherahule juulis järgnes esimene Vene rahuettepanek augustis. Aga veel oktoobrikuus keeldus kindral Mangin sõitmast liitlaste ülemkomissarina Riiga ja Tallinna, kuna ta Pariisis ei saanud täit selgust sakslaste küsimuses. Von der Goltziga ühes ei soovinud Mangin sõdida. Kõigist liitlaste kindralitest nägi kahtlemata kõige selgemalt seisukorda kindral Gough, ta lõpetas Fochi staabis von der Goltzi avantüüri ja läks Londonisse Eesti iseseisvuse tunnustamist nõutama. Viimasega kukkus ta läbi ja ei tulnud enam tagasi. Oktoobri alul või septembri lõpul tehti küll rahukonverentsi Balti komisjonis ettepanek tunnustada Balti riikide iseseisvust, kuid selle ajanud nurja ameeriklased. Ameerika delegatsioon olnud nõus vaid Leedut faktiliselt tunnustama, nagu Euroopa liitlased varem Eestit ja Lätit olid *de facto* tunnustanud...

Meie vaherahu ja pärast rahuläbirääkimised Moskvaga ei meeldinud ei Londonis ega Pariisis. Nii nagu meile veel 1919. aasta lõpul mõlemast pealinnast dokumenteeriti, segasime meie oma rahutegemisega suurriikide suuri plaane, kus ka meile oma osa oli ette nähtud. Ähvardustest küll kaugemale ei mindud, aga Loodearmee ja Denikini väe kokkuvarisemise järel kadus mõneks ajaks suure maailma huvi meie vastu. Kui see ka omal ajal meie kannatuse raskele proovile pani, võime tänapäeval õnnelikud olla, et kõik nii on läinud, nagu see pidi minema ja nagu terve alalhoiuinstinkt meid on juhtinud. Tartu rahu järel saime oma maa peremeesteks ja iseseisvalt mõtlejaks rahvaks. Balti

liit, mille mõte kahe aasta eest kord ka teisel pool Läänemerd väikest vastukõla oli leidnud, eraldas end kirjust "limitroofide"* perest ja hakkas Bulduri-Riia konverentsil, 1920. aasta sügisel, oma põhikirja valmistama. Mõni kuu varem kõneles üks riigimees Inglise parlamendis Eestist ja Lätist, kes olevat Austria ikke all palju kannatanud, ja veel 1920. aasta detsembris lipsas esimese Rahvasteliidu täiskogu esimehe suust ettepanek, hääletada Eesti, Läti, Leedu ja Gruusia vastuvõtmist, kes olevat kõik Balti riigid! Hääletusele läks ettepanek küll parandatud kujul, aga suurriikidest hääletas poolt vaid Itaalia, kelle välisminister 1918. aastast meie *de facto* üle oli vaid naeratanud. Juba 1919. aasta alul tegi Itaalia saadikutekoda (*camera dei deputati*) oma valitsusele ettepaneku astuda diplomaatilisse läbikäimisse uue Vene valitsusega ja kõikide Venest lahkulöönud riikide valitsustega. Soovitati ka, et Itaalia valitsus iseseisvalt tunnustaks Balti riikide *de jure*'t, kui teised liitlased veel peaksid viivitama. Ettevaatlik välisminister Scialoja jättis selle tegemata, oli aga nõus minult vastu võtma *chargé d'affaires*'i** volikirja ja saatis Tallinna täisvolilise saadiku Agostino Depretise. 1920. aastal esindas Rahvasteliidus Itaaliat välisminister Carlo Schanzer ja paar kuud hiljem oli välisminister krahv Sforza see, kes liitlaste ülemnõukogus 26. jaanuaril 1921. a. Pariisis soojalt toetas Aristide Briand'i ettepanekut kolme Balti riiki *de jure* tunnustada, ja vastu vaidles kahtlejale lord Curzonile. Lloyd George'i isiklikul vaheleastumisel tehti jaatav otsus ühel häälel...

Nüüd oli meil siis käes see "diplomaatiline konventsioon", kolm aastat pärast Eesti välisdelegatsiooni väljasaatmist, pärast seda, kui olime ära kannatanud Saksa okupatsiooni ja pidanud Venega 13 kuud sõda. Meie Maapäeva memorandumi põhjendamiseks oli tekkinud terve kirjandus, eeskätt inglise ja prantsuse

* limitroof – piiririik
** *chargé d'affaires* – diplomaatiline asjaajaja (pr.)

keeles, Eestil ilmusid oma kuukirjad: "Bulletin de l'Esthonie" Pariisis, "Estonian Review" Londonis. Mahutasime artikleid, kuhu saime, muuseas Pariisi "Inimõiguste Liiga" vihkudesse (ka seal pidin veel 5. veebruaril 1920. a. seletama, "miks Eesti Nõukogudega rahu teeb"). Kolm kuud ilmus meil koguni oma ajaleht "Dernières Nouvelles du Midi" väga agara, kuid veidi "kollase" prantsuse ajakirjaniku toimetusel. Leht ilmus Prantsuse parlamendi valimiste ajal, ja jätsime selle seisma siis, kui Pariisi suure trükitööliste streigi ajal, 1919. aasta lõpul, temast olime kätte saanud maksimumi sellega, et meie lehele änti oma rubriik Pariisi ainsamas päevalehes "Presse de Paris", mis ilmus detsembris mõnes miljonis eksemplaris. Balti liidu mõtte populariseerimiseks ilmus paar aastat "Revue Baltique" lätlase Artur Tupini toimetusel. Selles avaldasin 1918. aasta talvel Balti liidu esimese põhikirja kava, mille ristiisadeks olid muuseas hr. Albert Thomas, tol ajal minister, praegu Rahvusvahelise Tööbüroo direktor, ja André Honorrat, endine haridusminister. Püsima jäi tolleaegsetest ajakirjadest "L'Europe Orientale", praegu teise nime all. Eesti saatkonna prantsuse sekretär (esimene sekretär oli kadunud Andres Dido), kirjanik Gaston Gaillard, avaldas meie küsimuste kohta mitu raamatut: "L'Allemagne et le Balticum" ("Saksa ja Baltikum"), "Le mouvement panrusse et les allogènes" ("Suurvene liikumine ja võõrasrahvad") jt. M. Martna saksakeelne raamat "Eesti ja Eesti küsimus" ilmus prantsus- ja itaaliakeelses tõlkes. Pariisi rahukonverentsile valmistasime suure prantsuskeelse memorandumi lisadega ja kaartidega, mis laiali saadeti paaris tuhandes eksemplaris; andsime pärast Tartu rahu tegemist välja esimese suure Eesti kaardi värvitrükis, trükkisime erimemorandumi Rahvasteliidule, avaldasime prantsus- ja ingliskeelseis tõlkeis meie põhiseaduse ja valimisseaduse jne. Skandinaavia ja Saksa ajakirjandust püüdsid valgustada meie delegatsiooni liikmed Stockholmis ja pärast Kopenhaagenis, ja vististi on selles lühikeses nimekirjas mõnigi tähtis teos nimetamata jäänud.

Mitmed nendest väljaannetest ja artiklitest on ehk tänapäeval iganenud, kuid oma ajalooline väärtus jääb neist igaühele, ja

Pariisi rahukonverentsi härrad ei võinud kaevata, et neil puudunuks materjal Eesti küsimuse selgitamiseks. Kuid teadagi poleks võinud juhtivad isikud Pariisi konverentsil ka parima tahtmise juures ise läbi lugeda kõiki neid raamatuid, brošüüre ja memorandumeid, millega neid kogu lõhutud Euroopa rahvaste esindajate poolt otse üle külvati. Mäletan, kuidas Poola delegaat Roman Dmovski selle üle rõõmustas, et tema oma ingliskeelse memorandumi Poola üle oli saanud president Wilsonile isiklikult pihku pista, kui see konverentsi kestel Pariisist Ameerikasse sõitis. President oli lubanud, et selle laeval läbi loeb. Memorandumit oli vist 70 foolio-lehekülge... Inglise *Foreign Office*'is* luges meie asju ja valmistas oma ettekandeid Edinburgh'i professor Simpson, *Hôtel* "Grillonis" Pariisis istus ühe abilisega ja masinakirjutajaga suures "Vene osakonna" büroos, seina ääres laua taga, eespool nimetatud professor Morison ja kirjutas oma raporteid, kuni sellest tüdines. Suurtest meestest üllatas mind oma põhjalikkude teadmistega ja Eesti-Vene frondi detailide tundmisega 4. jaanuaril 1920 Vatikani riigisekretär kardinal Gasparri, kuid sellel kõrgel härral polnud häält Pariisi konverentsil.

*

Oma raamatutes, memorandumites ja artiklites püüdsime muidugi ajaloost ja 1917. aasta Vene revolutsioonist leida neid tiitleid, mida arvati tarvis olevat omaette rahval ja suveräänsel riigil. Rohkem aga rõhutasime seda tõde, mida Jules Cambon oma raamatus nii hästi on väljendanud, ja seletasime, et rahvas, kes Euroopa poliitiliselt kaardilt oli maha kustutatud, elab edasi ja nõuab nüüd oma eluõigust, olgu vanad diplomaatilised konventsioonid selle poolt või vastu. See oli õieti ka meie Maapäeva memorandumi sisu ja sellest said siiski mitmed aru. Tõsise lugupidamisega peame näiteks meelde tuletama üht Prantsuse

* *Foreign Office* – (Inglise) välisministeerium (ingl.)

ajakirjanduse seeniori, August Gauvaini, kes meid Virgoga juba paar päeva peale meie Pariisi jõudmist, mais 1918, meie hotellis külastas. Härra Gauvain, "Journal des Débats" toimetaja, oli tuntud ja on jäänud parimaks vene ja teiste slaavi rahvaste tundjaks ja sõbraks. Meie tahtmine Venest hoopis lahku lüüa ei võinud temale armas olla. Ta ütles seda ka otsekoheselt, aga lisas juurde: "Pole midagi parata, kui see on teie rahva tõsine tahe; ühe vaba rahva tahet peame tunnustama." Teisel päeval kirjutas ta oma lehes juhtkirja meie tervituseks. Gauvain on jäänud tänapäevani meie parimaks sõbraks ja selle ausa mehe sõpruse üle võime olla uhked. See on tunnistuseks, et meie asi oli õige ja et oleme seda kümne aasta kestel õigesti kaitsnud – tegudega kodus, sulega ja sõnaga väljas.

Pariisis, 19. jaanuaril 1928

PANEUROOPA LIIKUMINE JA SELLE LÄHEMAD ÜLESANDED

I

Ajad muutuvad ja meie ühes nendega. Muutuvad üksikute isikute ja rahvaste ideaalid. See, mis paistis eile olevat meie unistuste lõpusiht, osutus tänapäeval vaid eeltingimuseks suurema sooritamiseks. Kaheteistkümne aasta eest peeti Eestis neid unistajateks ja utopistideks, kes kõnelesid iseseisvast Eesti riigist. Paistis igatahes, et kui see unistus teostuks, siis jatkuks sellest meie põlve õnneks. Kuid juba oma iseseisvuse väljakuulutamisel pidi meie rahvaesindus mõtlema ka Eesti vahekordade määramisele teiste rahvastega. Nõudes suurriikidelt Eesti vabariigi tunnustamist, pidasin tähtsamaks tema vastuvõtmist Rahvasteliitu. Nii kui täisealiseks saanud noore inimese ees avanevad äkki tema uued mured ja kohustused, nii hakkame meiegi alles nüüd taipama oma uute ülesannete ulatust. Seljataga on juba mõned katsed. Oleks ülearune siin juurdlema hakata, kas B a l t i r i i k i d e l i i d u mõte otse Eestist ehk mujalt välja läks; igatahes alustasime sellega oma välispoliitikat juba siis, kui Eesti ajutisele rahvaesindusele nõudsime ajutist – *de facto* – tunnustamist. Balti liidu teostamisel põrkasime takistustele, mille kõrvaldamine ei rippunud mitte alati meie heast tahtmisest. Mõte ei ole praegugi kõrvale heidetud, aga seisab tagavaras, ootab järjekorda. Härra riigivanema deklaratsioonist

* Kõne Seltskondlikus Majas Tallinnas 14. aug. 1929.

kuulsime, et meie iseseisvuse kindlustamiseks on Rahvasteliit ja koostöö meie liitlase – Lätiga. Need kaks alust on siis jäänud kõigutamata.

Kuna aga R a h v a s t e l i i t on mõeldud kogu maailma vabade rahvaste koondusena, jätab tema vabaks ja üksikute riikide rühmade ülesandeks luua omavahel kitsamaid ühendusi rahu ja rahvaste heakäekäigu kindlustamiseks. Riigigruppide ehk regionaal-kokkuleppeid on Rahvasteliit koguni tungivalt soovitanud, niihästi vastastikuse abiandmise üldlepingu kavas, 1924. aasta Genfi protokollis kui ka 1925. aasta täiskogu otsustes. Rahvasteliit, see olete ju teie, liidu liikmed riigid, tuletasid meelde Genfi kõnetoolilt nende täienduslepingute autorid.

Rahvasteliidu kümneaastast kestvust pühitseme tuleval* aastal. Meie ei mõtle siin tema suurt tegevust hindama hakata. Tuletame vaid meelde, et kümne aasta kestel on Genfi liit peaaegu eksklusiivselt arutanud Euroopa küsimusi ja elanud selle muredega. Isegi Rahvasteliidu suurima liikme, Briti ilmariigi esindajad Lõuna-Aafrikast ja Kanadast valisid oma eriaineks vähemusrahvaste küsimuse Euroopas. Küsimusi, mis otseselt Briti oma rahvasteliitu, *Commonwealth*'i puutuvad, käsitletakse Londonis, impeeriumi konverentsil, ja Briti asumaade minister Amery konstateeris, et viimane Ameerika kongress Havannas võttis endale samad ülesanded Ameerika suhtes. Ainult Euroopa (ja eriti selle mandri väikeriigid) kannab omavahelised tülid ja abipalved Lõuna-Ameerika, Aasia ja Aafrika esindajate ette. Ärme imestame, kui nende esindajate meelest need asjad, eriti vähemusrahvaste küsimus, paistavad olevat väga lihtsad: kohtavad ju nemad Euroopat kui omaette üksust, keda vaid nõrgestavad aisemised tülid. Aasta eest esitlesin end ühes Euroopa suuremas riigis Ameerika Ühendriikide suursaadikule. Minu lugupeetud kolleeg viis mind seinal rippuva Euroopa kaardi ette ja palus näidata, kuidas on nüüd korraldatud Eesti, Liivi, Kura ja Leedu

* 1930

riikide piirid, ja kus puutub näiteks Leedu piir kokku Eestiga... Soovitasin tal osta uue kaardi, kus peale uute Balti riikide ka veel Poola ja Tšehhoslovakkia peal oleksid. Tema võttis selle nõuande vastu väga sõbralikult ja seletas oma teadmatust sellega, et Euroopas väga sagedasti riikide piire muudetakse ja praegu on ju Euroopas 30 iseseisvat riiki! Aga kas on austatud koosolijate hulgas keegi, kes eksimatult üles loeks kõik Põhja-Ameerika osariigid, ehk koguni ütleks Lõuna-Ameerika iseseisvate riikide piirid? Ja ometi on kogu Euroopa mandri maa-ala ilma Venemaata vaevalt pool Brasiiliat ja umbes pool Kanada maa-alast. Hiina on maa-ala poolest kaks korda suurem Euroopast, Nõukogude Venemaa neli korda.

Suurele Euroopa sõjale võlgneme meie ja mitmed teised väikerahvad oma iseseisvuse. Sõja puhkemise põhjuseks peetakse, vähemalt võitjate poolt, kahe suurriigi kurja tahtmist hävitada ühe väikeriigi iseseisvust. On siis suur moraalne rahuldus teada, et võidu hinnaks osutus just väikerahvaste vabadus. Kuid ilmas pole tõepoolest midagi lõplikku. Meil on nüüd Rahvasteliit Haagi kohtuga ja on Pariisi sõjakeelu leping, kuid sõjakollete arv on kasvanud, Euroopa rahvaste julgeolekutunne on ikka veel nõrk. Just rahvaste enesemääramise põhimõttel, millele väikerahvad võlgnevad oma iseseisvuse, on Euroopa kaart tulnud keeruline nagu meie Valga piir 1920. aastal, ja *irredenta*'sid* on nüüd pea igas riigis. Juurde tulnud on veel see, et kõik Euroopa riigid osutusid peale sõda Ameerika võlglasteks ja tunnevad Vene kommunismi hädaohtu. Meie olime Eestis ennegi vaesed, ja iseseisvus on vast seda juurde toonud, et jõukuse tasapind on meil nüüd ühtlasem, demokraatlikum. Kommunismi kallaletungi vastu oleme seni võidelnud eduga, ja kuigi selle lähedus veel meeli elevil hoiab, oleme passiivseks vastupanuks end kümne aasta kestel harjutanud. Lääne-Euroopa kodanlikku

* *terra irredenta* – vabastamata maa (it.); viitab poliitilisele voolule, mille sihiks on liita rahvusriigiga teiste riikide alla jäänud alasid, kus elavad rahvuskaaslased

demokraatiat ja intelligentsi, kes olid aastasadade kestel harjunud juhtiva osaga maailma majanduses ja vaimses elus, painab rohkem kui meid amerikanismi sissetung ja bolševismi otsene ehk kaudne mõju kirjanduses, kunstis, kommetes. Tükeldatud Euroopa hing on haige, pessimistid ütlevad, et teda enam ei olegi... Peale sõda hoogsalt arenenud liikumise ja läbikäimise tehnika, autod, kiirrongid, lennukid, raadio, linnade kasvamine on loonud suurema ja tihedama kontakti mitte vaid üksikute riikide, ka ilmajagude vahel. Vana Euroopa, millest Venemaa end täielikult eraldanud, tundub nüüd väiksena, elu tema üksikute riikide piirides raskena. Paistab, nagu oleks inimeste silmapiir kokku tõmbunud sellest peale, kui lennukid pealinnade vahel sõitma hakkasid.

Keegi suuremeelne Euroopa ajakirjanik kirjutas kord, et uusi Balti riike ei pea mitte vaatlema ja arvestama *sleeping-cars*'ide, rahvusvaheliste magamisvagunite reisijate mugavuse seisukohalt. Aga ei ole midagi parata, magamisvagunite reisijad on varsti väga harilikud, proletaarsed reisijad lennukisõitjate kõrval, ja 30 Euroopa passi- ja tollipiiri kasvatavad väikeriikide-tüdimust ja nõndanimetatud Euroopa kaardi revisionistide hulka.

Tänapäeval jagunebki kogu Euroopa kahte leeri. Ühel pool revisionistid: Saksamaa, Itaalia, Bulgaaria, Türgi, Ungari, Leedu, kes tahavad rahulepingute ja piiride revideerimist, teisal sõjas võitnud suured ja väikesed *Entente*'i riigid, kes nõuavad lepingute puutumatust, mitte sellepärast, et nad nende lepingutega loodud Euroopa korda peaksid ideaalselt õnnestunuks, vaid lihtsalt sel põhjusel, et paistab olevat äärmiselt kardetav suurte sõjaohvritega ja diplomaatiaga sooritatud korda kusagilt puudutama hakata. Revideerimine oleks praeguses seisukorras avantüür, samm teadmatusse, ja seda kardetakse õigusega. Teiselt poolt ei või aga praegune seisukord mitte kaua püsida. Euroopa tuntuim riigimees, praegu 12-ndat korda prantsuse peaminister Aristide Briand ütles neil päevil Prantsuse parlamendis, et tema juba neli aastat mõtleb sellele, kuidas korraldada paremini Euroopat. "Seni, kui teatud raskused pole kõrvaldatud ja mõned kibedused lohutatud, kui pole avatud koostöötamise võimalusi

mitmesuguste Euroopa rahvaste vahel, ei saagi sel mandril tekkida tõsist rahu õhkkonda." Need probleemid on nii rasked, ütles Briand, et tahaks nende käsitlemist aina edasi lükata. Kuid selline edasilükkamine ei sünni hästi tõsisele poliitikule. Ja siis on tema võtnud oma eestkostmise alla mitmesugused propaganda-komiteed, nende seas ka Paneuroopa Liidu*, on kõnelnud Genfis ja Madridis, Rahvasteliidu Nõukogu koosolekutel, Euroopa riigimeestega, ja neilt küsinud, kas nad oleksid valmis arutama ühes temaga majanduslikke ja poliitilisi probleeme Euroopa ümberkorraldamiseks. Vastused olnud heatahtlikud, ja vististi teeb Prantsuse peaminister konkreetsemad ettepanekud Genfis eesoleval septembrikuul. Oma parlamendi-kõnes ei esitanud Briand ühtegi doktriini, ja on tõenäoline, et temal seda praegu polegi. Nimetus "Euroopa Ühendriigid" tundub temale liiga julge, pretensioonikas. Vaja olevat eeskätt luua organisatsioon, mis võimaldaks alalist kontakti Euroopa ühiskonnaliikmete vahel ja neile kätte annaks viibimata mõjuvad vahendid, niipea kui tekib raskusi ükskõik mis pinnal.

Briand arvab, et seda polegi nii raske realiseerida, igatahes olevat temal sellekohaseid lubadusi mitme Euroopa riigi poolt. Kõige delikaatsemaks pidas Briand majanduslikke küsimusi, tähendas aga kohe, et Euroopa riikide majanduslik liit ei tohiks olla mingil tingimusel sihitud mõne teise riigi ega mandri süsteemi vastu. Ameerika Ühendriikidele võib praegune anarhiline seisukord Euroopa majanduses vaid kahjulik olla, ja Ameerika tohiks olla selle korraldusest samuti huvitatud kui Euroopa.

Olen meeleldi peatunud Prantsuse peaministri väidetel, kuna need on üldisemad ja elastsemad, ja arvan, et mul ei tule tänasel koosolekul mitte ette kanda oma lugupeetud sõbra dr. Coudenhove-Kalergi teooriat Euroopa Ühendriikidest.

Lugupeetud koosolijad on ehk võinud tema põhimõtteid lugeda siin laiali laotatud vihikust. On arusaadav, et tegelikul

* Paneuroopa liikumise keskorgan

Prantsuse riigimehel sünnib tarvitada üldisemaid lauseid kui Paneuroopa prohvetil, kellel ei tule aru anda ühelegi parlamendile ega erakonnale. Kõneluste järel, millest mul au olnud osa võtta, võin aga tõendada, et vormel "Euroopa Ühendriigid" pole kunagi heidutanud Briand'i, ja et Coudenhove-Kalergi pole vandunud ühelegi dogmale. Viimase suurimaks teeneks jääb, et tema oma suure ande ja kultuuri, kogu oma nooruse vaimustuse on pühendanud Euroopa organiseerimisele, Paneuroopale. Teadmatusest, arusaamatusest ja rivaliteeditundest on Viini organisatsiooni kõrvale tekkinud teisi ühinguid, kes ütlevad taotlevat sama sihti, kuid lisavad juurde, et nemad ei soovi kõrvaldada Euroopa ümberkorralduse tööst Inglismaad ega sattuda opositsiooni Ameerikaga. Seda väidet peame võtma väga ettevaatlikult, sest ei Coudenhove ega teised paneurooplased pole kusagil võtnud seisukohta ei Inglismaa ega Ameerika vastu. Coudenhove on vaid rõhutanud oma kirjutistes õigusega, et ei saa loota Inglismaast kui Briti ilmariigi juhtivast osast, et tema kuuluks täielikult Paneuroopa liitu. Inglismaal kui mitme mandri valdajal ja Euroopa kultuuri vahimehel maailmas on küllalt suuri ülesandeid, ja tema tähtsus võib Euroopa ümberkorraldamise järel veelgi tõusta. Seda arvamist jagavad ka Paneuroopa Briti komitee liikmed, ja Sir Robert Hoarne avaldas Coudenhovele, tema toetavat Paneuroopat vaid sel tingimusel, et see ei nõua Inglismaa liitumist Euroopa mandri-riikidega. Kõnes, mis Briti dominioonide ja asumaade riigisekretär Amery pidas möödunud aasta aprillikuul Kuninglikus Asumaade Instituudis, Londonis, ütles tema, et Paneuroopa mõte võis tekkida Briti impeeriumi ajaloo uurimisest – selle lõppsiht ei oleks mitte föderatiivriik Ameerika Ühendriikide eeskujul, vaid midagi Briti impeeriumi sarnast, painduvam ja liikuvam süsteem, mis oleks salliv rahvuslikele tunnetele ja ühtlasi neid absorbeeriks, mis toetaks vastastikust kaubanduslikku läbikäimist ja kasutaks ühist asumaade impeeriumi. Kuigi viimast valitsetaks lahus, oleks see siiski ühine pärandus ja ühine vastutuste allikas Euroopale. Amery arvas, et on praegu raske öelda, millal see liikumine kui puhtpoliitiline saab kandma vilja. Aja jooksul tulevat see kindlasti.

Kuid selle liikumise kõrval ja palju kiiremas tempos arenevat ä r i i l m a euroopaline liikumine, mis taotleb tugevamaid ühinguid, suurte kartellide tekkimist ja tööstuse ratsionaliseerimist. Ühendatud, ratsionaliseeritud Euroopa on tegur, millisega Briti ilmariigi süsteemil tuleb arvestada, ütles hr. Amery, samuti kui tulevat arvestada Panameerika liiduga. Briti süsteemi aga need liidud ei ähvarda, kuna Panbritannia on ikkagi suurem kui Panameerika ja Paneuroopa.

II

Mis puutub Ameerikasse, siis on võimalik, et seal mõned tööstu rid ja äärmiste kaitsetollide pooldajad suhtuvad Paneuroopa liikumisse umbusklikult – Ameerika poliitiline eliit näib aga seda liikumist pooldavat ja leiab, et ka Ameerika suurtööstusele avaneksid Euroopas palju avaramad võimalused, igatahes tõuseks Euroopa maksu- ja ostuvõime. Tuletame meelde, et kõik Paneuroopa Liidu keskkomitee koosolekud Pariisis peetakse Carnegie Rahuinstituudi majas ja selle kuulsa juhataja, prof. Murray Butleri patronaaži all.

Paneuroopa Liitu ei tule kuidagi ära vahetada nõndanimetatud patsifistide organisatsioonidega, kes näevad relvade mahapanekus, desarmeerimises üht kõige mõjuvamat, kui mitte ainust abinõu üldise rahu kindlustamiseks. Meie aja sõjad on selle liidu teooria järgi majanduslikud sõjad. Viljapõllud, kaevandused, vabrikud, laevad, raudteed on nende sõdade relvad. Et sõdasid ära hoida, on vaja võistlejate maade, eriti naaberriikide vahel luua ühiseid majanduslikke huvisid. T o l l i u n i o o n on tähtsam sõjalisest kaitseliidust, kuna ajalugu ja viimane sõda on näidanud, et sõjalised lepingud unustatakse, kui nende taga pole majanduslikku ühistunnet. Dr. Coudenhove seletas hiljuti ühes Saksa lehes, et kõige kindlam rahupant Saksa ja Prantsusmaa vahel oleks nende suurriikide tolliliit, ja sümpaatlik vastukaja, mis see seletus leidis Saksa ja Prantsuse ajakirjanduses, näitas, et Coudenhove pole mitte ainuke, kes nii arvab.

Igaüks meist on kuulnud terase ja keemia kartellidest, mis viimastel aastatel Saksa, Prantsusmaa ja Belgia-Luksemburgi vahel loodud. Paneuroopat ettevalmistavatest organisatsioonidest tuleb pidada väga tähtsaks Euroopa Tolliuniooni Liitu, mille keskbüroo asub Pariisis. See büroo kogub esiotsa väikselt teoreetilisi ja statistika-andmeid, kui aga Paneuroopa mõte leiab Briand'i algatusel suuremat vastukõla, siis on kindel, et ka tolliuniooni liikumine suuremat hoogu võtab. Rahvusvaheline kaubanduskodade kongress, mis enne Genfi majanduslikku konverentsi ära peeti, toonitas samuti tolliliidu tarvilikkust. Paistab, et Genfi konverentsil öeldi kõik, mis tuleks teha Euroopa majanduslikuks tervendamiseks. Kuid kõik, mis sellel konverentsil öeldi, mahub ka täielikult Paneuroopa Liidu eeskavasse. Kui konverentsi otsused seni paberile on jäänud, siis küll sellepärast, et nende otsuste täitmine tähendaks õieti Euroopa majandusliku föderatsiooni teostamist, selleks on aga vaja mitte üksnes majandustegelaste, vaid ka rahvaste esinduste ja vastutavate poliitikute kindlat tahet. Seda tahet mõtlebki Aristide Briand oma ettepanekuga välja kutsuda, ja kui see temal õnnestub, saab Euroopa tolliuniooni büroo ja teiste selliste asutuste ettevalmistav töö korraga selgema sihi. Vististi siis ka Eesti-Läti tolliliidu läbirääkimised, kus küll ka aastate jooksul kõik on öeldud, mis tarvis, peale vastastikuse veendumuse selle tarvilikkuses ja paratamatuses. Peab ütlema, et meie tolliliidu läbirääkimised, samuti kui meie püüded Balti liidu organiseerimiseks, on hoidnud aastaid Euroopa riikide tähelepanu uute Balti riikide peal. – Oodati huvitusega ja loodeti meie sõprade poolt, et need "uustulnukad" Euroopa rahvaste peres ehk teostavad midagi sellest, mida niihästi Rahvasteliidu kui Paneuroopa poolt kõigile on soovitatud. Ja tõepoolest, kui meie võtame Riia-Bulduri konverentsi protokollid 1920. aastast, siis võime juba nende varal väga hästi konstrueerida väikese Euroopa föderatsiooni kava. Nüüd tuleb algatus väljast ja meilt ei nõuta rohkem, kui et leiaksime suures kavas oma osa ja revideeriksime oma seniseid kavatsusi lajemalt silmapiirilt.

Eesti ja teised sõjast tekkinud riigid on mõeldavad vaid rahus korraldatud, tugevas ja solidaarses Euroopas. Kõik, mis kõvendab Euroopa ühtehoidu, kindlustab ka meie rahvuslikku iseolemist. Toetades Paneuroopa Liitu, töötame meie oma iseseisvuse, majandusliku heakäekäigu ja rahvusliku kultuuri alalhoidmise eest.

MIDA NÕUTAKSE MEIE SAADIKUTELT?

Diplomaadi üheks tähtsamaks vooruseks peetakse diskreetsust, kuigi mitte vaikimist. Igatahes tuleb temal võimalikult tagasi hoida poleemikat. Sellest põhimõttest on ka meie saadikud seni kinni pidanud, ja on vaikinud ka siis, kui neid asjatundmatult, avalikult ja nimepidi süüdistati. Kuna aga viimasel ajal Riigikogus ja ajakirjanduses meie saatkondi-konsulaate üldiselt ja üksikult on arvustatud, olid saadikud sunnitud publiku õigeks informeerimiseks ise ajakirjanduses sõna paluma. Seda viisi tarvitatakse teistes, nimelt vanemates riikides vähe, aga on ka õige, et igal pool ei kirjutata ega kõnelda niipalju oma välisesindustest. On kõneldud sellest, kas meil niipalju välissaatkondi ja nimelt praegusel kujul üldse tarvis on, on peetud võimalikuks tõendada, et meie välisesindajaid ei huvita üldse majanduslikud küsimused, need ajavat mingit "kõrget rahvusvahelist poliitikat", harrastavat vanaaegset silutud diplomaaditüüpi jne. Arvustuste üheks aluseks on Tallinna börsikomitee märgukiri majandusministrile, mis tahab "statistika varal selgeks teha", et Riigikogu komisjonides tehtud etteheited ei olnud kuidagi liialdatud...

Umbes saja aasta eest, nimelt 17. juunil 1829, pidas kuulus prantsuse kirjanik de Chateaubriand, tol ajal välisminister, parlamendis kõne saadikutest ja ütles muuseas: "Siin kõneldi sellest, et tuleks mõned suursaatkonnad vähendada. Ma läheksin kaugemale ja ütleksin, et tuleb kord päev, mil võib kõik saatkonnad ära kaotada. Tänapäeval võivad juba riikide ministrid läbi käia otseste abinõudega, mis on tsivilisatsioon andnud meie käsutusse. Ükski sündmus ei jää varjule. Valitsused, kelle vorm on

avalik, on võtnud diplomaatialt tema salapärasuse ja ühe osa tema tähtsusest." See oli saja aasta eest. Prantsuse saadikuid oli siis väljas vist kolmekümne ümber. Prantsuse vabariigis sünnivad nüüd asjad palju avalikumalt kui tol ajal, tehnilised läbikäimise vahendid on arenenud nii, et sellest ei võinud aimu olla Chateaubriandil, isegi mitte Jules Verne'il. Vabariik peab aga praegu üleval 60 diplomaatilist esindust, nendest 13 suursaadikut, ambassadööri. Ja meie aja kuulsaim Prantsuse diplomaat, Jules Cambon, kirjutab oma tuntud raamatus "Le Diplomate", et omadused, mida peab nõudma saadikult, pole mitte needsamad, mis peavad olema välisministril. "Viimane koondab riigi esindajate tegevust, kes laiali kogu maakeral, võrdleb teateid, mis need temale saadavad, kaalub neid ja kooskõlastab oma riigi välispoliitikat – kuid tema elab riigis; ta ei ole mitte otseses kontaktis välismaaga. Saadikul sellevastu on aga see kontakt. Tema jälgib oma valitsuse instruktsioone, kuid samal ajal informeerib teda, valgustab, hoiatab ja peab teda mõnikord tagasi hoidma. Saadik, kes ei taha olla muud kui kirjakast, on hädaohtlik oma valitsusele." Tähtsamaid rahvusvahelisi küsimusi arutavad nüüd välis-, sagedasti veel peaministrid ühes saadikutega. Kümme aastat on töötanud Rahvasteliit, kus kõik sünnib avalikult ja kelle sekretariaat igast oma sammust informeerib kõiki liidu liikmeid, valitsusi kirjalikult. Ja ometi nimetavad valitsused üksteise järel selle sekretariaadi juurde oma saadikuid, kutselisi diplomaate... Chateaubriandi ennustus ei ole täide läinud.

Saatkondadel tuleb aga nüüd, kiiruse ajajärgul, teha rohkem tööd, ja väga väikeste riikide, nagu Eesti esindusel, väga mitmekülgset tööd. Saadikud ja konsulid ei saa olla "silumata", aga ka mitte snoobid, sest igasugune ridikül* on kardetav diplomaadile. Väikeriigi esindaja peab olema seltskonnainimene, kõneleja, ajakirjanik, konsul, kaubaagent. Ettekujutus saadikust kui suurest

* s.o. naeruväärsus (pr. *ridiculité*)

härrast, kes oma aja mööda saadab lõbusatel koosviibimistel, oli alati vildak, meie esindajate suhtes täiesti vale, juba sellepärast, et "ambassadööri" mängimiseks puudub meie saadikul aeg, raha ja rohkearvulised abilised, personal. Olen varemgi kuulnud küsimust: mida teevad meie saadikud? Lubatagu siis siin mõned näited saatkonna tööst ja töövõimalustest.

Pariisi Eesti saadik on ühtlasi akrediteeritud Belgias ja Hispaanias. Tema on ka peakonsul nendes riikides. Saatkonna koosseisus on üks sekretär, üks atašee-raamatupidaja, üks masinakirjutaja-ekspediitor. Pariisi saatkonna väljaläinud kirjade arv kõigub aastas viie ja kuue tuhande vahel. Nendest ei lähe ükski välja saadiku ehk tema lähema abilise, sekretäri tööta. Konsulaadi kirjavahetus ja raamatupidamine nõuavad täielikult atašee tööjõudu, suurelt osalt ka sekretäri aja. Tuletame meelde, et konsulaadi kümnefrangilistest maksudest sai riik Pariisi peakonsulaadi kaudu läinud aastal üle 85 tuhande frangi sissetulekuid. Saatkonnaga on alalises kontaktis 15 eesti konsulaati. Saatkonnas töötatakse kella üheksast hommikul kella poole seitsmeni p.l., lõunavaheajaga. Välja arvatud 24. veebruar, peetakse siin pühi Prantsusmaal maksva kombe järgi, see on, pühi on vähem kui Eestis. Kuna meie riigil ei ole võimalik kõikidele, isegi tähtsamatele rahvusvahelistele konverentsidele saata eridelegaate, täidavad saadikud ja esimesed sekretärid delegaatide kohustusi, enamasti ihuüksi, ilma ekspertideta, mis nõuab jällegi suuremat kirjavahetust keskasutustega. Nii võttis saadik 1929. aastal isiklikult osa rahvusvahelisest ühistegelaste kongressist Nimes'is, välismaalaste käsitluse konverentsist Pariisis, mis kestis kogu novembrikuu, hommikust hilja ööni; sisse- ja väljaveokeeldude kaotamise konverentsist detsembris, mis kestis üle kahe nädala; saatkonna sekretär võttis informatsiooni otstarbel osa õhusõidu, raudteeliidu ja rahvusvaheliste näituste konverentsidest, mis kestsid igaüks kaks ja kolm nädalat. Eesti-Prantsuse uue kaubanduslepingu läbirääkimisi alustati Eestis ja Pariisis ühel ajal, lõpetati Pariisis; Eesti-Portugali kaubandusleping sõlmiti Pariisis; Eesti-Hiina sõprus- ja kaubalepingu läbirääkimised kestavad juba aasta ümber; Hispaaniaga

alustasime kaubalepingu läbirääkimisi juba mais 1928; Argentiinaga, Brasiiliaga, Libeeriaga, Egiptusega on läbirääkimised pikemat aega käimas. Prantsuse ajakirjanduse informeerimine meie kaubalepingutest, majanduse ja rahanduse seisukorrast ja tähtsamatest sündmustest on muidugi üks saatkonna ülesanne. Samuti ühenduse loomine meie eksportööride ja ostjate vahel. Igast vähegi tähtsast küsimusest informeeritakse otsekohe välisministeeriumi ja teisi vabariigi asutusi; kuu ja aasta lõpul tuleb valmistada ülevaated...

Oma poliitilis-majanduslikud ülevaated saadab saatkond välisministeeriumi kaudu. Ma ei tea, millise osa sellest materjalist sai börsikomitee. Kui aga lugeda tähelepanelikult börsikomitee märgukirja, siis võib selles kõigepealt konstateerida vähest järjekindlust: märgukiri loeb üles igalt konsulaadilt saadud informatsiooni lehekülgede arvu ja lisab otsekohe juurde, et niisugust informatsiooni olevat börsikomiteel enesel olemas virnade viisi. Üks kahest: kas on tähtis informatsiooni sisu, ja siis pole põhjust lugeda lehekülgede arvu; või on tähtis lehekülgede arv, ja siis on börsikomiteel küllalt informatsiooni ilma konsulaatide abitagi. Majanduslike kuuülevaadete eesmärgiks on anda ülevaade riigi üldisest majanduslikust seisukorrast. Sellepärast sisaldavad need harilikult palju andmeid, millel pole vahest otsest praktilist väärtust, kuid mis üldise pildi saamiseks tarvilikud. Need on igasugused statistilised arvud: väliskaubanduse läbikäik, produktsiooni-indeksid, hindade liikumine, mitmesuguste tööstusharude toodang, laaditud vagunite arv jne. Kui need andmed meie asutusi ei huvita, siis teistes maades pole see nii. Ühendriikide Pariisi kaubandusatašee kuuaruanne, mis avaldatakse muuseas Pariisi Ameerika kaubanduskoja häälekandjas ("Foreign Trade"), paistaks meile vististi kaunis väärtusetu.

Märgukirja sooviavaldustest väärib tähelepanu järgmine: "et konsulid omal algatusel pühendaksid aruandeid võimalikult ka mõnele kodumaa ärielu huvitada võivale eriküsimusele, näidates seega oma initsiatiivi."

Siin peab aga tähendama, et kuigi meie väljavedu Prantsusmaale tõusis 1929. aastal 3434 tuhande krooni peale (1928. aastal oli see 1677 tuhat krooni), on saatkonna püüded elustada veelgi Eesti väljavedu Prantsusmaa ja Belgia sihis kahjuks vähe vastukaja leidnud meie äriringkonnis, võib-olla ka börsikomitees. Toome mõned näited. Üks Prantsuse suure puuäri juhataja on püüdnud kahe aasta jooksul (see on Eesti esinemisest Pariisi messil) saada Eesti puueksportööridelt esildist Prantsusmaa ehk osa Prantsusmaa jaoks, kuid tagajärjetult. Kavatses isiklikult Eestisse sõita, kuid tal ei läinud korda saada meie äridelt tarvilikke eelandmeid, millele oma sõitu ja finantseerimise ettepanekuid rajada.

Ühel väga rikkal Prantsuse majal* oli kavatsus ehitada Eestis, kasutades meie veejõudu, suuremat vabrikut ainult oma ajalehtede varustamiseks. Asi ei leidnud sugugi vastukaja meie asjaomastes ringkondades. Meie väljaveo huvides on saatkond soovitanud osa võtta Barcelona ja eriti Antverpeni ilmanäitusest. Mõlemast on loobutud – ei huvitavat meie eksportööre...

Kui möödunud suvel Tallinnas käisin, soovitas üks väga kompetentne isik midagi teha meie linatagavarade müümiseks. Meil olevat seismas terve aasta saak. Kui küsisime kirjalikult kindlaid ettepanekuid, saime vastuse, et meil ei olegi tagavarasid.

Neid näiteid võiks palju rohkem tuua. Kuid mitte meie keskasutuste süüdistamiseks ei ole mõeldud see kiri. Meie majanduslik ekspansioon on loomulikult piiratud ja meie väljavedu ei jatku kõikidele riikidele. Majanduslikul alal on saatkondade-konsulaatide ülesanne juhtida meie eksportööride tähelepanu väljaveovõimalustele ja -tingimustele, olla neile abiks ärisidemete loomisel. Meie väljaveo suuna määravad loomulikult majandusministeerium, kaubanduskoda, ärimehed ise. Saatkondade tegevust ei saa aga mitte hinnata nende lehekülgedega, mis ühele ehk teisele asutusele kätte sattunud.

* Prantsuse sõna *maison* tähendab nii 'maja' kui ka 'firmat'.

"Diplomaadid pole mitte nii kui sõjaväelased ajaloolastest hellitatud. Nende vaikset tegevust arvustavad kaasaegsed, ja järeltulev põlv tasub seda oma vaikimisega," arvab Jules Cambon. Selle tasu eest võib vaikset tegevust vaid siis jatkata, kui diplomaatia ümber mitte väljastpoolt asjata kära ei tehta.

Pariisis, 1. aprillil 1930

BALTI MERE VABADUS

Balti meri on 1920. aastast saadik rahvusvahelisele poliitikale olnud kõrvalise tähtsusega alaks. Seepärast pole Lääne-Euroopal olnud juhust õieti hinnata pärastsõjaaegseid uudiseid selles piirkonnas. Ei ole põhjust seda kahetseda, sest rahvad ilma ajaloota on ju tavaliselt õnnelikumad. Aga kahjuks pole senise rahuliku olukorra edasikestmine meie määrata. Meie ei saa midagi selle vastu, et Euroopas on tõusnud püüded revideerida maksvat korda, ja et need püüded osalt riivavad ka Balti merd.

Võrreldes sõjaeelsega, erineb praegune olukord Balti merel juba rannariikide arvult. Enne sõda oli neid neli, praegu üheksa või koguni kümme, kui Danzigi vabalinn lugeda iseseisvaks riigiks. Kahel neist on praegugi veel suurriigi võimule vastavad merejõud. Ülejäänud riigid ei suuda endid nendega mõõta. Sellest ongi tingitud Balti mere vabaduse probleemi olemasolu.

Balti meri on vaba niikaua, kui temas pole valitsemas ühegi üksiku suurriigi seadus. Seda vabadust võib säilitada mitmel viisil. Kõige parem oleks, kui kõik rannariigid sooviksid ja teostaksid rahu. Kui rahutahte olemasolu on kahtlane, peaksid praeguse olukorra pooldajad rannariigid kas ise omama küllaldasi jõude merevabaduse kaitseks, või saama selleks välist abi, näiteks Rahvasteliidu sanktsioonilaevastiku ilmumise näol.

Balti mere vabaduse rikkumine võib teostuda praegu ainult maksvate olude muutmise sihiga, ja seda niisuguse riigi poolt, kes pole praeguste oludega rahul. Kõigile on teada, et praegused olud pandi maksma kahe riigi tahtmise kiuste. Need kaks riiki pole oma rahulolematust ka kunagi varjanud.

N õ u k o g u d e L i i t on eriti Tšitšerini makjavellistliku välispoliitika ajajärgul korduvalt avaldanud huvi Balti mere praeguse statuudi muutmise vastu. Olude konsolideerudes on

Moskva rahustunud, aga teda pidada praeguse korra pooldajaks oleks andestamatu liialdus.

Saksa revisionistlik kihutustöö, mis Treviranusest saadik on koguni ametlik, sihib avalikult territoriaalsete muutuste läbiviimisele Balti rannikul. Meetodid, mis valitud selle sihi saavutamiseks, on niisugused, et nende vastu on sunnitud tundma huvi kõik Balti piirkonna väikeriigid ja mitte üksnes revisjoni võimalikud ohvrid. Seda teeb eriti tarvilikuks Saksa-Vene koostöö; sest kuigi mõlemad suurriigid pole suutnud alati püsida samas sõiduvees, oleks kergemeelne eitada nende omavaheliste mõjutuste võimalust; ja need mõjutused võivad viia kaugele.

Nõukogude Liidu Balti mere poliitika avaldub esijoones Balti rannariikide vastu tarvitatud *divide et impera** taktikas, mille juures on siinkohal üleliigne peatuda. On olnud ka otseseid meeleavaldusi võimu maksmapanemise kasuks Balti merel. Rooma ettevalmistaval merekonverentsil veebruaris 1924 nõudis vene esindaja Behrens 400 000-tonnilist lahinglaevade kontingenti (kaks korda enam praeguse Saksa laevastiku kogusuurusest), leppides 290 000 tonniga ainult seks juhuks, kui Balti meri suletakse kõikidele teistele laevastikkudele peale rannariikide oma. Aga isegi praeguses suuruses on vene laevastik tonnaažilt, kui mitte lahinguväärtuselt võrdne Saksa laevastikuga ja kaks korda suurem kõikide teiste Balti mere riikide laevastikkude üldsummast.

1923. aastal kuulutas Lausanne'i konverents ka Musta mere vabaks mereks, ja sestsaadik rahvusvaheline õigus ei tunne enam endisi erandeid merede vabaduse reeglist. Vabad on ka kaht vaba merd ühendavad läbisõiduteed. Venemaa on korduvalt näidanud, et selle juriidilise vabaduse piiramine materiaalsete takistustega oleks temale olnud meeltmööda. Kui kevadel 1927 taanlased hakkasid süvendama Drogdeni väina, näitasid Vene meeleolu Moskva lehtede ägedad protestiartiklid. "Moskva

* *divide et impera* – jaga ja valitse (ld.)

soovib jääda Balti merel üksinda," kirjutas Pariisi "Temps" 15. juulil 1927, "ta soovib isoleerida Soomet, Eestit, Lätit, Leedut ja Poolat, ja teha neid rippuvaks Vene heast tahtest, ilma et neile võidaks anda ühtki abi mere poolt. Siin tuleb ilmsiks asja poliitiline külg ja tema tähtsus Euroopa üldhuvide seisukohalt... Kui läbisõit väinadest pole igas suhtes täiesti vaba kõige suurematele laevadele, mis tulevad läänest, võivad Poola ja Balti riigid langeda Vene kallaletungi ohvriks, ilma et oleks kuidagi võimalik neile anda kiiret ja mõjuvat abi, nagu Rahvasteliit selle teeb kohuseks kõikidele lojaalsetele riikidele."

Üle minnes Saksamaale, leiame tema seisukohtades teatavaid erinevusi, mille päritolu kerge seletada. Venemaa pooldab väinade sulgemist välislaevastikkudele; Saksamaa kui Rahvasteliidu liige sellist pretensiooni esitada ei või. Saksamaa teeb ägedaloomulist revisionistlikku propagandat, Venemaa peab rahulepingute suhtes kinni lojaalsuse taktikast. Saksa mereprogramm taotleb otsustava ülekaalu saavutamist Balti merel – Vene on seni leppinud peaasjalikult oma seniste jõudude korraldamisega, ja on ühe soomusristleja ajutise üleviimisega Musta merre koguni alla kriipsutanud oma tahet jääda Balti meres kaitseseisukohale.

Pole kahtlust, et Saksa suurendab oma mererelvastust oma revisionistliku poliitika huvides. Selle väite tõestuseks tuleb esijoones nimetada Groeneri kuulsat memorandumit novembrist 1928, mis kogemata sattus võõrastesse kätesse ja ilmus järgneval aastal Inglise ajakirja "Review of Reviews" jaanuarikuu numbris. Seal põhjendab Saksa tolleaegne kaitseminister esimese "taskulahinglaeva" ehitamist kartusega, et Poola võib haududa agressiivseid kavatsusi Ida-Preisi vastu. See ettekääne on liig otsitud, et tema taga ei varjaks end reaalsemad põhjused.

Nüüd, kus üks Saksa "taskulahinglaev" on astunud rivisse, teine lastud vette ja kolmas ehitusel, avaldavad need uued lisandused Saksa merejõule väga tunduvat mõju. Ja nimelt Balti merel, kuhu 1930. a. jaanuarist saadik on üle viidud Saksa merejõudude pearõhk. Ei tohi unustada nende laevade lahingulisi omadusi, milliseid üks Inglise mere-ekspert iseloomustas

järgmiselt: hävitab iga laeva, mis temast nõrgem; pääseb igast laevast, mis temast tugevam. Mõni nädal enne J. Tõnissoni külaskäiku Stockholmi, nimelt augustis 1928, kirjutas Rootsi vanameelne "Svenska Dagbladet":

> On selge, et need Saksa laevad ei suuda võistelda ülevõimu pärast merel suurriikide laevastikkudega. Kuid otsustades selle viisi järgi, kuidas teostatakse ehituskava, suudab Saksamaa peatselt takistada sissepääsu Balti merre. Praegu juba võib Taani väinade forsseerimist Saksamaa kiuste pidada väga raskeks ettevõtteks. Kui Balti merre tahaks tungida mõni välislaevastik, et siin kontrollida laevasõiduteid, peab ta läbima Sundist või Beltidest. Teist teed pole, ja need kolm väina on kitsad, madalad ja navigeerimiseks väga rasked. Meresõidutingimused takistavad suuri soomuslaevu, kes võivad sõita ainult Suure Beldi kaudu, oma täit jõudu seal asetseva laevastiku vastu arendamast. Sealsed olud takistavad peale selle allveelaevade kasutamist[1] ja kergendavad miinide ja muude takistuste väljapanemist.
>
> Kui mõelda neile küsimustele, mis Põhjamaile nii tõsised, siis õpetavad viimase aasta sündmused mitte alahindama Saksa võimist ja tahet kõvendada oma merejõude; ka ei tohi silmist jätta meresõja tehniliste vahendite arengut; see areng näitab teid, mis võimaldavad möödumist Versailles' rahulepingu kitsendusist. Milline ka poleks Rootsi seisukoht küsimuses, kas on soovitav Balti merest teha *mare clausum**, ei või keegi eitada, et sissepääs Balti merele on probleemi võti. See asjaolu, Taani võimaliku desarmeerimise väljavaadete ees, peaks mõjutama kõikide Balti riikide kaitsepoliitikat.

Niisugustes oludes pole midagi loomulikumat, kui et need Balti mere rannariigid, kes soovivad näha Balti merd vaba veekoguna, püüaksid tihendada omavahelisi kokkupuuteid probleemi arutamiseks, millest oleneb nende kõikide ühine saatus. Pole mingit põhjust arvata, et Carl Lindhageni hiljuti tehtud ettepanek Rootsi välisministrile, milles soovitatakse perioodilisi nõupidamisi sääraste küsimuste üle Skandinaavia ja Balti riikide

* *mare clausum* – suletud meri (ld.)

osavõtul, annab mingisuguseid peatseid ja konkreetseid tulemusi. Nii ruttu asjad ei liigu. Kõik peab valmima. Kuid see äratundmine, et Baltoskandia koostöö teostamine pole veel tänapäeva küsimus, ei takista meid uuesti avaldamast poolehoidu Lindhageni algatustele ja ühes temaga tunnustamast, et koostöövajadus on kiire ja et selle võimalused põhinevad täiesti reaalsetel alustel.

KIRI KARL ASTILE

Varssavis, 12. augustil 1933

Armas Ast,

olen vana ajakirjanik ja lehtede lugeja, ja harjunud vahet tegema kõmu ja tõsise ärevuse vahel. Nii ei saa ma ka võtta "Rahva Sõna" ja teiste eesti lehtede järjest suurenevat neurasteeniat teisiti kui tunnusmärki, et meie eliit on kaotanud kui mitte täielikult pea, siis vähemalt loomuliku inimese väljendusviisi. Teade "vägivaldsest riigipöörde kavatsusest Eestis" ei tohiks ometi olla paljas väljamõeldis mõne lehe kirjutaja poolt, kuna lehe vastutajad toimetajad peavad teadma, et selline teade ei jää tähele panemata ka välismail ja kõigutab tugevasti usku meie riigi stabiliteeti, nagu seda nägime pärast 1. detsembri sündmusi. Ent ma võrdlen selle teate hiiglasuuri pealkirju sama suurte pealkirjadega, mis toodi alles mõne päeva eest riigivanema õunapuudest, ja jään skeptiliseks nagu teisedki lugejad. Mäletan, et lugesin samas numbris, mis oli pühendatud Tõnissonide õunapuude arvustamiseks ja hindamiseks, ka Teie artiklit Hitleri agentide ettepanekute kohta väliskomisjonis. See artikkel, mis tõstis veidi eesriiet suure poliitilise avamängu ees, oli paigutatud teisele või kolmandale kohale ja jäi täiesti õunapuude varju. Nii sünnib muidugi ka igas teises lehes, ja ka klubilaudades kõneldakse vististi vaid õunapuudest. Kõik tundemärgid näitavad aga, et Hannibal on tõesti meie väravate ees, ja bolševismi-hitlerismi marutaudi ees peab Pühajärve kalur Hindrey üksi oma akadeemilisi vaidlusi Eesti demokraatia eest.

Kas oleme tõesti juba läbi põlenud? Seda muljet ei jäänud minul näiteks mitte meie laulupeo rahvast, lauljatest kui ka

kuulajatest, kes olid endiselt rahulikud, teadlikult distsiplineeritud ja armsad inimesed. Mõtlen meie Maanõukogu ja erakondade esindajate salajasele koosolekule "Estonias", kus otsustati Eesti iseseisvuse väljakuulutamine ja delegatsiooni saatmine välismaile. Meie rahvusliku koalitsiooni valitsusele pärast 1. detsembrit 1924. Samad erakonnad, samad juhid, aga mõisteti mõne tunni jooksul kokku kõnelda ja rivistada kogu eesti rahvas kaitsele oma demokraatliku riigikorra eest. Mis on siis nüüd juhtunud? Õunapuud? Olge ikka! Eestis sai küll üks riigivanem sellega toime, et viis Riigikogus läbi seaduse, mille järgi võlgadesse langenud välissaadikuid saab vallandada. Seda seadust pole seni kasutatud, võib-olla sellepärast, et tollest riigivanemast sai varsti välissaadik. Kas on nüüd kord riigivanemate käes, kes pole oma poliitilises karjääris mõistnud koguda varandusi...

Diktatuuri eksperimenti Eestis peame tõsiselt kartma, kuna see oleks mõttetu avantüür meie rahuliku ja korrapidaja rahva kallal, ja, mõjutatud väljastpoolt, viiks meid varsti mõne Kuuba seisukorda. Kaks korda käsitas meil kõrgemat diktatuurivõimu kindral Laidoner, ja kui ta mõlemal korral selle võimu maha pani õigel ajal, siis tegi ta seda vististi teadlikult, tundes eesti inimese hinge. Ei jõua seda läbi viia ka uued tundmatud inimesed, aga võivad tekitada raskeid pahandusi, millest peame hoiduma eriti praeguses sisemises ja välises seisukorras. Igas erakonnas, sotsialistidest põllumeesteni, on meil ausaid ja mõjukaid inimesi, kes võiksid leida ühise keele, nagu nad selle leidsid 1917. ja 1924. aastal. Miks ei tule need inimesed nüüd kokku, kui seisukord on jällegi tõsine? Kui meie hierarhilised isikud on maha käinud, siis võtku ometi keegi noorematest algatus oma kätte. Pind on selleks peaaegu soodne, sest ajalehtedest ja liidritest tülpinud rahvas ootab rahustavat sõna. Tehke midagi!

Need read olid kirjutatud, kui saabusid Tallinna ja Riia lehed. "Segodnja" kirjasaatjale seletavad Tõnisson, Einbund, Päts ja vana Martna, et "Rahva Sõna" teade kavatsetud putšist olnud vähemalt liialdatud ja enneaegne. Poola lehed toovad aga juba Tallinna telegrammi, et meil oli välja kuulutatud erakorraline

kaitseseisukord, suletud vabadussõjalaste ja töölisnoorsoo organisatsioonid. Midagi ei saa aru! Ei tooks sellesse seisukorda ka mingit selgust Riigikogu erakorraline koosolek, mida nõuab Martna, kui pole enne kokkulepet demokraatlike erakondade vahel (pean nendeks sotsialiste ja keskerakonda), mida seal erakorralisel koosolekul tahetakse kõnelda ja, peaasi, otsustada. Eemalt vaadates paistab, et praegu on võimalik kõike veel korraldada ja putšistide üritus langeb kokku iseenesest, kui teatakse, et Riigikogus on jälle enamus demokraatial.

Tervitan Sind ja Sinu kodakondseid
K. P.

BALTI MERE STATUUT

"Balti meri on suur Atlandi laht, mis kastab Taani, Preisi, Venemaa ja Rootsi rannikuid," määratleb L i t t r é ennesõjaaegne sõnaraamat. Austria õpetlane S ü s s leiab, et Balti meri on pigemini lai jõesuue aina vajuva põhjaga, mille soolase põhjavee peal ujub õhuke kiht magedat vett, mis tuleb Skandinaaviast, Venest, Balti riikidest, Poolast, ja jookseb ära Taani väinade kaudu. – Ja sellest järeldab prantslane Jacques A n c e l, et Balti meri on ikkagi rohkem hiiglajõgi kui õige meri. Mööname, et Balti meri ei ole järv ega jõesuu, vaid meri, mis ühenduses teise merega. See on vaba meri, lahti kõigile, rannikuriikidele ja teistele.

LAHENDUSKATSED MINEVIKUS

1. *Dominium maris baltici* kavad

*Dominium** *maris baltici*? On ekslik möönda, nagu oleks Balti meri olnud sajandite kestel Skandinaavia, Saksa, Taani või Rootsi järv. Ühelgi ajastul ei saa tõendada ühe riigi eksklusiivset ülevõimu Balti mere lohus. On õige, et T a a n i käes on olnud igavesest ajast Sundi ja Belti väinad, kus ta XIV saj. alguses pani kehtima kaalutollid (*péages*) ja neid sisse nõudis XIX sajandi keskpaigani. XVI ja XVII saj. pidasid taanlased sõda oma piirkonna laiendamiseks.[1] Christianopoli ja Brömsebro (1645) lepingud hävitasid need lootused. Põhjasõjas (1700–1721) võitlesid

* *dominium* – ülevõim, omandusõigus (ld.)

taanlased juba Rootsi ülevõimu vastu. Aastal 1857 kaotatakse Sundi tollid, ja sellega ühes igasugune Taani ülevõimuavaldus Balti merel.

Veel vähem on Balti meri olnud Saksa järv. Saksa Ordu, kellel oli usuline ja poliitiline eesmärk, vallutas Balti mere lõunapoolse ranniku ja Eesti. Poola ja Leedu hävitasid selle ülevõimu Tannenbergi lahingus a. 1410.

Hansa Liit, kes end etableeris kõikidel Balti mere rannikutel, oli kaubanduslik korporatsioon, sõltumatu mandri-Saksamaast. Ta moodustas Balti merest midagi Põhja-Vahemere taolist, nagu kirjutab Jacques Ancel.[2] Kas Hansa linnade liit taotles poliitilisi, imperialistlikke eesmärke? On huvitav, et seda eitavad Lääne-Euroopa mittesaksa uurijad, kes juhivad tähelepanu sellele, et niihästi aristokraatne Poola, kes ei tahtnud tegelda kaubandusega, kui ka tolleaegne prantsuse feodaalaadel lubasid Hansal asutada "kontoreid" oma maa-alal. – Kaasaegsetest saksa autoritest näivad küll mõned seevastu pooldavat, et Hansa oli ikkagi maadevõitja ja mõjulevitaja liit, keda tiivustas vana viikingite vaim, ja kes hävinud vaid sellepärast, et ta killustas oma jõu ida- ja lääneruumi vallutamispoliitikas.[3]

Ei ole meie ülesanne lahendada seda küsimust. Konstateerime ühes Jacques Anceliga, et Lüübeki mõjuvõim langes XVI sajandi alguses. Ka Saksa riik ei paistnud enne maailmasõda taotlevat sihti vallutada kõiki Balti mere rannikuid. 1909. a. teeb tema ise ettepaneku garanteerida Balti territoriaalset *status quo*'d.

Küll aga taotleb Rootsi Eerik IV-st (1560–1568) alates Balti mere rannikute poliitilist vallutamist. 1658. a. kapituleerub Taani Roskilde lepingus, ent vahele segab Holland, kellele on tähtis tema kaubanduse vabadus Balti merel. XVIII sajandi alguses teeb Karl XII viimse katse, ja sellega variseb kokku Rootsi *mare clausum*'i kava.

Mis puutub Venesse, siis tekitab Peterburi asutamine a. 1703 küll ärevust Balti mere rannikuriikides, ent see kaob jällegi pärast Peeter I surma. Venemaa mõtleb nüüd rohkem Bosporusele kui Sundile. Soome anneksiooni (1809) võib seletada

kui Venemaa julgeoleku kindlustamise akti, samuti 1908. aasta püüet vabaneda Ahvenamaa demilitariseerimise kohustusest, mis peale sunniti Venemaale 1856. aastal, pärast Krimmi sõda. Ei ole mujal avaldunud Vene poliitika püüet teha Balti merest Vene järv.

Samuti Poola, enne tema jaotamist, pole pretendeerinud *dominium maris baltici*'le, küll aga loomulikult otsinud väljapääsu merele, *dominium*'i *maris*'e rannikul.

Kokkuvõttes võib öelda, et minevikus on vaid Rootsi ja osalt Taani püüdnud enda kätte ülevõimu Balti merel. Kummalgi pole see õnnestunud.

2. 1908. aasta deklaratsioon ja Balti mere ranniku *status quo* kava

Balti mere ajaloo huvitavamaid episoode on Saksa-Vene läbirääkimised enne 1914. a. sõda, mille tulemuseks oli Peterburis 10. (23.) aprillil 1908 allakirjutamine deklaratsioonile territoriaalse *status quo* säilitamise kohta Balti mere regioonides. Tuletame meelde selle sõnastust, mis kindlaks määrati pikkade läbirääkimiste järel:

> Tema Majesteet kõikide Vene maade Keiser, Tema Majesteet Saksa Keiser ja Preisi Kuningas, Tema Majesteet Taani Kuningas ning Tema Majesteet Rootsi Kuningas, soovides kinnitada hea naabruse ja sõpruse sidemeid, mis ühendavad nende riike, ja sellega kindlustada üldise rahu alalhoidu, samuti tunnustades, et nende poliitika otstarve Balti mere regioonides on käesoleva territoriaalse *status quo* alalhoidmine.
>
> Nende valitsused deklareerivad käesoleva aktiga, et nemad on kindlasti otsustanud alal hoida puutumatult Tema Majesteedi kõikide Vene maade Keisri, Tema Majesteedi Saksa Keisri ja Preisi Kuninga, Tema Majesteedi Taani Kuninga ning Tema Majesteedi Rootsi Kuninga õigused nende mandri ja saarte valdustele mainitud regioonides.
>
> Juhul, kui käesolevat territoriaalset *status quo*'d Balti mere regioonides ähvardaksid mingisugused sündmused, astuvad käesoleva

deklaratsiooni allakirjutanud neli valitsust ühendusse, leppimiseks abinõude kohta, mida nemad saavad pidama vajalikuks *status quo* alalhoidmise huvides.

Mille tõenduseks tarvilikult õigustatud täisvolinikud on alla kirjutanud käesoleva deklaratsiooni, peale pannes oma pitserid.

Tehtud neljas eksemplaris Peterburis, 10.–23. aprillil 1908. Alla kirjutanud: Pourtalès, Lövenörn, Izvolski, Brändström.

Näiliselt see deklaratsioon püstitas uue rahutagatise Balti merel. Kinnitas, et rannikuriigid loobuvad edaspidi ülevõimu poliitikast. Ent jälgides läbirääkimiste ja kokkuleppe valmistamise etappe ühe Saksa väljaande järgi,[4] on lubatav kahelda selle autorite avameelsuses ja rahuvaimus. Kokkuleppe tekstile on juurde lisatud järgmine memorandum:

> Tänase päeva deklaratsioonile alla kirjutades peavad allakirjutajad tarvilikuks täpsustada oma valitsuste ülesandel:
>
> Et *status quo* alalhoidmise põhimõte, millele on pühendatud ülalmainitud deklaratsioon, ei sihi muule kui Kõrgete Lepinguosaliste praegusaja mandri ja saarte valduste territoriaalsele puutumatusele Balti mere regioonides, ja et järelikult mainitud kokkuleppele ei või mingil tingimusel toetuda, kui on tegemist Kõrgete Lepinguosaliste suveräniteediõiguste vaba tarvitusega nende ülalmainitud valdustes.

See komplitseeritud ja veidi udune tekst asendas Vene lisanduse, milles Venemaa püüdis väljendada selgesti oma tahet vabaneda Ahvenamaa demilitariseerimise kohustest.[5]

Peale selle pidi 1908. aasta deklaratsioon jäädvustama kaks ülekohut: Poola jaotamise ja Šlesvigi vallutuse. *Status quo*, mis põhineb ülekohtul, pole aga kunagi püsinud.

Hoolimata selle deklaratsiooni puudustest võime siiski väita, et ta lõi kasuliku novelli*: endise *dominium maris baltici* vormeli asemele uue – *status quo*. See vormel paistab olevat "praktiline ja konkreetne", nagu ütles tsaari välisminister Izvolski, ja selle võiks uuesti üles võtta käesoleval ajastul.

* s.o. uuenduse (pr. *nouvelle*)

KAASAEGNE LAHENDUSE VÕIMALUS

1. Balti mere probleemi juriidilised ja ajaloolised andmed

Möönsime, et Balti meri on lahtine meri niihästi rahvusvahelise õiguse mõttes kui ka oma geograafilise seisukorra tõttu. Balti meri olgu vaba, s.o. lahtine kõigile. Seda vabadust pole seni määranud ükski eriline statuut, nagu näiteks Musta mere kohta 1923. a. 24. juuli konventsioon. Seda on aga tunnustanud rahvusvahelised lepingud: 1857. a. leping, mis kaotas Sundi tollid ja kehtib praegu veel, siis Versailles' rahuleping, art. 195. See vabadus kehtib niihästi sõja puhul kui rahu ajal. Tema neutraliseerimisest, nimelt relvastatud neutraliteedist, on kõneldud väga ettevaatlikult XVII ja XVIII sajandil. See mõte on ka hiljem mõnesugustel kaalutlustel üles võetud ja siis jälle loovutatud. Teatavasti on sellekohased määrused ka Vene rahulepingutes Eestiga ja Soomega. Kahel puhul, Lausanne'i konverentsil 1922 ja Rooma konverentsil 1924, algatas Nõukogude Vene valitsus kavatsuse teha Balti merest meri, mis oleks suletud kõigile sõjalaevadele, mis ei kuulu selle mere rannikuriikidele. Nõukogude admiral Behrens deklareeris Roomas, et tema lepiks 290 tuhande tonniga 400 tuhande tonni asemel, kui Balti meri neutraliseeritaks, see on, tunnistataks kinniseks mereks. Kui tuletame meelde 1919. aasta sündmusi Soome lahes, siis taipame, mida selline neutraliseerimine võiks tähendada Eesti julgeolekule.

Balti mere ranniku territoriaalset statuuti on põhjalikult muutnud maailmasõjale järgnenud rahulepingud, mis on üldiselt inspireeritud rahvaste enesemääramise õigusest, mis avasid väljapääsu merele kõikidele Balti riikidele ja lõid uue tasakaalu statuudi õigluse alusel.

2. Balti liit. Selle teostamise raskused

Balti riikide liit, mille aluseks oleksid poliitilise ja majandusliku liidu lepingud ja mis võiks integreeruda tulevikus Euroopa liidus, kindlustaks vististi julgeoleku ja rahu maksimumi Balti mere kallastel. Liidu mõte tekkis seepärast uute Balti riikide, s.o. Eesti, Läti ja Leedu esimestel iseseisvuse päevadel. Ent kuigi idee näib olevat süvenenud 1918. aastast saadik abstraktses mõttes, peame tunnistama, et selle realiseerimise käesolev arengujärk on vaid esimene samm alles kauge ideaali poole.[6]

Balti liidu mõte avaldus esmakordselt 1918. ja 1919. a., kui uued Balti riigid otsisid Euroopas tunnustamist oma iseseisvusele. – Võitluses tunnustamise eest lähenesid üksteisele Soome, Eesti, Läti, Leedu ja Poola delegatsioonid. Juba 1918. aasta sügisel avaldasid Eesti esindajad Pariisis ja Londonis esimese "Balti rahvasteliidu" asutamise kava. See kava soovitas suurt liitu kõikide Balti riikide, Poola ja Skandinaavia vahel. Üks Itaalia suurimaid diplomaate, krahv Carlo Sforza, tuletas mõne aasta eest oma huvitavas raamatus meelde meie esimesi nõupidamisi ja leidis, et noorte Balti riikide eeskuju oleks väärinud kogu Euroopa tähelepanu.[7]

1920. aasta augustikuul tuli Riia-Bulduris kokku esimene suurem Balti konverents, mis pidi panema aluse Balti liidule. Oma kodukorras määras konverents, et see on vaid permanentse konverentsi esimene istungjärk. Nägi ju eeskava ette terve seeria lepinguid, mis pidid korraldama Balti riikide juriidilised, poliitilised ja sotsiaalsed vahekorrad. – Nende lepingute kavad ei leidnud üksmeelset vastuvõttu. Küll aga sanktsioneerisid need tulevikuks liidu põhimõtte. Tuletame meelde, et konverentsist võtsid osa Soome, Eesti, Läti, Leedu ja Poola delegatsioonid.

Vähem kui kaks aastat hiljem, nimelt 17. märtsil 1922, kirjutasid Soome, Eesti, Läti ja Poola välisministrid Varssavis alla poliitilisele lepingule, mis kohustas lepinguosalisi lahendama

kõiki tüliküsimusi rahulikul teel ja tulema kokku nõupidamiseks kallaletungi puhul kellelegi lepinguosalisele. See "konsultatiivne pakt" ratifitseeriti varsti Poola, Läti ja Eesti, mitte aga Soome poolt. Võib siiski tõendada, et Varssavi kokkuleppe põhimõtted on juhtinud tänase päevani Poola, Eesti ja Läti vahekordi.

Mis puutub Soome loobumisse, siis põhjustasid seda peamiselt puht-sisepoliitilised kaalutlused. Ei õnnestunud aga ka järgmisel Balti konverentsil Helsingis, jaanuaris 1925, uuesti üles võtta Varssavi kokkulepet. Soome välisministri ettepanekul kirjutati alla ja ratifitseeriti Soome, Eesti, Läti ja Poola poolt Balti vahekohtu ja lepituse leping, mis oli esimene konkreetne tulemus Balti konverentsidest. Sellelgi lepingul puudus Leedu allkiri, sest et Leedu juba 1920. a. Bulduri konverentsist peale keeldus osa võtmast Balti riikide konverentsidest koos Poolaga. Bulduris ülesvõetud ja seal lahendamata jäänud Vilno küsimus on seni lahutanud kaht naaberriiki ja väga palju raskendanud ka Leedu koostööd teiste Balti riikidega.

Eesti-Läti-Leedu sõpruse ja koostöö leping, mis alla kirjutati Genfis 12. sept. 1934, näeb küll ette mõne teise riigi liitumise võimalust, ent see on vaevalt võimalik seni, kuni pole lahendatud Poola-Leedu tüli Vilno pärast. Genfi leping kohustab kolme riigi valitsusi kokku leppima nendes välispoliitika küsimustes, mis võivad huvitada kõiki kolme riiki, ja andma üksteisele poliitilist ja diplomaatilist kaasabi, välja arvatud erilaadilised küsimused (nagu Vilno küsimus).

Vastastikune kaitseleping 1923. aastast, mis ühendab Eestit ja Lätit, samuti seda lepingut täiendav lisaprotokoll 17. veebruarist 1934, määravad endiselt nende kahe naaberriigi lähemaid vahekordi, ent perioodiliste Eesti-Läti konverentside aset täidavad möödunud detsembrikuust saadik kolme Balti riigi välisministrite nõupidamised. Kolme riigi diplomaatilised ja konsulaaresindajad, samuti nende delegaadid rahvusvahelistel konverentsidel peavad töötama kontaktis. On ette nähtud, kuigi kaugema tuleviku jaoks, kolme riigi diplomaatiliste esinduste ja delegatsioonide ühtlustamine. Möödunud aasta hilissuvel

Tallinnas peetud Balti majanduslik konverents toonitas uuesti kolme riigi tolliuniooni vajadust, ja järjekordseks maikuu konverentsiks peab Eesti ette valmistama konkreetsemad ettepanekud Balti riikide majanduslikuks koostööks. Katsekividena võib siin ennustada oma maa saaduste tollivaba vahetust ja üldist Balti riikide tollitariifi, siis ehk veel rahauniooni.

Kokkuvõttes võib öelda, et liidu mõte on 14 aasta kestel läbi tunginud kolmes Balti riigis ja saanud nende välispoliitika aluseks. Selle täielik teostamine ja Balti väikeliidu arendamine suureks Balti liiduks, millest kõneldi ja kirjutati 1918–1925, on alles tuleviku ülesanne.

Paistab tõenäone, et kui 1920. a. suurriigid, kes tol ajal võisid veel otsustada tulevast Euroopa kaarti, oleksid suhtunud aktiivsemalt ja heatahtlikult Riia-Bulduri konverentsi algatusse, siis ka selle tulemused oleksid võinud olla viljakamad. Neljateistkümne aasta järel on neis suurriikides tekkinud äkki suurem huvi Balti probleemide vastu. Vaatame, kas seda võib-olla mööduvat huvi ei saaks ära kasutada Ida-Euroopa rahu kindlustamiseks, mille peategurina oli ju mõeldud Balti liit.

3. "Idapakti" kavad

Liit eeldab täielikku kaitse-, välispoliitika ja majanduslepingute süsteemi, millede ettevalmistamine ja kooskõlastamine nõuab kõigepealt palju aega. Et aga liidu otstarve on eeskätt rahu kindlustamine, siis on ehk võimalik seda saavutada ka kiiremate vahenditega? Võiksid tulla küsimusse g a r a n t i i - v õ i a b i s t a m i s l e p i n g u d, või jälle kombinatsioon mõlemast.

Garantiilepinguid Balti riikide kohta, kuid nende riikide osavõtuta, sisaldasid Nõukogude Vene valitsuse ettepanekud Poolale 1933. a. detsembris ja Saksamaale aprillis 1934. Kumbagi ettepanekusse suhtusid Balti riigid väga kahtlevalt, küsiteldud riigid aga eitavalt.

Prantsuse kava, mis esitati möödunud aasta juulikuul, kokkuleppel Nõukogude Vene valitsusega, on keerulisem. See soovitab – aga ilma Prantsuse osavõtuta – vastastikuse abistamise lepingu allakirjutamist Poolale, Nõukogude Liidule, Saksale, Tšehhoslovakkiale, Soomele, Eestile, Lätile ja Leedule. – See oleks siis üldpakt, mille piirkond ulatub kaugemale Balti regioonist, sest juurde kutsutud on ka üks Doonau riik.

Kava järgi nõustuvad riigid, kokkukõlas Rahvasteliidu paktiga, abistama kallaletungi puhul üksteist kiiresti. Kavas on öeldud, et abistamist võib teostada ka sel viisil, et lepinguosalised riigid nõuavad energiliselt, kallaletungitava kasuks, Rahvasteliidu põhikirja 10. ja 16. artikli täitmist (garantii- ja surveabinõud).

Prantsuse kava sisaldab aga veel teist, t a g a t i s l e p i n g u t V e n e m a a g a, mille vastu Venemaa võtaks endale Inglismaaga ja Itaaliaga analoogilised kohustused Reini *status quo* säilitamiseks, nii nagu need on kindlaks määratud Locarno 1925. a. lepingus.

Lõpuks on selle huvitava dokumendi kolmandas osas ette nähtud ü l d a k t, millele alla kirjutades, koos Prantsusmaaga, ülalloendatud Balti ja teised riigid peavad tõestama, et kaks esimest kokkulepet moodustavad koos ühise rahudokumendi.

Teatavasti nõustus Prantsusmaa sel puhul, Inglismaa vahendamisel, deklareerima, et tema kaalub heatahtlikult Saksamaa soove üheõigusluse kohta relvastuse alal, samuti on valmis võtma endale Saksamaa ees needsamad kohustused, mis Venemaa ees.

Kui siia juurde arvame, et Poola ja Tšehhoslovakkia suhtes esitatud leping täiendaks veelgi sõjalise kaitse lepinguid, mis neid riike juba seovad Prantsusmaaga, siis selgub siit, et Balti riikide suhtes võtaks Prantsusmaa endale vaid konsulendi, nõuandja, paremal juhul vahemehe osa konflikti puhul. Ja ometi tõendatakse, et idapakt on just kavatsetud Balti mere puutumatuse kaitseks.

Pikemalt vastas Saksamaa Prantsuse-Vene kavale memorandumiga 8. septembrist 1934. Meelde tuletades Saksa nõudmist üheõigusluse kohta relvastumise alal, ja raskusi, mille ees on nurjunud senised katsed luua kollektiivset pakti sõjalise abistamisega ja

sanktsiooniga, möönab Saksa memorandum, et neid raskusi ei saaks vältida ka ettepandud regionaalse pakti ruumis.

Ei meeldi Saksa välisministeeriumile ka kavatsetava Vene-Prantsuse garantiikokkuleppe side Reini paktiga ja Locarno kokkulepetega, kuna kava garantiisüsteemil puuduvat kindel objekt, ja pole selge, millises seisukorras võiksid astuda jõusse selles ettenähtud kohustused. Saksa eelistaks kahekülgseid, bilateraalseid lepinguid, nagu on Poola-Saksa non-agressiooni leping, võiks aga astuda läbirääkimisse kollektiivlepingu üle, mis üldistaks vaid mittekallaletungi kohustuse, ühes konfereerimise kohustusega konflikti puhul.

Kuna Soome asus Prantsuse-Vene kava suhtes algusest peale eitavale seisukohale, teatas Poola, et tema arvates peaks uus regionaalne pakt, kui seda tingimata tarvilikuks peetakse, piirduma vaid Ida-Euroopa ja Saksaga. Paistvat ülearune Tšehhoslovakkia osavõtt, kelle huvid on pigemini Doonau süsteemis. Samuti ei saavat Poola alla kirjutada vastastikuse abistamise lepingule näiteks Leeduga, kellega Poolal puudub normaalne vahekord.

Kuuldavasti pakutakse nüüd Poolale rahuldust selles mõttes, et tema kohustused idapaktis ei käiks Tšehhoslovakkia ja Leedu kohta. Kuna aga pole mingit loogilist eeldust selleks, et võiksid olla vastastikuse abiandmise kohustused Tšehhoslovakkia ja Balti riikide vahel ilma Poolata, siis nähtub, et idapakti sõnastuses pole kaugeltki veel öeldud viimne sõna.

Mis puutub Balti riikidesse, Eestisse-Lätisse-Leedusse, siis on need teatanud, et nad heaks kiidavad pakti idee, jättes endile vabaduse arutada asjaosalistega selle teksti.

Pakti kava positiivse omadusena tundub kohustus teotseda, garanteerida koos teistega ühe lepinguosalise iseseisvus, sellele kohe appi tõtata häda ajal. Kava peapuudus on aga, et selles pole ette nähtud täpset kontrollimissüsteemi *casus garantivae** nentimiseks. Ei ole kava autorid isegi arvesse võtnud kalla-

* *casus garantivae* – garanteerimise ajend (ld.)

letungija määratlust, mis välja töötati Genfis ja vastu võeti Londoni lepingus Nõukogude Liidu, Poola, Soome ja Balti riikide vahel. Meie teame, et selle määratluse leidmine oli suurimaid raskusi, mille vastu põrkasid Genfi komisjonid. Puudub aga selline dispositsioon, siis tekitavad niihästi abistamis- kui garantiikohustused kui ka õigused ennem rahutust kui julgeolekutunnet.

Nii nähtub, et praeguses seisukorras ei paku ei Balti liit ega kavatsetud idapakt küllaldasi tagatisi Balti mere vabaduse ja rahu säilitamiseks. Neid võimalusi on siiski olemas, ja arvame, et tuleks eelistada seda, mis on lihtsam, hõlpsam teostada; mis ei paneks riikidele sootuks uusi kohustusi, ent koondaks juba olemasolevaid regionaalsel, Balti süsteemi alusel. – Selline võimalus paistab olevat üldises non-agressiooni kohustuses.

4. Non-agressiooni ülddeklaratsiooni võimalus

Meile näib, et ettepandav lahendusviis on küllaldaselt ette valmistatud juba jõustunud non-agressiooni lepingutega, mis Nõukogude Vene valitsus alla kirjutas 1929. a. Poolaga, Soomega ja kolme Balti riigiga, siis veel samasisulise lepinguga, mis alla kirjutati Poola ja Saksamaa vahel 26. veebr. 1934.

a) non-agressiooni lepingud Venemaa ja Balti riikide vahel. Balti riigid on algusest peale deklareerinud oma heanaaberlikku suhtumist Nõukogude Venesse. Eesti ja Läti on korduvalt seletanud, et nemad soovivad olla sillaks ja mitte barjääriks Euroopa ja Nõukogude Vene süsteemi vahel, eriti majandusliku suhtlemise alal. Eesti delegatsiooni memorandumis, mis esitati Prantsuse, Briti ja Itaalia valitsustele 1919. valgustati eriti seda seisukohta.

Need olid Balti riigid, kes Genua ja Haagi konverentsil aastal 1922 toetasid Nõukogude Venele vastuvõetavaid ettepanekuid ja avaldasid oma valmisolekut kaasa aidata majandusliku elu kordaseadmiseks Venemaal.

Balti riigid nõuavad vaid, et Nõukogude Vene respekteeriks nende poliitilist iseseisvust ja nende sisemist korda.

Teame väga hästi, et Nõukogude Vene poliitika Balti riikide suhtes oli sootuks vastupidine: 1. detsember 1924 Eestis, tüli Soomega Karjala küsimuses, mäng Poola ja Leedu vahel jne.

1929. aastast peale alustab Nõukogude Vene leplikumat poliitikat. Selle aasta veebruarikuul teeb ta oma naaberriikidele ettepaneku omavahel kohe kehtima panna sõja hülgamise kohustus, nagu seda nõuab Briand'i-Kelloggi pakt 1928. a. augustis. 1932. aastal sõlmis Venemaa Soomega, kolme Balti riigiga ja Poolaga bilateraalsed mittekallaletungilepingud, mis kõik pikendati möödunud aastal edasi kümneks aastaks. Siia juurde tulevad veel kallaletungija määratluse lepingud, mis alla kirjutati Londonis.

b) Saksa-Poola non-agressiooni leping pidi Poola ja Saksa vahekordadest välja lülitama, vähemalt ajutiselt, kurikuulsa Danzigi koridori küsimuse. 1925. a. keeldus Saksamaa Locarnos alla kirjutamast Poolaga vahekohtulepingule, ja nii puudus Poola piiril garantii, mis anti Reini piirile Locarno aktiga.

Haakristi erakonna võimuletulek 1932. a. toob suure elevuse Saksa *irredenta*-liikumisse. 1933. a. maikuu valimiste päevadel ähvardatakse juba lausa Poolamaad. Siis nõuab Poola saadik Berliinis, oma valitsuse ülesandel, kokkusaamist Saksa riigikantsleriga. – Kõneluse lõppedes avaldati lühike teadaanne: "Kantsler toonitas Saksa valitsuse kindlat tahet kohandada oma käitumist ja oma tegevust jõusolevatele lepingutele. Tema väljendas soovi, et mõlemad maad arutaksid ja lahendaksid oma ühiseid huvisid ägeduseta..."

Maikuu kõnelusele järgnes uus nõupidamine 15. nov. 1933 Poola uue saadiku Lipskiga. – Jätkuvate väga diskreetsete läbirääkimiste tulemus oli Saksa-Poola deklaratsioon, mis alla kirjutati Berliinis 26. jaan. 1934.

Selle tekstist loeme, et Poola ja Saksa valitsus leiavad, et on saabunud aeg avastada uut järku Poola-Saksa poliitilistes vahekordades, otsese kokkuleppe teel kahe riigi vahel. Selle kokkuleppe aluseks on käesolev deklaratsioon, mis peab täpsustama 1928. a. 27. augusti Pariisi pakti* põhimõtete kohaldamise kahe riigi vahekordades. Tuleb eelistada igal juhtumil otsest läbirääkimist. Kui aga see ei suuda lahendada tekkinud vaidlusi, tuleb võtta tarvitusele mõni teine rahulik menetlus, hüljates ikka ja alati jõu tarvitamist. Mõlemad valitsused on veendunud, et üksnes sel teel võib lahendada kõik poliitilised, majanduslikud ja kultuuriprobleemid mõlema maa rahulolemiseks. Samuti usuvad need valitsused, et deklaratsioonil saab olema tervendav mõju mitte üksnes kahe riigi vahekordadele, vaid ka teistele Euroopa rahvastele.

Deklaratsioon, mis tehti kümne aasta peale, jõustus möödunud aasta 26. veebruaril.

Võib hinnata kuis tahes "paberipakte", milles pole ette nähtud mingisuguseid sanktsioone, aga ei saa salata, et Berliini deklaratsioon on juba väga tunduvalt mõjustanud Poola-Saksa vahekordi. Kui sellest kirjutati Inglise ajakirjanduses kui "diplomaatilisest imest" ja otsiti teisal, kes on teisele maksnud, ja kui palju, selle saavutuse eest, siis on tänapäeval vist selge, et juurdemaksu ei tarvitsenud ollagi, et deklaratsioon väljendab tõeliselt mõlema maa tahet ja tarvet rahu järele.

Kas ei võiks sellest järeldada, et niihästi Nõukogude Venega sõlmitud non-agressiooni lepingud kui ka Berliini deklaratsioon moodustavad loomuliku aluse Balti rahu säilitamiseks, üldiseks Balti non-agressiooni deklaratsiooniks, millele teised suurriigid võiksid anda oma patronaaži, kui mitte vormilist garantiid?

Toome näiteks järgneva deklaratsioonikava.

(Nõukogude Liidu, Saksa, Poola, Taani, Rootsi, Soome, Eesti, Läti ja Leedu) valitsused:

arvesse võttes, et kallaletungisõja hukkamõistmist, nii nagu see on väljendatud Briand'i-Kelloggi (Pariisi) paktis, on veelgi

* ehk Briand'i-Kelloggi pakti

kõvendatud bilateraalsete lepingutega, mis on sooritatud nende riikide enamuse vahel naabruse alusel;

teadlikena, kui Balti mere rannikuriigid, oma õiguses koostada need kokkulepped ühes regionaalses paktis

ja soovides konsolideerida kohe, sel viisil, rahuseisukorda, mis praegu olemas Balti basseinis,

deklareerivad pühalikult, et nemad kohustuvad respekteerima oma vahekordades põhimõtteid, mis on püstitatud mainitud lepingutes, ega saa ühelgi juhtumil tarvitama jõudu tüliküsimuste lahendamiseks, mis võiksid tekkida nende vahel.

Käesolevat deklaratsiooni, mis vastu võetud kümneks aastaks, arvates ratifikatsioonide vahetusest, pikendatakse automaatselt tähtpäeva lõppedes niisama pikaks ajaks, või olgu, et selle üles ütleb üks allakirjutanud riike, teatades sellest üks aasta ette.

*

Arvame, et selline rahuliku koostöö deklaratsioon, mis põhineb olemasolevatel lepingutel, oleks tõesti "konstruktiivse patsifismi" teos, nagu selleks nimetas Poola välisminister B e c k Saksa-Poola deklaratsiooni. See hõlbustaks vististi sarnaste kokkulepete sooritamist mujal Euroopas, ja võiksime juba ennustada Euroopa non-agressiooni akti, millest on viimasel ajal kõneldud Itaalias, Saksamaal ja Inglise ajakirjanduses.

Concordia domi – foris pax,* pealkiri, mis ehib hansalinna Lüübeki keskaegset väravat, kõlbaks kõigepealt Balti rahuhoonele.

* Üksmeel kodus, rahu väljaspool seda (ld.).

KAS ON PÕHJUST HÄIREKS?

Mõtteid Saksa relvastumise puhul

Häiremeeleolus on praegu Euroopa, pärast Saksa valitsuse teadaannet, et 16. märtsist on Saksa riigis uuesti maksma pandud sundväeteenistus. Siit ja sealt kuuldub jälle väga pessimistlikke ennustusi, ja telegraafiagentuurid toovad üksteise võidu mõnede poliitikute arvamusi, nagu oleks seisukord Euroopas praegu ohtlikum kui kunagi varem 1919. aastast saadik. Inglise riigimees Churchill olevat koguni avaldanud, seisukord olevat palju hullem kui 1914. aastal...

Samas seletatakse aga, et Saksa sundväeteenistuse seadus polevat midagi muutnud jõudude vahekorras, küll aga selgitanud seisukorda – Saksa salajane relvastumine polnud õieti saladuseks kellelegi ja Inglise "Valge raamatu" paljastuste järel otsustas Saksa valitsus lõpetada peitemängu, mis on kestnud juba viisteistkümmend aastat. Enne Briti välisministri Sir Simoni külaskäiku arvati selleks olevat saabunud paras silmapilk, ja sisepoliitiliselt passis vist hästi surnute mälestamine, *Reminiscere* pühapäev! "Nii on austatud meie suure sõja surnud ja elavatele on antud tõendus, et meie rahvuslik tulevik on kindlustatud," lisas juurde valitsuse teadaandele propagandaminister Goebbels...

Saksa lehed ei salgagi, et peale korraliku lennuväe on need 36 diviisi, mis peavad moodustama Saksa rahuaegse väe, praegu juba olemas. Tuletatakse meelde, et välismaailma, eriti Inglismaad, närveerinud Saksa salajane relvastumine. Veel 1934. a. novembris nõudnud Briti minister Baldwin, et Saksa avaldaks oma tõelised kavatsused. Nüüd olevat siis kõik selge...

Teiselt poolt on selge mitte vaid Prantsusmaale ja Inglismaale, aga ka Ameerika Ühendriikidele ja erapooletuile maile, nagu Holland ja Rootsi, et Saksa on käesoleval juhul ilmselt murdnud lepingu, millele ta alla kirjutas Versailles's 1919. aastal. Vabameelne "Stockholms Tidningen" kirjutab, et Saksal oli küll võimalus suurendada oma relvastust legaalsel teel, garantiide alusel, mis pidid kindlustama kõikide riikide julgeoleku. Ja Saksa oli ju lubanud jatkata läbirääkimisi selles suunas! Erapooletute riikide seisukohalt tähendavat Saksa tegevus seda, et Euroopa pöördub tagasi seisukorrale, mis oli 1914. a. Sõja ettevalmistusi ei saavat nüüd enam takistada, aga vast saab veel ära hoida sõda...

Hollandi ajakirjandus väidab, et võib veel loota rahulikule jõule, mida esindab rahu alalhoiust huvitatud riikide koondus. Ameerika välispoliitilise ajakirja "Foreign Affairs" peatoimetaja Armstrong arvab, et vastuseks Saksa ülesastumisele võiks tekkida vormiline Prantsuse-Inglise liit, kes toetuks rahu alalhoidmiseks Venemaale, Itaaliale ja Doonau väikeliidu riikidele. Küsitav olevat veel Poola seisukoht...

Sedasama lahendust soovitab peaaegu erandita Prantsuse press.

Eeskätt on Prantsuse valitsus algatanud Rahvasteliidu nõukogu erakorralise koosoleku kokkukutsumise. Saksamaa, kes lahkus Rahvasteliidust möödunud aastal*, püsib aga liidu põhikirja järgi selle liikmena 1936. aasta oktoobrini. Liidu põhikirja, pakti art. 1 määrab, et iga liige võib lahkuda liidust kaheaastase etteteatamise järel, tingimusel, et ta on täitnud lahkumise momendini kõik oma rahvusvahelised kohustused, nende seas kohustused pakti vastu. Pole kahtlust, et juriidiliselt ei suudaks Saksamaa õigustada oma ülesastumist.

Aga puht vormilise õiguse kõrval on veel loogiline õigus, mis määrab rahvaste vahekorrad ja poliitika, ja Saksamaa saab toe-

* 1934

tuma oma vastuväidetes kõigepealt sellele õigusele. Arvame, et oleks kasulik käesoleval momendil meelde tuletada, kuidas tekkis üldise desarmeerimise kava suure sõja lõpupäevil, ja kuidas sattus Saksamaa erandlikku seisukorda, mille vastu ta on protestinud algusest peale. – Kadunud president Wilsoni deklaratsioonis 4. jaanuarist 1918 määrab neljas punkt, et "tuleb anda ja võtta kõik tarvilikud tagatised, et rahvaste relvastust vähendataks viimase võimaluseni, niivõrd kui see on sobiv riigi sisemise julgeolekuga". See põhimõte leidis oma väljenduse Rahvasteliidu paktis, mille art. 8 määrab:

"Liidu liikmed tunnistavad, et rahu alalhoid nõuab rahvuslikkude relvastuste vähendamist alammäärani, mis oleks ühtesobiv rahvastiku julgeolekuga ja nende rahvusvaheliste kohuste täitmisega, mida nõuaks ühine aktsioon."

Ja edasi: "Liidu nõukogu, arvesse võttes iga riigi geograafilist asendit ja eritingimusi, valmistab relvastuse vähendamise kavad, läbivaatamiseks ja otsustamiseks valitsustele."

Pakti teksti valmistamisel soovitanud keegi komisjoniliige muuta art. 8 nii, et selles oleks mainitud võidetud ja rahulepingutega desarmeeritud riikide erandlikku seisukohta. Ja siis vastanud Prantsuse delegaat Léon Bourgeois: "Ei saa olla kahte liiki Rahvasteliidu liikmeid, kui tahetakse, et see oleks liit." Ent erikohustused jäid maksma rahulepingutes, millele alla kirjutasid Saksamaa, Austria, Ungari ja Bulgaaria. Rahvasteliidu pakt on osa neist rahulepingutest, mitte aga ei ole rahulepingud pakti osad. "Meie ei ole neid erikohustusi mitte alla kirjutanud paktis; oleme need kohustused võtnud endile dokumendis, mis sisaldab pakti," protestis kadunud Ungari riigimees krahv Apponyi. Saksa rahulepingu sissejuhatavas osas on pealegi öeldud, et Saksa desarmeerimise erikohustus on ajutine, tehtud selleks, et ka kõik teised riigid võiksid täita hõlpsamini oma desarmeerimise kohustust. Prantsuse peaminister Clemenceau kinnitas seda kõikide liitlaste nimel oma noodis Saksa rahudelegatsioonile: "Saksa desarmeerimine on vaid üldise desarmeerimise algus." Noist paktidest, lepingutest ja nootidest loodud keerukas seisukord on halvanud tänase päevani Rahvasteliitu, kelle üks

peaülesandeid on art. 8 elluviimine, üldine desarmeerimine. Ühelt poolt Saksamaa ja teiste sõjas võidetud riikide lakkamatu vastupanu seisukorrale, mis on teinud nende vähemväärtuslikkusest nagu uue maailmakorra nurgakivi; teisal võitjate suurriikide mittevõimelisus sooritada kokkulepet omavahel.

Meenutame veel, et vastastikuse abistamise lepingu poolt, mille kava Rahvasteliidu 1923. aasta täiskogu soovitas valitsustele, olid 18 riiki. See lükati aga tagasi vahepeal võimule tulnud Briti Tööerakonna valitsuse poolt, kes leidis, et kava ei andnud küllalt suurt tähtsust vahekohtule. Herriot' ja MacDonaldi algatusel valmistatakse uus kava, 1924. aasta Genfi protokoll, mis loob triloogia: vahekohus, julgeolek, desarmeerimine. Siin on tegemist jõustatud vahekohtuga, mis näeb ette abistamise vahekohtust keelduja või ilmse kallaletungi korral. Rahvasteliidu 1924. aasta täiskogu võttis selle kava vastu vaimustusega ja otsustas ühel häälel soovitada selle allakirjutamist valitsustele. Samas otsustas ta soovitada liidu nõukogule, et kokku kutsutaks üldine relvastuse vähendamise konverents. Tööerakonna valitsusele järgnes aga Inglismaal vanameelsete valitsus, ja sellele ei meeldinud ei üldine ja sunduslik vahekohus ega Genfi protokollis ette nähtud sanktsioonid. Üldlepingu asemel soovitas Briti välisminister Austen Chamberlain kahepoolseid, regionaalseid lepinguid...

Siis tulid Locarno ja Saksamaa pidulik sissemarssimine Rahvasteliitu.

Aristide Briand deklareeris 1926. aasta täiskogus, et kahurite ja kuulipildujate ajajärk on möödunud; kaks suurt rahvast, saksa ja prantsuse, on lõiganud küllalt loorbereid lahinguväljadel, et nüüd võidelda vaid inimsuse suurte ideaalide eest. Gustav Stresemann vastas samas toonis, kirjutas aga hiljem, et ei või alati järgida seda piiskoppi, kes ütles ristiusku pöördunud frankide kuningale Chlodovecile: "Painuta oma pea, uhke mees, jumalda nüüd seda, mis oled enne põletanud, ja põleta ära, mis oled enne jumaldanud." Ja veel kirjutas Stresemann: "Sõda murdis vana Saksamaa, murdis tema põhiseaduse, tema sotsiaalse vormi ja majanduse kaadrid. Tema ideed ja tunded on muutu-

nud. Aga keegi ei või öelda, et see muutumine oleks jõudnud lõpule; see saab kestma veel mitu sugupõlve."

"Völk. Beobachter" kirjutas aga pärast 16. märtsi akti, et natsionaalsotsialistlik kasvatus hakkab juba kandma oma vilja ja moondama "laulikute ja mõtlejate rahvast" poliitiliste sõdurite rahvaks – Adolf Hitleri vaimus...

Kui uskuda seda vaimustust, millega Saksamaa rahvas vastu võttis Hitleri valitsuse teadaande, siis peab arvama, et üheõiguslus relvastumise alal, mida on nõudnud kõik Saksa valitsused 1919. aastast peale, on tõesti algelisemaid nõudmisi, mida vajab saksa rahvas kui oma suveräänsuse tunnusmärki, ja milleta pole mõeldav Saksamaa lojaalne koostöö desarmeerimise kui ka üldise rahu säilitamise alal. Selle nõudmise lubas rahuldada MacDonald oma deklaratsioonis, mille ta tegi endiste liitlaste nimel, enne desarmeerimiskonverentsi, 11. detsembril 1932. Seda pakuti Saksamaale idapakti kavas ja viimati 3. veebruari Londoni deklaratsioonis. Aga ikka seoses nendes kavades sisendatud julgeoleku ja abistamise kohustustega. Kas hästi või halvasti, aga Saksamaa on otsustanud ise oma üheõigusluse "põhimõtteliselt ja tegelikult", nagu ta nõudis desarmeerimise konverentsil.

Ei saa öelda, et sellist lepingu ühekülgse ülesütlemise viisi oleks esmakordselt tarvitatud Saksamaa poolt. Lähemas minevikus on olnud teisi juhuseid, mis on vast vähem häirinud Euroopat ja Rahvasteliitu, küll aga tublisti kõigutanud pealesõjaaegset statuuti. Küsimus on selles, kas on rahu ähvardatud vaid Saksa sammust, või rohkem meelepahast, mis see on tekitanud teistes riikides, eeskätt mõnes suurriigis? Paistab, et Saksa relvastumise tõelise seisukorra nentimine ja väljakuulutamine ei suurenda veel tema jõude ega muuda rahvusvahelist konjunktuuri tema kasuks. Veel raskem on uskuda, et Versailles' lepingu garandid tungiksid kallale Saksamaale selle eest, et ta nüüd avalikult tunnistas seda, milles teda ammugi kahtlustati. "Daily Maili" kaastöölisele on kantsler Hitler seletanud, et Saksa suveräänsuse uuesti maksmapanek sõjalisel alal ei puuduta Versailles' lepingu muid osi. Territoriaalsete määruste kohta

tähendanud Hitler, et neid ei saaks ükski Saksa valitsus muuta ühekülgse aktiga. Teiselt poolt on Saksa valitsus teatanud, et ta soovib endiselt läbi rääkida Inglismaa ja Prantsusmaaga Londoni deklaratsiooni ettepanekute üle, samuti lasti sealtpoolt käiku teade, et Saksa võiks nüüd ühevääarse liikmena tagasi tulla Rahvasteliitu.

Neil eeldustel oleneb teiste suurriikide, Inglise, Prantsuse ja Itaalia kooskõlastatud diplomaatilisest aktsioonist, kas Saksamaa tagasi tuleb Genfi lojaalse tahtega osa võtta üldise desarmeerimise läbirääkimistest ja nõupidamistest Doonau ja idapakti kavade üle, mis on valmistatud vahepeal ilma tema osavõtuta. Väikeriikide huvides oleks kaasa aidata, et need tuleksid töised ja et Euroopa rahu ei saaks pagendatud mõnda uude, kitsasse jaotusruumi. Rahublokk on praegu suurem sõjablokist. Otsitakse vormeleid, kas kaaluvad veel õiguse, mõistuse ja tunnete argumendid rohkem relvadest. On veel olemas foorum, Rahvasteliit, kus väikeriigid võivad end maksma panna moraalselt ja arvuliselt, kõigepealt aga kokku tulla nõupidamiseks ühise hädaohu ees, kui nad seda tajuvad. Kõike seda ei olnud mitte 1914. aastal, ja sellepärast on lubatav ja soovitav kahelda oraaklites, kes ennustavad juba möödapääsematut sõda, selle vältimiseks aga soovitavad kiiret relvastumist ja neidsamu "tasakaalu" süsteeme, mis tõid 1914. a. maailmasõja!

Immanuel Kant väitis oma "Igavese rahu" uurimuses, et rahu ei suuda garanteerida üksikud riigid, olgugi et nad on suured ja vägevad, küll aga vabade riikide liit. Seda tõde tuleb ikka veel meelde tuletada, ka kaasaegsel Rahvasteliidu ajastul.

MILLIST ERAPOOLETUST SOOVITATAKSE BALTI RIIKIDELE?

Prantsuse-Vene abistamispakti puhul on Harald Tammer "Päevalehes" taas üles võtnud Balti riikide erapooletuse küsimuse. Ta väidab, et erapooletus on Rahvasteliidu põhikirja järgi võimalik, ja toetub selle väite kinnituseks mõnele nimekale rahvusvahelisele juristile. Näitena toob ta veel Šveitsi, Luksemburgi, Ahvenamaa saared ja Dardanellid. Tema arvates oleks erapooletusest see tulu, et Eestit ei saaks lugeda kokkupõrke puhul teiste riikide vahel vaenulikuks pooleks.

"Revalsche Zeitung" leiab omalt poolt, Vene-Prantsuse kokkuleppest võivat tekkida Balti riikidele oht, et neid sunnitakse laskma läbi marssida oma maalt Nõukogude Vene vägesid. Praegu olevat veel aeg, kus Balti riigid võiksid saavutada oma, kuigi moondatud, erapooletuse tunnustamise...

Kuna selle küsimuse kohta on juba vaidluse korras sõna võetud "Vabas Maas" ja varem "Postimehes", piirdume siinkohal peamiselt vaatlusega, mida mõistetakse õieti praegusajal riikide erapooletuse all. Selle järgi võiksime küsida, millist erapooletust soovitatakse nõutada Balti riikidele.

H. Tammer tsiteerib muuseas noort prantsuse juristi, prof. Paul de La Pradelle'i, kelle uurimus "Erapooletuse arendus" annabki väga huvitava ülevaate riikide erapooletuse mõiste kaasaegsest käsitlusest. P. de La Pradelle meenutab, et Hispaania delegaat, suursaadik Madariaga, deklareeris 1931. aastal Rahvasteliidu täiskogus: "Erapooletust ei ole enam." Samal aastal Cambridge'is Rahvusvahelise Õiguse Instituudi koosolekul nõudis ja saavutas saadik N. Politis, tuntumaid rahvusvahelise õiguse autoriteete, et Instituut loobuks arutamast erapooletute

riikide käitumist sõja ajal, kuna uuema aja rahvusvahelised lepingud on üldse vältinud seda mõistet.

1932. aastal Oxfordis seletas professor Brierly samuti, et erapooletus tuleviku meresõjas on aegunud mõiste. Sõda olevat tulevikus kogu maailma asi.

1928. aasta "British Year Book'is" käsitletakse erapooletuse mõistet vaid veel ajaloolisest seisukohast...

Kuna on aga ka autoriteetseid juriste, nagu ameerika professor Philip Jessup, kes usub, et kui endine erapooletus on surnud, siis on võimalik selle taaskehastus uuel vormil, püüab P. de La Pradelle ennustada seda uut vormi.

Erapooletuse doktriini lõi teine Haagi konverents 1907. aastal. Siin oleneb erapooletus riikide vabast otsusest, nende poliitikast. Ja Haagis töötati välja erapooletuse kohaldus, selle statuut. Selle erapooletuse tuum on sõdijate poolte ühesugune käitlemine – *l'impartialité*. Erapooletu riigi kodanikud võisid kaubelda ühe ja teise poolega, omal riskil ja vastutusel. "Sündinud vabaduse tähe all, on see tulundatud egoismi alusel. Selle põhimõte on: tehke äri, saage rikkaks," kirjutab La Pradelle.

Kuna aga Haagi konverentsi ajal oli sõda tunnustatud kui rahvusvaheliste tülide lahendusviis, siis muutub see täiesti Rahvasteliidu ajastul. Skandinaavia riikide saadikutele vastab 1919. aasta märtsis Léon Bourgeois, et ei saa olla erapooletust liidus, milles on kõik liikmed üheväärsed ja kannavad ka ühesuguseid kohustusi. Ainus erand tehti Helveetsia konföderatsioonile, kelle seisukord tunnustati täiesti erandlikuks. Sellegi valitsus pidi aga tunnistama, et edaspidi võib-olla juttu vaid "diferentsiaalsest erapooletusest", mis vabastab Helveetsia osavõtust sõjalisest aktsioonist, ja kohustusest lasta läbi oma territooriumi võõraid vägesid, mitte aga näiteks liidu põhikirja 16. artiklis ettenähtud majanduslikest sanktsioonidest.

Samuti kõneldi Rahvasteliidus väikeriigi Luksemburgi vastuvõtu puhul pehmendatud või "õhendatud erapooletusest" (*neutralité atténuée*). Luksemburgile anti seletus, mis vastab umbes Rahvasteliidu Nõukogu vastusele Saksale (13. märtsil 1925. a.): "Liikmesriikide osavõtt Rahvasteliidu poolt pakti täit-

miseks ettevõetavatest sõjalistest operatsioonidest vaheldub oma iseloomu ja tähtsuse poolest endastmõistetavalt nende s õ j a v ä e l i s e s e i s u k o r r a kohaselt."

Briand'i-Kelloggi pakti ja Briand'i Euroopa liidu memorandumi puhul tuletab Luksemburg uuesti meelde "oma geograafilist asendit ja täielikku sõjaväe puudumist, mis teda sunnivad pidama igal juhtumil täielikku sõjalist erapooletust". Briand võttis oma ettekandes Euroopa konverentsile arvesse selle teadaande, samuti Taani ja Norra seletused, "et nemad ei saavat liituda üldise garantiisüsteemiga, mis neile peale paneks s õ j a l i s i kohustusi".

Mis puutub H. Tammeri poolt mainitud Dardanellidesse, siis on 1923. a. Lausanne'i leping vaba läbipääsu kohta Dardanellidest ja teistest väinadest laul hoopis teisest loost. Niisama vähe passiks Eesti ja teiste Balti riikide kohta Rahvasteliidu Nõukogu otsus (a. 1921) Ahvenamaa demilitariseerimise kohta...

Kui pöördume tagasi La Pradelle'i uurimuse juurde, siis leiame sealt huvitava näite Hollandist, kelle välisminister vastas 1931. aastal ühe senaatori küsimusele, et Holland tahab jääda ka tulevikus erapooletuks riigiks. Ent minister tuletas meelde, et Hollandil on Rahvasteliidu ees kohustus lasta läbi oma maaala sõdija pool, kui seda nõuab pakti määruste täitmine; teiseks tuleb temal osa võtta ka majanduslikust blokaadist, jällegi paktis ettenähtud juhustel...

Kui siis Rahvasteliidu paktist peale võib veel kõnelda erapooletusest liikmesriikide vahekorris, siis on selle erapooletuse mõiste igatahes põhjalikult muutunud: on olemas relatiivne erapooletus, heatahtlik (kallaletungitava suhtes), õhendatud, diferentsiaalne ehk erapoolik (kallaletungija vastu), mis taotleb ideaalset sundabinõude süsteemi ja kaob selles süsteemis. Selle poole püüab näiliselt ka Ameerika Ühendriikide presidendi Roosevelti ja Argentiina välisministri Saavedra Lamasi algatusel sõlmitud Lõuna-Ameerika "sõja tõkestamise", mittekallaletungi leping, millega liitusid, peale Ühendriikide, hiljuti Euroopa väikeliidu riigid (ettepanek liitumiseks tehti ka Balti riikidele). See määrab oma 3. artiklis, et endise aja klassikaline erapooletus on

aegunud, see tuleb asendada kooskõlastatud erapooletusega, suunates kallaletungija vastu kõik poliitilised ja majanduslikud vahendid, mis on lubatud rahvusvahelises õiguses.

Kokkuvõttes võime ühineda Paul de La Pradelle'iga, kes arvab, et kui ka on säilinud erapooletuse mõiste, siis pole enam olemas endist ükskõiksuse ja osavõtmatuse erapooletust, mille veetlus oli rikastumises teiste tülist. Küll aga võib ennustada kaasaegses erapooletuse poliitikas uut mõjuvat sundabinõu rahvusvahelise õiguse määruste täitmiseks.

*

Prantsuse-Vene abistamispakti puhul ei ole seni toodud veenvat põhjendust, miks Eesti ja teised Balti riigid peaksid esinema teiste riikide, s.o. Rahvasteliidu ees oma erapooletuse deklaratsiooniga. Ülaltoodud väidetest peaks selguma, et endine erapooletus, 1907. aasta Haagi konverentsi mõistes, pole sobiv uue seisukorraga, mis on loodud Rahvasteliidu paktiga ja meie osavõtuga liidust. Erapooletus uuema aja mõistes, näiteks Lõuna-Ameerika lepingu kohaselt, täpsustaks õieti meie kohustusi, ei pakuks aga meile mitte uusi puutumatuse tagatisi. Neid pakub Rahvasteliidu pakti 10. artikkel, ja mis puutub meie kohustustesse selle artikli täitmisel, siis on pärast 1923. aasta täiskogu seletust vististi selge, et Eestilt ei saa keegi nõuda ega suuda tema pakkuda oma sõjalist abi mõne suurriigi iseseisvuse ja puutumatuse kaitseks.

Prantsuse-Vene leping saab olema kahtlemata kooskõlas Rahvasteliidu põhikirjaga, ja sellest ei võiks meile tekkida uusi kohustusi. Selle lepingu sõlmimine on tingitud erakorralisest ja loodetavasti mööduvast konjunktuurist, on eeskätt kahe suurriigi rahvusliku poliitika akt. Võib vaielda selle üle, kas see tagab tõhusamalt kohustusi, mis need suurriigid on võtnud endile Rahvasteliidu ja seega ka meie ees. Küll aga määraks see lähemalt nende koostöövaimu seisukorras, milles püsib "murelik rahu" – *ein Friede ohne Ruhe*. Sedasama võisime aga loota meie mittekallaletungi- ja selle Londoni lisalepingust Venega, Mosk-

va protokollist, mis alla kirjutati Briand'i-Kelloggi lepingu puhul, ja, kõigepealt, meie Tartu rahulepingust.

On tõsi, et praegu puudub Genfi liidus Saksamaa, ja meil ei ole selle suurriigiga poliitilist lepingut, peale lepituse ja vahekohtu lepingu, mille alla kirjutasime Berliinis 1925. aastal. Saksa valitsus on aga korduvalt seletanud, et tema eelistab abistamise paktile mittekallaletungilepinguid oma naabritega, nagu see on sooritatud Poola ja Saksa vahel. Kui see nii on, siis võime ennustada samasisulise lepingu sõlmimist Saksa ja kõikide Balti riikide vahel. See viiks meid igatahes lähemale üldisele Balti non-agressiooni lepingule, millest peaksid osa võtma kõik Balti mere rannikuriigid. Ja Balti merel oleks oma rahustatuut...

H. T. meenutab Vene ettepanekuid Poolale ja Saksale Balti riikide puutumatuse kindlustamiseks, ja nendib Balti riikide liigselt tagasihoidlikku seisukohta nende ettepanekute puhul. Käesoleva artikli ruumis pole võimalik meelde tuletada ettepanekute käiku ja nende päevakorralt langemise põhjusi. Meile meenub aga endise Soome välisministri Idmani märkus ühes uurimuses, et iseseisvuse garanteerimine suurriikide poolt piirab endastmõistetavalt väikeriikide osa ja teeb nendest pealtvaatajad. Krahv Albert Apponyi, kadunud Ungari riigimees, ütles oma loengus Pariisi Diplomaatilises Akadeemias: "Meie, väikerahvad, ei loo suuri poliitilisi voole, meie alistume neile." Seevastu aga deklareeris Prantsuse peaminister Éd. Herriot Rahvasteliidu täiskogus 1932. aastal: "Rahvasteliit peaks tegema lõpu klassikalisele juhtivate riikide rühmituste süsteemile, tasakaalu traditsioonile; asetades ühele ja samale tasemele kõik rahvad, suured ja väikesed, moodustades neist uue avaliku arvamise, mis loovutaks igasuguse hegemoonia"...

Võrreldes neid mõtteavaldusi, tuletame meelde, et Prantsusmaa on ainus riik, kelle parlament otsustas 1927. aastal volitada vabariigi valitsust võtma tarvitusele rahu ajal ja dekreedi teel majanduslikud ja rahanduslikud abinõud Rahvasteliidu pakti artiklites 10, 11, 13, 16 ja 17 ettenähtud määruste täitmiseks.

"Rahu on kestev looming", ja "Päevalehe" juhtkirjanikul on kahtlemata õigus, kui ta kirjutab, et riikide seisukohad ei püsi igavesti muutmatutena ja poliitik peab oskama kasutada olukorda oma riigi huvides. On aga küsitav, kas olukord on praegu soodne Balti riikide erapooletuse küsimuse ülesseadmiseks, kuna, nagu nägime, tuleb kõigepealt jõuda selgusele, mis meie selle all õieti mõtleme. Teiselt poolt tuleks vist hoiduda igast sammust, mis vähendaks veelgi väikeriikide "pealtvaataja" osa Rahvasteliidus. Erapooletud oleme niikuinii – *par définition*.

EUROOPA KOOSTÖÖ VÕIMALUSI

I

Suured surnud kohustavad meid. Nende mõtted ja kavatsused, mis on kord haaranud ja liikuma pannud rahvaid, moodustavad päranduse järeltulevatele inimpõlvedele, mille hooldamisest tuleb endale aegajalt aru anda. Kadunud Prantsuse riigimehe ja Euroopa rahuministri Aristide Briand'i surmast on möödunud vaid kolm aastat, tema poliitiline testament on "Euroopa liidu korraldamise memorandum", mis avaldati 17. mail 1930. a.

Euroopa paistab meile tänapäeval olevat killustatud, tema rahvaste vastuolud sedavõrd sügavad, et liidust kõnelejaid koheldakse kui parandamatuid unistajaid. Ent ka viis aastat tagasi polnud seisukord mitte palju parem. Prantsuse memorandum lähtus "kollektiivsest vastutusest hädaohu ees, mis ähvardab Euroopa rahu", see oli inspireeritud murest uue sõja ja kartusest sotsiaalsete revolutsioonide ees. Lähenemispoliitika Saksamaaga oli andnud oma maksimaalse saavutuse Locarno lepingus, selle ühekülgne jatkamine oleks tekitanud umbusalduse Prantsuse Ida-Euroopa liitlastes ja sõprades. Saksa avalik arvamine ja tõusev rahvusluse laine kõigutas Briand'i partneri Gustav Stresemanni seisukohta, ja 1930. aastal ei olnud enam Stresemanni. Oli tarvis leida tee, kuidas jatkata lepituspoliitikat Saksaga ja ühtlasi kõvendada liitu Ida-Euroopa riikidega. Saksa järjest kasvav nõudmine üheõigusluse järele

* Kõne ringhäälingus 17. mail 1935.

relvastumises tuli kokkukõlastada Prantsuse ja tema liitlaste julgeolekuga, üldise Euroopa rahuga.

Aristide Briand, kelle inspiratsioonist tekkis Pariisi sõjahülgamise leping, Briand'i-Kelloggi pakt, kuulatas juba mõnda aastat teravalt Euroopa liidu, Paneuroopa mõtte kajastust oma maa ja teiste riikide avalikus arvamises. Kui Paneuroopa ühingu kesknõukogu külastas 1927. aasta maikuul Prantsuse välisministrit, tegi selle esimees hr. Coudenhove-Kalergi Briand'ile ettepaneku võtta vastu Paneuroopa aupresidendi nimi. Seletasime tookord Briand'ile, et kuigi Paneuroopa mõte on juba levinud kirjanduses ja avalikus arvamises, eriti peale esimest Pan-Euroopa kongressi Viinis oktoobris 1926, ei ole see veel haaranud Euroopa valitsusi. Briand nõustus meeleldi ja ütles meile, et tema tahab koos minister Louis Loucheur'iga, kes tegeles suurte Euroopa tööstuskartellide loomisega, uurida Euroopa koostöö võimalusi, eriti majanduslikul alal, ja kasutab siis esimest juhust, et esitada Euroopa liidu kava valitsusele.

Rahvasteliidu nõukogu istungil Madridis, maikuus 1929, teatab Briand oma kavatsusest Saksa ja teiste Euroopa riikide välisministritele, ja septembrikuus esineb ta liidu täiskogus suure kõnega. "Euroopa liidu idee," ütleb Briand, "on seni vaimustanud laulikuid ja mõttetarku. Tänapäeval tundub see juba hädatarvilikkusena. Olen veendunud, et Euroopa rahvaste vahel, kes moodustavad geograafilise üksuse, tuleks luua liiduühing. Muidugi peaks see ühing tegelema eeskätt majanduse alal, kuna selle järele tuntakse tungivamat vajadust, ja siin on kergem saavutada edu. Aga ma usun, et ka poliitilisest ja sotsiaalsest seisukohast võiks see riikide liit, puudutamata ühegi liikme suveräänsust, osutuda õnnetoovaks teguriks."

Oma vastuses toonitas Stresemann, et tema ei kuulu mitte nende skeptikute hulka, kes tagasi tõrjuvad iga uue mõtte, kui seda ei taju kohe nn. normaalne mõtlemisviis. "Iga suur mõte tundub alul olevat hull." Ühendatud Euroopat ei tohiks aga mitte suunata mõne teise mandri vastu, samuti ei tohiks Euroopas arendada majanduslikku autarkiat. Tänapäeval ei mõista keegi kujutleda, et poleks olemas ühendatud Itaaliat. Ja ometi püsisid

seal sajandite kestel majanduslikud üksused, kes üksteisega võitlesid. Kas võib nüüd veel kujutleda Saksamaad enne tolliunioon, kus kaupmees iga väikese vürstiriigi tollipiiril õnneks võeti? Versailles' lepinguga loodi hulk uusi riike, ilma et neid oleks kuidagi sisse tõmmatud suurde Euroopa majandussüsteemi. Selle tagajärjeks on uued piirid, uued mõõdud ja rahad, uued määrustikud ja kombed, mis ikka rohkem takistavad igasugust liiklemist. Eks ole veider, et uute tehniliste leiutiste tõttu on küll vähendatud vahemaad Lõuna-Saksamaalt Tokiosse 20 päeva võrra, Euroopas aga peatub vedur keset tühja maad tundide kaupa, kuna ees on uus piir, uus tollirevisjon, nagu tohiksime veel ajada vaid väikepoodniku äri, keset suurt maailmamajandust? Uusi tööstusi asutatakse vaid rahvusliku prestiiži kaalutlustel. Neid tuleb siis kaitsta, neile leida turustamise võimalusi, kuigi on teada, et nende tootmiskulud end vaevu tasuvad omamaa turgudel. Miks ei ole meil Euroopa raha ja Euroopa postmarki?...

See oli Stresemanni viimane kõne Rahvasteliidus. Mõni nädal hiljem suri see pealesõjaaegse Saksamaa suuremaid riigimehi.

9. septembril 1929 oli Genfis Briand'i lõunalauas esimene Euroopa valitsuste nõupidamine, millest osa võtsid 27 riigi välisministrid ja esindajad. Puudusid vaid Venemaa ja Türgi, kes polnud veel Rahvasteliidu liikmed. Kõik osavõtjad nõustusid, et Euroopa riikide organisatsioon on tarvilik. Briand võttis endale Prantsuse valitsuse nimel ülesande valmistada memorandum, millele pidid vastama ametlikult teiste riikide valitsused.

Euroopa liidu küsimus sai korraga üldise tähelepanu ja moe asjaks. Seda meeleolu kasutab Viini Paneuroopa ühing suurteks propagandameeleavaldusteks. Briand'i algatust toetab Prantsusmaal soojalt Édouard Herriot, kes sõidab koos Coudenhove-Kalergiga kõnereisidele Viini, Berliini ja Prahasse. Tšehhoslovakkias on nimekamaid paneurooplasi president Masaryk ja välisminister Beneš.

17. mail 1930 korraldab Coudenhove-Kalergi teise Paneuroopa kongressi Berliinis. Samal päeval saadetakse Euroopa valitsus-

tele ja teatatakse ajakirjandusele Euroopa memorandum. Seda dokumenti võib kõrvutada Ameerika Ühendriikide presidendi Monroe' läkitusega 1823. aastast, mis lõi Põhja-Ameerika terviklikkuse ja puutumatuse mõiste; president Wilsoni märgukirjaga suure sõja otstarbe üle, vast Briand'i-Kelloggi paktiga, mis keelab sõja kui rahvusliku poliitika teostamise vahendi.

15 riiki avaldasid nõusolekut astuda erilisse lepinguvahekorda teiste Euroopa riikidega. Need olid Austria, Belgia, Eesti, Iirimaa, Jugoslaavia, Läti, Luksemburg, Hispaania, Norra, Poola, Portugal, Rumeenia, Soome, Taani ja Tšehhoslovakkia. Teised nõustusid osa võtma Euroopa nõupidamistest, jättes lahtiseks eripakti küsimuse.

Ühing pidi taotlema poliitilisi ja majanduslikke sihte. Prantsuse memorandum väitis, et minimaalne eeltingimus oleks vahekohtu- ja julgeolekusüsteemi arendamine kogu Euroopale, Locarno lepinguga algatatud rahvusvaheliste tagatiste üldistamine. Majanduslik probleem pidi alluma poliitilisele. Ent suurem osa riike kaldus arvamisele, et juba ühingu põhimõtteline heakskiitmine peaks looma küllalt soodsa õhkkonna, mis võimaldaks kohe majanduslikkude küsimuste lahendamise.

Euroopa ühingu organiteks pidid olema, Prantsuse kava järgi, Euroopa konverents kui esinduslik ja nõupidav kogu, ja selle kõrval alaline täidesaatev poliitiline komitee ja sekretariaat. Riikide valitsused pooldasid küll konverentsi, mitte aga komiteed ja erilist sekretariaati. Soovitati jätta kõrvale kõik, milles oleks võidud näha Euroopa riikide eraldumist Rahvasteliidust. Ühingu osa pidi olema ette valmistada ja hõlbustada Rahvasteliidu puht-euroopalikke toimivusi.

II

1930. aasta septembris otsustasid Euroopa riikide delegaadid Genfis kanda Rahvasteliidu täiskogu ette Euroopa koostöö küsimuse. Täiskogu otsustas ühel häälel heaks kiita Euroopa valitsuste koostöö, "ükskõik mis vormis", kui see sünnib Rahvasteliidu raamis, kooskõlas sellega ja liidu põhikirja vaimus. Täiskogu soovitas asutada Euroopa riikide esindajatest liidu sekretariaadi kaasabil komisjoni, kes pidi jatkama Prantsuse memorandumiga ja valitsuste vastustega algatatud uurimist. Komisjon pidi oma töödest andma aru Rahvasteliidu täiskogule. Nii sündis Euroopa liidu uurimise komisjon, kelle esimeheks valiti Aristide Briand.

Komisjoni esimesel istungil, 1931. aasta jaanuaris, võeti vastu tähtis resolutsioon, mis andis komisjonile ilmselt Euroopa konverentsi iseloomu. Nimelt deklareerisid sellest koosolekust osavõtjad välisministrid, "Euroopa riikide vastutavad esindajad", et nemad tahavad kindlamalt kui kunagi enne kasutada Rahvasteliidu mehhanismi igasuguse võimutarvitamise vältimiseks. See otsus omas seda suuremat tähendust seetõttu, et Euroopa relvastumine ja mõnede riigijuhtide sõjakad deklaratsioonid näisid otseselt ähvardavat Euroopa rahvaste rahu.

Sellesama aasta veebruaris alustas komisjon majanduslikkude küsimuste lahendamist Kesk- ja Ida-Euroopa viljaeksportijate riikide konverentsiga Pariisis, mis andis teatud konkreetseid tulemusi. Vene Nõukogude valitsuse ettepanekul võeti komisjoni tööde päevakorda muuseas ka majandusliku mittekallaletungi lepingu küsimus.

Euroopa liidu konstitutsioonilised küsimused jäid tagaplaanile, ja kuna mõnes Rahvasteliidu delegatsioonis väljendati ilmselt kalduvust lugeda Euroopa komisjoni töö lõpetatuks, esitas Eesti delegatsioon paljude teiste soovil ja komisjoni esimehe Aristide Briand'i nõusolekul 1931. aasta täiskogule resolutsiooni, mis nõudis, et Euroopa komisjonile tehtaks ülesandeks võtta püsivalt oma tööde eeskavva Euroopa liidu asutamise ja organiseerimise küsimused. Rahvasteliidu sekretariaat pidi hõlbustama komisjoni tööd, kogudes igasugust asjasse puutuvat teaduslikku dokumentatsiooni. Selle ettepaneku põhjal uuendas täiskogu 1930. aasta 17. septembri resolutsiooni, ja komisjoni volitusi on niiviisi pikendatud aastast aastasse.

Aristide Briand suri ja 1932. a. koosolekul valiti tema järeltulija, peaminister Édouard Herriot Euroopa komisjoni esi-

meheks. Temast sõltumata põhjustel pole aga komisjon avaldanud juba üle kahe aasta õieti mingit tegevust. Vahepeal sõlmiti Roomas nelja Euroopa suurriigi, Inglise, Prantsuse, Saksa ja Itaalia koostööleping, mis on tänapäeval samahästi kui unustatud. Saksamaa lahkus Rahvasteliidust ja liitu astusid Türgi ja Nõukogude Venemaa. Nõukogude riigi ja tema naabrite vahel on sõlmitud tähtsad lepingud, Poola ja Saksamaa suhetes on sõotuks uus vahekord. Prantsuse, Inglismaa ja Itaalia vahel koostatud Londoni deklaratsioon 3. veebruarist taotles uut kollektiivset Euroopa kokkulepet ja tekitas eeskätt Prantsuse-Vene abistamispakti. Kolme Balti riiki: Eestit, Lätit ja Leedut ühendab uus sõpruse ja koostöö leping. Doonau väikeliit tegutseb kõikjal tervikuna, teoksil on Balkani liit, Austria-Ungari-Itaalia vahel otsitakse uusi koostöövorme. Euroopa komisjonist, mis asutati Rahvasteliidu täiskogu üksmeelse otsusega ja mis oli mõeldud Aristide Briand'i poolt permanentse Euroopa konverentsina, on need sündmused mööda läinud, teda ähvardab saatus tarvitusest välja langeda...

Vormel "lihtsamast keerulisema juurde" näib määravat tänapäeva vastutavate poliitikute taktika. Ent näib kasvavat mureks mõnes suurriigis, nagu Inglismaal, et kogu selles erilepinguте ja sobimuste keerukuses ei leita enam kokkuvõtet, sünteesi. Kartusest sünnivad kahtlustused, ülevaate puudusel kasvab häiremeeleolu, mis on ohtlik Euroopa rahule. Ja ikka rohkem hakatakse just Inglismaal kõnelema Euroopa kollektiivsusest.

Selles seisukorras pidas E u r o o p a m a j a n d u s l i k k o n g r e s s, mis korraldati Euroopa tolliliidu ühingu poolt Brüsselis ja lõpetas täna oma töö, tarvilikuks pöörduda uuesti Euroopa valitsuste poole üleskutsega, et praeguses majanduslikus seisukorras, kus Euroopa osa maailma produktsioonis ja üldises kaubavahetuses järjest langeb, ei unustataks Euroopa komisjoni, kellele Briand andis märgusõnaks: "ühineda, et elada..."

On muidugi oivaline, et Brüsseli maailmanäitusel kõneldakse Euroopa tolliliidu teostamisest, kui peale sõda on 26 tolliüksuse asemel tekkinud 35, kui tollipiirid on kasvanud 8000 kilomeetri võrra ja Euroopas on vaid 5 riiki, kes praktiseerivad tänapäeval

tolliliitu väiksemate üksustega, nagu Luksemburg, Monako, Andorra, Liechtenstein, Danzig ja Klaipeda. Samuti võiks küsida, milliseid tulemusi annab P a n e u r o o p a n e l j a s k o n g r e s s Viinis, mis avati täna, ja kus arutatakse Euroopa vaimse koostöö, Euroopa põllumajanduse, kaubanduse, liiklemise, vääringute, krediidi, asundamise, turismi, hariduse ja muid küsimusi.

Mõlema konverentsi üle saavad kehitama õlgu kutselised pessimistid ja skeptikud, ja nimetama unistajateks, utopistideks nende kõnelejaid. Arvame aga, et kui tänapäeval tuleks taas üles võtta ja hääletada Rahvasteliidu põhikirja, siis tunduks see enamikule meie kaasaegsetest suurima utoopiana. Ja ometi ei mõista meie kujutleda oma ilmakorda, oma rahu Genfi liiduta.

"See, mis oli eile utoopia, on homme tõsiasi. Igal sajandil näeme selle kokkuvarisemist, millest uskusid kõige targemad, et see on igavene; ja selle teostumist, mida kõige ettevaatlikumad pidasid võimatuks." Nende väga ettevaatliku Prantsuse poliitiku ja kirjaniku Joseph Barthelemy sõnadega lõpetame tänase ülevaate.

AUSTRIA VÄLISPOLIITIKA

Sattusin Viini kantsler von Schuschniggi suure programmkõne ja Saksa välisminister von Neurathi võõruskäigu vaheajal. Austria teeb aktiivset sise- ja välispoliitikat. Esimene asi, mis köitis minu tähelepanu sissesõidu õhtul, oli suur kuulutus kontserdimaja seinal: homme avalik kõnekoosolek Lääne-Euroopa ühiskonna üle, kõnelevad riigikantsler, Paneuroopa ühingu esimees hr. Coudenhove-Kalergi jt. Ja üle punase-kullase kuulutuse lai valge pabeririba pealkirjaga: edasi lükatud! Minu esimene mõte oli, et Lääne-Euroopa ühtekuuluvuse küsimus lükati edasi suure naaberriigi ministri tuleku tõttu, teisel päeval aga kinnitati mulle, ainus ja tõsine põhjus olnud kantsleri kurgu külmetus. Ükskõik milline seletus õigem oli, tõsiasi on see, et Paneuroopa, kelle esimees oli üksvahe natside surve all maapaos Viinis, on siin jälle *persona grata*, asub Hofburgis paremates ruumides kui enne, ja riigikantsler on selle ühingu aupresident. Peale Aristide Briand'i surma läks Paneuroopa presidendi nimi üle Austria riigikantslerile, ja Austria on ainus riik, kes toetab ametlikult selle ühingu tegevust. Viinlased püsivad arvamises, et ka Rahvasteliit võinuks olla vabam ja teguvõimsam, kui oleks valitud tema sekretariaadi asukohaks Viin ja mitte Genf. Üks on kindel: Viin olnuks tänulikum enda valiku eest kui Genf, see oleks tõstnud tema prestiiži, elu läbikäiku ja ka Austria julgeolekutunnet. Nagu nägusal lesel, on Austrial kosijaid läänest ja lõunast, ent need kõnelevad juba nüüd nii käskivat keelt, et tulevase kooselu kohta ei jää mingisuguseid illusioone. Ja ikka avalikumalt hakkavad Austria riigijuhid kõnelema kuningriigist, mis tooks Viinile tagasi tema külgetõmbavuse, elustaks tühjad paleed ja täidaks mõneks ajaks oma rahva ettekujutuse. Midagi laenatut on praeguses korporatiivses korras ja suhtumi-

ses näiteks juudiküsimusse. Aga Viinis on veel võimalik vaba diskussioon, juutide eemalehoidmine riigi ja majanduse juhtimisest pole läinud nende tagakiusamiseni, sotsiaalset liikumist loodetakse lahendada käsikäes katoliku kirikuga. Otto Habsburgiga peetakse vististi läbirääkimisi, kas ta nõustuks dekoreerima praegust valitsemisviisi oma kuningliku või keiserliku tiitliga. Kuninga pooldajad loodavad, et Austria leiutaks sellega uue tasakaaluvormeli, mis võiks olla eeskujuks teistelegi, näiteks kodusõjas täiesti lõhestatud Hispaaniale, kelle võimalikuks kroonikandidaadiks peetakse prints Bourboni, lese keisrinna Zita venda. Olevat ju kindel, et Hispaanias ei saa püsida ei Cabarello valitsuse ega kindral Franco võim. Prints Bourboni diktatuuri toetavat kõigepealt baskid, kes on jäänud truuks Don Carlose dünastiale. Ja milline elegantne lahendus Bourbonide ja Habsburgide ajaloolisele tülile!

Need ennustused võivad olla ekslikud, aga väärivad vähemalt sama palju tähelepanu kui ennustused, mis tehakse ühe või teise kindrali võidu kohta. Austria riigikorra valikus tahavad aga kaasa rääkida naabrid. Ei paista tõenäoline, et noorukese Habsburgi printsi nimi üksi võiks heidutada Tšehhoslovakkiat ja teisi endise keisririigi pärijaid. Aga kui Austria ja Ungari ühinevad jälle Stefani krooni all, siis olevat võimalik, et ärkavad autonoomiapüüded näiteks kroaatide ja teiste katoliiklike rahvaste juures, ja see kroon osutub magnetiks, mis lahutab mõne teisegi riigi. Teiselt poolt väärib tähelepanu, et kantsler Schuschniggi "iseseisvuskõne" võeti vastu väga soojalt Pariisis ja Londonis, väga külmalt Berliinis, ja et Room on äkki jahenenud uue Austria kuningriigi mõtte vastu...

Jätkub paar päeva Viinis lehtede lugemist, et hinnata seda sõbralikku tooni, milles kõneldakse siin naaberriigist Tšehhoslovakkiast. Praha valitsuse uut kokkulepet saksa vähemusrahvusega kommenteeriti kui väga soodsat eeltingimust selle riigi konsolideerimiseks ja natsliku kihutustöö lõdvendamiseks. Üks tuntud nimega tegelane tõendas meile, et Austria jälgib väga tähelepanelikult ka teiste väikeriikide stabiliseerumise püüdeid. Teda huvitas muuseas küsimus, kas ei võiks Balti riigid luua

omavahel ja tulevikus vast koos skandinaavlastega ühispanka vastastikku arvete õiendamiseks ja tarvilikkude krediitide hankimiseks näiteks suurte avalikkude tööde korraldamiseks. Kui sellele pangale anda täielik autonoomia ja järelevalveõigus krediiditingimuste täitmise üle, siis olevat kindel, et ta leiaks edaspidi vajaliku toetuse ka suurriikide poolt, kes praegu midagi ei algata, eriti sestsaadik, kui Baseli pank, mis loodi *gold point*'i hoidmiseks, jäi nii-öelda ametita ja otstarbeta. Küsimusele, miks ei algataks Austria ise midagi sellist, vastas dr. K.: "Ah mis, Austrias on alati ideid, aga harva nende täitjaid. Loodame, et seekord on erandiks kantsler Schuschnigg..."

Õhtul läheb meie rong põhja poole. Hommikul algavad teised maastikud, inimesed ja ideed, mille sõnastamiseks tuleb end kuidagi ümber häälestada.

1. märtsil 1937

AUSAMMAS BRIAND'ILE

"Rahvarinna" valitsus valis Pariisi maailmanäituse aja, et püstitada oma rahva ja võõraste ees ausammas Euroopa rahuministrile. Näitus valmib Prantsuse sisemise kriisi ja ühtlasi rahvusliku ühenduse tähe all, on pühendatud ülesehitavale tööle suurima rahvusvahelise laostuse ajajärgul. "Organisatsioon asendagu anarhia," ütles Briand. Võõrastest paviljonidest võistlevad siin võimsuse poolest Saksa ja Nõukogude Liidu omad, totaalne rahvusriik ja ülemaailmse revolutsiooni keskus. Nendest paviljonidest kõrgemal, endisel Trocadero platsil kerkib aga roheline "rahutorn", mille mitmekeelseid pealkirju võinuks kokku võtta Briand'i deviis: "Ühineda selleks, et elada." See oli Euroopa majanduslik anarhia, mille eest hoiatas Briand juba 1929. aasta suvel, ja mis võis tema arvates muutuda ähvardavaks ka Ameerikale. On vast õige aeg meelde tuletada seda meest nüüd, kus autarkilise eraldumise süsteem on kõikjal näidanud oma kurbi tulemusi.

Neile, kes nägid 1932. aasta kevadel Quai d'Orsay'l Briand'i matusetalitust, tundub mälestusmärgi asend olevat eriti õnnelikult ja pieteediga valitud. Ükski ausammas ei ehtinud seni Prantsuse välisministeeriumi esist, ja ometi on olnud selles majas kõiksugu peremehi, suurte võimetega isikuid ja väikesi töömehi. Meie sajandist pole aga Quai d'Orsay'l istunud ühtki meest, keda võinuks tema ulatuse poolest võrrelda Briand'iga.

Juba täies meheeas, 40-aastasena, satub Aristide Briand, väikelinna advokaat ja ajakirjanik, juhuslikult Pariisi, tutvub siin bulvaril mõjuva lehe peatoimetajaga ja jääb selle ettepanekul pealinna. Pariis elab provintsist, võtab heatahtliku uudishimuga vastu kõiki neid Normandiast, Bretagne'ist, Burgundiast ja Provence'ist tulnud mehi, peenendab veidi nende välimust,

taltsutab nende maailmaparandaja entusiasmi ja saadab siis nagu eksamiks tagasi provintsi, valijate ette. Prantsuse parlamentarismil ja ajakirjandusel võivad olla omad pahed, ent valimisvõitluses ja vabas diskussioonis on seni ilmestunud anded ja loomulikud rahvajuhid. 1902. aastal valiti Briand parlamenti, oli 1906. aastal haridusminister ja sellest peale vahelduvate valitsuste liige või peaminister. Pikem vaheaeg oli Briand'i ministrikarjääris a. 1917–1921, Georges Clemenceau ülemvalitsuse ajal. Clemenceau, kes kõneles arvustavalt peaaegu kõigist kaasaegseist, öelnud Briand'i kohta, et kui ta ka ei tea palju, siis taipab ta ometi kõike. Tavaline väide Briand'i vastu oli, et ta ei uurinud ministeeriumi akte ja pidanud sellepärast sallima enda kõrval kaastöölistest "spetse", kes olid ideeliselt tema vastased. Tõepoolest tuli ta harva Kambri* kõnetooli kaustadega kaenla all. Tema kõne konspekt oli tavaliselt pliiatsiga kriipseldatud paberilipakas vestitaskus. Niisama harva nägid diplomaadid tema töölaual dokumente. Pigemini lebas seal mõni kirjanduslik uudisteos, mida minister luges audientside vaheajal. Briand'i kõned ei olnud tavalised retoorilised ettekanded, teda ei olnud keegi näinud harjutamas häält ja miimikat, ta ei tsiteerinud ei muistseid mõttetarku ega klassikuid. Öeldi küll, et Briand, istudes oma laua taga, aina "mäletses" oma kõnekavasid, kuid iga ettekanne oli looming, mis tekkis siinsamas, kokkupuutest kuulajatega, ja kasvas hoos sedamööda, kui suur oli kuulajate vastupanu või hardumus.

Verba volant... Prantslane aga ütleb: "La parole est l'action." Ja Briand'ile oli sõna ikka tegu. Tuletame vaid meelde Rahvasteliidu täiskogu 1931. aasta septembris, kus see elitaarne hulk kuulas viimast korda ühte tunnustatud juhti. Rahvasteliidu kriisi ei saa vist mitte seletada Briand'i surmaga, aga on tunne, et uhke Genfi palee jäi nagu sisse õnnistamata, kuna seal ei

* s.o. parlamendi (pr. *chambre*)

kajanud Briand'i hääl. Prantsusmaa rahumissioon on endine, ent rahu suursaadik on surnud...

Briand alustas karjääri revolutsionäärina ja suri rahuapostlina, peaaegu pühaku aupaistes. Pariisi peapiiskop kardinal Verdier tuli ja kummardas tema laiba ees. Ja ometi oli Briand kiriku ja riigi lahutamise seaduse isa ja oma kommetes "ilmalik" elu lõpuni. On õige, et Briand'i valitsuse ajal loodi uuesti ametlik vahekord Prantsuse vabariigi ja Vatikani vahel, ent eelistan isiklikult ühe kõrge vaimuliku seletust, et kuigi Briand ei kuulunud ühelegi kirikule, "täitis ta oma ülesandeid kui usklik inimene".

Briand'i bibliograafiast ei ole palju tsiteerida, peale tema kaheköitelise raamatu "Kiriku lahutamine riigist", mis ilmus 1909. aastal, ja "Rahu sõnade" – ühes köites. Tema poliitilised suurteosed: Euroopa memorandum, sõja hülgamise leping ja Locarno kokkulepe on anonüümsed ja lebavad nüüd juba tolmunud arhiivides Versailles' rahulepingu kõrval. Trükiteoste ja diplomaatiliste toimingute ajaloolise väärtuse määrab vististi see "inimlik element", mida krahv Sforza otsib enda "Euroopa sünteesis". Seda inimlikku oli Briand'i loomingus rohkem kui teistel ja selle tõttu püsib veel tema kultus.

Quai d'Orsay kõrgema ametniku töölaua kohal ripub pilt Briand'ist surivoodil. Mõtlen, et selles valikus on rohkem pieteeti kui kurba resignatsiooni. Usk rahvaste rahutahtesse ja inimesse, mida Briand püüdis sisendada enda kaasaegseisse, pole veel surnud. Mõnigi sündmus käesolevast ajast tuletab aga meelde seisukordi, milles tuli teotseda Briand'il. Kui ta Cannes'i konverentsil 1922. aastal sooritas uue kokkuleppe Inglismaaga, paistis see tolle aja patriootidele olevat liiga ühekülgselt siduv Prantsusmaale; Briand kutsuti telegrammiga Pariisi ja jäi kolmeks aastaks eemale valitsusest. Nüüd, viisteistkümmend aastat hiljem, on koostöö Inglismaaga, koostöö iga hinna eest jällegi Prantsusmaa välispoliitika nurgakivi. Briand'i viimne välispoliitiline akt oli Saksa-Prantsuse konverents Pariisis, juulis 1931. Kuue aasta jooksul on olnud väga erutavaid juhtumeid kahe naaberriigi vahel, nüüd käivad jälle läbirääkimised koos-

töö üle, nagu Briand'i ajal. Prantsusmaa ise teeb läbi mingit uut revolutsiooni, aga omal viisil, *à la française*. Loodame, et seegi eksperiment leiab õige lahenduse, et ka sotsiaalsete jõudude võitluse otsustab Prantsusmaal ikkagi vaba kokkulepe, millesse uskus Briand... Totaalsete riikide totaalne katsesõda Hispaanias lõpeb nähtavasti "viigiga". Sealtpoolt kõneldakse nüüd aina tungivamalt majandusliku koostöö ja relvastuse piiristuse vajadusest. Ühtlasi tehakse uusi jõupingutusi, et jagada Euroopa kahte ossa: "garanteeritud" Lääs ja garanteerimata Kesk- ja Ida-Euroopa. Sellevastu algab aga Põhjast demokraatlike riikide koondamine rahu ja vabaduse kaitseks – algatus, mida ootas asjata Briand. Tema vaim Orsay kail valvaku, et Prantsusmaa suudaks kaitsta edasi Euroopa jagamatut rahu!

Pariis, 29. mail 1937

KAKSKÜMMEND AASTAT BALTI RIIKE

Skandinaavia riikide suurenev mõju Baltimail

Kui Balti riikide noorus on olnud mõnikord rahutu, siis on nende sünd juristidele paistnud veel ebatavalisem! Sünd ilma suveräänsuseta... Selline on vormel, mis võib-olla rahuldaks mõnd õigusteaduse doktorit, ja selgitab 24. veebruari 1918. a. kui päeva, kustpeale Eesti seni on arvutanud oma iseseisvuse aastaid. Meenutagem fakte:

Eesti tegelaste tungivate sammude ja 15 000 eesti sõduri meeleavalduste mõju all, milline meeleavaldus pandi toime Petrogradi tänavail, tunnustas Vene Ajutise Valitsuse pea vürst Lvov Eesti õigust autonoomiale rahvusliku nõukoguga ja ülemkomissariga, kes oleks Eestit esindanud Vene keskvalitsuse juures. Vürst Lvovi valitsus kukutati 7. nov. 1917. a., ja uus, nõukogude valitsus andis välja dekreedi, mis tunnustas Venemaa rahvaste õigusi ise oma saatust määrata. Eesti Maanõukogu kuulutas end 28. novembril 1917. a. ainsaks kõrgemaks võimuks maal, oodates, et vabalt valitud Asutav Kogu määraks maa sisemise ja välise riigikorra. Samal päeval ajasid Vene sõdurid Maanõukogu laiali ja said ise täidesaatvaks jõuks. Kuna Asutav Kogu ei saanud tulla kokku, siis otsustasid Maanõukogu liikmed salaja kokku tulles 24. jaanuaril 1918. a. kuulutada Eesti demokraatlikuks vabariigiks. Seda otsust ei saadud enne välja kuulutada kui 24. veebruaril 1918. a., kui Nõukogude Vene esindajad olid maalt lahkunud, mõni tund enne Saksa okupatsiooni saabumist. Ajutine Eesti valitsus, mille lõi Maanõukogu, ei saanud asuda võimule, kuna okupatsioonivõimud keelasid isegi ta nime tarvitamise. Nõukogude Vene valitsus loobus oma suveräänsuse

õigusist Eestile Brest-Litovski ja Berliini rahulepinguis, andmata aga seda suveräänsust edasi Saksamaale, kes kohustus selle territooriumi tulevast saatust määrama kooskõlas rahva tahtega.

18. nov. 1918. a. kuulutas Nõukogude täidesaatev keskkomitee Saksa revolutsiooni arvestades pühalikult, et Brest-Litovski ja Berliini lepinguid ei tule pidada kehtivaiks. Ta tahtis võtta tagasi Venemaa õigused Eestile, millest ta oli loobunud nõrkuse hetkel. Nüüd aga kirjutas Berliini esindaja alla Eesti Ajutise Valitsusega sõlmitud lepingule, milles tunnustas teda võimu ülevõtjana... Ja sellega ei tulnud lõpp: algas vabadussõda Vene vägede sissetungi vastu. 2. veebruaril 1920. a. kirjutati alla rahulepingule Nõukogude Venega, ja Venemaa loobus pidulikult ning jäädavalt oma suveräänsusest Eesti üle. See oli esimene ja tähtsaim *de jure* tunnustus, sest see oli võidetud kätte ränga võitlusega. Teised tunnustused lasid end veel aasta otsa oodata, kuni liitlaste kõrgema nõukogu otsuseni 26. jaan. 1921. a. See tuli Eesti esindajate diplomaatliku aktsiooni tagajärjel, kuid ka võimude poliitika muutumisest Nõukogude Vene vastu. Nõukogude Vene blokeerimine oli lõpetatud ja interventsiooni idee loovutatud. Uus *status quo* Ida-Baltikumis võeti vastu, ja ülemnõukogu president Aristide Briand tunnustas Eesti teeneid "korra ja rahu kaitsmisel"...

On suur sarnasus oludes, mis saatsid kahe teise Balti riigi loomist ja tunnustamist: Leedu rahvuskogu (*Taryba*) täidesaatev nõukogu oli kuulutanud Leedu iseseisvaks 16. veebruaril 1918. a., kui maa oli alles Saksa valitsuse all; Läti rahvuskogu kuulutas end ainsaks võimuomajaks Lätis ja moodustas ajutise valitsuse 18. nov. 1918. a., järgmisel päeval pärast Saksa vägede lahkumist ja mõni päev enne venelaste sissetungi. Leedu riigi täielikku ja tingimusteta iseseisvust Nõukogude valitsus tunnustas 12. juulil 1920. a., ja Läti iseseisvust 11. aug. 1920. a. rahulepingus. Nii pühitsevad kolm Balti riiki tänavu üksteise järel oma iseseisvuse 20. aastapäeva. Nad on, alustades 1934. aastast, omavaheliselt liidetud sõprus- ja koostöölepinguga. Tulevik näitab, kas Skandinaavia meetod, mis seisab tegeliku

koostöö loomises, poleks olnud eelistatav Balti meetodile, mis algas lepingulise liiduprogrammi ülesseadmisega. Balti liit on arvukate püüete tulemuseks, mida tehtud palju laiema Balti uniooni sõlmimiseks, millest me siin ei saa esitada isegi kokkuvõtet. Võiks kahtlemata ütelda, et seda liitu inspireeris kõigepealt kolme riigi mure, et teatavad riigid hakkaksid neid käitlema nagu oma poliitika lihtsaid objekte (meenutagem ainult neid esildisi, mis Nõukogude Venemaa nende kohta tegi Poolale 1933. a. detsembris ja Saksamaale 1934. a. märtsis). Võiks ütelda, et 1934. a. septembris Genfis alla kirjutatud leping toonitab veelkordselt nende kuuluvust ühte ja samasse geograafilisse orbiiti.

Eestis on aga otse selle kuuluvuse vastu hakanud kerkima hääli. Intellektuaalse eliidi seas on liikumine, mis nõuab koostöö suurendamist Soome ja Skandinaavia riikidega. Skandinaavia, eriti Rootsi kontseptsioonid erapooletuse kaitsmisest, progressiivsest kultuuri-, majanduslikust ja poliitilisest koostööst, kus vabade rühmituste algatus mängib niisama tähtsat osa kui valitsustegi algatus; Baltoskandia idee, mis näeb oma huvisid Balti mere vabaduse säilitamises – kõik see võiks väga hästi saada uue Eesti orientatsiooni baasiks, mis arvestaks juba sõlmitud sõprusi ja laienevaid perspektiive.

Midagi ei õigusta meid veel ennustama selle liikumise kui ametlikult väga vähe esindatu käiku ega või me ka ütelda, millise seisukoha võtab Skandinaavia avalik arvamus Põhjamaade bloki laiendamise suhtes. Konstateerime ainult – Rootsi hääled kuulutavad, et uute Balti riikide juurdetulek on tekitanud niisama sügava muudatuse Baltikumi *status quo*'s kui nende maade vallutamine sakslaste poolt 13. sajandil. Selle *status quo* säilitamine oleks Skandinaavia riikide huvides. Põhjariikide süsteem muutuks täielikuks alles päeval, millal temasse kuuluksid ka Balti riigid... Skandinaavia riigid, eeskätt Rootsi oma 1500 km rannikuga Balti mere ääres, peaks nende häälte nõudmisel erilise huviga jälgima Ida-Baltimaade liikumist Põhjamaade poole. Huvitatud Baltikumi rahu ja selle mere vabaduse säilitamisest, Rootsi ei tohiks pidada tühiseks nende maade majanduslikku ja

moraalset toetust ega loomulikke sümpaatiaid, mida seal tema vastu tuntakse. Kultuuri süvendamise töö, mida alustasid Rootsi kuningad 16. ja 17. sajandil (Tartu ülikooli asutas kuningas Gustav Adolf 1632. a.), mille katkestas Vene valitsus, on Eesti iseseisvuse jooksul uuesti võetud üles ja on teinud jatkuvaid edusamme. Rootsi keel, mis on sidemeks Skandinaaviamaade ja Soome vahel, on eestlastele kergesti kätteõpitav ja temast võib saada esimene Balti keel*. Hea Rootsi tööstus, mis on juba vallutanud tähelepandava koha Balti kaubanduses, võiks neid maid veel rohkemgi varustada. Põhjamaade-vaheline kaubandus, mis moodustab praegu veidi üle 12%, moodustas aga I maailmasõja ajal 27% Skandinaavia riikide üldisest sisseveost, suureneks Balti riikide liitumisel Skandinaaviaga, ilma et see segaks suhteid suurte klientidega, kelle seas Saksamaale ja Inglismaale kuuluvad esikohad mõlemal pool Balti merd.

Ning Venemaa? Päeval, millal ta võiks jälle astuda normaalseisse suhteisse Kirde-Euroopaga, leiaks ta sealt eest Balti demokraatiad, kes oleksid valmis koos töötama selles vabas vaimus, mis neid iseloomustab, ja mis on leidnud moodsa väljenduse "Oslo vaimus". Eesti ja teised Balti riigid on oma iseseisvuse väljakuulutamisest saadik deklareerinud, et nad ei taha sugugi täita luku osa Venemaa suhtes. 20 aastat nende iseseisvust on näidanud, et see deklaratsioon oli õige. Küllalt realistlikud, et end mitte segada ideoloogiliste või muude paktidega, mis on sihitud mingi võimu vastu, kannavad nad oma relvastumiskoormust kui oma suveräänsuse vältimatut ülesannet. Jääb loota, et see jõudude tasakaal, mille on Balti mere basseinis loonud Balti riigid, vanad ja uued demokraatiad, kergendab ühel päeval kestva rahu loomist ja tühistab jäävalt domineerimisplaanid, mida teatavad riigid on jälginud alates 13. sajandist, laskmata neil teostuda Baltikumis.

* s.o. esimene keel Baltikumis

TŠEHHOSLOVAKKIA KÜSIMÄRK

Kes leiutas Tšehhoslovakkia? Seda nime ei tundnud igatahes mitte Björnstierne Björnson, kui ta alustas tšehhide kaitseks sulesõda krahv Albert Apponyi'ga, milles Apponyi lõpuks alla jäi. Tõendatakse, et kui kadunud Philippe Berthelot'le, Prantsuse välisministeeriumi kauaaegsele juhile, taheti esmakordselt esitella dr. Benešit ja öeldi, et temast võib saada tulevane Tšehhoslovakkia välisminister, vastanud Berthelot: "Ei tunne mina ega Larousse'i sõnastik sellist riiki. Mille üle võiksin siis kõnelda selle välisministriga?" Ent Praha-reisil, 1927. aasta sügisel, iseloomustas Berthelot oma osa Tšehhoslovakkia sünnis järgmiste sõnadega: "Jaanuaris 1917, Londoni võõrastemaja laua nurgal, kritseldasin öösi rutuga liitlaste vastuse Wilsonile sõja eesmärkide kohta. Böömimaa hing pidi küll võpatama: suurimad Euroopa riigid kohustusid pühalikult vabastama tšehhe ja slovakke. Lühike märgukiri saabus Washingtoni – ning suur Ameerika vabariik astus sõtta..." Berthelot lisandas, et ta talitanud, nagu soovitas ameerika mõttetark Emerson: "Köida oma vanker alati mõne tähe külge." Ja ta uskus "Böömimaa" tähte sedavõrd, et suutis liitlaste nõukogus läbi suruda Tšehhoslovakkia statuudi, milles nüüd nähakse Euroopa tulipunkti...

Philippe Berthelot, kes suri 1934. aastal, nägi enne surma jälle liikumas neid "kaootilisi jõude", mis purustasid Beneši sõnade järgi Austria-Ungari – ning kogunesid nüüd ähvardavalt selle pärija Tšehhoslovakkia ümber. Milline võinuks olla tänapäeval Björnsoni või Berthelot' tunnustus Beneši riigile? Suurriikidest, kes garanteerisid 1917. aasta jaanuaris tšehhide ja slovakkide iseseisvuse, on Prantsusmaa jäänud ametlikult truuks oma lubadusele. Veel 11. märtsil kinnitasid seda Prantsuse peaminister Léon Blum ja välisminister Delbos Tšehhoslovakkia saadikule.

Ent kuna see kinnitus tuli pahempoolse "rahvarinde" valitsuse poolt, siis algas parempoolne ajakirjandus jalamaid sõjakäiku "sotsialistide ja vabamüürlaste riigi" vastu, kes ähvardavat kiskuda Prantsusmaad uude Euroopa sõtta. On väga küsitav, kuipalju siin kaasa mõjusid ideoloogilised motiivid. Mängus olid ühe osa ajakirjanduse "reaalsed" huvid, ja on nii kerge kõnelda patsifismist, kui sellega saab veeretada enda kaelast kohustused teise rahva vastu. Öeldakse, et alati leidub mõni jurist, kes otsib tehtud või kavatsetud ülekohtule õigusliku seletuse. Nii leidus ka Pariisis nimekas õigusteadlane, kes seletas "Le Temps'is", et Prantsuse-Tšehhi liiduleping tuginevat Locarno üldlepingule, kuna aga viimane polevat enam kehtiv, siis pole ka Prantsusmaal kohustusi... Selle teooria demonteeris "Le Temps" ise mõni päev hiljem, kuna ka Inglise alamkojas oli seletanud välisministri abi Butler, et Locarno leping on endiselt kohustav Prantsus- ja Inglismaale.

Vanasti öeldi Poolas, et Jumal on kõrgel ja Prantsusmaa on kaugel. Prantsuse süsteemi kuuluvad küll Tšehhoslovakkia naabritest Poola, Rumeenia ja Jugoslaavia, aga kellele on teadmata, kui kaugel on Poola praegu Tšehhoslovakkiast! Kindral Niessel arvutas hiljuti "Paris-Midi's", et kui 14 Tšehhoslovakkia diviisile ning 500 sõjalennukile lisada Poola, Rumeenia, Ungari ning Jugoslaavia jõud, saaksime 84 diviisi ning 2000 esimese liini lennukit, missugune jõud oleks küllaldane, et tagasi lüüa ükskõik kelle kallaletungi. Küsimus on aga selles, kes võiks need jõud liikuma panna Tšehhoslovakkia kaitseks?... Jääb järele Prantsuse ja Inglismaa ühisaktsioon, mis otsustati Briti ja Prantsuse ministrite nõupidamistel 27.–29. aprillil Londonis. Nõupidamiste tulemustest teatati ametlikus kommünikees, et seal pühendati täielik tähelepanu seisukorrale Kesk-Euroopas, ning et ministrid "olid täies üksmeeles aktsiooni suhtes, mida võiks kõige tõhusamalt ette võtta, et leida rahulik ja õiglane lahendus probleemidele, mis on päevakorral selles piirkonnas". See deklaratsioon meenutab küll stiililt väga peastaapide teadaandeid, eeskätt teame aga, et Briti ja Prantsuse saadikud on teinud diskreetseid diplomaatilisi käike Prahas, Berliinis kui ka

Varssavis, soovitades kõikjal suurimat leplikkust. Ning suurimat järeleandmist nõutakse küll tšehhidelt...

Tšehhoslovakkia riigi rahvastikust – üle 14 miljoni – peavad 50% tšehhi, 16% slovaki ning 4% ruteeni keelt oma emakeeleks. Näiliselt võiksid need kolm rahvust väga hästi koos sobida, kui on lahendatud mõned lahkuminekud, mis on tekkinud tšehhide ja slovakkide vahel riigi asutamisel püstitatud autonoomia põhimõtete kohta. Kehtiva kultuurautonoomia vastu protestivad saksa soost elanikud (23%), kes nõuavad endile täielikku "ideoloogia" valiku vabadust, siis ungari (5–7%) ja poola (0,5%). Juudid, keda on 1,5% rahvastiku üldarvust, ei tunne endid "rõhutud rahvusena" Tšehhi demokraatias ega ole esitanud mingisuguseid erinõudmisi riigi vastu.

Tegelikult on aga viimastel aastatel Tšehhoslovakkias käima pandud rahvuste liikumise taga Saksa riigi tung itta, läbi endise Böömi kuningriigi, siis veel kooskõlastatud Poola-Ungari revisionismi püüded, mis sihivad Slovakkidele ja Ala-Karpaatia ruteenlaste maale. Kuna diplomaatilisel teel oleks vististi võimalik vältida või vähemalt pehmendada Poola ja Ungari pealekäimisi, on palju keerulisem Saksa-Tšehhoslovakkia vahekorra probleem.

See probleem on öeldavasti rahvuslik, tõelikult aga poliitiline ja majanduslik, tekkinud Saksa majandusliku autarkia süsteemist ning eriti selle neliaastaku kavast, mida praegu täidetakse. Saksa autarkiline süsteem püüab toetuda nende naaberriikide majandusele, keda ta võiks kasutada oma kavade läbiviimiseks. Tšehhoslovakkia ees seisab siis küsimus, kas ta peab liitma oma rahvusliku tööstuse ja väliskaubanduse Saksa süsteemiga, andma selle maa käsutusse oma toorained, suurepärase tööstuse armatuuri ja võib-olla isegi oma väliskrediidi?

Öeldakse, et Tšehhi tööstuses, eriti Škoda rasketööstusettevõtetes tehakse tööd 140 tundi nädalas ja töötellimused välismaile ulatuvad 1940. aastasse. Tšehhoslovakkia väljapääsuteedest on aga 90% Saksa kontrolli all, välisturgudele pääseb kas veeteed kaudu – mööda Oderi, Elbe ja Doonau jõgesid – või jälle raudteedel, mis läbistavad Saksamaad, Ungarit ja Poolat. Saksamaal

on võimalus teid Prantsuse, Inglise ja Ameerika turgudele Tšehhoslovakkiale tõkestada, näiteks Hamburgis, kus Tšehhoslovakkial on oma vabasadam. Ei ole ka Austria kadumisest peale enam kindel vaba liiklemine Doonaul ega juurdepääs Triestesse, kuhu vahest Itaalial oleks huvi juhtida tšehhide väliskaubandust. Et pääseda majanduslikust vallutusest, peaks Tšehhoslovakkia leidma endale meresadama, mida ta võiks vabalt kasutada. Vahest oleks lahendus Mustal merel – seni kui Euroopa poliitiline konstellatsioon seda veel võimaldab?...

Tšehhoslovakkia sakslaste "füüreri" Henleini sõidud Londonisse ja Berliini meenutavad riigi rajajate Masaryki ja Beneši sõitusid enne 1917. a., ainult et siis sõideti vaid ühes suunas: Pariisi-Londoni. Sealsamas Londonis, kus kadunud Berthelot kritseldas esimese Tšehhoslovakkia statuudi kava, arutati mõne päeva eest uut. Juba kõneldakse kantonite või osariikide süsteemist Šveitsi eeskujul, ka Tšehhoslovakkia neutraliseerimisest, mis eeldaks Tšehhi-Vene ning Tšehhi-Prantsuse liidulepingute ülesütlemist. Kui palju arvestatakse seejuures tšehhide tahtega alal hoida oma riigi sõltumatust, kui palju antakse neile aega kohaldumiseks uuele seisukorrale ning uutele võimalustele? Tšehhoslovakkia juhid on võitlustes kogenud poliitikud, nad teavad, et nendelt nõutakse ohvreid, ent kardetakse nõuda vägivallaga.

Tšehhoslovakkia kuju Euroopa kaardil on sageli võrreldud tohutu küsimärgiga. Paistab, et see pole küsimärk mitte üksnes Tšehhoslovakkiale, kahtluse all on praegu Kesk-Euroopa ning selle järel kogu Euroopa statuut. Praha on äkki väga lähedale nihkunud niihästi suurtele kui väikestele pealinnadele. Seda teatakse Prahas. Seal teatakse, et midagi pole igavest siin maailmas, et oli näiteks Rapallo kokkulepe Saksa ja Vene vahel, et see kokkulepe pole vormiliselt tühistatud, püsib latentses seisukorras, ning võib homme jälle segi lüüa kõik tänapäeva "telgede" süsteemid. Seepärast siis – kõigepealt aega võita!

Pariis, 17. mail 1938

KAS 1939 VEEL RAHUAASTA?

Möödunud aasta* suursündmustest meenuvad kõigepealt: Austria liitumine Saksa riigiga (märtsis); Poola ja Leedu diplomaatiliste suhete jaluleseadmine ultimaatumi teel (märtsis); "Oslo-rühma" riikide otsus (mais) katkestada ajutiselt Oslo vabakaubanduskonventsiooni kohustused, mis olid kehtinud seitse aastat; Müncheni konverents 29. septembril, mille tulemuseks oli Tšehhoslovakkia riigi jagamine ning Prantsuse Kagu-Euroopa süsteemi nõrgendamine. Märgime veel üldstreigi katse nurjumist Prantsusmaal, milles võib näha selle maa sotsiaalse kõrgepinge lõppu, siis veel Vene-Poola heanaaberliku vahekorra jaluleseadmist (detsembris).

Milline neist sündmustest oli nüüd tähtsam? Jõudude vahekorrale, Euroopa tasakaalule oli vististi otsustavamaid Müncheni kokkulepe, kuna see äratas taas ellu suurriikide direktooriumi mõtte, vältis näiliselt uue maailmasõja, ent põhjustas ka ümberhindamise riikidevaheliste lepingute ja lubaduste suhtes, ja kutsus esile õige tõsise "südamete katsumise", eriti Inglismaal ja Prantsusmaal. Müncheni konverentsil võideti ja kaotati sõda lahinguta, kindraleid ja armeesid polnud vaja demonstreerida, ent need liikusid läbirääkimistel nelja valitsusjuhi kujutlusis nagu vigurid suures maleturniiris. Selline jõuprobleemide lahendus on vast inimlikum kui iidne lahendus mõõga abil, viib aga meid äkki väga kaugele sellest uuest ajastust, mida taotlesid Rahvasteliit ja Haagi kohus. Jälle kallutab vaekaussi mõõga-

* 1938

raskus, nagu vanal Rooma ajal. Aga on ikka veel mittekaaluvaid "potentsiaale", nagu neid näeme Jaapani-Hiina ning Hispaania sõdades: on kodaniku ja rahva isiksus, õiguse mõiste, vaimne vastupanu, elutahe, mis ei taandu kõige moodsamate hävitusvahendite ees. Öeldakse, et meie aja tehnika on arenenud kiiremini niihästi elukultuuri, rahvaste läbikäimise kui ka nende hävitamise alal, kui isiku ja rahvamasside kohanemine uuele tempole, mis ɣapustab ja nüristab meie närvisüsteemi. Robotid ei alistu nende leiutajate tahtele, vaid vallutavad neid. Aga on see nii kindel? Maailmasõda alustati peaaegu täägivõitlusega lagedal väljal, ent sõja otsustajateks polnud nelja aasta pärast ikkagi mitte pommilennukid, mürkgaasid ja kahurid, mis kõmmutasid vastast 60 kilomeetri takka, vaid sõduri moraal, võibolla tema saapad ja söögiportsjon.

On selge, et tempo ja dünaamika võitis Münchenis. Ei ole aga mitte võimatu, et tungiõpetus levib nüüd palju kiiremini ka nendes maades, kus seni nenditi vaid mõnuledes võiduvilja, ja Euroopa avastab äkki hoopis uue jõudude tasakaalu, mille suhtes jääksid kõik käesoleva hetke ennustused vaid ennustusteks. Maailmasõja ja möödunud aasta kogemustest võiksime siiski niipalju järeldada, et suurte rahvusriikide kujundamine kestab edasi, kiuste kõigile kaugematele ideaalidele, nagu ühendatud Euroopa ja universaalne Rahvasteliit. Kui mõtleme inimkonna suurvaimude ja kaks tuhat aastat püsinud usundite õpetusele, siis ei tundu praegune protsess meile eduna. Aga oletame, et rahvusluse tungiõpetus ei satu iseendaga vastuollu ja ei suvatse, vähemalt kuni enda rahuldamiseni, sulatada teisi rahvusi, võõrkehasid. Siis leiaksime siit vastuse küsimusele väikeriikide hoiaku kohta Euroopa käärimisprotsessis. Põhjala (Skandinaavia-Soome) ja Balti riigid on tõeliselt rahvusriigid, kelle väikesearvulistel vähemusrahvastel ei võiks tulla mõttesse liituda ühe või teise suurriigiga. Saanud täieliku rahulduse omakultuuri edasiarendamiseks, võivad nad end ette valmistada tähtsale tasandaja ja ühendaja osale, Euroopa missioonile, mis neid ootab, kui on kord möödunud käesolev rahutu ajajärk. Ühte hoides ja kaitstes oma erapooletust, nagu seda teevad Põhjala riigid, võik-

sid väikeriigid osutuda rahusadamateks, mille säilitamisest oleksid huvitatud suured tülitsejad pooled. Mis puutub eriti Eestisse, siis on tema esindajad tõendanud vabariigi algusest peale, et Eesti ei taha olla lukuks ega tõkkeks teiste rahvaste sõbraliku läbikäimise teel. Kehtigu see põhilause meie riigitarkuses.

HISPAANIA JA EUROOPA

12. märtsi hommikul kuulatasid vist kõik Pariisi raadioseadised vaid Vatikani saatejaama. Äsjakroonitud paavst Pius XII võis anda nende kaudu oma õnnistuse ning rahuläkituse sadadele miljonitele maailmas. Tema eelkäija oli pakkunud, nagu mõni muistne suurpreester, ülima ohvri rahujumalale: oma elu. Ja paistab tõesti, nagu oleks vana paavsti surm ning uue trooniletulek sundinud vähemalt üheks kuuks vaikima vaenukära, eriti veel Roomas, kus ei olnud lihtsalt sobiv lavastada kristluse suursündmuste kõrval sõjalisi paraade. Paavst Pacelli-Piuse kroonimisest võtsid esmakordselt osa Inglise ja Itaalia kuningakojad, Ameerika Ühendriigid ja Šveits, mis on eklatantne* lugupidamisavaldus uue kirikujuhi universaalselt tuntud isikule, ning kirikule kui vaimsele suurvõimule. Pius XI pärandus on suur, ja see on nüüd kogenud mehe kätes.

Homme algavad jälle Euroopa argipäevad ja nende seas püsib ikka väljapaistval kohal Hispaania rahuprobleem. Hispaania oli katoliiklikumaid maid maailmas, kodusõda aga algas kirikute põletamisega, preestrite piinamisega ja kodanlaste hävitamisega. Kohe alul vangistati 40 000 inimest. Ühes väikeses linnas lastud iga päev maha 200 inimest, kuna kohalik revolutsioonikomitee oli otsustanud hävitada kõik 5 000 "parempoolset" valijat. Tapetud aga maha üle viie tuhande, et asi oleks kindlam. Need andmed võivad olla õiged, teiselt poolt aga seatakse vastu "rahvuslaste" poolt hukatud kümned tuhanded inimelud ja lahtiste linnade pommitamised. Kulub veel aega, enne kui lahtub

* eklatantne – särav, hiilgav, silmapaistev

vastastikune viha ja selgub metsiku vennatapmise mõttetus. Ideoloogilised põhjused, mis ehk mõjutasid alul juhtkondi, ei saa kaua vaimustada mõlemal vastaspoolel kannatajaid rahvahulki. Ent sõjakirg toitis end kaks ja pool aastat aina uutest metsikustest, iga päev uuesti tekkivast kättemaksuvihast, juhtide karjäärimängust, ning väga suurel määral – võõraste vahelesegamisest. Kannatused ei tee inimesi leplikumaks, need vaid hävitavad nõrku ja karastavad tugevaid iseloome vastupanuks. Hispaanlased on näidanud, et nad suudavad palju vastu panna.

Juba aasta eest jutustas üks ameerika vaatleja, kuidas teda üllatanud pommitatud Madridis rahvamiitingud kohvikutes. Seal olnud kuningriiklasi ja vabariiklasi, sotsialiste, kommuniste ning anarhiste, kelle poliitilised vaated läksid väga lahku, kes aga kõik sõdisid külg külje kõrval Franco vägede vastu. Tekkis mingisugune Madridi rahva ühistunne, ning sellele tundele rajas kindral Miaja ja kolonel Casado sõjanõukogu oma lootuse, kaubelda Francolt välja vähemalt ausad allaandmise tingimused. Selle vastu astusid aga üles kommunistid. Nende seas on kindlasti põhimõttelisi võitlejaid, keda võib kõrvutada Pariisi kommunaaridega, on aga ka kriminaalkurjategijaid, kellel pole isiklikult loota head ühestki režiimist. Selliseid "kriminaliste" on üksnes Prantsusmaale tulnud põgenike hulgas üle kahekümne tuhande...

Kui mõtelda, et Hispaania põgenike üldarv Prantsusmaal ulatub juba üle 45 000, millise hulga ülalpidamine maksab 7 miljonit franki päevas, siis on arusaadav, et põgenike küsimus häirib tunduvalt seltskonda ning valitsust. Ükski välisriik ei avaldanud nõusolekut võtta vastu hispaanlasi, ja mis puutub rahalisse toetusse, siis olevat Moskva pakkunud 5 miljonit franki! Prantsuse Kambri istungil 10. märtsil esines parempoolne rahvasaadik Ybornégaray arupärimisega, mida mõtleb valitsus teha Hispaania põgenike poolt toimepandud rüüstamiste ja vägivalla tarvitamise vastu Prantsuse kodanike kallal, kuidas mõtleb ta seda suurt hulka Hispaaniasse tagasi saata, ja kes maksab Prantsusmaale tehtud rahalised kahjud? Samas esitas ta süüdistused kommunistlikule rahvasaadikule Martyle, et see

on olnud kaks ja pool aastat illegaalselt Hispaania punases sõjaväes rahvusvahelise brigaadi poliitkomissarina, ja et temal lasub süü paljude inimeste, nende seas Prantsuse kodanike tapmises. On teada, et koos Martyga tuli Prantsusmaale ka "brigaadi" ülem Lister ja hulk teisi kommunistlikke juhte.

Mis puutub Prantsuse kahjude tasumisse, siis on rahvusvahelise õiguse määruste järgi Prantsusmaal kui erapooletul asüülimaal õigus selleks kinni pidada Prantsusmaale toodud Hispaania varandusi. Ent vaid sellest peale, kui Hispaania punased ja valged on tunnistatud sõdijateks poolteks. Franco valitsuse *de jure* tunnustamisega muutuks nagu Hispaania kodusõda nüüd, enne lõppu, juriidiliselt pärissõjaks. Keerukaks teeb aga seisukorra asjalugu, et endist legaalset riigivõimu presidendiga, parlamendiga ning valitsusega pole enam olemas, selle aset täidab Madridi sõjaväelaste komitee, kes on mässaja niihästi endise "vabariikliku valitsuse" kui ka Franco silmis...

Burgose valitsus, kes nii väga nõudis enda tunnustamist ja saadikute nimetamist, ei suudagi vastu võtta välisdiplomaate Burgoses. Ruumikitsikus on seal nii suur, et ühele väikeriigi esindajale anti vaid üks tuba, mida ta pidi jagama oma sekretäriga. Marssal Pétainile, kelle ambassaad* koosneb paarikümnest isikust, tehti erand: temale anti neli tuba. Ent ka prantslased eelistasid kolida San Sebastiani, mis oli saatkondade suveresidentsiks juba kuninga ajal. Siit on 82-aastasel marssal-suursaadikul rahulikum jälgida sündmuste arengut, ning mõtelda, kuidas luua uue Hispaaniaga usaldava koostöö vahekord ning aidata üles ehitada kodusõjas laostatud Hispaania majandust. Sõja lõppedes peaks algama Hispaanias suur ülesehitamise töö: teedevõrk tuleb korda seada, loodusvarade ekspluateerimine taas käima panna, käitised üles ehitada. Endisest õitsvast Hispaania rahandusest on säilinud veel mõned miljardid, tarvilikku välisabi võib loota Inglismaalt, Prantsusmaalt kui ka

* ambassaad – suursaatkond

Ameerikast. Ettevõtlike meeste peades mõlgub suuri kavatsusi, mõned nendest, nagu Gibraltari tunneli kava, on pärit kadunud Poincaré päevilt. Pisiasi: umbes 35 kilomeetrit, mis maksaks paarkümmend miljardit franki...

Kodusõda on esialgsete arvutuste järgi hävitanud umbes poolteist miljonit inimelu. Kui algab ülesehitustöö, siis peaks lahenema ka Hispaania põgenike küsimus. Kokkuleppel Burgose valitsusega on Hispaania piir jälle avatud ja loodetakse evakueerida kuus kuni seitse tuhat inimest päevas. Võib-olla lähevad siis ka need 75 tuhat militsionääri, kes asuvad praegu siinpool Püreneesid koonduslaagreis? Muide, Prantsusmaale tulnud võõrad, olgu need valged või punased, ei lähe nii kergesti välja. Sellest üks näide: itaallasi, keda kutsutakse kiires korras kodumaale, elab Marseille's 120 tuhat. Ja nendest olevat seni kojusõiduks nõusolekut avaldanud – 120 inimest!

*

*

"Totaalset sõda", millest unistas üks kadunud Saksa väejuht, alustati Hispaanias. Kui õnnestub seda seal paigastada, siis vääriks küll Hispaania, et teised Euroopa rahvad apppi tõttaksid selle maa ülesehitamiseks ja ta rahva lepitamiseks. Kodusõjad võõraste "ekspeditsioonivägedega" on uus sõjapidamise viis, mis varitseb ka teisi rahvaid. Kui kokku võtta kõiki neid kuuldusi, mis liiguvad salongides, siis polegi põhjust liigseks optimismiks: Šveits ja Holland on saatnud suure osa oma kullareservidest Ameerikasse, Liechtensteinist evakueeritavat rahvusvaheliste suurettevõtete *holding*'uid*, Tuneesias ja Džibuutis koondatakse vägesid. Relvastuste tempo aina kiireneb ja gaasimaske jagatakse rahvale nüüd ka Prantsusmaal. Ent meeleolu püsib siiski kindel. Kõigist ladinlastest on küll prantslased, eriti pariislased, suutelisemad peitma oma ängistust välise rahu ja

* *holding (company)* – hoiuühing (ingl.)

uhke hoiaku taha. Sõja mõte ei häiri siin enam inimesi, võib-olla sellepärast, et seda ei usuta, ei taheta uskuda. – On tunne, et aeg töötab nüüd iga päevaga rohkem rahu kasuks. Ja kevad läheneb: akna all aias on sirelipõõsad ja suur kastan peaaegu lehis. Igatahes on siis Tuneesias ja Džibuutis näiteks varsti liiga palav sõja alustamiseks.

"Rahu on jatkuv looming." Selleks loominguks on demokraatlikel suurriikidel veel palju võimalusi. Ja nende rahutahe on nüüd rohkem kooskõlastatud kui kunagi enne. Hispaania sõjakolde kustudes oleks Euroopas jälle kergem hingata.

Pariis, 12. märts 1939

PÄEVAST PÄEVA

16. märtsil, kui vallutati Praha, tegi Pariisi suure tiraažiga päevaleht sellest sündmusest niisama suure sõnumi kui mõrvar Weidmanni protsessist, mis huvitab Versailles' naisi ja tülpinud rantjeesid. Kirjatar Colette analüüsis edasi Weidmanni, suurreporter Jules Sauervein lendas Prahasse. On võimalik, et mõrvari protsessi ning poksivõistluste jälgijad ei loegi Sauerveini lendkirju. Või peatus nende pilk hetkeks rasvastel pealkirjadel: "Tšehhoslovakkia? Kae, see riik oli siis veel olemas? Ja meie mõtlesime, et pärast Münchenit..."

On vist väga sportlik mõelda: kes on löödud *knock-out*'i matile, ei võistle enam. Ja nagu poksivõistlustes on suurimad asjatundjad poisikesed ning kõhukad astmaatikud, nii arutlevad riikide ja rahvaste languse üle vanad poliitikadoktorid, mahukate kuukirjade toimetajad-professorid. "Eks ma ütelnud Benešile kümne aasta eest, eks ma küll kõnelnud föderatsioonist ja slovakkide autonoomiast..." Nad on kindlad, et nende kirjutusi kümne aasta eest ei mäleta keegi, aga salongipublik on rahul, et sai seletuse, mis ei häiri südametunnistust ega sunni tegema halbu ennustusi homse päeva kohta. "Kas Tšehhoslovakkia püsib või Slovakkia saab autonoomia, sellest ei sõltu veel sugugi meie unerahu," kirjutas mõne päeva eest üks Inglise ajakirjanik. Nüüd selgub, et see üleolev rahu oli vaid enesepettus. Müncheni päeva eelmäng möödunud sügisel oli pikem, nädalate viisi ootusest pingutatud närvid tundsid tänulikku mõnu, kui möödus tookord fataalne lahendus. Tagajärgede hinnang, "südametunnistuse kriis" tuli hiljem, ja hakkas juba hajuma varakevade meeleolus. "Doktorid" ülemere ja lääne mandril koostasid kavu Euroopa konverentsiks. Oli muidugi saatuslik ühtesattuvus, et vahepeal unustatud maailma majanduse suurkava autor

van Zeeland pidi kõnelema Maringy' teatris just Praha vallutamise päeval. Ent suur kuuldesaal oli tulvil eliitrahvast ja piletikassa juurest pidid paljud tühjalt tagasi minema. Ka ametlik vastuvõtt oli ette valmistatud ja möödus ettenähtud korras, ainult ajakirjandus kviteeris seda sündmust mõnerealise märkusega. Ei ole see van Zeelandi süü, et Euroopa ja Aasia majanduslik-poliitiline kaart on vahepeal muutunud ja muutub üha, kiiremini kui graafikud ja statistikud jõuavad töötada. Seniajani ei tunnustatud ka "dünaamilist" õigusteadust, rahvuslikku usutunnistust ning õpetusi, nagu "rahva eluruumi" teooria, mida võib levitada motoriseeritud väeosade abil.

Weidmanni protsessi jälgijaid huvitasid need küsimused vähe. Nende ihulehed püüavad vaid ennustada, milline maa-ala kukub homme "eluruumi": kas Klaipeda ja Poola koridor enne, ja siis Baltikum, või Rumeenia ja Lõuna-Slaavia, või jälle Šveits ja Holland? Vajatakse kiirreportereid, kes on õppinud vähe ajalugu ja maadeteadust.

Mõnel vanal nimel on siiski maagiline mõju: nii näiteks Püha Germaani riik, mis meenutab palju mitmesuguseid asju ja toob kogu selle Kirde- ja Kagu-Euroopa skandaali äkki liiga lähedale! Prantsuse parlament võttis vastu otsuse, mis volitab valitsust andma dekreetide teel kuni 30. novembrini kõiki vajalikke määrusi, et säilitada ja suurendada Prantsusmaa jõudu. Mida see otsus tähendab, seda ütles peaminister Daladier enne hääletamist Kambris: valitsus ei tunnusta Tšehhoslovakkia vallutamist. Väga kaugele ulatuvad sõjaväelised korraldused tehakse jalamaid; kõikidelt prantslastelt nõutakse rohkem tööd. "Ateena vabariigi aeg on möödas. Valitsus saab talitama sedamööda, kuidas nõuab seisukord." Need blankovolitused, mis anti Daladier'le, on kaugelt suuremad kui Prantsuse valitsuse volitused maailmasõja päevil. Ei arvestatud isegi sellega, et 5. aprillil on Versailles' rahvuskogus uue riigipea valimised. Paistab nagu maha tehtud, et riigipeana püsib president Albert Lebrun, kelle eelolev sõit Londoni peab veelgi kinnitama Prantsuse-Inglise liitu.

Paljud asjad meenutavad 1914. aasta sõja eelsündmusi, mõndagi on aga tänapäeval teisiti. Sõjast häiritud rahvaste koguarv

on suurem, erapooletute rühm, mis oli tähtis pidurdav tegur maailmasõjas ja Rahvasteliidus, tunneb end ise otseselt ähvardatuna. Nii näiteks Helveetsia ja Holland. Teispool Atlandit on päevakorral Ameerika Ühendriikide erapooletuse revideerimine – Tšehhoslovakkia rikub ikka tõepoolest unerahu – ja mitte üksnes Londonis. Vast suudab selle rahva ohver luua uue solidaarsustunde suurte ja väikeste rahvaste vahel? Jõudude ülekaal on näiliselt siinpool barjääri, samuti on veel tugev rahutahe. Kui seda võetakse arvesse teisel poolel, siis võib küll vältida sõda, ja pikemaks ajaks kui septembris 1938. Kihla vedada võiks veel täna *fifty-fifty*. Homme? Ei tea. Elame päevast päeva.

Pariis, 19. märtsil 1939

KÜSIMÄRK – NÕUKOGUDE VENE

Venelasi tuntakse kui temperamentset rahvast, kes on kärmed väljendama oma seisukohti. Eriti veel, kui nad arvavad olevat leiutanud mõne uue tõeõpetuse. Oli panslavismi idee (1840.–1870. a.), mis leiutati küll tšehhide poolt, mille aga suurvene kirjanikud viimistlesid müstiliseks "jumalakandja rahva" doktriiniks. Sellele järgnes reaktsioonina vene nihilism, siis Tolstoi heaga-kurja-võitmise evangeelium. Maailmasõtta läksid ühed venelased "usu, tsaari ja isamaa eest", teised lootustega vabaduse kevadele. Võitis aga Saksast sissetoodud marksism, mida Vene, ja ainult Vene, katsetab riigidoktriinina juba kakskümmend aastat. Saksas, Itaalias, Hispaanias ja mujal võttis selle isiksuse riigistamise idee üle natsionaalsotsialism, mille rünnak ähvardab praegu Euroopa vabadust rohkem kui Vene bolševism. Marksismi pealetung rauges 1920. aastal Venemaa läänepiiridel. Degenereerus Prantsusmaal *Front populaire*'i katsetustes ja on nüüd välja lülitatud ka Hispaanias.

Moskvas on veel rahvusvahelise kommunistliku erakonna keskkomitee (Komintern), kelle peasekretäriks on bulgaarlane Dimitrov. Kommunistliku Internatsionaali Vene osakonna peasekretär on Manuilski. Tõeline jõud on aga Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu (NSVL) kommunistlik erakond, kelle eesotsas seisab "peasekretär" Stalin, kõigi Venemaa rahvaste ainuvalitseja. Märtsi keskel peeti Moskvas selle võimsa organisatsiooni aastakongress, mida võiks võrrelda tähtsuse poolest vahest Briti maailmariigi *Empire Day* koosolekutega. Kongressist võttis osa 1567 delegaati kõigist Nõukogude riigi maadest, kus tunnustatakse Moskva läänihärra-võimu. Nii ei olnud siis sellel kongressil mitte esindatud Poola, Läti, Eesti ja teiste "territooriumita" kommunistide sektsioonid.

11. märtsi kongressi kõnedest selgub, et NSVL kommunistliku erakonna liikmete maksimaalne arv oli 1934. aastal 1 875 488, see langes aga vahepeal ettevõetud "puhastuste" tõttu, mille ohvriks langes peamiselt intelligents, 1 275 000-ni, ja on nüüd jälle tõusnud 1 600 000-ni. Kuna NSVL-is olevat viimase rahvalugemise andmetel 170 miljonit elanikku, siis on ametlikult tunnustatud kommunistide osa selles hiigelriigis vähem kui üks protsent. Peab tähendama, et umbes võrdne on kommunistide osa ka demokraatlikes lääneriikides. Prantsusmaal näiteks arvatakse olevat 300 000 kommunisti. Hitleri võimuletulekul arvati Saksa kommunistide hulka nelja ja poole miljoni peale. Kui palju võiks neid olla praegu?

Jälgides NSVL-i väliskomissari Litvinovi mõõdukat esinemist viimase kahe aasta jooksul Genfis ja mujal, samuti lugedes Stalini "aruannet" 11. märtsist, saame mulje, et NSVL süveneb ikka rohkem endasse, et suurte kõmuliste deklaratsioonide aeg on möödas. Stalini kõne ei ületa oma stiili lopsakuse poolest enam kuidagi teiste totaalsete riikide juhtide deklaratsioone. Pigem ümberpöördult. Tema välispoliitika teesid on järgmised:

"Meie oleme rahu poolt. Tuleb olla ettevaatlik ja mitte lasta avatleda meie maad konfliktidesse sõjaprovokaatorite poolt, kes on harjunud kraapima tuliseid süsi võõraste kätega."

Oma kõne sissejuhatuses tegi Stalin etteheiteid Lääne ajakirjandusele, kes ässitavat Saksat rünnakule Venemaa peale...

Edasi: "Meie peame toetama rahvaid, kellele kallale tungitakse ja kes võitlevad oma iseseisvuse eest. Mis puutub NSVL-i, siis ei karda meie ähvardusi ja anname iga hoobi eest kaks vastu."

Stalin jaotas Euroopa riigid "agressiivseteks fašistlikeks" ning mitteagressiivseteks demokraatlikeks. NSVL aga taotleb "ärilist läbikäimist" kõikide maadega, "kes ei püüa kahjustada meie maa huvisid".

"Meie oleme rahuliku, lähedase ning heanaaberliku läbikäimise poolt kõikide naabermaadega, kel on NSVL-iga ühised piirid, kui aga nemad ei püüa kahjustada, otseselt või kaudselt, Nõukogude riigi terviklust ning piiride puutumatust."

Mainides Saksamaad, ütles Stalin: "On muidugi võimalik, et Saksas on hullusid, kes unistavad liita elevanti, Nõukogude Ukrainat, putukaga, nõndanimetatud Karpaadi-Ukrainaga. Kui seal on tõesti selliseid hullustajaid, siis on meil nende jaoks valmis tarviline hulk hullusärke." See võrdlemisi tagasihoidlik toon väärib tähelepanu, niisama kui väärib tähelepanu tagasihoidlik toon Vene suhtes Saksa poolt...

Demokraatlike suurriikide passiivset hoiakut pealetungijate ees seletab Stalin revolutsiooni kartusega, mis ikka järgnevat "imperialistlikule" sõjale. On huvitav, et ta ei arva olevat sedasama hirmu ka agressiivsetel riikidel. Demokraatlikke riikisid peab Stalin ühtekokku kahtlemata tugevamateks fašistlikest riikidest, niihästi majanduslikult kui sõjaliselt. Esimeste nõrkus, peamiselt Inglismaa ja Prantsuse, olevat aga selles, et nad taandusid kollektiivse julgeoleku poliitikast mittevahelesegamise, erapooletuse poliitikasse. Nüüd, kus Inglismaa on taas üles võtnud kollektiivse tagatissüsteemi mõtte, on Stalini valitsus sellele vastanud jaatavalt, ent soovitab kõikide asjast huvitatute nõupidamist, konverentsi...

Stalin pidas oma kongressikõne mõni päev enne Saksa vägede sissemarssimist Prahasse. Seda liitumist ei tunnustanud Moskva, nagu seda ei tunnustanud ka Pariis, London ja Washington, kus Tšehhoslovakkia saadikud jäid kohtadele, kui oma rahva tunnustatud esindajad. Ent Stalini ettevaatlikku suhtumist agressiivsetesse riikidesse pole 15.–16. märtsi sündmused vististi muutnud. Deviis: "igaüks enda eest", mida ta ette heitis Lääne demokraatiaile, on kehtiv ka NSVL-is. Kui Washingtonil pole praegu Berliinis suursaadikutki, ja pärast Praha vallutamist tõstis USA valitsus Saksa kaupade pealt tolli 35 protsendi võrra, pole Moskva katkestanud kellegagi "ärilisi suhteid". Veel ei olnud Hudsoni saatkond Moskvast lahkunud, kui Saksas koostati suur delegatsioon (kõneldakse sajast liikmest!), kes sõitvat Kominterni keskusse läbi rääkima.

Saksa aktsioon toetub ta sõjalisele jõule ja kaubandusdiplomaatiale. Oleneb partneri tähtsusest, kas käib sõjajõu demonst-

reerimine enne või pärast kaubanduslepingut. Mida võiks pakkuda Saksa Venemaale või mida temalt nõuda?

NSVL-i majanduse arengu kohta anti Moskva kongressil küll optimistlikke ülevaateid, ent Stalini enda sõnade järgi vajab selle kordaseadmine veel palju tööd. Molotovi ja teiste juhtivate isikute aruannetest võib järeldada, et 1938. aasta viljasaak on andnud üks miljard kvintaali*, petrooleumitoodang olevat neljakordistatud, puuvillasaak olevat tõstetud seitsmekordseks (sellevastu näivad Turkestani steppidest olevat kadunud lambakarjad). Motoriseerimise alal on saavutatud kahtlemata suuri tagajärgi, ent hobuste arv on võrreldes 1916. aastaga langenud 20 miljoni võrra. Kas on aga Vene teed kohaldatud mootorsõidukite liiklemisele?

Mis puutub raudteedesse, siis on nende võrk küll väga visalt arenenud, ja 20 aasta kestel on juurde ehitatud umbes 18 000 kilomeetrit uusi teid. Maailmasõja algul nägi aga Vene riigi ehituskava ette 5000 kilomeetrit aastas! NSVL-i kolmandas viie aasta kavas, mis avaldati 30. jaanuaril s.a. "Pravdas", võis lugeda, et liiduriik vajab 1942. a. 7350 uut vedurit ja 356 000 kaubavagunit. Kuna 1935. aastal, teise viisaastaku suurimal tõusuaastal, jõuti ehitada vaid kuni 38 tuhat kaubavagunit, siis peaks arvama, et ka oma uue kava teostamiseks on NSVL sunnitud andma suure osa veerematerjali tellimistest välismaile. Pole kahtlust, et need väljavaated huvitavad mitmeid kaubandusdelegatsioone, kes nüüd külastavad Moskvat. Vene vekslid, mis kaotasid 1931. aastal, pärast Saksa välisvõlgade moratooriumi, igasuguse väärtuse, on nüüd Läänes jälle heas hinnas.

Nõukogude esimene viie aasta kava teostus Saksa abiga, lõi aga Venemaal ainult sõjatööstuse. Võistlevad ideoloogiad ja kommunismivastased paktid ei takista ärisuhteid, nagu kinnitas Stalin. Küll aga mõjutab hea äriline läbikäimine riikide suhteid ka teistel aladel, nagu seda nägime Saksa-Vene koostöö

* kvintaal – endine kaubakaalu-ühik, 100 kg

perioodil 1922. aastast kuni 1931. aasta lõpuni. Demokraatlikud Lääne suurriigid, kellel on huvi tõmmata NSVL-i enda koostöö süsteemi, on muidugi võimelised andma Nõukogude Liidule tehnilist ning kõike muud abi. Saksa aga tegutseb kiiremalt, ja tema suund on Musta mere kallastik, otsene kontakt Vene liiduga selle toorainete ja tööstuse keskustes. Oletame hetkeks, et ta sinna siirdub. Siis võib tekkida mingisugune uus konstellatsioon, mille kiirgamise mõju suurtele ja väikestele demokraatiatele on praegu raske kujutella. Oleks aga kasulik, et selle võimalusega arvestatakse varakult...

Pariisis

RAHUTAKTIKAST SÕJAKÄRAS

Kas on võimalik erapooletute koostöö?

Ei ole praegu ühtki riiki, suurt ega väikest, kes ei tunneks end otseselt või kaudselt ohustatuna sõjast. Ainult et kuna väikesed vaikivad, siis kõnelevad nende eest suured, ja sageli rohkem, kui see oleks kasulik väikestele.

Üks suurtööstuse direktoreid ütles mõne nädala eest, et kahelnud kaua, kas maksab otsida äriühendust Balti riikidega, kuna ju neid peetavat otsesemalt ohustatuks ühe või teise suurriigi ekspansioonirünnakust. Nüüd aga näivat, et selline ebamäärane seisukord võivat veel õige kaua kesta, ning lõpuks peab ju midagi ette võtma, kuigi selles oleks riski...

On palju ettevõtteid, kes ootasid riigikantsler Hitleri kõnet 28. aprillil, siis Poola välisministri deklaratsiooni 5. mail ja edasi Mussolini kõnet 14. mail. Kuna aga iga suurkõne kutsub välja teise suurkõne, iga nõupidamine ühe "telje" otsas provotseerib vastukäigu teises leeris, siis on küll õigem talitada tolle direktori eeskujul ning tegutseda niipalju, kui seda lubab kehtiv olukord. Pariisi linnapea Le Povost de Launay pöördus linna rahva poole üleskutsega, et ta ei laseks end heidutada sõjajuttudest ega halvaks tagasihoidlikkusega ostudes ja tellimistes tööstust ja kaubandust. Need kes praegu raha välja annavad, aitavad kaasa riigikaitsele, kinnitab linnapea. See väide polegi nii paradoksaalne, sest praegune maskeeritud sõda nõuab, nagu päris-sõda, aina uusi erakorralisi kulutusi, ja kust võtta maksusid, kui raha peidetakse sukasäärde?

Üks prantsuse publitsiste, Max Hermant, seletas, et tegelikult on endiste maailmasõja võitjate ning võidetute vahel uus

sõda käimas juba 7. märtsist 1936, mil Hitler okupeeris Reinimaa. Sellest päevast peale tekkis Maginot' kindlustuste liini vastu-Saksa Siegfriedi liin. Maa-alustes kindlustustes istuvad mõlemal pool lahinguvalmis sõjaväed, varustatud kõige tarvilise moonaga aastatepikkuseks sõjaks. Just nagu maailmasõjas istuti kaevikutes neli aastat ja peeti aegajalt hiiglalahinguid, mis muutsid veidi vastaspoolte positsioone. Austria ja Tšehhoslovakkia vallutamised olid sõjalised operatsioonid, kuna selleks pandi liikvele Saksa sõjalised jõud. Ka Hispaania kodusõda, kõnelemata veel Albaania annekteerimisest, on vaid episoodid uuest Euroopa sõjast, mis käib juba kolm aastat ja mida peetakse veidi teisiti kui 1914–1918, – ilma sõjakuulutuseta, jatkates valitsusjuhtide konverentse, diplomaatilist läbikäimist, kaubanduslikke läbirääkimisi ning turistide vahetust. Niisamuti kui Hiina ja Jaapani vahel pole juriidiliselt veel olemas sõda, on vaid "konfliktid" ja "vahejuhtumid", nagu kinnitavad jaapanlased! Riigijuhtide deklaratsioonides kõneldakse aina rahust, ent kuna "dünaamilisel" poolel kõlavad need rahudeklaratsioonid üha rohkem allaandmise t i n g i m u s t e n a, soovitab vastupanija "staatiline" pool l ä b i r ä ä k i m i s i – eeltingimusteta.

Väejuhid, kuigi nad ei löö lahinguid, teevad oma ettevalmistusi ja seanguid, nagu oleks homme otsustav lööming. Vana-aja Hiina sõdades võitsid need kindralid, kelle sõduritel olid jubedamad sõjamaskid ja kes suutsid teha õudsemat sõjakära. Nüüd kollitatakse vastast oma sõjamasinate arvu ja kiirusega, hirmutatakse tsiviilelanikke juttudega gaasi- ja batsilluste-pommidest. Müncheni konverentsil möödunud aasta septembris võideti Kagu-Euroopa vereta lahing sellise hiina-sõja võttega. Briti peaminister Chamberlain uskus siis, et seisukord on klaaritud tükiks ajaks. Ent konfliktid ei lõppenud sellega, ühele ära antud positsioonile nõuti kohe teisi juurde. Maailmasõja alul avaldasid niihästi keskriigid kui *Ententi*'i riigid oma sõja "eesmärgid". Need küll muutusid sõja kestel: kaotaja pool loomulikult taandus oma nõudmistest, võitjad suurendasid neid, isegi vastu enda ootusi, kuna tekkisid juurde uued fenomenid, riigid nagu Jugos-

laavia, Tšehhoslovakkia ja Balti riigid, kellest sõja esimestel aastatel juttugi polnud – ei kõneldud ju isegi Poolast!

Samuti muutuvad tänapäeva maskeeritud sõjas järjest selle eesmärgid. Rahvusvaheline õigus on kuulutatud *Machtfrage*'ks*, allakirjutatud kokkulepped on vaid vaherahu aktid, mis kehtivad senikaua, kui nõudja pool on kogunud jõudu uueks rünnakuks. Muidugi on neilgi hädalepetel oma väärtus, kas või selleks, et oleksid aktid korras sel päeval, kui pannakse jälle kehtima mingisugune õigus...

Kui võrdleme möödunud septembrikuu sündmusi käesoleva aja sõjaliste ettevalmistustega, siis peame nentima, et neid ettevalmistusi peaaegu ei näe ega kuule. Muidugi on silmatorkav, et keset õitsevat kevadet kaevatakse Boulogne'i metsas ja Eiffeli torni all kaitsekeldreid, et Concorde'i platsile kuhjuvad liivakünkad, et elanikele jagatakse gaasimaske ning majade ustel on kuulutused, kuhu maakonda peab iga linnajao elanik evakueeruma suure häire puhul. Ent mobiliseeritud meesmasse ei näe enam Pariisis, nagu nägime neid septembris, ja sellest ei kõnelda enam. Sõjavägi on Prantsusmaal ikka olnud "suur vaikija", nüüd vaikib ka rahvas.

Sellevastu on äkki väga jutukaks läinud d i p l o m a a t i a. Nimelt demokraatlikes riikides. Äratab ju üldist tähelepanu see viis, kuidas peetakse läbirääkimisi Inglismaa, Nõukogude Vene ning teiste riikide vahel. Läbirääkimised kestavad nädalaid, ja enne kui näiteks Inglise valitsuse ettepaneku tekst on teatatud ametlikult Moskvale, või ümberpöördult, kommenteeritakse seda lehtedes ning tehakse ennustusi teise poole arvatava vastuse sisu kohta. Arusaadavalt jälgivad selle poleemika-diplomaatia käikusid vastasleeri teljeriigid. Ja ometi on meil tegu "salakavala Albioni" ning Prantsusmaa kogenud "carrière'iga"**, kellel on kindlad traditsioonid, nendest tähtsamaid – diskreetsus. Millest siis nii suur avameelsus?

* *Machtfrage* – võimuküsimus (sks.)
** s.o. elukutseliste diplomaatidega (pr. *carrière* – karjäär; elukutse)

Avaliku arvamise ühe osa poolt ongi tõstetud üles küsimus, et kui totaalsete ja demokraatlike riikide vahel on ületamatu vahe e e s m ä r k i d e s, kas siis ei peaks demokraatia oma eesmärkide taotlemiseks kasutama diktatuuririikide m e e t o d i t, see on, piirama liig suurt sõnavabadust? Ent kuna Prantsuse press järgib meeleldi valitsuse näpunäiteid ja täidab peaminister Daladier' uusimaid dekreete kõiges, mis puutub sõjaväesse, siis on sellevastu kõik peaaegu ühel arvamisel, et Prantsusmaal, kes pühitseb tänavu liberalismi ajastu saja viiekümnendat juubeliaastat, ei või olla juttu "juhitud" avalikust arvamisest. "Ei ole olemas riigitõde, mis vabastaks indiviidi mõtlemast omaenda kaudu ning enda eest," kirjutab "Le Temps". Ja endine peaminister Flandin, parempoolseid rühmajuhte Kambris, deklareeris paari päeva eest oma kõnes: "Prantsusmaa tõsised vabariiklased peavad kuulutama, et vabaduse kaitse maailmas ei pääse võidule, kui samal ajal loobutakse isiku vabadustest ning nende konkreetsetest väljendustest – parlamentlikust režiimist. Vabadust tuleb kaitsta ühel hoobil sees- ja väljaspool." On vist ülearune lisada pahempoolsete arvamusi...

Tõsiasi on, et rahvusrinne on saavutatud niihästi Inglismaal, Prantsusmaal kui ka teistes demokraatlikes maades vaba diskussiooni teel. Et viia läbi sellist murrangut Inglise avalikus arvamises, nagu üldväeteenistuse kohustus ja liit Nõukogude Venega, selleks peab "mees tänavalt" evolutsioneeruma teadlikult päev-päevalt, nagu evolutsioneerub elatanud peaminister Chamberlain ise. Praegusest peitesõjast loeme iga päev väerinde teateid nagu pärissõjaski. Ainult et staabid vaikivad ja kommünikeesid kirjutavad diplomaadid ning ajalehemehed. Vabad kodanikud, kes kannavad rasket maksukoormat ja peavad iga silmapilk valmis olema ohverdama oma elu, peavad teadma, et kõik, mis tehakse nende nimel, on paratamatu, ja et seda ei saa ümber teha: "What is done, can't be undone."* Ainult siis võivad

* Mis tehtud, see tehtud (ingl.).

täituda ka lubadused, mida demokraatlikud suurriigid on praegu valmis andma nende julgeolekus ohustatud väikerahvastele.

Muide, erapooletud väikeriigid on nüüd üldise tähelepanu objektiks. Et nad kellelegi kallale ei tungi, on endastmõistetav. Kuna nad aga ka kallaletungile vastu panna tahavad, siis on loomulik, et küsitakse, k u i d a s nad seda mõtlevad teha. Üksikult pole ometi keegi neist suuteline end lõpuni kaitsma. Peab olema vähemalt üks naaber, kes tõttab appi, kui teise talu rüüstatakse. Kuipalju on t r u u n a a b r i m e h e t u n n e t Läänemere riikide vahel? Nüüd kõneldakse suurriikide deklaratsioonides kord skandinaavlastest ja "baltlastest" koos, teinekord lahus. Kas tuleb see sellest, et Läänemere rahvad ise kujutavad oma rahu ja vabadust lahus, üks ühel, teine teisel pool kaldal? Igaüks neist üksikult, ja skandinaavlased üheskoos, on teatanud, et tahavad kallaletungile vastu panna. Aga võib-olla suudaksid nad Läänemere rahu säilitamiseks teha midagi tõhusamat, kui nad oma rahu, erapooletuse ning iseseisvuse tahet väljendaksid kord üheskoos? Miks on nende riikide rahvaesinduste, parlamentide ühised nõupidamised võimalikud, ja mitte ka valitsuste?

Pariisis, 12. mail 1939

KODUTUTE AJASTU

EESTI JA VENE

Eesti ja Vene rahvaste suhted ulatuvad ju kaugele minevikku. Nõukogude Vene ajaloolaste uurimused näitavad, et eestlased on 9. sajandil olnud kaastegevad Põhjamaa sõdur-vürstide, "varjaagide" kutsumisel Venesse; et suures Novgorodi kaubalinnas olid eestlastel oma kaubahoovid ja autonoomsed linnajaod. Vene sõjajõuke nähti vanas Eesti sageli rüüstajatena, vahel ka liitlastena, nagu ordurüütlite tuleku ajal. Kuni 18. sajandini pole aga venelased kunagi saanud kanda kinnitada püsivalt eestlaste maal.

Lepingutes, mida sõlmis Vene tsaar Peeter I pärast Põhjasõda Eestimaa rüütelkonnaga, polnud üldse juttu eesti rahvast. Esimene rahvusvaheline leping meie rahvaga ja tema nimel on Eesti-Vene rahuleping, mis kirjutati alla Tartus 2. veebruaril 1920. Selle tähtsama ajaloolise dokumendi saavutas meie rahvas oma kindla tahtega, oma noore, aga vapra kaitseväega ning diplomaatia abil, kasutades soodsat rahvusvahelist konjunktuuri ning tolleaegsete liitlaste-suurriikide, eriti Inglismaa heasoovlikku huvi Eesti ja teiste Balti riikide tekkimise vastu.

Eesti enda osa selle akti saavutamises oli küllalt suur, ja meie võime endile tänapäeval rahulikult ütelda, et Eesti rahu oli Kremli isandatel 1920. aastal tarvis suurema eesmärgi taotlemiseks. Oli tarvis läbi murda lääneriikide ühine väerinne, mis oli tekkinud bolševismi vastu Soomest Musta mereni, ja milles Soomele ja Eestile oli ette nähtud löögirühma osa: vallutada Petrograd, lüüa punase revolutsiooni kandjad, Vene väed, kaugele Lääne-

* Kõne Üleilmse Eesti Ühingu koosolekul New Yorgis 30. märtsil 1941.

mere kaldailt. Oli ka tarvis tühistada Eesti diplomaatia katse teha rahu Venega koos soomlaste, lätlaste ja leedulastega, mis olnuks tugevaks aluseks tulevasele Balti liidule. Eesti väejuhatus ja valitsus keeldusid teadlikult täitmast teiste riikide suurpoliitika ülesandeid, milles meile pakuti algul vaid tingisõdurite osa, jättes tuleviku otsustada Eesti suveräänsuse tunnustamise, meile tol ajal tähtsaima eesmärgi. Balti riikide ühisest rahufrondist ei saanud kahjuks asja, ja Eesti võttis vastu Vene rahupakkumised. See samm ei meeldinud algul sugugi meid toetavatele suurriikidele, Inglismaale ja Prantsusmaale. Meid ähvardati koguni sarnastada bolševikkudega ja rakendada Eesti vastu majanduslikku blokaadi, nagu see oli kehtiv Nõukogude Vene vastu. Eesti valitsus otsustas oma vastutustunde järgi rahva ja kaitseväe ees, ja talitas õieti. Sedavõrd õieti, et kui Tartu rahu oli alla kirjutatud, siis õnnitleti meid just nende suurriikide esindajate poolt, kes olid varem ähvardanud "üldise asja" reetmise eest!

Tartu lepingu tingimusi täitis noor Eesti Vabariik siiralt, ükskõik millisesse ilmavaatesse kuulusid meie sageli vahelduvad valitsused. Lähtudes seisukohalt, et on nii meie kui ka teiste Euroopa riikide huvides, tuua Venemaa tagasi kultuurrahvaste koostöö süsteemi, toetas Eesti diplomaatia lojaalselt Nõukogude esindajaid Tšitšerinit ja Litvinovit näiteks 1922. a. Genua ja Haagi konverentsidel, kus nemad püüdsid hankida krediite revolutsioonis purustatud Vene majanduse ülesehitamiseks. Kaks aastat hiljem. 1. detsembril 1924, elasime aga üle esimese tõsise häire, mis näitas, et Moskva kaksikvalitsus, Rahvakomissaride Nõukogu ja Kommunistliku Partei Keskjuhatus – Komintern, polnud sugugi loobunud oma vallutamispüüdest Eesti suhtes. Venest saadetud relvastatud viienda kolonni jõugud katsusid 1. detsembri ööl haarata kiire löögiga meie valitsusaparaadi, mis oleks andnud põhjust kutsuda Venest abiväge mingisuguse uue "töörahva valitsuse" nimel. See verine katse ebaõnnestus meie kaitseväelaste kiire vastulöögi, peamiselt aga selle tõttu, et Tallinna tööliskonnas ei leidnud Venest tulnud riigipöörajad peaaegu mingit poolehoidu.

Sisemist õõnestustööd Eestis on Vene sellest ajast peale ikka jätkanud, kuigi see ei andnud näiliselt mingit tagajärge. Alles hiljuti seletas meile üks suurriikide saadikuid, kes lahkus Eestist möödunud aasta septembrikuul, et Eestis võis kommuniste olla enne "ülevõttu" pool kuni üks protsent meie rahvaarvust.

Lääne demokraatlikud suurriigid kahtlesid mitu aastat, enne kui tunnustasid Nõukogude valitsust *de jure* ja kutsusid ta Rahvasteliidu liikmeks. Aruka diplomaadina nägi Nõukogude esindaja Litvinov varsti, et Genfis pole koht kommunistlikkudeks kihutuskõnedeks. Ta hakkas toetama mittekallaletungi, vahekohtu ning teisi rahu organiseerimise ettepanekuid. 1932. a. teeb Vene ettepaneku Balti riikidele, Soomele ja Poolale sõlmida temaga mittekallaletungilepingud. Ja ammu enne tähtaja möödumist, 1934. a., pikendatakse need lepingud edasi kümne aasta peale. Samal ajal tegi aga Moskva katseid saada Eesti ja teised Balti riigid rahvusvaheliste kokkulepete teel oma mõjupiirkonda. 1933. a. tegi Moskva mõju jagamise ettepaneku Poolale, ja kui see ebaõnnestus, siis Saksale. Prantslastele sisendas Vene 1934. a. nn. idapakti mõtte, mis nurjus nii Poola kui ka Balti riikide ja Soome vastuseisu tõttu. 1939. a. suvel kasutas Moskva läbirääkimisi Prantsuse ja Inglismaaga, et nõuda endale protektoraati Balti riikide ja Soome üle. Samal ajal käisid läbirääkimised Saksaga, mis lõppesid Vene-Saksa koostöö ja sõpruslepingu allakirjutamisega augustis 1939. Meie ei tunne veel selle lepingu salajasi tingimusi, ent kohe pärast lepingu sõlmimist algas baltisakslaste väljarändamine, ja juba septembris 1939. a. esitas Moskva Eestile ultimatiivse "abistamislepingu" nõudmise. Kui Eesti alistus, esitati sama nõudmine Soomele, Lätile ja Leedule. Soome üksi lükkas tagasi selle nõudmise – ja võttis vastu sõja.

Inglismaa ja Prantsusmaa käed olid kinni, Saksa poolt oli Venele antud vaba voli niihästi Balti riikide kui Soome suhtes. Kui Poola oli kokku varisenud, Soome vastupanu raugenud ja Prantsusmaa võidetud, siis otsustati Kremlis, et on paras aeg vallutada Balti riigid. Tagantjärele selgub, et möödunud aastal oli Eestisse saadetud Moskva komissaridel kindel kavatsus liita

Eesti lihtsalt Leningradi "oblastiga". Kuna aga selle kava läbiviimine olnuks liiga brutaalne, tekitanuks vast vastupanu, siis pandi käima rahvahääletuse mäng saja tuhande vene täägi toetusel. Selle mänguga sooritati välismaailma ees nagu korrapärasuse ja legaalsuse ilme, Eestis endas aga tekkis illusioon, nagu võiks rahuliku alistusega veel säilitada kui mitte välist iseseisvust, siis vähemalt sisemist "sini-must-valget autonoomiat". Meie rahva juhtkond jäi kohale ja on nüüd mööda Venemaad laiali pillatud, osalt vanglates või juba surnud. Eesti suveräänset rahvast esindavad praegu väljas vaid meie diplomaadid, kes ei lasknud end petta ega hirmutada Moskva käsilaste Vareste-Andresenite kojukutsetest. Eesti nime ja meie vääramatut eesmärki, vabadust, peab aitama ülal hoida Üleilmne Eesti Ühing koostöös kõikide rahvuslikkude seltsidega ja ühingutega, nagu New Yorgi Eesti Haridusselts.

Üks tuntud ameerika õpetlasi, prof. Shotwell, kirjutas hiljuti, et ainult need rahvad kaovad, kes on kaotanud visiooni, nägemuse oma ülesandest inimkonnas. Meie ajalugu tõendab, et Eesti rahval on ikka olnud nägemus oma ülesandest säilitada oma isiksust, nime, keelt, omapärasust ja vabaduse iha ükskõik millises olukorras. Käesolev olukord on raske, raskemaid meie rahva tuhandeaastases ajaloos. Ent nagu mõni tulilind fööniks on eesti rahvas tõusnud tuhast, ka siis, kui ta nimigi näis olevat kustunud teiste rahvaste mälestuses. Eesti rahval oli kõrge, vaba rahva visioon 1918. a., kui ta keeldus liitumast tol ajal vägeva Saksa riigiga, astus üksinda sõtta hiiglasliku Venemaa vastu ja püstitas oma välispoliitika eesmärgiks vabade rahvaste liidu Läänemerel. Kui mitte kõik ei läinud korda, nagu võisime loota 22 aasta eest, siis mitte sellepärast, et olime kergeusklikumad kui teised, kogenumad rahvad. Peapõhjuseks oli see, et maailmasõda ei lõppenud 1918. a., selle meeleolu kestis edasi ning selles meeleolus tuli ehitada oma kodu ja teha vahel ka väga ebaõnnestunud katsetusi niihästi sise- kui välispoliitikas. Kaks tõsiasja jäävad aga püsima: esiteks: eesti rahvas on suuteline looma ja valitsema oma riiki; teiseks, ta on koos Soome, Läti, Leedu ja Poolaga tõkestanud 22 aastat bolševismi rünna-

kut Euroopa vastu, on sellega võitnud endale tulevase Euroopa ühiskonna liikme nime ja õigused.

Käesolev sõda on laastavamaid inimsoo ajaloos. Need on rasked sünnitusvalud, millest peab tekkima uus vaba Euroopa ja selle järel uus vabade rahvaste liit. Iseseisvuse ja suveräniteedi mõisted võivad tulevikus muutuda. Meie rahvas on oma iseseisvuse algusest peale näidanud, et ta ei nõua sõltumatust oma ajaloost ja geograafiast, et tema missioon on olla ülesehitajaks rahuteguriks Lääne-Euroopa ja Venemaa vahel, nagu ta on olnud seda ajaloo tunnistust mööda juba tuhande aasta eest, "varjaagide" kutsumise ajal. Eestlased on olnud orjapõlves, nagu mitmed teised rahvad, ent nendest pole keegi suutnud teha orjarahvast. Ka vangipõlves jääb vaba mees sisemiselt vabaks, mõtleb tulevikule vaba mehe seisukohalt. Veel rohkem võime seda teha meie siin, kes me elame suure vaba rahva keskel, kus koostatakse kavu tulevase Euroopa, see on, ka meie kodumaa kohta. Iga vaba eestlane tegutsegu väljas kui oma rahvuse esindaja. Venemaal võib tulla uus "varjaagide" aeg, valmistagem end oma ülesannete vastu.

EESTI VABADUSVÕITLUS KESTAB

Rahvas, kes ei tahtnud surra

Umbes saja aasta eest kirjutas üks saksa vaatleja, J. G. Kohl, kes külastas Baltimaid, et tema lapselapsed näevad vististi eesti ja läti rahvaste täielikku ühtesulamist sakslastega. Tema arvutusel olnud siis 5% rahvastikust sakslased, 3% venelased, 1,5% juudid ning 9% rootslased. Kogu maa asjaajamine oli aga sakslaste käes, välja arvatud mõned tolliametnikud ja politsei, kes olid venelased.

Kohl arvas, et on juba liig hilja arendada eesti ja läti keeltest kultuurkeeli, need on määratud kadumisele. Orjusest vabastamine parandanud väga vähe maarahva seisukorda, mõisnikel oli igasugu võimalusi hoida neid orjuses ja ka igal ajal neid kohalt ära ajada. Eestlased ja lätlased, samuti kui venelased, uputanud oma viletsuse muresid viinasse. Eestlased, kuigi energilisemad, elanud viletsates hurtsikutes, olnud oma käitumises karused ja umbusklikud, ei pidanud patuks väikesi vargusi. Lätlaste kohta arvas ta, et need pole kunagi suutnud asutada ühtegi küla, kõnelemata linnast või koguni riigist...

Kolm inimpõlve hiljem polnud aga eesti ja läti rahvas ühtegi ära sulanud sakslusse ega venelusse, vaid nad lõid oma rahvusriigid. Nende keeled on vahepeal, peamiselt kahekümne iseseisvusaasta kestel, välja arendatud ning viimistletud luule, kirjanduse ja teaduse, ülikoolide ja akadeemiate keelteks.

Mis puutub meie põlluharija rahva põlisesse hädasse, maapuudusesse, siis oli see Eesti iseseisvuse algul veel suur küllalt: 58% eestlaste maa pindalast oli suurnike, mõisnike käes, kellekeskmine maaomandus oli üle 5300 aakri. Sellest maast oli 30%

umbes 23 000 rentniku harida. Ülejäänud osa Eesti pindalast, see on 42%, kuulus 51600 talupidajale, kelle talud olid keskmiselt vähem kui 90 aakrit. Üks viiendik mõisatest oli aga pankrotis ja omanikest maha jäetud, tõendab A. Pulleritsi raamat "Estonia" (Tallinn, 1937).

Maa ja metsad tagasi

Meie kadunud sõber Andres Dido, kes oli esimesi eesti poliitilisi põgenikke ja sotsialiste Prantsusmaal, väljendas 1905. a. kogu oma võitluse eeskava nelja sõnaga: "Maa ja metsad tagasi." Olid kahtlemata põlvest põlve pärandatud vabaduse iha ja rahvuslik idee, mis viisid meie mehed 1918. aasta talvel võitlusse sissetungijate venelaste ja hiljem saksa "rauddiviiside" vastu. "Eestlased," kirjutab üks inglane, W. F. Reddaway "polnud vist kunagi unustanud oma esiisade vahvat ja visa võitlust ristirüütlite vastu." Ei, nad polnud unustanud, ja eriti lahingutes ristirüütlite järeltulijate, *Landeswehr*'i vastu meenusid ehk paljudele eesti sõduritele Helme mehe Andres Dido sõnad, et maa ja metsad tuleb rahvale tagasi võita. Üks esimesi Eesti Asutava Kogu ülesandeid oli siis maaküsimuse korraldus: 1919. aasta 10. oktoobri seadus riigistas 96% mõisatest, Eesti iseseisvuse ajal asutati üle 85 000 uue talu. Eesti rahvas, kellest oli saksa uurija Kohli ajast saadik üks veerand välja rännanud Siberisse, Kaukasusse ja Ameerikasse, kustutama oma maanälga, protesteeris lakkamatult oma maa feodaalide, mõisnikkude vastu; ent ta hülgas niisama kategooriliselt suurvene *mir*'i ja kommuuna sulaste põlve. Ürgne vaba mehe ideaal elas edasi eestlase rinnus ja seda pidi teostama Eesti Vabariik.

Juhid tulid rahva seast

Vööraste ennustajate kiuste säilitas eesti rahvas pikas orjuse öös oma keele, luule, huumori, kõrge intellekti, muusika- ja

kunstianded. See oli organiseerimisvõimeline rahvas, kes kogus end isa Jannseni ja Carl Robert Jakobsoni õhutusel laulu- ja põllumeeste seltside ümber, kellega Jaan Tõnisson asutas laenu- ja krediitpankasid, rahvusteatreid ja kõrgemaid eestikeelseid koole; kellel oli ühistegevuse alal juba 30 aasta eest nii hea nimi endises Vene tsaaririigis, et vene ühistegelased käisid õppimas Eestis meie kooperatiivide korraldust. Valla- ja linnavalitsustes valmisid meie tulevased riigijuhid, ajalehetoimetustes meie esimesed diplomaadid, Vene sõjaväes meie väejuhid. Krahv Hermann Keyserling, Eestist pärit saksa kirjanik ja mõtteteadlane, käsitleb ühes raamatus eesti rahvuse tõusu iseseisvusele ja küsib endalt, kust tulid äkki selle rahva juhid. Krahv Keyserling leiab ka ise vastuse: "Need juhid elasid meie (sakslaste) keskel, ent meie ei mõistnud neid tähele panna..."

Üllatuslikem näide eestlaste organiseerimisvõimest on meie kiire omakaitse korraldus 1918. a. sügisel. Tõsi küll, Eesti mandri ja saarte mehed olid vanastigi kardetud sõjamehed ja julged meresõitjad, nendest kõnelesid kiitusega Gustav Adolfi ja Karl XII väejuhid; eelmine maailmasõda pärandas kaadreid ja tuhandeid väljaõpetatud lahingumehi. Ent eesti väeosad, mis formeeriti 1917. a. sügisel, laostati 1918. a. algul saksa okupatsioonivõimude poolt. Nad said oma tuleristsed sama aasta talvel Vabadussõjas. Ajutisel Eesti valitsusel oli 1919. a. veebruaris rohkesti tegu niihästi koduste "punastega" kui võõraste pealetungijatega põhjast ja lõunast. 1919. a. kevadel lõid meie väed tagasi kaugelt suuremad venelaste hulgad kui need, mis seisid Karl XII vastu Narva all. Tuletagem meelde, et samal ajal asus Läti rahvuslik valitsus Liibavis ja Läti kuulus tegelikult juba Nõukogude Vene süsteemi. Kui Eesti pind oli vaba vaenlastest, lõid meie väed 21. juunil 1918 koos lätlastega von der Goltzi Võnnu lahingus ja sundisid ta lahkuma Põhja-Lätist...

Nagu rahvaste ajalugu seati vanasti peatükkidesse nende kuningate ja keisrite nimede järgi, nii tähistame meiegi oma Vabadussõda kindral Laidoneriga, admiral Pitkaga ja üksikute väejuhtidega. Ilma juhita pole sõjaväge, aga niisamuti on õige, et

ainult hea sõdur loob suure väejuhi. Sõjaliste vooruste kandja on rahvas, tema geenius.

Vabadussõjalaste liikumine

Vabadussõjalased polnud mitte üksnes need, kes võitlesid kaevikutes, soomusrongides ja Pitka sõjalaevadel. Lahingumehed kandsid suurimaid ohvreid, nende erilisi teeneid tunnustasid Eesti rahvas ja riik. Vabadussõjalaste nime väärivad aga ka teised, kes olid tegevad riigikaitse organiseerimises, kõik need, kelle töö ja tahe olid lakkamatult suunatud ühele eesmärgile, luua Eesti vaba rahvusriik. 1931. aastal tekkiski meil nõndanimetatud vabadussõjalaste liikumine, mis haaras varsti suurema osa rahvast. Meie proportsionaalne valimissüsteem oli tekitanud Riigikogus hulga rühmi ja erakondi, kes riidlesid omavahel võimu pärast. Üleöö sündisid uued valitsused, ja need kukutati jälle mõne nädala pärast, koos riigipeaga, Riigivanemaga. Riigivõim näis olevat tänaval, ja meie naaber, Nõukogude Vene, arvas 1924. aasta talvel, et on kätte jõudnud paras silmapilk Eestit üle võtta. Ta eksis, sest 1. detsembri haarang likvideeriti kiire vastulöögiga, tuli kokku rahvuslik koondusevalitsus ja algas kohe liikumine põhiseaduse muutmiseks. 1931. aastal nõuti juba aina tungivamalt suurema võimuga riigipead, rahva poolt valitud presidenti. Nõuti ka, et rahvas võiks valida oma esindajateks teenetega isikud, mitte vaid erakondade kandidaate. Võistlus põhiseaduse muutmise kavade vahel kestis 1933. aasta sügiseni, siis sai suure enamuse vabadussõjalaste ettepanek. Siis aga lükkas võimulolev valitsus edasi niihästi presidendi- kui parlamendivalimised, maad valitseti erilise kaitseseisukorra abil. 1937. aastal sai Eesti jälle uue põhiseaduse kahekojalise parlamendiga ja riigivõim hakkas otsima toetust rahva poolt, tuge demokraatialt...

Jätame arutamata, kas oleksime meie 1939. aasta sügisel, Nõukogude valitsuse ultimaatumi puhul, ja eriti 1940. aasta suvel, Vene vägede sissemarssimise ajal, olnud suutelisemad

vastu panema, kui oleks säilitatud demokraatlik riigikord 1934. aasta märtsis. On vististi selge, et uut Eesti ründamist võimaldasid möödunud aastal hoopis teised, meie tahtest sõltumatud asjaolud.

Eesti iseseisvuse kindlustus

Eesti kui väikeriigi iseseisvuse kaitse oli loomulikult rajatud Euroopa seisukorrale, mis tekkis pärast maailmasõda, ja milline seisukord tugines omakorda nn. Rahvasteliidu süsteemile, see on, riikide solidaarsele vastutusele. 1939. aasta sügisel oli aga meile tähtsaim Läänemere riik, Poola, kokku varisenud; 1940. aasta kevadel oli Soome, pärast sangarlikku võitlust, sunnitud vastu võtma Vene tingimusi; Saksa, kes töötas koos Venega, blokeeris Läänemere; Rahvasteliidu asutajad ja toed, Inglismaa ja Prantsusmaa, võitlesid ise oma olemasolu eest. Eesti rahvas ei võinud selles seisukorras mõtelda vastupanule, vaid ainult sellele, kuidas säilida, jääda ellu.

Aga kas võime meie siingi, vabal Ameerika pinnal, millele juba langeb Euroopa hämar vari, kõneleda Eesti vabadusvõitluse jätkamisest? Millised eeldused võiksid olla selleks lähemas tulevikus?

Millised on meie rahva teened ja tiitlid, mis võiksid kaaluda meie kasuks tulevasel Euroopa ümberkorraldusel, pärast sõda?

Ülalmainitud inglise autor Reddaway kirjutab oma raamatus[1] Balti rahvastest järgmist:

"Kuna nende endised valitsejad (sakslased ja venelased) olid moodustanud totalitaarsed riigid, kes ohverdasid isikuvabadusi kollektiivse võimu altaril, lähenesid vabanenud rahvad kõrgemale Lääne tsivilisatsioonile ja demokraatiale, niipalju kui nende riigirajamise esimesed raskused seda üldse võimaldasid. Hinnates neid Lääne mõõdupuuga peab ütlema, et nende tõus oli tähtis saavutus inimkonna hüvanguks."

Suurte, Inglise ja Ameerika demokraatiate seisukohalt oleks siis Eesti ja teiste Balti riikide jaluleseadmine teretulnud. Pole

mingit kahtlust, et demokraatia võidu puhul ehitatakse üles uus Poola riik. Ilma vaba väljapääsuta Läänemerele poleks aga Poola kunagi eluvõimeline. Veel enam, Poola on eluliselt huvitatud Läänemere vabadusest, vabast sõiduteest ning vabadest rahvastest selle kallastikul. Eesti on Balti riikidest kõige rohkem mereriik. Ainult siis, kui Läänemeri on vaba ja juurdepääsetav meie sõpradele, on kujuteldav Eesti iseseisvuse kindlustus. Poola kui Läänemere riigi uuestisünd on meie rahvale suurima tähtsusega. Eesti peab tulevikus liituma tihedamalt kui enne Läänemere rahvastega, kes on tema olemasolust ise huvitatud, ning lootma mingisugusele rahvusvahelisele ülemvõimule, milline meile näis olevat Rahvasteliit ja mille asemele peab uus Euroopa leiutama uue, tõhusama jõukoonduse.

Eesti ja Vene

Ent Eesti pole mitte vaid Läänemere riik, ta on ka loomulikult värav Venemaale. Kuna ükski sõda ja rahuleping ei saa muuta meie maa geograafilist asendit, siis kehtib sobiva ja püsiva vahekorra loomine Venemaaga meie välispoliitika tähtsama ülesandena. Sellest on olnud teadlikud kõik demokraatlikud Eesti valitsused, sest sellest oli teadlik eesti rahvas, kes kuulutas meie Maanõukogu kaudu 1917. aasta detsembris, et Eesti ja Vene vahekorrad määratakse lõplikult hiljem, vabal kokkuleppel. See kokkulepe näis olevat saavutatud Tartu rahulepinguga 2. veebruaril 1920. Nagu teada, loobus Nõukogude valitsus selles lepingus igaveseks Vene suveräniteedi õigustest ja igasugustest nõudmistest Eesti rahva ja ta maa-ala vastu; Eesti aga loovutas Venele meresadamate kasutamise ja muid majanduslikke eesõigusi, ning keeldus toetamast Vene vastu sihitud kavatsusi, niihästi sõjalisi kui poliitilisi. Selle lepingu kui ka kõik teised kokkulepped, mis sõlmiti hiljem selle täienduseks, murdis Nõukogude valitsus möödunud aasta juunis. On tõenäoline, et see sõnamurdja valitsuskord langeb kas sisemiste või väliste vapustuste tõttu. Ent riikide ja rahvaste moraaliga on niisama

kui kõlbluse eeskirjadega eraisikute vahekorras: nende toetuseks vajame seadusi ja sundabinõusid. Eesti riigijuhid ja diplomaadid talitasid õieti, kui nad koostasid 1918. aastal suure Läänemere liidu kava ja soovitasid teistele Balti riikidele, koos Soomega, sõlmida rahu Venemaaga ühiselt. Kui see tookord äpardus, siis mitte sellepärast, et mõte olnuks ekslik. Vene rahvale, kui see kord loobub maailmavallutaja kommunismi-idee levitamisest ja temale kasutust imperialismi poliitikast, peaks olema arusaadav, et tema arvuliselt nõrgemad naaberrahvad otsivad kokkuleppe vormi, milles lepinguosalised oleksid enamvähem võrdsed. Venemaa kui tohutute loodusvarade ja võimaluste maa majanduslikust ja kultuursest ülesehitusest on huvitatud kogu maailm. Meie ei saa hetkekski seda unustada – ega tahagi unustada. See suur maa elab praegu läbi oma sisemist kriisi, eraldatuna kogu muust maailmast. Eesti ja teiste Balti rahvaste kogemused on näidanud, et bolševistliku Nõukogude valitsusega pole võimalikud mingisugused kokkulepped. Kui aga võidab demokraatia, siis langeb ka Nõukogude Liidu praegune totalitaarne kord ja algab uus ajajärk selle rahvaste elus. Õigusele ja vabale koostööle rajatud Venemaa vahekord oma naaberriikidega on siis kergesti kujuteldav. Meie peame kõigiti kaasa aitama, et see sünniks, sest selles on meie rahva vabaduse ning heakäekäigu suurim kindlustus.

RAHVUSTUNDEST SÕJAS JA RAHUS

Rahvustunne on üks inimkonda juhtivaid tegureid

Ühisteoses "Püsiva rahu probleeme" ("The Problems of Lasting Peace") loetlevad endine USA president Herbert Hoover ja USA suursaadik Hugh Gibson seitset dünaamilist jõudu või tegurit, millest olenevad sõda ja rahu. Need tegurid on:

Maailmavaatelised, ideoloogilised: kristlus, kommunism, fašism, natsism...

Majanduslik jõud.

Rahvuslus (natsionalism).

Militarism.

Imperialism.

Hirmu, viha ja kättemaksu tunded, ning lõpuks –

Rahutahe, nagu see end väljendab ristiusu õpetuses, ning nagu seda loodeti organiseerida Rahvasteliidus.

Need jõud on püsivad ja jäävad kehtima ka pärast käesolevat maailmasõda.

Mis on rahvuslus, natsionalism?

Rahvustunne põlvneb inimsoo ürgsemaist instinktidest ja on sügavamaid inimese hinges. See areneb ühise tõu, rassi tundest, mis väljendub ühises keeles, usus, rahvaluules, traditsioonides, kommetes, kirjanduses, kunstis, ühistes kannatustes ja vägi-

* Kokkuvõte kõnest New Yorgi Eesti Haridusseltsis 15. novembril 1942.

tegudes, ühistes ideaalides kui ka eelarvamustes. Isamaalisus, patriotism põhineb perekondliku ühtekuuluvuse tundel, armastusel sugurahva, oma kodu, oma kodumaa vastu. Mehed võitlevad oma kolde, oma kodu, oma lipu eest...

Sellest rahvuse ja tõu tundest hoovab vägev ja ürgne tahe – olla vaba võõra valdusest. Rasside vallutamine, allaheitmine ongi üks vägevamaid sõja põhjuseid. Rahvad on ikka ja kõikidel aegadel püüdnud iseseisvuse – enesemääramise õiguse poole. Võõra surve vaid karastas nende hingesid, virgutas vastupanu. Tuhandeid aastaid inimsoo ajalugu on märgitud sõdadega iseseisvuse eest.

Ei vaibu rahvustunne lahingutes ega sõjakaotustes. Iga sõda ja iga rahutegemine vaid süvendab seda tunnet. Need, kes on oma sõjalaulude helidel ja oma lippude taga sammunud võitlusse oma kodu ja rahva eest, kui need, kes leinavad oma poegi, mehi, vendi ja vara, ei nõustu vabatahtlikult loobuma iseseisvusest, olgu nad võitjad või võidetud. Ükski inimene ei taha olla teise ori, ükski rahvas teise käsualune. Ainult kergemeelsed sõnadetegijad või ülbed valetajad võivad seletada, et eesti ja teised Balti rahvad liitusid vabalt, omaenda tahtel Venemaaga, või et nad eelistavad nüüd elada igavesti Saksa võimu all!

Iseseisvuse liikumine, organiseeritud vastupanu välissurvele lõpeb varem-hiljem sõjaga. Selgem näide sellest on Eesti Vabadussõda 1918.–1919. aastail. Iseseisvus, vaimne ühtekuuluvus, oma rahvuskultuuri väljaarendamine loovad uusi vaimuvarasid teaduse, kunsti, muusika, kirjanduse alal, uusi saavutusi sotsiaal- ja majanduselu aladel. Selleks on jällegi lugematuid näiteid Eesti iseseisvuse ajast, mis oli kahekümne aasta kestel peaaegu katkestamatu tõus kõrgeimale elutasemele, mida on eesti rahvas oma tuhandeaastase ajaloo kestel kunagi sooritanud. "Rahvuslus selle sõna paremas mõttes on ülim rahuldus," ütleb Herbert Hoover.

Äärmuslik rahvuslus, niisamuti kui äärmuslik isiksus, on aga hädaoht rahvale ning edule. Niisamuti kui üksikud isikud, indiviidid püüavad end elus maksma panna, nii ihkavad ka rahvad, rassid ekspansiooni, au ja võimu. Indiviid, kodanik

tunneb sellest rahuldust, kui tema kodumaa ala kasvab ja selle prestiiž, aupaiste tõuseb. Päikese all kordub palju asju, ja me teame ajaloost, et rahvad, kes on tänapäeval vaevatud ning tagakiusatud, kujutlesid end omal ajal Jumalast väljavalitutena, see on, eesõigustatud rassina. Apostel Paulusel, kes oli Rooma kodanik, oli raskusi oma sugurahva juutidega, kes ei suutnud taluda, et Paulus võis kõrvutada neid kreeklaste ja roomlastega – kui väärsetega... Jeesuse Kristuse ajastul ootas juudi rahvas tõeliselt uut Iisraeli riiki, milles Messias kui Jehoova maapealne esindaja olnuks riigipea, kõik juudid selle riigi täisõiguslikud kodanikud, teised rahvad aga – selle riigi alamad. Palestiinas olnuks selle maailmariigi pealinn... Nagu näeme, pole juutide õgija Adolf Hitler leiutanud midagi uut: ta vaid omastas kahe tuhande aasta eest juudi marurahvuslaste peades mõlkunud mõtte ning ehitas sellele oma absurdse ja verise "tuhandeaastase Saksa riigi" doktriini. Hitleri "ülemrassi" õpetus on absoluutselt sobimatu ristiusu õpetusega, mis kohtleb kõiki inimesi kui võrdseid Jumala ees ja ei tunnusta ühegi rassi eesõigusi teiste üle.

Maailmas oli enne käesolevat sõda üle kuuekümne iseseisva rahvusriigi. Inimkonna ühistunde sügavuses mõõnab igaühel meist oma kodumaa tunne, oma isamaa huvi üle kõige. Pole kahtlust, et see tunne säilib, et sellega tuleb arvestada igas sõja- kui ka rahukavas.

Eestlus

Mis puutub eriti Eestisse, siis kirjutas inglise kirjanik Hampden-Jackson oma raamatus "Estonia", et pole üldse paremat paika rahvusluse uurimiseks kui Eesti. "Siin," ütleb ta, "võib näha töötamas seda batsillust (rahvustunnet), mis oli visa küllalt, et üle elada seitse sajandit võõra rassi valdust; mis elas üle saksa suurnikud ning vene kubernerid; mis oli tugev küllalt, et vastu panna Esimese maailmasõja lõpul bolševismi invasioonile, siis Saksa invasioonile, ning taas bolševismi invasioonile; ning ikka

veel võimas küllalt, et asutada Vabariiki ja seda ülal hoida kõigi katsumuste kiuste kahekümne kahe aasta kestel. Võib pooldada või mitte pooldada natsionalismi, ent keegi ei saa seda ignoreerida. Eesti laboratooriumis on parim võimalus uurida seda võimsat tegurit."

Eesti sügav rahvustunne, mida kandis kogu rahvas: talunikud, linnaelanikud, haritlased, oli tõepoolest neid tegureid, mis hoidis eesti rahvast hääbumast Esimeses maailmasõjas, kus Eesti annus oli üle kümne protsendi rahva üldarvust; see tunne hoidis teda hukkumast vene punase revolutsiooni möllus, tõi ta välja võitlusvalmina esimese Saksa okupatsiooni alt. Vabadussõtta läks peaaegu relvadeta eesti rahvavägi muidugi ka teiste tõekspidamiste eest: kaalul olid peale oma nime ja keele, usu ja maailmavaate veel oma talud, oma maa, igapäevane leib – ja elu. Ent on selge, et ilma sügava rahvustundeta, ilma loomusunnilise vastupanuta uuele võõra valdusele poleks saanud teoks see suurim saavutus meie rahva ajaloos. Selle tagajärg oli hämmastav, sest Eesti-Vene sõda ja sellele järgnev Tartu rahu osutusid pöördepunktiks niihästi tolleaegsete liitlaste-suurriikide kui ka Nõukogude Vene poliitikas.

Mis on siis eesti rahvuspära, mis eristab meie rahvast teistest rahvastest?

Laseme veel kord kõnelda meie sõpra Hampden-Jacksonit:

"Eestis võlub (võõrast) kõigepealt ta rahvas, selle visadus ja sitkus, selle energia ja fatalism, selle rahu ja loomulik taip. Seda võlu ei suuda kirjeldada ühe ränduri sulg. Aga kui meelde tuletada kõiki invasioone ja võõra surve katsumisi, mida on eesti rahvas üle elanud, ilma et ta oleks murdunud või kibestunud, ilma et ta oleks kaotanud oma võimeid omavalduseks ning sallivuseks (teist tõugu kaaskodanike suhtes), siis tunned kohustust sellest kirjutada." Ja veel ütleb seesama kirjanik:

"Tallinna Toompeal võib lehvida tsaari kotkas, Saksa, kommunistide või Eesti enda sini-must-valge lipp. Poliitiline režiim

võib-olla vahel liberaalne, vahel kergelt autoritaarne või koguni totalitaarne; majandussüsteem võib sõltuda vahel Venest, Saksast või Inglismaast, ehk toetuda omaenda talupojamajandusele. Kõik need on vaid välised märgid, mis olenevad tingimustest välisilmas, teisel pool Eestit. See, mis püsib eestlastes, on nende ühtekuuluvuse tunne (*a feeling of belonging together*). See tunne keelas eestlasi (vanal ajal) sõdimast üksteise vastu (nagu tegid seda naaberrahvad). See tunne elas üle maa ja rahva jagamised kuueteistkümnendal sajandil ja ulatus üle "Eesti" ja "Liivi" kubermangude kunstlike piiride. Too tunne oli, mis sai üheksateistkümnendal sajandil natsionalismi nime ja mis lõi (kahekümnenda sajandi algul) Eesti riigi. Natsionalism võib kaduda (või muuta nime), rahvuspiirid võivad saada segi aetud, ent tunne, et eestlased kuuluvad ühte, jääb, ja seda peab tunnustama kui realiteeti Euroopa organismis…"

Eks ole teiegi, armsad kuulajad, New Yorgi Eesti Haridusseltsi ja Ülemaailmse Eesti Ühingu liikmed, elavad tunnistajad sellele, et Hampden-Jacksonil on õigus, et eestlaste ühtekuuluvuse tunne ei jää maha kodumaa piirile, vaid läheb kaasa kõikjale, kuhu asuvad eestlased. See tunne on sisse imetud emapiimaga ja see ei kao üheski sõjas. Ümberpöördult, rahvustunne üha kasvab ja vaid karastub uute kannatuste tules.

Kas on väikerahvastel tulevikku?

Kahtlejad hinged ehk suurushullustajad imperialistid küsivad, mis kasu on õieti inimkonnal väikestest rahvastest ja millele võiksid need rajada oma lootuse iseseisvusele.

Kadunud inglise kirjanik H. A. L. Fisher vastas sellele, et peaaegu kõik, mis on hävimatult väärtuslikku meie tsivilisatsioonis, on tulnud väikerahvastelt – Vana ja Uus Testament Juudamaalt, Homerose poeemid Kreekast, renessansikunst Itaaliast, kodanikuõigused vanalt väikeselt Inglismaalt jne. Inimväärtuste hindamine kaalu ja hulkade mõõdupuuga, nagu seda tehakse uuema aja poliitilises ajaloos, on täielikult vale, ütleb Fisher. Ja

tõepoolest: kui võtta näiteks väikerahva soomlaste osa muusikas ja arhitektuuris (nimetame vaid Sibeliust ja Saarineni!), siis on see võrdselt palju suurem kui hiiglaslikul Venemaal. Euroopa tööstuses ja rahanduses oli kaheksamiljonilise Belgia rahva osa palju suurem kui nii mõnelgi suurriigil. Samaarvuline hollandi rahvas lõi 70-miljonilise impeeriumi. Taani kõrgemate rahvakoolide süsteem on kättesaamatuks ideaaliks Inglismaale. Vabas Eestis oli ülikooliharidusega kodanike protsent (iga 332 elaniku kohta üks üliõpilane) suurim maailmas. Eestis polnud multimiljonäre ameerika mõistes, ent üldine elustandard oli seal ja teistes Balti riikides võrratult kõrgem kui Nõukogude Venes. Olime järele jõudmas Skandinaavia väikeriikidele, kes on eeskujulikud kultuuri ja demokraatia kodud. Eks ole kummaline, et käesolevas maailma möllus on just väikeriigid Rootsi ja Šveits kui saarekesed, väljaspool sõda ja sotsiaalseid revolutsioone?

Oma keel

Lõpuks veel üks näide rahvustundest. 1937. aasta rahvaloendamisel selgus, et eesti rahvast kõnelesid peale eesti keele veel 250 tuhat kodanikku vene keelt, 117 tuhat saksa, 20 tuhat inglise, 12 tuhat prantsuse keelt jne. Võõrkeeleoskuse poolest olid eestlased juba tsaaririigi aegu esirinnas. Neile olid siis avatud võõra kultuuri allikad, ja üleminek oma väikekeelelt mõnele suurkeelele olnuks võrdlemisi kerge asi. Ent huvitaval kombel levis omakeelne kultuur üha rohkem, sedamööda kuidas levis rohkem võõrkeelte tundmine rahva seas. Eesti keel on Johannes Aaviku ja Villem Grünthali ajast, peamiselt iseseisvuse aastatel, viimistletud instrumendiks, mis kõlbab kõikidele teaduste aladele ning kõrgluulele. Tartu ülikool oli 1919. aastast peale eestikeelne ülikool. Eesti noorsugu 18. ja 25. eluaasta vahel omandas mitte üksnes rohkem teadmisi, vaid ka oskust väljendada enda mõtteid sõnas ja kirjas. Kuigi Tallinna leheärides võis leida kõiki tähtsamaid välismaa ajalehti, kümnekordistus eesti ajakirja-

de arv ja nende eksemplaride hulk; kirjanduslike toodete arv ületas iseseisvuse ajal kõik, mis oli enne trükitud eesti keeles, see on, 15. sajandist saadik. Võiks ütelda, et eesti rahvas õppis võõrkeeli selleks, et end väljendada paremini, ilusamalt ja sügavamalt omaenda keeles. Eesti keel, Jakob Hurda "Vana Kandle", Kreutzwaldi "Kalevipoja", Carl Robert Jakobsoni "Isamaa kõnede", Lydia Koidula, Jaan Tõnissoni, Tammsaare, Tuglase, Gustav Suitsu, Marie Underi ja Grünthal-Ridala keel kasvas, kaunines ja süvenes, see ei kustu enam iialgi, nagu ei kustu enam eesti iseteadvus, rahvustunne!

Ameerika ja Eesti

Kuna mul on õnn kõnetada teid suurima läänekultuuri rahvaste koonduse, Ameerika Ühendriikide suurimas linnas, ja kuna Ameerika Ühendriigid on praegu kõikide vabadustihkajate rahvaste, suurte kui väikeste suurim lootus, siis on tähtis teada, kuidas suhtuvad Ameerika valitsus ja rahvas väikerahvaste küsimusse, rahvusprintsiibisse.

Möödunud maailmasõja aegu võttis Ühendriikide valitsus, eriti president Woodrow Wilson, endale kohustuse toetada rahvaste enesemääramise õigust ja omavaldust, seega üldiselt rahvusprintsiipi. Ameerika ja ta liitlaste võidu järel saavutasid iseseisvuse viisteist rahvast, nende seas Soome, Balti riigid ja Poola. Käesolevas sõjas võttis Ameerika endale uuesti selle kohustuse. On kindel, et sõja lõpul saavad oma iseseisvuse või vähemalt omavalitsuse mitmed teised Euroopa ja Aasia, võib-olla ka Aafrika rahvad. President Roosevelti ja Briti peaminister Churchilli ühine deklaratsioon 13. augustist 1941, nõndanimetatud *Atlantic Charter**, on mõeldud kõikide mandrite rahvaste kohta. Selles rahvaste vabadusekirjas on öeldud, et Ameerika ja

* Atlandi harta

ta liitlased taotlevad "tagasi anda suveräänsed õigused ja oma valduse nendele, kellelt see ära võeti võimuga". See tõotus käib niihästi belglaste, hollandlaste, luksemburglaste, prantslaste, norralaste, taanlaste kui ka soomlaste, eestlaste, lätlaste, leedulaste, poolakate, tšehhide ja teiste kohta. Ühendriigid ongi juba oma mõjupiirkonda kuuluvale Filipiinide rahvale kindlustanud iseseisvuse.

On ilmne, et Ameerika Ühendriigid, kellele langeb suurim vastutus uue maailmakorra püstitamise, majanduse ülesehitamise ning parema julgeolekusüsteemi eest, paneb neile rahvastele ette teatud tingimused rahvaste ja riikide vaheliseks k o o s t ö ö k s. Paljude silmis on eeskujuks Šveitsi liidu, Helveetsia Konföderatsiooni vorm, mis on säilitanud sajandeid ta mitmekeelse rahvastiku – sakslaste, prantslaste, itaallaste jt. õnneks ning kogu maailma rahulduseks. Mis puutub eriti Eestisse ja ta lõunapoolsetesse naaberriikidesse Lätisse ja Leedusse, siis on need oma iseseisvuse sünnist peale suvatsenud luua endi vahel tihedama liidu, mis tugineks koostööle teiste demokraatlike naaberriikidega ning jõulisemale ülemaailmsele organisatsioonile, kui oli seda Rahvasteliit. Need rahvad on ka tänapäeval valmis igasuguseks koostööks, mis kindlustaks tõhusamalt vaba isiku õigusi ja nende kui ka teiste rahvaste vaba arengut, rahu ning heakäekäiku. Nad lükkavad aga energiliselt ja surmapõlgusega tagasi kõik katsed, nii sõjalised kui diplomaatilised, neid tagasi lülitada Vene või Saksa süsteemi, sest nagu nende rahvaste tuhandeaastased kogemused näitavad, tähendaks see parimal juhul vaimset varjusurma, halval aga isegi füüsilist kadu. Enesetapjaid rahvaid ei tunne maailma ajalugu. Sellevastu aga näib olevat Looja seadus, et iga liik, iga elav ollus võitleks oma isiksuse ja omapära säilitamise eest. Seda elukäsku tahame täita ka tulevikus!

KAS ON ATLANDI DEKLARATSIOON VEEL KEHTIV?

[---]

Atlandi deklaratsioon* koostati teatavasti kolme aasta eest Ühendriikide presidendi ja Briti peaministri poolt kui kahe suurima demokraatliku riigi sõja ning rahu eesmärkide kava. See dokument kirjutati samal aastal, 1941, alla kõikide sõjaliidus olevate Ühendatud Rahvaste, nende seas Venemaa poolt. Ja mida määras too deklaratsioon? Muuseas seda, et kõik rahvad, kelle suveräniteeti ja maa-ala puutumatust on rikutud käesolevas sõjas, peavad saama tagasi oma suveräniteedi, samuti, et allakirjutanud valitsused ei otsi käesolevas sõjas mingisuguseid maade või muid suurendusi oma riikide kasuks. Üldise juhtmõttena tunnustati veel, et sõja algust tuleb lugeda 1. septembrist 1939, see on päevast, mil Hitler ründas Poolat. Niisiis oli ilmne, et kõigepealt tuleb üles ehitada P o o l a kõigi ta suveräniteedi ja maa-ala õigustega. Tagantjärele tühistati veel Müncheni kokkulepe, mis tehti 1938. aasta sügisel Inglismaa, Prantsusmaa ja Saksa vahel T š e h h o s l o v a k k i a kulul; Moskva konverentsil (oktoobris 1943) kuulutati välja A u s t r i a iseseisvuse, ning Põhja-Aafrika konverentsil (detsembris 1943) K o r e a iseseisvuse restaureerimine kui tulevase rahu eesmärke, ja Teheranis anti uus lubadus I r a a n i l e tolle "iseseisvuse, suveräniteedi ning territoriaalse puutumatuse" kohta. Vene vägede lähenedes Poola piiridele läks aga järjest akuutsemaks Poola riigi küsimus, kuna Vene näis eelistavat Poola pagulasvalitsusele Londonis enda loodud "Poola rahvusnõukogu" Moskvas, ning väljendas

* ehk Atlandi harta

11. jaanuaril 1944 kavatsust võtta Vene valdusse üle poole Poola riigi territooriumist 13 miljoni elanikuga, mis inkorporeeriti Nõukogude Liitu 1939. aasta oktoobris, pärast Vene-Saksa kokkulepet Poola jagamise ning teiste "mõjupiirkondade" kohta. Sama kokkuleppe põhjal "inkorporeeriti", nagu teame, üks aasta hiljem Eesti, Läti ja Leedu.

Tuletame veel meelde, et pärast Saksa-Vene sõja ålgust, kui Vene vajas ise abi kõikide teiste poolt, nimelt 30. juulil 1941, kirjutas Nõukogude Liidu saadik Londonis kadunud Poola peaministri Sikorskiga alla kokkuleppe, mille järgi Vene loobus oma nõudmistest Ida-Poola suhtes. Samal ajal deklareerisid Inglise ja Ühendriikide valitsused, et nemad pole kunagi tunnustanud muudatusi Poola riigi maa-alal, mis on tehtud 1939. aasta augustist peale. (Samuti pole needsamad valitsused kunagi tunnustanud Balti riikide ülevõttu Nõukogude Liitu.)

22. veebruaril 1944 esines aga Briti peaminister Churchill suure kõnega oma parlamendis ja väitis, et tema arutanud Teheranis Staliniga muuseas ka Poola tuleviku küsimust. Ta kuulnud heameelega Stalinilt, et see soovib "tugeva, laostamatu ning iseseisva Poola kui ühe juhtiva Euroopa riigi loomist ja alalhoidu". Samas aga toonitas Churchill, et Briti valitsus polevat kunagi garanteerinud mingit Poola riigi piiri, ja et kuna Vene on käesolevas sõjas kaotanud miljoneid inimesi ja ta maa-ala on väga rüüstatud, siis on Venel õigus nõuda kindlustusi tulevate kallaletungide vastu lääne poolt. Tema isiklikult tundvat, et Vene nõudmised ei lähe kaugemale "kui see, mis on mõistlik ja õige", ja Staliniga leppinud ta kokku, et Poola võib saada vastutasu Saksa maa-aladest "niihästi põhjas kui läänes". Et seda sisendust kooskõlastada Atlandi deklaratsiooniga, lisas Churchill, et too deklaratsioon ei anna mingisuguseid õigusi Saksale, see on, ei keela liitlastel tahtada Saksa maa-alaga nende äranägemist mööda.

Poola valitsus Londonis on seni tagasi lükanud ettepaneku loovutada osa oma riigist tulevase karunaha jagamise vastu Saksa kulul. Poola on mitme rahvusega riik, ent sedasama on Vene, kelle enda ametliku statistika järgi (1934. aastast) vaid

52, 91 protsenti tema rahvastikust on venelased. Kui Poola valitsus söandakski anda üle Venele oma riigi rahvast ligemale 8 miljonit ukrainlast, valgevenelast ja juuti, saades selle vastu umbes sama palju sakslasi, siis ei tõstaks see põrmugi tulevase Poola riigi tugevust ega garanteeriks ta maa-ala puutumatust – hoopis ümberpöördult. Peale selle tähendaks selline vahetuskaup seda, et Poola ise tunnustab ja legitimeerib oma maa jagamist 1939. aasta sügisel Saksa ja Vene vahel.

Meil on väga palju põhjuseid jälgida Poola küsimust suurliitlaste ees tähelepanu ja murega. Kallaletungi tõttu Poolale puhkes Teine maailmasõda. Poola asus 1939. aasta sügisel enda kaitsele kui Inglismaa ja Prantsusmaa liitlane, kellele lubati abi ja toetust. Kuigi need liitlased ei suutnud aidata Poolat, olid poolakad juba 1940. aastal esimeste väljaõppinud ja sõjas kogenud lenduritena ja sõduritena Inglismaal, ja on praegugi oma paarisaja-tuhandelise väega liitlaste ridades tähtsal kohal. Poola riigi kadu 19. sajandi algul tiivustas reaktsiooni ja imperialismi tõusu Euroopas, tema häving 1939. aasta lõpul võimaldas Venel tungida kallale Soomele ja asuda kolme Balti riigi ülevõtmisele. Pole küll ühtegi piiri- ja rahvastiku-küsimust, mida Vene võiks ette tuua Eesti, Läti ja Leedu riikide vastu. Ent ometi nõuab ta neid just niisamuti kui Poolat enda "julgeoleku" huvides. Kus oleks piir neil huvidel? Briti tähtsama poliitilise kuukirja "The Nineteenth Century" peatoimetaja Voigt kirjutab veebruarinumbris, et Eesti, Läti ja Leedu riikide häving ning Poola ja Rumeenia amputeerimine tähendaks üle 22 miljoni eurooplase üleandmist võõra võimu alla. "Ja need annekteerimised oleksid vaid miinimum Vene nõudmistest," ütleb ta. Tõepoolest, senini avalikuks tulnud Vene territoriaalsed nõudmised eelmises maailmasõjas näitavad, et Vene nõudis juba siis suuremat osa Euroopast enda valdusse, ja et tolleaegsed suurliitlased, Inglismaa ja Prantsusmaa, sallisid neid nõudmisi salalepingutes vaid hirmust teise maadeahnitseja, Saksa keisririigi ees. Tsaar Peetrist saadik, kelle kuulus "testament" maailma jagamise kohta pole vist mitte poliitiline müüt, on Vene ihad jäänud endisteks üle kahesaja aasta. Neid on sallitud aegajalt olude sunnil ja

püütud kohe tühistada, kui muutus olustik. Ei ole loogiline mõtelda, et ühe ainuvalitseja, Saksamaa vastu peetakse sõda vaid selleks, et kogu Euroopast saaks vaid üks Nõukogude Liit.

Vene "realistlik" Atlandi deklaratsiooni käsitamine ja peaminister Churchilli olupoliitiline kõne on Ameerika avalikku arvamist tublisti häirinud. "Viimased sündmused on tekitanud kahtluse, kas on *Atlantic Charter*'i põhimõtted ja nendest tuletatud seletused veel kehtivad või mitte. Ja sellepärast on oluline, et Ameerika hääl tuleks kuuldavale selgel viisil, kuna vastasel korral võib juhtimine Ameerika käest libiseda täielikult," väljendab "N. Y. Timesi" juhtkiri 4. märtsist.

Kuna Poola ja Balti riikide küsimus puudutab otseselt kogu tulevase Euroopa saatust, siis oleks loomulik loota, et Ühendriikide valitsuse senine seisukoht, mis taotles president Roosevelti sõnul "õiglast ja püsivat rahu kõikide rahuarmastajate riikide, suurte ja väikeste, ühesuguse suveräniteedi alusel", pääseb maksvusele veel käesoleva sõja kestel, hoolimata mõnedest päevahuvidele kohaldatud suurkõnedest.

9. märtsil 1944

SAN FRANCISCO PÕHIKIRI

Berliini-Potsdami nõupidamiste salapärasuse kõrval jääb varju teine sündmus, millel öeldi olevat "suurim ajalooline tähtsus" Ameerika välispoliitika kohta: Ühendatud Rahvaste põhikirja kinnitamine Ühendriikide senatis.

Seitseteistkümmend päeva kestnud ja äsja lõppenud New Yorgi lehekandjate streigil oli vast see hea tulemus, et poliitilistest sensatsioonidest tülitamata inimesed võisid jälle kord rahulikult järele mõtelda kõikide asjade relatiivse tähtsuse ning kalduvuse üle. "Suurim maailmas", "tähtsaim ajaloos" osutus kolme nädala järel äkki tavaliseks asjaks, mis on ajaloos väga palju kordunud. Viissada aastat enne Kristust ütles üks Kreeka mõttetark, et "sõda on kõikide asjade isa", see on: kõik tekib üksteise vastu käivate antagonistlike jõudude võitlusest. Neid antagonistlikke jõudusid ja fenomene loodeti pärast Esimest maailmasõda ohjeldada Rahvasteliidus, mille põhikirja aluseks võeti rahvaste ja isikute üheõiguslus, kõikide rahvaste õigus "vabadusele ja õnnele", nagu nüüd öeldakse. Olid ette nähtud vastastikune kaitse ja sundabinõud kallaletungija vastu, sunduslik rahvusvaheline kohus, majanduslik, sotsiaalne ja kultuuriline koostöö. Segarahvastikuga riikides pidid olema kaitstud vähemusrahvaste õigused, koloniaalriigid pidid andma aru oma valitsemisest Liidu täiskogu ees. Ja oli endastmõistetav, et nagu Liit taotles õiguse ja rahu kaitset rahvaste vahel, nii pidid üksikutes riikides maksma kodanikuõigused, riigikord pidi olema õiguslik ja demokraatlik. Kui 1920. aastal Liitu vastu võeti Soome ja 1921. aastal Eesti, Läti ja Leedu, eksamineeriti nende esindajaid Genfis enne tublisti põhiseaduse, rahvusvaheliste kohustuste ja vähemuskaitse alal.

Nüüd ütlevad ühed, et Rahvasteliit nurjus sellepärast, et selle selja taga polnud tegelikku jõudu, mis võinuks ära hoida uue maailmasõja. Teised väidavad, et Liidu nurjumise peapõhjuseks polnud mitte füüsilise jõu puudus, kuna seda jõudu võinuks koondada kogu maailmast ühe rahurikkuja vastu, vaid pigem Liidu asutajate Euroopa suurriikide vastutustunde ja tahte puudus, nende "vana mentaliteet", mis nägi Liidus vaid asutust oma rahvusliku poliitika sihtide taotlemiseks. Liidu "sündimise viga" oli veel see, et kuigi Liidu algatajaid ja selle põhikirja koostajaid oli Ühendriikide president Woodrow Wilson, keeldus Ameerika senat seda põhikirja kinnitamast, ja algas Ameerika mandril kohe vastuolu kahe võimukeskuse: Genfi ja Washingtoni vahel. Inglismaa suhtus kahtlustavalt ja takistavalt Prantsusmaa püüetesse luua kontinentaalset Euroopa liitu Rahvasteliidu raamis, sõlmis aga sellevastu eri-merelepingud Saksaga ja Jaapaniga. Ameerika investeeris tohutuid kapitalisid uuesti relvastuvasse Saksasse, kes lahkus Liidust; Jaapan, nähes, et teda keegi ei tule takistama, alustas kallaletungi Hiinale; Itaalia vallutas Abessiinia ja Albaania; Vene tungis kallale Soomele ning siis koos Saksaga Poolale. Briti ja Prantsusmaa peaministrid sõitsid 1938. aastal Müncheni, andsid Hitlerile vabad käed Tšehhoslovakkia suhtes – ja avasid tee uuele Euroopa sõjale... Niisiis polnud Rahvasteliidu pankroti põhjuseks mitte selle struktuur ja põhikiri, vaid tõsiasi, et ei leidunud suurriikide seas selle põhikirja kaitsjaid.

Millist paremust tõotab San Franciscos loodud "Maailma Rahu ja Julgeoleku Organisatsioon"?

Eelmise sõja aegu avaldati president Wilsoni "14 punkti", mis püstitasid rahvaste enesemääramise õiguse ja olid aluseks vaherahule 1918. aasta novembris. Käesolevast sõjast on säilinud vaid väga ebamääraselt Roosevelti-Churchilli ühine teadaanne, nõndanimetatud Atlandi deklaratsioon, mis lubas samuti rahvastele enesemääramise õigust, täielikku iseseisvuse tagasiandmist neile, kellelt see iseseisvus on võetud võimuga (Balti riigid ja Poola!), isegi majanduslikku koostööd võidetutega. Selle deklaratsiooniga ühinesid hiljem kõik Ameerika-Inglismaa liitlased

"ühendatud rahvad", nende seas Nõukogude Liit. Atlandi deklaratsioonist või selle põhimõtetest ei leidu aga midagi San Francisco põhikirjas. Viimase algataja oli Ameerika, tooniandja San Francisco konverentsil aga Venemaa, kes oli vahepeal vallutanud suurema osa Euroopast ja kelle tõttu ei saanud konverentsist osa võtta ei Poola, Inglismaa esimene liitlane, ei võidetud Soome ega "vabastatud" Eesti, Läti ja Leedu. Kõrvale jäeti ka sõjas erapooletud riigid: Rootsi, Šveits, Iiri, Portugal ja Hispaania.

Käesoleva kirjutise raamistikku ei mahu Ühendatud Rahvaste põhikirja (*Charter*) üksikasjaline liigendus, kuna selles dokumendis, millele alla kirjutasid 26. juunil viiekümne valitsuse (nende seas Nõukogude Ukraina ja Valgevenemaa!) esindajad, on 19 peatükki, 11 paragrahvi ja üle 9000 sõna teksti, seega kaks korda rohkem, kui oli Rahvasteliidu Põhikirjas (*Covenant*). Prof. Felix Morley arvates ei ole selle dokumendiga loodud organisatsioon ei unioon, liit, föderatsioon ega ka tavaline kaitseliit, vaid pigem mõne suurriigi direktoorium, mis peab kontrollima "suveräänselt võrdsete" riikide organisatsiooni sõjas loodud uue võimukorra alalhoiuks. Tõsi küll, uuel organisatsioonil on oma täiskogu ja juhtiv nõukogu (*Security Council*)*, nimeliselt peaaegu seesama, mis oli Rahvasteliidul. Tegelikult on aga siin täiskogu osa hoopis teisejärguline ja nõukogus on otsustav sõna viiel riigil. Kuna nendest viiest on Hiina ja Prantsusmaa poliitiline erikaal praegu väga ebamäärane, siis otsustavad uue maailmakorra üle Ameerika Ühendriigid, Briti ja Venemaa. Uue organisatsiooni peasekretärile on ette nähtud suuremad volitused, kui neid oli Rahvasteliidus. Kui see peasekretär juhtub olema Nõukogude Liidu esindaja ja kommunistliku erakonna liige, siis võib "rahu ja julgeoleku" ning "demokraatia" küsimustes ette näha väga omapäraseid seletusi ja ettepanekuid.

* *Security Council* – Julgeolekunõukogu (ingl.)

Rahvasteliitu astujatelt riikidelt nõuti, et need pidid tegema liidule teatavaks kõik oma lepingud ja kokkulepped teiste riikidega. Ühendatud Rahvaste põhikirja ratifitseerimise momendil ei ole mitte avalikult teada, mida õieti otsustati Teheranis ja Jaltas ja mis sünnib praegu Berliini konverentsil. Endise presidendi Herbert Hooveri arvates vooliti juba Teheranis ja hiljem Jaltas maha Atlandi deklaratsiooni õilsad põhimõtted, ja ei leidu uues põhikirjas ei rahvaste ega kodanike õiguste deklaratsiooni, seal on vaid sisendus, et sellist deklaratsiooni tuleks "soodustada". Ei saa selle põhikirja alusel ka takistada kallaletungisõda suurriikide vahel, kuna suurriigid jätavad endale keelu-(veto-)õiguse küsimuste kohta, mis neid võivad tülitada. Põhikirjas puudub isegi definitsioon selle kohta, mida tuleb mõista kallaletungi all...[1]

Kuid hoolimata kõigist neist puudustest, soovitas H. Hoover San Francisco dokumendi ratifitseerida ("N. Y. Times", 19. VII 45), kuna see jätvat vähemalt võimaluse arutada rahu probleeme riikidevahelistel konverentsidel ja sundivat leiutama meetodeid, kuidas lahendada tülisid rahulikul teel. Sellest võivat tekkida kõnekoda maailma avalikule arvamusele...

Need väited, kuigi heatahtlikud, ja mehelt, kes on põhjalikult uurinud Genfi Rahvasteliidu tõusu ja languse põhjusi, ei ole veenvad. Genfi liidus oli lepituse vaimu ja uue loomingu vaimustust. Uus organisatsioon ei tee heaks ühtegi ülekohut, pigemini konsolideerib käesolevat seisukorda mõneks ajaks. Võime end vaid lohutada lootusega, et kuna Ühendriigid on San Francisco liidu algatajad ning esimesi kinnitajaid, siis Ameerika omaenda huvides arendab sellest tulevikus õige rahuinstrumendi.

26. juulil 1945

KIRI LONG ISLANDILT

Mõtlen vahel, kes loeb kõiki neid poola, belgia, hollandi, taani, rootsi, prantsuse, ukraina ja isegi korea ajakirju ning bülletääne, mis kuhjuvad mu lauale ja mis taotlevad sedasama eesmärki kui meie oma balti väljaanded. Kuid sellest hoolimata tuleb jätkata, pidevalt ja lakkamatult. *Scripta manent*, kiri ei kao, usuti juba antiikmaailmas.

Eesti ja teiste väikerahvaste saatus on sõltuv suurtest maailmasündmustest. Võtab muidugi aega, enne kui nende sündmuste tagajärjed saavad mõistetavaks isegi võitjatele suurrahvastele. Aatompommi leiutamine ja selle drastiline tarvitamine Kaug-Ida sõja lõpul oli iseendast selline "pomm" kogu inimkonnale, et ohvrite surmakarjete ja sõgedate parastuskisa sekka kostis algul vaid väga vaikselt Vatikani lehe märkus uue "apokalüptilise" hävitusvahendi kohta, mis võivat pöörduda ühel päeval leiutajate endi vastu. Siis tulid arglikud seletused leiutajatelt-teadlastelt, varsti avalik protest Ameerika kirikute juhtidelt (preestrid, pastorid ja rabid), ning äsja Ühendriikide Teaduse, Filosoofia ja Usu Konverentsi avaldused. Sellel konverentsil öeldi, et inimesed on teinud hüppe sajanditest ette, ilma et nad oleksid suutelised ette nägema hüppe tagajärgi. "Inimese säilimine maakeral on nüüd absoluutselt sõltuv sellest, kas ta suudab ära hoida uut sõda," arvas üks Kongressi liige Mr. Cousins. Keegi ei usu tõsiselt, et aatompommi valmistamise saladus võiks jääda vaid Ameerikasse ja Inglismaale. Küll aga ennustatakse, et see leiutis revolutsioneerib lähemate aastate kestel mitte üksnes sõjapidamise viisid, vaid ka kogu tööstuse ja majanduse, võrdselt umbes tule ja elektrijõu avastamisega inimeste

poolt. Kõigepealt peaks küll uus leiutis igastama*, heitma *ad acta*** kõik senised väited "strateegilistest piiridest" ja miljonivägedest (*manpower*)***, millega põhjendati imperialistlike suurriikide poolt väikeriikide vallutamisi ja "inkorporeerimisi", või millega trumpas Venemaa oma liitlasi Moskva, Teherani, Jalta ja Potsdami konverentsidel.

Alfred Nobel, dünamiidi leiutaja ja muude lõhkeainete vabrikant, asutas sihtkapitali maailmarahu edendamiseks. Franklin D. Roosevelt, kes määras kaks miljardit dollarit aatompommi valmistamiseks, suri, ilma et tal võimaldunuks minna avama uut maailma rahuorganisatsiooni San Franciscos. Saja kolmekümne aasta eest märkis Napoleon Bonaparte – kahjuks alles maapaos – oma päevikusse: "Mina tahtsin võita Euroopat relvadega, kuid seda ei saa võita muul teel kui veenmisega, vaimsete vahendite abil..."

Kas oleme midagi juurde õppinud? Ameerika kirjanik ja poliitik S. Baker kirjutas ühes raamatus, et kui San Francisco, "see omakasu ja roima, luksuse ja viletsuse linn" hävines 1906. aastal peaaegu täielikult kohutava maavärina kaudu, siis muutusid selle linna järgijäänud kodanikud korraga headeks, ligimest armastavateks inimesteks. Nad otsustasid kõrvaldada oma linnast kõik halva ja ülekohtu. Kuid möödus vähe aega, ununes "maaväringu armastus" ja jälle hakkas maksma "džungliseadus".

Ei või just ütelda, et siinpool Atlandit ja Vaikset ookeani oleks süvenenud see džungliseadus. Sõda peeti kaugetel väljadel ja meredel, Ameerika manner jäi katastroofist puutumata ja "psühholoogilise sõja" propageerijad kaebasid vaenutegevuse kestel, et ameerika inimeses pole veel õiget viha vaenlase vastu! Aga ka "maavärina armastus" ei haara veel suuri hulkasid selsamal maakauguse põhjusel. See võiks muutuda siis, kui tulevad koju

* igama – iganenuks muutma
** heitma *ad acta* – tagajärjeta jätma
*** *manpower* – inimmaterjal, inimressursid, elavjõud (ingl.)

miljonid sõdurid, kes on näinud kaasinimeste ääretut viletsust Euroopas ja Aasias. Eralduspoliitikaga ja eilse päeva geopoliitiliste kavatsustega peaks igatahes olema lõpp. Ameerika inimene elab nüüd, nagu inimesed mujal maakeral, kolmekordses maailmas: minevikus, olevikus ja võimalikus. Ja midagi inimlikku pole temale enam võõras.

Igatahes mitte inimisiku vabadus, mille kaitseks koondavad end tähelepandaval viisil mitmesuguste usuliste ja sotsiaalsete vaadetega inimesed, organisatsioonid ja kirikud. Tõele au andes peab ütlema, et katoliiklased, keda Ühendriikides umbes 35 miljonit, on kõige solidaarsemalt ja tõhusamalt välja astunud isiksuse ja väikerahvaste eluõiguste eest kogu sõja kestel, ja ei ole ma siin näinud ühtegi katoliiklikku ajakirja, mis oleks näiteks heaks kiitnud Balti riikide vallutamise Vene poolt.

Teine, õige kindel, kuid väiksemaarvuline rühm on "vana kooli" liberaalid ja sotsialistid, kelle häälekandjatest mainime "New Leaderit" ja "Human Eventsi", kelle seas on kogenud mehi, isegi hea koguke endiseid kommuniste, ja kes usuvad nüüd peaaegu paavstlikult, et "tõsine rahu pole mitte matemaatiline resultaat jõudude proportsioonist, vaid oma sügavamas mõttes moraalne ja õiguslik protsess".

Kas see teadmine suudab luua pinna vastutusele, seda näeme, kui on veidi jahtunud praegu veel kehtiv sõjaaegne meeleolu ja läinud kõige paberi teed kindralite ja poliitikute sõjalepped. Ameerika rahva seas on veel arusaamist sellest, et see, kes on tugev, peab olema õiglane.

Ameerika on tugev ja ta rahvas on vaba. Suur tehnoloogiline revolutsioon, mille Ameerika avas aatompommiga, ei tarvitse siin tuua inimese orjastamist.

Olles vaba ja võimas, võib Ameerika avada tee vabadusele Euroopas.

EESTI MAAPAOS

Eestlasi olevat praegu Rootsis ja Briti, Ameerika ning Prantsuse okupatsioonitsoonides Saksamaal umbes 110 000 hinge. Veelgi suurem hulk meie rahvast on vallutaja Vene võimude poolt välja viidud, deporteeritud või vangistatud, ja nende õnnetumatega õnnetute seas ei ole teistel kontakti, ega ole nad suutelised ise endi eest kostma. Vaba Eestit esindavad siis võrdlemisi väike hulk ennesõja-aegseid "väliseestlasi" ja Teise maailmasõja tõttu kodumaalt lahkunud DP-d.

Oma DP-de kohta võime ütelda suurima rahuldustundega, et nad on oma käitumisega, meelekindlusega ja kultuuriga oma rahvast esindanud hästi. DP-de koonduslaagrid ei ole ehitatud füüsilise ja vaimse tervise lätteks, ja "vaestemaja õhkkond", mille üle kurdavad mõned pagulaste kirjad, olnuks nagu endastmõistetav. Kuid ometi on neis laagreis tekkinud omaabi organisatsioonid, koolid, muusikaseltsid, teatrid, ajakirjad, isegi kooperatiiv-äriettevõtted. On korraldatud laiema ulatusega kongresse ja kunstinäitusi. Hoolimata igapäevase leiva ja kehakatte muredest, pole suikunud välispoliitiline mõtlemine, vaid on näiteks Balti rahvaste koostöö alal andnud tulemusi, mida ei saavutatud isegi vabades Balti riikides: ühine Eesti-Läti-Leedu ülikool Hamburgis!

Välja arvatud mõni kutseline viriseja ja laimaja, kõnelevad kõik lääneliitlaste sõjaväelased, ajakirjanikud ja UNRRA* ametnikud sümpaatiaga ja lugupidamisega meie rahvast maapaos.

* UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) – Ühinenud Rahvaste Abistamis- ja Rehabilitatsioonivalitsus

Pole jäänud tähele panemata seegi fakt, et 110 000-st eesti DP-st on käesoleva aasta veebruarini vabatahtlikult kodumaale tagasi läinud vaid 16 isikut. See näitab, et meie inimesed teavad, mille eest nad väljas on, ja et lugematud vintsutused ja mõjuavaldused pole suutnud muuta nende tõekspidamisi ega tahet nende eest kannatada ja võidelda. Isegi suur repatrieerimise optimist, UNRRA direktor La Guardia, pidi tunnustama pärast "baltlaste" laagrite külastamist, et baltlased ei lähe tagasi ja sellega tuleb arvestada kui tõsiasjaga ("N. Y. Times", 21. augustist).

Võib selle üle vaielda, kas oli Norfolki, Miami ja Buenos Airese sadamatesse sissesõitnud meestel põhjust end tunda sedavõrd ohustatud, et maksis riskida enda, naiste ja väikeste laste eludega kalapaatides Rootsist Ameerikasse. Kuid see julge retk on sooritatud, eesti ookeanivallutajad kirjutasid Ameerika ajalukku uue lehekülje muistsete "palverändajate" loo jätkuks ja ületasid kaugelt 180-tonnilise "Mayfloweri", mis tuli 108 pagulasega Inglismaalt ja heitis ankru Cape Codis septembris 1620. Meie paatkondade kaptenid, mehhaanikud, üliõpilased, äri- ja majateenijad, kes ütlesid ameeriklastele lihtsate sõnadega, et nad purjetasid välja ulgumerele otsima vaba maad, külalislahket rahvast ja tasuvat tööd, võitsid tõesti "Mayfloweri" järeltulijate südamed, ja on tõenäoline, et nad saavutavad võidu ka Ameerika karmi immigratsiooniseaduse üle. Nad panid kõnelema endast ja oma kannatajast rahvast ajalehed, kirikud, poliitilised erakonnad, ja lõpuks USA presidendi! Nad on tõelised palverändajad inimese vaba enesemääramise ja iidse asüüliõiguse eest.

Kuigi eestlasi tuntakse üldiselt kui väga isekaid inimesi, kirjutas Hampden-Jackson oma raamatus "Estonia", et just nende ühtekuuluvustunne olevat iseloomustav ja päästev eestlusele. Selle tunde säästmisele ongi rajatud meie lootused mitte üksnes oma rahvuse säilitamiseks, vaid ka oma iseseisva rahva, natsiooni õiguste täielikuks ennistamiseks. Kaks aastat kõige kriitilisemal ajajärgul on meie inimesed ja organisatsioonid võinud tegutseda Rootsis. Oleks suur kaotus meie rahva asjale, kui

meie vaimne keskus saaks Rootsist teisale asetatud või koguni laostatud.

Kogu Euroopa praegune staatus on ajutine ja selle tõttu omab Balti riikide "inkorporeerimise" mittetunnustamine Suur-Briti ja Ameerika Ühendriikide poolt väga suurt tähtsust. See on tunnistus eesti rahva peremeheõiguste peale, mille hoidjad on kodurahva sundvaikimise ajal meie seaduslikud esindajad välismail, koos meie organiseeritud pagulaskonnaga. Suurte arvude ajastul ei üllataks küll ka meie ligi 100 000-line pagulaspere üheskoos kedagi oma hulgaga, ent selle hajumine mitmesse maailmakaarde nõrgestaks teda sisemiselt, kuna väheneksid või kaoksid hoopis tunnusmärgid, mis eestlasi maapaos eraldavad muust DP-de massist: emakeelne kirik, kool, kirjandus, ajakirjandus, ühiskondlikud organisatsioonid. On ehk paratamatu, et pagulastest Rootsis ja Saksamaal paljud peavad otsima endale uut asukohta väljaspool Euroopat. Kuid on vist võimalik vältida siirdumist eksootilistesse maadesse, kus isikuvabadus on alles väga nõrgalt kaitstud, uute iseteadlikkude rahvusgruppide tekkimist aga lausa kardetakse. Meie aja inimesele on asumaa õiguslik ja sotsiaalne kord tähtsamad kui selle maastik ja odav maapind. Kahjuks on vaid üksikuid maid nagu USA, kus riigivõim ei aja mingit tasalülitamise ja ümberrahvustamise poliitikat, kus assimileerumine sünnib loomulikult, ilma et keegi pruugiks varjata oma keelt ja päritolu, või oma poolehoidu sugurahvale. Kui Ühendriikide immigratsiooniseadus muutub liberaalsemaks, võib see väga palju mõjutada teiste maade suhtumist Euroopa pagulaste kasuks.

Võitlus pagulaste kui rahvusvahelise õiguse kaitsealuste eest käib nüüd uue Rahvasteliidu, LRO täiskogus. Kuna kõik UNRRA hooldamisel olevad Euroopa DP-d on põgenikud Nõukogude võimu all olevatelt maa-aladelt, on Nõukogude püüe sundida kõiki "koju" minema või jätta neid ilma igasugusest kaitsest ja toetusest. See rünnak DP-dele ilmselt nurjub Lääne demokraatiate kindla vastuseisu tõttu. Kuid sellega ei ole veel lahendatud pagulaste tuleviku küsimus. Et demokraatlikud suurriigid, esirinnas USA, muutuksid võõraste-vastuvõtlikuks, selle eest

töötavad siin juba mitmed usulised ja humanitaarsed ühingud. Palju oleneb aga sellest, kuivõrd on pagulaste endi organisatsioonid suutelised esitama positiivseid ideid ja konkreetseid kavu oma seisukorra lahenduseks. Septembrikuus esitati Briti ja USA valitsustele 18 000 allkirjaga eesti pagulaste memorandum Eesti iseseisvuse taastamise kohta. Mulle tundub, et seda tuleks täiendada käesolevates oludes rakendatava kavaga.

Long Island, 10. novembril 1946

MÕTTEID VAIMU PÜHAL

Kuulates või lugedes evangeeliumi, peame ikka jälle imetlema seda ammutamatut allikat, mis on jootnud inimeste hinge ja viljeldanud nende vaimu juba 1900 aastat. Peatükkide seas, mis jutustavad nii eepiliselt-kainelt Inimesepoja elukäigust siin maa peal, on Apostlite raamatu 1. ja 2. peatükk ilusamaid kokkuvõtteid ristiusu tuumast ja doktriinist. Seda liigutavam veel, et esmakordselt ristiusu ajastul, esimesel nelipühal pärast Kristust, võime meiegi küsida, nagu küsisid apostlid Jeesuselt enne püha vaimu väljakallamist: "Issand, kas Sa seekord ehitad üles Iisraeli riigi?" Ja Jeesus vastas: "Teile ei ole antud teada ajad ja tähtpäevad, mis on Isa valduses. Kuid teie saate olema minu tunnistajad Jeruusalemmas, Juuda- ja Samaariamaal, ning kõikjal maa peal" (Ap. teg., Luuka I, 7–8).

Iisraeli rahvusriigi taastamine sünnib praegu vaevas ja vaenus, veres ja tules, ja keegi ei tea veel, kas on saabunud õige aeg ja tähtpäev. Kuid Kristuse õpetus, mida hakkasid kuulutama lihtsad Galilea mehed püha vaimu väljakallamisel nelipühil, on levinud üle maailma. Küll ei ole veel maailm kristlik, veel ei tunneta kõik inimesed, et nad on ühe Isa lapsed, et teise õigust elule ja vabadusele ei tohi hävitada võimuga. Tundub koguni, et oleme tagasi aegades, mil Tiberius oli Rooma riigi keiser, Pontius Pilatus Juuda kuberner ja Herodes Galilea maavalitseja. Tõe ja vabaduse kuulutajad ei ole tänapäeval julgemad oma elu eest, kui nad olid Jeesuse päevil...

Ent siiski! Võime ütelda koos apostel Peetrusega, et meie pojad ja tütred saavad kõnelema prohvetite viisil, et meie noormehed saavad nägema nägemusi ja meie vanad mehed oma unelmate täideminekut. Neile, kes ütlevad, et Eesti on olnud kakssada aastat Vene riigi osa ja seega kaotanud õiguse iseseisvusele, võime vastata, et juudi rahvas oli kaks tuhat aastat laialt pillutatud üle maailma, oli teiste seas kas vaevalt sallitav või rõhutud rahvus, kuid ärkab nüüd taas iseseisvale elule keset maailma ajaloo pöörasemat keerist! Ärgu olgu meis ei üleolemise ega kadeduse tunnet Loojast nii heldelt annetatud juudi rahva suhtes. Ümberpöördult: kummardame selle rahva hävimatu elujõu ja usu ees oma tulevikku. Ja ütleme endale: kui see ime sündis Iisraeli rahvale, miks siis mitte meile, kelle isade-emade unelmad olid reaalsus alles üheksa aasta eest ja kelle poegade-tütarde nägemusse on kujutelm vabast Eestist lõikunud kustumatu pildina!

Vaimu pühal palume, et ka meie suudaksime kuulutada oma rahva kisendavat häda ja õiglasi püüdlusi kõigis keeltes kõigile rahvastele, ja tõotame, et meile usaldatud päranduse, Eesti vabaduse õiguse, anname edasi oma lastele ja lastelastele.

Long Island, 16. mail

EUROOPA SÜNNITUSVALUD

Luksemburg...

Nendele, kes arvavad kõiki Euroopa hädasid, eriti majanduslikke, tekkivat väikeriikidest, võiks pidada tõhusa loengu Luksemburgi üle. Selle suurhertsogiriigi maa-ala on 999 ruutmiili (Eestil 18 353) ja rahvaarv on 285 000. Pigistatud kokkuvarisenud Saksamaa ja pankrotis Prantsusmaa vahele, oli see tilluke riik okupeeritud ja paljaks röövitud kahes maailmasõjas, kuid on tänapäeval jälle edasijõudnumaid maid maailmas. Kõik sõja hävituse jäljed on kadunud, liiklemisteed paremas korras kui kunagi enne, kaupa, eriti ameerika kaupa kõikjal külluses. Luksemburgis kehtivad kõik demokraatlikud vabadused, kuid valitsuse kriisid on seal tundmatud: peaminister Pierre Dupong ja välisminister Joseph Bech, keda mäletame vähemalt 15 aastat, on ikka veel oma kohtadel. Kuid... meeleolu Luksemburgis on segatud uhkusest ja hirmust, kirjutab üks inglise vaatleja. Uhkus oma rahva töökuse ja korraarmastuse üle olevat kõigiti arusaadav; hirm aga tuleb sellest, et "raudeesriide" maailm on kõigest 200 miili eemal ja üldine seisukord niisama häiriv kui aastal 1938. On tähelepandav, et alles 1945. aastast peale on Luksemburgil oma sõjavägi, mida valitsus kavatseb tõsta 15 000 meheni...

Paneuroopa

Samuti väärib märkimist, et üks esimesi Paneuroopa liikumise toetajaid ja finantseerijaid oli üks Luksemburgi terasekuningaid juba 25 aastat tagasi. Luksemburg on tolli- ja majandusliidus

Belgiaga ja Hollandiga, ja sellele liidule (Benelux) osutatakse kui tulevase Euroopa liidu rakukesele ja eeskujule. Omal ajal, 28 aasta eest, taotlesid samalaadilist liitu, tookord õieti ilma mingi eeskujuta, kolm Balti riiki, ja ajaloolises perspektiivis võib vist küll ütelda, et oli eksitus seda teostamata jätta, kuigi iga üksik Balti riik võis end oma edukuse poolest enam-vähem kõrvutada Luksemburgiga.

Traagiline on Euroopa kui ka teiste rahvaste ajaloos, et liidu kavad tekivad vaid kriitilistel momentidel, uute ohtude ootel. Euroopa liidu idee võis tekkida Karl Suure, "lääne keisri" päevil, 9. sajandi algul, kui tolleaegset Euroopat ähvardas araablaste vallutus. Üks tema järglasi, Napoleon Bonaparte, leidis tuhat aastat hiljem, pärast oma pööritavat tõusu ja äkilist langust, et seda suurt kava võiks vast teostada vaimu, kuid mitte mõõga läbi. Adolf Hitler võinuks teha sama kokkuvõtte enne surma, Berliini rusudel. Jälle on Lääs ohustatud Ida hordidest. Paneuroopa liikumisest, mille algatas poolausterlane-pooljaapanlane hr. Coudenhove-Kalergi 28 aasta eest, on saanud liikumine Euroopa Ühendriikide sihis, seekord briti "imperialisti" Winston Churchilli ja Ameerika Ühendriikide eestkostmisel. Kui Coudenhove-Kalergi kord oma memuaare hakkab kirjutama, siis ta vististi mainib, kuidas ta 1928. aasta suvel koos Kreeka, Soome ja Eesti saadikutega Pariisis külastas peaminister Aristide Briand'i, et temale sisendada Paneuroopa mõtet ja paluda seda ette kanda Euroopa valitsustele. Briand nõustus, ja 1930. aasta sügisel oli Euroopa uniooni* kava Rahvasteliidu ees. Selle kava uurimiseks ja teostamiseks moodustati Genfis alaline Euroopa komisjon, kuid Briand suri küllalt vara (1932. aastal), et mitte näha oma valulapse täielikku hääbumist. Tol ajal kõneldi, et vastuvoolu kandja ei olnud mitte üksnes Inglismaa, vaid ka Šveits, kelle suurmaaomanikud kartsid oma põllusaaduste hindade langust, kui teostuks Euroopa liit ja kaoksid tollipiirid! Ent

* s.o. Paneuroopa

Dunkerque'i päevist, juunist 1940 on Euroopa-teadvus Inglismaal tublisti kasvanud ja Paneuroopa bürood, mis olid viimase sõja ajal *New York University* juures, on jälle Coudenhove kodus Gstaadis, Genfi järve ääres.

Euroopa Kongress

Seal asutati möödunud aasta septembris* Euroopa Parlamentlik Liit, mis pidas oma kongressi 1.–4. sept. s.a. Interlakenis. See väga kehvalt publitseeritud kongress pidi olema ettevalmistuseks ametlikule Euroopa Kongressile, mille otsustas kokku kutsuda Prantsuse valitsus käesoleval sügisel, kuid mis arvatavasti edasi lükatakse tuleva kevadeni. Interlakeni ettepanekutele, mis sisaldavad tulevase liidu konstitutsiooni põhimõtteid, on alla kirjutanud mitteametlikud esindajad Austriast, Taanist, Prantsusmaalt, Britist, Saksast (lääne), Kreekast, Itaaliast, Hollandist, Türgist, Rootsist ja Saarimaalt, ning kongressi peasekretär Coudenhove-Kalergi. Protokollides pole mainitud esindajaid ega vaatlejaid Soomest, Balti riikidest, Poolast ega teistest Euroopa maadest, mis on praegu Nõukogude Liidu mõjupiirkonnas. Kongressist osavõtjate arvates peaksid tulevasse Euroopa föderatsiooni kuuluma asutajate liikmetena peale eelmainitud maade veel Iirimaa, Island, Luksemburg, Portugal ja Šveits. Kuna föderatsiooni vastuvõtu tingimuseks oleks, et riigil on parlament, mille üks koda vähemalt oleks valitud üldise hääleõiguse alusel, siis on 28 miljoni elanikuga Hispaania väljajätmine ilmselt poliitiline oportunism, sest niihästi Portugalis kui Hispaanias maksab autoritaarne riigikord korporatiivsete esinduskogudega. Tähelepanu väärib ka Šveitsi allkirja puudumine kongressi otsustel...

Küsimus on nn. Lääne-Euroopa föderatsioonist, millega võivad liituda tulevikus teised riigid, kui nad omavad vabalt valitud rahvaesindust ja valitsust. Euroopa Ühendriikidega liituksid ka üksikute riikide mõju all olevad maad teistel mandritel, eeskätt Aafrikas (Euafrika!), ja föderatsioon ise oleks eeljärk ühendatud maailma valitsusele...

* 1947

Kui mõtleme, et isegi sõjaliitlased Briti, Prantsusmaa, Belgia ja Holland, kes peaksid loomulikult moodustama uue liidu tuuma, said Prantsusmaa vastuseisu tõttu vaevu kokkuleppele ühise staabiülema (marssal Montgomery) küsimuses, siis tundub tee ka poole Euroopa liiduni olevat pikk ja konarlik. Euroopa tundmus elab esiotsa vaid üksikute nägemuses, tegelikkude poliitikute meelest on ikka veel tähtis, kas nende maa ja, mis peaasi, nemad ise, saavad uues liidus mängida esimest osa. Euroopa Ühendriigid ei sünni siis mitte vabast tahtest ja südamesoojusest, kuid võivad tekkida kiirelt, olude sunnil, uue maailmakatastroofi kartusel. Paistab, et suur osa liidu mõtte õhutamises on Ameerikal, kelle toetusest oleneb praegu Euroopa julgestus ja majanduslik ülesehitus. Nn. Trumani doktriin ja Marshalli plaan ühelt poolt, ning presidendikandidaadi kuberner Thomas Dewey' selge sõnavõtt ühendatud Euroopa eest teiselt poolt näitavad, et see on Ameerika välis- ja julgestuspoliitika tähtsamaid taotlusi.

Ameerika hoiak

"Varem või hiljem peame – kas see meile meeldib või mitte – kasutama Saksamaad Lääne kaitsmiseks ja aitama seega jalule seada jõudude tasakaalu Euroopas" kirjutab tuntud ameerika strateegiline ajakirjanik Hanson W. Baldwin. Meenutades Balti riikide, Balkani, Poola ja Tšehhoslovakkia vallutamist, ning hukka mõistes senist järeleandmise poliitikat, sõnas kuberner Dewey oma kõnes 30. septembril: "Need on juba sündinud asjad. Need kurbmängud on juba juhtunud... Küsimus on: mis ootab meid ees?" Ja kõneledes ühendatud Euroopast kui tugevast "kolmandast võimust" USA ja Nõukogude Liidu vahel, "kelle rah-

vastiku koguarv on umbes kaks korda suurem USA rahvast, ja kellel on kasutada suured loodusvarad," mõtles Th. Dewey ilmselt vaid Marshalli plaani 16-le riigile koos Lääne-Saksamaaga. Silmapaistvaim ja üldiselt tunnustatud välisasjade ekspert republikaanlaste erakonnas on senaator Vandenberg. Kuulame, mis ta ütleb: "Ameerika üksi on suuteline maailma juhtimiseks, et säästa vabu hingesid, vaba kõnet, vabu valimisi ning vabu riike. Meie ei tohi aga endid ja omi võimeid sel alal üle pingutada. Kui seda teeksime, väriseksid vabaduse tuled siin ja igal pool. Kuid meie ei keeldu ühestki teostatavast koostööst nende lootuste täideminekuks, millele elavad kõik mehed ja naised" (ringhäälingu-kõnest 4. okt.).

Ja meie?

Niisiis: mitte uusi järelandmisi ja teiste rahvaste väljamüüki, nagu Münchenis 1939, Jaltas, ja Potsdamis 1945. Kuid ka mitte suuri deklaratsioone, nagu Atlandi harta, mille teksti ei leidu enam isegi "World Almanacis"! Aidata kõigepealt säästa neid, kes veel osutavad mingit vastupanuvõimet ja liitumise tahet. Rahvad "tasakaalu" eesriide taga tulevad järjekorda siis, kui avaneb võimalus "teostatavaks koostööks". Sellest peaksime järeldama, et vajame endi vabadusvõitluses ettenägelikku strateegiat ja parajal hetkel otsustavat taktikat. Kogemusi endisest Euroopa komisjonist ja Rahvasteliidust tuleb täiendada möödunud kaheksa aasta ja käesoleva momendi õppetükkidega. Ja liituda rohkem kui kunagi enne nendega, kelle mured ja püüdlused on sarnased meie omadega. Olgugi ühendatud Euroopa vaid pettepilt, senikaua kui sellest on sunnitud eemale jääma 150 miljonit eurooplast, peame siiralt soovima, et liituksid omavahel vähemalt need Euroopa rahvad, kes on veel vabad ise määrama oma tulevikku. Isegi kui kommunistliku Venemaa edasitung seisma pandaks mõnel teisel teel, ei oleks organiseerimata Euroopa homme mitte paremas seisukorras kui septembris 1939.

Soovist ja sümpaatiast meie poolt on aga vähe. On õieti märgitud, et Churchill oma üllitatud memuaarides libiseb vaid mõne lausega üle Vene kuritegudest Ida-Euroopas ja ei leia ühtegi tõsiselt kahetsevat sõna nende ohvrite suhtes. On ka pigem *lip-service**, kui mõni tegev poliitik tänapäeval veel meelde tuletab Poolat ja harva Balti riike. Rahutus homse päeva pärast valdab ka ajakirjandust ja "sündinud tõsiasjade" üle tiheneb unustuse linik. Veel on aga Ida- ja Kesk-Euroopa rahvastel, vähemalt nende liikmetel siinpool vaheseina võimalusi end kuuldavaks teha. Euroopa liidu arutlemine on selleks paras moment. Keegi ei takista neid lavastamast oma Interlakeni kongressi kas Potomaci, Hudsoni või Thamesi kaldal. Üksikult oleme vaid nõrgad hääled ükskõiksuse kõrbes.

7. oktoobril 1948

* *lip-service* – silmakirjalik austus (ingl.)

LÄÄS JA IDA

Fakte ja ennustusi

Nelja riigi välisministrite konverents kestis Pariisis neli nädalat ja lõppes "viigiga": USA, Briti ja Prantsusmaa jäid küllalt solidaarseks, et mitte teha sobimusi Saksamaa või mõne teise riigi kulul, kuid "lääs" ei osutunud veel küllalt tugevaks, et sundida Nõukogude Liitu muutma oma senist suunda Euroopas. Lääne-Saksamaa põhitus* kestab edasi, Berliini väljanäljutamises on Moskva ilmselt läbi kukkunud, kuid Saksa rahulepingu ja sellega ühes Saksamaa restaureerimise küsimused on endiselt lahtised. Ja neid lahti hoida näiski olevat Vene eesmärk sellel konverentsil, mis tuli kokku Moskva ettepanekul. Ühendriikide välissekretäri Dean Achesoni pressis avaldatud hinnangu järgi olevat see tagajärjeta konverents siiski näidanud, et Lääs on kasvanud tugevamaks ja et Nõukogude Liit "võitluses Euroopa hinge eest" on pealetungi asemel asunud kaitseseisukorda. Kuna aga Vene ei tahtnud loovutada ühtegi positsiooni Ida-Saksamaal ja eriti Berliinis, olnud igasugune tõeline kokkulepe võimatu. Lääs soovib, et sakslased võiksid varsti astuda vaba Euroopa ellu teistega ühesuguste õigustega, Venemaa aga kaotaks igasuguse kontrolli Ida-Saksa maa-alal, kui ta nõustuks selle kavaga. Jääb järgi vaid faktiline *modus vivendi*, ja sellegi suhtes oli minister Achesoni arvamus, et miski ei garanteeri selle

* põhitama – kindlustama

kehtivust – kui venelased tunnevad end olevat suutelised seda katkestama. Kokkuvõte? "Ei saa olla seisakut selles asjas. Kas läheme edasi või astume tagasi. Kui edasi, siis suurema pingega ja kindlusega. Meie peame ratifitseerima Atlandi pakti ja teostama sõjalise abistamiskava Euroopas. Minu veendumus on, et Euroopa rahvad on valmis minema edasi suure julgusega, kuid nemad eeldavad, et meie talitame samuti. Kui meie seda teeme, siis kasvab Lääne võim ja mõju. Ja siis on suuremaid võimalusi lahendada küsimusi, mis jäid seekord otsustamata Pariisis. Kui me seda ei tee, siis arvan ma, et libiseme tagasi..."

Veidi optimistlikum oli president Trumani seletus 21. juunil, mis märkis positiivse tulemusena Austria rahulepingu võimalust ja kergendatud kaubavahetust Lääne ja idapoolse Saksamaa vahel. "Pariisi koosolekute tagajärjed näitavad, et peame oma poliitikat jatkama rahulikult ja kindlalt, mis on ainus tee luua eeltingimusi rahuks ja vabaduseks maailmas," kinnitas ka president.

Ühe kvalifitseeritud vaatleja, Anne O'Hare McCormicki üldmulje Pariisist on, et konverents, koos Nõukogude Liidus tekkinud ebamäärase seisukorraga, tunduvalt vähendas hirmu Vene agressiooni ees ja eemaldas seega otsese sõjakartuse. Euroopa kontinendil ei kardetavat mitte niipalju sõda kui Ameerika depressiooni. "Inimesed on selle üle praegu niisama närvlikud kui nad olid kommunismi võidu kartusest aasta või kaks tagasi," kirjutab mrs. McCormick.

Ametlikult vähemalt seda depressiooni Ühendriikides ei tunnustata. Atlandi pakt kõikide selle tulemustega saab kindlasti enamuse Kongressis, ja Kongressi ees on nüüd uus presidendi ettepanek (Trumani kava punkt neli): abistada tehniliselt ja sotsiaalselt vähearenenud maid maailmas, saates sinna nõuandjaid ja investeerides Ameerika kapitali. Nendel maa-aladel – Aafrikas, Lähis-Idas, Aasias, Mehhikos, Brasiilias ja mõnel maal Euroopas – elab umbes poolteist miljardit inimest, kelle aastane sissetulek on läbisegi 41 dollarit ja ostud Ameerikast 70 senti aastas *per capita*. Lääne maades on sissetulek keskmiselt 389 dollarit ja ostud USA-st 5.80 dollarit hinge pealt. Sellejuures on

inimese keskmine eluiga arenenud maades 63 aastat, Indias ainult 27 aastat! Põhjuseks on alatoitlus ja viletsad tervishoiutingimused, mida loodetakse parandada põllumajanduse ratsionaliseerimisega ning tervishoiu tõstmisega.

"Strateegilistest" toorainetest vajab USA eriti mangaani, ja seda saadi peamiselt Venemaalt. Nüüd on avastatud suured mangaaniladem ed Brasiilias, mis ootavad vaid kapitali.

"Human Events" avastab veel Washingtonis arutletud kava – asustada mõni miljon Tšehhoslovakkiast, Poolast ja Ida-Saksast väljatõrjutud sakslast Argentiinasse, Austraaliasse ja Brasiiliasse, millised maad vajavad töökäsi oma päratute maa-alade ülesharimiseks. Seda ettevõtet finantseeriks rahvusvaheline pank (*World Bank*) ja vastuvõtjad maad tasuksid laenu maaparanduse ning tööstuse sissetulekutest, kuna USA müüks põllutöömasinaid ja ehitusmaterjale uutele asulatele ning toimetaks asunike ülevedu oma laevadel...

Ameerika suured kavatsused maakera taustal ei ole dikteeritud mitte üksnes poliitilistest kaalutlustest kommunismi leviku vastu või ärimehelikust väljavaatest oma tööstuse kasuks, vaid ka kartusest, et pankrotis Euroopat ei suuda Ameerika oma Marshalli plaaniga üksi jalule tõsta, kui uus "Atlandi Ühisus" ei avasta uusi laialdasi turge. Senini on Lääne-Euroopasse, peamiselt Inglismaale investeeritud juba 17 miljardit dollarit. Võistlus dollarite pärast hakkab mõjutama Euroopa poliitikat: Pariisi konverentsi päevil kuuldus, et Inglismaa ja Prantsusmaa näeksid meeleldi Saksamaa kaubanduslikku läbikäimist Nõukogude maadega – ainult sellepärast, et Saksamaast kardetakse varsti võistlejat Lääne-Euroopas ja Ameerikas...

Unum Corpus Christianum...

Kolme aasta eest kirjutas Melvin Lasky "New Leaderis": "Relvastatud jõugud hulguvad Poola metsades ja väljadel, tappes ja riisudes... Tšehhid hävitavad sudeetlasi, poolakad sakslasi, venelased poolakaid... Seal on surmalehka Euroopas. Peaaegu

kõikjal on õhk täis paadunud viha, šovinismi, kättemaksuhimu, armutust ja võimuiha. Kas võime tõsiselt rääkida "Euroopast", kui sümpaatia ja kaastundmus ning lugupidamine inimese isikust ja rahvaste õigustest on kõik koos kadunud?"

Vahepeal on Lääne-Euroopa majanduslik seisukord paranenud, poliitiline seisukord stabiliseerunud ja vihavendade vahel hakkab nagu tekkima läbikäimine. Teisel pool "raudeesriiet" aga hulguvad endiselt relvastatud jõugud, tappes ja riisudes. Ja iga aastaga laieneb vahe Lääne ja Ida vahel ning "Euroopa" kaart aheneb. "Lääne" keskpunkt ei ole enam Pariisis, nagu enne Teist maailmasõda, see on nihutatud siiapoole Atlandit. On hämmastav, et umbes sada kakskümmend aastat tagasi, kui USA oli noor riik umbes kümne miljoni elanikuga, ennustas üks poolakas, vürst Adam Czartoryski, Ameerika Ühendriikide suurt osa tulevases maailmakorras, kuna USA kaitsvat rahvaste õigusi ning soodustavat föderatiivseid liitusid. (Czartoryski enda elukäik oli kummaline: Poola jagamise järel 1792. aastal tõi Katariina II ta Venemaale vangi, kuid määras adjutandiks troonipärija Aleksandri juurde; ta oli Vene saadik Sardiinias, Vene riigi välisminister tsaar Aleksander I ajal 1802–1806; siis jälle Vene põlu all kui Poola patrioot oma elu lõpuni 1861.) Oma raamatus "Essai sur la Diplomatie" väitis ta, et võidu Napoleoni üle saavutasid mitte sedavõrd liitlaste, nende seas Venemaa ühendatud sõjaväed, kuivõrd Napoleoni poolt vallutatud rahvastele antud lubadused nende õiguste jaluleseadmise kohta. Napoleon võidetud, unustati need ilusad lubadused, ja Viini kongressi päevil (1815) olnud pettumustunne väikeriikide seas niisama suur kui pärast Teherani ja Jaltat meie ajastul. Czartoryski hoiatas, et väikeriigid võivad säästa oma iseseisvuse vaid omavahel liitudes. Ka kogu Euroopal ei olevat teist valikut sõdade ja revolutsioonide ärahoidmiseks kui föderatiivne liit.

Esimeses maailmasõjas kuulutas USA rahvaste enesemääramisõigust kui Ameerika põhimõtet selles sõjas. Kas president Woodrow Wilson ja eriti tema välisminister Lansing ette nägid, et selle põhimõtte rakendust nõuavad enda suhtes ka eesti, läti

ja leedu rahvad, on iseküsimus. Meie teame, et USA tunnustas Balti riike alles 1922. aasta juunis, s.o. poolteist aastat hiljem kui kõik teised riigid. On aga õige, et USA deklareeris kõige kindlamalt oma hoiakut Balti riikide annekteerimise vastu juulis 1940 ja ei ole seda hoiakut muutnud tänapäevani, hoolimata mõnedest kallakutest president Fr. Roosevelti valitsuse ajal. Balti riikide õigusalus on jäänud muutmata. Kuid ei 1940. aasta protest ega Atlandi harta, mille põhimõtted nüüd tahetakse kehtestada ka Saksamaa suhtes, ei ole vähemalgi määral kergendanud Balti rahvaste saatust kommunistliku Venemaa terrori all. Ja on ilmne, et kõik Euroopa ülesehitamis- ja liitmiskavad, mis on suurelt osalt sisendatud Ameerika poolt ja toetatud Ameerika dollaritega, ei ole veel mitte mõeldud Balti rahvastele. Juuni algul läbistas Ameerika suurpressi teade, et USA-s on asutatud uus Vaba Euroopa Komitee, mis taotleb juhtide ja tulevaste valitsuste koondamist ja ettevalmistust USA-s "eesriide" tagustele maadele – juhuks kui need vabanevad Kremli ja Kominformi valve alt. Loetletud on kuus Moskva satelliitriiki, nende seas Poola, kuid mitte Balti riigid. Komitee eesotsas on tuntud nimedega endiseid USA diplomaate, töölisorganisatsioonide juhte, pankureid ja isegi kindral Dwight Eisenhower...

Ajakiri, millest leiame ajakohase meeldetuletuse Adam Czartoryski ennustustest – "Intermariumi" (Kesk-Euroopa Föderalistide Klubi Roomas) häälekandja –, toob ka väga melanhoolse kokkuvõtte tänapäevase Euroopa uniooni peategelaste mentaliteedist, mis puutub koostöösse "eesriide" taguste rahvastega. Kuna sada aastat tagasi, nimelt 1830.–1848. aasta vahemikul, leiti Lääne-Euroopas vabastamisliikumises kõikjal poliitilisi emigrante, ei leidvat "läänlased" praegu ühist keelt pagulastega, kes esindavad rõhutud rahvaid Ida- ja Kesk-Euroopast. Euroopa uniooni kongressil Roomas möödunud aastal lükati tagasi nende esindajate osavõtuavaldus. Sama lugu kordus Interlakeni kongressil. Euroopa asus kongressi korraldajate arusaamises veel ainult läänes, ja tulevane liit pidi koondama vaid Marshalli plaanis ettenähtud, see on, USA poolt abistatud maid. Seisukord muutus veidi Haagi konverentsil, peamiselt

Winston Churchilli algatusel, kuid "Intermariumi" häälekandja hinnangul vaid sellepärast, et momendil oli tarvis välja mängida väikerahvaid Venemaa ees.

Optimistlikumalt käsitleb Euroopa liidu liikumist endine Poola välisminister Edward Raczynski Londonis ilmuvas ajakirjas "The Eastern Quarterly" (juuni 1949). Euroopa Liikumises* olevat leidnud ühise katuse nii valitsuste, parlamentide ja demokraatlike maade eraühingute esindajad kui ka pagulaste organisatsioonid. Kui viimased on täidesaatvas komitees nõrgemalt esindatud kui vabad rahvad (esiotsa vaid pagulaste esindused Rumeeniast, Bulgaariast ja Ungarist), siis olevat selle põhjuseks osalt pagulaste rahvuskomiteede saamatus leida omakeskel kokkulepet. Tähelepanu väärib aga Brüsseli konverentsi resolutsioon, mis ütleb: "Tõket, mis lahutab vabad riigid teistest Euroopa rahvastest, kus inimõigused ei ole tunnustatud, ei või pidada püsivaks. Meie eesmärk on kõikide Euroopa rahvaste liit vabaduses." Seesama resolutsioon määrab, et tulevases Euroopa Nõuandvas Kogus** tuleb varuda kohad nende maade jaoks, kes ei ole praegu suutelised määrama oma esindajaid demokraatlikul viisil. Edasi, et "esinduslikke eurooplasi" võib valida Nõuandva Kogu enda poolt ja et sellesse liiki võib paigutada ka esindajaid mittevabadest maadest. Seda otsust kommenteeris Winston Churchill sõnadega: "Meie südamed on nendega, meie lõplik eesmärk on nende vabastamine." Ka Edw. Raczynski arvates ei kajastu nendes sõnades mitte niipalju Churchilli sümpaatia väikerahvaste vastu, kui arusaamine, et nende väljajätmine ja nende käesoleva seisukorra ignoreerimine tähendaks Euroopa uniooni hoone ehitamist tuiskliivale...

Ühineme täiesti selle autori arvamisega, et Ida- ja Kesk-Euroopa rahvuslikud esindused peaksid tegutsema solidaarselt ja täitma kohad, mis on neile ette nähtud Brüsseli konverentsi

* Euroopa Liikumise nimeline katusorganisatsioon asutati 1948.
** Samal aastal loodava Euroopa Nõukogu organ. Vt. ka märkust lk. 275.

otsustega. Veelgi tähtsam on aga, et need esindused, kui nende selja taga on vähemalt vabaduses asuvad kaasmaalased, esitaksid mingi läbimõeldud ja talutava kava oma rahvaste osast tulevases Euroopa unioonis. "Intermariumi" grupp, mis ütleb haaravat kuusteistkümmend rahvust, on seda juba teinud, ja selle bülletäänis (nov.-dets. 1948) leiame Kesk- ja Ida-Euroopa regionaalse liidu lepingukava, mis näib olevat inspireeritud Helveetsia Konföderatsiooni põhiseadusest. Suure huviga loeme Stockholmi "Baltic Review" viimasest numbrist prof. N. Kaasiku väiteid selle kohta, et Atlandi harta, mis avaldati USA ja Inglismaa poolt väikerahvaste usalduse võitmiseks ja nende ergutamiseks vastupanule Hitleri pealetungi ajal, on õieti juba aegunud: esiteks sellepärast, et üks sõjaliitlane, Nõukogude Venemaa, pole selle põhimõtet kunagi täitnud, teiseks, et Euroopa väikerahvad ei mõtle tänapäeval vististi mitte ainult oma endise iseseisvuse taastamisele. Nad peaksid nüüd taotlema suuremat poliitilist üksust, mis garanteeriks nende tervikluse ja looks küllalt tugeva jõukoonduse, et vastu panna Nõukogude või ükskõik millise Venemaa pealetungile tulevikus. Prof. N. Kaasik konstateerib õigusega, et ühinemise tahe on varem olnud Ida-Euroopas tugevam kui Läänes. Balti liidu, Väikese *Entente*'i ja Balkani bloki liikumine algas kohe Esimese maailmasõja lõpul ja selle põhjuseks polnud mitte hilisemad Saksa ja Vene okupatsioonid. Kuna praegu teoksilolevates poliitilistes koondustes, nagu Briti-Prantsuse-Belgia-Hollandi-Luksemburgi, või laiemas Atlandi liidus, ei ole õiget kohta Ida-Euroopa rahvastele, peaks neile jääma vabadus liituda omavahel üldises Euroopa unioonis, eeldusega, et uue Euroopa piirid tagasi nihutatakse umbes sinna, kus oli Venemaa läänepiir 1939. aastal. Juhtivate demokraatlike riikide kohus oleks ütelda, kuidas nad sooviksid organiseerida uut Euroopat, kirjutab N. Kaasik.

Tõeliselt ootasid Ida- ja Kesk-Euroopa "uued" rahvad Esimese maailmasõja ajal vaid julgustavat sõna tolleaegsetelt Euroopa suurriikidelt, et teostada seda, mis on praegu taas päevakorral. See julgustus jäi tol ajal tulemata. Ümberpöördult, Riia-Bulduri Balti konverentsi ajal 1920. aastal nägi Briti esindaja suurt vaeva,

et ajada nurja Eesti-Läti-Leedu-Poola liitu. Hiljem, 1934. aastal, nägi Inglismaa jällegi "Ida-Locarno" pakti* kavatsustes vaid Prantsusmaa hegemoonia püüdeid Euroopas ja Prantsuse välisministri Barthou missioon Prahas nurjus...

Usuõpetajad, filosoofid ja juristid on kõikidel aegadel püüdnud rajada inimeste ja rahvaste vahekordi püsivatele moraalsetele põhimõtetele, mis on vahel andnud tagajärgi. Keskaja kohta on kirjutatud, et siis oli tsiviliseeritud maailm üks kristlik ühiskond, *unum Corpus Christianum*, kes vältis vallutamise ja kodusõjad Euroopas. See ei keelanud kuulutamast ristisõdasid teistele rahvastele, muuseas rahvastele Balti mere rannikul! Kristlusest kui humanitaarse maailmavaate alusest on ka tänapäeval sageli juttu riigimeeste kõnedes, olgugi see vahel vaid *lip-service*. Väikerahvastel polegi muud valikut, kui toetuda sellele rahvusvahelise moraali natukesele, mis on järele jäänud kahest sõjast, ning edutada reaalsete ettepanekutega ülesehitavaid kavu, nagu seda on Euroopa liidu idee. Sellejuures tuleb veel unustada vanad lähtekohad "oma ahju juurest": Vilnost, Szczecinist, Lvovist jne. Meil, eestlastel, neid õnneks ei ole, küll aga meie sõpradel ja kaasvõitlejatel.

30. juunil 1949

* ehk idapakti

EUROOPA OOTAB JUHTIMIST

Skisofreenia

Dr. Klaus Fuchs, saksa aatomiteadlane, kes Briti kodanikuna reetis oma uue kodumaa Venemaa heaks, seletas oma kõlvatut teguviisi väga teaduslikult: see olevat mingisugune kahepaiksuse kompleks inimese meeles ja käitumises, mis lubas näiteks temal täita "ausalt" kõik oma kohustused Inglismaa ees ja ometi edasi anda arvatavale vaenlasele, Venemaale, Inglise-Ameerika tähtsamad sõjasaladused. "Kontrollitud skisofreenia" või tahtlik kahepaiksus olevat selle kummalise tõve nimi, mis on tuntud patoloogias, kuid vabandas dr. Fuchsi Inglise kohtu silmis niisama vähe kui mõne vargapoisi seletus, et tema on kleptomaan. Selles protsessis ilmnes Inglise salaluure suureks skandaaliks asjalugu, et Fuchs oli juba sakslasena kuulunud kommunistlikku organisatsiooni ja polnud sellega kunagi katkestanud sidemeid. Sõja lõpul aga toodi Fuchs kui tähtis "spets" Inglismaale ja tehti temast Briti kodanik. Tema poliitilise usutavuse suhtes peeti küllaldaseks seda, et ta polnud "nats"!

Maailma õnnetuseks ei asu Fuchsid mitte vaid Inglismaal: kõmuline Alger Hissi protsess, mille järelkaja tuleb veel ära oodata, võib-olla ka senaator McCarthy paljastused näitavad, et teadlikke kahepaikseid on küllalt ka Ameerikas, kõnelemata ebateadlikest lõhestatud hingedest, kelle arv võib olla leegion. Niihästi noorte kehkide kui suurte nimedega õpetlaste, kiriku kui ka Wall Streeti "liberaalide" seas on palju neid, kes mõnudes ameerika materiaalses heaolus ja vabaduses, lobisevad "arusaamisest" ja vast ehk usuvadki kokkuleppe võimalusse Soveti despootiaga. Saksa publitsistil Marion Doenhoffil võib

olla õigus, kui ta väidab, et kahe maailmasõja põrutuste ja nendest tingitud vaimse fikseerimatuse tõttu on skisofreenia saanud meie ajastu haiguseks. Lääne mõtteviis põeb kriisi ja uued ühendavad alused alles puuduvad. Tühjust aga teatavasti ei talu loodus ega inimese vaim. Ja mis puutub neisse miljonitesse, kes elavad Soveti orbiidis, siis on kahepaiksus neile esimene eluvõimalus: kui nad ei suuda endas varjata oma loomulikku tunnetust, kuuluvad nad hävitamisele. Loomuliku tunnetuse all mõistame, et iga inimene on sündinud vabana ja võitleb oma vabaduse eest igas olukorras. Kuid on ka küllalt näiteid selle kohta, et pikaline treening orjuses rammestab selle loomuliku vabaduse tahte. Soveti maal on miljonid sündinud ja üles kasvanud orjuses, olles ära lõigatud kõigest, mis ühendab veel läänemaailma usuliste ja õiguslik-eetiliste tõekspidamiste alal. Kas leiame uue maailmavääringu järgi ühise keele selle "soveti-inimesega" kes võib-olla pole kuulnudki Kristusest, kuigi ristiusu kultuur on vana ligemale kaks tuhat aastat? Väga autoriteetne vene inimene kirjanik Fedotov kahtleb selle juures. Mõne aasta eest kirjutas ta ühes Ameerika ajakirjas, et kui Lääne demokraatia ilmutab küllalt organiseerimise oskust ja tahet ning tagasi lööb türannia kõikjal, kus see veel püüab end laiendada, kui Soveti impeerium on täiesti eraldatud, siis "kaugemas tulevikus" saavat ka vene rahvas kord vabaks!

Selles väites ei ole mingit vene inimese halvustamist, kuna see maksab niisama hästi iga teise tõu ja rahvuse kohta samasuguse hirmu ja pimeduse režiimi all. Need vähesed, kes on pääsenud terastõkke tagant – ja nende seas on usaldusväärseid tunnistajaid – kinnitavad aga, et ka vene rahva seas on säilinud teatud usulise hardumuse ja inimese väärikuse tunded. Stalini käsualune "elav kirik" ei olevat mitte veel suutnud täielikult profaneerida usku ja Stalini "looduse ümbertegemise poliitika" on kutsunud esile spontaanse vastupanu just Nõukogude Liidu Vene osas. See poliitika taotleb nimelt igasuguse rahvusliku omapära hävitamist Soveti süsteemis. Ning sellekohaselt paisatavat nüüd sadasid tuhandeid suurvenelasi teistesse Liidu osadesse. Sinna juurde tulevat müstiline hirm aatomisõja

ettevalmistuste ees, millest vene rahvas olevat paanilisemalt haaratud kui rahvad sõnavabaduse maades. Rahutust tekitavat Kremli juhtidele ka muhamediusulised kasahhid, kirgiisid, turkmeenid, usbekid jt.

On ka teisi Soveti võimu nõrku külgi, mille ärakasutamine on riigisekretär Dean Achesoni poolt väljakuulutatud "totaalse diplomaatia" ülesandeid. Soveti impeeriumi tugevus on aga tema üha kasvav sõjaline jõud, mida ei takista ei parlament ega avalik arvamine, faktorid, millega peab arvestama iga õiguslik riik Euroopas ja Ameerikas. Ning kaudselt selles skisofreenias, millest on nakatatud kõik läänemaailma üritused: Euroopa Liikumine, Atlandi unioon, Aasia poliitika, kirikute konverentsid ja ülikoolid.

Mida ootab Euroopa?

Varsti nelja aasta eest, septembris 1946, pidas Winston Churchill kõne Zürichi ülikoolis "Euroopa tragöödiast". Euroopa, ütles ta, on kõikide läänemaailma sugulasrasside kodumaa. See on ristiusu ja kristliku eetika kolle, vana ja uue aja kultuuri, kunstide, filosoofia ja teaduse läte. Oleks Euroopa ühendatud oma ühise päranduse ümber, siis ei oleks seal piiri tema kolmekuni neljasaja miljoni elaniku õnnele, heaolule ja aupaistusele. Ent... "võitjate" püüdlustes on paabeli segadus, võidetute ridades morn meeleheite vaikus..."

Paabeli segadus "võitjate" seas on sellest saadik veelgi kasvanud. 1946. aastal arvas Churchill, et Euroopa liikumise etteotsa peavad Prantsusmaa ja Saksamaa astuma käsikäes. "Suur-Briti, Briti *Commonwealth*, võimas Ameerika ja, ma loodan, Soveti Venemaa – sest siis tõesti oleks kõik hästi – peavad saama uue Euroopa sõpradeks ja toetajateks, ning kaitsema selle õigust elada ja hiilata," lõpetas Churchill tookord oma üleskutse. Võib kahelda, kas see väga realistlik riigimees võis pärast Moskva, Teherani, Jalta ja Potsdami konverentse, kus tükeldati Stalini võlumiseks mitte üksnes Euroopat, vaid ka Aasiat, veel loota

siiralt Soveti Venemaale kui uue ühendatud Euroopa sõbrale ja toetajale. Tema hilisemad sõnavõtud näitavad, et ta ühendatud Euroopat, "neid kes tahavad ja neid kes võivad", propageerib just Venemaa pealetungi tagasilöömiseks. Tõsisem on asjaolu, et Saksamaa ja Prantsusmaa, kes võinuks käsikäes tõepoolest moodustada tugeva Euroopa uniooni südamiku, on praegu kaugemal üksteisest kui Aristide Briand'i Euroopa komisjoni päevil, 1930. aastal. Prantsusmaa niisamuti kui Inglismaa kardab Saksamaad kui võistlejat majanduse alal; ta sooviks küll Saksamaale panna kohustusi Lääne-Euroopa kaitsmisel Venemaa pealetungi puhul, kuid ei taha sakslastele kätte anda relvi; sooviks, et Saksamaa astuks Euroopa Nõukokku, kuid ilma täie hääleõiguseta! Saari maakond Preisimaal, mida president Wilson keeldus andmast Prantsusmaale pärast Esimest maailmasõda, sai oma 750 ruutmiili maa-alaga ja 600 000 elanikuga autonoomse valitsuse Rahvasteliidu garantii ja kontrolli all. Hoolimata Atlandi harta põhimõttest, et Teises maailmasõjas ei tohiks olla anastusi ja inkorporeerimisi, on prantslased oma okupatsioonivõimu kasutanud selleks, et "autonoomsele" Saari riigile juurde lõigata üks kolmandik maa-ala ning selle rikkalikud kaevandused lülitada Prantsuse majandusse. Ja see manööver sooritati "Saarimaa vabastamise liikumise" nime all!

Prantsusmaa enda sisemine kord on aga nõrk. Saadikutekoja koosolekutel tuleb vanal demokraadil, esimees Édouard Herriot'l kaitsta relvastatud sõduritega kodanlikke ja sotsialistlikke rahvasaadikuid kommunistide vastu. Puuduvad tunnustatud juhid ja nimetamisväärsed kaitsejõud. Ajalehed arutlevad küsimust, kas ei võiks Prantsusmaa jääda erapooletuks tulevases sõjas, unustades, et Belgia, kes end kuulutas neutraalseks 1936. aastal, ei pääsnud Saksa vallutustest 1940. aastal. Näiliselt kardab Prantsuse valitsus ja ka rahvaesindus end siduda ühegi Euroopa liiduga, kui selles pole Inglismaad. President Vincent Aurioli ametlik külaskäik Londonisse märtsikuul taotleski ilmselt Inglismaa kaasatõmbamist. Seniajani on aga Inglismaa püsinud selles suhtes äraootaval, kui mitte eitaval seisukohal.

Võidetute seas aga ei ole enam seda "morni meeleheite vaikust", mida nentis Churchill nelja aasta eest. Itaalia on rahulepingust saadik läbi elanud väga kriitilisi momente, kuid on sisemiselt tervenemise teel ja esitab jälle nõudmisi oma endisele asumaade-impeeriumile. Lääne-Saksamaa, kellel pole rahulepingut oma võitjatega, ei väliskapitali ega soodustusturgusid; kelle linnasid ja tööstusettevõtteid on tohutult lõhutud ja lammutatud; kelle ülerahvastatud maa-alale on paisatud mõni kaheksa miljonit pagulast Ida-Saksamaalt ja Sudeedist, 350 000 põgenikku Soveti tsoonist ja 250 000 tagasisaadetud sõjavangi; kellel oli märtsi lõpul üle kahe miljoni töötatöölise, – näib olevat poliitilise mõtlemise poolest mõõdukaim rahvas Euroopas. Täiesti vabalt valitud *Bundestag* kui ka president Heuss ja kantsler Adenauer meenutavad 1919.–1925. aasta "Weimari Vabariiki", kuid parempoolsema kallakuga. See ajutine Saksamaa, mis elab vaid lootusest ühinemisele sakslastega Vene tõkke taga, oma endise territooriumi taastamisele ja, võib-olla, ühendatud Euroopale, kinnitab ühe kadunud Prantsuse riigimehe väidet, et rahvad on omaette suurused, kes ei sõltu paberlikest lepingutest. Tõelisi lepinguid Bonni valitsusega ei olegi, ja rahuleping on edasi lükatud määramata ajaks – "paabeli segaduse" pärast. Vahepeal aga võib seisukord muutuda sedavõrd, et nõudjaks pooleks tulevasel rahukonverentsil osutub võidetud Saksamaa, nii temalt võetud maade kui varanduste küsimuses. Kauplemiseks on sakslaste käes tähtis tuus – võimalus kokku leppida Moskvaga. Seda trumpi pole Bonni valitsus kordagi välja mänginud ja näib seda siiralt pelgavat. Ent sellega peavad arvestama lääneliitlased. "Uus versioon Stalini-Hitleri paktist oleks veelgi suurem pauk Ameerika huvidele kui Chiang Kaisheki langus Hiinas. Sest siis läheks Lääne-Euroopa Ida-Aasia teed," kirjutas William Henry Chamberlin "Human Eventsi" nädalakirjas. Ka meie rahva tulevikule on määrava tähtsusega, kas Saksamaast saab vaba Lääne liitlane või uus Soveti satelliit.

Rõõmustavalt püsib ja pretsiseerub USA huvi Euroopa ülesehitamise suhtes. Riigisekretär Dean Achesoni viimane dekla-

ratsioon "totaalsest diplomaatiast" kinnitab, et Ameerika peab toetama Euroopat omaenda huvides, küsimata sellest, kas eurooplased on suutelised kiirelt liituma või mitte. Eurooplased teavad, et nad ei suudaks üksi üles ehitada oma majandust ja veel julgestussüsteemi. Paistab paljudest avaldustest, et nad peale Ameerika abi ootavad ka Ameerika juhtimist.

RAHVAS JA RIIK

Rahvusvahelise Õiguse Instituudi istungil, mis peeti aprillis Aix-en-Provence'is Prantsusmaal, tegin ettepaneku võtta instituudi uurimiste eeskavasse rahva (natsiooni)* ja riigi mõiste määramine, millest järelduksid mõnesugused üldprintsiibid praegu ikestatud rahvusriikide ja nende kodanike kohtlemises teiste riikide poolt. Ettepanek võeti vastu ja selle täpsemaks formuleerimiseks moodustati kolmeliikmeline töökomisjon järgmises koosseisus: Aix'i istungi juhataja prof. Albert de La Pradelle, K. R. Pusta ja Arthur K. Kuhn (USA).

Ettepaneku põhjendus oli kokkuvõttes järgmine.

Rahvuste printsiibil ja rahvaste enesemääramise õigusel tekkisid või taastusid Esimese maailmasõja päevil iseseisvad riigid: Soome, Eesti, Läti, Leedu, Poola, Tšehhoslovakkia, Ungari ja Albaania. Samal alusel kuulutati välja Ukraina ja Gruusia iseseisvus. Näis, nagu oleks sellest peale r a h v a s, aga mitte riik saanud rahvusvahelise õiguse subjektiks: uus ülemaailmne organisatsioon Genfis nimetati Rahvaste (mitte riikide) Liiduks; selle järglaseks Teise maailmasõja ajal San Franciscos loodud organisatsioon kannab nime Liitunud Rahvad.

Rahvusriigid, mis tekkisid Esimesest maailmasõjast, anastati Teise maailmasõja ajal Nõukogude Venemaa poolt või need lülitati või liideti vägivaldselt Nõukogude süsteemi. Rahva ja riigi

* 'Natsioon' on riiklusega seotud rahvas, kodakondsed, ja eristub sõnadest 'rahvus' või 'etnos'. Sellepärast on Eesti, Läti, Leedu (jt.) Pusta sõnastuses 'rahvad'.

mõisted ei ühti enam nendes maades: nõnda Nõukogude Eesti vabariik ei esinda Eesti rahvast, ja seda "riiki" ei tunnusta ka teised vabad rahvad, välja arvatud mõned erandid. Eesti, Läti ja Leedu on vaba maailma silmis ja rahvusvahelise õiguse ees endiselt iseseisvad r a h v a d, kellel on välisriikides oma diplomaatilised ja konsulaaresindused ning kelle kodanike huvisid need esindused peavad kaitsma.

Kõige selgem on kolme Balti natsiooni ja nende esinduste õiguslik staatus Ameerika Ühendriikides, kelle valitsus on kindlaks määranud oma hoiaku 1940. aasta juulikuu deklaratsiooniga ja hiljem teiste ametlike aktidega. Ka Inglismaal teotsevad edasi endised Balti riikide esindused. Brasiilias on säilinud Leedu ja Läti saatkonnad ning Eesti konsulaadid. Hispaania võttis möödunud aasta novembris vastu Eesti ja Läti diplomaatilised esindajad. Prantsusmaa taastas Balti riikide esindajaile nende diplomaatilise staatuse "isiklikul alusel"...

Mis puutub teistesse Soveti võimkonda langenud maadesse, nagu näiteks Poola, Rumeenia, Tšehhoslovakkia, Ungari, Bulgaaria ja Albaania, siis on nende staatus selge vaid Hispaanias, kelle valitsus keeldub vastu võtmast nende maade kommunistlike valitsuste esindusi, aga tunnustab nende rahvuslikke saadikuid niisamuti kui Balti riikide esindajaid.

Igal inimesel on õigus ühele rahvusele, deklareerib Liitunud Rahvaste põhikiri. Peaks arvama, et tal on õigus kõigepealt omaenda päritolurahvusele. Ei ole mõistetav, et ta oleks kaotanud oma rahvuse-kodakondsuse vaid seetõttu, et tema kodumaa on praegu võõra võimu all. See küsimus oli aastal 1951 arutlusel Pariisi Kassatsioonikohtus ühe Läti kodaniku tsiviilprotsessi puhul. Kohus otsustas, et ei ole ühtegi "rahvusvahelise ulatusega" akti, mis oleks tühistanud Läti riigi ja kodakondsuse. Ja veel, et kuna juriidiliselt ei ole kadunud Läti riik, siis on kehtiv Prantsuse-Läti konsulaarleping, mis garanteerib Läti kodanikele Prantsusmaal "enamsoodustava" kohtlemise. Ent Prantsuse siseministeerium registreerib ja käitleb Balti riikide kodanikke (välja arvatud diplomaatilisi isikuid) kui "pagulasi" ja "isamaata" isikuid (*apatrides*)...

Ikestatud rahvaid ei esinda riik, mis on neile võõras ja vaenulik institutsioon. Kui aga need rahvad, eriti eesti, läti ja leedu päritoluga inimesed on säilitanud oma õigusliku staatuse, siis peaks sellest järelduma ka nende kodanike õigus oma rahvuslikule isiksusele. Kuna kehtiv (positiivne) rahvusvaheline õigus ei ole rakendatav kõigis neis küsimusis ja uurimised endise Rahvasteliidu, LRO ja teiste asutuste poolt on neid vaid osaliselt selgitanud, on Rahvusvahelise Õiguse Instituudi ülesanne välja töötada selgem definitsioon riigi, rahva ja rahvusgrupi mõiste ning inimisiku enesemääramise õiguse kohta nende esitamiseks LRO-le ja vaba maailma valitsustele. Mitmed rahvusvahelised juristid on juba instituudile teatanud oma valmisolekust selleks kaasa töötada.

Rahvusvahelise Õiguse Instituut asutati aastal 1873 Belgias Gentis 11 tuntuma rahvusvahelise juristi poolt. Instituudi esimene president oli Itaalia riigimees, rahvuste õiguste eest võitleja Mancini. Praegu on instituudil 62 täisliiget ja 60 kaastegevat liiget, kes pärinevad 27 riigist. Kaastegevad liikmed valitakse kas nende rahvusgrupi või instituudi juhatuse ettepanekul isikute seast, kellel on teeneid rahvusvahelise õiguse teooria või selle rakendamise alal. Nende seast valitakse täisliikmed surma või lahkumise tõttu vabanenud "toolidele". Balti riikidest on üks täisliige (Eestist), Soomest üks täis- ja üks kaastegev liige, Poolast üks täisliige.

Täisliikmed, kelle hulgas on praegu viis Haagi Rahvusvahelise Kohtu liiget, valivad instituudi juhatuse, määravad tegevuskava ja järjekordse istungjärgu asukoha. Iga istungjärgu vaheaeg on vähemalt üks aasta. Kuna viimane istung peeti Prantsusmaal Aix-en-Provence'is, toimub järgmine Hispaanias endise välisministri Yanguas Messia juhatamisel. 1950. aastast peale asub Instituudi peasekretariaat Genfis. Asjaajamise keelteks on prantsuse ja inglise keel. Asjaajamise ja konverentside kulud kaetakse liikmemaksudest ning sihtkapitali protsentidest.

80 aasta kestel on instituut esitanud riikide valitsustele 128 resolutsiooni ja mitu rahvusvaheliste lepingute kava, nende

seas ka aastal 1929 New Yorgi koosolekul koostatud inimisiku rahvusvaheliste õiguste deklaratsiooni. Instituudi deviis on "õiguse ja rahu eest". Aastal 1912 määrati instituudile Nobeli auhind.

EESTIT EI OLE UNUSTATUD

Eesti poliitiline emigratsioon, kuigi praegune on suurim meie rahva ajaloos, ei alanud mitte kümne aasta eest. 1904. aastal leidsin Pariisis Helme mehe Andres Tiido-Dido, kes oli elanud siin juba üle kümne aasta poliitilise pagulasena. Tema süü tolleaegse Vene valitsuse silmis oli, et ta julges möödunud sajandi lõpul ennustada ühel avalikul koosolekul Eesti iseseisvust! Andres Dido suri 1921. aastal, varsti pärast Eesti Vabariigi *de jure* tunnustamist, õnnelikus teadmises, et tema ennustus oli siiski täide läinud. Tema ja ta kaasaegsete pagulaste kohta peab ütlema, et nendel oli visiooni, et nad suutsid uskuda ka "võimatut": *credo quod impossibile est*... Kas on see teisiti tänapäeval?

On küll tõenäoline, et suurem hulk 1944. aasta põgenikke ei suutnud kujutleda, et nad saavad tähistama kümne aasta pärast oma pagulaspõlve, teadmatuses, millal see võiks lõppeda. Paljud, ja nende seas tulisemaid isamaalasi ja andekaid juhte, on vahepeal elavate seast lahkunud. Võõrsil on uus põlv üles kasvanud, võõras keeles ja koolis. Ikestatud kodumaalt küüditatakse kõik, kellel on oma ilme, Vene orjalaagritesse; võõras võim rüüstab meie rahva majanduse aluseid ja laastab tema vaimuvara. Soveti "teaduste akadeemias" jagatakse nüüd doktori tiitleid nendele, kes õpetavad, et "kodanlik" Eesti Vabariik tekkis vaid Ameerika Ühendriikide koloniaalpoliitika huvides! Siia juurde tuleb veel, et paguluse klassikaline haigus – iganenud mõistetele ja doktriinidele põhjendatud parteitamine, mõttetu tiitlite jagamine ja üksteise paljastamine – on nakatanud ka eesti pagulaskonda. Kas ei pea kartma, et veel mõne aasta möödudes laostub iseendast vaba eestlaskond, väike murdosa meie rahvast, ja surmavaikus matab kogu Eesti?...

Ei siiski! Rahvuse tunnet ei suuda hävitada võõras vägivald, ta pigem õhutab seda. Emigratsiooni haigusi on teised rahvus-

grupid enne meid põdenud ja nendest üle saanud. Meie geograafilisest naabrusest on ilus näide [katsest] rahvustunde kaotamiseks. Vene võimud kustutasid 1840. aastal Leedumaa nime keisririigi kaartidelt ja keelasid leedukeelsete raamatute trükkimise ning isegi ladina tähestiku Leedumaal. Trükiste keeld oli kehtiv nelikümmend aastat, kuni 1904. aastani. Leedu vaimulikke ja ilmalikke raamatuid ning ajalehti trükiti aga teisel pool Vene piiri Tilsitis ja veel rohkem Ameerikas, kus leedu väljarändajad, enamikus töölised ja talupojad, olid loonud oma kultuurikolded. Ja 1939. aastal oli Leedu Vabariigis 60 leedukeelset keskkooli ja Kaunases leedukeelne ülikool 4000 üliõpilasega...

Kui saabusime kadunud Eduard Virgoga 1918. a. mai algul Pariisi Eesti Maavalitsuse ja Maanõukogu delegaatidena, oli Eesti nimi Prantsusmaal vähem tuntud kui tänapäeval Quemoy saar Hiina meres. Lugenud lehtedest meie esitlusvisiidist Prantsuse välisministeeriumi, panid mõned raamatuärid vaateakendele välja orduaegsed Liivimaa kaardid! Kuid *de facto* tunnustuse saime siiski ja meie esinduste staatus Londonis ja Pariisis ei olnud tol ajal mitte vähem selge kui tänapäeval. Meie esimese rahvaesinduse, Eesti Maanõukogu suureks teeneks jääb, et ta algusest peale varustas tõusvat Eesti Vabariiki ka välisvõitluse aparaadiga. Eesti välisdelegatsioon, keda juhtis algul Skandinaavias Jaan Tõnisson ja pärast Pariisis endine autonoomse Eestimaa komissar, Tartu rahu isa Jaan Poska, oli suurte volitustega kolleegium, kelle saavutusi on märkinud tunnustavalt prantsuse, inglise ja ameerika uurijad, ja kellest on senini väga vähe teadnud ütelda meie oma ajaloolased. Võib-olla on see mujalgi nõnda?

"Diplomaadid pole mitte nii kui sõjaväelased hellitatud ajaloolastest. Nende vaikset tegevust arvustavad kaasaegsed, ja järeltulev põlv tasub seda oma vaikimisega," kirjutas Prantsuse diplomaat Jules Cambon oma tuntud raamatus ("Le Diplomate"). Ka Eesti diplomaatidele on osaks saanud arvustusi Vabariigi päevil ja pärast seda. Kuid ei saa ütelda, et nad oleks saanud nautida palju "vaikset tegevust". Kolm aastat enne Vabariigi *de jure*'t olid tegelikult võitluse aastad, kus meie noor

diplomaatia pidi tutvustama tolle aja maailma suurtele Eesti maad ja rahvast, seletama, kui mitte leiutama Eesti osa pärast-sõja maailmakorras; kõnelema, kirjutama, inspireerima Lääne-Euroopa ajakirjandust, võitma mõjukate riigimeeste ja organisatsioonide poolehoidu. Meie saatkonnad alustasid oma tegevust, kui ei olnud veel välisministeeriumi, kelle ülesanne olnuks kooskõlastada riigi esindajate tegevust meie üldise välispoliitika suunas. Kuid ka Vabariigi aastatel ei vähenenud nende töökoormus ja vastutus. Pariisi Eesti saadik oli algul ühtlasi akrediteeritud Itaalias, hiljem Belgias ja Hispaanias, olles ka peakonsul nendes riikides. 1929. aastal oli tema saatkonna koosseisus üks sekretär, üks atašee-raamatupidaja, üks masinakirjutaja. Saatkonnaga olid alalises kirjavahetuses 15 eesti konsulaati. Väljaläinud kirjade arv kõikus aastas viie ja kuue tuhande vahel, ja need olid kõik koostatud saadiku või sekretäri poolt. Muidugi pidi saadik veetma mõne aja ka teistes pealinnades peale Pariisi. Samal aastal oli saadik Eesti delegaat kolmel rahvusvahelisel konverentsil, mis kestsid kokku üle kahe kuu. Pariisi saatkonna kaudu pidas Eesti kaubanduslepingute läbirääkimisi Prantsuse, Belgia, Hispaania, Portugali, Argentiina, Brasiilia, Hiina, Egiptuse ja Libeeria valitsustega...

Ja nüüd?... Eesti esindustest olid pärast 1940. aasta "inkorporeerimist" säilinud saatkond Londonis ja peakonsulaat New Yorgis. Nendest on, tänu USA kindlale hoiakule, säilitanud oma endise staatuse vaid peakonsulaat New Yorgis, kes täidab ühtlasi esinduse ülesandeid. Peame tunnistama lugupidamisega, et meie Londoni saadik on suutnud oma isikliku oskuse ja prestiižiga alal hoida enda ja oma saatkonna nime ning funktsioonid. Taastatud on 1953. aasta novembrist peale Pariisi-Madridi esindus ühes isikus; juurde tulnud on konsulaaresindused Rio de Janeiros ja Torontos, loodud kontakt Lääne-Saksa vabariigi valitsusega. Keda esindavad need esindused? Eesti eksiilvalitsusi on meil kahjuks tekkinud kaks; mitmed komiteed ja nõukogud, mis on loodud paguluses ja kellel on täita väga hinnatavaid ülesandeid, ei saa oma õigusliku staatuse ja koosseisu poolest mitte olla Eesti Vabariigi esindajate määrajad või "kreerijad". Sellest on

teadlikud ka nende sõbralike maade valitsused, kes on vastu võtnud meie esindajad kui Eesti ja tema kodanike huvide kaitsjad, lähtudes põhimõttest, et õiguslikult on Eesti endiselt iseseisev rahvas, natsioon, ja et ei ole ühtegi rahvusvahelise ulatusega akti, mis tühistanuks selle natsiooni olemasolu ja õigused.

Eesti Vabariigi algupäevil, Pariisi rahukonverentsi ajal tituleeris mind üks eesti meremees kui "Eesti rahva kirjutajat". Olin väga liigutatud sellest tiitlist ja arvan, et see tabab ka väga hästi meie esindajate nüüdseid funktsioone. Tuleb jälle kirjutada, kõneleda ja, kus vaja, protesteerida, et mitte kellelgi, peale vaba eesti rahva, ei ole õigust otsustada tema valitsemiskorra, põlise kodu ja välissuhete üle. Et meie rahva vabadus on üks rahvusvahelise õiguse ja kõlbluse nõudeid ning Eesti küsimus lahutamatu osa teoksiloleva liitunud vaba Euroopa süsteemis. Ja tundub, et meie välisesindustel, kes tegutsevad üldiselt endise välisdelegatsiooni traditsioonides, on olnud edu omas töös. Koostöös endi vahel, eesti organisatsioonidega ja teiste kaaskannatajate rahvaste esindustega on nemad suutnud ülal hoida Eesti küsimust rahvusvahelisel foorumil: vaba maailma ajakirjanduses, kirjanduses ja institutsioonides, Ühendatud Euroopa liikumises, USA Kongressi ees ja mujal. Suurimaks moraalseks toetuseks on olnud neile vaba eestlaskond kõigis maailmajagudes, kelle nimi on hea ja kelle päritolu- ja ühtekuuluvuse tunnet ei ole nõrgestanud kümme paguluse aastat. Ustavalt ja edukalt on teeninud meie rahvast võõrsil meie kirjanikud, ajakirjanikud, õpetlased, kunstnikud, õpilased. Mul on eriti hea meel seda kinnitada "Välis-Eestile", kes tähistab pagulas-Eesti aastapäeval ka oma kümneaastast tegevust, kes on kogu selle aja kestel innukalt märkinud, selgitanud ja õhutanud kõiki üritusi eesti vaimu säilitamiseks ja Vaba Eesti taastamiseks.

Üks uhke võitleja ütles kord: "Ei olegi tarvis loota, et pihta asuda; ega oodata kordaminekut, et kindlaks jääda." Meie aga loodame, usume, ja nii mõndagi on juba saavutatud.

Pariisis, okt. 1954

SAKSAMAA JA MEIE

Sõja otstarve on rahu, kirjutas juba Aristoteles. Meie ajastu sündmused aga näitavad, et rahu on veelgi raskem organiseerida, kui pidada sõda. Teise maailmasõja poliitilised strateegid nägid sõjas vaid ühte eesmärki: purustada Hitleri Saksamaa. Nad liitusid peaaegu tingimusteta ning ettenägemata ajaks teise võimaliku vastasega, Nõukogude Venega, kellega on nii külm kui palav sõda kestnud nüüd juba kümme aastat. Saksamaa suhtes unustati nii Atlandi kirja* kui 1942. a. San Francisco deklaratsiooni õilsad põhimõtted, nagu: "sõda ei peeta ühegi sõdija poole maa-ala suurendamiseks... ei tunnustata vägivallaga saavutatud territoriaalseid muudatusi... vaba enesemääramise õigus jääb kõigile rahvastele..." Kui meelde tuletada, et neid lööklauseid korrati sõja kestel liitlaste raadiosaadetes saksa rahvale kui liitlaste vankumatuid põhimõtteid, siis võib arvata, kuidas hindasid sakslased neid lubadusi pärast "tingimusteta allaandmist", pärast Saksamaa tükeldamist ja elanike massilist deporteerimist, tööstuse plaanikindlat hävitamist, Nürnbergi "kohut" jm. Kolm aastat pärast sõda, 1948. a. mais, seletati ühes akadeemilises väljaandes, et lõpliku rahulepingu sõlmimine sakslastega on peaaegu võimatu, kuna pole enam Saksamaad kui üksust, olevat vaid mingisugune "ebamäärane geograafiline kompleks maid, mis ei kuulu praegu kõrvalasuvatele riikidele ja mis olid enne 1933. a. Saksa Vabariigi osad"... Ainus valitsuslik organisatsioon selles maa-alade kompleksis oli Liitlaste Kontrollnõukogu, mis loodi 1945. a. nelja okupeerija riigi poolt, ja

* s.o. Atlandi harta

milles oli ülekaalus Venemaa, kes käsutas oma piirkonnas ilma mingi kontrollita 20 miljonit elanikku. Kõige väiksem osa Saksamaa 70-miljonilisest rahvast, umbes kuus miljonit, kuulus Prantsuse tsooni. Rahu tegemine näis veel seetõttu võimatu olevat, et, nagu ütles üks liitlaste diplomaat, "liitlased peavad enne tegema rahu endi vahel..."

Vahepeal on loodud kantsler Adenaueri Lääne-Saksa Liitvabariik. On tekkinud uus ja kindel Saksa vääring, rusudest tõusnud uus Saksa tööstus, mille toodang ületab sada protsenti 1936. aasta toodangu. Saksal on jälle välisriikides oma diplomaatilised esindajad ja oma kindralid, kes arutlevad võitjate riikidega Saksa "vabatahtlikku" relvastamist ja kindlustuste ülesehitamist. Lääne-Saksa on aktiivne liige Strasbourg'i Euroopa Nõukogus ja kuulub varsti täieõigusliku liikmena Atlandi liidu organisatsiooni. Okupatsiooni ajajärk on Lääne-Saksas tegelikult lõppenud, küsimus on vaid selles, kui palju vägesid kohustuvad lääneliitlased jätma Saksamaa territooriumile selle territooriumi ja Euroopa kaitseks endise sõjaliitlase Venemaa vastu...

Kõige selle juures ei ole ikka veel vormilist rahulepingut Saksamaaga, kuna ei ole veel ühendatud Saksamaad, mis on Bonni valitsuse suurimaid eesmärke ja ka lääneliitlaste avalikult deklareeritud taotlusi. "Rahvad on omaette olendid, kes ei sõltu diplomaatilistest konventsioonidest," öeldi Esimese maailmasõja päevil. Küll aga võivad mõned konventsioonid, nagu need, mis tehti Venega Moskvas, Jaltas, Teheranis ja Potsdamis, kahjustada rahvaste kooselu ja maailma rahu...

Pariisi kokkulepete ratifitseerimise puhul kõneles 12. jaanuaril Prantsuse saadikutekojas sotsialist Guy Mollet ja ütles muuseas, et ainus tungiv põhjus Atlandi organisatsiooni ja Lääne-Euroopa uniooni loomiseks on kartus Venemaa ees. "Pärast nii paljude riikide saatust, nagu Balti riigid, Poola, Ungari, Rumeenia, Bulgaaria, Tšehhoslovakkia – rääkimata veel Aasia maailmast –, kes julgeks ütelda, et Vene ekspansiooni ei ole olemas ja meie kui vaba rahva saatus ei ole ohustatud... Momendil ei ole aeg kõneleda "koosolemisest", vaid oma olemasolu

julgestamisest," ütles monsieur Mollet. Kõneledes hiljuti Kristlike Noorte Naiste Ühingu 100-aastase juubeli aktusel, väitis USA välisminister Dulles, et saksa rahval, nagu igal teisel vabal rahval, on õigus ja kohus kaasa aidata maailma julgeolekuks. Saksamaa taasrelvastamine olevat aga vaid üks episood suurest üritusest luua ühendatud tugev Euroopa. Ta avaldas head lootust, et selle täideviimiseks Saksa ja Prantsusmaa osutavad küllaldaselt vastastikust sallivust ja visiooni...

Euroopa kaitseunioon, Prantsuse leiutis ja ettepanek kolme aasta eest, lükati ilmselt puuduliku selgitustöö ja erakondade kodupoliitika tõttu tagasi Prantsuse parlamendi poolt. Üks argument selle kava vastu oli, et Lääne-Saksa võinuks uniooni kasutada oma rahvuslike püüdluste teostamiseks, lahutatud Saksamaa ühendamiseks. Saksa olnuks ainus uniooni liige, kellel on rahuldamata nõudmisi, *irredenta* Nõukogude Liidu vastu, ja kes võiks seetõttu välja kutsuda uue sõja. Tõeliselt ei ole Bonni valitsus kunagi jätnud deklareerimast, et ühendatud Saksamaa on Saksa rahvusliku poliitika esimesi ülesandeid. Selles ei näe tema mingit vastuolu ühendatud Euroopa ideega.

Meie ja teiste ikestatud rahvaste liikmed oleme muidugi huvitatud, kas Suur-Saksamaa taastamine võiks sündida omaette, ilma et sellest algaks saja miljoni vägivaldselt eraldatud eurooplase ühinemine vaba Euroopaga? Kas võime loota, et Saksamaa, kes on ise läbi elanud kõik vallutatud rahva viletsused, ja kelle praeguses juhtkonnas on veel elav arusaamine Hitleri-aegsetest eksitustest ja kuritöödest teiste rahvaste ees, et Saksamaa, meile geograafiliselt lähim ja tuntuim Euroopa suurriik, osutaks tulevikus rohkem huvi ja tahet ka oma naaberrahvaste vabastamiseks? Või lõpeb sealgi Euroopa mõiste oma rahva taastatud piiridel ja "rahulik koosolemine" Nõukogude impeeriumiga tundub jälle niisama võimalik, nagu see tundus Hitlerile 1939. aastal?

Tasa ja targu on Lääne-Saksa valitsus viinud oma rahva kümne aasta kestel läbi kolme okupatsioonitsooni peaaegu endisele positsioonile Euroopas ja maailmas. Kindlalt on ta tagasi lükanud Moskva meelitused loobuda liidust Euroopaga ja võtta vastu Ida-Saksamaa Vene kingitusena. Kuid ettevaatlikult on

ta hoidunud ka igast sammust, mis ei soodustaks momendil Saksa enda huvisid, küll aga võiks kahjustada tulevikus tema suhteid Venemaaga. Nõnda ei ole Bonni valitsus leidnud olevat võimaliku anda Balti ja teiste Vahe-Euroopa ikestatud rahvaste esindustele Saksas isegi seda staatust, mis on nendel Prantsusmaal, kellel on eri liiduleping Venega. Ei ole ette näha, et see ettevaatlik hoiak muutuks siis, kui Moskva ja Bonni vahel on taastatud diplomaatiline vahekord, mis tuleb vististi niipea, kui Moskva näeb, et ta ei suuda Saksamaad tagasi hoida liitumast Lääne-Euroopaga ja Ameerikaga. Kuna aga Saksamaa on põliselt Euroopa riik ja tulevikus jälle Läänemere riik, ei võiks ta jääda kunagi ükskõikseks ei Euroopa tugevdamise ega Läänemere vabaduse suhtes. Sellel alal peaksime meie koos teiste Läänemere rahvastega leidma ühise keele uue Saksamaaga. Vahetevahel meenub ju ka suurrahvastele, et vabadus, suurte ja väikeste, on üks ja jagamatu...

EUROOPA ASUTAV KOGU?

Euroopa Ühendriikide või, nagu seda nimetati 32 aasta eest, Euroopa uniooni liikumises oli algataja osa Paneuroopa unioonil, mis asutati krahv Richard Coudenhove-Kalergi poolt 1923. aastal Viinis ja pidas sealsamas 1926. aastal oma esimese kongressi. Koos oli sellel kongressil 2000 delegaati, kes esindasid 24 rahvast, nende seas käesoleva kirjutaja Eesti esindajana. 1927. aastal tegi Paneuroopa delegatsioon koosseisus Coudenhove-Kalergi, Nicolas Politis, Paul Auer, Harry Holma, Koch-Weser ja K. R. Pusta, Prantsuse peaministrile Aristide Briand'ile ettepaneku esitada Euroopa uniooni küsimus Euroopa valitsustele ja Rahvasteliidule. Seda tegi Briand 1929. aastal ja selle tulemusena töötas Rahvasteliidu juures kaks aastat eriline Euroopa uniooni komisjon, kus olid esindatud ka Eesti ja teised Balti riigid. Tekkisid Paneuroopa komiteed üksikutes maades, nende seas ka komitee Tallinnas, ins. Märt Raua algatusel. Briand'i surmaga 1932. aastal lõppes Euroopa Komisjoni tegevus Rahvasteliidus; Paneuroopa liikumine langes põlu alla Hitleri Saksamaal ja *Anschluss*'i järel 1938. aastal rüüstati selle keskbüroo Viinis. Lühikest aega asus see büroo Bernis, siis aastatel 1940–1946 New Yorgis, kus *University of New York*'i juures asutati Coudenhove-Kalergi ja prof. Arnold Zürcheri juhatusel eriinstituut Euroopa uniooni õiguslike ja majanduslike probleemide uurimiseks. Asunud sõja lõpul tagasi Šveitsist, algatab Paneuroopa Euroopa parlamentliku uniooni mõtte, ja 1948. aastal kutsub Winston Churchill kokku Euroopa Kongressi Haagis, kus räägiti juba Euroopa rahvasaadikute kogust (*Assamblée Européenne*). Samal aastal peeti Interlakenis Euroopa Parlamentlik Kongress, kus arutati Euroopa föderatsiooni põhialuseid. 1949. aastal tekib kuue riigi Euroopa Nõukogu, mis koosneb Ministrite Komiteest ja nõuandvast

parlamentide-delegaatide kogust.* Paneuroopa liitub 1952. aastal Churchilli poolt ellu rakendatud Euroopa Liikumisega ja selle juhatusse valitakse Coudenhove-Kalergi, Churchill, Adenauer, De Gasperi, Robert Schuman ja Paul-Henri Spaak, kes oli Euroopa Nõuandva Kogu esimene juhataja Strasbourg'is.

Juba 1951. aastal alustas üks parlamenditegelaste komitee Paneuroopa ettepanekul eeltöid Euroopa põhiseaduse koostamiseks, ja käesoleva aasta septembris otsustas Paneuroopa kongress Bad Ragazis Šveitsis alustada "aktsiooni Euroopa asutava kogu kokkukutsumiseks". Selle algatuse kiitsid heaks 372 Euroopa rahvasaadikut ja senaatorit ning kongressile saatsid tervitusi Prantsuse, Lääne-Saksa Vabariigi ja Itaalia presidendid ning peaministrid, samuti ka Euroopa Ikestatud Rahvaste Esinduskogu (EIRE) New Yorgist. Lähemal ajal kokkutulev Paneuroopa Kesknõukogu, kuhu kuulub ka Eesti esindaja, peab arutama selle uue liikumise aktiviseerimist. Valiti viieliikmeline algatuskomitee, mille asukoht on Baarnis, Hollandis.

Nii julgena kui see otsus ka ei tunduks momendil, mil Strasbourg'i Ministrite Komitee ja Nõuandva Kogu vahel on tekkinud kriis kompetentsuse küsimuses, võib siiski eeldada, et üha suurenev Nõukogude Liidu hädaoht võiks sundida LääneEuroopa valitsusi ja rahvaesindusi tõsisemalt võtma ühendatud või liitunud Euroopa ideed, mille enam-vähem konkreetseteks tulemusteks on olnud senini Euroopa Nõukogu, Söe ja Terase Ühisus, Euratom, Euroopa Ökonoomiline Administratsioon (ECA) ja teised institutsioonid.

Teisest maailmasõjast saadik on riikide ja mandrite vastastikune sõltuvus suurem kui kunagi enne: Euroopa julgeolek ja majanduslik-sotsiaalne areng olenevad vahekorrast Ameerikaga ning Aafrika probleemide lahendusest; Euroopa Nõukogu ei saa olla teovõimeline ilma Atlandi liidu (NATO) toetuseta.

* Pustal "ametliku nimega" (Euroopa) Nõuandev Kogu. Praegune Euroopa Nõukogu Parlamentaarne Assamblee, varem EN Konsultatiivassamblee.

Lahendamata on Euroopa välispoliitika kooskõlastamise küsimus ja Euroopa kaitseliidu (EDC) kava läbikukkumise järel Prantsuse parlamendis ka ühise julgestuse probleem. Teiselt poolt tuleb arvestada sellega, et nüüdisaja mandrite ja merede rahvaste ühiskonnas on praegune kokkusurutud vaba Euroopa küll võrdlemisi väike koondatud osa, kuid ikkagi erinevate rahvuste ja kultuuride koostis, mida saab ehk liita ja ühendada, kuid mitte ühte sulatada, assimileerida. Ent enesepettus on uskuda, et üksikud Euroopa riigid siin või sealpool "eesriiet" jääksid püsima lahutatud võistlejatena.

"Ideed on nagu väljaarvestatud ajaga süütepommid," kirjutas Coudenhove. Ta pidi aga tunnistama oma Ragazi kõnes, et Euroopa idee toetamiseks ei manifesteeri veel üliõpilased ega streigi töölised. Paneuroopa kongressi otsus pöörduda otseselt rahvaste poole asutava kogu ettepanekuga võiks ehk vähimalt esile kutsuda seniste katsetuste ümberhindamise ja Euroopa liikumise elustamise.

IKESTATUD RAHVASTE KONVERENTSIL

Euroopa Ikestatud Rahvaste Esinduskogu (EIRE) üldkoosolekul võttis Eesti delegatsiooni nimel sõna min. Kaarel Pusta üldpoliitilises küsimuses ja eriti ikestatud rahvaste olukorda puudutades. Kõneleja märkis, et möödunud aasta kestel on küll olnud rohkeid kaastundeavaldusi ikestatud rahvastele nii Lääne avalikus arvamises kui ka valitsuste poolt, kuid praktilisi samme pole järgnenud. Kõneleja mainis eriti USA riigisekretäri Dullesi deklaratsiooni 15. veebruarist s.a. kolme Balti riigi iseseisvuse väljakuulutamise neljakümnenda aastapäeva puhul, mis tabas sedavõrd hästi oma eesmärki, et ta kutsus välja protestikisa Moskva raadios. Ent eesmärk, mida meie taotleme ja mida pooldab vaba maailm, on jäänud muutmatuks – ei ole senini tehtud ühtki tõsist katset ei UNO ega A-pakti** organisatsioonide poolt Ida- ja Kesk-Euroopa probleemide päevakorda võtmiseks. Võime lohutada end vaid teadmisega, et hoolimata vene sputnikutest ja Moskva märgukirjade sajust ei ole need suutnud veenda vastutavaid isikuid Läänes, et uus tippkonverents peaks tunnustama kehtivat seisukorda nn. Vahe-Euroopas, ja et Euroopa ikestatud rahvad tuleks lõplikult jätta oma saatuse hoolde.

Mis puutub ühe osa Euroopa, nimelt Saksamaa, Poola ja Tšehhoslovakkia neutraliseerimisse, siis taotleb see N. Liidu ettepanek ilmselt Atlandi liidu laostamist ja Lääne-Saksamaa isoleerimist. Ida-Saksamaa, praeguse Nõukogude baasi osavõtt sellest üritusest tähendaks pealegi kehtiva seisukorra tunnus-

* Referaat EIRE üldkoosolekul peetud kõnest (aastal 1958).
** ÜRO ega Atlandi pakti

tamist Kesk- ja Ida-Euroopas. On ka tähelepandav, et nn. "Rapacki kava"* ei maini ei Balti riike ega Ungarit. Nii jätaks see erapooletuse ja "desarmeerimise" ettepanek need maad ja nende territooriumil asuvad Vene aatomirelvade seadmed endiselt Nõukogude piiramatusse valdusse.

K. R. Pusta tuletas meelde Balti riikide anastamist 1940, Praha kommunistlikku riigipööret 1948, Berliini blokaadi, vabadusjõudude verist mahasurumist Ida-Saksamaal 1953, samuti Poolas ja Ungaris a. 1956, rõhutades, et need võiksid olla küllaldased näited sellest, kuidas N. Liit mõistab oma rahu ja mittekallaletungi pakte, ka "rahuliku kooselu" ettepanekuid. Kas tohiks loota, et Moskva kõmulisele rahupropagandale vastab Lääs kord ka omapoolsete koeksistentsi tingimustega, mis esitaksid selgelt inimese õiguste ja Ida-Euroopa rahvaste vabastamise küsimusi?

Kuuleme vahel arvamisi, et aatomiajastul ei mõelda Euroopa ikestatud rahvaste vabastamisele sõjaga, ning et Lääne deklaratsioonides ja raadiosaadetes tuleks vältida kõike, mis võiks tekitada petlikke lootusi nendes rahvastes. Leidub ka Lääne publitsiste, kes küll kurdavad nende rahvaste saatuse üle, ent näevad neid sedavõrd apaatsetena ja alistatuina, et nendelt ei saa oodata mingit aktiivset ega isegi passiivset vastupanu rõhujatele. Järeldus sellistest hinnangutest oleks ju lihtne: miks teha endale muret rahvaste pärast, kes end tunnistavad ise võidetuks, kes on kaotanud tasalülituses oma õiguste ja tuleviku sisetunde?

On aga kindel, et ei idasakslased ega poolakad ja ungarlased ei oodanud vastuhakuks märgusõna Läänest. Samuti tõendavad kõik otsesed tunnistajad Baltimaadest, eriti aga Nõukogude ajakirjanduse kaebused, et vähemalt vaimne vastupanu ei ole vaibunud nendes maades. Nõukogude lehed süüdistavad näit.

* Poola välisministri A. Rapacki ettepanek tuumarelvavaba tsooni loomise kohta Kesk-Euroopas.

eesti, läti ja leedu haritlasi skeptilises suhtumises kommunismi ideoloogiasse ning vastuvõtlikkuses Lääne "võõrale" ja kahjustavale orientatsioonile. Need kaebused näitavad, et Baltikumi inimene on küll ikestatud, kuid mitte alistunud. Igasugust vastupanu, vaimset või füüsilist, kannab aga lootus, usk tulevikku. Balti rahvad, samuti kui poolakad ja ungarlased, nagu kõik rõhutud rahvad Euroopas, vajavad kinnitust, et neid ei ole unustatud vabas maailmas.

Mullusel istungjärgul mainis Belgia senaator de la Vallée-Poussi neid suuri pingutusi ja kulutusi, mida tehakse Nõukogude poolt Lääne raadiosaadete summutamiseks okupeeritud Euroopa maadesse. Ja ta arvas, et EIRE peaks jätkama ideoloogilise sõja meetodite uurimist koos ameeriklastega, eriti mis puutub vabaduse propagandasse vene rahva enda seas. Oleme nõus sellega, et õigus ja vabadus on jagamatud ja meie rahva vabanemine eeldab ka vene rahva vabanemist. Kuid samuti me arvame, et vasturünnakus üha suurenevale Nõukogude propagandale raadio, ajakirjanduse, konverentside, näituste ja ekskursioonide kaudu ei tohiks piirata informatsiooni meie rahvastele nende oma keeles kõige selle kohta, mida taotlevad õigusliku korra ja inimeste vabaduse taastamiseks mitte üksnes Lääne valitsused ja asutused, vaid ka tunnustatud pagulaste organisatsioonid. See tungiv sooviavaldus on adresseeritud kõigepealt "Ameerika Hääle", Vaba Euroopa Komitee* ja teistele raadiokeskustele, mille saated koostatakse "Vaba Euroopa" rahvaste keeltes. Kuna need saated täidavad oma üldteadete osas raudeesriide taga puuduva vaba ajakirjanduse ülesandeid, siis peavad need olema ka katkematuks sidemeks vaikimasunnitud rahvaste ja nende vabade esindajate-esinduste vahel välismaal. Meie rahvastel on õigus olla informeeritud meie tegevusest.

Peab kahetsema, et nõukogude režiimi neljakümnes aastapäev möödus, ilma et sel puhul oleks avaldatud põhjalikumat

* Selle institutsiooni tähendusest on juttu leheküljel 252.

uurimust selle traagilise eksperimendi kohta inimkonna ajaloos, kuigi ei puudunud sellekohased ettepanekud kõikide rahvuste tunnustatud uurijate poolt. Kuid oletame, et Lääne avalikkus on enamvähem teadlik kommunismi tõelisusest. Oleks aga ekslik väita, et on ülearune jutustada Nõukogude impeeriumi elutingimustest siinpool "kardinat", ja eriti veel nende kaasmaalaste-pagulaste rahvuslikest üritustest vabas maailmas.

K. R. Pusta mainis lõpuks veel Brüsseli maailmanäitust, mis peab andma ülevaate nüüdisaja tehnikast, teadusest, kultuurist, usuelust ja inspiratsiooniväljendustest. On kahetsetav, et sellest maailma ringvaatest jäävad välja pagulaskirjanikud ja kirjastajad, kunstnikud, muusikud ja teadlased, kes puuduvad ka 350 korraldataval rahvusvahelisel üritusel ühenduses näitusega Brüsselis. Nõnda siis esindab ikestatuid N. Liit, nende ikestaja, ja demonstreerib nende nimel oma saavutusi näitusele oodatud 40 miljoni külastaja ees. Oleks võinud loota, et selles üldvaates inimese loomingust kui ka tema enda seisukorrast maailmas ja tänapäeva Euroopas olnuks esindatud ka pagulas-Euroopa...

Tervitame rõõmuga iga edusammu Lääne-Euroopa omavahelises liitumises ja koostöös teiste riikidega, ütles K. R. Pusta. Meie kohus on aga meelde tuletada, et niikaua ei ole Euroopa liitumisel lõpplahendust, kuni puuduvad sealt need rahvad, keda esinduskogu siin esindab – kui nad pole saanud vabalt liituda.

ÕIGUS JA VABADUS JAGAMATUD

Eesti esinduste ülesandeid enne ja nüüd

Kannatused ei ole uudiseks meie rahvale. Juba paar tuhat aastat asub ta paigal Ida ja Lääne vahel, mis ikka on olnud kas suurte ideede võitlusväljaks või ürgsete rahvasteliikumiste, röövretkede ja sõdade tallermaaks. Eesti nimi kerkib teiste rahvaste tähelepannu ikka siis, kui maailmas on lahti midagi erakorralist. Skandinaavia saagad ja keskaja kroonikad vaikivad Eesti kohta pärast selle vallutamist Saksa Ordu poolt, kuni Rootsi aja tulekuni. Veel tõuseb ta nimi Euroopa huvidekompleksi 18. sajandi alul, seoses Vene halduse tulekuga. Hulk aega pärast Vene-Rootsi rahulepingut 1721. a. on Eesti peamiselt objekt rahvaluule ja folkloori uurijaile. Ei ole liialdus öelda, et meie rahvaluule ja keel ongi sajandite kestel säästnud Eesti nime ja meie oma rahva kui ka võõraste kaemuses säilitanud tema õiguse rahvuslikule iseolemisele. Tuletagem meelde, et saksa kirjanik ja ajaloolane Johann Gottfried Herder ennustas 18. sajandi lõpul läti rahva iseseisvust just selle rahva folkloori uurimise põhjal.

Umbes viiskümmend aastat hiljem, Krimmi sõja päevil, sekkub Euroopa arusaamisse Balti mere kui tähtsa liiklemistee vabaduse küsimus: prantslane Léonzun le Duc avaldab Pariisis 1855. a. oma raamatu "La Baltique", milles ta kirjutab, et Soome peaks jälle liituma Rootsiga, ja Eesti, Liivi ning Kuramaa tagasi saama oma "ántiikse rahvusliku iseseisvuse". Seda tuli aga oodata Esimese maailmasõjani, mil kokku varises Vene tsaaride impeerium ja Ühendriikide presidendi Woodrow Wilsoni poolt püstitati "rahvaste enesemääramise õigus" uue maailmakorra alusena.

Eesti rahva ja tema juhtkonna auks on, et uut rahvusvahelist olukorda mõisteti kohe kasutada sajanditepikkuse unistuse teostamiseks – oma rahvusriigi loomiseks. Meie maalt pärinev saksa filosoof ja kirjanik krahv Hermann Keyserling märkis hiljem imestusega ühes oma raamatus, et Eestil, kelle haridusareng oli olnud võõrkeelne ja kelle haritlaskond hoiti võõra valduse all eemal riiklikust tegevusest, leidus kohe oma valitsuse ja sõjaväe juhte, diplomaate ja teadlasi, kes organiseerisid administratsiooni, kultuurielu, kaitseväe ning suhted välisriikidega. Meie võime nüüd, 43 aastat hiljem küll öelda, et kui Eesti Vabadussõja võit oli suur ja määrav, tuli see toime tolleaegsete suurriikide heatahtlikul toetusel, ja et seda toetust pidid hankima ja ette valmistama ka meie diplomaatilised esindajad väljas. Nad pidid ka selgitama, et Eesti vabadusvõitlus ei olnud mitte ainult Vene revolutsiooni episood ega kodusõda, vaid et Eesti ja teiste Balti riikide iseseisvus tähendas Läänemere, tähtsa Euroopa regiooni ja rahvusvahelise liiklemisala vaba hoidmist.

Meie püüdlused luua laiem Läänemere rannikurahvaste liit sobisid hästi tolleaegse Euroopa tasakaalu poliitikaga. Bolševike Venemaa, meie vastane, oli Lääne-Euroopa ja Ameerika Ühendriikide põlu all, meie aga olime Venega sooritanud Eestile igati austava rahulepingu. Saksa ahvatluse hertsogiriigiga olid meie vaprad vallavanemad Riias tagasi lükanud, ja Võnnu lahing 1919. a. 23. juunil tühistas lõplikult selle kavatsuse. Eesti rahvusvaheline "rekord" oli siis igati korras, ainult et lõplikku *de jure* tunnustamist pidime ootama veel üks aasta, ja seda ilmselt sel põhjusel, et suurriigid lootsid veel Nõukogude korra langemist Venemaal ja ei tahtnud rikkuda oma tulevasi suhteid Venega väikeste Balti riikide tunnustamisega. Väärib meelespidamist, et Inglismaa, meie tähtsaim toetaja Vabadussõjas, keeldus andmast oma nõusolekut Eesti vastuvõtuks Rahvasteliitu 1920. aasta sügisel, ja et Itaalia oli see Euroopa suurriik, kes esimesena saatis oma saadiku Eestisse, hääletas esimeses Rahvasteliidu täiskogus Eesti vastuvõtmise poolt ning toetas otsustavalt 1921. a. jaanuaris Pariisis Liitlaste Ülemnõukogus Eesti suveräänsuse lõplikku tunnustamist. Ja meie kadunud sõber,

Itaalia välisminister krahv Carlo Sforza uskus veel 1940. a. lõpul, et Inglismaa kui merede riik peaks alati olema huvitatud Läänemere vabadusest ja Balti riikidest kui headest klientidest...

1940. a. suvel arvas Moskva, et on saabunud paras aeg tagasi võtta seda, millest ta oli pidanud loobuma 1920. a. Tartu rahulepingus ning sellele järgnenud mittekallaletungi-, koostöö- ja vastastikuse abistamise lepingutes. Hitleri-Saksamaaga oli ju Venel nüüd Euroopa jagamise kokkulepe, Prantsusmaa oli löödud, Inglismaa jõuetu ja fašistlik Itaalia Hitleri liitlane. Eesti, Läti ja Leedu vallutamine ja anastamine oli nüüd suure maailma silmis vaid üks episood selles rahvusriikide kokkuvarisemise seerias, mis ulatus Soomest Aadria mereni. Kahetsevate nekroloogide sekka kostus vaid üks tugev protestisõna, mitte Euroopast, vaid Ameerika Ühendriikidest, kus meid kõige vähem tunti ja kus Eestit kui riiki oli viimasena tunnustatud. Presidendi ülesandel deklareeris kadunud riigisekretär Sumner Welles 1940. a. juulis, et Eesti, Läti ja Leedu vägivaldne inkorporeerimine Nõukogude Liitu on röövtegu, mis ette valmistatud salakavalate võtetega, ja mida Ühendriigid ei saa kunagi tunnustada. Sellest peale on USA valitsus andnud korduvaid tõendusi, et Balti riigid, kuigi võõra võimu all, on tema ees endiselt kehtivad.

Ka USA sõja ja rahu poliitikas on 1940. a. alates olnud mõndagi ebamäärast ja talumatut, kuid kummalisel viisil on püsinud kindla põhimõttena Balti riikide Venega liitmise mittetunnustamine. See Ameerika hoiak, mis on säilitanud Eesti õiguslik staatuse peaaegu kogu vabas maailmas, on hindamatu ajalooline teene meie kodumaale ja rahvale. Ent Eesti vabaduse tunnustamine ei tähenda veel Eesti vabastamist. Meie ja teiste Kesk- ja Ida-Euroopa rahvaste vabastamine aga eeldab nende rahvaste vabadustahte alalhoidu ja usaldust läänemaailma suhtes. Kuidas saame selleks kaasa aidata? Eesti Vabariigi ametlikel esindustel, niipalju kui neid on säilinud vabas maailmas, lasub nüüd endisest suurem selgitus- ja propagandategevus, koostöös eesti organisatsioonidega ja teiste kaaskannatajate

rahvaste esindustega. Meie kõik, kes me elame vabaduses, esindame Eestit hästi Euroopas ja teistel mandritel, kui esineme ikka koos oma rahva ja kodumaa kaitseks ning toetame tõhusa koostööga ikestatud rahvaste ühist aktsiooni 110 miljoni eurooplase vabastamiseks Nõukogude Vene imperialismi ja kolonialismi ikkest. Eesti diplomaatia teeneks jääb, et ta 1918. a. alustas oma tegevust Balti riikide, Läänemere ja hiljem Euroopa liidu propageerimisega. Nelikümmend kolm aastat hiljem on see endiselt meie välispoliitilise aktsiooni aluseks, ja usume, et nõnda oleks see ka vabastatud Eestis.

Meie rahva põlise eluala, Läänemere ranniku suunas käib just praegu uus Nõukogude "poliitilise sõja" rünnak Soome kaudu, kellele tehtud ettepanekud meenutavad pahaendeliselt Eestile esitatud ultimaatumi ettepanekuid 1939. ja 1940. aastal. Kas võime loota, et USA välisministri Dean Ruski avaldus ajalehtedele Washingtonis 17. novembril, et USA tahab anda "oma kõige mõjuvama toetuse Soome iseseisvuse säästmiseks", väljendas seekord läänemaailma ühist hoiakut? Londoni lehe "Daily Mail" teadetel olevatki Atlandi pakti organisatsioon (NATO) võtnud kaalumisele (22. novembril) abinõud, kuidas kindlustada Läänemere vabadust NATO jõudude kaitse all. Ei ole ju kahtlust, et Läänemere täielik sovetiseerimine tähendaks ka NATO lagunemist...

Haarang Soomele ja selle kaudu Skandinaavia riikidele peaks ka vaikima panema kehtiva seisukorra, *status quo*, tunnustamise jutlustajad siin- ja sealpool Atlandit ja põhjustama vastulöögi nende poolt, kes on vastutavad oma ja teiste rahvaste julgeoleku eest. Lakkamatult peame meiegi meelde tuletama, et õigus ja vabadus on ikka veel jagamatud.

LÄÄNEMERE VABADUSE EEST

Endine Prantsuse Instituudi sekretär ja praegune Prantsuse-Balti Ühingu juhatuse liige Henri de Montfort võrdles oma 1933. a. välja antud raamatus "Les nouveaux états de la Baltique" Balti merd põlvitava naisega, kelle kõrge tanuga kaetud pea puudutab Soomet ja Rootsit, kelle palvetavad käed ulatuvad Venemaa lävele ja põlved toetuvad Poola rannikule. Ta tuletas meelde, et antiikilmas nimetati seda veekogu Suevia mereks, ja skandinaavlased ning sakslased andsid sellele Idamere nime. Kui see pidi tähendama suundumust, siis omab eestikeelne nimetus Läänemeri sügavat tähendust: suund, tee läände... Enne Esimest maailmasõda ilmunud Littré-Beaujeani leksikon käsitleb Balti merd kui suurt Atlandi lahte, ja see definitsioon annab ka uue kujutelma selle mere geopoliitilisest tähtsusest.

Jättes siinkohal uurimata normannide, Saksa Ordu ja Hansa Liidu püüdlused, märgime vaid, et ühelgi riigil või jõukoondisel ei ole ajaloo kestel õnnestunud oma ülevõimu täielikult ja püsivalt maksma panna Balti merel. Karl XII surmaga varises kokku Rootsi kui Balti mere valitseja taotlus, kuid juba 1856. aastal võis Rootsi Pariisi lepingu põhjal ja inglaste-prantslaste toetusel sundida Venemaad lammutama Vene kindlustusi Ahvenamaa saarestikus. Ja Vene laevastiku häving Tšušima* lahingus 1905. aastal tühistas pikemaks ajaks Vene ainuvõimu unistused Balti merel. Küll aga sõlmisid Saksa ja Vene keisririigid, Taani ja Rootsi juurde kutsutud, a. 1908 Balti mere konventsiooni, mis on tuntud Peterburi deklaratsiooni nime all ja kinnitas vaid

* Tsushima

kehtiva territoriaalse seisukorra, *status quo*, Saksa ja Vene kasuks.

Esimese maailmasõja lõpul tekivad Balti mere rannikul uued riigid, kes suvatsesid koos töötada omavahel ja Skandinaavia riikidega uue õiglasema *status quo* ja rahu ülalhoiuks. Kahjuks ei saavutatud aga Pariisi rahukonverentsil mingit üldjst Balti mere statuuti, välja arvatud Ahvenamaa ja mõnede Soome lahe saarte demilitariseerimine, Taani väinade ja Kieli kanali lahtihoidmine ja Poola juurdepääs merele. Mis puutub Nõukogude Venesse, siis loobus see teatavasti Brest-Litovski lepingus Saksamaaga 1918. a. augustis kõikidest õigustest Eesti, Läti ja Leedu üle, tühistas aga selle lepingu kaks päeva pärast üldist vaherahu, 13. novembril 1918, ja Vene punaväed ründasid Eestit ja Lätit. Seda kallaletungi rahulikele naabermaadele seletas Nõukogude ametlik häälekandja "Izvestija" oma 25. detsembri 1918. a. numbris kokkuvõttes järgmiselt:

> Eesti, Läti ja Leedu on ees Venemaa teel Lääne-Euroopasse. Nad lahutavad Nõukogude Venemaa revolutsioonilisest Saksamaast. See tõkestus tuleb maha kiskuda... Vene punane proletariaat peab saama võimaluse käima panna revolutsioon Saksamaal. Ja Balti mere vallutamine võimaldab Nõukogude Venemaal tegutseda Nõukogude revolutsiooniks Skandinaaviamaades, nii et Balti meri saaks Nõukogude revolutsiooni mereks...

Kes suudaks tõendada, et Moskva oleks kunagi loobunud sellest Euroopa vallutamise kavast?

Rünnatud rahvaste vahva vastupanu ja tungiv vajadus taastada majanduslik läbikäimine läänemaailmaga sundisid nõukogude valitsust algatama rahuläbirääkimisi, kõigepealt Eestiga, ja 1920. a. lõpuks olid alla kirjutatud rahulepingud, millega Venemaa loobus "igaveseks ajaks" ja tingimusteta kõigist õigustest Soome ja kolme Balti riigi maa-aladele ja rahvastele. Sõda Poolaga aga jätkus, kuni 14. augustil 1920. a. oli Vene pealetung kõigil rindeil tagasi löödud, ja läks tühja komissar Zinovjevi ettekuulutus, et ühe aasta pärast on kogu Euroopa kommunistlik

ja võitlus kantakse üle Ameerikasse, võib-olla ka Aasiasse ja teistesse maailmajagudesse".[1]

Nõukogude valitsuse poolt pakutud rahu-, mittekallaletungi- ja lepituslepingud pidid looma uue seisukorra Balti mere rannikuil, mis pidi kindlustama vaba juurdepääsu ja liiklemise sellel Euroopa merel *par excellence** kõikidele rahvastele. Veel 1938. a. detsembris kirjutas kadunud Prantsuse riigimees Édouard Herriot ühes artiklis, et selle seisukorra säilitamisel ja vaba Balti mere statuudi koostamisel saab olema tähtis osa Poolal ja Balti riikidel. Ent 18. septembril 1939 saavutati kokkulepe Stalini ja Hitleri vahel, mille tulemuseks oli Poola jagamine, uus Vene sissetung ja kolme Balti riigi annekteerimine...

Kremli juhtidel ei ole õnnestunud saada ei Ameerika Ühendriikide ega teiste Ameerika ja Euroopa tähtsamate riikide nõusolekut Balti riikide vägivaldseks inkorporeerimiseks, ei otseselt ega Moskva poolt tungivalt nõutud *status quo* tunnustamise kaudu: kehtivad endiselt Eesti, Läti ja Leedu diplomaatilised ja konsulaaresindused USA-s, Inglismaal, Kanadas, Prantsusmaal, Hispaanias, Brasiilias. See on kindlustus tulevikuks, mil võõra ikke alt vabanenud rahvad võivad jälle kaasa otsustada oma põlise eluaseme ja mere vabaduse kehtestamiseks. Käesoleval ajal aga valdab Venemaa endise 100 kilomeetri asemel üle 1000 kilomeetri pikkust maa-ala Läänemere rannikul, Soome lahest Taani väinadeni. Ja kahe aasta eest oli Venel Rootsi merendusajakirja "Marin-Nytt" teadete järgi Läänemere vetes 7 ristlejat, 50 torpeedohävitajat, 150 torpeedolaeva, 200 miinilaeva ja 100 allveepaati. Rannikuil oli Venemaal 23 merebaasi ja 1200 lahingulennukit. Siia juurde tuleb arvata punase Poola ja Ida-Saksamaa sõjalaevastikud, kokku üle 160 üksuse. On arusaadav, et Moskva sellelt jõupositsioonilt argumenteerib väitega, et Balti mere ja selle randade statuudi üle otsustagu ainult selle veeala ja ranniku praegused peremehed, mis tähendaks

* *par excellence* – sõna otseses mõttes (pr.)

tõeliselt selle mere muutmist Vene sisemiseks "punase revolutsiooni mereks", nagu nõudis "Izvestija" 1918. aasta detsembris...

Toetudes oma kehtivale ülevõimule, surus Moskva Soomele peale umbes 1939. aasta Eesti seisukorra; püüab mõjutada Norrat ja Taanit, et need riigid lahkuksid Atlandi liidust, ja Rootsit, et see nõustuks Balti mere "neutraliseerimisega". Kuna see "külma sõja" operatsioon on sihitud nii Euroopa liidu kui Atlandi pakti organisatsiooni vastu, millele vaba maailm rajab tänapäeval õiguse ja rahu kindlustamise lootused, ei tohiks see taktika veenda kedagi peale kutseliste rahuharrastajate iga hinna eest. Läänemere küsimus on tihedas seoses Lääne-Euroopa ja Atlandi süsteemiga. Selle rannikute rahvastikku, kaasa arvatud Saksamaa, kuid ilma Leningradi piirkonnata, on umbes 120 miljonit. Nende miljonite õigusi ei saaks unustada Euroopa liidu ja Atlandi liidu konventsioonides, mis peaksid üksteist täiendama.

Läänemere endise ja praeguse staatuse üle on nende ridade kirjutaja võinud sõna võtta mitmes välismaa ajakirjas, samuti Haagi Rahvusvahelise Õiguse Akadeemias, Prantsuse Instituudi Poliitiliste Teaduste Akadeemias ja mujal. Põhimõttelist poolehoidu leidis ettepanek Prantsuse-Balti Ühingule, korraldada suurem konverents Läänemere probleemide selgitamiseks. See ettepanek on praegu kaalumisel ka vastavates organisatsioonides Saksa Liitvabariigis. Ja teeme omalt poolt kõik, mis suudame, et sellel üldisel taustal meelde tuletada nii Balti riikide taotlusi nende lühikesel iseseisvusperioodil kui ka vaba maailma kohustust kaasa aidata nende rahvaste vabaduse taastamiseks. Kui see sünnib, saab vabaks ka Läänemeri, millest rootslased laulavad: "Vår fri, vår glad, vår trygg!"

Madrid, jaanuaris 1963

KUST TEKKIS JA KUHU SUUNDUB EUROOPA?

Võrdlemisi uus on inimsoo ajaloos ja maadeteaduses Euroopa mõiste ja selle müstiline nimigi, mille kreeka mütoloogia tuletab Foiniikia kaunitarist Europest, keda tema võlu alla sattunud ja ennast sõnniks moonutanud peajumal Zeus kandis Aasia rannikult Kreeta saarele. Veel viiendal sajandil enne Kristust kirjutab kreeka ajaloolane Herodotos, et ei ole teada, kust on pärit see nimi ja kes selle andis Euroopale. Maadeteadlastele on Euroopa ammugi vanamandri Aasia maanina, selle läänepoolne jatk või poolsaar. Prantsuse akadeemiku Paul Valery'ga võime aga küsida, kas Euroopa jääb selleks, mis ta oli, see on, Aasia mandri neemeks, või saab selleks, mida ta näib olevat, see on: maakera tähtsaimaks osaks, inimkonna vaimseks keskuseks?

Möödunud aastal ilmunud raamatus "Kakskümmend kaheksa aastasada Euroopat" annab Denis de Rougemont, Euroopa Kultuurikeskuse juhataja Genfis, loetelu vist kõikidest ürikutest, mis peavad tõendama Euroopa nime tekkimist juba tuhat aastat enne kristlikku ajaarvamist. Euroopa "idee" ja Euroopa "liikumise" tähisteks meile lähemast ajast võiksid olla Richard Coudenhove-Kalergi "Paneuroopa Manifest" 1924. aastast ja kadunud Prantsuse riigimehe Aristide Briand'i ettepanek Euroopa rahvastele 1929. aasta septembris luua omavahel mingisugune föderatiivne liit. Sellele suusõnalisele ettepanekule Rahvasteliidus järgnes Briand'i "Märgukiri Euroopa föderatiivse uniooni organiseerimiseks" 1. maist 1930, mille uurimiseks loodi Genfis ka eriline Euroopa komisjon.

Kuid "talumees lööb risti ette siis, kui müristab", ütleb vene vanasõna. Nii tekkis Euroopa liitumise idee kaemuslikkudes

ajudes pärast Esimest maailmasõda, ja unustati jälle, kui tunti "jalad põhjas" olevat. Briand'i surmaga 1932. aastal kadus ka tema Euroopa komisjon Rahvasteliidu eeskavast. Teise maailmasõja tulemused – Euroopa lagunemine kaheks osaks, läänemaailma riikide asumaade ja muude valduste kaotus, ning üha agressiivsemaks muutuv kommunistlik rinne – manitsesid taas koondumisele suuri ja väikseid Euroopa rahvaid. Liikumine algas ka seekord, nagu Briand'i ajal, majandusliku koostööga: Söe ja Terase Koondis, aatomienergia kasutamine ja nüüd Euroopa Ühisturg. Samas levib arusaamine, et täielik majanduslik koostöö ja veel rohkem ühine julgestussüsteem ei ole mõeldavad ilma kooskõlastatud välispoliitikata, ilma poliitiliselt ühendatud Euroopata. Ongi juba Strasbourg'is Euroopa Nõukogu oma ministrite komiteega ja parlamentide saadikute koguga, kes aga vajavad oma autoriteedi tugevdamist mingisuguse Euroopa põhikorraga. Et Euroopa liikumine on haaranud vabas Läänes ka laiemaid hulkasid, seda näitavad praegu elavad vaidlused konverentsidel ja ajakirjanduses selle üle, kas eelistada Euroopa r i i k i d e l i i t u, konföderatsiooni, või lihtsalt Euroopa ü h e n d r i i k i, föderatsiooni. Winston Churchill, kes soovitas oma Zürichi kõnes 1946. aastal, et Euroopa Ühendriikide teostamise võtaksid oma ülesandeks kaks sõjaaegset peavastast, Saksamaa ja Prantsusmaa, ei võinud muidugi ette näha, et president de Gaulle saab pooldama konföderatsiooni, "isamaade liitu" võimalikult Prantsusmaa juhtimisel, ja kantsler Adenauer ühendriiki Euroopa keskvalitsusega...

Käesoleval tuumarelvade ajastul näivad olevat sõjajõult võrdsed vaid Ameerika Ühendriigid ja Nõukogude Liit. USA pooldab ja toetab ühendatud Euroopat kui oma loomulikku partnerit eriti Atlandi liidus, Moskva taotleb seda laostada igasuguste surve- ja meelituste meetoditega. Täies usalduses USA hoiaku suhtes ikestatud Kesk- ja Ida-Euroopa rahvaste küsimuses alustasid nende rahvaste esindajad omavahelisi nõupidamisi, informatsioonitegevuse kooskõlastamist ja tulevikukavade väljatöötamist New Yorgis ja Washingtonis juba kahekümne aasta eest.

Loodi Euroopa Komitee Demokraatia Säästmiseks*, Ida-Euroopa komisjon Columbia ülikooli juures, Ida-Euroopa Instituudi komitee New Yorgis jm. 1949. aastast peale tegutses New Yorgis nõndanimetatud Teisipäeva Paneel, kes käis koos teisipäeviti endise Rumeenia välisministri Gregore Gafencu korteris, ja kelle nõupidamiste tulemuseks oli "Kesk- ja Ida-Euroopa Rahvaste Vabastamise Deklaratsioon", mis kirjutati alla üheksa rahva esindajate poolt Philadelphias Iseseisvuse Hoones 11. veebruaril 1951. aastal.

Pärast palveteenistust katoliku, ortodoksi, protestandi ja juudiusu vaimulike poolt loeti ette deklaratsiooni kümme paragrahvi. Allakirjutatud dokumendi võttis USA valitsuse nimel vastu Pennsylvania kuberner, et seda asetada alalhoiuks 1776. aasta Ameerika iseseisvusdeklaratsiooni kõrvale. Rahvuste esindajate kohaletoomise ja piduliku vastuvõtu korraldas USA Vaba Euroopa Komitee. Esindatud olid üheksa rahvust, kes moodustavad nüüd Euroopa Ikestatud Rahvaste Esinduse (EIRE) New Yorgis, osakondadega Euroopas. Puudusid, nagu praegugi selles esinduses, Ukraina ja Kaukaasia rahvad, mida põhjendati sellega, et need rahvad ei olnud enam iseseisvad enne Teise maailmasõja algust, see on, enne septembrit 1939. Küll aga oli omaenda algatusel kohale tulnud endine Vene Ajutise Valitsuse juht Aleksander Kerenski, kes soovis meie deklaratsioonile alla kirjutada ja küsis selleks minult täitesulge...

Mida sisaldas see deklaratsioon? Peale kehtiva seisukorra kirjeldamise ikestatud maades põhjendas see vajadust kogu Euroopa huvides, et nende rahvaste vabastamine valmistataks ette järjekindlalt ja töötataks välja nende tulevase koostöö tavad omavahel ning kogu Euroopa ühiskonnaga. Ida-Euroopa uuesti ülesehitamine inimisiku ja rahvaste vaba arengu kindlustamiseks, väidab deklaratsioon, toob esile poliitilised, majanduslikud ja sotsiaalsed probleemid, mida ei suudaks lahendada

* *Committee for the Promotion of Democracy* (1941)

vabastatud rahvad üksikult. Nende iseseisvuse-aegsed kogemused ja käesolevad kannatused sunnivad neid otsima lahendust üheskoos, liidus üksteisega. Seda võimaldaks ühendatud Euroopa, kus vabastatud Ida-Euroopa rahvad moodustaksid ehk omaette regionaalsed grupid...

Mandrid, nagu inimesed, sõltuvad üksteisest. "Ei saa olla üks pool maailma vaba ja teine orjuses," kuulutas Ameerika vabadusvõitleja Abraham Lincoln 1776. aastal. Sõna on ka tänapäeva Ameerika Ühendriikidel, kelle sõja ja rahu eesmärgid pidid olema täpsustatud Atlandi kirjas (*Atlantic Charter*) 14. augustist 1941, mis keelasid vägivaldseid maa-alade vallutamisi ja nõudsid suveräänsete õiguste taastamist rahvastele, kellelt need olid võetud võimuga. Teame nüüd, et selle deklaratsiooni põhimõtteid ei ole tolleaegne USA president Roosevelt mitte olnud suuteline kaitsma Nõukogude Vene vallutusihade vastu, kuid samuti, et USA välispoliitika taotlustes püsib Euroopa liitumine, ja et vähemalt Balti riikide suhtes on USA jäänud oma seisukohale 1940. aastast peale: mitte tunnustada nendes kehtivat vägivaldset korda, *status quo*'d.

Kuna oma riigikorra ja rahvusvahelised suhted peavad muidugi määrama Ida-Euroopa rahvad oma vabal tahtel, peab neile kindlustama nende vaba tahteavalduse ja valimised rahvusvahelise kaitse ja kontrolli all. Kuritegusid inimsuse vastu tuleb kohelda isiklikul ja konkreetsete faktide alusel. Ida-Euroopa demokraatiat ei saa ellu äratada kättemaksu meetoditega. "Sina ei pea mitte tapma" on käsk meile, kinnitab deklaratsioon...

Valik isikliku ja kollektiivse majandamise vahel jäägu vabastatud rahvaste määrata, arvesse võttes nii tootjate kui tarbijate huvisid. Maa tuleb anda selle harija kasutada; perekonna talundid, kooperatiivid ja muud vabatahtlikult loodud ühingud olgu vabad valitsuste vahelesegamistest. Vabad ja iseseisvad ametiühingud peavad kaitsema tööliste õigusi ja nendele antagu oma osa ettevõtte tuludest.

Philadelphia deklaratsioon lõpeb allakirjutajate tõotusega: kaasa aidata nende põhimõtete kehtestamiseks ja eriti ühendatud Euroopa organiseerimiseks nüüd ja pärast nende rahvaste vabastamist...

*

Sellele üldpõhimõtete deklaratsioonile järgnes 1953.–54. aastal Ameerika Vaba Euroopa Komitee algatusel Euroopa terviku moodustamise kava (*European Integration Project*), mille komisjonist New Yorgis võtsin osa Eesti esindajana koos hr. Al. Kütiga. Komisjon, kelle uurimiste tulemused avaldati eritrükisena, tegeles aga ainult majanduslike ja sotsiaalsete probleemidega (Eesti delegaatide osaks määrati liiklemisteede ja transiidi küsimused), kuna ühendatud Euroopa poliitiline struktuur, eriti Ida-Euroopa rahvaste seisukohalt, pidi tulema arutlusele teises erikomisjonis. See kavatsus on aga tänaseni teostamata, kuigi küsimus on praegu veelgi aktuaalsem kui 1954. aastal.

Euroopa suuna ja missiooni määravad kord lõplikult tema liitunud rahvad siit- ja sealtpoolt raudtõkkeid. Selle arengukäigu kiirustamiseks saame meiegi kaasa aidata. Eesti ajaloos on see vist esmakordne juhus, kus umbes üks kümnendik meie rahvast ja läbilõige kõigist kutsetest asub vabaduse-paguluses nii mitmes maailmajaos, olles säilitanud seal oma keele, kirjanduse, koolid, kiriku, kunsti ja organisatsioonid. Juurde tulnud on väljas noor generatsioon, kellel on juba tähelepandav osa oma asukohtade siseelus, eriti USA-s, Kanadas ja Rootsis. Jälgides ja toetades kõikjal Euroopa liikumist, mille edust oleneb mitte üksnes meie kodumaa, vaid ka kogu vaba maailma tulevik, töötame parimalt ka oma rahva kasuks.

Madrid, aprillis 1962

II OSA

TAGASIVAATEID

UUS AASTA 1905

Mälestusi revolutsiooni romantika ajast

Kõrgepingevool Kaug-Idast äratas aastal 1903 ka Tallinnas "lootuseta unistusi". Oli nii erutavalt huvitav kohata "Volta" vabriku tööliskorterites Peterburi pagulasi: Mihhail Kalininit (praegust Nõukogude presidenti), Anatol Dubois'd, Lurjed; kuulata Vene Kirjanduslikus Ringis vaidlusi kontakti loomisest eesti seltskonnaga, käia salakoosolekutel, või lihtsalt lugeda vargsi Renani "Wahrer Jacobit", Tolstoi "Evangeeliumi" ja marksistlikku kirjandust, kõik läbisegi, mis tuli tähitud kirjades või antikvaar Feitelbergi kaudu. Teadlikke parteitegelasi oli tõepoolest vähe, aga omavaheline kokkuhoid ja konspiratsioon oli tugev. Väga võhik Marxi õpetuse peensustes, sattusin Vene tänava vanglasse Erfurti programmi tõlkimise ja paljundamise katse eest. Kuuekuuline eeluurimine, süüdistus kõva paragrahvi järgi, mis ähvardas kuni kolmeaastase kindlusvangistusega, ja kohus Peterburi kohtupalatis. Kroonu poolt määratud kaitsja tuli eeluurimisvanglasse ja küsis, mis vahe on õieti sotsiaaldemokraatide ja sotsiaalrevolutsionääride vahel. Ehitas siis oma hoogsa kaitsekõne teesile, et kaebealune oleks võinud minna ka sotsiaalrevolutsionääride hulka, kes, nagu teate, ei valmista mitte lendlehti, vaid pomme, aga, näete, ei läinud! Ja trööstis mind kohtus sellega, et eesistuja Krašeninnikov on täna heas tujus, võib-olla pääsete kahe aastaga. Pääsesin aga aastaga. Troonipärija sündimise manifest arvesse võetud, võisin koguni kõndida "vabadusse" – politsei avaliku valve all. See oli 1904. aasta sügissuvel. Peterburi ja Tartu sõprade soovitusel otsustasin siirduda välismaile.

Algas huvitav teekond. Üks Riia pangaametnik, kellele viisin kokkuräägitud märgusõna, soovitas edasi sõita rongiga, mis saabus ööseks Radziwiliszki* jaama. Sealt tuli minna jalgsi kuni esimese ristini teelahkmel. Veel tükk maad vasemale, seal olid kaks popsniku maja. Mitte eksida, sest vaid üks neist oli õige! Uks avati, kui koputasin aknale ja hüüdsin, et tulen "pan Kasimiri" poolt. Veetnud ööpäeva hurtsikus, sõidutas mind peremees teisel õhtul edasi, järgmise saunamehe juurde. Matk kestis nii kaks nädalat, mööda Leedu emigrantide teed, mida tundsid kõik pristavid ja urjadnikud, mida valvati nii, et tuli sõita kord isegi naise rõivastuses, ja mis viis ometi kindlalt sihile, Preisi rajale. Kogu seda Leedu "amerikaanide" ja juhuslikkude poliitiliste põgenikkude väljarändamist korraldas võimas organisatsioon, kes tegutses koos Ameerika-Hamburgi laevaliini bürooga. Oma tasu said vene pristavid ja piirivalvurid tüki pealt, ja neid huvitas peamiselt see, et organisatsioon neid ei tüssaks, või et "amerikaanide" kambas ei läheks läbi odava tariifiga mõni tähtsam "politikaan".

Tariif oli "amerikaanidele" tõesti odav: Radziwiliszkist Preisi piirikõrtsini vaid 10 rubla, mõnelt võeti 25 rubla. Rublase lisatasu eest kandis salga juht oma turjal üle piiri veel minu kohvrikese, mille sisustus oli peamiselt Jägeri "Ilma ajalugu" ja Toussaint'i-Langenscheidti prantsuskeelne õpperaamat – härra Aleksander Tamme annetused mulle Vene tänava vanglasse. Meid oli tol korral üleminejaid vist seitse meest, selle kamba eest sai juht kolm vene rubla, ja pidi Tilsitist kaasa tooma leedu kirjandust. See kirjandus oli leedukeelsed palveraamatud ja Tilsitis trükitav leedu ajaleht.

Palveraamatud? Just nii. Leedulastel oli ju keelatud kasutada omakeelseid palve- ja kõiki muid raamatuid, mis olid trükitud ladina tähtedega. Lubatud oli vaid vene tähestik "kirillitsa".

* Radviliškis

Ühes vahejaamas pidin veetma laupäevaõhtu koos peremehega. Hurtsik asus küll maa sees, eemal teistest elamutest, aga tee ääres. Peremees süütas lambi, kattis kaks väikest akent ja küsis siis minult: "*Panie*, ega's teie meid ikka välja ei anna?" – "Aga mis halba kavatsete siis ette võtta?" – "Oh ei, miks halba, aga tahame paluda Jumalat. Teie vist ei teagi, et meie ei tohi lugeda ka palveid leedu trükis raamatust?" Ei, seda ma ei teadnud tõesti mitte. Kõik laskusid põlvili ja peremees hakkas ette lugema palveid, mida teised kordasid suure hardumusega. Olin lugenud esimeste kristlaste salakoosolekutest katakombides ja kujutlesin, et need ei võinud olla liigutavamad kui see keelatud leedukeelne palvetund siin talumehe hurtsikus! Mis teadsime meie Eestis oma keele ja kirja tagakiusamisest selle kõrval?... Tilsitis seletas mulle preisi leedulane Thuleweidt, trükikoja juhataja, milliste raskustega oli seotud leedu raamatute ja ajalehe levitamine Vene Leedus, kuidas riskis iga nädal meie kamba ületooja oma vabadusega, isegi eluga, kui ta siit tagasi läks, mitmepuudane kirjanduse pamp seljas.

Sellest on vaid kolmkümmend aastat. Kummardume leedulaste ees, kes on selle aja kestel loonud oma kirjanduse, keskkoolid, isegi ülikooli. Meeliskleme ka seda leedu postimeest Preisi piiril, kui peaksid tekkima tigedad mõtted teiste rahvuste keele ja kirja vastu...

Reipad poisid olid need leedulased, minu reisikaaslased. Kõik noored, passideta, valdamata ühtegi keelt peale leedu keele. Raha oli neil igaühel vaid paar rubla rohkem, kui oli tarvis laevapileti lunastamiseks New Yorgini, toiduks kaasas suur päts leiba ja kera leedu juustu, mis oli kõva kui kuul. Naersid ja vallatlesid kogu tee. Ameerikasse, New Yorki ja Chicagosse sõitsid nad nagu oma asumaale, olles kindlad, et leiavad tööd ja tulevad tagasi rahaga, nagu olid enne tulnud nende isad, onud ja vanemad vennad. Teel kohtasin ka jõukamaid peresid, kus mehed ei tundnud Kaunast mõnekümne kilomeetri taga, aga teadsid palju kõnelda Ameerika suurlinnadest ja farmidest. Sealt olid nad tulnud tagasi oma koduküla, sama teed mööda, üle Tilsiti ja

Eydtkuhneni, "Hamburg-Ameerika" toetusel ja urjadnikute vaikival nõusolekul.

Kui lähenesime rajale, püüti mulle seletada, et ees on lai kraav ja kraavi ääres vahisõdur. Tulevat teha kaugehüpe ja mitte hoolida sõdurist, ka siis, kui ta laseb! Ent kraav oli kohevile liiva täis aetud ja jooksime peaaegu sõdurile selga. Kukkusin ootamata tõkkest kõhuli ja sõdur andis paugu. Kohe olin aga jalul ja juba Preisi metsas. Asitõendusena jäi rajatanumale minu kaloss.

Teisel pool piiri polnud ühtegi valvurit ja Vene piirivalve ei julenud või ei tahtnud meid järgida. Metsakõrtsis võeti kõvasti kollast lääget preisi napsi, mis võttis jalad alt, ja koidu eel läksime rongile – Tilsitisse. Seal pidin lahkuma oma kaaslastest, keda Tilsiti "schutzmann"* kohtles väga karmilt ja juhatas jaama lähedale barakki. "Täikari läheb karantiini," tähendas ta asjalikult.

Muide, poleks need leedulased olnud rõivastatud nii tähelepandavalt kraavikaevajatena, oleksid nad võinud end tunda juba siin vabade inimestena. Mulle võis see aga vaid paista nii, kuna minu eest hoolitseti eraldi. Meie juht viis minu kohe leedu trükikoja juhtaja Thuleweidti juurde, see omakorda võõrastemajja ja andis seal üle peremehele, soovitades mitte pärida õiget nime ja passi. Peremees vastas, et kui tuldakski küsima – seda juhtuvat vahel – siis ütleb ta, et olen juba edasi sõitnud.

Kuna saabusin Tilsitisse 20 saksa margaga, tuli seal veeta üks kuu, oodates raha ja piiri tagant teateid. Viimaseid hankisin osalt hr. T-lt, pigemini aga "Tilsiter Anzeigerist", mis tõi sõnumeid suurest käärimisest Balti provintsides ja Tartu koosolekust, kus advokaat Jaan Teemant olevat valitud Eesti talupoegade kuningaks. Nii seal seisis: "erwählt zum Bauernkönig"...

Tilsiti kirjakandja osutus tookord minu jõulumeheks: jõululaupäeva hommikul poetas ta minu toa ukse alla rahakirja. Ja

* *Schutzmann* – politseinik (sks.)

siis tuli hr. Ed. Virgo telegramm: "Sõitke kohe Pariisi, siin otsustamisel eesti ajaleht." No mis siis veel oodata? Järgmisel päeval olin Berliinis ja ei läbenud seal püsida kauem kui teise õhtuni. Friedrichstrasse jaamaesisel kõnetasin ühte kodumaa aktsendiga härrat ja see osutus värskeks Tartu proviisoriks, hr. Th. K-ks, kes sõitis ka Pariisi, kohtama venda ja täiendama ennast oma erialal. Pariisis tundsime endid otsekohe hästi, siirdusime rongist esimesse kohvikusse ja alles hilja öösi hakkasime ühe sõbraliku prantslasega otsima hr. K. venda, kelle aadressi täpselt ei teadnud. Prantslane õpetas hea triki: kuna Pariisis ei anta teateid majaelanikkude kohta, ei tule uksehoidjalt mitte küsida, kas see härra elab siin, vaid kas ta on kodus. Ja nii sattusimegi kümnendas majas õigele aadressile.

Teisel päeval otsisin üles Andres Dido, kes elas samas Montmartre'il. Näitasin Virgo telegrammi. Nojaa, nii lihtne see ei olnud: Dido oli küll täis kavatsusi ja vaimustust, aga raha temal ei olnud; teenis Rahvaülikoolis sekretärina kindla palgana midagi 100 frangi ümber. Ta juhatas mind esiotsa oma lähedasse võõrastemajja ja lubas varsti kokku kutsuda toimetuse asutava koosoleku. See koosolek ja teised järgmised ei otsustanud midagi: Dido eitas igasugust koostööd Vene revolutsionääridega ja nende erakondadega. Kujutles puht Eesti revolutsiooni Venest lahkulöömisega ja omapärase sotsiaalse eeskavaga, milles oli selge üks postulaat: maad ja metsad mõisnikelt tagasi!

Tema "Õigus", mis oli Dido oma ettevõte, nägi maailma, ja Dido elas 1921. aastani, mil maad ja metsad võeti tõesti tagasi ja Eesti Vabariiki tunnustati suurriikide poolt...

Andres Didost, sellest algupärasemast ja vist esimesest eesti emigrandist, kes saadeti 50 aasta eest Kaasani asumisele selle eest, et ta ühel Riia koosolekul kõnelenud Eesti iseseisvusest, võiks ja peakski kirjutama lehekülgi. Oma ääretus vaesuses härrasmees, kes kõndis 1905. aastal ka piimapoodi torukübaras ja saterkuues, lugenud aastakümneid vaid prantsuse ajalehti ja kirjandust, säilis ta elu lõpuni Helme mehena, eesti inimesena, paindumatu igasugusele doktriinile, aga pool-alateadlikult taipav õiget suunda.

Hoolimata tolleaegsete väljenduste veidrusest võib öelda, et nägime Eesti suunda tõesti õigemini Dido kambris Montmartre'il kui Ladina linnajaos, tol ajal päris vene üliõpilaslinnas, kuhu varsti üle kolisin. Seal olid koos Venest emigreerunud õpetlased ja igat sorti pagulasi, kellest mõned on tõusnud vahepeal uue punase Venemaa harjale, teised tõusnud ja vajunud, ja kolmandad, nagu Amfiteatrov, Burtsev, Struve, jäänud kutselisteks vastasrindlasteks. Tänapäeval nagu 30 aasta eest võitlevad vene pagulased tagajärjeta Prantsuse-Vene liidu ja Vene laenude vastu, nüüd nagu enne istuvad miitingutel kõrvuti revolutsionäärid ja Vene riigi salaluure agendid.

1905. uusaastal paistsid paljud keerulised probleemid väga lihtsad lahendada, muidugi sellepärast, et puudus teadvus nende keerulisusest. Nõuti täit vabadust, kohe ja ilma mingi sobinguta. Vene sotsiaalteaduste kooli õpilased purustasid kooli mööbli ja tungisid käsitsi kallale prof. Maksim Kovalevskile, kui see söandas öelda, et tema oleks prantslasena vabariiklane, Venes aga konstitutsiooniline monarhist. *Boulevard* Arago'l võis ju vabalt sepitseda kõiksugu riigipöördeid ja atentaate, aga õrnatundelised vene terroristid ei suutnud andestada Prantsuse vabariigile, et selle tänava vangla õuel hukati veel giljotiiniga roimareid. Kodanliku korra metsikused puha, mis tuli parandada uuel, vabamal Venemaal...

Eestist ja teistest Balti riikidest teavad kaasaegsed vene pagulased kahtlemata rohkem kui 1905. aastal. "Salgajad sakslased", nimetas meid üks vanem mees, kes oli olnud 15 aastat gümnaasiumidirektor Lätimaal: "Kõnelete ju saksa keelt ja olete luteri usku, aga ei taha ennast tunnistada sakslasteks"... Ei olnud selles midagi halvakspanevat, nagu ei tahtnud kuidagi solvata eestlasi Lvovi-Kerenski revolutsiooniline valitsus, kes käskis arutada Tallinna linna volikogus asju vene keeles, tõlkida tarbekorral saksa keelde ja veel "kohalikkudesse murrakutesse"...

Eesti emigratsioon elas, nagu teistegi maade pagulased, välismail oma kodust kaasatoodud muredega, sageli pisitülidega. Näitena võiks nimetada kadunud A. Grenzsteini, kes uuris iga

uustulnuka eestlust Pariisis, ka väga noorukesi, kas ta oleks võinud kuuluda kodumaal tema vastaste või pooldajate kilda! Kui katkeb otsene side kodumaaga, siis paistavad sündmused võõrallikates, isegi omamaa ajakirjanduses nagu kõveras peeglis, liialt optimistlikud või jälle ebaloomulikult sünged. Esimesed tsenseerimata eesti lehed tekitasid meie ringkonnis sellise elevuse ja ebareaalse ettekujutuse, et mitmed otsustasid jalamaid koju tagasi sõita – oma suurimaks pettumuseks. Aastal 1904–1905 sooritati aga ka esimesed isiklikud tutvused Lääne-Euroopas, ja need hõlbustasid mõndagi sammu aastatel 1918–1919, mil võisime kõnelda juba uue Eesti nimel.

Uut aastat 1905 mäletan kui ürituste aastat, ürituste, milles nagu ei vajanudki lootusi!

JAAN TÕNISSON VABA MEHENA

See oli vist 1906. aastal Tallinna Pritsimajas, kus nägin ja kuulsin esmakordselt Jaan Tõnissoni kõnelemas suurel koosolekul. Oli seal rohkesti pahempoolset rahvast, vabrikutöölisi, keda oli näilikult kokku aetud Eesti Rahvameelse Eduerakonna juhi mahakarjumiseks. Tõnisson seisis keset saali kõrgendatud laval ja sattus vahelehüüete tõttu aina suuremasse kõnehoogu. Viimaks tungis salk mehi ja naisi kõnelava äärde ning hakkas teda tirima ta saterkuue siiludest. Seda nähes läks teine salk kõnelejat kaitsma, mistõttu tekkis rüselemine kahe salga vahel. Tõnisson jäi aga lavale. Kui ta sealt alla tuli, siis nägin, et üks kuuesaba oli tal pooliti lahti käristatud. Ta kõndis lipendava kuuesiiluga minema, pea püsti, meeldides mulle tookord väga, kuigi olin algul ise kisajate seas. Imponeeris nähtavasti ka kogu publikule, sest talle anti viisakalt teed.

Samas üleolevas seisangus nägin teda novembris a. 1917 ka Tallinna ringkonnakohtu ruumes, kuhu teda oli toonud vahialusena Viktor Kingissepp. Nii kujutlen teda ka vangiminekul peale Viiburit, ülekuulamistel Vene ja Saksa võimude poolt...

Viha ja ülbus on meie põlve maailmas niivõrd leidlikuks muutunud, et ei tea kellestki ennustada, kui palju ta suudaks kanda ja siiski püsti jääda. Võib-olla et Tõnissonil oli mõnikord kergem kui teistel end sirgu hoida, kas sõprade toetuse või vastaste lugupidamise tõttu (näiteks Viktor Kingissepp), seda ei tea, kuid tõsiasi on, et vana võitleja pea on jäänud püsti.

Tõnissoni nimetavad ta endised kaastöölised "šefiks". Eestikõlalisemale "juhi"-tiitlile ongi uus aeg andnud teise, võõrsilt toodud tähenduse, ja see ei väljenda enam eestvõitlejat, kes on aina mures olnud oma kaaskodanike selgroo sirguajamise pärast, jutlustades algul iseteadvust, ühistegevust, siis peremehelikku

iseseisvust. Demokraatia juht ei saa olla tasalülitaja, ta võib teotseda vaid vabade kodanike keskel. Olla suur isiksus ja ühtlasi veendunud demokraat, selles polegi suuremat vastuolu kogenud ja vabadustega harjunud ühiskonnas. Vastuolu on tekkinud meie ajal vähekogenud või ajutiselt nõrgestatud ühiskondades. Ja Tõnissoni-taoliste meeste draama on siis nende rahva draama...

On kummaline mõtelda, et Kingissepp, kes päästis Tõnissoni Kroonlinna küüditamisest, nagu määras ta ette rahvusliku Eesti diplomaadiks, sest ta tegi Tõnissoni vahi alt vabastamise tingimuseks, et ta lahkuks kodumaalt. Tõnisson siirduski 1917. aasta detsembris Soome ja sealt Rootsi, sai meie esimeseks diplomaatiliseks esindajaks Euroopas. Tema toimetusel pääsesid Rootsi teised delegaadid, mis osutus otsustavaks momendiks kogu meie edaspidises diplomaatilises tegevuses. Esimese Eesti saadikuna Skandinaavias on Tõnisson seal püsinud kui *persona gratissima*, ja tal olnuks loomulik edu ükskõik millises pealinnas. Ometi ütles ta kord meelepahaga: "Mina ei ole diplomaat!" See oli 1919. aasta kevadel Rue de l'Albonil, kus tekkis välisdelegatsioonis väike mõtetevahetus vahejuhtumi üle H. Franklin-Bouilloni komisjonis.

Vahejuhtum ise oli tekkinud järgmiselt. Kadunud Franklin-Bouillon oli Prantsuse saadikutekoja välisasjade komisjoni esimees ja väga aktiivne välispoliitik. Ta kutsus meid, Vene riigi "pärijate" esindajaid, nõupidamisele ühise aktsiooni üle, mis pidi ette võetama bolševismi pealetungi ja ka Saksa ekspansiooni vastu, kui viimane end jälle hakkaks avaldama. Selle tasuks olnuks piirirahvaste vabanemine ning nende rahvusriikide *de jure* tunnustamine võitjate suurriikide poolt. Franklin-Bouilloni energiline ettepanek kuulati ära vaikides. Ta jättis meid siis omavahele, et võiksime läbirääkimistes kasutada mõnda teist keelt peale prantsuse keele. Selleks osutus muidugi vene keel. Kui teiste rahvaste delegaadid olid seletanud tagasihoidlikult oma poliitilist ja sõjalist seisukorda, ilma et oleksid avaldanud oma seisukohta ettepaneku poolt või vastu, jõudis järg Tõnissoni, meie delegatsiooni vanima liikme kätte (Poska ei viibinud

koosolekul). Ja ta vastas lühidalt: "S takoi kompanijei mõ ne poidjom!" ("Sellise seltskonnaga me kaasa ei lähe.") Teised nagu ootasid vaid seda avaldust, et üle saada täbarast küsimusest ja lõpetada koosolek. Vastutus aga aeti muidugi Tõnissoni peale, selle eest hoolitses üks hea naaber, kes ruttas informeerima Franklin-Bouilloni ja endise Vene saadiku V. Maklakovi kaudu Quai d'Orsay'd...

Võin nüüd kinnitada, et kuigi tookordne Tõnissoni avaldus läks otse vastamisi suurriikide staapide illusioonidega, ei ole ma pärast kunagi kuulnud, et sellest oleks tehtud etteheiteid Eestile või oleks see kahjustanud meie prestiiži. Pigemini ümberpöördult. Väikeriikide diplomaatia ülim voorus on ikkagi otsekohesus.

*

Jaan Tõnisson, rahvatribuun, publitsist, erakonnajuht, saadik, minister, riigivanem, professor, on jõudnud targa-ikka, kus inimene otsib sünteesi ja tunneb kohustust jagada oma kogemusi teistega. Tõusnud rahva seast, on ta ikka erinenud teistest vaba mehena. Eesti vaba mees tekkis tema põlves, sammus ta kõrval või pöördus ära, ent rüht jäi neil ühine. Tõnissoni elulugu on peatükk eesti isiksuse loost.

*

"Olla poliitik ja mitte kaotada iseennast,
Omada võimu ning jõukust – ja jääda vabaks;
Olla vaene ja mitte alanduda"...

Nii umbes kirjutas kadunud Paul Bourget ühest riigimehest. Mulle tundub, et Tõnisson on teotsenud selle deviisi järgi. Tema kohta sobib ka väide, et inimese loomust ei saa seletada mõne üksiku momendiga ta elust, vaid eesmärgiga, mille poole ta püüab.

EESTILE NIME NÕUTAMAS

(1918–1921)

Käesoleva mälestuste kogu toimetajaid palun mind lahkelt vabandada, kui allpool järgnevad read ei vasta mitte täiesti ülesantud teemale. Lubasin ju kirjutada oma mälestusi Eesti iseseisvuse algpäevilt, niisiis jutustada sündmustest ja isikutest. Lehitsenud oma vanu taskuraamatuid, kalendreid ja kaustikuid, pean aga loobuma isegi pealiskaudsest üleslugemisest. Iga nime ja lehekülje juures tahaks peatuda, iga sündmus, mille tunnistaja olen olnud, paistab alles nii värske ja ometi nii kauge, et tarvis oleks tagasi mõtelda, uuesti tunda. Selleks on aga aega liig vähe. Kui piibli sõnade järgi on maailma looja ees tuhat aastat kui üks päev, siis tohib ehk ütelda, et uuele iseseisvale Eestile ja igale tema teenrile on varsti möödunud kümme kalendriaastat olnud üksainus suur tööpäev. Sellejuures on nagu raadio ringhäälingus kurvad viisid vaheldunud rõõmsatega, sütitavate kõnede ja leinamuusika sekka kostnud kerget muusikat ja anekdoote. Missugune silmapilk on sedavõrd erinev teistest, et selle juures peaks peatuma, seda nimetama tähtsamaks meie pikal, aga kiiresti läbikäidud teel? Oli see Vene revolutsioon märtsis 1917, Eesti Ajutise Maanõukogu otsus 1918. aasta novembris end kuulutada rippumatuks kõrgemaks võimuks? Eesti Vabariigi väljakuulutamine päev enne Saksa okupatsiooni või meie diplomaatiline "jüripäev", esimene Eesti saadikute vastuvõtmine Londoni *Foreign Office*'is 23. aprillil 1918? Esimese eesti rügemendi asutamise päev on meile kahtlemata suur tähtpäev, kuid sama tähtis oli ehk silmapilk, mil esimene eesti koolipoiss laskis Tallinna Vanal turul esimese püssipaugu kallaletungiva

kommunisti peale. Sellest algas kaitsesõda enamliku Venemaa vastu ja selleta poleks ehk meil olnud 14 kuud hiljem võrratu tähtsusega sündmust, Eesti-Vene rahulepingu allakirjutamist Tartus. Mis on nüüd tähtsam, kas Tartu leping või Eesti iseseisvuse *de jure* tunnustamine liitriikide poolt Pariisis jaanuaris 1921? Kindel on, et kui üht poleks olnud, siis teist poleks tulnud. Meil oleks asjatu otsida Eesti iseseisvuse "isa", niisamuti kui rahva lugulaulule nimelist autorit. Oma diplomaatilisel rännakul ühes oma seltsilistega esimesest Eesti esinduse lennust olen kokku puutunud Euroopa ja teiste mandrite riigimeestega, õpetlastega ja ajakirjanikkudega, kellest mitmel on oma suur osa Eesti iseseisvusvõitluse ainelises ja moraalses toetamises. Kellel neist on õigus nõuda esimest kohta meie mälestustes? On see heatahtlik, kuid skeptiline Balfour; temperamentne ja isalik Millerand, kes meid tahtis päästa omal, meile sobimatul viisil; krahv Sforza, kes võib-olla esimesena õieti hindas Eesti missiooni tulevases Balti liidus; Briand, kes õigel silmapilgul ja paraja sõnaga esitas Liitlaste Ülemnõukogule meie iseseisvuse tunnustamise? – Asjatu on selle üle pead murda ja vaevalt see neid mehi endid palju huvitaks. Mis puutub kodumaalastesse, siis võib ehk loota, et ajalookirjutaja kord üles loeb kõikide nende nimed, kellel olnud salgamatult suuri teeneid meie vabadusvõitluses – ka nende, kes jäänud ilma Vabadusristita. Samuti ei jää hindamata meie poliitikategelased, kui mitte enne, siis pärast surma. Meie välisesinduste aukohuseks jääb kõlavate nimede kõrval meelde tuletada ka teisi, kes on tema vastutavat Eesti iseseisvuse kuulutamise tööd toetanud julgete sõnadega raskemail kahtluse silmapilkudel, kes on algusest peale hoidnud tema usku meie iseseisvuse ja selle rahvusvahelise missiooni sisse. Oleksime tänamatud, kui oma esimese välisministri Jaan Poska mälestuse ees kummardades ei tuletaks näiteks meelde ka neid Tartu, Viljandi, Võru ja Pärnu maakondade vallavanemaid, kes julgesid 10. aprillil 1918 Riia lossis vastu hääletada tol korral veel vägeva Saksa riigi emissarile. Protesteerides ammu laialiaetud Eesti Maanõukogu nimel, omasid need 15 meest esimeste Eesti riigikodanikkude nime. Oleksin õnnelik

kord jutustada, kuidas olime meie, välissaadikud, uhked oma vallavanemate üle, kuidas tõstsid need mehed Eesti nime Euroopas ja tiivustasid meie tööd! Ehk kuidas saaks minu lugupeetud kolleeg, praegune prof. Piip, oma meeldetuletustes mööda minna neist Eesti meremeestest, kes ei lasknud teda minna Londoni tänavatele leivateenistust otsima ja temale poolvägisi lauale ladusid suure summa, öeldes: "Eesti saadikul on õigus nõuda, et eestlased temale võimaldaksid saadiku kohuseid täita." See sündis 1918. aasta suvel, kui Eesti riiki ei olnud ja tagasimaksmise kohta oli laenajatel kindlasti vähem optimismi, kui laenu vastuvõtval saadikul. Kui õieti mäletan, jäi õigus Piibu optimismile. Kes mäletab aga tänapäeval nende meeste nimesid?

1918. ja 1919. aastal oli kõigil meie nimedel väljas umbes seesama mnemotehniline kõla, nagu tänapäeval kuue "kuulsa" Hiina kindrali nimedel. Üks meie esimestest sõpradest, Albert Thomas, tol korral Prantsuse riigiminister, kirjutas mõni päev pärast meie Pariisi jõudmist, mais 1918 ajalehes, meie olevat need "tundmatud, diskreetsed ja tagasihoidlikud reisijad", kes tulnud oma sama tundmatule Eestile nõutama iseseisvuse tunnustamist. *Esthonie* – Venemaa kubermang, 396 tuhande elanikuga, pealinn Tallinn, tähtis sadam Balti merel... See oli kõik, mis Eestist oli kirjutatud geograafia ja võõrkeelsete sõnade käsiraamatutes. Iga võõraga, kes viisakuse või tõsise uudishimu pärast soovis nende tundmatute reisijate maast rohkem kuulda, tuli Eesti delegaadil juttu alustada ikka umbes ühe ja sellesama vormeli järgi: asume seal ja seal Balti mere ääres, pole venelased ega üldse slaavlased, isegi mitte kreekakatoliku usku, meil on omad ajalehed, kirjandus ja koolid – kõik eesti keeles. Üks väga sõbralik Pariisi vanaproua, kes meile esimesena avas oma poliitilise salongi uksed, soovitas veel 1919. aasta lõpul, kui olime sõjas enamlastega ja landesveeriga, mina trükkigu oma nimekaardi teisele küljele Eesti kaart kõigi nende küsimiste ja kostmistega. Banaalselt uudishimulikud jätavad mind siis kohe rahule, tõsised inimesed aga, kes häbenevad oma teadmatust otsekohe üles tunnistada, teavad siis, kust otsast juttu edasi ajada. "Vene kubermang" olime meie Vene suursaadikule Maklakovile,

Kerenskile ja Jefremovile, Kandalakša ja Arhangelski ajutistele valitsustele, kes soovisid meiega armulikult kõneleda autonoomiast tulevases Venemaa föderatsioonis. Boris Savinkov tegi meile ettepaneku Peterburi ära võtta, selle huvitava jutuajamise rikkus aga ära vana Tšaikovski, kes arvas, et Venemaa pärast ikka Tallinna tagasi peaks saama. Kindral Lofitski, kes tuli 1918. aasta detsembris end pakkuma Eesti vägede ülemjuhatajaks, nihutas küll meie kubermangu piirid veidi kaugemale (ta oli varem olnud rügemendiülemaks Tartus), ja arvas, et ka Riia olevat puhas Eesti linn! Oli väga pettunud, kui temale kindlasti seletasin, et Riia on ja jääb lätlaste pealinnaks... Ka Prinkiposse tahtis Lloyd George meid kutsuda ikkagi Venemaa osana. Brest-Litovski rahu liitlased ei tunnustanud, ja neile meeldis küll iseäranis, et ka meie selle müügi-ostulepingu vastu Saksamaa ja Nõukogude Venemaa vahel ägedasti protesteerisime. Mitte Saksaga ja mitte enamlastega, sellest saadi aru. Kõik muu, arvasid Euroopa ja Ameerika poliitikud, selgub hiljem, kui Venemaa on jälle korda seatud. Ja selleks pidimegi meie kaasa aitama.

Meie aga nõudsime kõigepealt oma iseseisva isiku ja nime tunnustamist. Ka meie tõsistele sõpradele, kes vaevaks võtsid meie memorandumeid tähelepanelikult lugeda, paistis liialdatud olevat meie nõudmine, tunnustatagu Eesti rippumatuks suveräänseks riigiks. Õigust ütelda ei tohi meie selle üle tänapäeval põrmugi imestada: Eesti oli 1917. aasta revolutsiooni päevadel ilukõnelejalt Kerenskilt poolkogemata välja nõutanud kohaliku omavalitsuse; meie Ajutine Maanõukogu end rippumatuks asutuseks välja kuulutanud pool tundi enne laialiajamist; Eesti Vabariik oli välja kuulutatud Saksa vägede sissemarssimise päeval! Liitlaste valitsused, kes oma rahvusvahelise õiguse professoritelt nõu küsisid, pidid ka parima tahtmise juures vormeli leidmises kimpu jääma. Prof. Piip katsus neid aidata ja temaga ühes alustasime Londonis ja Pariisis Eesti iseseisvuse juriidilist legitimatsiooni: eestlased on omaette rahvus, natsioon, on s õ d i v rahvas ja mitte mässav Nõukogude Venemaa vastu; Eesti on rahvusvahelise õiguse subjekt (tšehhe tunnustati enne sõdi-

va rahvana ja siis iseseisva riigina)... Oli tarvis meie rahvaväe võitusid ja suurt välispropagandat, kuni kõiki neid tiitleid Eestile tunnustati. Veel meie Tartu rahu eelpäevil tuli selgesti avalikuks, et oli suur vahe meie ja võitjate Euroopa suurriikide arusaamises meie vabadussõja eesmärgi kohta. Meie sõdurid võitlesid ainult Eesti eest, Londoni ja Pariisi peastaabid ja välisministeeriumid nägid aga nendes oma käsilasi Nõukogude valitsuse kukutamiseks. Meid hoiatati ja ähvardati rahutegemise eest, meie vastasime – *non possumus*.* Sellest päevast saigi Eesti minu arvates oma õige nime, sellest peale algab meie uus, iseseisva Eesti poliitika.

*

Täna üheksa aasta eest, 13. mail 1918 saime Prantsuse välisministrilt Pichonilt vastuse, milles Prantsuse valitsus esimest korda nimetas Eesti demokraatliku vabariigi nime. Selles öeldi, et Prantsuse valitsus tervitab tõsise sümpaatiaga eesti rahva soove ja saab selleks kaasa aitama, et tulevane rahukonverents võiks Eesti tulevase rahvusvahelise seisukorra kindlaks määrata vastavalt tema rahva soovidele. Umbes samasisuline oli, nagu teada, Inglismaa vastus paar nädalat varem. Pariisi rahukonverents ei toonud aga meie küsimusse mingit lahendust ja oli tarvis Portugali, Kolumbia ja Pärsia delegaatide meeleavaldust Rahvasteliidu esimeses täiskogus, et Liitlaste Ülemnõukogu Eestit ja teisi Balti riike 1921. aasta jaanuaris tunnistas seaduslikult sündinuteks. Vahepeal pidime tegudega näitama, et Eesti Vabariik polnud välja kuulutatud mitte üksnes otsese surmahädaohu, bolševismi tagasilöömiseks ja ajutiseks suveräniteedi mänguks.

Saanud natsiooniks ja riigiks, oli Eesti tõusnud rahvusvahelise "moraalse isiku" astmele. Kui täiuslik inimese isik pole

* *non possumus* – me ei või, st. keeldume kategooriliselt (ld.)

mõeldav väljaspool oma rahvust ja inimkonda, siis pole ka rahvas, riik ettekujutatav lahus teistest rahvastest. Algusest peale on meie välisesindused pidanud vastama küsimusele, kellega tahab Eesti tulevikus ühineda. Juba meie Maanõukogu memorandum 24. jaanuarist 1918 näeb ette selle küsimuse, kuid reserveerib vastuse hiljemaks, kui eesti rahvas saab selle üle otsustada vabalt ja rippumatult. Vene föderatsiooni pakkujatele vastasid meie välissaadikud 1918. ja 1919. aastal sedasama. Samal ajal aga kandsid nad ilma ette Balti liidu mõtte (esimene detailiseeritud kava ilmus 1918. a. septembris ühes Prantsuse ajakirjas). Tartu rahulepingust saadik on meie järjekindel Balti liidu orientatsioon ja muutumatu Vene sisemine seisukord meist eemale hoidnud pealekäimised Vene föderatsiooniga. Ei mahugi see mõiste enam hästi praegusaja Rahvasteliidu ja Üld-Euroopa ilma. Arukamad endisaja venelastest, nagu prof. A. Mandestam, tervitavad aga juba ise Balti riikide liitu ja arvavad, et tulevasel demokraatlikul Venemaal, keda vaid vaba föderatiivliiduna võivat ette kujutada, saab olema palju kergem määrata oma vahekordi Balti liiduga, Rahvasteliidu grupiga, kui iga endise provintsiga üksikult. Üheksa aasta järel oleme siis niikaugele jõudnud, et iseseisva Eesti nimi enam üheski maailma osas pole tundmatu, ja meie huvi on, et teda nüüd nimetataks ühes teiste Läänemere riikidega. Meie poliitilised eesmärgid on ajaga kaugenenud ja see on parim tunnistus meie poliitilisest küpsusest.

Chantilly, 13. mail 1927

KUI EESTI OLI EKSAMIL

Mälestusi Rahvasteliidu täiskogust

Eesti Vabadussõda oli võidetud, Tartu rahuleping alla kirjutatud ja Eesti Vabariik rahvusvaheliselt tegelikult *de facto* tunnustatud, kui esitasime 1920. aasta novembris sooviavalduse Rahvasteliidule, et Eesti vastu võetaks sellesse vabade rahvaste esinduskogusse, mille otstarve oli edutada koostööd rahvaste vahel ja kindlustada julgeolekut ning rahu vastastikusel alusel.

1918. aastal moodustatud eriliste volitustega Välisdelegatsioon oli oma tegevuse lõpetanud, saavutamata üht tähtsamat eesmärki, Eesti riigi *de jure* tunnustamist suurriikide poolt. Välisdelegatsiooni juht Pariisi rahukonverentsil ja Tartu lepingu isa Jaan Poska oli surnud, Jaan Tõnisson ammu Eestis ja Ants Piip, meie esindaja Londonis, tema järglane peaministri kohal; samuti olid Pariisist lahkunud teised delegatsiooni liikmed ja kaastöölised: Mihkel Martna, Nikolai Köstner, Joakim Puhk, Ed. Laaman ja Rein Eliaser. Sain Pariisis ettepaneku Vabariigi valitsuselt sõita Genfi Rahvasteliidu täiskogu koosolekule Eesti delegaadina koos kindral Johan Laidoneriga. Jaan Kopvillem, tol ajal Eesti *chargé d'affaires* Londonis, pidi täitma meie kahemehe-delegatsiooni sekretäri ülesandeid. Kutsusin kaasa veel Pariisi saatkonna kaastöölise kirjanik Gaston Gaillard'i.

Samaaegselt Eestiga esitasid Rahvasteliidule vastuvõtupalved teised endisest Vene riigist lahkulöönud maad: Soome, Läti ja Leedu, Armeenia, Aserbaidžaan, Gruusia ja Ukraina. Kuna Poola oli juba liidu liikmete nimekirjas ja Soome võeti vastu samas täiskogus, lükati Kaukaasia riikide ja Ukraina küsimus edasi nende seisukorra täielikuma selgitamiseni. Balti riikide

esinduse uurimine kestis aga kaks nädalat täiskogu komisjonis. Uute riikide vastuvõtukomisjonis esinesin 25. novembril ettepanekuga Eesti riigi tekkimise ja selle õiguslike aluste kohta. Küsimusleht, mis tuli vastata, nõudis teateid meie riigi piiride ja tema valitsuse stabiilsuse, maa-ala suuruse ja rahvastiku, valitsuse moodustamise viisi, rahvusvaheliste kohustuste täitmise, meie kaitsejõudude, ja riikide kohta, kes olid juba tunnustanud Eesti Vabariiki. Tunnustustest oli meil tol ajal ette näidata kaks *de jure*'t: üks Nõukogude Venelt, teine Soomelt; *de facto*'sid aga kümme: Inglismaalt, Prantsusmaalt, Itaalialt, Saksamaalt, Belgialt, Hollandilt, Rootsilt, Taanilt, Poolalt ja Jaapanilt. Komisjon pidi tunnistama, et eesti *curriculum* oli puhas ja meie vastused rahuldavad, kuid samas tõsteti üles küsimus, kas Rahvasteliitu vastuvõtmine tähendaks ühtlasi Eesti *de jure* tunnustamist teiste liidu liikmete poolt ja kas põhikirja artikkel 10, mis kohustas liidu liikmeid vastastikusel alusel kaitsma iga teise liikme julgeolekut ja maa-ala puutumatust, oleks rakendatav ka Eesti ja teiste Balti riikide suhtes...

Külastasime Laidoneriga enne täiskogu istungit Prantsuse delegaati, endist peaministrit René Vivianit, ja Briti delegaati Fisherit. Küsimusele, kas ta saab toetama täiskogus Eesti vastuvõtmist, vastas Viviani, et ta ei ole veel põhjalikumalt uurinud meie dokumente, kuid kuna Eesti on demokraatlik riik, kellel on oma rahva poolt vabalt valitud valitsus ja korraldatud suhted oma naabritega, on tema poolehoid endastmõistetav. Avameelsem oli Fisher, kes väitis, et "Eesti on nagu uus äriühing, mis on seaduspäraselt asutatud, kuid mille maksuvõimelisus (*solvency*) ei ole veel tõestatud. Näeme seda ühe aasta pärast..."

Juba komisjonis ja hiljem täiskogus, 16. septembril, tõstis aga Viviani üles põhikirja 10. artikli küsimuse ja seletas, et kuna iga liitu vastuvõetud riik on sellega ühtlasi teiste liidu liikmete liitlane, siis peaksid endale võtma kohustuse teda kaitsta ka need riigid, kes ei ole veel tunnustanud seda riiki *de jure* ja kellel ei ole diplomaatilist vahekorda selle riigiga. Lord Robert Cecil, kes esindas Lõuna-Aafrikat, ütles puhtsüdamlikult, et kõhklemise põhjus on Balti riikide naabrus "ühe maaga, kus valitseb anar-

hia ja kellele Rahvasteliit ei saa avaldada ei moraalset, ei majanduslikku ega sõjaväelist survet". Ta soovitas Eesti, Läti ja Leedu vastuvõttu tingimusel, et need riigid ei nõua enda suhtes 10. artikli rakendamist. Selle ettepaneku vastu võtsid kohe sõna Rootsi esindaja Hjalmar Branting, Hollandi välisminister Van Karnebeek ja Kanada ning Lõuna-Ameerika riikide esindajad, kes väitsid, et liidus ei saa olla kahte liiki liikmeid: ühed julgestustagatisega, teised ilma. Kõige ägedamalt kõneles selle ettepaneku vastu ja Balti riikide tingimusteta vastuvõtu poolt Kolumbia delegaat Restrepo, kes märkis, et Soveti Venemaa oli ju esimene, kes neid riike täielikult ja tingimusteta tunnustas, kuna need näitasid, et nad suudavad end kaitsta. Rahvasteliidu eitav otsus nende suhtes tähendaks liidu pankrotti. Ja Portugali saadik Chagas näitas pikemas sõnavõtus, et ainus positiivne tulemus Vene impeeriumi kokkuvarisemisest oli uute demokraatlike riikide tekkimine. Nende mittetunnustamine julgustaks aga uusi vallutamisihasid Nõukogude Venes. Juriidiline tunnustus ja läbikäimine jääb endiselt üksikute valitsuste otsustada...

Täiskogu koosolekul oli meile selge, et Prantsuse ja Briti esindajate poolt tõstetud *de jure* ja 10. artikli küsimus pani mõtlema ka need väikeriikide esindajad, kes muidu südilt kaitsesid komisjonis Balti riikide ja ka Gruusia vastuvõttu. Enne hääletamist seletas Branting, millise osavõtuga eriti Rootsi jälgib Balti rahvaste saatust, kuna need on oma geograafilise asendi poolest niivõrd ohustatud "ühe riigi poolt, kelle kavatsusi keegi ei tunne, kellest keegi ei tea, kas ta ühel päeval ei muutu vallutajaks võimuks, mis ähvardaks kogu Euroopa vabadust". Ta hääletas siis ettepaneku poolt: Balti riikide küsimus edasi lükata, ühes kohustusega teha mis võimalik, et nende vastuvõtt toimuks järgmises liidu täiskogus...

Õieti piinliku mulje jättis Poola esindaja Paderewski avaldus, et tema sooviks südamest hääletada nii Balti riikide kui ka Gruusia vastuvõtu poolt, kuid peab arvestama oma maa suurte sõpradega, kes leiavad, et otsustamise tund ei ole veel tulnud. "Kuna Poola süda sooviks ütelda jaa, ei saa tema suu ütelda ei."

Sellepärast keeldub tema üldse kaasa hääletamast. Paderewski lahkus ka koosolekult.

Ida-Euroopa esindajatest olid juba komisjonis asunud eitavale seisukohale Tšehhoslovakkia (Beneš) ja Rumeenia. Nimelisel hääletamisel olid kohalolevatest 32 riigi esindajatest vaid 5 Eesti viivitamatu vastuvõtu poolt: Itaalia, Portugal, Kolumbia, Paraguay ja Pärsia. Täiskogu juhataja Belgia välisminister Paul Hymans pani siis hääletusele komisjoni ettepaneku, et jäädes ootama täiskogu täiendavat otsust, Balti riigid ja Gruusia kutsutaks osa võtma Rahvasteliidu tehnilistest organisatsioonidest. See ettepanek võeti vastu.

Arusaadavalt mõjus Genfi täiskogu otsus masendavalt Eestis ja teistes Balti riikides. Meie lehtedest võtsid "Kaja" ja "Päevaleht" seisukoha, et Eesti peaks revideerima oma välispoliitikat, mis olnud seni orienteeritud suurriikidele, ja tihendama oma suhteid väikeriikidega. Soveti lehed muidugi parastasid, et Rahvasteliit andis hoobi kodanlikule Eesti Vabariigile, keelates sellele õigusi, mis on Liidus isegi Briti dominioonidel ja asumaadel...

Pariisi tagasi tulles ei saanud ma muidugi varjata seda pettumustunnet Prantsuse välisministeeriumis, eriti veel Prantsuse delegaadi hoiaku suhtes. Ministeeriumi peasekretär Philippe Berthelot arvas, et peapõhjus olnud ikka see asjaolu, et suurriigid, nende seas Prantsusmaa, ei olnud veel tunnustanud Eestit *de jure*, ja ei soovinud, et nad peaksid seda tegema Rahvasteliidu survel. "Rahvasteliit ei ole üliriik," arvas tema.

Positiivne tagajärg Rahvasteliidu esimese täiskogu otsusel oligi see, et Liitlaste Ülemnõukogus Pariisis võeti juba 26. jaanuaril 1921. a. Prantsuse peaministri Aristide Briand'i ettepanekul ja Itaalia välisministri Carlo Sforza südikal toetusel arutusele Balti riikide *de jure* tunnustamise küsimus, ja otsustati see jaatavalt samal päeval Eesti ja Läti suhtes. Järgmiseks Rahvasteliidu koosolekuks oli Eestil *de jure* tunnustusi juba 20 riigi poolt ja 22. septembril 1921 võeti Eesti vastu liidu täieõiguslikuks liikmeks 36 riigi häältega, kuna puudusid 12 riigi esinda-

jad, ja Tšehhoslovakkia ning Jugoslaavia kui Venemaa "slaavi vennad" keeldusid kaasa hääletamast...

Eesti järeleksam oli seega sooritatud *cum laude*. Brantingi ennustus 1920. aasta jõulukuus, et Soveti Venemaa võib kord ohustada kogu Euroopat, hakkas teostuma 1939. aastal, suurelt osalt küll sellepärast, et Rahvasteliit ei olnud suuteline rakendama oma põhikirja 10. artikli kohustust ei Hitleri Saksamaa, Mussolini Itaalia ega Moskva maade ja rahvaste vallutamise vastu. Tähtsa peatükina Eesti diplomaatilises ajaloos jäävad 1920. aasta arutlused Genfis õpetlikuks lugemiseks nendele, kes jälgivad praegu murega uue Rahvasteliidu, Liitunud Rahvaste Organisatsiooni kriisi New Yorgis. Vabadus ja õiglus on endiselt jagamatud...

Madrid, septembris 1960

MÄLESTUSI ROOMAST

Kõik teed viivad Rooma. Eesti Maanõukogu ja Ajutise Valitsuse ülesandel sõitsime 1918. aasta kevadel, kadunud Eduard Virgo ja mina, pärast peatust Londonis ja Pariisis, kolmanda tolleaegse liitriigi pealinna, ja küsisime kohe välisminister parun Sonnino jutule. 27. mail esitasime temale Inglise ja Prantsuse *de facto* tunnustused ja palusime vähemalt samasisulist tunnustust Itaalia valitsuselt. *Signore* Sonnino, skeptiline mees, ironiseeris veidi selliste tunnustuste väärtuse üle, kuid täitis meie soovi. Juba 1919. aasta algul tegi aga Itaalia saadikutekoda ettepaneku oma valitsusele, et Itaalia tunnustaks nii Venemaa uut valitsust kui kõikide Venest lahkulöönud uute riikide valitsusi. Rahvasteliidu esimeses täiskogus 1920. aasta detsembris oli Itaalia ainus Euroopa suurriik, kelle välisminister, Carlo Schanzer, hääletas Eesti ja teiste Balti riikide vastuvõtu poolt. Ja 26. jaanuaril 1921 toetas uus välisminister krahv Carlo Sforza Liitlaste Ülemnõukogus Pariisis Aristide Briand'i ettepanekut, tunnustada Balti riikisid *de jure*, lisades, et Itaalia annab selle tunnustuse ka siis, kui ettepanek ei leia enamust Ülemnõukogus. Esimene suurriik, kes nimetas Tallinna täievolilise saadiku (Agostino Depretis), oli jällegi Itaalia...

Eesti Vabadussõda oli täies hoos, kui külastasin Vatikani 1919. aastal. Paavsti riigisekretär kardinal Gasparri oli minu üllatuseks rohkem informeeritud sündmustest Eestis ja eriti meie väerindel kui ükski teine Lääne-Euroopa riigimees. Teda huvitasid meie kaitseväe positsioonid, meie teoksilolev põhiseadus, tulevane riigi ja kiriku vahekord, Eesti suhted oma kaasvõitlejate naabritega. Kuuldes, et Eesti Vabariigis saab olema

täielik usuvabadus, et meie rahvuslikud kirikud on end juba organiseerinud autonoomselt, oma valitud kirikujuhtidega, ütles kardinal: "Siis oleme ju sõbrad". Ja küsis kohe, kas tunnen kedagi eesti preestrit, kes sobiks katoliku kiriku korraldajaks Eestis. Kahetsesin, et ei olnud nimetada ühtegi kandidaati...

Balti liidu kavast, mille olime Londonis ja Pariisis juba liikuma pannud, oli Gasparri eriti huvitatud. "Sõjas ja revolutsioonis nõrgestatud Venemaa pakub teile vististi rahu ja tunnustab teie iseseisvust. Kuid hävitab jälle Eesti ja iga teise piiririigi, kui jääte üksi, ühinemata omavahel," ennustas ta. Ja küsis siis, mil viisil võiks katoliku kirik minu arvates kaasa aidata Eesti riigi ja rahvusliku elu põhituseks? Ütlesin, et olen ette valmistamata vastamiseks sellele tähtsale küsimusele, kuid arvan, et kuna Eesti, nüüd rõhuvas enamuses protestantlik maa, oli kord katoliiklik, ja on katoliku kiriku ning hiljem selle reformatsiooni tõttu jäänud sajandite kestel vaimsesse osadusse Läänega, siis võiks katoliku kirikul olla palju vahendeid, et soodustada Eesti täielikku taaslülitamist Lääne ühiskonda.

Vatikanil oli Eesti iseseisvuse ajal oma "apostlik delegaat" Balti riikides, *monsignore** Arata peapiiskopi auastmes, asukohaga Riias. Eestisse nimetati piiskopi ülesannetes *monsignore* Proffittlich, kes küüditati 1940. aastal sunnitöölaagrisse Venemaale. Pikemat aega töötas Eestis jesuiidi paater, prantslane Charles Bourgeois, kes valdas küllaldaselt eesti keelt, et pidada 1935. aastal loengut prantsuse humanistidest Lääne Gümnaasiumis Haapsalus. Venelaste poolt maalt välja saadetud, asub ta praegu Brasiilias...

Roomas oli mulle heaks nõuandjaks soometar mag. Liisi Karttunen, kes töötas Vatikani arhiivides ja kellega arutlesime nende arhiivide eesti materjali läbitöötamist. See kavatsus jäi kahjuks teostamata pikemaks ajaks, niisamuti ka meie esinduse asutamine Vatikani juures. 1923. aastal akrediteeris Vabariigi

* *monsignore* – kõrgema katoliku vaimuliku tiitel Itaalias

valitsus mind, saadikut Pariisis, ühtlasi saadikuks Itaalia kuninga juurde. Kuna aga Vatikan on omaette riik Itaalia pinnal, võisin nüüd jatkata suhteid *monsignore*'dega vaid eraviisil.

1930. aasta kevadel olin Rahvusvahelise Diplomaatilise Akadeemia istungil Roomas. Lõunasöögil Hispaania saatkonnas oli meie auvõõraks paavsti riigisekretär kardinal Eugenio Pacelli. Kardinal, kes oli olnud nuntsius mitmes Euroopa pealinnas ja erakorraline delegaat Ameerikas, valdas peale oma emakeele täielikult prantsuse, inglise, saksa, ning öeldavasti ühteviisi hästi nii hispaania kui portugali keelt. Kui peremees, suusaadik Palacios, mind temale esitles, ütles Pacelli, et ta oma ametisõitudel küll ei ole sattunud Balti riikidesse, kuid on jälginud lugupidava huviga nende rahvaste suurt vaimset ja sotsiaalset tõusu.

Suvel 1940 oli Hitleri-Mussolini-Stalini "kombinaadis" likvideerunud ka dr. Joh. Leppiku saatkond Itaalia valitsuse juures. Peatudes sõidul Ühendriikidesse Lissabonis, koostasin seal nuntsiuse ettepanekul ülevaate Eesti sündmustest kadunud *monsignore* Aratale, kes oli siis Vene osakonna juhataja Vatikani riigisekretariaadis. Tänu paavsti esindajale Washingtonis võisime ka hiljem informeerida Vatikani seisukorrast kodumaal ja eesti pagulaskonna üritustest. Ja vastustest nähtus, et need teated olid paavstile ette kantud.

1950. aasta kevadel sattusin pärast kümneaastast vaheaega jälle Euroopasse. Ja teekond üle Londoni ja Pariisi viis ka seekord Rooma, kus lootsin selgitada Itaalia valitsuse suhtumise Eesti küsimusse välisminister Sforzaga.

Krahv Carlo Sforza oli 1919. aastal välisministri abi, siis välisminister ja suursaadik Pariisis. Mussolini võimuletulekul siirdus ta pagulasena Ühendriikidesse. Ma kohtasin teda lektorina Schenectady kolledžis ja New Yorgis. Pagulasena avaldas ta artikleid ka Balti riikidest ja nende omavahelistest üritustest. Liitlaste võidu järele kutsuti ta Itaalia Vabariigi välisministriks. Üks tema teeneid kodumaa ees oli, et Itaalia, sõjas löödud riik, taastas täielikult oma suveräänsuse ja osa oma endiseid valdusi, ning tõusis jälle Euroopa suurriikide rinda. Veendunud

ühendatud Euroopa eestvõitlejana oli Sforza koos kadunud peaminister De Gasperiga esimesi Euroopa Nõukogu tugesid Strasbourg'is.

Kõnelusest Sforzaga selgus küll, et Itaalia ei ole mingisuguse ametliku deklaratsiooniga tunnustanud Eesti vägivaldset liitmist Nõukogude Venega, kuid meie esinduse taastamine vajavat siiski pikemat kaalumist. Sain temalt hiljem kirja, milles ta sisendas ka teatud mooduse...

Kui kirjutasin oma nime Vatikani riigisekretariaadi külastajate raamatusse, küsis vastuvõtja *monsignore* kas ma soovin audientsi Püha Isaga. Ja kaks päeva hiljem tuli kutse *audienza speziale*'le. Oli Püha Aasta ja paavst ülekoormatud palverändajate vastuvõttudega kogu maailmast. Audientsid olid siis liigitatud kolme järku: suurtele hulkadele, piiratud arvule ja üksikutele. Teadsin, et minu osaks võisid saada vaid mõned minutid, kuna kaks ootesaali olid täidetud piiskoppidega, diplomaatidega ja eridelegatsioonidega. Mind juhatati väiksemasse ruumi ja paluti seal oodata. Varsti avanes kitsas uks vastasseinas ja sisse astus valges rüüs paavst Pius XII. Ta lähenes kiirel sammul, sirutas käe ja sõnas prantsuse keeles: "Ma tean, kes Teie olete ja mis vaevab Teie südant. Olen ka oma eestpalvetes sageli mõtelnud teie kannatavale rahvale. Kas on Teil tunne, et eesti rahvas on hoidnud alal usu Jumalasse ja oma tulevikku?"

Julgesin kinnitada, et on.

"Siis," ütles minu kõrge kõnetaja, "on kindel, et see rahvas saab kord tagasi oma vabaduse. Võtke vastu minu õnnistus teie rahvale, Teile ja teie perekonnale"...

Pärast lühikest kõnelust andis ta mulle mälestuseks hõbemedali oma kujuga.

Paavst, siis 75-aastane mees, oli väga vähe välimuselt muutunud 1930. aastast saadik, mil kohtasin teda kardinalina. Seesama kõrge ja sirge askeedi kuju, seesama rassiline kahvatu nägu tumedate uurivate silmadega, needsamad kiired otsustavad žestid. Kas mäletas ta mind tõesti? Kõik, kes on kohanud paavsti, ülistavad küll tema haruldast mälu nimedele ja nägudele.

Aprillis 1952 olin jälle Roomas. Sforza oli haigevoodis (suri septembris). Vatikanis nägin tookord riigisekretäri asendajat *monsignore* Giovanni Montinit. Oma välissuhteid juhib paavst ise ja 17-aastase valitsemise kestel ei ole ta nimetanud täielikku riigisekretäri, kes on Vatikani hierarhias järgmine paavstile. Tegelik välisameti juht oli aga noor prelaat Montini, kes on olnud Pius XII lähem kaastööline juba kakskümmend aastat. Ta ülendati hiljuti Milano peapiiskopiks, on ehk varsti kardinal ja paavsti surma puhul üks tähtsamaid kandidaate Peetruse toolile. Kõik, kellel on olnud kokkupuutumist selle vaimuliku diplomaadiga, kinnitavad tema suuri teadmisi rahvaste vahekordadest ja tähelepanelikku süvenemist ettepandud küsimustesse. See mulje jäi ka minule *monsignore* Montini külastamisest 4. mail 1954. Tema ettepanekul saime ka paavstilt abiraha ühele noorele eesti uurijale töötamiseks Vatikani arhiivides.

Nagu 1950. aastal, oli mul ka seekord juhus kõneleda Eestisse Vatikani raadiojaama kaudu. Eestikeelseid saateid toimetas seal noor preester Vello Salo.

Teise maailmasõja päevil tegid katoliiklike maade valitsused paavstile korduvalt ettepanekuid tulla ära Roomast, mis oli ohustatud sõjalistest operatsioonidest. Pius XII lükkas tagasi need ettepanekud ja päästis sellega Rooma. 1952. aasta valimistest ennustasid nimekad Itaalia poliitilised juhid nagu don Luigi Sturzo, et võimule võivad tulla kommunistid. Ei ole kahtlust, et selle ennustuse tühistas peamiselt katoliku kirik, kes oma ülemjuhi käsul võttis kindla hoiaku kommunistide propaganda vastu. Ja nüüd, paavsti raske haiguse puhul, ühinesid kaastunde ja auavaldustega temale kõik kommunistlikud saadikud Rooma linnavolikogus...

Paavst Pius, sündinud vürst Eugenio Pacelli, olevat pärast preestrite seminari lõpetamist soovinud minna preestriks oma kodukohta. Selle kavatsuse tühistanud tolleaegne riigisekretär kardinal Rampolla, kes nägi noormehes tulevast diplomaati ja kirikujuhti, ja tõi ta Rooma. See valik oli õnnelik kirikule ja inimkonnale, kelle vabaduse eest paavst Pius-Pacelli on võidelnud uskliku sõduri hardusega. Juba palju kuid on maailm jälgi-

nud põnevusega ja südamliku osavõtuga tema pikka heitlust raske haigusega. Arstide üllatuseks on tema elujõud ja vaim ikka jäänud võitjaks. *Mens agitat molem.** See Vergiliuse lause tabab hästi Pius-Pacellit.

Madrid, detsembris 1954

* Vaim võidab raskuse (ld.).

SÜNNIPÄEVAL

Armsad sõbrad! Lubage, et kõnetan täna õhtul sama nimega teid kõiki: eesti Pauluse koguduse liikmeid, Eesti Abi, Vabadussõjalaste Ühingu, New Yorgi Eesti Haridusseltsi, Eesti Rahvuskomitee, Vaba Eesti Komitee, meeskoori, Eesti Ajakirjanike Ühingu, Eesti Üliõpilaskonna esindajaid ja teisi koosolijaid, sest teid on ju siia kokku toonud ühine soov avaldada oma sümpaatiat – et mitte ütelda kaastundmust! – mehele, kes on ületanud teatud arvu eluaastaid.

Vana sõber ja kaasvõitleja Villem Tomingas ütles oma südamlikus sõnavõtus, mis tema on minu elukäigus näinud või lugenud tähelepandavat. Tema järeldused liigutavad mind. Niisama liigutavad olid õnnitlused eesti organisatsioonide, eriti noorte poolt, sest nende ees tunnen end nagu rohkem aruandjana oma elust ja tegevusest. Üldse tunnen end praegu nagu koolilõpetaja, kellele õpetajate nõukogu oli määranud kiidukirja, ja selles kirjas olid nii tema ülalpidamine kui ka saavutused märgitud üldiselt heade numbritega. Sellisel lõpuaktusel ei karakteriseerita ju laureaati kuigi üksikasjaliselt; meeleldi unustatakse väiksemad tülid ja kergemad karistused kooliaastate kestel, ja õpetajate nägudelt võib lugeda heameelt, et selle poisiga on nüüd nende mure möödas! Vanema mehega, kelle atesteerija on ühiskond ja kes suvatseb ühiskonnas edasi tegutseda, ei ole lugu just täpselt nõnda: temast võib veel oodata häid liigutusi, aga ka tülinat! Aga ükskõik: sünnipäevade kokkulepitud tava

* K. R. Pusta kõne oma 70. sünnipäeva aktusel EELK Pauluse koguduses New Yorgis 1. märtsil 1953.

on, et siis ei öelda juubilarile midagi halba; see on nagu vaherahu, millele võib järgneda tõsine rahu ning koostöö. Minu siiram ja südamlik soov on, et oleksin täna õhtul kõikide koosolijatega sõlminud koostöö ja sõpruse lepingu järgmise aastakümne peale!

Tänapäeval ei ole 70. sünnipäev eriti siin maal mitte enam niisugune rekord, et nooremad tuleksid vanameest usutlema, kuidas ta sooritas selle rekordi. Küll aga oleks õigustatud küsimus, mida tema ise selle aja kestel nähtust ja tehtust peab huvitavamaks ja tähtsamaks.

Need, kes on lugenud minu mälestuste esimest vihku "Kehra metsast maailma", nagu Villem Tomingas, teavad, et minu lapse- ja noorpõlve eesti kirjanikud olid Carl Robert Jakobson, Kreutzwald, Saal, Jaak Järv, Ed. Brunberg-Bornhöhe; minu poliitiline isa oli Jaan Tõnisson. Arvukas oli nende võõrkeelsete autorite hulk, kes tulid pärast ja avasid vaate laia maailma. Ent Kehra metsas loetud kirjanikud andsid juba meelsuse ja vaimu, lõid visiooni. See visioon oli Eesti, muistse vaba Eesti legendist tekkinud kaemus vabast kodumaast, mida Kreutzwald nägi kaugelt kasvavat. Nii olid minul ja mu kaasaegsetel kõigil kaks suurt perioodi elus: üks enne ja teine pärast Eesti iseseisvuse sündi. Jumal on mind ja mu naist õnnistanud sellega, et oleme võinud elada neis kahes ajajärgus; meie tütart ja poega sellega, et neil oli au kanda Eesti Vabariigi kodaniku nime. Noortele, keda mul oli nii armas näha täna siin ruumis, soovin, et nemadki näeksid kogu oma tegevuses ettevalmistust ülesandele – luua uus Vaba Eesti, võimalikult kindlamal alusel kui endine!

Eesti Vabariigi 35. sünnipäev oli 24. veebruaril. Minu sünnipäev on kalendrite vahetuse tõttu veidi segane, eriti tänavu, kus ei ole 29 päevaga veebruari. Aga kindel on, et möödus 35 aastat minu Eesti Vabariigi teenimist. Ma ei ütle seda mitte selleks, et paluda end pajukile arvata! Ei, ükski meist ei lähe enne erru ja pajukile, kui oleme esitanud aruande peremehele, eesti rahvale, tema enda põlises kodus. Selle juures ei ole tähtis, millise passiga meist keegi kord koju sõidab. Meie, Välisdelegatsiooni liik-

med 1918. aasta algul, sõitsime kes Soome, kes Vene passiga, kuid eesti rahva saadikutena välismaile.

Missugune oli ülim moment selles 35-aastases perioodis? Kas see, kui meie 1918. aasta veebruari algul Eckerös, Ahvenamaal, lõpuks pääsesime Saksa valvurite käte vahelt Rootsi laevale, sest siit algas meie missioon? Või 23. aprillil Londonis, kui Briti välisminister meid vastu võttis kui vaba Eesti delegatsiooni? Kas 24. veebruaril 1919, kui võisime Londonis, Pariisis ja Roomas edasi anda Eesti vägede ülemjuhataja teate, et vaenlane on piirini aetud ja Eestimaa on vaenlasest vaba? Või oli see 2. veebruar 1920, Tartu rahulepingu päev, mida peaks eriti mäletama Villem Tomingas, Eesti delegatsiooni juhi Jaan Poska käsundusohvitser? Ma ei saa muidugi unustada 26. jaanuari 1921, kui sain Liitlaste Ülemnõukogu juhi Aristide Briand'i teate, et kõik suurriigid on tunnustanud lõplikult Eestit suveräänse rahva ja riigina... Järgnesid hiljem sünged daatumid meie rahva uuemas ajaloos: 17. juuni 1940, Vene okupeerimise päev, siis mõrvamised ja deporteerimised; massiline rahva väljaminek septembris 1944... Kuid on veel üks lohutav tähtpäev: 23. juuli 1940, mil Ameerika valitsus deklareeris, et ta ei tunnusta Eesti vägivaldset ja äraandlikku liitmist Venega, sest see deklaratsioon on säilitanud Eesti õigusliku staatuse kogu vabas maailmas...

Tähtpäevad kohustavad. Kohustavad tagasi vaatama ja järeldusi tegema tuleviku jaoks. Vanema ea mõnu on see, et aegade kaugenedes väiksemaid ja vahel isegi suuri läbielatud vintsutusi võib meenutada teatud huumoriga. Helged daatumid aga, ükskõik kas need tähistavad suuri saavutusi või suuri illusioone, jäävad mällu, loovad imaginatsiooni. Nende ümber tekivad rahvaste kujutelmis legendid ja eeposed, sünnivad "Kalevalad" ja "Kalevipojad", rahva vaimne raudvara, mis ei roosteta ega kao ka siis, kui võõras rüüstaja hävitaks meie maal viimse eestikeelse trükise.

Arvan, et olen loomu poolest optimist. Kollitusi "viimse päevaga" kuulsin lapsepõlves külajutlustajatelt – ja ei uskunud neid. Ei usu nüüd ka ennustusi maailma hukkumisest aatompommi läbi! Vaim võidab lõpuks iga relva, ütles Napoleon

Bonaparte, ja ometi oskas see suur kapral kasutada relvi ja käsutada ka vaimu. Eesti ja kogu Euroopa tuhandete aastate pikkuses ajaloos on olnud teisigi barbaarseid sajandeid, rünnakuid Narva jõe ja Peipsi tagant, mis löödi tagasi nagu 1919. aastal. Viimane vastulöök oli määravaim meie ajaloos, kuna see realiseeris rahva suurima unistelu, Eesti rahvusriigi. Riik ja rahvas on nüüd võõra orjuses, kuid ükskord tuleb jälle pöörang: "oblastid" kaovad ja Narva-Peipsi igivana piir taastatakse! Minu unistelu on näha seda pöörangu päeva, või vähemalt teada, et teie seda näete!

PRINKIPO – JA "TIPP-KONVERENTS"

22. jaanuaril 1919. a. sai Eesti Välisdelegatsioon Pariisis ettepaneku rahukonverentsi esimehelt osa võtta relvarahu konverentsist, mis pidi toimuma ühe kuu pärast Prinkipo saarel, Marmara meres, Nõukogude Vene ja teiste valitsuste vahel, mis olid tekkinud sõja kestel endise Vene keisririigi maa-aladel. On veel tänapäeval vaieldav, kes just esimesena selle Istanbuli pubiiku suvituskoha välja valis "Vene probleemi lahendamiseks". Briti allikate järgi oli kogu asja algataja Lloyd George, kuid ettepanek tehti president Woodrow Wilsoni poolt liitlaste ülem-sõjanõukogu soovitusel. Kindel on, et Wilsoni erisaadikuna käis Moskvas USA diplomaat William Bullitt ja koostas seal Maksim Litvinoviga märgukirja Pariisi konverentsile, mis oli heaks kiidetud Lenini poolt. Selle põhilaused olid järgmised:

> Kõik *de facto* valitsused, mis on võimul endise Vene impeeriumi ja Soome territooriumil, jäävad nende maa-alade hooldajateks, mis on nende valduses vaherahu jõustumise momendil, ehk olgu siis, et konverents määrab maa-alade üleandmise, mis on nende maade *de facto* valitsuste kontrolli all, seniks kui nendel maa-aladel elavad rahvad otsustavad ise vahetada oma valitsusi (?). Vene Soveti valitsus, teised soveti valitsused ning kõik muud valitsused, mis on tekkinud endise Vene impeeriumi territooriumil, liitriikide ja nendega ühinenud maade valitsused, kes tegutsevad soveti valitsuste vastu, kaasa arvatud Soome, Poola, Galiitsia, Rumeenia, Armeenia, Aserbaidžaan ja Afganistan, – nõustuvad mitte tegema katset kukutada väevõimuga kehtivaid *de facto* valitsusi, mis on tekkinud endise Vene impeeriumi territooriumil, ega teisi valitsusi, kes on alla kirjutanud käesoleva kokkuleppe...
>
> Liitriikide ja nendega ühinenud riikide valitsused valvavad selle järele, et Saksamaa *de facto* valitsused ei katsu kukutada jõuga Venemaa *de facto* valitsusi. *De facto* valitsused endise Vene impeeriumi territooriumil kohustuvad mitte tegema katset Saksamaa *de facto* valitsuste kukutamiseks...

See Bullitti-Litvinovi kavand, mis on ilmselt Moskva stiilis ja mille loetelus ei ole üldse mainitud Balti riike, kannab USA rahudelegatsiooni dokumentide kogus daatumit 12. märts 1919. Kas see meie delegatsioonile sel kujul üldse teatavaks tehti, seda ei julge ma praegu mälu järgi tõendada. Küll aga märgivad Välisdelegatsiooni protokollid 23. jaanuarist peale meie omavahelisi nõupidamisi ning läbirääkimisi lätlastega ja leedulastega rahukonverentsi juhataja kirja üle. Meie vastus, mille koostamine minule ülesandeks tehti, oli osavõtu küsimuses jaatav, kuid rõhutasime, et Eesti iseseisvust ei saa küsimuse alla panna Prinkipo konverentsil. 10. veebruaril olime kahekesi Jaan Poskaga Prantsuse välisministri Pichoni jutul ja andsime temale ärakirja meie vastusest.

Delegatsioonis arutati ka küsimust, kes peaks sõitma Prinkiposse. Lõplikku otsust ei tehtud, kuid üks kindel kandidaat oli Ants Piip. Veebruari algul aga levisid juba teated, et Prinkipo üritus jäetakse üldse kõrvale, kuna liitlaste-suurriikide vahel läksid lahku arvamised selle otstarbe kohta. Punaarmee alustas siis uut vastupealetungi Eesti ja teistel väerinnetel, kuid 16. märtsil teatas meile peaminister Clemenceau vastu võttes suuremat Vene piiririikide delegatsiooni (Eestist Poska ja Pusta, lätlased Čakste ja Meierovics, Leedust Voldemaras, Ukrainast Sidorenko ja Petruškevitš), et on saabunud Nõukogude valitsuse telegramm, mis avaldavat nõusolekut kõik tingimused vastu võtta, "kui nendele aga toidumoona lubatakse". Ajalehed, kommenteerides järgmisel päeval meie vastuvõttu Clemenceau poolt, lisasid, et Lenin teinud ettepaneku, kokku tulla Vene "rahukonverentsiks" Odessas, ja avaldanud nõusolekut loobuda "Balti provintsidest" ja Kubanimaast, kuid mitte Ukrainast! Samal päeval ilmus "Le Temps'is" käre artikkel, mis nõudis liitlaste aktiivsemat interventsiooni Venemaal...

Samaaegselt Bullitti-Litvinovi kavaga tegi Vene "valgete" esindus, "Vene poliitiline konverents", ettepanekuid Pariisi

rahukonverentsile, tunnustada piiririikide *de facto* valitsusi – kuni enamlaste võimu kukutamiseni Venemaal. Ka nendele esildistele reageeris meie delegatsioon rahukonverentsi Balti komisjonis ning märgukirjades liitriikide valitsustele – väitega, et Eesti Asutava Kogu otsusega 19. maist 1919 on Eesti iseseisev demokraatlik vabariik ja eesti rahvas on valmis kaitsma oma vabadust iga agressori vastu. "Eesti saatis väljakutse nii Leninile kui Koltšakile," märkis USA delegatsiooni liige Samuel E. Morison oma artiklis "Daily Mailis" (15. VII).

Kolmekümne üheksa aasta pärast (1958) pommitab Moskva jälle läänemaailma valitsusi nootidega, mis taotlevad esmajoones kahekõnet Ameerika Ühendriikidega, või siis uut "tippkonverentsi", kuid koos Nõukogude sulasvalitsustega. Selle konverentsi otstarve oleks kehtiva seisukorra, *status quo*, tunnustamine eriti Vahe-Euroopas. "Iga katse ümber paisata *status quo*'d tooks katastroofilisi tagajärgi," hirmutas Bulganini noot enne Atlandi liidu (NATO) konverentsi. Ja Hruštšovi deklaratsioon 29. detsembrist teeb *status quo* tunnustamise uue desarmeerimiskonverentsi kokkutuleku eeltingimuseks, umbes nii nagu Lenini-Litvinovi ettepanek 1919. aasta algul. Moskva toon on aga nüüd kõrgim ja ta spekuleerib vaba maailma rahutahtele – iga hinna eest. Tõeliselt vajab Nõukogude valitsus *status quo* lõplikku, *de jure* tunnustamist oma vägivaldse režiimi kindlustamiseks, ikestatud rahvaste lõplikuks alistamiseks ja läänemaailma lõhestamiseks.

EESTI KARTUL KASVAB TENERIFEL

Kreeka Herodotose kujutluses maailm lõpeb jumalike naisolendite hesperiidide saarel, kus kasvavad kuldõunad ja koonusekujuline Atlase mägi toetab taevavõlvi. Herakles võitles seal tulemao-draakoni Ladoniga, sai saagiks kuldõunad ja kinkis need Athena-Minervale...

Platon jutustab Atlantisest, mis olevat vajunud ookeani põhja ühe ööpäeva kestel. Kõik elu sellel mandril hukkunud ja järgi jäid meresõitjatele ohtlikud kaljud...

Hiljem aga teatakse juba "paradiisisaartest" Aafrika mandri läheduses, kus puhuvat pehmed tuuled vaid ühes suunas ja lokkab rikas taimestik alalise kevade kliimas. Möödusid veel aastasajad ja Kanaaria saarestiku tekkimise lugu ootab ikka veel uurijaid. Saarestiku nime võiks ehk tuletada Tenerife mäeseljandikust Los Canadas, mis on tekkinud nüüd juba kustunud vulkaanidest. Aastast 1393 algavad teated vulkaanide tegevusest suurimal Tenerife saarel ja korduvad 1909. aastani. Kustumata vulkaanina on säilinud 3700 meetri kõrgune Teide.

Genua ja Portugali meresõitjad randusid siin esmakordselt 1312. aastal, ja 1491. aastal algab saarte vallutamine hispaanlaste poolt. 1492. aastal peatus siin Cristoph Kolumbus ja siirdus siit, pärast lühikest armulugu ühe saare daamiga, kolme purjekaga teiste "tundmatute maade" – Ameerika avastamise sõidule. 1496. aastast peale on saarestik liidetud Hispaania riigiga – pärast veriseid taplusi päriselanike *guanche*'dega, kes olid relvastatud kivitaprite, kivist heitekuulide ja teivastega – raudrüüs ja tulepüssidega "ristisõdijate" vastu. Ei puudunud ka teised "kultuuritoojad": 1657.–1797. aastani kestavad Inglise laevastiku rünnakud, ja kuulus admiral Nelson kaotas oma käe ning suurema hulga sõdureid Santa Cruz de Tenerife lahingus...

On igati tõenäoline, et kogu saarestik on tekkinud eelajaloolises minevikus merealuste vulkaanide tegevusest, "armuühendusest vee ja tule vahel", nagu märgib teatmeteos "The Book of Tenerife" (Luis Diego Cuscoy & Peder C. Larsen). Seda tõendab ka saare mägede, kaljustiku ja rannakruusa koosseis, mis on ilmselt võrdlemisi värsket vulkaanilist päritolu. Taimestik, eksootiline rannal ja orgudes ning põhjamaine mägedel, arvatakse olevat tekkinud saare enda rüpest, ühes muinasloolise draakonipuuga (*Dracaena draco*), mille 3000-aastast eksemplari võib imetleda 1501. aastal asutatud Icodi linna pargis. Muistsetest loomadest on säilinud teistel saartel hiigelsisalikud, kilpkonnad ja hiigelrotid, kuid puuduvad täiesti kiskjad loomad ja maod. Veo- ja tööloomana kasutatakse lehma, eeslit, hobueeslit ja ka Aafrikast sissetoodud kaamelit. Ja kanaarilinnud? Nägin vaid ühte, ja sedagi puuris! Öeldi, et nad elavad vabalt vaid mäestikus...

Ja inimesed? Kes olid õieti need *guanche*'d (*Guan-chin-ach*), mis tähendavat nende keeles "Mehed Achinach'ilt (Tenerifelt)? Kas Hispaaniast kunagi siia sattunud *cro-magnon*'id või semiidid (sefardimid), nagu väidab üks kohalik uurija, kes segunesid põhja-aafriklastega ja hiljem mitmesuguste Euroopa rassidega? Kuidas ja millal tulid nad saarele, millele nad andsid ka teise, tänapäevani käibiva nime "Tener-ife" (lumemägi, Teide mäe järgi, mille tippu katab talvel lumi)? Kui nad tulid teiselt poolt ookeani, kuidas unustasid nad täielikult meresõitmise, isegi kalapüüdmise, elasid veel keskajal kiviaja kultuuris, asusid koobastes (nagu asuvad mäekoobastes veel tänapäeval Granada mustlased) ja ei tundnud metallide kasutamist? Nad kummardasid ülemjumalat Aborat, päikest ja kuud, uskusid vaimudesse ja hauatagusesse ellu, varustades oma muumiateks kuivatatud surnuid tööriistadega, ehteasjadega ja toiduainetega nagu muistsed egiptlased. Kurjuse kehastus Guayota asus tulemäe Echeyde (Teide) südamikus – "põrgus". On huvitav, et ka pärismaalaste maadlemine, *lucha canaria*, meenutavat vanade egiptlaste maadlust...

Rahvast valitsesid pealikud või kuningad, *mencey*'d, koos rahvavanemate, aadli (*achimencey*) nõukoguga. Abielu oli respekteeritav ja selle rikkumine isegi surmaga karistatav.

Esimeste saarele sattunud läänlaste tunnistuse järgi olid nad usaldavad ja külalislahked võõraste suhtes – kui nendest ei olnud midagi karta – ja 15. sajandi võitlused hispaania vallutajate vastu tunnistavad nende meeste suurest vahvusest ja teatud sõjakunstist. Karjapidaja rändurrahvas ei loonud aga monumente ega tundnud kirja, säilitas vaid rahvaluule, lauluviisid ja legendid vabadusvõitluse juhtidest nende armulugudega (pealik Tinguaro eepos), samuti oma nägusa rassi kaugemates mäekurudes. Nendel "barbaritel" puudusid vaid mõned eeltingimused, et areneda omaette rahvuseks, natsiooniks.

Keeleteadlaste, antropoloogide ja etnoloogide ülesandeks jääb selgitada selle salapärase rahva päritolu, kes elas eraldatuna muust maailmast 15. sajandini ja tõendas, et ka uuema kiviaja koopaelanikel olid oma usundid, ühiskondlik kord ja moraalimõisted. Nende väheste järeltulijate majanduslik seisukord on nüüd muidugi parem ja kultuuriline tase kõrgem kui enne Fernandez de Lugo raudrüütlite sissetungi nende "paradiisiaeda". Kuid midagi on kaduma läinud inimkonna arenguloos selle rahvusgrupi vägivaldse sissesulatamisega hispaania ühiskonda...

Alles kolmekümne aasta eest, kadunud kindral Primo de Rivera valitsuse ajal, hakati Tenerifel ehitama korralikke autosõiduteid, mis ühendavad nüüd 350 tuhande elanikuga saarel 31 linna, alevit ja küla. Need asuvad enamasti 300 kuni 700 meetri kõrgusel, ja paari tuhande elanikuga Vilaflor saare südames isegi 1500 meetri kõrgusel. Santa Cruzis asuvad sõjaväeline *capitan general* ja tsiviilkuberner ning endises pealinnas Lagunas Kanaari ülikool.

Balti riikidest oli Eesti ainus, kellel oli oma konsulaaresindus Kanaari saarestikus, nimelt Santa Cruz de Tenerifes, 1931. aastast peale. Oli liigutav lugeda siin koha peal, kadunud aukonsuli Miranday Pulido paberitest, et see konsulaat teotses läbi Hispaania kodusõja ja püsis Hispaania võimude tunnustuses

veel 1945. aastal, hoolimata Eesti anastamisest Nõukogude Venemaa poolt. Konsulaadi arhiivis leidub ka andmeid paari eestlase äriettevõtte kohta Kanaarias, mis aga likvideeriti kodusõja ajal. Samuti Eesti katsetest luua kaubanduslikke suhteid saartega meie seemnekartuli sisseveoga.

Banaanide, datlipalmide, viinapuude, maisi ja paiguti teraviljakultuuri kõrval oligi siin unustusse jäänud kartulikasvatus, ja Eesti ettepanek leidis soodsa vastuvõtu. Nüüd ekspordib Tenerife kartuleid, kuid ostab seemneid Inglismaalt. 16. sajandist peale on Santa Cruz ja Puerto de la Cruz Tenerifel vabasadamad, kus ei ole tolliasutusi, mille tõttu leidub siin kõiki välismaa kaupu ja tarbeaineid.

Kogu Hispaanias ja välismaa turistide seas on Tenerife tuntud naiste käsitöö, nahatööde, korvide ja õlgkübarate poolest. Turistidest on siin tuntud peamiselt sakslased, skandinaavlased ja ka soomlased, kuid Puerto de la Cruzi Taoro künkal asub ka inglise klubi golfiväljakuga ja anglikaani kirik, vist küll ainus sellel väga katoliiklikul saarel.

Laevasõit Hispaania lõunapoolsest sadamast Cadizist kestab kaks ööpäeva, lennuk toob Lagunast Madridi viie ja poole tunniga. Maailma sündmusi kommenteerivad kaks kohalikku lehte, välismaa ajakirjandusest on müügil peamiselt saksakeelsed.

Kuna käesolevas seisukorras ei saa olla juttu konsulaatide asutamisest Hispaania ja Eesti vahel vastastikusel alusel, tegutseb Santa Cruzis E. V. Madridi Esinduse ülesandel *señor* L. E. Badia, kes on tunnustatud kohalike ametiasutuste poolt kui meie Esinduse agent. Tema abivalmidust on kasutanud eriti eesti meremehed.

EESTI VABARIIGI AASTAPÄEVAKS

Nagu iga inimene püüab loomusunniliselt säilitada ja arendada oma isiksust, nõnda võitleb iga rahvas oma individualiteedi ja enesemääramise eest. "Inimesed on nii loodud, et nad peavad nõudma vabadust ja omavalitsust", kirjutas oma memuaarides Vene esimese revolutsiooni aegne peaminister krahv Sergei Witte. Ja kuigi vabaduse ja omavalitsuse liikumine tema ajal eriti Baltimaades veriselt maha suruti, arutati 1907. aastal Riia kindralkuberneri erikomisjonis juba Balti "provintside" omavalitsuse kava. Kümme aastat hiljem, 26. märtsil (8. aprillil) 1917, nõudsid 40 000 eestlast Petrogradis Vene Riigivolikogu ees Eesti omavalitsuse teostamist. Sellele järgnes juba 30. märtsil (12. aprillil) Vene Ajutise Valitsuse dekreet, mis andis rahva poolt valitud Eesti Maapäevale õiguse välja töötada täieliku omavalitsuse seadus. On küll küsitav, kuivõrd olid dekreedi allakirjutajad ise teadlikud selle akti tähtsusest ja tagajärgedest.

Meenub Maapäeva koosolek Tallinna Toompeal, 1917. aasta hilissuvel, kus Eestimaa komissar Jaan Poska pidi vastama arupärimisele, miks oli Petrogradi valitsuse ettekirjutusega määratud Tallinna linnavalitsuse ja volikogu ametlikuks keeleks vene keel, lisamärkusega, et vajaduse korral võib kasutada ka tõlkimist "saksa keelde ning teistesse kohalikesse keelemurretesse (наречия)". Kui mainisin seda vahejuhtumit üks aasta hiljem Pariisis endisele Ajutise Valitsuse liikmele V. A. Maklakovile, seletas tema, et see pahandust tekitanud eeskiri võis olla koostatud mõne Senati sekretäri poolt endise keisririigi seaduste kohaselt ja autonoomia andja valitsuse sekretär – võib ka olla, et tema ise! – saatis selle edasi ilma küsimusse süvenemata, isegi eeskirju lugemata. Ta oli nõus, et see oli suur eksitus, kuid ta ei suutnud uskuda ka pärast Eesti Vabariigi väljakuulu-

tamist ja selle *de facto* tunnustamist Euroopa suurriikide poolt, et Eesti täielik iseseisvus ja lahkulöömine Vene riigist võiks olla eesti rahva autentne tahteavaldus ja mitte tema välissaadikute "diplomaatiline manööver", nagu tema väljendas...

Ei olnud Maklakov ja teised "demokraatliku" Venemaa esindajana ainsad, kes Pariisi rahukonverentsil soovitasid oodata Balti riikide küsimusega, kuni Suur-Venemaa on jälle saanud tunnustatud valitsuse. Veel 1919. aasta juunis deklareeris konverentsi Balti komisjoni esimees Sir Esmé Howard, et Briti valitsus tahab pidada lubadusi, mis on antud Eesti esindajatele, kuid ei saa praegu otsustada "Balti provintside" staatust ilma kokkuleppeta Venemaa õigusliku valitsusega. Niisamuti väljendasid end ka Prantsuse ja Itaalia esindajad komisjonis. Ja 1919. aasta juuli algul pani USA esindaja Balti komisjonis oma vetoga seisma Lääne liitriikide kollektiivse *de facto* tunnustamise Eestile...

26. jaanuariks 1921 oli Judenitši-Denikini-Wrangeli-Koltšaki "suure ja jagamatu" Venemaa taastamise eksperiment läbi, ja möödunud üks aasta Eesti-Vene Tartu rahulepingu allakirjutamisest. Liitlaste Ülemnõukogus tegi nüüd selle esimees Prantsuse peaminister Aristide Briand ettepaneku tunnustada Eesti Vabariiki *de jure*. Seda ettepanekut toetas südilt Itaalia välisminister krahv Carlo Sforza, hoolimata Briti esindaja lord Curzoni vastuvaidlusest, mille lõpetas tema peaministri Lloyd George'i vaheleastumine. Kõiki neid vahejuhtumeid muidugi ei maininud ega seletanud ka Euroopa suurriikide meelemuutust teadaanne Ülemnõukogu otsusest, mille sain päev hiljem Aristide Briand'ilt. See kinnitas vaid, et liitriigid, tunnustades Eestit kui riiki *de jure*, "soovivad sellega märkida oma sümpaatiat eesti rahvale ja avaldada oma lugupidamist nende jõupingutustele, millega tema on saavutanud oma rahvusliku elu organiseerimise korras ja rahus".

Mis puutub Ameerika Ühendriikidesse, kelle president Woodrow Wilson püstitas rahvaste enesemääramise õiguse kui maailmasõja peamisi eesmärke, siis anti selle täielik tunnustus kolmele Balti riigile ("valitsustele") alles 28. juulil 1922, pool-

teist aastat pärast *de jure* tunnustamist Prantsuse, Briti, Itaalia ja teiste riikide poolt. USA riigisekretariaadi seletus sel puhul avaldas järgmist:

"Ühendriigid on ikka asunud seisukohal, et Venemaa segane seisukord ei saa olla Vene territooriumi võõrandamise põhjuseks, ja sellest põhimõttest ei ole mitte mõeldud üle astuda Eesti, Läti ja Leedu valitsuste tunnustamisega, kuna need valitsused on seatud ja toetatud pärismaise rahva poolt."

Kuigi pärismaise rahva tahte suhtes ei võinud olla kahtlust juba neli aastat varem, ei olnud meil 1922. aastal põhjust vaielda selle uduse doktriini vastu. Teame nüüd, et Ühendriikide hoiak Balti riikide suhtes on 1940. aasta juulikuust saadik püsinud sirgjoonelisemana kui ühegi teise lääneriigi käitumine.

"Rahvad on isendid, kes elavad oma elu, ja seda ei määra ainult diplomaatilised konventsioonid", kirjutas Prantsuse suurdiplomaat Jules Cambon. Need konventsioonid on aga tänapäeval, kus puuduvad teised riigi tunnusmärgid, Eesti suveräänsuse tõenduskirjad, tema rahvusvahelise staatuse alused. Maailma juhtivate poliitikute avaldused muutuvad ja haihtuvad, kiritõendid jäävad – *scripta manent*. Neid ei lakka meie esitamast kui Eesti omandusaluseid pärusele, mis on temalt röövitud. Üle kõige on aga tähtis meie endi veendumus, et Eesti ärkamisaja "iseteadvus", omavalitsus, siis omariiklus – on olnud vaid kolm vahetusjärku ühest loomingust, mida ei saa tühistada võõras valdus ega rahvusvahelised sobimused teiste riikide vahel.

Madrid, 7. veebruaril 1957

JAAN TÕNISSON EESTI VÄLISPOLIITIKUNA JA DIPLOMAADINA

1958. aasta jaanuaris möödus 41 aastat esimeste Eesti välisesinduste asutamisest. Eesti iseseisvusliikumine aga algas 20. sajandi algul Tõnissoni ja tema kaaslaste "rahvusliku iseteadvuse" ning majandusliku ühistegevuse propagandaga, mis sai erilise tõuke 1905. aasta revolutsiooni kestel ja järelaastail. Esimeses Vene Riigiduumas, aastal 1906, liitus Liivimaa saadik Tõnisson "autonomistide-föderalistide blokiga", mille eesotsas olid poolakad. See esimene Vene esinduskogu saadeti sama aasta juulis laiali ja Tõnisson koos teiste edumeelsete rahvasaadikutega mõisteti "Viiburi üleskutse" allakirjutamise eest kolmeks kuuks vangi.

Aastal 1915 hakkas Tõnisson organiseerima Eesti Komiteed, mille tegevus pidi ulatuma Eestist ka eesti asunike esindamiseni Venemaal. 23. (10.) märtsil 1917 saadeti Peterburis kokkutulnud eesti seltside esindajate poolt Vene Ajutisele Valitsusele telegramm, milles nõuti Eestile autonoomset omavalitsust. Kaks nädalat hiljem esitas neljaliikmeline delegatsioon (Jaan Tõnisson, Peeter Põld, Otto Strandman ja Jüri Vilms) peaminister vürst Lvovile Eesti autonoomia seaduse eelnõu. Pärast võimsat eesti koloonia ja eesti sõjaväelaste meeleavaldust Peterburis avaldatigi 12. aprillil (30. märtsil) 1917 "Ajutine määrus Eestimaa kubermangu valitsemiseks ja omavalitsemiseks", mis määras ametisse endise Eestimaa kubermangu ning sellega liidetud Tartu, Võru, Viljandi, Pärnu ja Saaremaa maakondade komissari Jaan Poska ning selle komissari juurde vabalt rahva poolt valitud Ajutise Maanõukogu (Maapäeva) ja Maavalitsuse.

Sõjasündmuste kiires arenemises Riia väerindel toimus 25. (12.) augustil 1917 kinnine Maapäeva koosolek, kus Tõnisson oma sõnavõtus väitis, et "Venemaa on sisemiselt surmani haige" ja et Saksamaa ülevõimu vältimiseks Läänemerel tuleks luua liit Soome, Eesti, Läti, Leedu ja Skandinaavia rahvaste vahel, millisel rahvaste liidul oleks kaalu tulevasel rahukonverentsil.

Sama päeva teisel kinnisel koosolekul rõhutab Tõnisson, et meie poliitiliseks ideaaliks peaks olema omariiklus, "kuna Venemaa rahvaste föderatsioonist nähtavasti ei saa asja". Samas teeb ta ettepaneku, et Maanõukogu kui Eesti rahva esindus nimetaks isikud, "kelle ülesandeks oleks väljaspool kodumaad meie rahvuslike huvide kaitseks välja astuda". See ettepanek võeti vastu ühe hääle vastuseismisel.[1]

26. (13.) novembril 1917 avaldas Soveti Täidesaatev Komitee Eestis Jaan Anvelti allkirjaga Eesti Maapäeva laialisaatmise käskkirja. 28. (15.) novembril aga toimus Maapäeva viimne koosolek, kus Tõnisson tegi Vanematekogu nimel ettepaneku kuulutada Eesti Maanõukogu ainsaks kõrgema võimu kandjaks Eestis, kuni Maanõukogu poolt demokraatliku valimisseaduse alusel kokku kutsutud Esti Asutav Kogu määrab Eesti riikliku korra ja loob seadusandlikud ning valitsuse organid. Seks ajaks kui Maanõukogu on takistatud tegutsemast, antakse Maanõukogule ja Vanematekogule ühes maavalitsusega "õigus rutulisi määrusi ja käskusid Eestimaa elu korraldamiseks välja kuulutada ja maksma panna". Ettepaneku poolt hääletasid 39 maanõunikku, kuna 9 jäid "erapooletuteks"...

Maapäeva 28. (15.) novembri otsused lõid Eesti omariikluse aluse, millest Tõnisson kõneles 25. (12.) augusti koosolekul. Võibolla ei aimanud aga Tõnisson, et temal endal tuleb varsti minna kuulutama neid otsuseid välisriikides. Juba 1. detsembril (18. novembril) arreteeriti tema Tartus Anvelti täidesaatva komitee relvastatud jõudude poolt. Sattusin Tallinna ringkonnakohtu ukse ette sel päeval, kui selle komitee abisesimees Viktor Kingissepp tõi sinna Jaan Tõnissoni ja kolonel (hiljem kindral) Aleksander Tõnissoni. Kohtasin seal Jaan Teemanti, Karl Saralit ja Ado Birki, ja läksime koos Kingissepa juurde nõudma tema vangide

vabastamist või vähemalt kokkusaamist nendega. Kingissepp nõustus viimaks välja tooma Jaan Tõnissoni, tingimusel, et ta ise tagasi läheb ruumi, kus teda vahi all peeti. Pärast meie kõnelust Tõnissoniga kauplesime uuesti Kingissepaga ja ta lubas teha, mis võimalik, et Tõnissoni mitte ei saadetaks Kroonlinna – kui ta kohustub mitte jääma Tallinna ega minema Tartu. Kõige parem olevat, kui ta lahkub Eestist…

8. detsembril (25. novembril) oligi Tõnisson vaba ja me kohtusime temaga Karl Sarali korteris. Maapäeva juhatuse poolt oli temal juba volitus välismaa jaoks. Kuna kaks päeva enne seda Per Svinhufvud oli esitanud oma Maapäevale Soome iseseisvuse deklaratsiooni, otsustas Tõnisson kohe sõita Helsingi. Ta sõitis üle Peterburi, kus temal oli nõupidamine Ants Piibuga ja teiste Eesti Komitee liikmetega. Piibu mälestuste järgi[2] otsustatud sellel nõupidamisel rõhutada mitte niipalju Balti föderatsiooni loomist või liitumist Rootsiga kui täieliku iseseisvuse tunnustamist.

Enne jõulu 1917 olime mina ja Ed. Virgo Eestimaa Toitluskomitee esindajatena Helsingis ja Mihkel Martna oli seal ühendust loomas Soome sotsiaaldemokraatidega. Eesti noorsoo esindajana oli kohal veel üliõpilane Karl Kirp. Olime siis koos Tõnissoniga "Uusi Päivä"-klubi koosolekul, millest ka Svinhufvud osa võttis. Koosviibimisel võtsid meie poolt sõna Tõnisson ja Martna ning seletasid soomlastele – saksa keeles – miks meie nende Saksa-vaimustust mitte ei saa jagada… Svinhufvudiga oli Tõnissonil sõbralik läbikäimine, kuid arusaadavalt ei saanud Soome valitsuse juht sellel murranguajal anda meile mingeid siduvaid lubadusi. Tõnissoni väljasõidu ajal Rootsi oli Soomes juba käimas pahempoolne liikumine.

Tõnisson oli Stockholmis, kui Vene Asutava Kogu liikmed Eestist – Jaan Poska, Julius Seljamaa ja Jüri Vilms – külastasid pärast Asutava Kogu laialisaatmist 23. (10.) jaanuaril 1918 Peterburis Inglise *chargé d'affaires*'i Francis Lindleyd; 25. (12.) jaanuaril olid Poska ja Seljamaa USA saatkonna nõuniku Butler Wrighti ja järgmisel päeval Prantsuse suursaadiku Joseph Noulens'i jutul, et selgitada nende valitsuste suhtumist Eesti

iseseisvuse väljakuulutamisse. Vastuvõtt oli kõikjal sõbralik, kuid vastused väga tagasihoidlikud. Nagu nähtub alles pärast sõda avaldatud Briti välisministeeriumi dokumentidest, soovitas Lindley tookord oma välisministril Balfouril vastata, et Briti valitsus teeb kõik, mis võimalik, "et vältida Baltimaade liitmist Saksamaaga vastu nende rahvaste tahtmist, ja kindlustada mingil viisil iseseisvus igale riigile, mis võiks tekkida käesolevast sõjast". Umbes samasisulise vastuse andis Lindley 1918. aasta jaanuari lõpul Piibule ja Virgole lisandusega, et Briti valitsus on valmis tunnustama Eestit *de facto*… Näib, et see vastus tuli pärast läbirääkimisi Briti ja Prantsuse välisministeeriumide vahel. 1. märtsil 1918 sai Tõnisson kirja Prantsuse saatkonnalt Stockholmis teatega, et Prantsuse valitsus on valmis tunnustama Eesti Asutavat Kogu kui iseseisvat esinduslikku asutust, kuni Rahukonverents otsustab Eestimaa tulevase staatuse rahvaste enesemääramise õiguse kohaselt. Samasisuline teade saabus Briti saatkonnalt 20. märtsil 1918.

Vahepeal toimusid Maapäeva Vanematekogu ja Maavalitsuse koosolek erakondade esindajatega 23. (10.) jaanuaril 1918 "Estonias" ja väiksema kogu nõupidamine 24. (11.) jaanuaril dr. Jaan Raamoti korteris Tallinnas. Esimesest koosolekust võtsin osa Tõnissoni Eduerakonna esindajana, teisest juba välismaile määratud saadikuna. Teisel koosolekul koostasime ka "memorandumi Eesti poliitilise seisukorra üle", mille saadikud pidid esitama välisriikidele ja mille tõlkimine prantsuse keelde anti minu hooleks. See memorandum, mis jäi ühtlasi juhiseks meie välisdelegatsioonile, nõudis Eesti demokraatliku ja erapooletu vabariigi väljakuulutamist "selle loomulikes piirides", kultuurautonoomiat vähemusrahvustele ning Eesti esindajate osavõttu tulevasest rahukonverentsist. Üldine rahvahääletus pidi lõplikult määrama valitsemise vormi ja "mõne teise maaga ühenduse loomise küsimuse". See rahvahääletus pidi toimuma mõne erapooletu riigi kontrolli all, "nagu seda on näiteks Rootsi"…

Vist 31. (18.) jaanuaril 1918 koostati ka esimene Eesti välisdelegatsioon ja jaotati saadikud maade järgi: Jaan Tõnisson Skandinaaviasse, M. Martna Šveitsi ja Karl Menning Saksa-

maale; Pusta Pariisi ja Rooma ning Ants Piip Londoni. Ed. Virgole jäi sidemehe osa delegatsioonis. Igale saadikule anti kaasa tunnistus, et tema on Maanõukogu poolt volitatud Eesti diplomaatiline esindaja *(agent diplomatique)*. Toitluskomitee nimel Virgo ja minu kaudu sooritatud kartulimüügist Soome oli dr. Raamot hankinud igale saadikule ka reisiraha – 10 000 "Kerenski rubla", mida jätkus minule parajasti Pariisi sõabumiseks…

Meie seiklustest "tööväe" poolt vallutatud Soomes ja sakslaste poolt okupeeritud Ahvenamaal olen jutustanud oma raamatus "Kehra metsast maailma".[3] Võisin tõendada, et pääsesime 1918. a. veebruaris Eckeröst Stockholmi ja sealt suurde maailma tänu Tõnissonile, kes meie tulekuks oli nõutanud Rootsi välisministeeriumi loa ning korralduse Rootsi kahurilaeva "Svensksund" komandörile meie üleviimiseks. Aga mitte ainult seda. 4. veebruaril 1918 kirjutab Tõnisson Rootsi välisministrile, et ta loodab selle maa tunnustust Eesti iseseisvusele "niipea kui on toimunud iseseisvuse vormiline väljakuulutamine". Ja enne Saksa okupatsiooni ning Brest-Litovski maadejagamise lepingut Saksa ja Venemaa vahel ruttab Tõnisson esitama Briti valitsusele saadik Esmé Howardi kaudu ettepanekut, et Eesti Asutav Kogu tunnistataks iseseisvaks asutuseks, kuni rahukonverents otsustab Eesti rahvusvahelise staatuse. See soov täideti ja ülalmainitud vastuse teatas Briti saadik Washingtonis lord Reading ka USA riigisekretärile Lansingile.

24. veebruaril oli Päästekomitee Tallinnas välja kuulutanud Eesti Vabariigi ja nimetanud Eesti Ajutise Valitsuse. 25. veebruaril marssisid sakslased Tallinna sisse. 16. märtsil viis Tõnisson kogu meie delegatsiooni Rootsi välisministri Johannes Hellneri jutule. Olles vastu võtnud meie memorandumi ja ära kuulanud Tõnissoni suulised seletused, ütles minister, et kuigi kogu rootsi rahva tunded on meiega, ei sünni Rootsil kui sõjas erapooletul riigil tunnustada esimesena üht sõjas tekkinud riiklikku üksust. Eriti tähtis olevat, millise hoiaku võtab Saksamaa Eesti küsimuses. Ta soovis aga meile täit kordaminekut meie püüdlustes…

Rohkem me ei lootnudki sellelt audientsilt. Teadsime, et ka Soome riigi tunnustamise küsimuses oli Rootsi küsinud enne Briti, Prantsuse, Saksa ja Nõukogude Vene arvamisi. Eesti aga oli meie vastuvõtu momendil Saksa valduses ja tunnustamisest Nõukogude poolt ei võinud juttugi olla.[4]

Stockholmi jäid esiotsa ka Martna ja Menning. Piip, Virgo ja mina sõitsime märtsi lõpul üle Oslo (tol ajal Kristiania) ja Bergeni Londonisse, kuhu Piip maha jäi, kuna mina ja Virgo siirdusime Pariisi ja Rooma pärast vastuvõttu Briti välisministri poolt. Ühe mehe – Tõnissoni – eeltöö oli meile valmistanud kõigiti soodsa vastuvõtu, ja vastused, mis saime Arthur James Balfourilt 3. mail ning Stephen Pichonilt Pariisis 13. mail 1918, kordasid õieti deklaratsioone, mis olid varem antud Tõnissonile Briti ja Prantsuse saadikute kaudu Stockholmis, lisandusega, et Briti valitsus avaldas nõusolekut vastu võtta Ants Piipu kui Eesti poolametlikku diplomaatilist esindajat Londonis ja Pichoni kiri mind kui esindajat Pariisis.

Kuna Rootsi, Norra ja Taani võtsid Eesti küsimuses äraootava hoiaku ja kavatsetud esindused Berliinis, Viinis ja Bernis võisime alles hiljem teostada, jätkasid esildisi nii liitriikide kui vastaspoole valitsuste ees kolleegid Skandinaavias, nende riikide Kopenhaageni ja Stockholmi saatkondade vahendusel. Stockholmi kaudu saime ka aeg-ajalt teateid sündmuste arengust kodumaal. Meie orientatsioonis ei olnud lahkuminekuid: kõikjal rõhutasid Eesti saadikud oma rahva vankumatut tahet vabaneda nii Vene kui Saksa valdusest. 1918. aasta lõpul aga hakkasid levima teated Prantsuse välisministeeriumi büroodes, nagu pooldaksid mõned delegatsiooni liikmed Skandinaavias rohkem järeleandmist Saksamaale. Need teated tulid ühe prantsuse informatsiooni-ametniku R. W. ettekannetest ja põhjenesid öeldavasti ühe meie delegatsioonile lähedalseisva isiku andmeil. Veel 1919. aasta algul, Tõnissoni saabudes Pariisi, pidin Quai d'Orsay'l tagasi tõrjuma insinuatsioone meie suurima rahvuslase "saksa orientatsiooni" kohta… Tõeliselt oli meie delegatsioon Skandinaavias Tõnissoni juhtimisel alati valvel Eesti õiguste kaitseks Saksa sõjaväelaste ning Saksa-Balti "hertsogiriigi"

taotlejate vastu, ja tal läks korda valgustada Eesti küsimusi ka sõjaaegses Saksa pressis.

Novembris 1918 oli Tõnisson Tallinnas, ja 25. novembril nimetas Ajutine Valitsus tema Eesti Välisdelegatsiooni liikmeks Pariisi rahukonverentsile. 15. detsembril saabus ta Londoni ja alustas koos Piibuga käikusid Briti välisministeeriumis ja teistes asutustes – sõdiva Eesti abistamiseks. USA presidendi Wilsoni Euroopasse saabumisel saadeti temale Tõnissoni, Piibu ja Läti välisministri Meierovicsi allkirjadega memorandum "lahutamatu sõpruse sidemetega ühendatud" Eesti ja Läti vabariikide nimel, milles paluti toetust võitluses venelaste kallaletungi vastu, nende rahvaste enesemääramise õiguse tunnustamist ning selle kaitsmist eeloleval rahukonverentsil. Vastus sellele märgukirjale saabus 2. jaanuaril 1919 Ameerika Rahukomisjonilt Pariisis, ja see ennustas, et konverentsil tuleb arutlusele eesti ja läti rahvaste poliitiline tulevik, ja et nende maade toitlusküsimuse püüab lahendada Herbert Hooveri organisatsioon…

1919. aasta jaanuari algul oli Pariisis juba laiendatud Eesti välisdelegatsioon eesotsas välisminister Jaan Poskaga. Selle delegatsiooni liikmed olid Jaan Tõnisson, Mihkel Martna, Nikolai Köstner, Ants Piip ja K. R. Pusta; sekretäriks Rein Eliaser, ajakirjanduse informeerijaks Ed. Laaman ja kaubanduslikuks nõuandjaks Joakim Puhk, kes Saksa okupatsiooni ajal finantseeris koos Leo Simsivartiga Eesti Ajutist Valitsust ja osalt ka välisdelegatsiooni.

Tõnisson jäi Pariisi vaid 12. veebruarini, koostas aga paari nädalaga mitmekümne-leheküljelise "Eesti iseseisvuse memorandumi" saksa keeles, mille tõlkisime prantsuse keelde ja esitasime Pariisi rahukonverentsile 15. aprillil 1919. Seda memorandumit tsiteerivad veel tänapäeval Balti küsimuste uurijad välismail. 5. märtsil oli Tõnisson tagasi kodumaal, valiti Asutavasse Kogusse ja välisministri kohuste täitjaks Poska äraoleku ajaks. Ka Poska lahkus Pariisist juuli keskel, astus tagasi välisministri kohalt, keeldus vastu võtmast peaministri ülesandeid, kuid jäi välisasjade komisjoni esimeheks ja juhtis hiljem Tartus Eesti

rahudelegatsiooni. Tõnisson moodustas siis 11. novembril oma valitsuse, kelle ülesanne oli Vabadussõja viimine võidukale lõpule ja ausa rahu saavutamine. Täielikus üksmeeles oma erakonnakaaslase Jaan Poskaga saavutas ta viimase eesmärgi täielikult. Tema valitsuse ajal toimus kaks Balti riikide konverentsi, millel võinuks olla määrav tähtsus Läänemere staatuse põhitamiseks. Esimene peeti enne Tartu rahu Helsingis, 1920. a. jaanuaris, ja sellest võtsid osa Soome ja Eesti peaministrid ning välisministrid (Vennola ja Holsti, Tõnisson ja Birk), Läti välisminister Meierovics, Leedu ja Poola saadikud koos sõjaväeliste ja juriidiliste ekspertidega. Konverentsi tulemuseks oli kokkulepe Soome, Eesti, Läti ja Poola vahel valmistada omavahelise vastastikuse kaitselepingu kava ja esitada see koos majanduslike konventsioonidega järgmisel konverentsil Riias.

Riia-Bulduri konverentsil 1920. a. augustis, millest osa võtsin Eesti delegatsiooni juhatajana, oli juba veidi jahtunud "Balti orientatsiooni" suund Soomes, ja õnnetu Vilno-Vilniuse küsimus Leedu ja Poola vahel takistas kaitseliidu loomist Läänemere idaranniku taustal. See konverents jääb siiski Läänemere maade ajalukku tähtsa üritusena nende maade unionistlikus liikumises, mille üks algatajaid oli Jaan Tõnisson, üks rahvuslikumaid eestluse juhte.

Olime veel koos rahvusvahelisel konverentsil Genuas aastal 1922; Rahvasteliidus Genfis aastal 1931, mil toimus ka Eesti välissaadikute konverents Tallinnas välisminister Tõnissoni juhatusel. Olime 1939. aasta suvel Stockholmis, kus taotlesime rootslaste osavõttu Pariisis üritatud Euroopa koostöö komiteest. Olin kurb 1940. aasta aprillis Tartus, kui ei suutnud teda president Pätsi ettepanekul veenda tulema välismaile Eesti delegatsiooni juhina…

Tõnisson, üks teenekamaid ja tuntumaid eesti rahvusliku liikumise õhutajaid, oli ka Eestis üks esimesi "eurooplasi", kes nägi oma maa ja rahva vabaduse ning omariikluse kindlustust koostöös teiste Läänemere ranniku väikerahvastega ning siis ühendatud Euroopas. Nagu perekonnas säilitab iga selle liige

oma isiksuse, nõnda ka vabade rahvaste ühiskonnas, *commonwealth*'is, milles iga osanik jääb sisemiselt iseseisvaks. See tundub olevat käesoleva aja Euroopa Liikumise suund, ja ei ole kahtlust, et meie rahvusjuht oleks sellega liitunud täie veendumusega.

NENDE TEOD KÄIVAD NENDE JÄREL

ANDRES DIDO HAUAL

Meie vana sõber on mullas. Kõikidele, kes tema võitlust aina edeneva südamehaigusega poolteise aasta jooksul tähele olid pannud ja kadunut iseäranis viimastel nädalatel näinud, oli selge, et lõpp lähedal. Ainult haigele enesele mitte. Ei olnud ta ju mitte asjata olnud unistaja kogu oma eluaja, mis oli täis puudust, kannatust ja igatsust. Igatsus Eesti iseseisvuse järele, mida Dido neljakümne aasta eest julges avaldada, oli tol ajal muidugi paljude, kui mitte kõikide meelest kättesaamatu unistus, ja Vene võimukandjate meelest koguni kardetav unistus, mille eest noormees Dido vangi pandi. Vangist vabanedes põgenes Dido väljamaale ja jõudis lühikese ümberreisimise järel Pariisi, kes niipalju vabaduseihkajaid on vastu võtnud – ja enesele pidanud. Meie teame, et Dido seda linna armastas ja 35 aasta elamise järel end siin kodus võis tunda. Kuid vana arm kauge Eesti kodu vastu ei olnud selles tulises hinges aastate jooksul mitte vähenenud, vaid aina kasvanud, sedamööda, kuidas lootused Eesti vabakssaamise kohta ligemale jõudsid.

17 aasta eest õppisin Didot Pariisi Montmartre'il tundma. Ta oli ka siis seesama vana sõber, nagu teda alles hiljuti eneste keskel nägime liikuvat, ja ka siis pidasime teda unistajaks. Meie, noored ja kained, vaidlesime siis vanamehega, ja arvasime, et tema oma raamatute ja ajakirjade taga istudes reaalilmast maha jäänud. Siis oli revolutsiooni aeg ja Dido valmistas end sõidule vabasse Eestisse. Sellele sõidule valmistas end Dido õieti kogu selle aja, mis ta väljamaal elanud, kuid ikka kestsid meie vabastamise katsed liig lühikest aega, ja orjastatud Eestit arvas tema paremini võivat väljast teenida... 1918. aasta kevadel Pariisi tagasi jõudes leidsin Dido endiselt vaimuvärskena ja nüüd julgemas usus kui kunagi enne vabaduse tuleku sisse. Kõike oma

tööjõudu ja vaimustust tahtis ta nüüd Eesti saatkonna teenistusse anda, et ikka pärast koju minna, kaua tagaigatsetud vaba Eesti koju. Kui 26. jaanuaril temale, juba haigele mehele, tõime Eesti tunnustamise sõnumi, siis saime tasuks selle eest niisugust sügavat, pisarates rõõmu näha, mida ma ei enne ega pärast ühegi noore silmis pole näinud. Nädal tagasi, Dido haigevoodil, tuletasin temale meelde, et temal, meie suuremal optimistil, õigus on olnud ja tema unistused täide läinud. Juba kustunud silmad lõid siis veel kord särama endise läikega... Palju armastanud süda väsis lõplikult. Meie sõber kustus vaikselt, vaevalt uskudes, et lõpp nii lähedal. Ei võinudki seda uskuda igavene unistaja. Sinu paljuarmastatud, nüüd vaba isamaa nimel tänan sind sinu suure truuduse eest! Olgu sulle kerge selle maa muld, kes sulle olnud teiseks kodumaaks. Leidku sinu haua juurde teed paljud eestlased.

TEMA TEOD KÄIGU TEMA JÄREL

I

Zigfrids Anna Meierovicsi mälestuseks

Inimesed kaovad, nende teod jäävad. Kadunud Läti riigimehe Meierovicsi tööst jääb palju järele Lätti, jääb ka meile.

Üleöö tuli vabadus ja iseseisvus Eestile ja Lätile. Kumbki lõi oma riigi "oma näo järgi", kumbki võis rajada oma iseseisvuse vaid kodanikkude isamaalisuse, oma tegelaste tahtejõu, loomuliku intelligentsi ja kohanemisvõime peale. Kogemustest, ettevalmistusest ei võinud juttugi olla. Aeg näitas, et eesti ja läti rahvastel oli õigus oma iseseisvust nõuda ja et nendel ei puudunud mehi. Leidus rahvajuhte, leidus väejuhatajaid ja diplomaate. Kui demokraatiale vahest süüks arvatakse, et see liiga palju sarnaneb ja nivelleerib, siis unustatakse selle juures ära, et õiges demokraatias ikka mehi leidub, kes suurte mõtteid üle võtavad ja edasi kannavad, diktaatoritel on aga harva järeltulijaid.

Z. A. Meierovicsi kui peaministri ja välispoliitika juhi teeneid mõistab läti rahvas vist ise kõige paremini hinnata. Pole kahtlust, et tema oli Läti välispoliitika ja diplomaatia looja, ja Eestis ei unusta keegi, et selle mehe nimega on lahutamatult seotud Eesti-Läti liiduleping ja selged vahekorrad piiridel. Pooleli jäi Meierovicsil Eesti-Läti majandusühing ja selle laiendamine teiste Balti riikide peale – Balti riikide poliitiline koostöö ja kindel vahekord teiste riikidega. Pärandus, mida tuleb üle võtta, ja meie ei kahtle, et selle ülevõtjaid leidub – Läti välisminister suri 38-aastasena ja noorsugu võib teda veel õigusega omaks meheks

pidada. Meierovicsi teod käivad tema järel, selles pole meil kahtlust. Ja ometi on nii kurb, et teda enam ei ole! Läti võib end õnnelikuks pidada, et 1919. aastast peale tema välispoliitikat oli juhtinud tugeva kehaga ja painduva mõistusega mees, kes juba 1918. aastal Londonis ja Pariisis ette nägi oma maa tulevikusihti. Teda saatis rahvas nii-ütelda kasvueas välja, ja tema kasvas ka ühes oma rahvaga. Iga aastaga, peaaegu kuude järel arenes Meierovics, ja seda tähele panna oli rõõm igaühel, kes temaga sagedamini kokku puutus. Nagu oleks ta ette arvanud, et saatus temale palju jõudu, aga vähe elupäevi määranud, ruttas Meierovics oma isikliku eluga ja oma poliitiliste kavatsustega. Kui viimaseid vahest raskegi oli jälgida, saime ikka kaasa kistud sellest elujulgest hakkajast viisist, millega meie kadunud sõber uusi plaane kavatses ja neid ilma üleliigse auahnuseta kõrvale jättis, kui nägi, et silmapilk soodne polnud. Ja kuidas võiksime ilma tänutundeta meelde tuletada, et kadunud sõber, kes oli suur Läti patrioot, oma kavatsusi ikka tõsise liitlasena kontrollis ka Eesti seisukohalt. Oleksime õnnetud, kui see suur mõtteline enesekasvatus, mille Zigfrids Meierovics oma isikuga läbi teinud, tema kadumisega saaks katkestatud. Et seda ei sünniks, selleks oleme kõik kutsutud kaasa aitama, nii siin- kui sealpool Valga piiri.

Kui viimati, kümne päeva eest kaugelt teekonnalt Riiale lähenesin, ütles minu reisiseltsiline: üks asi vähemalt on kindel, Meierovics on vaksalis vastas! Nii see oligi, ja nagu ikka oli Meierovicsi vastuvõtmine naeratav-sõbralik ja ühtlasi pidulik. Läti vastuvõtlikkust ei võinud keegi paremini esindada kui tema, välisminister. Kui see ka veerand tunniks oli, ühe rongi pealt teisele minekuks, siis oli teil ikka tunne, et olite Lätis käinud ja seal sõpradega kokku saanud. Nüüd ei tule Meierovics enam vastu, vaid meie läheme teda saatma viimsele teekonnale. Seda on nii raske ette kujutada ja nii valus mõtelda! Aga kui meie kolmapäeval Riiga sõidame, siis anname kadunud sõbra kirstu juures ja tema laste ees tõotuse: meie võtame iga lätlase sooja käepigistusega vastu ja saadame teda kui venda koduteele. Siis käivad Z. A. Meierovicsi teod tema järel – Eestis ja Lätis.

II

Kõne haual

Oma vabaduse algusest peale lahutamatud rõõmus ja valus, on eesti ja läti rahvas harjunud üheskoos anduma õnnesilmapilkudele ja vastama saatuse löökide peale. Seekord jällegi on ühine kurbus see, mis meid kokku toonud sellele paigale.

Veel kõlavad kõrvus rõõmuhõisked Tallinnas ja Riias meie riigipeade külaskäikude puhul. Kahe rahva hinged sulasid siis ühte, täitusid vaimustusega vendluse tundes. Ammutasid uut jõudu ühistööks. Nii siin kui seal sammus teiste ees Eesti ja Läti rahvavanemate kõrval kerge kõnnakuga mees, rõõmust särava palgega, lugupidamisest ja armastusest hellitatud läti rahva poeg – Zigfrids Meierovics.

Ja siis nägime teda veel sellesama pühaliku paiga lähedal maikuu hommikul seisatamas Läti sõdurite haudadel, kellele Eesti sõjamehed olid tulnud oma austust avaldama. Siiasamasse on saatus meid kolme kuu pärast kokku toonud – lätlasi ja eestlasi, et maamulda sängitada Meierovicsit. Ei võinudki Latvia välja valida paremat paika oma võitleja põrmule, kui seda kohta, kus puhkavad tema vapramad pojad. Välja valitud elavate hulgast, olgu ka tema viimane puhkepaik vääriliste keskel.

Zigfrids Meierovics, see oli Tallinn, kus Eesti sind lootis täna vastu võtta ja tervitada. Minule oli ülesandeks tehtud sinule seal kinnitada, et Eesti on endiselt lahutamatu sinu rahvast, et Eesti ja Läti saavad kõnelema ühist keelt teiste naabrite ja sõpradega. Et sina ei tulnud, siis saatis mind Eesti siia ütlema, et sina olid temale armas ja et Eestis on täna palju nutjaid silmi sinu pärast.

Ja veel käskis mind Eesti ütelda, et sinu leinajad vennad ja õed on ka meie omad. Meie tahame ühes valvata, et nende kodu oleks kaitstud, neid soojendada sama käepigistusega, nagu sina

seda tegid iga eestlasega. Võta vastu see pärg Eesti vabariigi poolt, kes sinu kaasabil saanud Latviale kasuvennaks.

III

Enese poolt pärga pannes

Kaasvõitleja meie mõlemate maade saatuslikumail päevil, ametivend kõrgelt alalt, kus raske vastutustunne muutus ülimaks rõõmuks mehe hingele, kui teda oli kellegagi jagada! Sinuga oleme jaganud helgeid päevi, kui vabaduse koidu sära ulatus meie kodudesse. Sinuga oleme üheskoos muremõtteid mõtelnud ja üheskoos näinud Latvia ja Eesti tulevikuvõitlusi.

Kuulen sinu häält, mis käsib jatkata. Sinu järeltulija leiab minus sõbra. Võta vastu need Eesti lilled. Puhka rahus, meie ei unusta sind!

Tallinn, 24. augustil 1925

MÄLESTUSI VIKTOR KINGISSEPAST JA JAAN TÕNISSONIST

1917. aasta sügisel pääsesin Tiflisi* eesti sõdurite komitee väärtuslikul kaasabil Peterburi, kust samanimeline eesti komitee mind ühes perekonnaga Tallinna toimetas. Tallinnas nimetati mind varsti Eestimaa toitluskomitee inspektoriks ja mul tuli selles ametis kohata Viktor Kingisseppa, keda Eesti kubermangu täidesaatev komitee oli määranud toitluskomitee komissariks. Kingissepp võttis paar korda osa komitee juhatuse koosolekutest. Temast lahtisaamiseks leidis aga juhatus varsti abinõu, nimelt soovitati tal läbi uurida kõik statistilised aruanded, millest sai suur lauatäis kaustikuid. Kingissepp soris neid kord pool päeva ja tuli siis mõne päeva pärast meile ütlema, et tema lahkub toitluskomiteest ja tema asemele ei nimetatavat enam kedagi. Komitee võivat talitada täiesti autonoomselt ja võivat igal ajal tema poole pöörduda abi järele, kui seda tarvis tuleb. Komitee püüet takistada toiduainete väljavedu Eestist lahkuvate Vene sõdurite ja madruste poolt pidavat tema täiesti õigeks. Kingissepa kui Tallinna täidesaatva komitee abiesimehe abi maa laastamise vastu tuli meil ka pärast mitu korda kasutada.

Kas Kingissepp oli veendunud kommunist, selle juures võis igatahes sel ajal veel kahelda. Paistis pigemini, et sellele mehele meeldib kõigepealt kõrget mängu mängida. Iseseisev ehk autonoomne kommunistlik Eesti vabariik oleks võinud tema võimuiha rahuldada. Tema ja Anvelt püüdsid siis igateviisi meie

* Thbilisi

intelligentsi Eestimaa enamliku valitsuse teenistusse meelitada...

Nägin Kingisseppa Toompeal, kui Maanõukogu Vene sõdurite ja madruste poolt laiali aeti ja Kingissepp kihutuskõnet pidas Maanõukogu liikmete vastu, kes end lossi olevat ära peitnud. See oli väga vilets võte, aga kui määrdunud nägudega "seltsimehed" Maanõukogu liikmetele käsitsi kallale läksid, oli Kingissepp esimene neid tagasi tõrjuma ja päästis mitmed rahvasaadikud toore vägivalla eest (vist ka Tõnissoni?).

24. novembril peale lõunat olin toitluskomitee esindajana endises ringkonnakohtus mingisugusel nõupidamisel tööliste, sõdurite ja miilitsameeste delegaatidega. Koosolekult tulles kohtasin trepil Jaan Teemanti ja A. Birki (kas oli ka K. Saral seal juures?), kes mulle teatasid, et Jaan Tõnisson ja polkovnik Tõnisson (praegune kindral) praegu vahi all Tartust siia toodud. Nad panid ette kohe minna Kingissepa juurde küsima kokkusaamist Tõnissoniga. Saime Kingissepaga kokku ja lühikese sõnelemise järel Teemantiga lubas Kingissepp Tõnissoni meie juurde ootamistuppa tuua. Andis sealsamas käsu venelasest vahisõdurile "tuua see härra, kes on kõrvaltoas". Sõdur läks, aga ei tulnud tükil ajal tagasi. Kui läksime küsima, miks Tõnisson ei tule, vastati, et "seltsimees esimees" (Rubanovitš?) selle ära keelanud. Kingissepp oli vaid esimehe abi. Otsisime tema jälle üles ja kui tema trepikojas Rubanovitšit kohtas, küsis teravalt vene keeles: "Teie olete heaks arvanud minu käsku muuta? Palun nüüd teha korraldus, et härra Tõnisson jalamaid siia toodaks." Juut vaatas Kingissepa teravatesse silmadesse ja heitis alla. Tõnisson tuli varsti, aeglasel sammul, pea püsti, ja, saanud meid teretanud, hakkas kohe Kingisseppa noomima: "Need lätlased seal Tartus, kelle abil mind vangistasite, murravad varsti Teie enese kaela..." Kingissepp, kes oma poosis ja hääletoonis vahel haruldaselt Tõnissoni järele aimas, silitas oma heleruuget habet, naeratas ja vastas õige vaikselt: "Teie ei peaks minuga niipalju pahandama, härra Tõnisson, tunnistage ennem, et mina Teid teie Tartu r a h v a käest ära päästsin..." Meie jutuajamise juures Tõnissoniga ei tahtnudki Kingissepp viibida, palus aga

Tõnissoni, et see pärast "oma tuppa" jälle tagasi läheks. Meie palvet, et võiksime Jaan Tõnissonile ja polkovnik Tõnissonile magamisteki ja padja tuua, lubas ta kohe täita. Toidu eest palus mitte muretseda ja Jaan Tõnisson kinnitas ka, et selle eest juba hoolitsetud.

Tõnisson, keda Tallinna komitee ähvardas Kroonlinna saata, kartis rohkem polkovniku pärast, kes olevat "kuldaväärt mees", ja soovitas, et tema üle Kingissepaga kõneleksime. Pärast kõnelesime ka Kingissepaga, ta lubas kõik teha, et Jaan Tõnissoni mitte Kroonlinna ei saadetaks, Tõnisson pidavat aga lubama, et ta mitte Tartu ei lähe ega ka Tallinna ei jää, ta sõitku võimalikult rutem ära. Polkovniku asja pidas tema palju raskemaks, kuna siin sõdurite kohus pidavat otsustama... Mõne päeva pärast pääseski Jaan Tõnisson ringkonnakohtust ja võis Täidesaatva Komitee vaiksel nõusolekul paar päeva K. Sarali korteris varjul olla, enne kui Soome sõitis. Katsed ka polkovnik Tõnissoni vabastada jäid aga Kingissepa juures tagajärjetuks. Võimalik, et temalgi ei õnnestunud murda oma "seltsimeeste" vastupanu.

Detsembrikuul 1917 põgenesin ise kui Maanõukogu saadik Soome ja ei ole pärast Kingissepaga enam kokku puutunud. 1920. aasta suvel Eestis käies kuulsin aga, et Kingisseppa Eestis ja nimelt Kuressaares nähtud. Kõneldi ka, et ta Haapsalu metsas "Bleimanni teemajas" oma koosolekuid pidanud.

3. mail 1922 saime Genua konverentsil Tallinnast telegrammi, et Kingissepp Tallinnas tabatud ja sõjaväljakohtu otsusel maha lastud. Kirjutasin siis oma päevaraamatusse muuseas need märkused.

Pariisis, 11. jaanuaril 1929

MADAME ALINE MÉNARD-DORIAN

Mme Aline Ménard-Dorian suri Pariisis 28. juunil*, 78. eluaastal. Meie tegelastest, eriti Pariisi rahukonverentsi delegatsiooni liikmetest, on 1918. aastast peale mitmed tema sõbralikku maja külastanud. Kui meie Eduard Virgoga 1918. aasta maikuul Pariisi jõudsime, viis meid üks prantsuse sõber vist juba kolmandal päeval "vanaema" juurde. Sõber seletas: "Esitlen teid Mme Ménard-Dorianile, kes kogub enda ümber kõiki, kellel on midagi nõuda ja millegi üle kaevata. Kuid pidage meeles: kui Eesti saab kord tunnustatud ja teid Pariisis vastu võetakse ametliku saadikuna, siis võib-olla lõpeb ka vanaproua huvi teie vastu." Nii olnud näiteks Georges Clemenceau selle maja alaline võõras, kuni ta saanud peaministriks... Sõbral oli õigus, kui ta ennustas meile sõbralikku vastuvõttu vanaproua juures, kuid eksis selle sõpruse kestvuse ettekuulutamisega. Mme Ménard-Doriani maja Rue de la Faisanderie'l sai ja jäi meilegi armsaks kooskäimise kohaks, mis täitus pühapäeviti laste rõõmsast naerust ja vanemate elavast vestlusest. Väga haritud ja intelligentne, noobli välimusega, noorena haruldaselt ilus perenaine oli omal ajal vastu võtnud Victor Hugod, kelle perekonnaga teda köitsid sugulussidemed, Anatole France'i, Marcelin Berthelot'd, Rodini, Mirbeau'd, Carrière'i, siis Clemenceau'd, Briand'i, president Wilsonit, Lloyd George'i, õpetlast Einsteini, president Doumergue'i, Éd. Herriot'd, Paul Painlevé'd, Bissolatit, Nittit ja palju teisi. Alaliste lõunalaua- ja pühapäevavõõrastena kohtasime seal Albert Thomas'd, keda hüüti "perepojaks", kadunud

* 1929

Marcel Sembat'd, õpetlasi Aulard'i, Seignobos'i, Émile Vanderveldet, kindral Sarrail'd jt. Mme Ménard'i salongis asutati pärast Dreyfusi afääri Inimõiguste Liiga, mille abijuhatajana ja peasekretärina tema püsis elu lõpuni, siis pärast sõda prantsuse pahempoolsete erakondade kartell, ajalehed "L'Information", "L'Ère Nouvelle", "L'Œuvre". Isiklikult sotsialistliku ilmavaatega, avas vanaproua oma uksed vahet tegemata kõigile, kes tegutsesid tema arvates õiguse ja demokraatia heaks. 1918.–21. aastani nägime seal Pariisi pagenud Vene ajutise valitsuse juhti vürst Lvovi, ja Kerenskit, keda alati optimistlik vanaproua lootis rakendada ühiseks rahuaktsiooniks Venemaa piiririikide esindajatega. Peale Versailles' rahu allakirjutamist oli tema maja esimene, kus saksa patsifistid ja ka ametlik Saksa saadik võisid uuesti läbirääkimisse astuda Pariisi seltskonnaga. Eesti esindaja võlgneb temale kõik oma esimesed tutvused Prantsuse parlamendi- ja ajakirjanduse-ilmas. Need tutvused, mis sobinud vanaema ilusas ja armsas kodus, on ka kestnud kauem kui mitmed teised. Rue de la Faisanderie pealelõuna-seltskond kaotab Mme Ménard'i surmaga oma üldise kodu. Pariis aga oma tuntuima ja huvitavama salongi, mille perenaine ühendas kahte sajandit oma väsimatu võõrastesõbralikkusega ja kustumatu sarmiga.

Mme Ménard-Dorianile oli Victor Hugo pühendanud oma luuletusi, Maksim Gorki oma pildi, mitmed kirjanikud oma teoseid. Oma esimese aumärgi sai ta aga Eesti Punaselt Ristilt ja oli sellest liigutatud kui noor tütarlaps. See naine, kes ei saanud veeta päevagi üksinda, jättis surres korralduse, et tema põrm põletataks tuhaks ja et matusetalituse juures ei viibiks keegi tema sõpradest. See on kui käsk haua tagant, et teda mälestataks vaid elavana ja et teiste tegevus ei peatuks hetkekski.

Käesolevad read on teadaandeks Mme Ménard-Doriani eesti sõpradele ja pühendatud tema mälestusele.

Pariisis, 30. juunil 1929

GEORGES CLEMENCEAU

Clemenceau... Ei tea, kas seda nime saab tuletada sõnast *clémence**, mis tähendab tugeva ja võimsa isiku voorust andestada eksijatele ja pehmendada karistusi? Nime kandja oli igatahes füüsiliselt kandiline, esinemises karune mees, loodud võitluseks. Pikal eluajal pidi temagi vahel andestama ja unustama, kuid ta tegi seda üleolevalt, nagu kümne aasta eest, kui tema ette toodi noor anarhist, kes oli temale läbi auto seina kolm kuuli selga lasknud. "Ei huvita mind selle lolli poisi karistus, minu pärast võib ta joosta." Clemenceau oli ise väga vähe armu ja õrnust tunda saanud. Teda kardeti, vihati ehk austati. Aukartusele seltsisid aga hiljem siiski armastuse tunded "vanaisa" vastu, mida tõid temale noored kadetid, üliõpilased ja koolilapsed. Mustpruunides silmades vilkusid pisarad, kui Clemenceau kolme aasta eest kõnetas oma sünnipäeval tema juurde tulnud noori. Kahe kuu eest, 28. septembril, kui Prantsusmaa tuletas meelde tema 88. sünnipäeva, lasi ta enda juurde vaid lapsi ja mõne intiimsõbra. Sünnipäeva hommikul oli ta oma töölaua juures, valmistades vastust kadunud marssal Fochi avaldustele.

Neile, kes pärisid tema tervise üle, vastas ta pahuralt: "Kes ütles teile, et mina haige olen? Mina ei ole haige, vaid surija, kes lõpetab oma tööd..." Ja karikaturistid kujutasid teda jälle "tiigrina", nagu ikka.

Clemenceau magas vähe ja tal oli viimasel ajal, võib-olla sõjapäevilt, viisiks magada riietatult, valmis üles kargama esimese hüüde peale. Üleeile pealelõunal juhtus aga midagi iseäralikku:

* *clémence* – armulisus; leebus; halastus (pr.)

Clemenceau, kes oli välja sõitnud, hakkas äkki kaebama sisemiste valude üle, ja juurdekutsutud arsti tungival nõudmisel võeti tema riidest lahti ja pandi sängi. Perekonnaliikmed jutustasid, et see sängipanek mõjunud kõikidele põrutavalt. Ja siis täitus maja nr. 8 esine kitsal Franklini tänaval ajakirjanikkudest ja muust publikust, kes ootasid vihma all kannatlikult arstide nõupidamise tulemusi. Kõneldi vaikselt: "Lootust enam ei ole, võitlus võib veel kesta ühe ööpäeva..." Vana võitleja, kes alles mõne päeva eest tegi harjutusi oma kehakultuuri õpetajaga, pani siiski kauem vastu.

Sündinud keisririigi ajal, aastal 1841, poliitilise emigrandi pojana, sai noor arst Georges Clemenceau ise varsti radikaalse vastasrinna juhiks. 25-aastase noormehena oli tema juba vanglast läbi käinud ja kirjutas oma esimesed poliitilised artiklid maapagulasena Ameerikast, kus siis sõda peeti iseseisvuse ja ühendatud riikide eest. Oma saatusega oli see mees sõlminud pikaajalise lepingu: 41 aastat võitles tema ajakirjanikuna, kõnelejana ja rahvasaadikuna, kukutas kümneid valitsusi ja vääris nii suurt tähelepanu oma vastastelt, et tema mahategemiseks laotati välja lendlehti kolmes miljonis eksemplaris. Polnud ühtegi inetust, võltsimist, sõnamurdmist ja isegi võõra raha raiskamist, milles teda poleks süüdistatud. Ja alles 1906. aastal, 65-aastase mehena pääses Clemenceau valitsuse etteotsa. Murdumatu mees kõlbab käskijaks, on aga halb lepitaja ja inimeste koondaja moodsas parlamentlikus riigis. Ja ometi aimas tema juba 20 aastat enne ilmasõda suurt hädaohtu Prantsusmaale, mida oleks tema arvates võinud ära hoida vaid kõikide rahvajuhtide tugev liit. Tema kartusi pilgati, Inglismaaga liidu soovitamisel aga nimetasid teda vastased Inglismaale müüdud meheks. Clemenceau oli neid haruldasi prantslasi, kes valdas inglise keelt nagu oma emakeelt. Temale arvatakse ka vahel süüks, et tema on toonud prantsuse keele kõrvale inglise keele, teiseks diplomaatiliseks ilmakeeleks.

Kõige raskemal tunnil, 1917. aastal, kui Prantsusmaa tõesti vajab käskijat, saab Clemenceau teist korda peaministriks. Siis on ta sõjaväljal alati eelrinnal, julgustab väejuhte ja sõdureid,

surub sisemaal armutult ja hoolimatult maha igasuguse opositsiooni. Kui sõda möödas ja Versailles' rahuleping alla kirjutatud, lahkub ta 1920. aastal jäädavalt poliitikast ja igasugusest avalikust tegevusest. Elab vaheldumisi Pariisis ja oma kodukülas Vendées, kus teda ümbritsevad lihtsad inimesed ja lapsed. Vahepeal käib ta aga veel kord Ameerikas, kus ta 64 aasta eest põgenikuna oma poliitilist karjääri alustanud ja siis veel Indias – tiigrijahil.

1920. aastal pidi vana mees läbi elama oma viimase suure pettumuse. Poincaré presidendi-ametiaja lõpul lasi Clemenceau end sõprade tungival soovil kandidaadiks üles seada – kuid suur hädaoht oli möödunud, ja vabariik ei armasta rahu ajal liiga tugevaid isikuid presidenditoolil. Clemenceau pidi taganema Deschaneli ees. Tänavu kevadel, 25. märtsil, nähti teda viimast korda Pariisi rahva keskel. Ta kõndis siis üle Fochi maja õue, kummardama kadunud marssali põrmu. "Minust nii palju noorem ja ruttas ette," lausus ta etteheitvalt.

Clemenceau ei võtnud vastu ühtegi autasu ega aumärki. Elas lõpuni oma väikeses korteris, kus ta kord arstina praktiseerinud. Oma viimases tahtmises korraldas ta, et temale ei tohi teha riiklikke matuseid, ja tema põrm asetatagu Vendée kodukülas paljude aastate eest surnud isa kõrvale. Nii see ka tehakse ja vist juba täna lahkub Clemenceau lõplikult Pariisist.

Panteoni viimiseks on tarvis eriseadust, ja uhke mees ei tahtnud, et tema viimse puhkepaiga üle oleksid teised otsustanud.

Jaanuaris maeti Prantsuse maamulda endine Vene vägede ülemjuhataja, suurvürst Nikolai Nikolajevitš. 26. märtsil võttis Invaliidide maja vastu marssal Fochi ja kaks päeva hiljem kindral Sarrail'. Täna kustus mees, kes võttis vastu inimkonna suurima õnnetuse likvideerimise kui temale saatusest eriti määratud ülesande.

"Et olla tugev, peab uskuma ja lootma," kirjutas Clemenceau. Tema uskus Prantsusmaasse, aga lootis harva teiste inimeste peale. Isesugune abstraktne armastus isamaa ja inimkonna vastu tekitas aga tema ümber külmuse, mida see erak ise nimetas "suurimaks hingehaiguseks". Clemenceau teenete üle otsus-

tab ajalugu, sedavõrd kui inimeste kirjutatud ajalugu üldse saab otsustada erapooletult. Täna valvab veel politsei Franklini tänaval, et elavad ei tuleks surnud mehe ümber avaldama oma vastupidiseid tundeid. Clemenceau'd ei kujuta vist ka edaspidi keegi rahupalmidega. Aga tuletatakse meelde, et tema omal ajal kukutas valitsusi, kes tahtsid teha asumaade sõda, et ta kaitses Dreyfusi ja Zolad ja otsustas ühes Fochiga 8. novembril 1918, et sõda tuleb seisma panna sellest silmapilgust, kui vastane on rahu palunud. "Prantsusmaa on sõdur inimkonna ja ideaali teenistuses," ütles Clemenceau vaherahu allakirjutamise päeval parlamendis. Sõda möödunud, valis Prantsusmaa rahu korraldajaks teise mehe. Aga ilma Clemenceau võiduta oleks raske ette kujutada Briand'i rahumissiooni.

Pariisis, 24. novembril 1929

IDEE VÕIDAB

Mõtteid Chamberlaini surma puhul

Inimeste seas, kes on kutsutud märkima oma nimega ajaloo lehekülgi, on eri klass õnnelikke, kes võivad surra teadmisega, et neid mainitakse kaasaegsete ja järeltulijate poolt armastusega. Need väljavalitud on ikka olnud ideedega inimesed ja eetilised isikud, kelle iseloomust jäi igale meelde vähemalt üks püsiv voorus.

Äsja lahkunud Sir Austen Chamberlain oli võitleja mees, kellel pidi olema loomulikult vastaseid. Tema kohta ütles Lloyd George, kes on ise väga tujuka iseloomuga, Chamberlain olnud viisakamaid ja otsekohesemaid mehi, keda tema elus kohanud. Sel kadunud riigimehel oli veel palju teisi omadusi: mõõdukus, suursugune esinemine, kõrgelt arenenud autunne ja suur asjatundlikkus igal alal, kus ta tegeles, olgu see posti ja telegraafi, rahanduse, laevanduse või välispoliitika alal. Olla otsekohene on suur voorus eriti diplomaadi juures, selleks on vaja tarkust ja südamesoojust. Ja see aumehelik otsekohesus Chamberlaini juures üllataski nende ridade kirjutajat esmakordselt 1925. aasta suvel Londonis.

"Teie tegite pika reisi muidugi mitte vaid selleks, et tulla mind teretama. Arvan, et minu kui vastuvõtja kohus on hõlbustada mõtetevahetust küsimuste üle, mis teid huvitavad. Tunnen ka Prantsusmaad oma noorpõlvest saadik. Ja tahaksin öelda kõigepealt, milles on vahe meie ja ülemere-naabrite vahel. Prantslastel on ikka oma doktriin ja idee, on sageli paljude aastate peale ettemõeldud kava, mida nad püüavad läbi viia oma sise- või välispoliitikas, ja see on õige selles mõttes, et meie ei

mõista või ei taha mitte öelda ette, mida me teeksime näiteks – aasta pärast. See on ehk kahetsemisväärne ja takistab igatahes välispoliitilise aparaadi kavakindlat tegevust, ent see on nii ja seda ei muuda vist keegi, igatahes minu põlves mitte. Seevastu võin aga tõendada, et kui meie oleme aeglased uute sõprade otsimisel, siis peame seda enam lugu vanast tutvusest nagu heast asjast, mis püsib ja peab vastu. Praktilisi järeldusi sellest teha on õieti lihtne: püsivuse ja hea läbisaamisega võib teha meist head sõbrad..."

See avaldus, mis tuli nii iseenesest sellelt sirgelt töölaua taga istuvalt monokliga mehelt, oli lausete poolest muidugi rikkam, illustreeritud näidetega ja nimedega lähemast minevikust. Aga selle kokkuvõte on umbes nii, ja kui ma kujutlen neid diplomaate, kes võisid viie aasta kestel (1924–1929) külastada *Foreign Office*'i peremeest, siis mõtlen, et igaühte neist üllatas kõigepealt see viisakas sirgjoonelisus, mida Lloyd George hindas Chamberlainis.

Kõike, mis on vastukäivat ja ühtlasi vastastikku täiendavat prantslase ja inglase iseloomudes, tundis hästi Chamberlain. Ta oli Aristide Briand'i kaasaegne ja sõber, ja jäi tema ideede pooldajaks. Chamberlaini suur karjäär lõppeski nii-öelda Briand'iga, juba 1931. aastal, aga veel kuus aastat kuulatas maailm tähelepanelikult seda autoriteetset häält, mis kostis vahetevahel ja suurtel juhtumitel. Vahepeal muutus midagi ka Inglismaal, kes kaitseb nüüd visamalt kui keegi teine demokraatia ja Rahvasteliidu ideed ja ehitab oma varustatud välispoliitika tulevate aastate peale ette. Küllap on ehk selleks kaasa aidanud kestvam koostöö Prantsusmaaga, keda Chamberlain tõi vastunäiteks kaheteistkümne aasta eest. Ja sellest võis enne surma leida rahuldust see klassikaline inglane ja endine *Académie des Sciences Politiques*'i õpilane.

Varssavis

EESTI JA FRANKLIN-BOUILLON

Prantsuse riigimees, kes võttis vastu meie esimesi diplomaate

Henri Franklin-Bouillon, endine Prantsuse rahvasaadik ja minister, suri 12. skp. Pariisis. Seda Eesti Vabadusristi kavaleri tundsid meil vist vast välisdelegatsiooni liikmed ja ametlikud esindajad, kellel oli olnud kokkupuutumisi omapärase mehega. Ta karjäär polnud õieti keeruline: sündinud 1870. aastal Napoleon III poolt väljasaadetud pagulase pojana Jersey saarel, oskas ta peaaegu võrdselt prantsuse, inglise ja saksa keelt. Oli 25-aastaselt ajakirjanik, 40-aastaselt rahvasaadik, siis sõjakomitee liige ja riigiminister 1917. aastal; välisasjade komisjoni esimees ja 1921. aastal Prantsusmaa erakorraline delegaat Türgis. Ent igal alal tegutses Franklin-Bouillon kui esimaadleja, kelle atleetlik kuju, võimas hääl ja purskav kõne lõid ta ümber kohe kas pooldajate või vastaste leeri, mitte kunagi erapooletuid. Selle mehe õige miljöö oli erakordsetes aegades, sõja-aastatel ja Pariisi rahukonverentsil, siis veel esimese suure kriisi ajal, millal Franklin-Bouillon võitles parlamendis rahvusliku koonduse eest.

Saadikutekojas hääletas ta Versailles' rahulepingu vastu, ja radikaalsotsialistide erakonnal oli temaga raske sobida. Franklin-Bouillon asutas siis ise oma grupi. Sõprade hulk aga vähenes ja uutel valimistel kukkus ta välja. Suri südamerabandusse, äkitselt, nagu ta oli elanud.

Mõne nädala eest kohtasin teda klubis. Soe käepigistus ja kõne endiselt kiire. "Teate, olin veidi haige, siis kõiksugused toimingud ja nüüd veel see ärev seisukord. Aga tunnen end jälle löögivalmis, katsun nüüd ruttu orienteeruda ja tahaksin ka teiega pikemalt kõnelda. Tuleva nädala algul kõlistan..." Ikka endine "bouillon"*.

Millest ta oleks tahtnud kõnelda? Ta elas õieti kogu aeg välispoliitilistest huvidest, oli ikka mures Prantsusmaa välise prestiiži pärast. Ei mäleta ühtegi väliskomisjoni esimeest saadikutekojas ega senatis, kellel olnuks niipalju ambitsioone ja algatustahet kui temal. 1918.–1919. aastal oli ta büroo St. Germaini tänaval täielik ministeerium kabinetiülema ja referentidega, nagu kirjanikud Étienne Fournol, Jean Pelissier jt. Tolle büroo koosolekute saalis korraldas Franklin-Bouillon 1919. aasta kevadel Venemaa piirirahvaste nõupidamise – Balti merest Musta mereni. Meie taotlesime saavutada võimsa parlamendikomisjoni esimehe kaudu kiiret iseseisvuse tunnustust, Franklin-Bouillon aga kutsus meid kokku looma üldrinnet enamluse vastu. Üks aktsioon oli tema arvates tingitud teisest. Ta teadis, et meie meelest kuulus prioriteet tunnustusaktile, ent siin ei saanud ta meid enam aidata, kuigi ta isiklikult pooldas meie väidet. Ta jäi meie heaks sõbraks ja jälgis huviga meie sisepoliitilist arengut. Meie esimese põhiseaduse loomise päevil käisime prof. A. Piibuga ta jutul. Tema soovitas tugevat demokraatlikku riigikorda, milles täidesaatva ja seadusandja võimu vahekorrad oleksid selgelt piiristatud...

Franklin-Bouillon oli esimesi Prantsuse riigimehi, keda kohtasime Pariisis 1918. aasta kevadel ja kes vastu võttis ametliku lõunaga meie välisministri Jaan Poska. Juba siis kutsusime teda Eestisse ja ta arutas meiega mitut puhku oma reisikava Balti riikidesse. Aga ikka oli tal ees teisi kiireid toiminguid,

* *bouillon* – mull, vaht (pr.)

nagu nüüdki veel kolme nädala eest klubis. Ja täna viidi ta laip Pariisist ära Manche'i. Sõitis ära igaveseks, ilma jumalagajätu-tseremooniata. Vana kojamees Rue d'Anjou'l nr. 18 istus hommikul nukralt oma "loožis". Kui palju on siin käidud ja kõlistatud kahekümne seitsme aasta jooksul! Ja tänasest päevast peale vaikus, lõpp...

Pariis, 14. novembril 1937

IN MEMORIAM ALEKSANDER KREEKMANIST

Teatud aastates ei üllata enam surmasõnumid. Harjud mõttega, et on alanud ühe põlve väljalülitamine, suur evakuatsioon, mida jälgid nagu saatja jaamaesisel. Iga lahkuja viib sinust midagi kaasa, ikka hõredamaks läheb su ümber, kuni oledki üksi ja valmis omakorda ärasõiduks. Ent on lahkujaid, kellele tahaksid ütelda südamliku järelehüüde asemel etteheiteid, et ta on sinust mööda tõtanud, etteteatamatult minema hiilinud...

Lugesin täna hommikul Tallinna lehest Aleksander Kreekmani lahkumisteadet, ning arutlen, miks pidi tema nüüd äkki surema? Meenub küll, et ta noorpõli polnud kerge, oli tarvis palju jõupingutust kõrgema rahvakooli lõpetajal, et teenida aktsiisivalitsuse väikese ametnikuna ülalpidamist ja sooritada ise edasi õppides lõpueksamid keskkoolis. Kreekman luges enda lohutuseks luulikuid, eksamiteks aga matemaatikat, sest ta oli ette võtnud saada inseneriks. Peterburi polütehnikumi pääsemiseks olid võistluseksamid, ja kuna Kreekmani esimesel tunnistusel ei olnud kõik vaid "viied", salgas ta kangekaelselt maha selle tunnistuse ning tegi jalamaid teise õppeasutuse juures uued eksamid viite peale. Nõrk toitlus ja närvide ülepingutus viisid viirastuste nägemiseni, ent tähtis oli lõppsaavutus – ja Kreekman oli nüüd üliõpilane.

Kus on nüüd need kaaslased, kes jagasid Kreekmaniga ta kehva üliõpilase-tuba Peterburis ja elatasid end nagu temagi 25 rublaga kuus, mis teeniti tundide andmisega vene kindralite ja kaupmeeste poegadele? Kas pidasid nad kauem vastu kui tema, kes paistis kõigist pihakam ja talupoja-tervem?

Praktika-aastad Kaukasuses, väga hinnatud juhtiva inseneri tegevus maailmasõja ajal Poolas, head tutvused – kõik näis kindlustavat sellele rahuliku energiaga, andekale ja ausale

mehele väärika paiga igas ühiskonnas. Miks pidi ta Eestis tegelema just kontrollametnikuna ning lõpuks väikese ärimehena? Ta ei kaevanud ju, aga tundus ikka, et see mees oli jäänud kuidagi kasutamata, kuna ta oli end ette valmistanud tööd tegema ja mitte karjääri otsima...

Kes teadis sellest veidi jõhkra ja skeptilise välimusega mehest, et ta oli pietist, luulikute lugeja ja haruldaste raamatute koguja? Ja ometi tundis Tallinn Kreekmani, nagu tema tundis kõiki – ega kõnelenud peaaegu kellestki midagi...

Kreekmaniga sõbraks saada tähendas lepingut eluaja peale, kuigi möödus kuid, vahel isegi aastaid, mil temast midagi ei kuulnud. Kirjutas, kui ta midagi kavatses või kui ta arvas, et võib sulle olla kuidagi kasulik. Seekord ei kirjutanud ta midagi – ja üleeilsest peale asub ta Rahumäel! Täna on Pariisis nagu meeleldi vaikne ja vihmane pühapäev...

Pariisis, 3. juulil

PIUS XI PÄRANDUS

Ühe ilmaliku mõtteid paavstist

Juba kahe nädala eest suri paavst. Aga ikka veel täidavad ta elulookirjeldused ja ülistusartiklid ajakirjade veergusid, aina uusi uurimusi ilmub raamatukaupluste vaateakendele, ikka veel kestavad hingepalved täiskiilutud kirikutes. Ühe nädala pärast võib ta troonil istuda uus isik, ning nekroloogide asemel tulevad tervitus- ja ennustuskirjad. Ühe kuu oleme siis elanud Vatikani tähe all, ükskõik kes me ka oleksime: katoliiklased, kreeka-apostliku-usulised, protestandid, juudid või uuspaganad.

Mis köidab maailma tähelepanu "Peetruse aujärje" külge?

Maakeral on üle 300 miljoni katoliiklase, kes tunnistavad paavsti oma vaimseks ülemjuhiks, usulistes küsimustes ilmeksimata otsustajaks. On üle tuhande piiskopi ning kahesaja tuhande preestri, lugemata veel teisi vaimulikke, kes täidavad ta käsku vastuvaidlematult. Selle ainuvalitseja valduses on vaid poole ruutkilomeetri suurune maa-ala ühe tuhande elanikuga. Paavsti kaitsevägi, mis koosneb käputäiest hellebardidega relvastatud šveitsi tingisõdureist ning sandarmeist, on vaid kirikuriigikese suveräniteedi väline tunnusmärk, nagu seda on paavsti eksootiline kroon, idamaine kandetool ja paabusulgedest lehvikud krooni ümber. Preestrite rõivastus ja jumalateenistuse kombed on vanemad kui ristiusk, need on aastatuhandeid aidanud tõsta hulkades pühalikkuse meeleolu ning teevad seda ka tulevikus. Paavst Pius XI, rahva seast tulnud mees, teadis seda ja harrastas oma isiklikkudes eluviisides suurt lihtsust, kiriku tseremooniates aga hiilgust.

Achille Ratti oli väikekodaniku-käsitöölise poeg, sündinud 1857. a. Milaano eeslinnas Desios. Oli olnud preester, raamatu-

kogude juhataja, vaimulik kirjanik, kes valdas kümmekonda keelt, diplomaat, piiskop, kardinal ja – 2. veebruarist 1922 – paavst. Kõneldakse, et paavst Benedictus XV, kes ülendas 1921. aasta juunist Ratti ning kaks teist prelaati kardinali ausse, ennustanud, et õige varsti rõivastub üks neist valgesse rüüsse. Kas ta võis mõtelda Rattile, kui Vatikanis olid kaks nii kõva kandidaati nagu riigisekretär Gasparri ja Merry del Val? 1922. aasta konklaav tõi selle üllatuse: kardinal Ratti sai esimesel hääletusel vaid viis või kuus häält, Gasparri ja Merry del Val kumbki üle kahekümne hääle. Kui aga hõbedane peeker oli neljandat korda ringi käinud, oli Ratti nimele antud üle neljakümne sedeli. Uus paavst astus välja rõdule ning andis oma õnnistuse *urbi et orbi*, kirikulinnale ning maailmale. Ta astus välja vangistusest, millesse olid end sulgenud ta eelkäijad, Itaalia riigi vastu protestijad kirikujuhid. See oli *de facto* tunnustus kuninga suveräniteedile Rooma üle. Uue Itaalia juht Mussolini taipas selle žesti tähtsust: algasid läbirääkimised, mis kestsid kolm aastat ja tõid Vatikani riigile uue rahvusvahelise statuudi ning paarimiljardilise varanduse – terve rida lepinguid, konkordaate teiste riikidega pidid kindlustama katoliku kirikule tema autonoomia uues maailmakorras.

Oli ju veelgi häid katoliiklasi, kes arvasid, et Lateraani palees Mussolini ja Gasparri vahel allakirjutatud leping pole tõstnud Püha Tooli prestiiži, vaid asetanud Vatikani suuremasse sõltuvusse fašistliku riigi heatahtlikkusest. Võib-olla et selle universaalse suuruse kõrval, mis on Rooma kirikul kui spirituaalsel võimul, tundub temale osakssaanud maine suveräniteet tõesti liiaks ahtake. Aga eks olnud 1929. aastal veel teine ülemaailmne asutus, Rahvasteliit, kelle juriidiline statuut Helveetsia pinnal oli veelgi ebamäärasem? Kui Rahvasteliidu sekretariaadis võeti üles oma raadiosaatejaama küsimus, nõudis Helveetsia valitsus, et temale jäetaks õigus kontrollida selle jaama tegevust. Ei näinud Bern ka heameelega riikide erisaadikute nimetamist Genfi sekretariaadi juurde. Olgu Vatikani riik kas või matemaatiline punkt maakeral, paavst võib siit tegelda takistamatult ja pöörduda oma raadiojaama kaudu kogu maailma

rahvaste poole, küsimata sellest, millise "telje" külge on kinnitanud Itaalia kuning-keisririik oma tuleviku. Juba väga ürgses ühiskonnas oli puutumatuid paiku, "tabusid", kuhu ei sööstnud ilmalik võim. Juutide teokraatlikus riigis oli tempel pelgupaik. Vatikani riiki ei mahu kõik tagakiusatud inimesed, isegi mitte tema preestrid, ent usu ja rasside tagakiusajate vastu võis Pius XI siit vähemalt kõnelda. Seda ta ka tegi.

Katoliku piiskoppe on kõigist rahvustest, ja on loomulik, et need piiskopid elavad koos oma rahvaga, näevad maiseid asju oma riigi seisukohalt. Teisiti ei olekski mõeldav usaldusvahekord karja ning karjaste vahel. Paavst ja tema valitsuse liikmed on aga eksterritoriaalsed, nad võivad üles astuda kiriku kui ülemaailmse terviku nimel. Ja Achille Ratti, tuntud mägederonija, oli end harjutanud noorelt mõtlema maailma asjade üle kõrgetelt tippudelt. Ta otsustas üksi, mõjutamata isegi oma lähemast ümbruskonnast, kuuriast. Kartmatult astus ta välja kaasaja diktaatorite vastu, kes püüdsid painutada kirikut oma doktriinide ja režiimi teenistusse. Tema läkitustel, mida puudutatud pooled võtsid vastu ägeda protestiga, on olnud tagajärgi. Kes saaks salata, et "jumalavastane" liikumine Venemaal on raugemas? Punases Hispaanias, kus kodusõda algas metsiku preestrite tapmise ja kirikute rüüstamisega, püüdsid juhid viimasel ajal kõigest väest end lepitada Vatikaniga. President Azana seletused ja välisministri del Vayo kõned Genfis tulid aga kahjuks hilja! Läbirääkimiste puhul Vatikaniga kirjutas Mussolini: "Kogu Lääne tsivilisatsiooni ajalugu, Rooma impeeriumi päevilt meie ajani, Diocletianusest Bismarckini, õpetab meile, et iga kord, kui riik satub vastuollu usuga, on see üks võitlus millegi tajumatu ja puudutamatu vastu, sõda vaimu vastu selle kõige sügavamas ja intiimsemas väljenduses. On igati tõendatud, et sellises võitluses on riigi relvad, ka kõige teravamad, võimetud lööma surmavaid haavu kirikule, kes – eriti mis puutub katoliku kirikusse – tuleb ikka välja võitjana ka kõige palavamaist lahinguist."

Sestsaadik on küll Mussolinilgi olnud põhjust meelde tuletada oma deklaratsiooni...

Katoliku kirikusse kuulub üle seitsme miljoni idamaalase, kadunud paavst tõstis oma ametiajal kümmekond hiinlast piiskopi ausse. Universaalsele kirikule on vastuvõtmatu ühe inimtõu põlgamine või koguni hävitamine teise tõu poolt. Seepärast astus paavst kõhklematult välja juutide kaitseks. Niisamuti kui paavsti haiguse ajal, nii ka nüüd, ta surma puhul, peetakse Pariisis koosolekuid, kus kõnelevad ja palvetavad koos katoliku, protestandi ning juudi vaimulikud. Kadunud paavst tunnustas vaid ühte tõugu – inimrassi – Jumala ees.

Paavst Pius XI valitsemise ajal on katoliku kiriku propaganda taas levinud meiegi maal, nagu see on levinud kõikjal, kus on maksev usuvabadus. Meie, Põhjala protestantismi maal, kus usutunne, religiositeet on sageli sedavõrd peidetud inimeste südameisse, et see ei väljenda end ühegi usundi kombeis, on raske ennustada suurt edu katoliikluse distsipliinile, millega peab harjuma maast-madalast ning põlvest põlve. Ei taju meie kaine kujutlus tema sümbolismi ja taevalikku kui ka maapealset hierarhiat. Küll aga peame tunnustama selle organisatsiooni suurust, tema piiskoppide kõrget kvalifikatsiooni, ta preestrite ja misjonäride ennastsalgavat tööd. Tunnistame, et kadunud paavsti tuleb kõrvutada uue aja suurimate inimsoo juhtidega.

Loodud võitlejaks ja juhiks, meenutab Achille Ratti pigemini marssal Fochi ja Clemenceau'd kui pühalinna paatrit. Ent see käskiva pilguga paater palvetas veel oma surmatunnil r a h u eest. Rahu on veelgi raskem organiseerida kui sõda, see nõuab palju usku ja südamesoojust, aga ka paindumatut energiat. Üldise sõjakära keskel algatas Pius XI vaimu ja südametunnistuse rearmeerimise*.

Fides intrepida oli tema deviis: kõigutamatu usk Jumalasse ja inimese missioonisse maa peal. "Kas näitab üldine imetlus, mis selle valge preestri hauale tuuakse usklikkude kui ka uskmatute poolt, et kõik lootus pole veel kadunud siit maailmast?

* rearmeerima – taasrelvastama

Või on see traagiline jumalagajätt ühe kustuva tsivilisatsiooni poolt, mehega, kes oli selle viimaseid kaitsjaid?" Nii küsib üks prantsuse kirjanik. Paavst Piuse päranduse ümber käivad praegu kired kõrgelt. Kas võidab Caesar? Inimkonna hüveks peame soovima, et võit jääks vabale kirikule, sest selle tasalülitamise, hävingu järel ei mõistaks üldse enam kujutleda meie tsivilisatsiooni arengut. Kirikut on tarvis ka neile, kes ei suuda palvetada. Inimene vajab kohta, kuhu põgeneda vahetevahel "Elaja eest". Ei tea, kui palju tuli kadunud paavsti tõttu juurde katoliiklasi. Aga oma usu tõi ta lähemale miljonitele. Selle eest väärib ta mälestus kõigi rahvaste austust.

Pariisis, 26. veebruaril 1939

MÄLESTUSI EDVARD BENEŠIST 1918–1938

1918. aasta juulis ootasin Pariisis *Hôtel d'Albe*'is oma kutsutud külalisi einele. Minu uksele koputati ja sisse astus mulle tundmatu, kes sirutas käe ja lausus lühidalt: "Beneš." Teadsin, kes ta oli: tulevane Tšehhoslovakkia vabariik oli siinsamas Pariisis sündinud ja Edvard Beneš täitis liitriikide valitsuste ees selle riigi välisministri ülesandeid. Veel teadsin, et Beneš oli vahest aasta eest kohanud St. Micheli bulvaril juhuslikult oma endist professorit Tomaš M a s a r y k i ning selle poolt pühendatud uue riigi loomise kavadesse. Vaatlesin uudishimuga seda keskmise-kasvulist, küsivate silmadega, kiirete liigutustega ja kuidagi vastulöögi hoiakus noorevõitu meest. Kui ma hiljem kuulsin, et ta oli olnud noorpõlves innustunud jalgpallimängija, kõrvutasin teda enda kujutluses ikka Lasniga, meie kange "väravavahiga".

Mõtlesin endamisi, millise kombinatsiooni tõttu oli Beneš sattunud minu külaliste nimistusse, kui ta äkki küsis:

"Aga kelle juures olen ma õieti? Kas olete ka kutsutu, või koguni kutsuja?"

Seisukord selgus, kui olin ütelnud temale enda nime ja ülesanded Pariisis.

"Niisiis vaid kummaline eksitus uksehoidja poolt," ütles Beneš. "Olen kutsutud lõunale ühe Vene kindrali juurde, kes elab samal korrusel. Loodan, et meie juhuslik tutvus jätkub."

Tutvus jätkus, peamiselt Genfis. Meil oli ühine sõber, kadunud Albert Thomas, kellel oli oma idee uue Euroopa jagude ühtesobivusest, ja kes meid, Eesti delegaate, kostitas "Eaux Vives" restoranis ikka koos rootslastega, soomlastega ning tšehhidega. Muidugi oli see ka seletatav Tööbüroo direktori isikliku sõprustundega Brantingi, Erichi, Holsti ja Beneši vastu, siis veel arva-

musega, et neid kõiki võiks ühendada ühesugune suhtumine demokraatia ning Rahvasteliidu põhimõtteisse. Beneši ja Thomase sõpruse aluseks oli ka nende ühine sotsiaalfilosoofiline maailmavaade.

Professorist sai esimene ja vallandamatu Tšehhoslovakkia president, õpetlasest vallandamatu välisminister. Ja seda kõige demokraatlikumas vabariigis. Kui palju määrasid seda püsivust nende meeste isiklik autoriteet, kui palju välispoliitilised kaalutlused? Beneš ei puudunud viieteistkümne aasta kestel üheltki tähtsamalt rahvusvaheliselt konverentsilt, ta oli tuntumaid ja informeeritumaid poliitikuid Euroopas. Prof. A. Piip, kes tuli 1926. aastal Washingtonist Eesti välisministriks, sõitis Tallinna üle Praha, et saada õiget kujutlust Euroopa seisukorrast.

Beneš, kes oli kaks korda Rahvasteliidu täiskogu juhataja, mitut puhku Nõukogu liige ja suurriikide vahendaja, jäi oma hoiakus ning suhtumises inimestesse muutmatult lihtsaks ja kättesaadavaks. On võimalik, et ta erandlik positsioon Genfis äratas kadedust mõnes suurte allüüridega uustulnukas, ent ei mäleta ühtegi juhust, kus võinuks keegi solvuda Tšehhi diplomaatia juhi käitumisest.

1933. aasta kevadel, minu volikirjade esitamisel Prahas, nägin esmakordselt koos Tomaš Masaryki ja Edvard Benešit. Üks slovakk, teie tšehh, üks härrasmees-rahvajuht, teine poliitik-diplomaat, ent mõlemad tulnud rahva seast, kehastasid nad kahekesi nende endi kokkuliidetud Tšehhoslovakkia rahvust. Juba kõneldi Masaryki soovist taanduda riigipea kohalt ja anda oma kõrged ülesanded edasi Benešile, maailmas tuntuimale Tšehhi riigimehele. Kaks aastat hiljem viis elatanud juht läbi oma kavatsuse.

Vististi tundis Beneš end algusest peale rahutuna Hradčany lossis. Ta nägi lähenevat Rahvasteliidu ning kollektiivse tagatissüsteemi lõppu, kooskõlastatud pealetungi läänest ja põhjast, ilma et võinuks riigipeana anduda täielikult oma riigi välispositsioonide kindlustamisele. Prantsuse välisministrid Barthou ja Yvon Delbos käisid küll mõlemad Prahas, revideerides prantsuse Ida- ja Kagu-Euroopa "liini". Ja mõlemate külaskäikude

puhul kirjutasid Prantsuse lehed, et pärast Varssavit tunneb end prantslane Prahas nagu oma kodus. Ei mingisuguseid lahkhelisid, kõik on selge esimesest käepigistusest peale…

Väikeliit oli Beneši looming, see algas Tšehhi-Lõunaslaavia* lepingu allakirjutamisega Belgradis 4. augustil 1920. Kas oli see tingitud Beneši enda ettevaatlikkusest või solidaarsusest teiste Doonau riikidega, Rumeeniaga ning Lõunaslaaviaga, ent Nõukogude Vene suhtes püsis Praha kaua äraootaval seisukohal. 1933. aastal näis olevat väga tõenäoline Praha lähenemine Berliiniga. Prantsuse ametlik arvamus suhtus aga sellesse õige külmalt – ja lähenemine algas Berliini ning Varssavi vahel. Koos sellega ka kohe Szczecini kampaania Poola lehtedes! Prantsuse "idapakti" kava 1934. aasta juulist, mis pidi haarama Nõukogude Liidu ja Saksamaa, Soome, Eesti, Läti, Leedu, Poola ja Tšehhoslovakkia, nurjus peamiselt Saksa ja Poola vastuseisu tõttu. Poola üks tingimusi oli, et sellest jääks välja Tšehhoslovakkia… Vene-Tšehhi tagatisleping 1935. aastast oli vaid järelduslause Prantsuse-Vene ning Prantsuse-Tšehhi lepingust, ja algatus tuli Pariisist, mitte Prahast.

Beneši surmapatuks peetakse mõnel pool tema visa vastupanu Otto Habsburgi tagasitulekule Austriasse. Polnuks seda, oleks Austria säilinud iseseisva riigina ning kaitsenud sellega ka Tšehhoslovakkiat Saksa pealetungi vastu… On väga võimalik, et tšehhidel ja teistel Väikese Liidu poliitikutel on kaudselt süüd Austria kadumises. Ent oli ka midagi vanas Austria-Ungaris ja Habsburgide režiimis, mis tegi neid vihatuiks isegi peale surma. Endine Itaalia välisminister krahv Sforza, kes on riigimehena ja kirjanikuna ikka tegelnud rahusobitaja eurooplasena, väidab veel 1937. aastal oma raamatus "Euroopa süntees", et maailmasõda oli õigustatud, kuna see jagas Austria! Kõigist suurriikidest olnud Itaalia ainuke, kes saavutanud sõjas ülima eesmärgi – oma põlise vaenlase, Austria keisririigi täieliku laostumise. Veendunud fašismi ja diktatuuri vastane, arvab aga Sforza, et kuna natsismi võimuletulek Saksas tegi võimatuks Habsburgide restauratsiooni, siis olevat see üks õnnelik tagajärg muidu nii traagilisest sündmusest… Tuletame veel meelde, et isegi Ungari "kuningriigil", endise Austria-Ungari kaksikvennal, pole olnud kunagi suurt soojust Habsburgide dünastia tagasituleku suhtes. Tuhandeaastane keisririik lagunes 3. novembril 1918, Austria vaherahu päeval, ning vana Böömimaa uutel juhtidel oli küllalt põhjust arvata, et siitpeale algab sootuks teine Euroopa staatus.

* s.o. Jugoslaavia

Käesoleva aasta* 15. juuli hommikul olin jälle Hradčany lossis, samas ooteruumis, kuhu tõi mind viie aasta eest protokolliülem president Masaryki audientsile. Uksehoidja vana tuttav, vastuvõtja ametnik aga uus, kiire, viisakas ja asjalik, nagu kõik, kes liikusid Beneši läheduses. Suurel lugemislaual kõik Tšehhoslovakkia ajalehed erandita. Samuti hea valik tšehhi sigarette. Võite end rahulikult koguda ja informeerida, enne kui lähete usutlema esimest kodanikku, kellel on nii vähe aega.

Beneš tõuseb töölaua tagant, tuleb kiirel sammul vastu ja asetab mind laua otsa tugitooli. Ta siluett on ikka endine. Oleksin teda nagu juba näinud samas tumehallis ülikonnas? Näolt veidi vananenud, kiire pilk ja naeratus aga endised. Ta tituleerib mind sõbralikult "armas kolleeg". Kui tähendan, et mina oma karjääris temast küll tüki maad olen maha jäänud, vastab Beneš: "Kaasvõitlejad Genfist jäävad ikka kolleegideks." Ta tabab mu pilgu laual asuvalt kandikult, millel on tops teed ja võileib.

"Jah, näete, mu hommikueine ootab järge. Aga ega see ei takista meid vestlemast."

Teen ettepaneku, et tema einestaks, kuni mina kõnelen, ja vastaks, kui ta on lõpetanud söömise. Beneš nõustub kohe ettepanekuga.

* 1938

Pariisis oli inimesi, kes ennustasid Tšehhoslovakkia sündmuste käiku märtsist oktoobrini peaaegu täpselt nii, nagu see oli tõeliselt. Need ennustused olid presidendil teada. Ta ütles aga, et ennustajad pole arvestanud Tšehhoslovakkia rahva tahet.

"Meie anname järele viimse võimaluseni, et aga säilitada Euroopa rahu. Teie tunnete meie vähemusrahvuste staatust. Mind huvitaks näha tulevikus, kuidas korraldavad oma vähemusrahvuste küsimuse need, kes praegu tungivad Tšehhoslovakkiale kallale! Kui meie järeleandmisest hoolimata meile siiski kallale tullakse, paneme meie vastu. Meie kaitsevägi on hästi relvastatud, meie kindlustused on korras. Teie nägite meie rahvast *sokol*'i-pidustustel? Seesama meeleolu püsib edasi rahvas ja sõjaväes. See on arukas rahvas, aga otsustanud elada vaba rahvana. Ma tean, mis ma ütlen..."

Pooletunnilises kõneluses kordas Beneš võib-olla kõiki neid argumente, mida tal tuli ette kanda päevast päeva välissõprade ja oma inimeste ees. Jäi tunne, et ta oli veendunud oma asjas, nagu olid vististi veendunud need kindralid, kes ootasid oma järge ooteruumis.

Miks alistusid Beneš ja ta rahvas vastupanuta Müncheni otsusele? Miks pidasid tšehhi delegaadid Rahvasteliidus ülearuseks kõnelda ja nõuda pakti väga selgete määruste rakendust ilmse pealetungi vastu? Miks oli president Beneš, kes nii harjunud kõnelema suure maailma ees, äkki nii tagasihoidlik oma avaldusis ja ei protestinud sõbralikkude suurriikide ees isegi selle vastu, et tema riiki jagati temalt küsimata? Kas ilmub kunagi mõni tšehhi "Valge raamat", mis selgitaks kõiki neid asjaolusid?

Paistab, et juba 19. septembril, Prantsuse-Inglise nõupidamisel Londonis, otsustati ette kõik käigud, ja Praha usaldas oma protsessi Saksaga täielikult kahe eestkostja kätte, loobudes ette isegi "viimasest sõnast". Eestkostjate endi vahel võis olla teatud mõttevarjundeid, kuna Briti valitsus soovitas 27. septembril Pariisile teda mitte seada lõpuleviidud asja, *fait accompli* ette? Kõneldakse, et Tšehhi kindralid kindlustasid presidendile vastupanu

vähemalt kolmeks nädalaks, Beneš aga mõtelnud Hispaaniale ja pole tihanud eksponeerida oma maad ja rahvast samale saatusele. Teatud kõnelejad ja ajakirjanikud, nagu Jules Sauervein, võivad nüüd tagantjärele seletada, et sõda Tšehhoslovakkia eest polnud populaarne ei Inglismaal ega Prantsusmaal. Õigem oleks ütelda, et jälestustunne uue üldsõja ees on ühesugune kõigi maade rahvamassides, ka Saksamaal, ja eriti Itaalias, ent siinpool barjääri võitis kartus kiirete pommilennukite ees, mis öeldakse olevat Saksamaal, ja mida pole veel teistel tarvilikul määral. Kõik muud jutud lord Runcimani aruandest ning teistest dokumentidest, mis valgustanud sudeedisakslaste rõhumist tšehhide poolt, tunduvad vaid suitsukattena strateegilise taandumise ees. Kuidas muidu seletada, et kohe pärast Münchenit algas kiire relvastumine Briti ja Prantsuse lennuväes? Ja ometi tõi Chamberlain Münchenist Hitleri allkirja, et enam ei tule sõda Inglismaa ja Saksamaa vahel?...

Jules Sauervein, kes polnud oma loengutes eriti õrnatundeline tšehhide suhtes, trööstis neid lõpuks sellega, et kõik muutub maailmas. *Panta rhei**: oli Austria-Ungari – ja lagunes; oli kolme riigi vahel lõhkikäristatud Poola, kes on nüüd restaureeritud – ning teeb ise imperialismi; olid rõhutud tšehhid ja slovakid, keda nüüd süüdistatakse sakslaste rõhumises. Ent ka kaasaja teljesüsteemid võivat muutuda: mõni kuu peale võimuletulekut pakkunud Hitler Prantsusmaale sedasama lepingut, mis kirjutati alla Poolaga veel neli kuud hiljem, jaanuaris 1934. Mussolini pooldas sõjaliitu Prantsusega Saksa vastu – ja sobis 1934. aasta juunis ise Saksaga, et säästa Austriat...

Beneši kohta ütelnud Masaryk, et sedamööda, kuidas arenevad sündmused, kasvab ka Beneš. See on ülim kiitus ühele riigimehele. Need, kes võisid jälgida Edvard Beneši tegevust 20 aasta kestel Euroopa areenil, arvavad vist ühteviisi, et Tšehhoslovakkia välisminister ja president käsitas meisterlikult

* *panta rhei* – kõik voolab (kr.)

poliitikat kui "võimaluste kunsti". Ent on sündmusi, mis kasvavad paratamatult üle pea, ning siis hinnatakse mehi veel selle järgi, k u i d a s nad seisukorrale alistuvad. Beneši välispoliitikas, mis oli rajatud usaldusele suurriikide ning Väikese Liidu vastu, rahvusvaheliste lepingute ning vahekohtu süsteemile, polnud näiliselt loogilisi vigu. Eks kinnitanud Inglise ja Prantsuse valitsusjuhid veel käesoleva aasta kevadel Londoni ja Pariisi koosolekutel, et kollektiivne julgeolekusüsteem on nende riikide ning kogu Euroopa rahu säilitamise alus? See süsteem hukkus Tšehhoslovakkia küsimuses, ning president Beneš tegi sellest järelduse enda isiku suhtes: "Mina jälgisin ja täitsin ühte taunitud süsteemi, ma ei saa võtta osa sellest, mis nüüd järgneb!" Nagu tema riik, nii alustab uut eksistentsi ka lahkunud president. Ta sõidab Ameerikasse, et anda oma loengutes hinnang sellele, mis juhtus Tšehhoslovakkias ja mis võib veel juhtuda Euroopas. Beneš on viiekümneaastane mees, tema rahval on tuhandeaastane ajalugu. Kummagi tsükkel pole veel läbi. Riik muudab nime, president kutset.

PADEREWSKI

Kuuekümne kaheksa aasta eest sõitis vaiksest Poola maakohast välja 12-aastane Ignacy Jan Paderewski, et minna Varssavi konservatooriumi. Õuele jäid maha isa ja 14-aastane õde. Viimane pääses ka laia maailma ja saatis nüüd venda – kuni Arlingtoni kalmistuni.

Viis aastat pärast isakodust lahkumist usaldas noor Ignacy koos ühe viiulimängijaga ette võtta oma esimese kontserdireisi Poola linnakestes, mille tulemuseks oli rahas 180 rubla. Isa kehvade sissetulekute juures oli seegi raha väga tuntav toetus edasiõppimiseks. Varssavi järel tulid Berliin, Viin, Pariis ja London. Pariisi kontsertidest algas Paderewski kuulsus. Fausti ooperi looja Gounod annetas oma pildi "Suurele Paderewskile", Saint-Saëns ütles, et Paderewski on geenius, kes mängib juhuslikult klaverit...

Prantsuse suurmeister ehk mõtles, et Paderewski geeniuse peatarve oli end väljendada, ta võinuks seda teha ka mitmel muul teel kui klaveril. Ent Paderewski kodumaa oli tol ajal, pärast 1863. aasta Poola mässu, sellise surve all, et väljendusviise polnudki valida. Isegi rahvalaulude suhtes avaldanud Varssavi õppekonna kuraator Apuhtin lootust, et küll varsti laulavad ka poola hoidjad lastele hällilaule vene keeles. Siiski on muusika ja rütm need rõhutud rahvaste väljendusvahendid, mida ei suuda kontrollida ka kõige kangemad tsensorid. Paderewski ütles hiljem, et kui Poolas oli kõik keelatud ja taga kiusatud: rahva keel ja isade usk, rahva rõivad ja laulud, suurte kirjanike ja laulikute teosed, siis ei saanud ometi ära keelata Chopini muusikat. Sellesse muusikasse peidetud sakrament, osasaamine oma rahva kannatajast hingest olnudki see, mis toitis ta enda geeniust.

Paderewski ise oli oma rahva hinge suurimaid tõlke, muusika oli tema missioonis võimsamaid vahendeid.

Kolmekümneaastase mehena, juba tuntud meistrina, tuli Paderewski 1891. aastal esmakordselt Ameerikasse. Sellest peale algab ta suurkarjäär. 40 aasta kestel on Paderewski mänginud 48 riigis, andnud 1500 kontserti, mida on kuulanud umbes viis miljonit inimest. Paderewski, kes tuli suurde maailma vaesest poola kodust, olevat Ameerikas üksi kokku mänginud üle viie miljoni dollari. Ta suri nüüd New Yorgis kehva mehena, sest suur varandus läks isamaa asja toetuseks, kulus sadade andekate inimeste ülalpidamiseks, keda Paderewski sageli isiklikult ei tundnud ja kelle seas paljud ei teadnudki, et nad saavad seda abi Paderewskilt.

Paderewski, kes valdas mitut Euroopa keelt, sai kuulsaks rahvusvaheliseks kõnelejaks viiekümne aasta vanuses. Öeldakse, et seegi tulnud "juhuslikult", kui Ameerika poolakad läinud temalt küsima raha mingiks üldkasulikuks otstarbeks ja kutsunud ta muuseas oma koosolekule. Paderewski läks ja kõneles kuulajate üllatuseks niisama sügavalt ja meisterlikult, nagu ta mängis klaveril. 1910. aastast peale pidas ta Ameerikas üle saja kõne, pani liikuma nii arvurikka poola koloonia kui ka ameeriklased.

Algas maailmasõda. Paderewski õhutusel ning rahalisel toetusel organiseeriti ja varustati Ühendriikides sajatuhandeline Poola vägi, kes läks sõdima Prantsusmaale. Kakskümmend tuhat meest langes neid seal, ülejäänud kaheksakümmend tuhat läksid Poolasse ja lõid tagasi Vene punaväe rünnaku. Paderewski suured tutvused Ühendriikide valitsuses ja parlamendis, samuti tema isiklik autoriteet mõjusid kaasa, et Poola riigi restaureerimine võeti president Wilsoni ettepanekul liitlaste sõjaeesmärkide nimekirja. Paderewskist sai Poola peaminister, kelle allkirja kannab Pariisi rahuleping...

Paderewski, kes ei kuulunud, ei mahtunud ühtegi erakonda, lahkus Poolast 1920. aastal ja asus elama Šveitsi, et pühendada end jälle muusikale. Ent väga mitut puhku esines ta veel oma isamaa huvides Rahvasteliidus ja Ameerikas. Kahe aasta eest

algas uus maailmasõda Poola vabariigi kokkuvarisemisega. Poola väe riismed võitlevad oma rahva eest võõrastel lahinguväljadel, uuestisündiva Poola Rahvuskogu esimees Paderewski suri New Yorgis, kus ta alustas viiekümne aasta eest oma suurmissiooni Poola heaks...

"See mees oli Poola rahva hing," ütles peapiiskop Spellman 3. juulil Paderewski kirstu juures. Ikka seesama hing, mida kehastasid laulik-visionäär Adam Mickiewicz, "Quo Vadise" looja Henryk Sienkiewicz, Chopin, sõdurid Tadeusz Kosciuszko ja Jozef Pilsudski. Hing harras ja rikkalt keelestatud, ükskõik millal ta "mängib juhuslikult", mis põleb lakkamatult, nagu leegitsev põõsas Piibli nägemuses. Ei kao rahvas, kellel on selline hing. Uuest maailma tulekahjust, Poola linnade ja külade tuhast tõuseb taas lendu surematu tulilind, fööniks-Poola!

MÕTTEID POOLA ENDISE VÄLISMINISTRI JOZEF BECKI SURMA PUHUL

Tänapäeva dramaatiliste sündmuste reas leidis vaevalt mainimist teade Poola endise välisministri Jozef Becki surmast Rumeenias, kus kadunu viibis 1939. aasta sügisest peale, alguses maapagulasena, siis Saksa-Rumeenia poliitilise vangina.

Ja ometi on Jozef Becki nimi väga tihedalt seotud käesoleva maailmasõjaga, tema hoiakust võis oleneda tähtsal määral sündmuste käik Euroopas 1935. aastast peale. Poola vabariik polnud küll mitte totalitaarne riik, kus rahva saatuse üle otsustab üks diktaator oma käsilastega. Beck polnud kunagi valitsuse juhte, vaid välisminister 1932. aasta sügisest peale. Pilsudski leegionäre Poola vabadussõjas, oli ta kadunud marssali usaldusmees ja tahteavaldaja. Ja kui hinnatakse või arvustatakse Becki välispoliitikat, siis sageli unustatakse, et Beck jäi selleks tahteavaldajaks Pilsudski surmani (mais 1935) ning marssali "traditsiooni hoidjaks" pärast tema surma. Pilsudski enda välispoliitika polnud ei Vene, Saksa ega lääne suurriikide pooldaja, see oli iseseisva ja sõltumatu Poola pooldaja. Pilsudski keeldus 1918. aastal osa võtmast tolleaegsete suurliitlaste ettevõttest kukutada sõjaga bolševike valitsus Venemaal, ja ütles, et tema ülesanne on võidelda vaid oma rahva vabaduse eest ning aidata neid rahvaid, kes ihkavad vabadust niisamuti kui poola rahvas. Küll aga taotles ta liitu Poola riigi ning Kesk-Euroopa rahvaste vahel, olles veendunud, et need rahvad saavad olema alati ähvardatud, ühelt poolt Saksa – teiselt poolt Vene imperialismi ihadest.

Beck formuleeris kord, 1932. aasta sügisel, Poola seisukoha lühikese lausega: "Poola pole mitte suurriik suurpoliitika tegemiseks, on aga küllalt suur rahvas, et mitte olla mõne suurriigi

mängukanniks." Seda seisukohta heideti Beckile mitmel puhul ette, ja Becki "intriigidest" on olnud palju juttu Euroopa ajakirjanduses. Meenutame siin vaid üht neist kõmujuttudest. Kui Jozef Beck külastas 1934. aasta suvel Eestit, vastuvisiidina kadunud Eesti välisministri Julius Seljamaa külaskäigule Varssavis, siis sattus samal ajal Tallinna reidile oma jahtlaeval Saksa kaitseminister kindral von Bromberg. Viimase külaskäik tuli Eesti valitsusele ootamatult ja likvideeriti see pool-eraviisiliselt vastastikuste viisakusvisiitidega kindral Brombergi ja Eesti kaitseväe juhataja kindral Joh. Laidoneri vahel. Samal päeval aga levitas üks prantsuse ajalehemees Tallinnast teate, et kindral Laidoneri, von Brombergi ja minister Becki vahel olnud salapärane kohtumine kas Laidoneri talus või Brombergi jahtlaeval. Laidoneri poolt tehti täpselt selgeks, et Beck üldse ei kohanud Brombergi Tallinnas, ent kõmuteade "Saksa-Poola-Eesti salaliidust" levis veel tükk aega välismaa lehtedes...

Nüüd on avaldatud, et veel Pilsudski eluajal, nimelt 1935. aasta jaanuaris tegi Hitler esimese ametliku katse meelitada Poolat sõjaliitu Nõukogude Vene vastu. Hitleri erakorralise saadikuna sõitis Poolasse jahiretkele marssal Göring ja seletas Poola kindralitele, et liitutuleku tasuks võib Poola võtta Ukraina enda "mõjupiirkonda". 5. jaanuaril 1939 kutsus Hitler Becki Berchtesgadeni ja 26. jaanuaril samal aastal külastas Saksa välisminister von Ribbentrop Varssavit. Pärast Saksa-Poola sõja puhkemist avaldatud Poola välisministeeriumi dokumendid ("Polish White Book", doc. 16, 48 ja 51) kõnelevad selget keelt Poola valitsuse ja eriti välisminister Becki kindlast seisukohast Saksa ettepanekute vastu. 15. veebruaril 1939 külastas Beck Moskvat ja seal avaldati ametlik teadaanne, et "Poola ja Nõukogude valitsused tahavad lakkamatult arendada häid vahekordi Poola Vabariigi ja Nõukogude Liidu vahel".

Ning 1. septembril 1939 ründas Poolat Saksa ja 17. septembril Nõukogude Liit. 28. septembril jagati Moskvas kogu Poola territoorium ja rahvastik kahe kallaletungija vahel: Saksa osaks langes 72 850 ruutmiili 22 140 000 elanikuga, Nõukogude Liidule 77 620 ruutmiili ja 13 190 000 Poola kodanikku. Nõuko-

gude osas korraldati 22. oktoobril "rahvahääletus" Nõukogudega liitumiseks, samal viisil nagu seda tehti aasta hiljem Eestis, Lätis ja Leedus...

Üks osa Poola valitsuse liikmeid, nende seas välisminister Beck, siirdus Rumeeniasse, kellega Poolal oli vastastikuse abistamise leping. Ent 1939. aasta sügisel polnud Rumeenia veel sõjas, ja selle maa valitsus tegi kõik, et mitte pahandada ei Saksat ega Venet. Beckile ei antud isegi väljasõiduviisat Prantsusmaale ja ta interneeriti Rumeenias. Meenub sel puhul, et 1933. aastal, kui Prantsuse ja Nõukogude vahel arutati nõndanimetatud "Ida-Locarno pakti", millest pidid osa võtma peale Venemaa ja Prantsuse ka Balti riigid, Poola, Rumeenia ja Tšehhoslovakkia, kahtlustas Rumeenia välisministeerium Becki kui tolle kokkuleppe õhutajat. Moskvas ja Pariisis aga, ümberpöördult, kahtlustati Becki, et ta intrigeerinud eriti Balti riikide seas pakti vastu ja ajanud nurja Prantsuse välisministri Barthou algatuse. Tegelikult nurjus Barthou ettevõte hoopis teistel põhjustel, peamiselt selle tõttu, et niihästi Balti riigid kui Poola pelgasid siduda enda saatust ainult kahe suurriigi kombinatsiooniga, kusjuures Prantsuse garantii nende iseseisvuse kaitseks olnuks väga ebamäärane. 1939. a. sündmused näitasidki, et ei lepingud Nõukogude Liiduga ega kaitseliit Prantsusmaaga ei päästnud Poola riiki üksijäämise ja hävingu eest.

Kadunud kolonel Beckil kui ilmekal poliitikul ja mitmelt poolt vihatud "kolonelide kamba" juhtival liikmel oli ta enda kodumaalgi palju isiklikke ja ideelisi vastaseid. Kuulub poolakatele arvustada ta isikut ja sisepoliitilisi tõekspidamisi. Tõele au andes peame tunnistama, et Eesti koostöö Poolaga oli Becki kui välisministri ajal südamlikum kui kunagi enne ja et Beckil oli tõsine tahtmine luua usaldavat vahekorda ja tegelikku koostööd kõikide Balti riikidega. Kui see oli Pilsudski testamendi täitmine, nagu öeldi Varssavis, siis täitis Beck oma meistri õpetusi lojaalselt ja targu. Jutud Becki salasepitsustest ja Poola peastaabi "intriigidest", mis Becki õhutusel Balti riikides käima pandud (Moskva väide), ei pea paika. On küllalt tõendusi selleks, et Beck pelgas igasuguseid salajasi ja "paberlikke" lepinguid, nagu

ta väljendas, lähtudes seisukohast, et rahvaste koostöö põhineb harjumusel ja sisemisel veendel, mitte suurefraasilistel deklaratsioonidel. Becki välispoliitika oli valvata selle üle, et tema isamaa ei saaks ühe ehk teise suurriigi satelliidiks või maleviguriks, mida võib mõne kolmanda suurriigi vastu välja mängida – ja tarbekorral kaotada. Kui öeldakse, et Beck taotles Poolast teha uue koonduse või konstellatsioonikeskuse, mis oleks andnud Poolale endale suurriigi klassi, siis ei suudeta sellega veel tõendada, et pika aja peale kavatsetud koostöö süsteem oleks paratamatult sihitud ühe või teise suurriigi, eeskätt Vene ja Saksa eluliste huvide vastu. Euroopa suurriikidest teame, et need olid kas ükskõiksed, umbusklikud või otse vaenulikud väikeriikide koonduste vastu: Balti liidu, Skandinaavia liidu, Kesk-Euroopa liidu, isegi lääne väikeriikide majandusliku koostöö "Oslo rühma" suhtes. Olenes sellest, millise võistleja suurriigi sfääri või orbiiti too koondus arvati kuuluvat. Käesoleva sõja ajal oleme näinud, et kuna Ameerika Ühendriigid ja Inglismaa näivad pooldavat Euroopa väikeriikide föderatsiooni mõtet, on Nõukogude Liit, kuigi ise öeldavasti vabade rahvaste koondus, risti Ida- ja Kesk-Euroopa väikeriikide liidu vastane.

8. märtsil 1936. aastal, kui Saksa, murdes Versailles' rahulepingut ja vabalt sõlmitud Locarno kokkulepet, saatis oma sõjaväed Reinimaale ja asus kindlustuste ehitamisele Prantsuse piiril, teatas Beck Prantsuse suursaadikule Varssavis, et kui Prantsusmaa peaks sattuma uuesti sõtta Saksamaa vastu, siis täidab Poola kui Prantsusmaa liitlane oma kohustused. Ent Prantsusmaa ei söandanud tol korral teha järeldusi Saksa ilmsetest sõja ettevalmistustest ja Becki teadaanne ainult halvendas Poola-Saksa vahekorda. Seesama Prantsuse suursaadik, kes 1936. aasta kevadel vastu võttis Poola välisministri teadaande, oli 1939. aasta sügisel Rumeenias ja keelas Beckile sissesõiduloa Prantsusmaale! Ei aidanud ka Ameerika Ühendriikide ja Briti valitsuste vaheleastumine Becki kasuks, ning ebaõnnestus Becki põgenemiskatse Inglismaale. Uus maailmasõda, mida Beck lootis ära hoida 1936. aastal, kui Saksa oli veel nõrk, algas kolm aastat hiljem Poola laostamisega ja jagamisega Saksa ja

Vene vahel. Peaaegu sama kiirelt varises kokku Esimese maailmasõja võitja Prantsusmaa, ja ikka toosama Prantsuse suursaadik monsieur Noel oli Prantsuse allaandmise akti allakirjutajaid juunis 1940...

Muidugi ei olnud õiguslikus Poola riigis kadunud välisminister ainus otsustaja oma rahva saatuse üle. Oleks väär seletada Poola ajutist langust kui Becki välispoliitika pankrotti. Oli teisi tegureid, nendest tähtsamaid Inglismaa ja Prantsusmaa juhtide ning rahvaste lahkuminevad vaated Saksa hädaohu suhtes, mis halvasid 1936. aastast peale ühise kaitserinde loomist. Beck uskus nende lääne suurriikide solidaarsusse, samuti Poolale kui Inglismaa ja Prantsusmaa liitlasele lubatud abisse – ja eksis. Kõikidest mahajäetud haige mees võis oma üksilduses vaid kurbusega jälgida, kui palju teisigi suuri lubadusi on vahepeal tühja läinud. Ja võib-olla lohutada end mõttega, et rahvaste ajaloos on paratamatult ajajärkusid, kus tühjuse ja inimeste sõgeduse üle heljub vaid nägematu Jumala vaim...

Juunis 1944

MÕTTEID PRESIDENT ROOSEVELTI SURMA PUHUL

Selle [mõtiskluse] kirjutamise momendil on möödunud vaid kolmteistkümmend päeva president F. D. Roosevelti surmast. See tuli keset otsustavat seisukorda lahinguväljadel ja kaks nädalat enne San Francisco konverentsi, kus kadunud ülemjuhataja-president pidi avaldama oma kavad tulevase rahu ning rahvaste püsiva koostöö alal. Ühendriikide demokraatlik riigikord võimaldas seda, et isegi selle mehe äkiline kadumine, kes oli kaheteistkümne aasta kestel koondanud kogu sõja-, sise- ja välispoliitika enda kätte rohkem kui ükski teine Ameerika president enne teda, ei peatanud hetkekski hiigelsõjamasinat. Kõik andmed on praegu selle poolt, et Ameerika ja ta liitlaste võit on peaaegu teostatud ja vaenlaste – Saksa ja Jaapani – täielik kokkuvarisemine on vaid kuude, võib-olla nädalate küsimus.

Eraisikud, kes kõnetasid kadunud presidenti aprilli algul, tõendavad, et ta mõttekäik oligi juba pöördumas ära sõjast ning suunatud rahu organiseerimisele. Kokkuleppe sobitamine tulevase rahuorganisatsiooni üle olnudki peapõhjus, miks Roosevelt võttis ette väsitava ja arstide arvates temale saatusliku Krimmi sõidu. Võiks ütelda, et ta suri oma komandopostil, kuid mõeldes oma avakõnele San Franciscos.

Rooseveltil oli kindlasti meeles ta kiri Hitlerile 27. septembrist 1938, milles ta väitis, et pärast Esimest maailmasõda osutusid ahtrateks niihästi võitjad kui võidetud. "Sellest peaks maailm midagi olema õppinud," kirjutas ta. Ja kui Teine maailmasõda oli alanud Saksa kallaletungiga Poolale, oli Rooseveltile juba umbes selge, millist laostust see tähendab inimkonnale. 17. oktoobril 1939, pöördudes rahvusvahelise põgenike komitee poole, ennustas ta, et "kui see tontlik sõda lõpeb, siis ei saa olema mitte üks miljon, vaid kümme, võib-olla kakskümmend mil-

jonit meest, naist ja last mitmest rassist ja usutunnistusest, mitmelt maalt ja isegi mitmelt mandrilt, kes moodustavad põgenike probleemi." 1. detsembril avaldas ta kaastundmust Soomele Vene kallaletungi puhul ja protesteeris tsiviilelanikkude pommitamise vastu. 2. detsembril pöördus ta Ameerika suurtööstuurite poole ettepanekuga mitte müüa relvi riikidele, kes hävitavad tsiviilrahvast. Ning detsembri lõpus 1939 määras Roosevelt Vatikani juurde oma isikliku esindaja, Myron C. Taylori, ja kirjutas paavstile: "Kui tuleb aeg maailma rahu jaluleseadmiseks kindlamal alusel, siis on äärmiselt tähtis inimkonnale ja usule, et ühised ideaalid leiaksid ühise väljenduse."

Käesoleva sõja metsikus ja inimeste kannatuste summa osutusid kohutavamaks, kui seda võis ette näha Roosevelt kuue aasta eest. Poola üksi on kaotanud surnutena ja "kadunutena" 10 miljonit, see on, ühe kolmandiku oma rahvast. Eestist, Lätist ja Leedust kostab pärast nende "vabastamist" küll harva appihüüdeid välismaailma, kuid ka kõige optimistlikumate arvutuste järgi paistab mõrvatute ja Saksasse ning Venesse laialipillatud inimeste arv olevat vähemalt 20 protsenti üldrahvastikust. Raiutakse peamiselt "päid", intelligentsi, aga ka nn. massidele ei anta armu. Rootsi pagenud kolmekümnest tuhandest eestlasest on 70% töörahvast, kes teadsid 1940.–41. aasta kogemuste järel, mis neid ootab. Endistest agressor-riikidest on Itaalia umbes samas seisukorras kui kuuendal sajandil, langobardide tuleku ajal; selle kultuurivarad on varemetes, elanikud kerjused. Saksa riik, millele polnud Hitleri suurushullustuses ükski "eluruum" suur küllalt, on ahenemas umbes Eesti pindalale ja on isegi küsitav, kas sõja lõpul jääb sellest nimegi Euroopa kaardile. Seesama saatus ootab Jaapanit. Nõukogude Liidu rahvastikust on sõjas surnud vähemalt 10 miljonit, üldine kaotuste arv võib-olla umbes 35 miljonit. Prantsusmaal on sõja kestel surnud üks miljon last alatoitluse tõttu, sündimiste arv aga on langenud umbes 40 protsenti; tiisikushaigete arv on tõusnud 50 protsenti. Tsiviilelanike hävitamist ei pea enam kuritööks ükski sõdija pool.

"Küsimus ei ole tänapäeval mitte selles, kes on eksinud oma arvamustes või teinud ülekohut minevikus. Küsimus on maail-

ma saatuses täna ja homme." Need laused, mis Roosevelt kirjutas Hitlerile (27. sept. 1938), kõlbaksid epigraafiks uue rahuorganisatsiooni hoonele. Niisamuti kui Woodrow Wilsonist jäid järele ta "neliteistkümmend punkti" ja Rahvasteliidu põhilaused, jäävad inimkonnale Roosevelti päranduseena ta "neli vabadust" ja Atlandi deklaratsioon.

Nelja vabadust kuulutas Roosevelt oma uusaastaläkituses kongressile 6. jaanuaril 1941. Need pidid olema kõne- ja väljendusvabadus, usuvabadus, vabadus puudusest ja vabadus hirmust (kallaletungi eest) – maksvad kogu maailma kohta. Ja siis tuli Atlandi deklaratsioon, 14. augustil 1941, mis avaldati küll Ühendriikide presidendi ja Briti peaministri nimel, kuid mille algataja ja autor oli ilmselt Roosevelt. Kes ei tunneks selle kaheksat käsku? Nendest puudutavad meid otsesemalt keeldumine tunnustada maade vallutamisi ning territoriaalseid muudatusi, mis ei ole kooskõlas rahvaste vabalt väljendatud tahtega, samuti nõudmine, et antaks tagasi suveräänsed õigused nendele rahvastele, kellelt need on võetud võimuga. Kõrget meeleolu, milles loodi see deklaratsioon, iseloomustab see punkt, mis näeb ette ühesuguseid õigusi kaubanduses ja ligipääsus toorainetele niihästi võitjatele kui võidetud rahvastele. Kõik rahvad peavad saama liikuda julgelt oma riigi piirides, kõikidel inimestel on õigus vabaneda puudusest ja hirmust...

Kõik see on õilis ja olnuks loogiline – kui maailm oleks midagi juurde õppinud. Üks deklaratsiooni allakirjutajaid, Churchill, teatas varsti, et selle lubadused ei käi Saksamaa kohta, ja pole kogu deklaratsioon mitte mõni siduv seadus, vaid kogu üldiseid põhimõtteid. Nõukogude Vene, kes need põhimõtted vastu võttis täielikult Washingtoni deklaratsioonis 1. jaanuaril 1942, väidab nüüd, et need ei käi maa-alade kohta, mis olid vallutatud enne 14. augustit 1941, niisiis mitte Balti riikide ja Poola kohta (sama loogika järgi peaksid liitlased tunnustama Hitleri vallutusi!). Ja Poola, Washingtoni deklaratsiooni allakirjutajaid, Inglismaa ja Vene liitlane, tükeldati ta enda liitlaste poolt Jalta konverentsil...

San Francisco konverentsil, kus tahetakse Rahvasteliidu asemele luua uut liitu Ühendatud Rahvaste nime all, pole Poolat,

Soomet ega Balti riikisid. Üldse puuduvad sellelt koosolekult 20 riiki, nende seas põlised demokraatiad nagu Rootsi ja Šveits. Hoolimata kõigist propaganda ülistustest, on see uus organisatsioon praegu ettepandud vormis kolme, võib-olla nelja suurriigi sõjaliit, mis oli vast põhjendatud kava koostamise ajal augustis 1944, kui Saksa ja Jaapan olid veel ähvardavad jõud, kelle lõplikku võitmist kujutleti alles mõne aasta pärast. Sõjaliidud kestavad vaid niikaua, kui kehtib nende objekt ja otstarve. Uue maailmakorra väljaehitamiseks on tarvis ideelisi aluseid, nagu esitas Roosevelt kirjas paavstile ja nagu neid on Rahvasteliidul. Roosevelti "neljas vabaduses" ja Atlandi deklaratsioonis väljendatud põhimõtetest pole peaaegu midagi järele jäänud San Francisco organisatsiooni kavas. Pole kahtlust, et kadunud president tundis ise rusuvalt seda ideelist ummikut. "Ei saa olla mingit rahu, kui õiguse asemel ülistatakse toorest jõudu," kirjutas ta 1. oktoobril 1938. Ja uus president Harry S. Truman ühines sellega oma esimeses riigipea-kõnes kongressi ees: "Ilma õiguseta on püsiv rahu võimatu. ...suurriikide ülesanne on teenida, aga mitte valitseda maailma rahvaid." Kui see on nii, siis on Roosevelt jätnud maailmale suure päranduse...

Eestil ja teistel Balti riikidel on põhjust mälestada Franklin Delano Roosevelti lugupidamise ja tänuga. Kuigi ta sõjaolustiku tõttu ei suutnud takistada nende vallutamist venelaste poolt pärast sakslaste taandumist, ei ole tema valitsus ära andnud nende riikide juriidilisi õigusi. Kohe pärast Jalta konverentsi, 3. märtsil, lasi ta riigisekretäril avalikult teatada, et Ühendriigid tunnustavad endiselt nende riikide iseseisvust ning nende seaduslikke esindajaid siin maal. Sellega on ka ümber lükatud kõik kuulujutud selle kohta, nagu oleks kadunud president Teherani ja Jalta konverentsidel, kui mitte väljendatult, siis vaikides nõustunud Balti riikide anastusega Nõukogude Liitu.

Õigus on väikerahvaste võimsaim relv. Seda relva ei võtnud meilt Roosevelt.

25. aprillil 1945

JÜRI ULUOTS SURI MAAPAOS

"The American Swedish News Exchange" avaldas teate Stockholmist, et Eesti Vabariigi peaminister Jüri Uluots on seal surnud 9. jaanuaril 1945.

Kadunu sündis 1890. aastal, õppis õigusteadust Peterburi ülikoolis ja hiljem Skandinaavias. Eesti iseseisvuse ajal Rooma õiguse professor ja õigusteaduse fakulteedi dekaan Tartu ülikoolis. Eesti teise Asutava Kogu esimese koja esimehena oli temal tähtis osa Eesti Vabariigi uue (1937. aasta) põhiseaduse koostamisel. Kuuludes põllumeeste erakonda, polnud prof. Uluots tegelikult kunagi suur erakonnategelane, küll aga kindel isamaalane ja põhiseaduse ning õigluse kaitsja. 11. oktoobril 1939, samal päeval kui Nõukogude Vene väeosad tulid "vastastikuse abistamise" lepingu põhjal Eesti pinnale, kutsus president Konstantin Päts Riigivolikogu esimehe prof. Uluotsa peaministriks, ülesandega moodustada rahvusliku ühisrinde valitsus. Kas oli uus peaminister tol ajal teadlik neist rasketest sündmustest, mis pidid tulema Eesti peale ta lühikese valitsuse ajal? Oma uue aasta ülevaates 25. jaanuaril 1940 püüdis Uluots nagu ennast veenda ja rahvale seletada Vene poolt peale sunnitud "abistamise" lepingut – kui uut sammu rahu ja iseseisvuse alalhoiuks Eestis.

"Kui eesti rahval õnnestub käesoleval raskel ajal alal hoida oma riiklikku organisatsiooni oma territooriumil ning samuti oma töö viljakust – siis ei võiks keegi ütelda, et eesti rahvas on talitanud võõriti."

Uue maailmasõja põhjustena nägi ta võitlust kahe ideoloogia vahel, millest üks taotleb koondada riigivõimu ühe isiku või majandusklassi kätesse, teine aga, pärit põlisest traditsioonist, jätab ülevõimu rahvale, kes seda teostab oma valitud esindajate

kaudu. "Pole kahtlust, et käesolevas sõjas võideldakse see võitlus kahe vaenuliku ideoloogia vahel lõpuni," arvas ta.

Tänapäeval tundub see olevat ülioptimism, kui peaminister võis seletada samas uusaastakõnes, et Eesti võib säilitada eesolevas möllus oma erapooletuse ja võtta usaldusega Nõukogude valitsuse avaldust, et Eestilt ei nõuta muud kui ta enda iseseisvuse ja erapooletuse kaitsmist. Uluots uskus seda siiralt, kui ta jutustas oma kõnelustest Moskva võimumeestega nende ridade kirjutajale Tallinnas 19. märtsil 1940 ja väitis, et Moskval ei võiks olla mingit huvi purustada Eesti riiklikku ja majanduslikku korda, mis pakub Venele täit võimalust kindlustada enda julgeolekut Läänemerel, ning avab temale kõik teed majanduslikuks koostööks Balti ja teiste riikidega. Eks olnud erapooletu iseseisvuse tunnustuseks seegi fakt, et Eestis püsis Soome saadik, kelle maaga Vene oli sõjas novembri lõpust kuni 12. märtsini 1940, ja et selle saadiku paigalpüsimise vastu ei protestinud Moskva valitsus. Optimismi aitasid ülal hoida ka suurriigid Prantsusmaa ja Inglismaa, kes määrasid just tol kriitilisel ajal uued saadikud Eestisse. Briti esindaja Mr. W. H. Gallienne ülendati aprillis 1940 minister-saadikuks Tallinnas, ja ta seletas, et "see samm kinnitab selgesti, et see sõbralik huvi, mida Suur-Briti on alati väljendanud Eesti Vabariigi vastu, sestsaadik kui ta kuulutas end iseseisvaks 22 aastat tagasi, püsib lakkamatult..."

Kuid 16. juunil 1940 esitas Moskva ootamatult ultimaatumi Eestile, nõudes selle seadusliku valitsuse lahkumist ja Vene vägedele vaba sissepääsu Eesti territooriumile. Meie teame, mis sellele järgnes. Teame ka, et prof. Uluots pääses mingisuguse ime kaudu vangistamisest ja küüditamisest Venesse, et ta elas Eestis läbi kogu Saksa okupatsiooni ja suutis vastu panna kõikidele Saksa meelitustele ja ähvardustele, osa võtta Saksa poolt ametisse määratud "omavalitsusest".

Juunikuus 1944 moodustati Eestis põranda all Eesti Vabariigi Rahvuskomitee kõigi omariikluse alusel seisvate poliitiliste ja seltskondlikkude rühmituste esindajaist. Selle komitee manifest 23. juunist väljendab sedasama vankumatut usku õigluse ja

seaduse võidusse, mida oli nii ohtralt Uluotsal. "Meiega koos kannatab ja võitleb hulk rahvaid oma õiguste ja vabaduse eest. Ialgi ei õnnestu vägivallavõimudel hoida ahelais neid paljusid miljoneid ega lämmatada nende vabadustungi," sõnab manifest. Ja komitee ülesandel määras Uluots kui seaduslik presidendi asetäitja Ajutise Eesti Valitsuse, kes organiseeris rahva vastupanu taanduvate Saksa vägede hävitustööle Tallinnas ja mujal Eestis.

19. septembril tuli teade Rootsist, et prof. Uluots on saabunud Stockholmi, kuid puruhaigena. Ja nüüd see lühike lõputeade...

Jüri Uluotsa ilmes ja esinemises oli nii palju põlist Eestit. Rasketel hetkedel oli selle uurija pilk ikka suunatud ajalukku, kust ta ammutas usku tulevikku. "Kolmeteistkümnendal sajandil polnud mitte vähem tormisid meie rahva ja ta naabrite elus, kuid eesti rahvas elas need üle. 16. ja 18. sajandil tulid jälle suured viletsused meie maale, kuid need ei suutnud murda me rahva elujõudu. Esimesest maailmasõjast tulime välja murdmatult. Miks siis mitte nüüd?" Nii kõneles Uluots 1940. aasta aprillis. Meie ei kahtle, et ta mõtles niisamuti ka viimasel hingetõmbusel, sest ta oli põline eestlane, pärit sellest "pedajasest" rahvast, kes on 1030. aastast peale läbi elanud nelikümmend sõda ja ikka uuesti ellu ärganud kui muinaslooline fööniks-tulilind.

Jaanuaris 1945

KIRJAD KÕNELEVAD

KIRJAD TÜTRELE

Tallinna Keskvanglas,
20. detsembril 1935

Kallis Aino. Mõtlen kirjale, mille saatsin Sulle Helsingist, ja katsun kujutleda, kuipalju võiksid Sa praegu teada mu tõelikust seisukorrast? Sa said ju kümne päeva eest õhupostikirja, et mina sõidan välisministri telegrammi põhjal Tallinna, arvatavasti seletuste andmiseks või seletuste saamiseks selle kohta, kuidas on mu nimi sattunud vabadussõjalaste poolt kavatsetud uue valitsuse nimekirja. Minu ootamatust vahistamisest 13. skp. kirjutasin vaid Su vanaemale, kellele palusin välja anda minu juurest poliitilises politseis leitud raha, paberid ja asjad. Ema ühes Popiga viibivad vist alles Stockholmis ja ehk teatati ka neile meie saatkonna kaudu minu vahi alla võtmisest? Ja ema teatas Sinule? Vangimaja korra järgi võin saata välja ühe kirja nädalas. Mulle öeldi, et selleski kirjas võib vaid tellida toitu ja teha majanduslikke korraldusi. Niisiis võin ma kirjutada Sinule mõeldud read vaid oma kaustikusse, mille lehekülgede arv on kontrollitud vangla ülemuse poolt ja mis kord minuga koos siit välja läheb. Millal võiks see olla? Kui mõtlen asjaoludele, milles sattusin Eesti saadiku töölaua tagant Stockholmis Tallinna Keskvanglasse, siis ei mõista õieti midagi ennustada. Olen harjunud kirjutama Sulle igast tähtsamast sündmusest, ja nii kirjutan siis kaustikusse oma imeliku seikluse – ükskord saad seda ikkagi lugeda.

Mäletatavasti kirjutasin Sulle Helsingist, et ma Tallinnas avastatud vapside mässukatsest lugesin esmakordselt Stockholmi õhtusest lehest 8. skp. Lehe toimetusest telefooniti mulle ja juhiti tähelepanu sellele, et ka minu nimi olevat leitud Tallin-

nas konfiskeeritud nimekirjas, nimelt kui kandidaat välisministri kohale. Vastasin, et mul pole veel otseseid teateid Tallinnast, ja kui on kusagil mainitud mu nime, siis on tehtud seda mu teadmata ja pean seda mu nime kurjasti tarvitamiseks. Leht panigi õhtul tänavanurkadele ja kioskitesse suurte tähtedega trükitud teate: "Saadik Pusta nimi on võltsitud!" See oli pühapäeval. Hindrey viibis meie juures külalisena ja arutlesime temaga koos, mis võis küll Tallinnas olla juhtunud? Esmaspäeval tuli saatkonna aadressile lühike kommünikee välismin-ilt*, et laupäeva õhtul avastati ja likvideeriti Tallinna kaitsepolitsei poolt vabadussõjalaste riigipöörde katse. Eestis olevat kõik rahulik... Teine telegramm välismin-ilt oli isiklikult minule ja see sõnas: "Sõitke viibimata Tallinna."

Rootsi lehed tõid juba täielikuma nimekirja "riigipöörde valitsusest", selles figureeris pea-, sise- ja teedeministri kohal Artur Sirk, välisministrina mina ja minu asetäitjana – Jüri Sammul... Ühtlasi teatasid lehed kõikide asjaosaliste vangistamisest, peale Sirk'i, keda pole tabatud Tallinnas, ja minu, kes viibis Stockholmis. Samuti avaldas "Svenska Dagbladet" arvamise, et mind on mu enda teadmata segatud asjasse. Kui ma meie aukonsulit palusin reserveerida mulle koht Stockholm–Tallinna lennukil, arvas ta, ma peaksin väljasõidu teostama hiljem, sest mu äkiline ärasõit Stockholmist tekitaks ülearuseid kuulujutte. Tal oli ju õigus, sest ma pidin kolmapäeval kokku saama Rootsi välisministri Sandleriga ja ka osa võtma Nobeli komitee pidulikust koosolekust kuninga eesistumisel. Tellisin siiski platsi lennukil ja katsusin õhtupoolel telefoonida Tallinna välismin-ile, siis siseminister Eenpalule, ei saanud aga vastust kummastki asutisest. Eenpalu tütar vastas mulle, isa läinud välja ja teadmata kuhu... Sain lõpuks kätte riigivanema adjutandi Grabbi, keda palusin informeerida riigivanemat, et mul on Stockholmis kokku-

* Sõnakuju on sellisena säilitatud, kuna see võiks tähendada nii ministrit kui ka ministeeriumi.

saamisi ja äkiline väljasõit välismin-i telegrammi põhjal ärataks siin liigset tähelepanu. Grabbi vastas, et meie kõnelus sünnib praegu raadio kaudu (?), ta teeb aga riigivanemale ettekande ja kõlistab mulle siis saatkonda. Ja ei kõlistanud ühtegi... Teisipäeva hommikul, veerand tundi enne lennukisõitu, sain telefoniühenduse meie välismin-i direktori Möllersoniga, kellelt küsisin, kas on tal teada mu eilne kõnelus Grabbiga. Vastas, et on küll, ent Seljamaa olevat Riias, asetäitja Müller pole veel tulnud ministeeriumi... Aga mis tema ise arvab? M. arvas, ma talitagu enda parima äranägemise järgi. Vastasin, et sarnasel korral täidan ma välismin-i kategoorilist käsku: sõita "viibimata".

Oli udune hommik. Konsul Fagraeus tahtis mind ise lennukile sõidutada, ta autol juhtus aga juba Sturegatal mootoririke ja ma istusin emaga ja Popiga ümber taksosse. Lennuk Mälari järve ääres otse uppus uttu, lennujaama juhataja aga seletas, et väljaspool saarestikku ei ole udu. Tal oli õigus ja mu peatumata ülesõit Helsingini oli ilusamaid, mis olen kaasa teinud. Oma head tuju ja mõnutunnet sellest lennust väljendasin kirjas, mille saatsin Su emale sama lennukiga. Helsingis maandumisel panin tähele, et keegi reporter mind päevapildistas. Niisiis oli teade minu väljasõidust juba siin ees!...

Tallinna ei olnud lennuühendust ja järgmine laev läks alles 12. detsembri hommikul. Läksin "Kämpi" ja kõlistasin meie saatkonda. Õhtul kirjutasin Sulle kirja ja Sa tead, et see kiri oli optimistlik, kuigi oli jäänud rippuma kõrvu Hindrey hoiatus: "Äkki pistavad su veel kinni?"...Teisel päeval tegin visiidi saatkonda ja sain telefoniühenduse Möllersoniga. Ta arvas, et kuna ma olen juba Helsingis, siis sõitku ma pealegi edasi, sest nähtavasti tahetavat minult mingisuguseid seletusi. Saadik Rebane näitas mulle värskemaid Eesti lehti, nendes oli aga trükitud ülesvõte mingisugusest lõhkirebitud tekstist, milles puudus vapside välisministriks arvatud isiku nimi. R. ütles, et ta ka rohkem midagi ei teadvat... Külastasin õhtupoolikul Läti saadikut Schumansi, endist kolleegi Pariisist, kellega ajasin pika

jutu Balti riikide vahekordadest Soomega. Tallinna sündmustest ei teadnud ta ka rohkem midagi kui seda, mis lehtedes.

Laeval kohtasin tuttavat prantslast Mr. V-d, kellega vestlesime kogu ülesõidu aja. Tallinna sadamas ootas mind välisministeeriumi ametnik Koern, kes ütles, et min. Seljamaa ootavat mind ministeeriumis. Sõitsime ministeeriumi autos kohe Toompeale. Minu küsimusele, mis on põhjustanud minu äkilise kojukutse, vastas Seljamaa, et riigipöörde kavatsejate juurest leiti trükitud proklamatsioone ja nendel figureerivat mu nimi. Juurdlus selles asjas olevat poliitpolitsei käes ja see soovivat mu seletusi.

"Kuigi teil asjaga arvatavasti midagi tegemist pole, pidin teid valitsuse otsusel välja kutsuma. Kogu see asi aga on väga halb Eesti prestiižile välismail. Seda nägin ka Riias, Balti välisministrite konverentsil."

Nii seletas Seljamaa ja, kattes nägu käega, hakkas ta närvlikult nuuksuma. Ta katsus saada telefonil ühendust poliitpolitsei abidirektori Soomaniga, küsis siis midagi teisel aparaadil dir. Möllersonilt ja ütles lõpuks, ta teatavat hiljem Soomanile, et mina asun "Bristolis" või "Kuld-Lõvis".

Ma väljusin siis S. kabinetist, et sõita võõrastemajja. Ministeeriumi eesruumis lähenes aga mulle keegi tundmatu isik, kes esitles end kriminaalpolitsei ametnikuna ja teatas, et temale on tehtud korraldus paluda mind kohe poliitpolitseisse. Ta auto ootas ministeeriumi ukse ees ja sinna tõstis ta ka mu reisikohvri. Kas oli S. teadlik selle mehe sealolekust ja kas teeskles ta vaid telefoonimist Soomanile ja dir. Möllersonile minu juuresolekul?

Politsei ooteruumis, läbikäidavas kitsas toas, lasti mind oodata umbes kaks tundi. Aknaäärele istus suitsetaja ja mundris politseinik, kes käis vahetevahel kustutamas oma paberossiotsi tuhatoosis minu ees laual. Kogu aeg toodi sisse uusi inimesi, linlasi ja maamehi, kes kadusid klaasseina taha sisemistesse ruumidesse või asetati istuma minu vastu puust diivanile. Seal istus kord nagu terve perekond: üks vanem mees, üks keskealine ja kaks poisikeseohtu noormeest, kõik maameeste rõivais,

kompsukesed käes. Tuli üks eit, kes nõudis kokkusaamist vanamehega, et sellelt kätte saada turul tehtud oste. Siis tuli aga klaasseina tagant üks haiglase ja rüüstatud näoga ametnik ja otsustas, et vanamees võib üldse ära minna, koos eidega ja kompsudega. Nooremad jäid pingile edasi istuma. Äraminekuloa sai lõpuks ka keegi ilmeka näoga ja protestiva käitumisega keskealine mees, kes nimetas end Hellatiks, nõudis süüa ja suitsu. Tema küsimusele, miks teda siis otse laevalt siia toodud, kehitas ametnik õlgu: "Lihtsalt eksitus"...

Viimaks kutsuti mind klaasseina taha, kus märgiti üles nimi ja viidi mööda pikka kõverat käiku ühte ruumi, kus istus seesama rüüstatud näoga ametnik. Ta osutus politseiassistent Pärnaks. Ta vaatles mind hetkeks uuriva sünge pilguga ja, ristates mu küsivat imestunud pilku, lõpetas ta ruttu selle tumm-mängu:

– Mulle on tehtud ülesandeks teid üle kuulata ja palun jutustada kõik, mis teate selles asjas!

– Aga millises asjas? küsisin vastu.

P. seletas siis lühidalt midagi avastatud mässukatsest ja minu nimest, mis olevat mässulistelt võetud dokumendil.

– Palun näidata mulle seda dokumenti!

P. väljus ruumist, oli tükk aega ära ja tuli tagasi tühjade kätega.

– Meil oli siin päevapiltlik ülesvõte Kadaka tee koosolekul äravõetud trükitud lendlehest, aga kahjuks ei saa ma seda teile praegu ette näidata...

Nüüd oli minu kord küsida, mis ta õieti minult soovib.

Ta soovivat seletusi või minu arvamusi selle kohta, kuidas võis sattuda mu nimi vabadussõjalaste lendlehte, kas oli mul teada mässukavatsustest, või kokkupuutumisi mässukatse korraldajatega, juhtivate vabadussõjalaste liikumise tegelastega?

Minu vastused võisid vaid olla eitavad, kui aga mainisin, et olen ükskord, 1934. aasta algul, kui vabadussõjalased tegutsesid alles legaalselt, kokku puutunud A. Sirk'iga, hakkas ametnik tegema ruttu märkmeid. Ta koostas siis kahelehekülgelise ülekuulamisprotokolli, mida läks kellelegi ette kandma, lubades

varsti tagasi tulla. Ta läks ja kadus, ja mu ootamine venis tunnist tundi, kuni kella kaheni hommikul. Uks oli lahti ja järjest vaatasid sisse uued näod. Eksis ka nagu korraks sisse direktor Sooman täies ametirüüs, teeskles imestust mind siin eest leida, tervitas ja arvas, et minu "küsimus" otsustatavat varsti.

– Kes otsustab?

– Noh, eks ikka kõrgem võim, kellele teie protokoll edasi saadeti.

Siis tuli lõpuks keegi tüse isand tsiviilis, ütles enda olevat politpolitsei komissari ja küsis, kas ma sooviksin ööbida siinsamas või võõrastemajas? Toompeal polevat täna tehtud lõppotsust, see tulevat homme...

Vastasin, et mul pole mingit tahtmist ööbida politseis ja eelistan "Bristolit" või "Kuld-Lõvi".

Komissar pooldas millegipärast rohkem "Kuld-Lõvi" ja lubas mulle seal toa, õigemini kaks ühenduses olevat tuba tellida, sest mina olevat ülekuulamise seisukorras ja ta pidavat mulle kaasa andma oma "ametniku".

– Oh, ärge kartke, see ei ärata mingit tähelepanu, annan teile kaasa ametniku, keda võite nimetada oma reisikaaslaseks, teenriks või kuidas soovite. Lepib igasuguse osaga ja tuleb ka toime iga osaga...

Kestis veel üks tund, enne kui tuli iga osaga leppiv mees, musta riietatud, diskreetse välimusega, kelles aga iga kogenud hotelliteenija silm pidi otsekohe ära tundma salaagendi. Kandsime koos alla mu pakid ja politseiauto sõidutas meid "Kuld-Lõvisse".

Vana tuntud uksehoidja naeratas teadlikult, kui astusin sisse oma kaaslasega. Restoranis oli veel võõraid ja mulle näis, et ühe väga valjult rääkija hääl oli Hindrey oma. Ta võis küll ka olla saabunud täna pealelõunal "Vasaga"?

Ma ei olnud juba 24 tundi midagi söönud. Tellisin üles sööki ja jooki – kahele. Apartement oli ka kõigiti viisakas, magamistoa, vanni ja salongiga, apartement "B", mis olevat ümber tehtud endisest "keisritoast", kus elanud omal ajal keiser Aleksander I.

Otsustasime, et mu kaaslane kriminaalametnik Ilves magab salongis sohval, ja andsin talle magamistoast voodiriided. Ta võis selle ettepaneku vastu võtta kõhklemata, sest komissar oli talle öelnud, et ta ei maga mitte minuga ühes ruumis, ent nõnda, et minu ühendus välisilmaga oleks tõkestatud. Ja tõkestatud see oligi, sest korterist pääses välja vaid vööruse kaudu ja selle üle võis ta valvata oma asemelt salongis. Ka telefoniaparaat asus salongi laual. Meie sõime ja jõime ja alustasime juttu. Näis olevat arukas mees, vist endine vallakooliõpetaja, kes teeninud Vabadussõjas luure alal ja läinud siis politsei teenistusse, kuna siin olevat alati huvitavaid elamusi. Seni olevat teda kasutatud peamiselt kommunistide tegevuse jälgimiseks. Kommunistid olevat hästi korraldatud, distsiplineeritud ja vaikivad... Ta oli huvitatud sellest, keda pean ma Eestile välispoliitiliselt kardetavamaks, kas natside või kommunistide imperialismi?

Kuna meie alles kella viie paiku magama heitsime, ärkasin ma keskpäeval. Vaatasin läbi lahtise akna tänavale. Seal seisis keegi isik kõvas kübaras ja vaatas üles. Tuttav tundus mulle see nägu, kas ma ei näinud teda mitte eile õhtul Pagari tänaval?...

Mu kaaslane ja valvur ulatas mulle nimekaardi: K. A. Hindrey. Olevat käinud mind küsimas, tema aga vastanud, et ma alles puhkan. Kõlistasin ja küsisin ajalehti. Mu kaaslane oli nii abivalmis, et ta lehed vastu võttis teenijalt ja mulle siis teatas, ta ei saavat mulle kohe edasi anda, ehk olgu siis, kui luban tal ära rebida ühe lehe. Soovitasin tal jätta terve leht endale. Oli selge, et lehes pidi olema midagi minust... Demonstreerisin talle võimlemisharjutusi, mida ta aga oma reuma pärast ei saanud järele teha, ja siis tellisin ma jälle lõuna kahele. Aeg venis edasi ja juba lähenes kellaosuti viiele. Vahepeal tilises lauatelefon ja vastas ikka mu kaaslane. Ta vastused küsijale olid aga väga lakoonilised: ei – ja. Nüüd tilises jällegi ja "tema" teatas, meie pidavat asjad kokku pakkima, sest poliitpolitseis ootavat mind – siseminister. Veerand tunni pärast olimegi all, meid ootas politseiauto. Arveõiendamise oli mu kaaslane võtnud lahkelt enda peale.

Pagari tänaval istusin jälle tubli tunnikese puudiivanil, vaatasin väljast ikka veel juurde toodavaid mehi ja nägin vahel sekka mõnda ka väljuvat. Minu küsimusele, kus on siis siseminister, kellega pidin siin kohtuma, ei teadnud mulle keegi vastata. Selle asemel juhatati mind jällegi sünge vaatega assistendi juurde, kes ütles, siseminister olnud küll siin poole tunni eest, ent minuga kohtumise teade olnud eksitus minu saatja poolt. Ja tema pidavat mulle kahjuks teatama, et kõrgemalt poolt on otsustatud jätta mind esiotsa vahi alla ja paigutada Keskvanglasse. Eile olnud ma tunnistaja, täna kahtlusalune. Mis põhjusel, tema ka ei teadvat...

Algas minu enda ja mu asjade läbiotsimine ja sorteerimine. Välisraha ja vanglas ülearused asjad võisin aadressida Sinu vanaemale, oma dokumendid, nende seas mu diplomaatiline pass ja tagasisõidupilet lennukil – välisministrile. Kaasa võtta võisin vaid kõige vajalikumad riided, pesu ja väikese tagavara toidukraami, mis osteti politseipoest. Minule anti nüüd üle ka väike kirjake Su ema poolt, mis oli tulnud Hindrey kaudu ja mille oli vastu võtnud "Kuld-Lõvis" agent I. Selles kirjutas ema, ma sõitku varsti tagasi ja toogu kaasa Stude šokolaadi Popi õpetajale, rootsi preilile Stockholmis! Nii ei olnud siis 12. detsembri hommikul Stockholmi saatkonnas veel midagi teada minu kohta tehtud otsusest?

Assistent ulatas mulle ka "Kuld-Lõvi" ööbimise- ja söögiarve – 22 krooni. Selle õiendanud agent sellepärast, et tõkestada kokkupuutumist võõrastemaja teenijatega. Kõik tipp-topp! See oli vist kalleim hotelliarve, mis olen maksnud Eestis ööpäeva eest. Aga see oli ka "Kuld-Lõvi" apartement "B"!

Kell oli umbes üheksa õhtul, kui assistent P. teatas mulle, minu kamber Keskvanglas olevat "valmis". Nüüd nägin ka komissar Edesalu, kes tuli küsima, kas on mul veel erilisi soove ja kas olen rahul käitumisega poliitpolitseis? "Erilisi soove" mul ei olnud, küll aga avaldasin imestust, et mind saadetakse kellegi anonüümisiku otsusel vanglasse, ilma et mulle oleks teatatud, milles mind õieti kahtlustatakse. Komissar tõendas, et see ei

olenevat sugugi temast. Nüüd tean ma juba, et minu vahistamismäärusele kirjutas alla toosama komissar.

Vastuvõtmise protseduur Keskvanglas oli mulle tuttav veneaegsetest Tallinna ja Peterburi vanglatest. Esimene vastuvõtja oli vangla abidirektor Birkhahn. Ta märkis oma raamatusse minu nime, kutse, sündimisaasta, perekonnaseisu ja lähema korrespondendi aadressi. Eesti raha, mis politseist kaasa tõin, võeti minu arvele vangla kassasse. Põhjalikumalt toimetas mu ülevaatust vanem vangivalvur Mihkelson, kelle uudishimu ulatus mu särgikrae ja toakingade taldade vahele. Sulg, kirjutusblokk, rootsikeelne ajakiri, habemeajamise aparaat ja pintsel jäid tema kätte hoiule. Väikse kõhklemise järel usaldas ta mulle kaasa anda suupesuvee ja hambapasta.

Kes on kord haistnud vangimaja spetsiifilist lehka, mis koosneb müüride niiskusest, vanast tolmust, väljakäigukohtade desinfektsioonist, ummistunud torustiku lõhnast ja seintel tapetud lutikaist, see ei unusta seda ka kolmekümne kahe aasta järel. Kõik see tundus nii tuttav ka Vana Patarei pikkades käikudes ja üksikkambris nr. 24, mille rautatud ukse kaks suurt riivi tõmmati eest "vanema" käeviipel. Umbes neli sammu pikk ja kolm lai, ühe seina ääres allalastav voodiraam, naril kott õlesasiga, millel oli säilinud mu eelüürilise keha vajutis, nurgas väike kapplaud, teises nurgas veekraan ja WC. Trellidega aknast oli jäetud valgeks võõpamata vaid ülemine, pooleldi lahtitõmmatav osa. Ma võivat seda lahti hoida niipalju kui soovin, seletas "vanem", märgates mu ninakärsutust. Keeva vett pole kahjuks enam võimalik saada, seda jagatavat kella viie ajal ja praegu puhkab kogu vangla. Puhkama heita soovitas ta ka minul, peale seda, kui oli seletanud mulle vangla kodukorra: vilesignaali peale kell 5.30 üles, vile peale kell 9.30 magama, hommikune ja õhtune loendus, leiva, "kohvi", supi ja keeva vee jagamine kindlatel tundidel. Jalutusel ja vangla kantseleisse minekul mitte kedagi tunda ega teretada – peale valvurite. Kõik korraldused ja käsud täita täpselt ja vastuvaidlemata korras. "Ühesõnaga, sõjaväeline kord," lõpetas ta oma ettekande ja soovis head ööd.

Sõjaväeline kord... Ja kaitseseisukord, mis oli kuulutatud üle maa määramata aja peale, lubas kutsuda mind, vabariigi saadikut, kiirtelegrammiga välismaalt koju ja panna ilma pikema seletuseta luku ja riivi taha? Kes kahtlustab mind ja milles? Sellejärele, mis mulle oli öeldud politseis, oli minu küsimust kaalutud kahel valitsuse koosolekul ja mind siia saadetud, ilma et sisekaitse ülem, kes tunneb mind üle kahekümne aasta, oleks heaks arvanud mind vastu võtta ja üle kuulata? Ja ometi oli Seljamaa, valitsuse liige, mulle öelnud eile, et kuna mul pole arvatavasti mingit ühendust käesolevas asjas, siis mind vististi ka pikemalt ei tülitata peale ülekuulamise... Oli ta teadlik selles, mis kõneles, või kasutas teda ennast keegi minu siiakutsumiseks ja vangistamiseks? Senise käitumise järgi võisin arvestada pikemaajalist vangistust ja tuli siis oma närve nii seada, et ükski asi mind enam ei üllataks. Teinud selle otsuse, heitsin õlekotile ja uinusin peagi magama, hoolimata laelambist, mis kiirgas otse näkku, samuti ukse taga sosistavatest valvuritest, kes kuuldi kommenteerivat omavahel minu juhtumit.

Vangimaja vilel on väga sugestiivne mõju: jalamaid oled narilt maas. Ja kuna on teada, et esimese loenduseni jääb nüüd vaevu pool tundi, mille kestel tuleb kohendada oma ase ja riietuda, siis algab kõigis kongides kohe elav tegevus. Öö kestel on tunginud kambrisse läbi ukseprao roiskunud õhku ja tolmava sasiga täidetud magamiskotti ei julge palju liigutada ka avatud akna ees, kust voolab sisse pimeda talvehommiku külm. Sooja saan varsti võimlemisest ja kambri küürimisest, mida teen võimalikult põhjalikult, niihästi puhtuse kui liikumise huvides. Arusaamatul viisil kinkisid lutikad mulle selle esimese öö, ja ometi tähendasid lehkavad plekid nari ümber seintel, et mu eelkäija oli pidanud tegutsema nende vastu väga energiliselt!

Läbi ukseklapi jagatakse vanglas küpsetatud tänkjat musta leiba, kohvi (ei tea millest keedetud pruunikas vedelik, aga soe!), peensuhkrut (kaks noaotsatäit on päevane portsjon), varsti soolasilku, siis suppi, õhtupoole veel kolm keedetud kartulit mehe peale ja keeva vett, millest võib keeta teed – kellel on oma tee. Ma saan nüüd aru assistendi soovitusest, viia vanglasse

kaasa võimalikult palju peenleiba, võid, suhkrut, konserveeritud liha. Sissetulemisel lubatakse kaasa tuua veidi suurem hulk, eelvangistuses olija võib saada kodunt või tellida vangla poest kuni kolm kilogrammi toiduaineid nädalas. Ma ei ole suur sööja, aga kolm kilo on õige napp lisandus vanglamenüüle, millest on soojendav ja toitev väärtus vaid supil ja leival – kui kõht suudab neid seedida. Halb on see toit. Supp on keedetud mingisuguste lihajätistega ja neidki satub harva su alumiiniumkausikese põhja. Vähemalt kaks korda nädalas on hapukapsasupp, pühapäeval piimasupp tangudega, see on minu jaoks kolm korda nädalas kõhutühjendamise vahendeid! Pealelõuna kartuleid proovisin üks kord. Need olid punased "viinakartulid", pealegi päevitusest vihad. Neistsamadest keedetakse ainus söödav kartulisupp. Ma mõtlen, kuidas peavad vastu need, kes ei saa kodunt ega poest seda kolmekilolist lisandust? Ja sundaega istujad vahialused ei saagi seda ka siis, kui neil oleks selleks võimalusi. Aga juba toitu jagavate sunnitööliste kitsad kollased näod näitavad selgelt selle toitlusrežiimi tagajärgi. Ja demonstreerivad sõnadeta vangla ülemuse seletusi, et vahialuste toidunorm on välja arvatud küllaldaselt – kalorites. Kas on neid kaloreid arvatud vangi toiduraha, 17 sendi, või ainult päevase annuse kaalu, grammide järgi? Igatahes ei tõesta supi kaal veel selle toitvust...

Täna saab üks nädal minu vangistamisest. See oli reedel ja kolmeteistkümnendal. Kah saatuslik ühtesattuvus! Vangla direktor Jõks käis küsimas, kas olen juba harjunud vangla režiimiga. Mis seal harjuda, režiim harjutab ise igaühte "vastuvaidlemata korras". Minu suhtes on see sellepoolest paranenud, et sain teise kambri, nr. 22, mis on kuivem, soojem ja võõpamata aknaga. Eelmise kambri aken oli läbipaistmatuks võõbatud vist sellepärast, et selle läbi võinuks näha väiksel õuel jalutavaid kaasvange. Minu aknast näeb vaid tükikese taevast, kõrget planku ja püssiga tunnimeest, kes jalutab plangu äärt mööda kõrgel kivist rõdul. All peab olema teine püssimees, sest valvur mu akna kohal vahetab kellegagi lühikesi kahekõnesid ja vilesignaale.

Eile oli neljapäev, kodunt toidu toomise, "padajanni" päev, ja "krop", Sinu vanaema, oli toonud oma esimese saadetise. Kas tuli ta tõesti ise selle külmaga, või saatis Sinu tädipoja? Aga mul oli sellest saadetisest väike pidupäev, ülendatud veel sellest, et sain vangla raamatukogust mõned raamatud: saksakeelse piibli, Fouillé mõtteteaduse ajaloo venekeelses tõlkes, paar prantsus- ja rootsikeelset raamatut. Aga suurim saavutus on väike töölaud, mis leiti kusagilt vangla kantselei nurgast, ja sellel laual on nummerdatud lehtedega kaustik, mis on mulle ostetud Vangiasutuste Kodukorra § 199 alusel. Sellesse kirjutan edasi oma Balti mere statuuti. Ma ei pruugi siis mitte enam aega surmata paragrahvide päheõppimisega Vangiasutuste Kodukorrast, musta kalinguri köidetud raamatust, mis lebab iga kambri aknaäärel, ühes kartongile trükitud määrustega, kuipalju võib saada lisakaristust põgenemiskatse eest... Nüüd kauplen veel heledama laelambi pärast, sest viieteistkümne küünla valgusest ei küüni nende vanade, kolletanud ja peene trükiga lehekülgede lugemiseks.

5. aprillil

Sa küsid kirjas, mis ma näen ja kuulen läbi oma akna?

Kõigepealt näen kolme sülla kõrgust puuplanku, mille äärt ilustavad kolm rida okastraati. Piki planguäärt, kivimüüri mööda, kõnnib tunnimees püssiga. Ta peatub sageli mu akna kohal ja ma tunnen ta uudishimulikku pilku eriti õhtul, kui väljas on pime ja laelambi valgus langeb otse minule ja mu lauale, mis on keset kambrit. Vist imestab ta, kui näeb laual korraga mitu kaustikut ja eriti veel, kui ma õhtul lahti keeran Sinu prantsuse lehed. Aga mis ta ikka võib imestada? Teab ju, et siinsamas mu seljataga on ukse sees väljastpoolt kaetud vaateauk "juudas", et selle läbi võib valvur jälgida igat mu toimingut, igat žesti ja pilku. Suudad Sa kujutleda, et elaksid suures laternas, mis valgustatud ülevalt? Võin Sulle ütelda, et võtab tükk aega, aga harjub viimaks ka laternas elamisega. Ka sellega, et päeval on vahel

pime, kui madalrõhu ilmaga ujub kogu aeg tahmane turbasuitsupilv aknast mööda, öösel aga magamiseks valge, et valvur ukse taga võiks alati näha igat kambri nurka. Saab sellest lõpuks nii üle, et sa ei vasta enam plangu ääres seisva tunnimehe pilgule ja ei kuulata enam "juudase" krõbinat. Ja sängis võib katta silmnägu taskurätiga. See on veel selleks hea, et siis võib jätta akna ülemise luugi ööseks praokile ja tuul ei puhu sulle kõrva.

Läbi akna näen siiski veel teisi asju. Näen tükikest taevast, mis on mu laua kohalt vaadatuna rombikujuline ning jaotatud aknavõrega ruutudesse. Praegu on ta pilvis, aga olen teda juba näinud kevad-sinisena. Ja juba kolmas õhtu paistab noorkuu aknast sisse. Kuidas ma seda kuud enne pole näinud? Aga eks käi temagi tee nüüd kevadel teisiti ümber maakera, nagu ju päikese ümber on kogu Vana Patarei hakanud keerlema nõnda, et väikese valguselaigu asemel, mis eksis talvel mu kambrisse kaheks tunniks ja siit mööda seina hiilides jälle välja, on nüüd keskpäeval mu laud ujutatud päikesekiirtest. Aga nüüd on ju palju asju teisiti. Kui on selge päev, nagu oli üleeile, mil ema Popiga vanglas käis, siis võib juba hommikul pool seitse lambi laes välja keerata, sest tõusev päike värvib vastas plangu vana-kullaseks ja kohe mängib koidupuna mu akna ruudul. Ta tõuseb sealt Viimsi tagant ja paistab mulle keskpäeval aknast sisse, samal kohal kus öösel kuu.

Jalutuseks on kahekümne sammu pikkune kolmnurk, mis on jällegi piiratud planguga, ja lahtri taga tõuseb too kolmesüllane plank. Lahtrist näeb vangla tummi aknaid kolmel korrusel, aga üle kõrge plangu ka puude latvu. Ladvas istusid talvel varesed, nüüd istuvad seal tuid. Viimased istuvad ka vangla katusel ja teevad seal päikesepaistel suurt kevademängu. Aga mul ei ole aega neid palju vahtida, pean kasutama oma poolt tundi "jalutust" kõiksugu marssimise liigutusteks ja hingamise harjutusteks, et sellest võiks jätkuda kahekümne neljaks tunniks. Näen veel varblasi plangu okastraadil. Nad hakkasid seal istuma juba detsembris, aga lähemateks tuttavateks saime vast hiljuti, kui hakkasin neile pilduma leivaraasukesi läbi aknaluugi. Umbusk-

likud vargapoisid on nad küll: lendab ikka alt ülespoole, napsab raasukese ja istub vastasmüürile seda sööma, nagu oleks ta püssiga tunnimehe ees julgem kui siin! Ehk jälle istub alumisel trellil ning ootab, kuni teine julgem puistab talle puru ülevalt alla. On veel häbematumaid, kes jäävad ootama vastasmüürile, kuni üks tuleb lennult kahmatud leivatükikesega, et seda temalt ära võtta. Aga ma nägin siiski midagi: varblast, kes ulatas ise oma noka leivatükikesega teisele varblasele, ütleme, et see teine oli varblanna! Kes oleks seda uskunud värvust? Nüüd nad muutuvad mul iga päevaga taltsamaks. Selle kirja pidin kaks korda pooleli jätma, sest varblane sirtsus aknatrellil ja küsis selgesti uusi leivaraasukesi. Ema toodud kuivikute puru passib neile eriti. Aga rõõmustavad ka sepiku üle.

Mis ma kuulen?

Kui langetan ülemise aknaluugi, siis kuulen ma merd, mis on siinsamas, vasakul vangla nurga taga. Tänane lumetuisk on ammu möödas, lained ei veere enam vastu kallast nagu ennelõunal, ja meri ei laula enam, ta vaid mühiseb nagu suures "konnakarbis". Teisiti oli see talvel enne jääkatet ja siis, kui Soome saatis, nagu iga aasta, oma viimased jääpangad Tallinna lahte sulama. Aga sellest talvisest ja öisest meremürast kirjutasin juba teisal ja Sa saad ju seda ka kord lugeda. Merd näen ma hetkeks läbi trepiakna, kui lähen jalutama, siis veel paar korda nädalas pika koridori aknast, mille ees ajan habet. On nimelt niisugune kord, et seebitada võin ma oma kambris, oma "Valet'i" võin aga panna näole vaid selle koridori otsas, nägu mere poole. Siis veendub valvur iga kord uuesti, et mul ei ole tõesti kurja nõu omaenda vastu...

Nojaa, habemeajamisel näen ma ja kuulen kajakaid, talve tulekul nägin vee peal metsparte, ja nüüd – tõesti ma ei eksi – kuulsin kurgi! Kevad tuleb, nagu tuli talv ja möödus. Ehk näen ma suve mujal kui siin? Siis saab mul küll olema algul tunne, nagu oleksin lennanud Rootsi sügisest otse Eesti suvesse ja maganud nagu põhjakaru kõik ristiinimeste tähtpäevad läbi oma trellidega koopas, selles Vanas Patareis, mille seinad olevat kohati seitse meetrit paksud, mis ehitati vist Nikolai Esimese või

koguni Katariina ajal – *na strahh vragam*! Meenuvad siis ning ununevad pikapeale jälle need kümned autorid oma tuhandete lehekülgedega, kes on vaheldunud nüüd juba nelja kuu jooksul mu võredega akna kivist konsoolil, kes on mulle jutustanud talve pimeduses päikeseküllasest Itaaliast, kõrvetavast Indiast või oma õndsast "üksilduse" tundest kõrbekaravanis või ookeanilaeval. Kuues keeles on nad mind siin kõnetanud ja nii on minu kambrit nr. 22 külastanud mitmekesisem seltskond kui Sinu Pariisi salonge. Mul on jälle aega lugeda Rooma õiguse ja rahvusvahelise õiguse ajalugu, ja mõtelda, kas see kõik ei olegi varsti vaid "ajalugu"? Mõtteteaduse ajalugu, millega lohutasin end 1904. aastal Vene tänava vanglas, lõpetasin seekord Lamartine'i "Sokratese surmaga". See ongi Lamartine'i viimaseid teoseid tema kogukas "Œuvres Complètes", mis ka veel leidus Vanas Patareis, Eesti Château d'If'is. Oli vist kadunud Bourget, kes kirjutas Lamartine'ist: "Il a fait la politique, sans être avili, il était riche, sans en être diminué, – pauvre, sans en être humilié"?* Tema elupikkune teos oli lugu vaesest külapreestrist (Jocelyn) ja surmaga lepitas teda Sokrates. Rohkem küll Evangeelium, sest ka oma surijat Sokratest laseb ta kõnelda evangeeliumi stiilis.

Minu põhiraamatuid on siin ka kaks piiblit: üks saksa-, teine rootsikeelne. Moosese, Joosua, kohtunike, kuningate ja prohvetite raamatuid lugesin ma seekord õudse huviga, sest nii raske patuga, valega, inimesevihkamisega ja verega on loodud ja ülal hoitud kümme käsku, nagu tuhat korda kaotatud ja roojasse sõtkutud kalliskivid! Uut Testamenti loen ma pühapäeviti, just neid epistleid ja evangeeliume, mis on ette kirjutatud Rootsi kirikuaasta jutlusetekstideks. Katsun sel teel süveneda sellesse meeleollu, mis on sajandite kestel ette valmistatud ja vastuvõetavaks tehtud protestandi ristikogudusele. Sest kui loed Ivan

* Ta tegi poliitikat, ilma et oleks ennast määrinud, ta oli rikas, ilma et see oleks teda madaldanud, – vaene, ilma et see oleks teda alandanud.

Buninit, Pierre Loti'd, Paul Bourget'd või Lamartine'i, siis näed, et iga kultus, jah, iga keel väljendab hoopis iseviisi oma usutunnet ja hardust. Ma pean tunnistama, et mul pole õiget hardust ühegi usutunnistuse järgi. Olen vaid "constamment ému"*, ent tunnen end hästi nendega, kes usuvad kindlates vormides...

Inimene surevat ja, optimistide seletust mööda, ühes sellega sündivat uuesti iga seitsme aasta järel – ent juba teiseks olevuseks. Mulle tundub, et need kuus kuud, mis siin tuleb arvatavasti mõtiskleda, on võrdsed vähemalt kuue aastaga, kui mitte füüsiliselt, siis vaimselt. Mitte minus endas üksi, ent ka mu ümbruses, mida ma siit observatooriumist ei näe, aga tunnen väga intensiivselt, kaob ja sureb midagi, mis täitis seni minu ja mu lapsepõlve inimeste elu sedavõrd, et kõik mu lapsepõli ja noorus paistis olevat vaid ettevalmistus sellele suurele *self-sufficient*'ile**. – Millega lähen siit välja? Ei tea, ei näe praegu hästi ette. Aga oletame, et siin oli öö, mis polnud mitte määratud vaid unele, ajutisele kadumisele, vaid ka kokkuvõttele, omaenda sünteesile. Siis on ju väljas jälle päev, *denj – tšas delania, tšas nevoli****, kus viib kaasa massi rüht ja kus leiad vahel jälle oma ülesande – või illusiooni...

Päev lõppes otsa. Hakkas uuesti sadama ja meri mühisema. Sireen undab sadamas. Valvur püssiga ei vahi enam mu akna all barjääri ääres merele, ta istub plangu nurgas ja vahib lumesadu. Mu laes põleb lamp. See tähendab, et on veel kaks tundi aega midagi lugeda, siis vile – ja magama. Mõtlen veel sellele valvurile. Seljas on tal pikk lambanahkne riideta kasukas, jalas viltsaapad. Püss kogu aeg kaenla all. Ta on kogukas mees, rassiline soome-ugrilane. Kõlvanuks hästi "kolgimeheks" mõnda 12. sajandi jõuku. Keda ta nüüd valvab oma tulerelvaga? Mind... Tema vanamoeline püss võiks küll olla noid, mis ostsime 1919. aastal eesti linade eest Pariisis?

* *constamment ému* – pidevalt liigutatud (pr.)
** *self-sufficient* – teistest sõltumatu, iseseisev (ingl.)
*** umbes: aeg tegudeks, aeg sunduseks (vn.)

*

Weizenbergi tänaval,
30. mail

Täna saatsin välisminister Jul. Seljamaa nimele tähitud kirja järgmise sisuga:

Härra Minister,

Teie telegrammiga 9. detsembrist 1935 Tallinna kutsutud, sattusin mina 12. detsembril vahi alla ja vabanesin sellest alles 25. skp. Sõjaringkonnakohtu otsuse põhjal, mis tühistas lõplikult minu vastu tõstetud süüdistuse. Ühest välismaa lehest lugesin, et Vabariigi Valitsuse otsusega on mind vahepeal vallandatud Eesti saadiku kohalt Skandinaavias. Minu perekond jäi selle otsuse tõttu ilma mingi sissetulekuta ja elatas end seniajani mõnede asjade müügist. Siia juurde tulid veel minu juriidilise kaitse kulud, mille tasumisega on mul raskusi. Kuna kohtulik uurimine ja Sõjaringkonnakohtu otsus on lõpetanud kõik kahtlustused, mis olid ehk aluseks minu kahjuks tehtud Vab. Valitsuse otsusele, siis loodan ma, et minule tasutakse saamatajäänud Vabariigi saadiku palk ja mind määratakse uuesti saadiku kohale. Palun Teid, härra Minister, teha selles suhtes vastav ettepanek härra Riigivanemale."

Saatnud ära selle kirja, ei olnud ega ole mul praegu illusioone. Aga pidin seda tegema kohusetundest oma perekonna kui ka välissõprade ees, kes mitte ei mõistaks, et mina jätsin kasutamata kõik legaalsed abinõud oma õiguste jaluleseadmiseks.

KARL AUGUST HINDREYLE

1.

Keskvangimaja kamb. 22,
12. veebruaril 1936

Armas Hindrey,

ma pole Sind veel tänanud Sinu jõuluraamatu "Urmas ja Merike" eest. Teen seda siis nüüd. Raamatu lugesin läbi veel vanal aastal ja peaaegu ühe sõõmuga, sest see on Sinu esimene õige romaan, niihästi "intriigi", rohkete värvikate piltide ja siis keele poolest, mis Sinul aina areneb – kui näit. võrrelda Sinu "Reisupiltidega 1914"! Patriootiline kah, jutustab venelaste orgi otsa ajamisest, leedu ja rootsi külade hävitamisest umbes nagu Moosese ja Joosua raamatud juutide koledatest tegudest. Kui aga kujutlen Sind ennast nende lugude kirjutamisel, siis meenub mulle kuidagi üks poisu ammuloetud raamatust, kes harrastas jutte, milles tulid ette "hilmus velised käed". Või oli seegi Sinu jutt? Igatahes võib seda lugeda ka Popi, minul olid tema vanaduses vaid "Aita", "Karolus" ja siis vist plagieeritud "Vallimäe neitsi".

Aga Vladimir Monomahh polnud ikkagi Jaroslavi isa. Tema isa oli Vladimir Püha, kes ristis enda ja oma rahva ja kosis Bütsantsi printsessi Anna. Vladimir Monomahh oli too mees, kes vallutas uuesti Tartu vist viiskümmend aastat peale seda, kui eestlased a. 1061 (?), peale Jaroslavi surma, venelased sealt välja tõstsid.

Sul võib ju ehk kuidagi õigus olla nonde "siktidega", nagu on ka põhjendatav tolle Stockholmi ajakirjaniku väide, et rootslased = *Rhôs*, v. *Ruodslagen* (*Rudergemeinschaften*) laenasid mitmed sõnad, kui mitte mõisted, soomlastelt, event. eestlastelt. Mida rohkem ma aga rootsi sõnastikku uurin, seda enam üllatab mind see sõnade hulk, mis on ilmselt rootsi päritolu, ja säilinud meie keeles tänapäevani. Ja oma mõistete poolest väga iseloomustavad on need sõnad: Kristus = Kristus, *pung* = (raha)pung, *piga* = piiga, *lolla* = *Närrin* = loll, *sarga* (loe: sarja) = veristama = sarjama, *vis* = (laulu) viis, *basun* = pasun, *sedel* (rõhk esimesel silbil) = sedel, *linjal* = liinial = joonlaud; *pina* = piin, piinama, *tarva* – nõudma, *råtta* (rotta) = rott, *samma* = sama, *yr* = metsik = ürg, *rand* = (mere) rand, *morian* (loe murian) = murjan, *munk* = munk, *ruta* = ruut, *byx* = püks, *kälke* = kelk, *ättik* = äädik, *ej* = ei, *tölp* = tölp jne. jne., muidugi ka Mats ja Miina! Mina arvan, saksa keelt pole meie rahvas vast kunagi kõnelenud, rootsit aga küll. Seda tuleks hakata uuesti õpetama, vähemalt selle õpetust soodustama. Ehk saame äkki ühe korraliku sidekeele Baltikumis? Igatahes avab see kohe kogu Skandinaavia ja Soome. Saab kätte kergema vaevaga, ja kuigi omapärane skandinaavia teaduslik ja ilukirjandus pole võrreldav näit. prantsuse omaga, siis on seal igatahes tõlkekirjandus väga suur. Las lätlane ja leedulane õpivad ka tagantjärele, on erapooletu, mitte kedagi ründav ja täiesti Läänemere keel – ühine laul kah "Vårt land" (meie maa) = maamme = mu isamaa, mis küll tekkis Runebergist vist ungari "Szózat" (üleskutse?) mõjul. Kui Sa selle mõtte käima paned, siis lepitad rootslasi oma Sigtuna romaaniga, mis vist praegu kirjutad?

Kui Sul on käepärast "Suremise eod", saada see mulle ka. Tänu ette ja tervitusi

Pusta

2.

Keskvangimaja kamb. 22,
27. veebruaril 1936

Armas Hindrey,

Sul on vist raske kujutleda minu häädmeelt Sinu kirja üle 20. skp., mis saabus minule eile. See näitab ju, et väljas on veel elu, on ideesid, mis inimesi erutavad, olgugi need pärit Sinu Urmase ja Merikese ajast aastast 1000!

Mina usun, et Sinu arvustajad eksisid, kui nad tolleaegses Eestis näevad vaid "jõuku". Muidugi ei olnud Eesti siis riik kaasaja mõistes, nagu ei olnud ka vana Livland õige riik: olid linnad, nagu Riia, Tallinn ja Tartu, olid valitsejad piiskopid, Mõõgavendade Ordu ja rüütlid-vasallid, igaüks isand omaette. Aga kui selline oli ka umbes eestlaste maa korraldus, siis seda vähem saab kõnelda mingist otsustajast jõugust. Eestlased sõdisid ju alatasa, ja sõda ei saa pidada juhtideta. Ei olnud nähtavasti üldjuhti, sest siis poleks vast eestlased mitte läinud a. 1187 Sigtunat hävitama, kui sakslased vallutasid hõimlasi liivlasi Düüna ääres ja venelased ründasid kogu aeg Ugauniat. Läti Hindrek, kes mulle muide ikka meelde tuletab Seskist, endist Läti saadikut Tallinnas, kirjeldab liivi ja läti pealikuid kui isandamehi, miks pidi siis Urmas olema vaid jõugu kapral? Ka Sinu teooriat naistepidamise kohta pooldan täiesti. Lugegu arvustajad Nürnbergi lugu (oli see 17. sajandil?), kus linna magistraat andis seaduse pärast laastavat sõda ja haigusi, et ühel mehel võib olla mitu naist. Mees on loomulikult polügaam, kuna ta hävitab ja loob elu, ainult tänapäev pole sellest tulu rahva juurdekasvul...

Kui sa vähegi võid, ära rutta Sigtunaga. Sinu ületöötamisest tunnustab Sinu käekiri. Vist oli see Balzac, kes õpetas noorkirjanikke, võtku kätte sulg ja kirjutagu igapäev oma pensum, nagu

Sina ütled? Seda oled Sa teinud ja mõnigi asi on õnnestunud, minu suureks imestuseks. Aga Sigtuna romaanist ootan veel rohkem kui eelmistest, ja kui oleksin Sinu asemel, siis jalutaksin ma nüüd ja loeksin midagi – mitte ajalehti! – kuni tuleb äkki idee ja selgub korraga kogu teose kava. Seda enam, et Sina ju oma asju vist ümber ei kirjuta, nagu seda on teinud mitmed väga viljakad ja suureandelised kirjanikud (Tolstoi)? Tean ka, miks Sa seda ei saa teha...

Soomlaste esinemisest EÜS-is pärast vabadussõda lugesin esmakordselt Sinu kirjas. Kõvad mehed, aga mõtlevad ikka homme tagantjärele. Mitte üksi lätlased, aga ka soomlased olid süüdi selles, et nurjus Jaan Poska kava, millega ta tuli Pariisist – luua liitlaste poolt soovitatud sõjafrondi asemel rahufront, s.o. teha rahu Nõukogudega üheskoos. Siis oleks soomlased saanud oma Karjala ja kui nad veel rootslastega oleksid mõistnud kõnelda, olnuks nad tänapäev kindlustatud Ahvenamaa peremehed. Karjala on neile jäänud verre ja, kuigi nad nüüd kodus pinnivad rootslasi, kujutlevad nad endile Venemaad, justkui mõni Norrköpingi rootslane on harjunud mõtlema Venemaast, Gustav Adolfist peale. Vadjalased, tšeremissid... Panturaania... Vägev Hansa Liit läks lõhki sellepärast, et heeringas läks 15. sajandi keskel äkki Skåne (Lõuna-Rootsi) kallastelt ära Hollandi ja Flandria vetesse paaritama ja et Riial ja Tartul kui ka Tallinnal oli palju tulusam astuda otseühendusse Venemaaga. Kuhu need vadjalased läheksid? Ja siis veel ja ikka meeles pidada: Sinu Nogarti Jaroslavist peale on venelane tunginud Läänemerele, ja saab ka edaspidi tungima. Siit moraal: teeme nii, et venelane leiaks oma uuel tulekul eest viisakad, vastutulelikud, aga julged peremehed, mitte utopistid. Venelastel oli oma panslavism ja see laostas nende impeeriumi...

Nojaa, raiskasin sellele teemale hulga oma kirjapaberit, aga see on ka minu valus punkt. Kirjutasin naisele, et Sulle saadetaks teateid minu koera Riki üle. Võibolla ei saanud Popi vastata sellepärast, et oli vahepeal gripis, nüüd aga jälle terve. Ma ei ole teda veel näinud. Oleksin soovinud, et poiss koera oma juurde

võtaks. Naine elab poisiga minu ämma, pr. Grünbergi juures Weizenbergi 14–4.

Kui Sa veel peaksid kirjutama, siis aadressi Sõjaringkonna kohtu prokuröri kaudu, ehk otse Keskvanglasse. Hoia tervist, tervita oma abikaasat ja pererahvast.

Pusta

P. S. Ma ei mäleta tõesti "Ararauna" ja teiste raamatute saatmist.

3.

Keskvangimaja kamb. 22,
Taevaminemise pühal 1936

Armas Hindrey,

kohus peab täna püha. Võibolla lõpetab ta oma istungi eesoleval laupäeval või pühapäeval ja see paberileht võiks küll olla viimane kiri, mis saadan vanglast. Olgu see siis Sinule!

Kirja alustades mõtlen sellele, kuhu seda õieti aadressida? Minu ees on Sinu kaks kirja, üks 9. märtsist ja teine 9. aprillist. Mõlemas mainid, et pead oma Sigtuna romaani käsikirja andma 1. maiks. See töö peaks Sul nüüd olema seljataga ja pead vist kevadet Pühajärvel? Kirja saadan siiski ettevaatuse pärast Krootuse kaudu. Ole hea, ütle Pühajärve pererahvale, et kuulsin Sinult vana peremehe surmast, et ma selle vanamehe kuju näen veel praegu maja trepil, koos tema väikese pojatütrega, ja tuletan teda meelde sümpaatiaga. Keegi ennustaja lubas mulle 82 aastat, Sina kirjutasid, et dr. R. andis Sulle 75. Kolga peremees oli päris kena lohutus selleks väljavaateks. Ma tundsin krahv Albert Apponyi'd ja kuulsin teda viimati kõnelemas Pariisis, kui ta oli vist 84 aastane. Ta kõneles tund aega ja olevat pähe õppinud oma akadeemilise ettekande, aastaarvudega ja tsitaatidega. Tundsin ka akadeemik Lyon-Caën'i, kes juhatas

92-aastasena rahvusvahelise õiguse instituudi koosolekut. Ainot tutvustati mõne nädala eest Pariisis Rootsi kuningale, ja ta oli vaimustatud sellest 78-aastasest vanahärrast. Ära ka muretse ühtegi, et Sul aeg võiks igavaks minna! Kõiksugu asju saame veel näha. Itaalia unistab uuest Rooma impeeriumist, Hitler teisest "pühast Rooma riigist", jaapanlased aga oma Tanaka kava järgi lihtsalt Jaapani ilmariigist, mis on saanud Jaapani ohvitseride ja sõdurite u s u k s ja mida teostatakse järjekindlalt, nagu omal ajal Tamerlani ja kõikide suurte Aasia vallutajate kavasid. Ainuke võim, mis takistab praegu Attila uut rünnakut, on Venemaa. Prantslane René Jouglet ennustab oma raamatus "Le Soleil levant", et sõda Ida ja Lääne ilma vahel algab Harbiini ja Vladivostoki ümber. Kes mõistab aga ennustada, mis saab vahepeal Venemaast? Tema idee, kommunism, on meile vastuvõtmatu ja tundub minule isiklikult jõle, nagu igasugune tasalülitamine. Aga temal on oma idee, ja "une idée, même méprisée, mène le monde"*. Lääneski võistleb ta õige edukalt natsismiga ja fašismiga. Kui aga tuleb tõesti kokkupõrge Jaapaniga, see on, kollase tõu rassiideega, siis võib ka Venemaa avastada endas jälle tõu ja isegi usu ideed, mis ühendavad vene valged ja punased. Jaapanis kasvavat rahvaarv, mis on praegu 70 miljoni ümber, iga aasta ühe miljoni võrra, hoolimata selle juurdekasvu piiritlemise propagandast *à la* Malthus, mida tehtavat ametlikult. Nõukogude Liidus võiks olla juurdekasv kaks korda nii suur ja enamlased hakkavad nüüd hoolitsema perekonna eest, abordid keelatakse jälle ära... Kommunism hävitab praegu Hispaaniat, Prantsusmaal on aga Marcel Cachin juba senaator ja võib lõpetada ehk oma karjääri samade tõekspidamistega, nagu Montmartre'i Kommuuna-aegne linnapea Clemenceau – *père la Victoire*... Mina tundsin Cachini 1918. aastal, kui ta nuttis rõõmupisaraid Elsassi tagasivõtmise üle. Prantsuse revolutsiooni ideed levisid üle maailma, Prantsus-

* isegi põlastusväärne idee võib maailma edasi viia (pr.)

maa ise aga sai Napoleon Bonaparte'i... Nii võib ka Venemaal korduda see, mis oli "Segase aja" ja Poltaava lahingu vahemikul:

i v iskušennjah dolgoi karõ
Pereterpiv sudeb udarõ
Okrepla Rusj...

(Puškin).

Nii et vaadata saab olema veel palju asju nende 15 aasta kestel, mis arst Sinule lubanud. Eestist kõneleme siis, kui kord kokku saame. – Ma olen mõtelnud juba mitu korda toale Sinu villas Pühajärvel, aga ei tea praegu mitte midagi ette kavatseda. Mõne päeva pärast võiks mulle enam-vähem selge olla, kuidas maailm minu ümber välja näeb. Muidu aga kujutlen, et me Pühajärvel üsna hästi võiksime läbi saada: ma mõistan nüüd ka kell viis hommikul üles tõusta ja kell 10 magama heita. Praegu olen küll väsinud, ei viitsi mõtelda ega jaksa isegi lugeda. Seda on teinud kaks nädalat kohtusaali, kus tuleb istuda kella üheksast kella kaheksani.

Sain Sinu saadetud "Loomingu" ja lugesin Sinu novelli "Häving". See meenub mulle aga niivõrd tervikuna, et ei mõista praegu kujutleda, kuidas Sa sellest said esimese sissejuhatava peatüki oma 500-leheküljelisele romaanile? Juba sellepärast ootan huvitusega Sinu uut raamatut.

Ole nüüd terve ja ela nii hästi kui suudad. Iga päev, mis veedad o m a tahtmise järgi, on puhas võit siin elus.

Pusta

* Katke poeemist "Poltaava". Umbes: harjunud kestva nuhtlusega ja kannatades välja kohtumõistjate hoobid, Venemaa tugevnes.

4.

14. veebruaril 1940

[---]

Olin ühe kuu eest loengute reisil Monacos ja Nizzas, täna pidasin loengu Diplomaatide Akadeemias. Sõda alles hakkab käima, ent üha tekib uusi asutisi ning komiteesid, kes uurivad tulevase rahu eesmärke. Ja peab siis valvama, et u u t Euroopa kaarti ei hakataks koostama meieta. "Katsumistele" tuleb end niikuinii ette valmistada...

[---]

KIRJAVAHETUST KARL ASTIGA

1.

São Paulos, 31. mail 1941

Armas Pusta,

kirjutasin Sulle eile, kuid olen sunnitud täna jälle kirjutama. Asi seisab selles, et näib, nagu ei saaks Ühendriigid enam sõjast eemale jääda. Esiteks sunnib Kreeta katastroof Ühendriike aktiivsusele, kui ei taheta ilmsele kaotusele vastu minna; teiseks näitavad ka otsesed ettevalmistused, et Ühendriikide väljaastumine kõige tõenäolisuse kohaselt enam kaugel ei tohiks olla. Ühenduses sellega võivad ka meile – see täh. Balti riikidele – uued momendid saabuda.

Iseenesest ei sunni Ühendriikide sõttaastumine meid mingile orientatsiooni revideerimisele. Kuid asi seisab selles, et Ühendriikide otsesele sõjast osavõtule võivad järgneda ümbergrupeerumised seniste näiliste erapooletute peres. Kolmel kontinendil oleks *reflex* päratu terav: Kauges Idas, Venes ja L.-Ameerikas.

Leidub poliitikuid, ja sugugi mitte viimasest klassist, kes arvavad, et Ühendriikide lõplik ja tagasipööramatu sõttaastumine sunnib Venemaad aktiivseks muutuma. Selleks olevat kaks põhjust: 1) Venemaa muutub julgemaks ja ei karda enam nii paaniliselt Saksat; 2) Saksa näeb, et sõda äraarvamata pikaks venib, ning on sunnitud ise Vene kallale asuma, et seal endale toorainete saamist kindlustada. Lühidalt: Ühendriikide väljaastumine põhjustab sõja Vene ning Saksa vahel. Teiste sõnadega: Venest võib saada demokraatiate liitlane sõjas.

Ma ise ei kuulu nende hulka, kes selle kontseptsiooni tõenäolisusse liiaks usuks, aga ma ei saa ka öelda, et selline asjade areng sootuks võimatu oleks. Aga kujuta nüüd ette, kui see tõepoolest nii sünnib: milliseks kujuneb siis meie seisukord? Eesti ei ole demokraatiate silmis veel mitte surnud, veel mitte *de jure* maha maetud. Aga Eesti väed ei ole enam Eesti valitsuse käsutuses (pealegi puudub valitsus üldse!), vaid tegelikult osa punaväest. Neid sunnitakse muidugi kaasa sõdima, vast koguni raskemat lööki vastu võtma. Aga kelle eest ja mis heaks nad sõdivad? Vene ütleb muidugi, et "sotsialistliku isamaa" eest. Aga meile on see seisukord vastuvõtmatu, samuti ka meie sõduritele ning ohvitserkonnale. Arvatavasti lööb Eesti sõdur püssi ennem puruks, kui et "sotsialistliku isamaa" eest, mida ta surmani vihkab, oma verd valada.

Aga mida peame tegema meie – välisesindajad? Soome sunnitakse kahtlemata Venega sõtta, vast ka Rootsi (kuigi ta soovib kahtlemata jälle erapooletuks jääda, sest puudub isu sõdida koos Saksaga). Kusagil Preisimaal tärkab rühm Eesti ja Läti "isamaa päästjaid", kes Saksa lipu all Baltiat vabastama ruttavad. Rahvas Eestis hüüab: Meie rinne on Soome poolel – Vene vastu, ükskõik kas või koos vanakuradiga. Ma küsin veel kord: mis saab meist? Oleks ju hull, kui igaüks omapead asuks talitama.

Kirjutan Sinule sellepärast, et Sina oled ainuke esimesest välisdelegatsioonist, kes veel elus ja vabaduses. Sa oled endine välisminister ja kvalifitseeritud diplomaat Eesti riigi algusest kuni tänase päevani. Sul on rohkem kogemusi kui teistel, ja mis peaasi: Sind tuntakse ja mäletatakse veel välisdelegatsiooni tegevuse päevilt. Sinu peale langeb suur vastutus, vähemalt sel mandril. Ma palun: aruta seisukorda Kaivu ja Markusega, tõmmates ligi, keda veel vajalikuks peate. Sondeeri pinda Washingtonis. Katsuge fikseerida mõningad seisukohad ja teatage oma arvamine. Ootan juhtnööri, seda enam, et nähtavasti avaneb mullegi jälle võimalus diplomaatilist tegevust mingil määral jatkata.

Kui areng tõesti seda teed peaks minema, et Vene Saksaga sõdima asub, siis ei saa me oma seisukohta avaldamata jätta. Ma usun, et meilt isegi nõutakse selle avaldamist. Ja siis on tarvis, et front [—?—]

2.

São Paulo, 5. juunil 1941

Armas Pusta,

ma ei tea, kui suurelt ja millistel alustel on Ühendriikide valitsuse poolt võimaldatud meile kasutada Eesti riigi hoiuseid, kuid ma tahtsin Sulle teatada oma arvamise nende summade kasutamise suhtes.

1. Ei saa olla seisukohta, nagu kuuluks nende summade kasutamise õigus ainult Ameerika mandril leiduvate esinduste ja esindajate ülalpidamiseks, vaid vabanevad summad kuuluvad üldiseks otstarbeks, et arendada Eesti diplomaatilist tegevust üle maailma.

2. Vabanenud summade tarvitamist tuleb toimetada äärmise kokkuhoiuga. Inimesed ei tohi mitte nõuda, et nendele palka makstaks endiste normide alusel, vaid peavad leppima sellega, et nendele makstakse ülalpidamiseks ja asjaajamiseks nii palju kui võimalik, kas või pool palka või veelgi vähem.

3. Kokkuhoidu peab teostama nii kindlalt, et meil tekkiks teatud reserv, sest kui sõja lõppedes või lõpu eel avaneb võimalus oma kasuks miskit teha, siis on kindlalt ette näha rida sõite, mis nõuavad suurt erakorralist kulu. (Võimalik, et mõnedel tuleb sõita Ameerikast Euroopasse ja ümberpöördult, nagu Sa ise tead esimese delegatsiooni ajast. Sellepärast on reserv hädatarvilik.)

4. Summade kulutamisel tuleb rõhk panna sellele, et esijoones rahuldamist leiaks propaganda vajadus (informatsioon, trü-

kitööd, tõlketööd, bülletäänid jne.), kuna inimeste palgaga varustamine peab toimuma võimalust mööda.

5. Summa peab välja noppima maksimaalses ulatuses, sest võib tekkida säärane olukord, et hoiused jälle blokeeritakse. Aga oleks hea, kui summade valitsemine ei toimuks mitte ühe inimese poolt, vaid võimalikult kahe-kolme poolt.

6. Toetuste või palkade jagamisel peab silmas pidama seda, kas toetuse saaja tegutseb, või on sunnitud kohalikkude poliitiliste olude survel ainult vegeteerima ja ootama; teiseks peab arvestama ka toetuse saaja perekondliku seisundiga.

*

Miks ma seda kirjutan? Sellepärast, et ei ole harjunud oma arvamist vaka all hoidma. Teiseks on meie peres (diplomaatilises peres) inimesi, kes ainult eksikombel eestlase nime kannavad ja ainult enda isikule mõtlevad. Mõnel on isud juba taevani tõusnud. Nii näiteks arvab hr. Saukas, et tuhat dollarit kuus oleks talle paras palk! Mina olevat liiga vähe küsinud ja nii ka teda piinlikku seisukorda pannud, sest küll nemad New Yorgis nopivad juba endale viis tuhat kuus! Põrsas sihuke! (Aga ma palun, et see märkus ainult Sinu teada jääks, sest vastasel korral muutub meie vahekord põrguks ja see takistab töötamist sel maal.)

Mis puutub konsulaadi üleviimisse Riosse, siis ei tunne ma selle vastu vaimustust. Esiteks on see seotud vormiliste raskustega. Teiseks jääb siis eestlaskond São Paulos ilma konsulaadita. Kolmandaks poleks mulle hr. Saukasest Rios mingit kasu. Ta ennem segaks mu tööd, sest ta oma upsaka ning taktitu käitumisega peletab inimesi. Poliitilistes küsimustes on ta aga täitsa tume. Kuidas ta Buenos Aireses laeva asja ajab, seda näeme veel edaspidi. Aga see asi peaks talle jõukohane olema, sest ta on puhtakujuline ärimehe tüüp. Ka see märkus jäägu ainult meie teada.

Väga halb on lugu Buenos Airese konsulaarsekretäri hr. Gutmaniga. Saukase ja Saukase proua jutu järgi on see peaaegu

pätistumiseni langenud alkohooliku tüüp. Kui neil õigus peaks olema, kui nad vast sihilikult ei valeta, siis peaks miskit ette võtma, et seal olukorda päästa.

Noh, tervitused Sulle, Su perele ja hr. Kaivule.

Sinu K. Ast

3.

11. juunil 1941

Armas Ast,

ei ole Su sisukas kiri 31. maist ei lärmitsev ega närveldav, manab aga uuesti esile küsimuse, mida oleme siingi omavahel paari puhku arutanud. Meie välisaktsiooni keskuse mõte on sedavõrd arusaadav, et sellest on meile kõneldud isegi võõraste poolt. Ma ei mäleta, kas Sulle kord kirjutasin, et kui ma möödunud aasta septembris külastasin Lissabonis Briti suursaadikut ja temale ütlesin, et kaalun võimalust sõita Ühendriikidesse üle Inglismaa, siis märkis Sir Selby midagi paberile ja palus mind teda külastada ühe nädala või kümne päeva pärast. Selle vaheaja möödudes oli suursaadik ise ära Lissabonis, mind võttis vastu tema nõunik, minister Charles. See näitas mulle *Foreign Office*'i telegrammi ja ütles, ma võivat saada otsekohe diplomaatviisa Inglismaale, samuti lennuhõlbustusi, ent F.O. pidavat tarvilikuks mulle teatada, et ta ei saaks mulle anda teist vastust kui seda, mis on antud Läti saadikule, see on, ta ei sooviks praegu Eesti rahvusliku komitee või propagandakeskuse asutamist Londonis...

Minu märkusele, et ma ei kõnelenud ju *ambassador*'iga ei Eesti komiteest ega propagandakeskusest, vastas Sir Charles: "See on õige, aga vist arvas *Undersecretary**, et on siiski parem

* *undersecretary* – ministriabi (ingl.)

Teile sellest teatada enne väljasõitu..." Juhtus nii, et sain oktoobri algul kabiini laeval ja sõitsin otse siia, jättes kasutamata Londoni lennu võimaluse. Märgin selle vahejuhtumi veel selleks, et näidata, lätlased on juba mõtelnud oma juhtiva keskuse loomisele. Lätlaste seisukord olevat meie omast lahkuminev sellepoolest, et saadik Zarinšile antud varem Läti valitsuse poolt erivolitused – igaks juhuks. Nii seletab siinne saadik Bilmanis ja tunnistab teda kui oma *chef*'i. Minu teada oli Eesti välisministril sama kavatsus, ning saadetigi sellekohane salajane ringkiri saatkondadele, enne venelaste vallutamist. Tolles ringkirjas oli aga mainitud ühe välisesindaja nimi, kes on end ise tagasi tõmmanud, ja kellega on alles selgitamata mõned vahejuhtumid, mida Sa oled jälginud väga lähedalt. Võib-olla et ta on praegu juba teise riigi kodanik? Igatahes ei saaks ma mitte kujutleda meie välisaktsiooni – tema juhtimisel!

Alles mõne nädala eest küsis minult Los Angelese ülikooli professor Malbone Graha, eriteadlane Balti ja Ida-Euroopa küsimustes, kas oleme mõtelnud moodustada Ühendriikides või Kanadas Ajutist Valitsust või juhtivat Komiteed? Tema arvas, et see oleks teostatav, ja ütles, et ta oleks valmis selleks igati kaasa aitama. Sama küsimuse on mulle esitanud poolakad, lätlased ja leedulased.

Ühendriikide valitsuse ees pole meie esindus minu teada seda küsimust üles tõstnud, ka mitte eraviisil. Ja on ka arusaadav, miks ta seda pole teinud: hr. Kaiv oli kuni möödunud sügiseni ainus rahvusliku Eesti esindaja Ühendriikides, isegi ainus kvalifitseeritud esindaja kogu Ameerika mandril. Eestist on vahepeal välja pääsenud teatud arv isikuid, vististi mitusada, kui mitte tuhandeid. Võis arvata, et nende pagulaste seas on ka endiseid V. Valitsuse ja Parlamendi liikmeid, või seadusliku riigivõimu poolt eriti volitatud isikuid, kes saabuvad kord siia, Inglismaale või mujale julgesse kohta. Oli vaja kõigepealt kõvendada meie esindust Ameerikas, süvendada selgitustööd ameeriklaste ja eestlaste keskel. Viimastest olid paljud valmis esimese kabina järel jalga laskma, minema Nõukogude konsulaati end registreerima. Protsessid Eesti laevade pärast Vene

esindustega, uue Eesti liidu organiseerimine, "Meie Tee" toimetamine, siis tavalised konsulaartoimingud, – lasusid täielikult Kaivu ja ta abilise Jaaksoni õlgadel. Ja nüüd on meid siin vaid kolm meest, kes oma staaži ning kogemuste tõttu võivad ja peavad mõtlema pidevalt Eesti tulevikule. Siinsele *State Department*'ile on arusaadav – ning ilmselt teretulnud – et meie esindus, keda ta soovib säilitada, on kasvanud tööjõu poolest. Sellest esindusest oodatakse *State Department*'is, et ta aitab kaasa – oma maa ja teiste Balti riikide seisukohalt – välja töötada tulevast Ida-Euroopa statuuti, mida Ühendriigid võiksid võtta arvesse oma rahueesmärkide kavas. Nii mõistan igatahes mina oma ülesannet ja mu kolleegid näivad olevat samal arvamisel. Olime südamest rõõmsad, kui tuli teade Sinu saabumisest Brasiiliasse. Luba, et vastan Sulle sama kohustava hinnanguga, nagu andsid minule oma kirjas: olid üks rahvajuhte, valitud rahvaesindajaid; istusime Sinuga kõrvuti Vabariigi Valitsuse lauas; oled lehemees, kirjanik, kõneleja, tuled oma eriülesannete täitmiselt Skandinaaviast. Lootsin algul, et tuled Sinagi siia. Aga vast on õigem nii, nagu oled otsustanud, sest Brasiilia on teine suurriik Ameerika mandril, ja meil polnud kogu Kesk- ja Lõuna-Ameerikas senini ühtegi kvalifitseeritud esindajat! Postiühendus on hea, saame hõlpsasti kokku kõneleda. Vähemalt esialgu on vist parem, et Sa sinna jääd, asukohaga muidugi Rios.

Saadik A. Tormaga saame ülal hoida pidevat kontakti. On õnn, et ta on oma kohal! Ta tunneb inglasi kui mitte keegi meist; teda tuntakse seal hästi ja usaldatakse. Ja Ühendriigid ning Inglismaa lähevad koos, otsustavad ka koos meie saatuse – kui nad võidavad. Ja kui oleme vahepeal ka ise enda eest intensiivselt mõtelnud ning tegutsenud...

Noh, Ast, nii vähekesi ongi meid siin, "võitleva demokraatia" rindel, kes peavad igati kaasa töötama selle rindega, kes usuvad ja tahavad selle võitu. Ma usun, et samuti mõtlevad ja tahavad meie esindajad Põhjalas, eriti Rei, kellel on suur poliitiline staaž ja keda Sina tunned palju lähemalt kui mina. Loodan, et saame korraldada püsiva ühenduse temaga, kuigi see on juba postiolude

tõttu märksa raskem kui Washingtoni–New Yorgi–Rio–Londoni vahel.

Mis puutub meie teistesse välisesindajatesse, kelle rahvusliku meelsuse kohta pole mul mingit kahtlust, keda aga eraldavad meie rindest igasugused geograafilised ja strateegilised tõkked, siis saame üksteist ehk vahetevahel informeerida, ent vaevalt saaksime meie ühtlustada oma samme, isegi mõtelda alati ühes suunas. See oli raske juba meie esimese Välisdelegatsiooni päevil, ja ometi oli seisukord siis palju selgem, niihästi kodus kui Välisdelegatsioonis, kes "startis" ühest kohast ja ühiste instruktsioonidega peas ehk kirjataskus. "Teisel pool barjääri" polnudki meil esindajaid 1918.–1919. aastatel, ja meil puudub ajalooline kogemus, kuidas mehed seal oleks talitanud...

*

Kujutlen nii, et Saksa-Vene sõja või muu *emergency** puhul meie tõesti peame looma väljas mingisuguse aktsioonikomitee või "valitsuse", ent ikka neist isikutest, kes taotlevad iseseisva Eesti restaureerimist ja kes on füüsiliselt ning vaimselt vabad selle eesmärgi eest võitlema, isegi siis, kui kodurahvas muutuks enamikus oportunistideks ning läheksid hädasunnil koos kas või vanakuradiga, nagu Sa kirjutad! Loodame veel, et meie väge siin lisab, ent kui ei lisa ja tuleb siiski kiires korras otsustada, siis tuleb ka võtta vastutus nendel, kes on kättesaadavad...

Need on, armas Ast, minu esimesed mõtted, nii nagu nad tulid pähe Su kirja lugemisel. Teatan nendest kolleegidele, koos Sinu kirjaga, ja kõneleme sellest ehk varsti jälle.

Ole hästi tervitatud minu ja pere poolt,

K.P.

* *emergency* – hädaolukord (ingl.)

4.

Washington, 12. juunil 1941

Kallis Ast,

vastan kohe ka Su teisele kirjale, 5. juunist, niipalju kui suudan. Minu teada ei ole meie peakonsulaadi käsutusse antud mingit suurt üldsummat, vaid on antud igakuulisteks kuludeks eelarve järgi, mille Kaiv esitas ja mille üle oli siinsetes ametasutistes enne pikki arutlusi. Sellesse eelarvesse oli võetud ka Sinu töötasu. *State Department* ei pooldanud, et siit saadetaks raha välja teistele esindustele, suudeti läbi viia niipalju, et saaksid väikse toetuse Ameerika mandril asuvad Eesti esindajad – kui p e a k o n s u l a a d i a b i j õ u d. Vististi läheb aga korda hankida midagi Skandinaaviale, see on, Rei kuludeks. Pean ütlema, et ma ei tea täpselt peakonsulaadile antud krediidi seisukorda, seda võiks Sulle seletada Kaiv. Minu teada on lugu nii, et *State Department* on endale võtnud Eesti summade hooldaja, see on, ära-oleva Eesti valitsuse ülesanded ja kohustused. Ta nõuab, et Kaiv esitaks iga väljaantud summa kohta tõendused ja kviitungid ja et ta maksaks kõik konsulaati sissetulnud rahad (postimaksud, lõivud jne.) panka, peakonsulaadi arvele, kust neid ei saa välja võtta muidu kui igakuulise eri-litsentsiga. Leian, et see ongi õige korraldus, mis kaitseb niihästi Ühendriikide valitsust kui ka meie krediidi käsutajat konsulit võimalikkude etteheidete ja kahtlustamiste eest.

Nagu näed, pole pilt sugugi see, mida võisid kujutleda. Olnuks see nii, siis pooldaksin minagi Eesti riigi summade valdamiseks kahe-kolme-liikmelist hooldajat komiteed, *trustee*'d, millest peaks osa võtma ka üks USA *State Department*'i esindaja. (Loodetavasti saab nüüd ka Torma Inglismaal läbi viia, et avataks krediit tema saatkonna kuludeks. Seal on suuremaid

summasid. Nii kui siin; ja pole võimalik veenda ameeriklasi, et Londoni saatkonda tuleks ülal pidada New Yorgist!)

Ehk läheb edaspidi korda sulastele nõuda väikestki summat üld-informatsiooni kuludeks. Praegu tasume igaüks ise oma posti-telefoni ja sõidukulud, muidugi ka korteriüüri. Ainult konsulaadi büroo üüriks on ettenähtud tegelik üürihind.

Sinu 5. juuni kirjas mainitud teisi küsimusi peaksin siiski Kaivule teatama. Või eelistad seda teha otseteed? Nii ei tohiks seisukord mitte kesta.

Ole terve!
K.P.

5.

Rio de Janeiros, 10. juulil 1941

Armas Pusta,

pole Sinult ammu enam kirja saanud. Emb-kumb, kas on läinud postiolud meie maade vahel halvemaks, või pole mulle São Paulost kirju korralikult järele saadetud, kuna hr. Saukas ise viibib ikka veel Buenos Aireses. Ka hr. Kalm on otsekui tina tuhka kadunud; varem kirjutas ta usinalt.

Sündmused arenevad ikka üllatavalt, nagu näed. Siin, nii palju kui olen inimestega jutule saanud, ei oletatud kommunistide poolt säärast marulist vastupanu. Isegi DNB ei suuda oma üllatust ridade vahel varjata. Siinsed saksa lehed, neid trükitakse siin mitu tükki, näivad olevat hämmastatud ja üsna ärevil.

Minule isiklikult valmistab ainuüksi see tuska, et operatsioonid näivad enda alla olevat haaranud ka Eesti pindala. Ma lootsin nimelt, et nii nagu Esimese maailmasõja päevil Eesti peaaegu puutumata jäi, ka nüüd Vene väed Saksamaa edu puhul meilt ilma suuremate lahinguteta lahkuvad. Läti ja Leedu baasidest polnud kommunistidel vähematki kasu: nad pidid

need kohe maha jätma. Aga meie baasides näivad nad vastupanule valmistuvat. Teatud hulk tõtt peab selles olema, et Tallinn evakueeritud ja et natsid lahingu korra Pärnu ja Viljandi (mõnede kuulduste järgi ka Tartu) vallutanud. Nii oleks meil siis arvestada õige suurte laastangutega oma maal. Aga mine tea, ehk on jutud suurtest lahingutest ainult suitsukate. Selle sõja kestes on ju tohutumalt blufitud. Mida ma aga küll päris kindlasti oletan, see on, et kommunistid poliitilistele vangidele elu sisse ei jäta.

Üldiselt olen ma praegu suur optimist (vastuoksa kõigele senisele). Usun juba, et see *miracle*, mis mind kogu aeg nägemuslikult piinanud, nimelt kõigi totalitaarsete riikide purunemine, teoks ähvardab saada. Vene vastupanu on igatahes säärane, et kui Saksa "Stalini liinist" kord jagu saab, on ta ise verest tühjaks jooksnud. Ühtlasi on ka operatsioonide venimine kindlaks pandiks, et Saksamaa mitte neid soodustusi kätte ei saa, milleks ta Venet vallutama asus. Pühkigu suu puhtaks nii Ukraina viljast kui ka Kaukaasia õlidest. Vähemalt ei saa ta eelolevaks talveks mitte midagi. Nähtavasti söövad natsid ja kommunistid üksteist niisamuti ära kui anekdoodilised puurilõvid. Kuid aega nõuab see veel palju. Kuid see kummaline Stalini liin! Kas pole seegi üks bluff? Mulle tundub, et seal pole mingit tõelikku liini. Raskused, mille vastu sakslased põrkasid, peavad olema sootu teist laadi: peamiselt fronditaguse korraldamise ja juurdeveo teostamise tingimused laialdastel Vene aladel, kus puuduvad teed.

Ma olen nüüd juba kaks nädalat Rios asunud. Kerge see just ei ole. Lätlastel ja leedulastel puudub igasugune esindus. Neist, kes meid eriti võiks huvitada, leiduvad siin vaid poolakad oma saatkonnaga ja suure sõjapõgenejate laviiniga. Olen püüdnud igas suunas kontakti võtta, aga aeglaselt see läheb. Muuseas tegin visiidi ka siinsele ajalehtede kuningale Herbert Mosesele. No, kehv värk. Ütles päris kategooriliselt, et ei maksa ennast vaevatagi artiklite ja informatsiooni lansseerimise katsetega. See olevat lootuseta. Poolakad, kellel siin palju vilunud tööjõudu, kinnitavad, et neil pole korda läinud veel ühtki artiklit aja-

lehtedesse mahutada. Põhjus seisab selles, et siin puudub poliitiline ajakirjandus, nagu me seda oleme tundma õppinud ennesõjaaegsest Euroopast. Siin ilmuvad informatsioonilehed enam-vähem ametliku sisuga. Välismaadest ei lähe ühtki sõnumit, ühtki telegrammi ega ühtki artiklit muidu lehte, kui nõnda nim. "ajakirjanduse ja propaganda departemangu" otsesel kontrollil. Saksa-Vene sõjast saadik ei või ka Vene vastu enam miskit kirjutada. Imekombel lasti siiski läbi üks telegramm Berliini allikatest, milles öeldakse, et kommunistid olevat Lvovist lahkudes umbes kolm tuhat poliitilist vangi maha tapnud.

Huvitav on märkida, et poolakatega juttu ajades tuli välja, et nemad kaaluvad juba päris tõsiselt tulevase Euroopa föderatsiooni kavasid. Nende kontseptsiooni kohaselt oleks sobiv, kui Eesti ja Läti liituks konföderatiivselt Soomega ning koordineeriks oma riigikaitse ja majanduse Skandinaaviaga. Poola, Leedu, Ukraina ja Valgevene moodustaks teise Ida-Euroopa föderatsiooni. Kaukaasia riikidest ja Donimaast saaks kolmas koondis, mis suleks suurvene ekspansiooni Väike-Aasiasse jne. Peterburi linnast tahaks nad aga vabasadama teha, mille kaudu Suurvene hingab, kuid Kroonlinn ja Neeva jõgi kuuluks demilitariseerimisele. Tulevane strateegiline piir läheks kusagilt Murmanski ja Arhangelski vahelt Laadoga idakaldasse ja Ida-Ingeri maalt Peipsile, jatkudes Velikaja tagant paralleelselt Berezinale lõunasse. Ma ei saanud aru, kas on see kava tekkinud mõtetevahetuse tagajärjena siinse Poola saatkonna ja intelligentsi ringkondades või on nad vastavaid sugestioone saanud oma valitsuselt. Igatahes mind on pinnitud selle kavaga juba kolm korda ja minu suhtumine sellesse on olnud muidugi "heatahtlik". Poola ja Vene läbirääkimisi (Londonis) loevad nad kahjulikuks ja otstarbetuks, kuid oletavad, et vist on seda vaja Inglismaale mingitel taktikalistel motiividel.

Ei tea, mis on nüüd saanud teie ühendusepidamisest Stockholmiga. Kardan, et ka teil on raskusi tekkinud. Mina enda poolt pean küll konstateerima, et pole saanud Stockholmist enam ühtki rida, ja kardan, et ei tulegi, sest post sealt käis Saksamaa kaudu. Vene operatsioonide kestes peab Saksamaa kaht-

lemata vajalikuks pidurdada ka transiit-posti. Tuleb elada lähemate kuude kestel vist kui kotis, ilma et ühtki usaldusväärset teadet saaks Eestist ja Põhjalast üldse. Kui teie peaksite mõne kirja saama, siis refereerige tingimata ka minule selle sisu.

Ma ei kahjatse, et sattusin siia. Sean vähemalt Eesti koloonia siin häälde. Teiseks on nüüd ometi ükski inimene, kelle poole võib pöörduda tarbekorral USA ja Inglise saatkond kui ka kohalik välisministeerium. Vastu on mind võetud igal pool väga sõbralikult. Mingit konkreetset küsimust pole küll veel tärgata saanud, aga kes võib vastutada tuleviku eest. – Kuna ma siin olen ikkagi võhivõõras isik, siis oleks väga hea, kui minu kohta saaks anda informatsiooni siinsetele Inglise ja USA saatkondadele. Siis oleks usaldus suurem. Ehk oleks Sinul võimalik selles suhtes Washingtonis miskit teha. Ka lihtsast soovituskirjast mõne tuntud isiku poolt piisaks. Kordan: vastavate saatkondade pressiosakonnad on mind hästi vastu võtnud, kuid ega mina tea, mis nad südames mõtlevad. Hea soovitus aitaks palju kaasa.

No jah, ole siis terve ja kirjuta. Aadress: Caixa postal 1924. Kodune aadress on: Avenida Atlantica, 688. Aga sinna ei maksa adresseerida, sest see on pansionaat ja sealt kolin ma esimesel sobival juhul minema. Meie veranda siin (teisel korrusel, suurte mangopuude vilus) avaneb otse Atlandi ookeanile. Liivarand venib umbes 5 kilomeetri pikkuselt, täis suplejaid. Ilm on soe ja pehme, kuid mitte palav. Seda aristokraatlikku linnaosa kutsutakse Copacabanaks. Üldiselt vastab Rio sellele kiitusele, mis tema kohta kõigis raamatutes jagatakse.

Tervised sulle ja Su perekonnale.

K. Ast

12. juulil 1941

Enne kui oma kirja postivalmiks sain, saabus S. Paulo kaudu Sinu kiri 26. juunist. Samad materjalid ja sama postiga, kuid otsest teed mööda, tulid ka hr. Kaivult. Orienteerumiseks ja tegevuse juhtnööriks sellest jatkub. Kui Tormalt teateid tuleb, siis palun ka mulle teatada. Kui Kalmi näed, siis tervita ja ütle, et mina naisega talt kirja ootan. Aadress endine: Caixa postal 1924.

K. A.

PÄRALEJÕUDMATA KIRI ANTS PIIBULE

24. oktoobril 1941

Armas Piip,

viimastel päevadel Stockholmist ja Helsingist siia saabunud kirjadest lugesin ülirõõmustava teate, et pääsesite koos Leo Sepaga deporteerimisest Venesse ja viibite praegu Eestis. Nii võin siis loota, et see kiri varsti Teie kätte sattub.

Oleks palju Teile jutustada sellest peale, kui sain Bordeaux's Teie kirja 6. juunist 1940, milles teatasite Vabariigi Valitsuse kavatsusest nimetada mind saadikuks Washingtoni. Märgin vaid tähtsamad momendid.

Telegrammile, mis saatsin Bordeaux'st, sain juba vastuse Barbarus-Varese-Andreseni "välisminilt", et olen vallandatud 1. juulist. Ühendriikide suursaatkonnas Vichy's sain diplomaatviisad enda ja naise diplomaatilistele Eesti passidele, mille juures võeti teatavaks, et sõidan Ameerikasse "on special mission of information"*. Pikema peatuse järel Lissabonis saabusime New Yorki möödunud aasta 15. oktoobril. Sinna oli juba saabunud minu poeg Kaarel, kuna tütar asus New Yorgis 1939. aasta sügisest peale.

Asusin elama Washingtoni. *State Department*'is, kus esitlesin ennast Euroopa osakonna abidirektor Loy W. Hendersonile, *Assistant Secretary of State* Adolph Berle'ile, ning lõpuks *Under-*

* eriülesandel, informatsiooni hankima (ingl.)

secretary of State ...ells'ile, registreeriti mind "on special mission", ning käesoleva aasta mai kuust kui *Political Adviser of the Estonian Consulate General**. Joh. Kaiv, kes täidab peakonsuli ülesandeid ja kellele andsite omal ajal saatkonna sekretäri nime, on siinsetes nimekirjades *Acting Consul General in charge of Legation***. *Economical Adviser*'i*** nime kannab saadik Markus. Tähendan, et Läti saatkonna juurde on arvatud *Econ. Adviser*'ina endine minister Ludvigs Ekis.

Oleme korralikus kirjavahetuses saadik Tormaga, kellega saame kooskõlastada oma samme USA ning Briti valitsuste ees. Tormal näib olevat väga sõbralik koostöö teiste Balti saadikutega ja nad on andnud Londonis isegi ühiseid noote. Püüame tegutseda siin samas suunas, kuigi see on vahest raskendatud siinsete Balti kolleegide iseloomude tõttu. Viimase noodi *State Department*'ile andsime 4. septembril, Baltimaade vallutamise puhul Saksa vägede poolt. Lisan ärakirja *St. Dep.* vastusest, milles väärib tähelepanu väide *Atlantic Declaration*'i kui USA välispoliitika põhialuste kohta. Äsja saabunud Torma kirjast loen, et F. O.**** on ilmselt tagasihoidlikum. Arusaadavalt on Briti otsesemalt kui USA huvitatud sellest, et mitte irriteerida Venet, ent on ka selge, et Balti riikide suhtes peab London väga silmas Ühendriikide suhtumist neisse riikidesse. Seda on muu seas korduvalt tõendanud Londoni "Review of World Affairs". Torma omalt poolt kasutab oma väga häid suhteid F. O.-ga, parlamendi ning pressi tegelastega, et meie ja teiste Balti riikide restaureerimise küsimus püsiks Briti *war and peace aims***** nimistus.

K. Ast asub Rio de Janeiros ja meil on temaga kontakt.

* Eesti Peakonsulaadi poliitiline nõuandja (ingl.)
** tegelik peakonsul diplomaatilise esindaja ülesannetes (ingl.)
*** nõuandja majandusküsimustes (ingl.)
**** F. O. – *Foreign Office* (Inglise välisministeerium)
***** sõja ja rahu eesmärgid (ingl.)

Mul ei ole praegu selget ülevaadet selle kohta, kas ja millistes Briti asutistes arutatakse Balti küsimusi. New Yorgis oli 15. septembril *Council of Foreign Relations** kinnine koosolek, kus esinesin, koos Leedu presidendi Smetonaga ja Läti saadiku Bilmanisega, ettekandega Balti rahvaste seisukorrast ning tulevikuväljavaadetest. Teisi selliseid poolametlikke koosolekuid on ette näha lähemal ajal. Eriti saab ameeriklasi huvitada Balti mere statuudi ning seoses sellega kõikide Balti mere rahvaste koostöö küsimustega. Eeskätt on meil võimalik sel alal koopereeruda poolakate, lähemas tulevikus aga vististi soomlaste ja teistega. Ei ole unustatud ka tuleviku vahekorra küsimused Venega, ent sellest loodan jutustada järgmisel juhusel. Nagu näete, lähtume umbes samadest seisukohtadest, mis olid meil Teiega 1918. aastal ja hiljem, Välisdelegatsiooni päevil. Südamest kahju, et meie vahel on nüüd niipalju vett ja muid tõkkeid!

Väliseestlaste ja meie väheste diplomaatiliste isikute üheks sideorganiks on Teile tuntud "Meie Tee", mida toimetame ühisel jõul New Yorgi konsulaadist. Selles oleme kasutanud võimalikult kõiki neid teateid, mis saabuvad kodumaa seisukorra kohta kolleegidelt ehk eraisikutelt. Kahjuks on need teated sageli üksteisele vastukäivad. Nii ei tea veel praegugi täpselt, milline on õieti sakste poolt nimetatud Eesti *Landesrat*'i** või "Ajutise Valitsuse" koosseis: ühe nimekirja järgi on näiteks tervishoiu ja sotsiaalhoolekande *Beirat**** dr. H. Leesment, teise järgi advokaat Leesment. Kas on põllumajanduse ala juhataja Taebla mees A. Saar, või keegi dr. H. Saar?

Meile, väljasolijatele, on arusaadav, et punasest terrorist, otsesest surmaohust pääsenud rahvas hingab vabamalt uue maa isanda režiimi all, samuti, et eesti inimesed püüavad neile määratud ametites teha kõik mis võimalik, et kergendada ellujäänute seisukorda. Usume aga heameelega neid kodust siia kostnud

* välissuhete nõukogu (ingl.)
** *Landesrat* – maanõukogu (sks.)
*** *Beirat* – nõuandja, abinõunik (sks.)

hääli, mis kinnitavad, et meie raskelt kannatanud rahva vabaduse ja iseseisvuse tahe on jäänud endiseks.

Väga häirib Berliini allikast tulnud ning Lahti saatejaama kaudu 21. septembril edasiantud teade, et Eestis moodustatavat sõjaväge, mille ülesandeks võitlus kommunismi vastu ka väljaspool Eesti piire! Kuna Venesse viidud Eesti väeosad ning Eestis venelaste poolt mobiliseeritud mehed on sunnitud võitlema teisel pool barjääri, siis on see teade sedavõrd masendav, et ei tihka seda avaldada ega kommenteerida, enne kui saame mingisuguse otsesema kinnituse...

Venelaste poolt tapetud, vangistatud või deporteeritud eesti inimeste kohta oleme saanud vaid umbkaudseid arvusid, mis on kohutavad. Deporteeritute nimed, mis oleme välja noppinud siia saabunud kirjadest, teatasin ühe sõbrarahva valitsusele, kellel on ehk võimalik oma asutuste kaudu meie kodanikke Nõukogude maal üles otsida ja neile kuidagiviisi abiks olla. Kui saame mingisuguse ülevaate nende arvust, asukohast ja seisukorrast, siis osutub ehk võimalikuks teha midagi rohkem kas selle valitsuse organite või siit maa valitsuse ja asutiste kaudu. Head tahtmist on, peame aga sisendama mingisuguse konkreetse ja käesolevas sõja-poliitilises seisukorras realiseeritava kava. Ka selles küsimuses on võimalik esineda ühiselt kolme Balti rahva siinsete esinduste, ja vast veel rohkem, Balti päritolu Ameerika kodanike koonduste kaudu. Üks selline koondus: *United Baltic Conference of America* – on praegu asutamisel.

Pöördusime Rahvusvahelise Punase Risti poole Genfis (siinse esinduse kaudu), kui ka *American Red Cross*'i, Hooveri Asutusse jm. Genfist vastati, et nad katsuvad astuda ühendusse Eesti Punase Ristiga, et saada ülevaadet meie hädalisemate vajaduste kohta arstirohtude, toitluse ning riietuse alal. Hiljem kuulsime, et Šveitsist on sõitnud paarkümmend arsti Eestisse, ei ole aga veel teadet, kas Saksa võimud lasevad tegutseda meie Punast Risti kui rahvusvahelise abi jagamise vahetalitajat. *American Red Cross*'il oleks raskem meil tegutseda, Briti blokaadi ning selle tõttu, et ARC-il on halbu kogemusi teistes okupeeritud maades, kus ta pole saanud teostada abi jagamise kontrolli Saksa

võimude vastuseisu tõttu. Kuna näib, et meie maa ei kannata niivõrd toidu ja riietuse poolest kui esiotsa võis arvata, siis oleks vast õigem koondada rahvusvaheliste asutuste tähelepanu meie rahva tervishoiule ning võitlusele taudide vastu, mis võivad ähvardada meie maad ning selle kaudu kogu Euroopat Venemaa poolt. Oleks väga väärtuslik saada üksikasjalisemat ülevaadet sellel alal meie "omavalitsuse" võimude ehk väljasolevate asjatundjate poolt.

*

On tõenäoline, et USA, kui ta peaks lõpuks otseselt sõtta astuma, säilib sõja lõpul otsustava tegurina rahutingimuste väljatöötamises ja eriti laostatud Euroopa majanduse ülesehitamises. On ka kujuteldav mingisuguse pikema vaherahu või *interregnum*'i periood, kus asutakse parandama löödud haavu, ehitama haiglaid, ulualuseid, korraldama toitlust, arstiabi, inimeste repatrieerimist, ühiskondlikke töid. On optimiste, kes arvavad, et selline häda-ühisabi, kui seda mõistetakse korraldada, loobki õige varsti leplikkuse ja koostöö vaimu, milles võib juba arutada lõpliku rahu tingimusi. Ülesehitamise töödest on teadagi väga huvitatud Ühendriikide kapital ja tööstus. Siia on kogunenud maailma kuld, ja Ameerika maapõuevarad on suured. Hiigeltööstused, mis on praegu sõjajalale seatud, tuleb rahu seisukorras kiirelt ümber korraldada. Juba nüüd koostatakse ülevaateid iga maa kohta: mida see vajab, millega võiks tasuda ja milline oleks ta osa üldises ülesehituse plaanis. Balti riikide kaustikud tuleb siis korda seada.

*

Oleme sellepoolest teiste, *fighting nations** kõrval erinevas seisukorras, et meil pole väljas rahvuslikku valitsust, nagu on

* *fighting nations* – võitlevad (sõjasolevad) rahvad (ingl.)

Poolal, Tšehhoslovakkial, Belgial, Hollandil ja Norral; ka mitte "rahvuskomiteed", nagu oli neid siin ja Pariisis 1917.–1918. aastal. Oma komitee asutamist kavatses Läti esindus möödunud aastal Londonis, ent see kavatsus ei leidnud Inglise valitsuse poolehoidu. Nüüd on lätlased korraldanud asja koduselt ja tunnustavad kuuldavasti saadik Zarinšit Londonis kui ajutist välispoliitika juhti. Leedulaste "välisjuht" on vist Lazoraitis, saadik Vatikanis, kuigi Antanas Smetona käib siin ringi *refugee* valitsuse* moodustamise mõttega. Smetonal oli algul raskusi oma inimestega, katoliiklastega ja sotsialistidega, kes ütlesid teda olevat vaid oma erakonna "tautininkude" presidendi. Viimasel ajal näivad aga leedulased suhtuvat Smetonasse leplikumalt, kuna vajavad väljas koondajat nime, lippu.

On praegu raske ennustada, kas lähemate kuude sündmuste areng ei tõsta uuesti esile Balti riikide välisvalitsuste küsimust. Veel raskem on kujutleda, kuidas neid valitsusi tarbekorral moodustada, kuna nende maade legaalse võimu kandjad on traataia taga – kui mitte hauas! Esiotsa peame rahulduma sellega, et meil on vähemalt kahes suurriigis legaalsed esindused, keda need riigid tunnustavad kui rahva suveräänsuse esindajaid. Šveitsis on kolmas esindus, ent sellega pole me saanud luua siit mingit otsest kontakti, sest hr. Selter ei reageeri ei kirjadele ega telegrammidele. Esindused Soomes ja Rootsis, kuigi praegu vaid *de facto* seisukorras, on meie tõhusad informatsioonniallikad, ja sooviksime, et meie koostöö võiks aina tiheneda ning süveneda. Teadete vahetus nendega käib olude tõttu aeglaselt, aga konstateerime rõõmuga, et mõtleme ühes suunas. Meie mõte ja aktsioon on loomulikult suunatud Eesti iseseisvuse restaureerimisele, olgugi tee selleni pikk ja veelgi raskem kui 1918. aastal. Koostöösuhete kohta teiste rahvustega mõtleme nii, et ükski meie esindustest pole volitatud andma siduvaid kohustusi, küll aga on meie kohus uurida kõiki koostöövõimalusi,

* s.o. pagulasvalitsuse

osa võtta iga konstruktiivse kava arutamisest, tingimusega, et see ette näeb meie iseseisvuse säilitamise. Suund, mis oli maksev Eesti Vabariigi kahekümneaastase kestvuse ajal, on meie arvates maksev seni, kui seda pole ümber otsustanud täielikus vabaduses väljendatud eesti rahva suveräänne tahtmine. Loodan, et see seisukoht on selge.

Nüüd, armas Piip, ootan igatsusega teateid Teie isikliku käekäigu ja kavatsuste kohta. Samuti loodan, et saan varsti teateid teiste valitsuseliikmete ja riigitegelaste kui ka meie ühiste sõprade kohta. Mida teate Jaan Tõnissoni saatusest? Kus on ta perekond? Kus on Joakim Puhk ja ta vennad Aleksander ja Evald? Nende perekonnad? Endine Tartu linnapea Karl Luik? Riigikohtu esimees K. Parts? Kuhu jäi Ed. Laaman? Rein Eliaser?...

Südamest tervitan

K. R. Pusta

KIRI SAADIK TORMALE

15. juulil 1945

Armas härra Torma,

saadan Teile ärakirja minu kirjast hr. Toomesile, kuna käsitlen selles üldist pagulasküsimust, mis vaevab muidugi ka Teie südant. Mäeinsener Toomes on lähedane mu naise sugukonnale ja üks nendest, kes leidis Rootsis tööd oma erialal. Olen temaga pidevas kirjavahetuses.

Kui Teie omalt poolt saate seks kaasa aidata, et tulevase eluaseme küsimus meie pagulaste vahel läbi arutataks, oleks see väga tänuväärt. Väljas olevad eestlaste organisatsioonid, nagu Ülemaailmline Eesti Ühing, ei ole kompetentsed seda otsustama ja Välis-Eesti kongressi ei saa praegu korraldada. Ankeeti saab siis teha üksikutes maades ja piiratud gruppide kaupa. Rootsis võiks see siiski olla kergem kui Saksas, kus meie inimesed, niisama kui teised baltlased, pelgavad pagulas-kämpe ja varjavad oma päritolu. Kui Genfi Punaristi Komitee saab meie poolt küsitud summa ja võtab tööle meie arstid, siis võiks nende abil organiseerida meie *refugee committees*, nagu neid on juba Saksas lätlastel ja leedulastel. Meie pagulaskomiteede asutamist soovitati mulle ka pealinnas ja lisati (täiesti eraviisil), et võime küsida ka Balti päritolu Ameerika sõjaväelaste kaasabi.

Raskeks teeb seisukorra see, et meie pagulased ei tunne end Euroopas kusagil julged olevat homse päeva eest. Paljud läheksid meeleldi Prantsusmaale, kus ju vajatakse rahvast. Kuulsin heast allikast, et prantslased tahaksid vastu võtta neli miljonit saksa meest, võimalikult noori, kellelt loodetakse peale muu biodünaamilist abi (asjata pügati V-*day*'l nii paljude prantslan-

nade päid!). Kuid leedulastele, kes on ka sel alal tähtsad, soovitatakse, et nad Prantsuse territooriumist eemale hoiaksid! Ja pole praegu ette näha, et see Venele meelepärane stupiidsus niipea kaoks.

Läti kokkuvõte seisukorrast Saksas ("Extracts from Reports on Latvian Refugees in Germany") kaebab, et sakslased suhtuvad vaenulikult Balti põgenikesse. Peale selle tuleb tõsiselt karta, et Vene valdus Saksas üha laieneb, sedamööda kuidas Briti-Ameerika väeosad sellest taanduvad. Keegi ei tea ennustada, milline on seisukord tuleval aastal.

Rootsi kõnnib köie peal. Peale ähvarduste sõjaga on Venel võimsaid majanduslikke surve-abinõusid selle maa vastu, ja Balti põgenike kohta võib tulla järgmine kord palju halvem "teadaanne".

Nii osutub Euroopa väga ahtakeseks ja maakuulamist uute "laiuskraadide" suunas tuleks jatkata. Millised oleksid Teie arvates väljavaated Austraalias ja Uus-Meremaal?

Oleksin tänulik, kui Teie kõigi nende küsimuste üle järele mõeldes vastaksite mu kirjale ja ütleksite, millist omavahelist tööjaotust sooviksite näit. ankeedi ja "maakuulamise" alal.

*

Öeldakse, et meie küsimus pole "suurte" nõupidamise päevakorras, kuid see võib muidugi üles kerkida juhuslikult, kui pealekauba panus mõne suurema tehingu puhul. Siia on tulnud teateid Eestist, et rahvast massiliselt ümber paigutatakse ja mehi mobiliseeritakse 16 kuni 36 aasta vanuses. Mobilisatsioon on käimas ka kõigis teistes maades, mis on Vene valduses. *Quo animo*?*

* *quo animo* – umbes: mis eesmärgil? (ld.)

*

Selterist pole vist keegi kuulnud juba kolm aastat. Kui nüüd S.D.N. täiskogu kahe-kolme kuu pärast likvideerimiseks kokku kutsutakse, nagu kõneldakse, kas arvate, et võiksite seal esineda Eesti delegaadina? Teostamise võimalustele mõtleme siis ka siin.

K. R. Pusta

P. S. 16. juulil 1945

Lisan mõned väljavõtted Toomesi kirjast 8. juulist, mis saabus täna hommikul. Need aitavad ehk valgustada Rootsi pagulaste soove.

"Loomulikult oleks mina ja mu perekond tänulik, kui saaksite kaasa aidata, et pääseksin tööle okupeeritud aladel anglosaksi osades, sest siin Rootsis ei ole suuremaid väljavaateid... P e a l e g i e i t a h a k s m a m i n g i l t i n g i m u s e l E u r o o p a s t l a h k u d a.

Nagu huviga Teie kirjast näen, ei poolda ka Teie Euroopast lahkumist. Kas ei oleks üldse võimalik läbi viia, et eestlasi pääseks suuremal arvul okupeeritud Saksamaale töötama? Oleme ju poliitiliselt küllalt kindlad ja tunneme Saksamaad ning keelt. Rootsi põgenike hulgas on palju neid, kes eelistaksid Euroopat igale muule maailma osale, ja kes on töö- ning eluvõimelised.

"Siin on meil esindatud kõik kutsed, ja paljudel aladel just meie paremik. On loomulik, et kui nad Euroopas rakendust ei leia, siis on nad sunnitud vaatama kaugemale. Toon vaid ühe näite: Tartu ülikooli lõpetanud majandusteadlane, kellele president Päts suuri lootusi pani ja kes oli juhtivalt tegev meie ühistegevuse alal, luues mitmeid ettevõtteid, nagu P/K. Estonia jm. – hr. M. Truusööt (või Suursööt?), 40–42 aastat vana. Temaga väga arvestati viimasel ajal Eestis ja tal on suuri teeneid inimeste päästmises okupatsiooni ajal. Töötab siin praegu arhiivis ja saab Kr. 220.– kuus. Tal on viieliikmeline perekond. Euroopast ei tahaks ta kuidagi lahkuda. Kuid ta viimane kiri näitab,

et olude sunnil hakkab ta isegi Abesiiniale mõtlema. Ta oleks õnnelik, kui pääseks okupeeritud alale. Räägib inglise, saksa ja vene keelt, on tõesti andekas inimene. Ja sarnaseid on meil siin palju. Siin on pangadirektoreid, professoreid jne. Peaaegu kõik töötavad nn. arhiivi kohtadel, palgaga Kr. 220–350 kuus. Siinne elu on aga 2,5–3 korda kallim, kui oli Eestis. Muidugi oleme õnnelikud, et siin saame olla, kuid samuti on loomuhik, et igaüks vaatab, kust paremat saab. P e a l e g i o n V a n k a m e i d k o l l i t a m a s.

Meil siin on paljudel soov saada igaks juhuks Eesti välispasse, ehk siis nn. Punase Risti kaitse-passe. Oleks huvitav kuulda Teie arvamist.

...Kuidas on väljavaated Kanada suhtes?..."

K.P.

KIRJAVAHETUS OTTO PUKIGA

1.

Stockholm, 21. apr. 1949

K. a. hr. K. Pusta!

Kirjutan Teile hr. A. Maureri, enda ja suurema osa meie siinolevate parlamendiliikmete soovil, et katsuda esialgset pilti anda meie endi mõttekäikudest, siinsetest nn. vastuoludest jne. Arvatavasti on see ka omamoodi *audiatur et altera pars**, sest küllap mujalt poolt Teile informatsiooni saadetud on. Ei usu, et mul õnnestub nii pika ajavahemiku kohta ühe kirjaga terviklikku pilti anda, aga ühe väikese ülevaate saate ehk siiski. Lisan siia juurde ärakirja viimati hr. A. Reile riigikoguliikmete poolt saadetud kirjast. Kavatsesin saata ka ärakirja valimiskogu otsusest 20. apr. 1944. a. Tallinnas, millest selguksid meie tolleaegsed seisukohad Eesti poliitilise "staatuse" ja meie vaadete kohta, kuid "lahked inimesed", kes lubasid seda paljundada kirjutusmasinal, ei ole kahjuks jõudnud oma igapäevaste askeldustе juures seda teha. Selle valmimisel saadan ta eraldi järele.

Algan siis eemalt. Kohe peale enamlaste esimest okupatsiooni (s.o. peale 17. VI 40) asusime seisukohale, et võõras vägivald Eesti riigi juriidilist staatust ei muuda. 17. juunist 1940 ei toimitud Eestis enam eesti rahva enda vabast tahtest, vaid kõik ettevõetu oli okupatsioonivõimude asjaajamine. Kui väliselt ühe

* kuulatagu ka teist poolt (ld.)

või teise toimingu juurde kaasa tõmmati ka end. vabu eesti rahva funktsionääre, kaasa arvatud isegi president, siis ei toiminud nad teisiti kui vägivallavõimu marionettidena, millised otsused, määrused, korraldused ei Eesti riigi ega rahva suhtes kehtivad ei ole. Eesti seaduslik võim läks põranda alla. Sellise hoiaku võtmises olid kõik meie konstitutsioonilised organid teadlikud, valitsus, parlament, president ise, kes veel 28. VI 40 Kadrioru lossis M. Pungale ja mulle muuseas ütles, et nüüd ei jää temal muud üle, kui nii ilmselt kui võimalik põhiseadust rikkuda ja selle eeskirjade vastu eksida, et igaüks kohe konstateerib, et emba-kumba, kas vana Päts on hulluks läinud või on vaenlased püssitiku tal kõri peal hoidnud, aga igal juhul ei ole tema poolt allakirjutatud aktid seaduspärased ja seega ka Eesti rahvale mitte siduvad.

5. aug. 1940 oli Samuelitši majas Pikal tänaval põrandaalune nõupidamine, millest osa võttis suur arv meie poliitika inimesi, valitsuse, parlamendi ja sõjaväe esindajaid, kus ülalmainitud hoiak üksmeelselt omaks võeti. Selle *credo* juurde jäime kõikide okupatsioonide aegu kodumaal ja, nagu selgus, oli see jämedates joontes sama mõttekäik, mida harrastasid meie inimesed väljaspool, vabade rahvaste juures elades.

Kodumaal olles püüdsime säilitada meie hädavajalikkude riiklikkude organite füüsilise koosseisu sarnasena, et nn. niidiots ei katkeks. Olgu ainult vahemärkusena tähendatud, et see 1940.–44. a. küll kellelegi lõbu ei teinud näiteks eile arreteeritud sõjaministri asemele asuda, s.o. oma paturegistrile veel ühte näiliselt täiesti ilmaaegu kaelavõetud pattu juurde lisama hakata. Parlamendi osas ei tulnud mingisugust uuendust loomulikult kõne allagi, aga valitsuseliikme ülesandeid tuli iga arreteerimise järel ikka ja jälle kellegi peale panna, kusjuures päris valulapseks jäi just Valimiskogu (põhis. § 46), seda häda ajal, oli see ju ainuke asutus, kes võis seadusliku korra tekitada, kuni rahval jälle võimalus avaneb oma tahet avaldada. Ei ole põhjust ka salata, et kõige selle juures hirmust lõdisemist rohkem oli kui kangelasmeelt, ehk olgu siis välja arvatud Saksa okupatsiooniaja lõpp, võiks ütelda oktoober 1943 – sept. 1944, kus julgesime

vahetevahel ka hambaid näidata. Ma mõtlen siin esimese sarnase sammuna Ribbentropi pöördumist meie poole kindralkomissar Lietzmanni kaudu, milles sooviti meie seisukohta ja kaasabi võitluse tõhustamiseks enamluse vastu, ja millele vastasime, et me võime seda küsimust kaaluda ainult siis, kui me saame seda teha omariikluse raamides. Peale vägevat sõimu ei võetud meil päid siiski otsast ära. Kõik meie nõupidamised kutsus prof. Uluots minu korterisse Laenupanga majja kokku. Peale U. enda kui peaministri presidendi ülesandeis võtsid neist osa olemasolevad paar-kolm valitsuse liiget (rohkem neid kunagi ei nimetatud: niidiotsa hoidmiseks ei olnud ka rohkem vaja, aga teiseks oli väiksem arv ka hädaohutum), parlamendi juhatuse liikmed Maurer ja mina (Penno oli Saksa sõjaväes vabatahtlikuna). Sellega piirdus n.-ü. kroonu osa. Kuna Uluots ja mina esindasime ühtlasi ka viimase parlamendi enamust, siis ei olnud põhjust teisi liikmeid neile koosolekuile kutsuda, vaid neid informeeriti teisel teel. Põhimõtteliste otsuste tegemise puhul (näit. sama Ribbentropi asi, 1944. a. algul üleskerkinud mobilisatsiooni küsimus jne.), kutsuti aga tavaliselt kokku suurem nõupidamine meie järelejäänud tuntumatest tegelastest. Kutsuti isiklikult, kusjuures aga valik tehti nii, et võimalikult kõik ringkonnad esindatud oleks. Võiksin ütelda, et tavalisteks neil nõupidamistel käijateks olid: O. Gustavson, dr. Püümets, ins. Pikkov, adv. Susi, piiskop Kõpp, adv. H. Sumberg, dr. V. Sumberg, praost J. Lattik, riigikontrolör Soonpää, adv. O. Tief, adv. J. Holberg, prof. N. Kaasik, rektor E. Kant, kadunud Eesti Panga direktor Raudava. Ei ühtegi korda ei seganud see kogu oma funktsioone ära seaduslikkude asutuste omadega: ei kordagi, kuigi igasuguse ilmavaate esindajad kohal olid, ei hakanud see kogu end isehakkamise korras tekkinud Eesti kõrgemaks võimuks tembeldama. Nõupidamised sündisid haruldases vastastikuses mõistmises ja peale vaidlusi lõppesid alati üksmeelse seisukoha väljakujundamisega. Nüüd siin Rootsis tagantjärele on sellele püütud mingi erakondade diktatuuri või teab mis vastupanuliikumise ilmet anda. Seda peamiselt hr. J. Klesmenti sulest, kes, muuseas olgu öeldud, ainustki korda neist nõupidamistest osa ei

võtnud, sest põhimõttelikult ei kutsutud kedagi, kes okupatsioonivõimude juures palgalisel kohal viibis ja hr. J. Klesment oli kahjuks sel ajal Majandusdirektooriumi peanõunik. Arvasime, et sissekukkumise korral palgaline usaldusametnik rängema karistuse osaliseks võib saada.

Saime sel ajal juba Helsingist ja Stockholmist kirju, mis jätsid meile võõrastava mulje. Neis ehk oli mõnevõrra head tahet, aga nad olid rajatud absoluutsele asjatundmatusele kodumaa olukorrast, inimeste mõtlemisviisist, elutingimustest. Kõige imelikum oli see, et nähtavasti oli unustatud ka Eestimaa geograafiline asend, mida ei saanud ju kuidagi kõrvuti asetada Taani, Hollandi, Prantsuse ja Norra omaga. Narva tagant polnud ju sisse marssimas mitte Inglise või Ameerika väed, vaid see oli meie rahva poolt äraproovitud Aasia mõrtsukas. Ja kui me seesugustel asjaoludel erihoiaku võtsime, Kehra ja Emajõe sildu, Tallinna elektrijaama õhku ei lasknud, siis tehti propagandat, et siin on tegemist sakste sabarakkudega.

Me ei saanud ka kuidagi aru, miks äkki oli vaja teada saada Eesti väeosade, omakaitse dislokatsiooni, kaadrite-meeskonna koosseisu, relvastuse, meeskonna meeleolude kohta andmeid, mis Helsingi ja Stockholmi arvates pidid minema kusagile liitlaste vastuluuresse, aga olukorra tõttu ometi ainult enamlaste poolt praktiliselt ära kasutatud võisid saada.

Kui Petrogradi-Volhovi rinne murdus, enamlane uuesti üle Narva, Peipsi, Pihkva sisse tungima hakkas, asuti samadest allikatest õhutama mobilisatsiooni ignoreerimist ja metsapagemise vajadust. Anti koguni mõista, et olevat mingi... poolt saavutatud, et enamlane Eesti piiridele seisma jääb. Stockholm... kange omas diplomaatlikus edukuses olnud, et olevat selle vägiteoga... saanud. Kui enamlane oli Narva purustanud, istus Krivasoos, Sinimägedes..., siis jatkati ikka seda juttu, hoolimata sellest, et ka üldsõjapidamise toimimiste seisukohast see nonsenss oli. Sakslane oli pea kaotanud ja kui meie väed jaanuaris-veebruaris 1944 poleks, nagu öeldakse, Sinimägedes imet toime pannud, poleks külmal 44. a. talvel mitte keegi Eestist põgeneda saanud.

Kui aga juulis-augustis 1944 kõigile päris selge oli, et sakslased Baltimaid kas ei suuda või ei taha kaitsta, siis hakati sealtpoolt äkki õhutama 1918. a. analoogia mõtet, siis pidi Rootsist, Soomest relvi tulema, viltumineku korral tonnaaži jne., mis pärast osutus jällegi blufiks. Samad ringkonnad tõid siis Soomest Eestisse nagu vangilangemiseks meie vabatahtlikud üksused ära. Kõik see on üks sündmuste ahelik, mis meid kõiki tänapäevani täidab arusaamatusega, aga ka umbusuga, kui mitte millessegi muusse, siis teatud isikute võimetesse olukorda hinnata.

Kui me kodumaal elasime, ei tundnud meist keegi nii tarka akadeemilist küsimust – et kas põhiseadus kehtib või mitte. Riikliku struktuuri pidime vähemalt ise säilitama. Kõik meie asutused olid tekkinud selle põhiseaduse alusel, ametiisikud olid omad volitused selle põhjal saanud, jah, iga kodanik oli sellise põhiseadusega Eesti riigi kodanik, enamlane oli jämedalt sedasama seadust rikkunud. Muidugi meeldis ta mõnele rohkem, mõnele vähem, ja mõnele ta üleüldse ei meeldinud. Ja paljud olid arvamisel, et vabaduse tagasi tulles tuleks nii mõndagi selles ära muuta ja ümber teha, nagu nii mõneski teises seaduses. Aga ikka kindla korra ja reeglite järgi.

Kui me siis 1944. aasta sügisel põgenikkudena Rootsi jõudsime, selgus et kõik muu on kõrvalasi: Eesti riigi uuesti Aasia ahelatesse langemine, kodumaale jäänute saatus, elude ja vara hävinemine, põgenikkude olevik ja tulevik, tähtis olevat see, et kehtib 1919. a. põhiseadus! Kes muud räägib, on nats ja sakste sabarakk. Need teised, 1919. a. põhiseaduse inimesed, olid ainuõiged ja demokraadid. Samadest ringkondadest esitati sadu kaebusi meie sõdurite, sunniviisil tööteenistusse mobiliseerituite jne. peale. Tulemus oli, et sajad pandi koonduslaagritesse, Sigtuna eesti keskkooli ei võetud isegi Soome vabatahtlikke vastu, aga peaasi, Rootsi sotsiaaldemokraatliku valitsuse, parlamendi enamuse ja seltskonna hulgas loodi meeleolu, et siin on tõesti tegemist sakste sabarakkudega, autoritaarse korra pooldajatega. Veel täna ei anna Rootsi tööamet kõigile töötamise luba, aga seda rohkemale arvule on elamisrajoon ette nähtud, ja paljudele on Stockholm, Göteborg, Malmö keelatud linnad. Seda

kõike kutsutakse demokraatia kaitsmiseks, viimasel aastal ka Eesti välispoliitika tegemiseks.

14. sept. 1944, arvestades olukorraga, otsustas Valimiskogu oma tegevuse üle viia välismaale. 18. sept. 1944. a. määras Uluots oma valitsusse, milles O. Tief oli peaministri kt., täiendavaid liikmeid väga paljude (ka minu) vastupidisele arvamisele vaatamata. Sõjameeste ringkonnad olid sellele kategooriliselt vastu, sest see võiks tekitada evakueerimisel ainult segadust. Kuna ajalehed, raadio, telefon on veel sakslaste käes, ei saaks me avalikkuse ees selle sammu astumise vajadust küllalt motiveerida. Inimesed jätaksid põgenemise (mis ka sündis, paljud tulid teelt tagasi). Jällegi oli... Stockholmi informatsioon, et liitlased seesugust valitsust tunnustaks... osutus blufiks. Stockholm lubas Tiefi ühes kaaslastega ära tuua. ...koht ja aeg, kõik oli määratud, aga Tief jäi sisse; siin öeldakse aga nüüd, et jäeti sisse.

Olles 18. IX 44. a. Tallinnas, määrati seljataga ametisse ka hr-d A. Rei ja R. Penno. Esimene oli Rootsis 1940. a. suvest peale, teine 1944. a. algusest. Kuna J. Uluots elas, siis ei olnud erilist vajadust ümberkonstrueerimisi meie riigiaparaadis ette võtma hakata. Sõda alles kestis, olime võõral pinnal ja võõrastes oludes. Lootsime, et varemtulnud meie silmad siinsete võimaluste kohta avavad, meile informatsiooni annavad, aga kõigepealt muidugi, et me ühe diagnoosi ja prognoosi välispoliitilise olukorra kohta saame. Olime kindlas veendumuses, et meie välisesindajad, meie välismaal viibivad endised ja praegused funktsionäärid, kõrgemad ametnikud, poliitikainimesed tihedas omavahelises kontaktis on ja koostöös seisavad. Peale lihtsa loogika oli meil sellisele arvamisele tulemiseks ka muid põhjusi, sest muuseas oli ju kogu aeg meile kinnitatud, et seda või teist oleksime pidanud ette võtma liitlaste soovil. Peagi aga selgus, et arvamine oli ekslik. Valitses just vastupidine olukord, puudus kontakt ja valitsesid äärmiselt teravad vahekorrad meie inimeste vahel. Nii ei olnud isiklikku läbikäimist Laretei ja Rei vahel, saatkonna sekretäri Pärlit ei peetud aumeheks (Rei informatsioon); veel 1945. a. kirjutas J. Kaiv vastuseks minu kirjale, et ma olevat esimene, kes sõja puhkemisest peale Rootsist talle ole-

vat kirjutanud; et Rootsi meie annekteerimist juba 1940. a. tunnustanud oli, seda oli kogu aeg meie eest varjatud; selgus ka see, kui piltlikult ütelda, et Ameerika ja Inglise saatkonna kojameestelegi oli keelatud Baltimailt tulnud inimestega kokku puutuda, et mitte rikkuda vahekordi venelastega, milline olukord veel 1946. a. edasi kestis, s.o. veel kaua pärast sõja lõppu, jne.

Samal ajal katsusid endised Stockholmis olijad kõik teha, et meie inimesed keskustest eemale jääks, eriti aga poliitika inimesed. Mina viibisin kuni 1945. a. alguseni Smålandi metsadesse peidetud Lessebo laagris. Maurer oli 1945. a. sügiseni Möllös jne. Tänu meie kontori end. kliendi Kolga krahv Stenbocki tütre poolt nähtud vaevale sain 1944. a. detsembri alul 2–3 päevaks Stockholmi sõiduks loa, kus siis J. Uluotsaga, kes ise veel ei teadnud, et arstid talle umbes kuu elamiseks veel aega ennustavad, kõneleda sain. Stockholmis olid riiud siis täies hoos meile kõigile üllatuseks; oli kaks lehte asutatud. Hr-d Rei ja Penno olid Uluotsa küll eraldi külastanud, igaüks mõista andnud, et neid tuleks peam. asetäitjaiks määrata, kuid põhis. § 51 ettenähtud vannet polnud siiski keegi andnud. Uluotsa vastus oli ainuõige: "Eesti Vabariik ei ole mõni taru, mida ma kellelegi pärandada saan." 6. jaan. 1945. a. kutsusin A. Rei korterisse nõupidamise kokku, kus viibisid H. Laretei, A. Rei, A. Varma, T. Grünthal, J. Klesment. R. Penno oli teatanud, et ta üle selle maja läve ei astu. Tekkinud olukorras meie kontinuiteedi säilitamiseks ütlesin, et hädakorras, kuna esialgu teist teed ei ole (Uluots suri 3 päeva pärast), peab rakendama põhis. § 54, s.o. vabar. valits. vanema liikme instituuti, kuni Valimiskogu on oma otsuse teinud. Sellega nõustuti, kuigi nähtavasti segaste tunnetega, sest vanemaks liikmeks aastate poolest osutus A. Rei, kes aga nähtavasti kõigile teistele oli vastuvõtmatu.

Ei ole põhjust selle kirja raamides sündmuste üksikasjalikku edaspidist arenemiskäiku edasi andma hakata. Üldjoontes on see lehtede kaudu jälgitav olnud. Vastuolud on püsinud endistel alustel. Tegelikult leiab "torm" aset Stockholmis paarisaja inimese vahel, kuna 90% pagulusest seisab sest eemal ja püsib

rahulikult omariikluse mõtte alusel, kes ütleb, et põhiseaduse eeskirjad on ainukeseks objektiivseks reegliks meie jaoks, mis võimaldab meil võidelda nihilismi ja Mehhiko isehakkamiste vastu.

Märkima peab aga seda, et igasuguste võtete ja ettekäänete kaudu on A. Rei seni kokku kutsumata jätnud Valimiskogu. Seda 4 aasta jooksul. § 46 ise ei anna selleks 4 minutit ka aega. Kui nõudmised korra järele põhiseaduse alusel seisjate hulgas nii tungivaks muutusid, et kõrvalepõiklemine võimatu näis olevat, muutis A. R. umbes aasta tagasi fronti ja läks üle nn. erakonnategijate hulka, keda ta alles eile oli suu ja sulega materdanud.

Nüüd olemegi tänapäeva olukorra juures, ja siin tahaksingi mõned mõtted edasi anda, mis meie arusaamisi selgitada aitaks. Meil kõneldakse suure agarusega poliitilise keskuse moodustamisest. Ühelt poolt ütleb E. Rahvusnõukogu end seda juba olevat. Teised tahavad seda moodustada õiglasematel printsiipidel, millist seisukohta on seni pooldavalt toetanud Inglism. eestl. Ühing, Rootsi Koostöö Keskus, Saksamaa riigitegel. Ühing jne.

Meie arvates on poliitiline tsentrum meil olemas põhiseadusliikkude institutsioonide näol, millist tuleb nii palju täiendada ja restaureerida, kui palju see Eesti seaduste alusel praegustes oludes võimalik on. See on: kõigepealt peaks Valimiskogu kokku astuma ja valima presidendi asetäitja. See määraks korrapärase peaministri ja vajaliku arvu ministreid (aga portfellita, pannes neile küll eriressooride* ülesanded; seda selleks, et vältida võimalikke kollisioone kodumaal olijatega jne.). On selge, et see kõik sünniks eestlaste endi jaoks. On selge, et keegi väljaspool seda veel ei tunnusta (ja kas kunagi üldse, seda ma ei tea). Ükski saadik ega muu esindaja ei muutu aga vaesemaks, kui tal eraviisil on võimalik väita, et ta mitte üks üksijäänu sest ühe riigi aparaadist pole, vaid et ta üks lüli on – kuigi mittetunnustatud tervikust. On selge, et see nn. poliitika siis tegelikult ka põranda

* ressoor – amet- ja võimkond

alla peab minema, aga mitte nagu praegu, kus välispropaganda välispoliitikaga ära segatakse, iga tühine ettevõtmine praalimiseks ja enda huvitavaks tegemiseks põranda peale tuuakse, et meie vägev vaenlane ühe väikese haigutusega selle saaks eos ära lämmatada. On edasi selge, et ülearune tsentraliseerimine, Rootsi maakera keskkohaks tunnustamisega, peab kaduma, mis ei tähenda mitte koostöö eitamist, vaid asjaajamise reaaloludele vastavaks muutmist. Siit järeldub, et valitsuse liikmeid peab tekitama ka teistesse maadesse, Inglismaale, Saksamaale, Kanadasse, Ühendriikidesse jne. Ja seda veel seepärast, et keegi ei tea, mis sündmuste keerises Rootsist saada võib. Isegi kui Rootsil õnnestuks oma unistus neutraalseks jääda täita, oleks selle iseendastmõistetavaks hinnaks igasuguse poliitilise tegevuse võimatuks tegemine siin pinnal. Ja kõik, mis siin praegu nii suurt kära teeb, oleks korraga surnud inventar.

Täidesaatva võimu sellise olukorra juures, kus ta end ise ilmutada ei saa, kus teda ei tunnustata, on seltskondlikkudel või pagulasorganisatsioonidel suur ülesanne täita. Nende kaudu võiks kõik hädavajalik sündida, kuivõrd olukord teisiti ette ei kirjuta. Iseendastmõistetavalt peavad hammasrattad üksteisesse haarama.

Aga et siingi üks keskus kõike teha võiks, seda ma ei usu. Ei kujuta ette, et Teie seal Ühendriikides saaksite hinnata võimalusi, kas me siin Rootsi võimudelt loa saame näit. pagulaskonna üldvalimisi läbi viia või ümberpöördult, et meie siit Teile seal eeskirju anda oskaksime, mida homme DP-de suhtes ette võtta. Eriti siis ei tule see kõne alla, kui otsus tuleb kiire teha. Seepärast on meie arvamine sarnane, et need keskused tekkigu igal maal, kus selleks eeldused olemas; olgu nad rajatud ühtlasele alusele, kõigile arusaadavaile põhimõtteile, ei mitte isehakkamisele. Üldpõhimõtted, eesmärgid, tegutsemise suund olgu ühine. Kohalikkude olude ja võimaluste tundmine määrab aga iga maa keskusele paratamatult suure iseseisvuse välja, mida ei tohiks häirida, kes sellel alal võhikud on. Seega siis ühine eesmärk, koostöö kõigiga ja usalduslik informatsioon sõsarorganisatsioonidega, aga paratamatu oludest tingitud iseseisvus.

Stockholm oma kestva lärmamisega, mis viimasel ajal on võtnud päris inetu, isiklikkude kallalekippumiste, fašistiks või kommunistiks tembeldamise ilme, on pagulaste hingeelu ära rikkumas, ja seepärast peab katsuma sellele ühel või teisel kujul lõppu teha. Valimiskogu ülejäänud liikmed on otsustanud kokku tulla, et olukorda hinnata. Parlamendi liikmed tulevad tuleval nädalal kokku, sest vahepeal on nüüd teatavaks saanud A. Rei eitav seisukoht meie ettepanekule, millest algul jutt. Me ei tee siin keegi endale illusioone Valimiskogu sammu maagilise mõju suhtes, kuid me arvame, et kui selgunud on, kus asub seaduslikkus, kus mitte, siis peaks see mõnel pool siiski kainestavalt mõjuma. Me ei ole veel kõnelenud kindlatest kandidaatidest, kuid ma ei ole vist küll indiskreetne, kui ma edasi annan nimed, kelledest juttu on olnud, need on piiskop J. Kõpp, Vold. Päts ja A. Maurer, kusjuures viimane näib kõige rohkem sümpaatiaid omavat.

Edasi huvitaks meid üks puht isiklik küsimus: kui sündmused peaks sellise pöörde võtma, kas oleks mõeldav, et Teie isiklikult mõne ülesande endale võtaks. Nii jaataval kui ka eitaval korral oleksime tänulikud, kui Te teataksite, kas ja kes meie kaasmaalasist võiks veel kõne alla tulla. On päris arusaadav, et minu (kuigi pikaleveninud) kiri sisuliselt kuigi palju ei suuda probleemidele vastust pakkuda, mis igaüks eraldi käsitlemist nõuab. Peale selle olen täiesti teadlik, et ma sündmused oma silmade läbi nähtuna edasi olen andnud, mispärast nii mõnigi tendents on sisse pugenud, mida päris kõrvalseisja vast vältinud oleks. Aga edaspidiste mõttevahetuste alusepanemise ülesandeid ta täidab ehk ikka ja siis saab lüngad edaspidi täita.

Meie jälgisime siin teatud huviga kongressi kokkukutsumise käiku Ameerikas. Kuna ta esialgu edasi on lükatud (aga mitte maha maetud, nagu me aru saame), siis ehk oleks just praegu mõned ääremärkused omal kohal. Kõigepealt äratas imestust referentide ja nendele määratud teemade küsimus. Kuidagi ei saanud aru, miks A. Rei pidi refereerima kodumaa sündmustest, okupatsiooniaegadest jne., sest neist ei ole tal aimugi. Iga teine eestlane, kes need ajad kodumaal kaasa elas, oleks seda

suure eduga saanud teha. Ajakirjanduse, kirjanduse ja sellesarnastelt aladelt on meil ju küllalt tuntud inimesi anda, näit. riigiv. liige A. Mälk, A. Adson või sealtsamast Teilt võtta E. Saks; Saksamaal on Raudsepad, Kärsnad jne., siis veel Kuldkepp, Tamm, J. Ridal, Kures, Pekomäe jne. Aga hr. O. Mänd tekitas igal pool võõrastust, sest objektiivsust sealt loota on asjata. "Dagens Nyheterile" antud informatsioon 1944. aastal okupatsiooniaegade kohta, kus vene aega ülistati, on ta siin kõigile vastuvõtmatuks teinud peale kõige kitsama ringkonna. Alles hiljuti tema poolt alustatud uus klaperjaht "Eesti Teatajas" Eesti sõdurite vastu kroonis kõiki ta ettevõtmisi. Maitsed võivad ju paljudes asjades lahku minna, aga üldolusid silmas pidades peaks nii vana ajakirjanik ikka teadma, mida millal serveerida võib. Kindlasti oleks siit sõitjaid olnud, ja kui Teie kava edaspidi realiseerimisele tuleb, siis palume aegsasti ka parlamendi inimesi jälle informeerida.

Nüüd huvitab meid üks asi veel. Siinsetes lehtedes oli läti allikatest pärinev teade, et Ühendriikide valitsus on andnud oma õnnistuse saadik Feldmanise nimetamisele sinna saadikuks. Kas oleks mõeldav Ühendriikide endi allikaist selle üle täpsema informatsiooni saamine. Kui see peaks tõele vastama, siis tikub vägisi analoogiline mõttekäik meie suhtes pähe. Presidendi asetäitja olemasolu korral oleks see täiesti Eesti seaduste järgi realiseeritav. Siis oleks ju mõeldav diplomaatliku esinduse ellukutsumine seal, ja meil avaneks teistsugused tegutsemise perspektiivid. Oleksime väga tänulikud, kui Te selles asjas oma arvamise meile teatavaks teeks.

Kardan, et olen Teid oma kirjaga ära tüüdanud ja teen sedakorda lõpu peale. Palun siinolevad mõtted edasi anda ka hr. Markusele, kellele palun edasi anda meie kõikide tervitused. Muidu aga palun selle kirja sisu omavaheliseks informatsiooniks jätta, sest, nagu eelpool tähendasin, ei ole see objektiivne teaduslik traktaat, vaid ühe inimese arusaamine asjade käigust.

Kõige austusega
O. Pukk

2.

28. aprillil 1949

V.a. hr. Pukk!

Palju tänu Teie väga sisuka kirja eest 21. skp., mis saabus mulle eile Ülem. Eesti Ühingu aadressil. See on hinnatav traktaat noist sündinud asjust, mille tähendus hakkab alles nüüd selguma ja millesse katsun süveneda järgmisel lugemisel. Märgin nüüd vaid oma esimesed refleksid.

Mulle tundub, et 1940. a. juunikuu sündmuste tõelikku käiku ja valgustust tuleks meil esiotsa pidada oma teada, sest nii olude sunnitud kui see kõik ka võis olla, ei ole selles midagi kõrgdraamalist, mis võiks luua legende ja lummata tulevaid põlvi. Meie sündmused meenutavad mitmeti tšehhide *smart** poliitikat enne ja pärast Münchenit. Kadunud president Beneši legend on aga juba haihtunud, ja ometi keeldus Beneš teist korda rikkumast põhiseadust (Háchale võimu üle andes ta seda tegi). Kadunud on nüüd ka Uluots, keda Päts oma dekreediga vallandas ja siis salaja oma järglaseks olla määranud. Uluots nimetas ametisse Tiefi "kabineti" ja Tief jäi kadunuks – senini selgitamata asjaoludel. Tagajärg – Rei on kui vanim Tiefi valitsuse liige "seadusliku" valitsuse hooldaja, nimetatud ühel nõupidamisel Stockholmis, 6. jaanuaril 1945... Võib-olla et meie põhiseaduse üksmeelse tõlgendamise kaudu saab seda keerdkäiku välja seletada, välispublikule ei maksa seda serveerida. Kuuleksin meeleldi Teie autoriteetset arvamust Rahvuskomitee kohta, kes kuulutas end ainsaks "rahvuslikuks võimuks" (*national authority*, nagu tõlgib Ants Oras oma raamatus "Baltic Eclipse"), ja avaldas manifesti Tallinnas, 23. juunil 1944. See manifest on

* *smart* – tagasihoidlik (ingl.)

vist esmakordselt võõrkeeles väljas avaldatud A. Orase raamatus (lk. 271–273) ja sisaldab muuseas lubaduse, et "esimesel võimalusel" saab kehtiv põhiseadus "vormilikult demokratiseeritud ja kohaldatud uutele oludele". Kes moodustas selle uue Eesti Päästekomitee, millistel alustel ja kes olid selle liikmed? Kas ei oleks sel Komiteel, revolutsioonilisel institutsioonil, nagu oli 1918. aasta Koniku-Pätsi-Vilmsi Päästekomitee, rohkem talutavat õiguslikku alust kui näiliselt ilma püssitäägi ähvarduseta tagasiastunud presidendi, tema poolt vallandatud "õigusjärglase" Uluotsa, selle poolt nimetatud Tiefi ja lõpuks A. Rei vaieldavas võimujärgnevuses? Ma ei julge ega taha sellega midagi sisendada, küsin ainult.

Eksiilvalitsust, kes seda nime kannaks, pole kellelgi meie naabritest ja endistest ning tulevastest võitluskaaslastest, peale Poola. Ja Poola "president" August Zaleski asub küll Londonis, kuid ei oma seal mingisuguseid riigipea prerogatiive Inglise valitsuse silmis. Küll aga kandideerib tema kohale kogu aeg Poola pagulus-sotside kandidaat Arciszewski. Lätil on Londonis Ulmanise "mandaadiga" asetäitja Karlis Zarinš ja Leedul vähemalt kaks võitluskomiteed, üks väljas, teine "underground". Esimese juhtideks peetakse *monsignore* Krupaviciust ja minu endist kolleegi Sidzikauskast (mõlemad praegu USA-s). Eesti eksiilvalitsuse aeg ei ole "läänlaste" silmis veel tulnud, kuid võiks olla tähtis, kui nad teavad, et selline on olemas. Teie ja teiste valitud rahvasaadikute arvates on tarvilik ja Valimiskogule ehk kohustav valida presidendi asetäitja. Segaduse lõpetamiseks meie inimeste peades võiks see akt olla tervendav. Kardan ainult, et valitul, kui ta asub Rootsis ja sellest avalikult teatatakse – mis on lõpuks vältimatu – võiks tekkida raskusi tema ülesannete täitmisel. Asetäitja peaks olema kas suurema osa pagulus-eestlaste poolt tunnustatud ja Eestis lugupeetud juht, või mõni auväärt sümboolne kuju. Esimest on meie pagulus-õhkkonnas raske leida, "sümbolina" kujutleksin näiteks piiskoppi, kes on väljaspool erakondi ja kelle suhtes pole senini kuulnud ühtegi halvustavat märkust. Mõni noorem kandidaat, nagu hr. A. Maurer, võiks leida rohkem rahuldust aktiivsemas

peaministri-presidendi järglase osas. Hr. Vold. Päts on kadunud presidendi vend. Kas sellest jatkuks, et temal oleks vastuvaidlematu autoriteet eestlaste seas väljas ja kodus, ei julge ma otsustada.

Arvan, et kui on valitud presidendi asetäitja, siis määrab tema ametisse valitsuse liikmed omal valikul. Sellepärast oleks enneaegne minul või kellelgi teisel kusagile "kohale"-kandideerida. Olen siin juba üheksas aasta ametlikult registreeritud kui "Agent of the Estonian Republic" ja saan muidugi jatkama Eesti ja ta rahva teenimist oma elu lõpuni.

Pagulus- ja Välis-Eesti keskorganisatsioon, mida oleme siin taotlenud Välis-Eesti Kongressi kaudu, ei ole mitte sarnastatav "poliitilisele keskusele", mida mainite oma kirjas. Igatahes tuleb sellest lahus hoida meie põhiseaduslike funktsionääride kompetentsi, kuigi koostöö on endastmõistetav. Üldiselt ühtivad Inglismaa Eestlaste Ühingu seisukohad New Yorgi Ülem. Eesti Ühingu vaadetega selles küsimuses. Arvan, et lähematel päevadel ilmub "Välis-Eestis" minu intervjuu, milles väljendan oma isiklikke arvamusi ka kesk-orgi küsimuses. Samuti loete "Välis-Eestis", et Kongressi asemel pidime kokku leppima USA-Kanada eestlaste konverentsiga (23. sk.). Eeskätt tuleb meil aja võitmise ja rahaliste kaalutluste tõttu jatkata mõttevahetust kirja teel suuremate maa-ala keskuste ja teiste esinduslike koondiste ning isikute vahel.

Mis puutub Kongressile kutsutud referentidesse, siis oli hr. A. Rei kutsumine seletatav peamiselt sellega, et tahtsime 23. aprillil meelde tuletada Eesti esimese Asutava Kogu 30. aastapäeva ja selle esimees oli teatavasti A. Rei. Hr. O. Männile mõeldi kui vanemale ajakirjanikule-toimetajale. Kutsutud oli ka E. V. Saks. Inglismaalt ja Rootsist kutsutud aga vastasid, et tuleksid siis, kui tasume sõidukulud. Seda me ei suutnud. Teine edasilükkamise põhjus oli, et Saksast pole DP seaduse põhjal saabunud eestlaste hulgas ikka veel meie sealsete org-ide juhtivaid tegelasi.

Mulle ei ole veel selge, kas ja kuidas hr. Feldmanis võiks saada akrediteeritud täievolilise saadikuna Washingtonis. Uurin

selle järele ja teatan Teile. Vahe meie ja Läti esinduste vahel on muuseas krediitide küsimuses. Lätil oli enne vallutamist täielik saatkond, Eestil vaid peakonsulaat New Yorgis, konsuliga peakonsuli ülesannetes. President Päts ütles mulle 21. märtsil 1940 Kadriorus, et Washingtoni saatkond tuleb restaureerida. Piip kirjutas veel 7. juunil 1940, et esineb Valitsuses ettepanekuga mind nimetada USA-sse. Ja nii see jäi. Vallutamise ja Balti riikide summade "külmutamise" järel asus USA välissekretariaat (*State Department*) seisukohale, et Balti riikide esindused jäävad püsima, kuid nende krediit ei saa ületada neile viimati oma valitsuste poolt määratud ülalpidamise kulusid. Iga aasta tuleb esindustel esitada oma eelarve, selle suurendamist aga ei lubata, hoolimata sellest, et elumaksumus on Ühendriikides 1940. aastast tõusnud peaaegu 100 protsendi võrra.

Olen oma mõtteid väljendanud niisama avameelselt ja usalduslikult nagu Teie oma kirjas. Ja tänan Teid veel kord huvitava ülevaate eest.

Parimate tervitustega
K. R. Pusta

3.

Stockholmis, 5. mail 1949

K.a. hr. Pusta!

Saadan Teile siinjuures lubatud ärakirja Valimiskogu protokollist 20. IV 44. a. Mõlemad eksemplarid (protokolli viimane lõige) on Rootsis. Üks minu, teine pr. Uluotsa käes. Tehti ka veel kolmas, aga ärakirja nime all, mis varustati originaalallkirjadega. See jäi hr. Kaarlimäe kätte, kes põgeneda ei saanud.

Teie 28. IV 1949. a. kirjast, mille mõne päeva eest juba kätte sain, näen heameelega, et ühe ja teise asjaga olen suutnud Teie informatsiooni mitmekülgistada.

On päris õige see Teie arvamine, et meie endi ja meie võimude käitumine 1940. a. ei sisalda midagi heroilist, millega võiks väljapoole imponeerida. Veel enam, seal oleks mõndagi kibedat ütelda, aga aeg selleks pole veel tulnud. Nii sisse- kui väljapoole teeksime praegu sellega endile kahju. Puht-juriidiliselt asju luubi alla võttes oleks samuti nii mõndagi ütelda, aga et algusest peale teatud seisukohtade juurde jäädi, siis – struktuuri säilitamise pärast – oleme lihtsalt päevakorras edasi läinud.

Mis puutub 6. jaan. 1945. a. sündmusesse Stockholmis, kus A. Rei nagu "seadusliku valitsuse hooldajaks" sai, siis on sellega lugu järgmine: J. Uluots oli suremas. Kutsusin A. Rei korterisse Regeringsg. 95 kokku nõupidamise, millest osa võtsid T. Grünthal, A. Varma, H. Laretei, J. Klesment, Rei ja mina. R. Penno keeldus üle Rei läve astumast sel ajal. Arutasime tekkinud olukorda. Grünthali, Klesmenti ja minu ülesandeks jäi juriidiliselt seisukohta kaaluda. Esitasime selle arvamise. Kuna avalik õigus lünka ei tunne, siis seadusliku asendamise alusel, sedakorda põhisead. § 52 teise lõike alusel, mis omas teises lauses ütleb: "Kui Peaminister ega ka tema asetäitja ei saa täita Peaministri ülesandeid, siis täidab neid Vabariigi Valitsuse kõige vanem liige," konstateerisime, et antud juhul osutub vanemaks liikmeks A. Rei. Kuna põhis. § 46 alusel teatud olukorras peaministril õigus on "hädaabitöölisena" ka presidendi ülesandeid täita, siis tuleb seda ka laiendada § 52 alusel tekitatud asetäitja asetäitja asetäitja peale. Seejuures aga kriipsutasime alla § 46 nõuet Valimiskogu kokkuastumise kohta, kes normaalse olukorra tekitab. Selle seisukohaga ühinesid ka teised juristid ja nii koostati ka vastav akt. Loomulik, et nüüd oleks pidanud viibimatult kokku kutsuma Valimiskogu, sest kõik eelöeldu kehtib Valimiskogu faktilise kokkutuleku momendini. Kuna kokkutulek Eestis ikkagi oma 24 tundi aega võiks võtta, kui liikmed on maad kaudu laiali, siis ei või võim ka 24 tunniks mitte õhku rippuma jääda, ja siin ongi meie põhiseadus tee ette näinud. Hr. A. Rei ei ole aga Valimiskogu kokku kutsunud, ei selle 24 tunni jooksul (mis muide meie tolleaegse olukorra juures Rootsis vast küll alles nädalaga-paariga sündida oleks saanud), aga ka mitte

4½ aasta jooksul, millega n.-ü. ühest poolepäeva hädaabitöö institutsioonist tahetakse perekonnaseisutunnistuse vorm № 8 alusel (juhuslik kõige vanemaks tunnistamine) midagi permanentset tekitada, mida meie seadused ei tunne ja mida 6. I 45 ka keegi deklareerinud pole.

See ongi üks asjaoludest, mis siin Rootsis (ja mujalgi) nii nn. demokraatide kui põhiseaduse rinde ja teiste hulgas on arusaamatusi, lahkhelisid ja teab kõik mida tekitanud.

Mis puutub edasi A. Orase raamatus "Baltic Eclipse", (ma teda lugenud ei ole, kuid mulle on tast kõneldud) mainitud Rahvuskomiteesse ja selle üleskutsesse 23. VI 44. a., milles see kuulutavat end ainsaks rahvuslikuks võimuks, siis palun hr. A. Maurerit Teid selle kohta eraldi informeerida. Seda selle pärast, et tema kogu aeg 1944. a. suvel Tallinnas viibis, kuna mina pärast 9. märtsi 1944, mil venelased muude hulgas minugi korteri ja kontori Laenupanga majas maatasa põletasid, tihtipeale nädal ja kaks sealt ära olin Kuressaares, kus mul maja oli; Maurer seevastu aga kogu aeg Tallinnas, kuigi ka Hiiul, oli. Arvan aga siiski kogu lugu tundvat, aga parem on, kui keegi veel kirjutab.

Suhtun nendesse asjadesse tänaseni väga segaste tunnetega. Eestis liikus Saksa okupatsiooni ajal väga palju lendlehti. 1941. a. ja ka 1942. a. põgenesid Eestist Soome ja Rootsi hulk inimesi, kes enamliku okupatsiooni aegu olid karjääri teinud. Saksa politsei ei otsinud neid mitte Eesti patriootilise tegevuse pärast taga, vaid seepärast, et nad, rahvakeeli, endi ninad Stalini suure asjaga olid jahuseks teinud. Muidugi läks ka õigeid inimesi, kuid algul oli kõige kiirem eelnimetatud elemendil. Soomes, ka Rootsis tekkis komiteesid, organisatsioone, mille isikliku koosseisu kohta kohalikkudel tegelastel ülevaade puudus, sest et nad inimesi ega nende tegevust enamlikul ajal ei tundnud. Eks Suurvälja lugu kõnele selle üle selget keelt, kes Helsingi komitees mängis Markide, Laidide jt. kõrval juhtivat osa, oli majandusülem, lehe ja lendlehtede talitaja ja hiljem Rootsiski nn. demokraatliku klubi inimeste seas suuruseks oli. Eestis kuulsime nende askeldamistest, aga teha ei saanud

midagi, sest Gestapo silm lasus kogu aeg meilgi. 1943. a. varatalvel tekkis äkki grupp noorureid (Kull, end. Tartu Ülikooli kooperatiivi asjaajaja, Paabo (adv. Paabo poeg), Kriisa jv. teisi), kelledest kuulda oli, et need tegevat mingit Rahvuskomiteed, vanad ei pidavat midagi tegema jne. 1944. a. algul kuuldi neist, et olevat oma programmi "pehmendanud", nemad saavat tegutseda, aga andvat "võimu" (!) üle hiljem põhiseaduslikkudele ringkondadele jne. (Kull oligi see, kes 1943. a. sügisel peale nn. Ribbentropi koosolekut Uluotsale, Maurerile ja mulle ette heitmas käis, et me midagi ei tee, ei Emajõe sildu ega elektrijaamu õhku ei lase.) Ametlikult olid nad siis kõik kangesti anglosaksi orientatsiooniga, kuna meid vaikselt kahtlustati Saksa-meelsuses. Algul ei võetud tervet seda asja tõsiselt, sest isamaaliselt mõtlejaid gruppisid oli igas külas, igal pool konspireeriti, plaanitseti, pisteti päid kokku. Aastavahetusel 43/44 selgus ka, et peale meie endi on teistelgi kontakt Soome kaudu mujale. Ka eelnimetatud Kulli grupil. Kuni äkki – märtsis, aprillis pikne sisse lõi: Pärnu maanteel sai Saksa politsei kätte kohvri imepäraste materjalidega. Selgus, et need l a p s e d, teisteks neid nimetada ei saa, olid hoiatustele vaatamata pannud kõik oma ideed, kavad paberile. Oli koostatud tulevaste "asjameeste" nimekirjad, valitsuse, maavalitsuse liikmete, linnapeade, sõjaväe, politsei, omakaitse ülemate, panganduse, kaubanduse, hariduse ala juhtide jne. omadega. Ühesõnaga – kohad tulevases riigis olid kõik korralikult ära planeeritud. Kõige kurjem asja juures oli aga see, et saadi kätte kirjavahetus Stockholmi ja Helsingiga, milles nõuti andmeid Eesti väeüksuste koosseisu, dislokatsiooni, relvastuse, meeskonna meelsuse ja muude puht sõjaliste küsimuste kohta. Ei saa unustada, et see langes ajale, kus enamlane tegi ränki jõupingutusi Eesti rinde murdmiseks.

Järgnes arreteerimiste laine, sest sakslased võtsid küsimust äärmise tõsidusega. 300–400 inimest rändas vanglatesse, neist 98% täiesti ilmsüütult, kuna selgus, et need "lapsed" polnud kunagi kellegagi kõnelenudki, vaid nii – omast peast tegid projekti valmis ja panid aga nimesid kirja. Helsingi ja Stockholm (ka mõned meie ametiisikud) saatsid Eestisse puht provokatiivset,

pehmelt öeldes, ääretult kergemeelset materjali, nagu: Skandinaavia riigid pidavat meid tunnustama, enamlaste ületuleku korral üle Eesti piiri koos Inglismaa ja Ühendriikidega segavad end vahele, keelavad lihtsalt venelasele edasitulemise ära jne. Seepärast polevat mõtet sakslast enam aidata.

Karta oli sõjaväljakohtute ametisse rakendamist. Olen siin kõnelnud nüüd mitme Eesti politseinikuga, kes selles asjas juurdlust toimetasid. Nende mulje asjast on ühine: tobude kari, kes sattus enamlaste peenelt kaetud provokatsiooni lõa otsa. Just enne arreteerimisi oli Uluots selle grupi tegevuse pärast muresse sattunud ja oligi O. Tiefi määranud nagu sidemeheks sinna, kes pidi manitsema, vaigistama, selgitama, tarbe korral ka võimaluste raames informatsiooni andma. Enne aga, kui see kõik rakendamisele tuli, plahvatas pomm, ka Tiefi õnneks seekord.

Juulis selgus, et meie arreteerimistest pääsesime ainult seepärast, et Pärnu mnt. materjalide hulgast oli leitud ka üks erinimekiri n.-ü. Eesti tegelaste atestatsioonidega, kus siis muude hulgas Uluotsa, Maureri, Tiefi, Holbergi ja minu nimede taha oli märgitud – "väheusaldatavad". Niisiis – kolm miinus või kaks pluss – päästis sedakorda meie naha, nagu uus Gestapo ülem Baatz 27. juulil 1944. a. ise suvatses meile ütelda, näidates ühtlasi ka vastavat dokumenti.

Mingisugust Rahvuskomitee manifesti 23. VI 44. a. pole Eestis kunagi avaldatud. Küll olid seda omavahel teinud mõnikümmend eestlast Stockholmi lähedal *Bo kyrka* juures, kus see paber ette loetud (muuhulgas ka R. Penno ja A. Rei). Eestisse saadeti see lendleht samuti palvega paljundada. Sisu oli aga nii võimatu, asjatundmatu, kodumaa oludele võõras, et seda otsustati kasutada materjaliks järjekordsele põrandaalusele lendlehele. Mitmeti ümbertehtud kujul, mõnikümmend eksemplari käis siis käest kätte.

Sakslaste sidemed Stockholmiga olid aga hiilgavad. Bo sündmused olid neil täpselt teada ja 27. juuliks 1944 käsutas mind SS Kuressaare ülemus otsekohe sõitma Tallinna ja ilmuma Baatzi juurde. Sinna jõudes leidsin eest J. Uluotsa, A. Maureri,

O. Tiefi, professor N. Kaasiku, kes vahi all sinna toodi, kolonelid Maide ja Leithammeli. Ootamise järel kutsuti meid siis Baatzi juurde, kellele assisteerisid ta abid Sturm ja Kortkampff. Torm läks lahti kahte viisi: Baatz hakkas Preisi veltveebli toonis meie peale käratama ja süüdistama Saksa riigi vastu konspireerimises, ja ajas meie kaela nii *Bo kyrka* kui ka aprilli arreteerimiste põhjustamise loo; samal silmapilgul algas linnas häire, suurtükikuulide ja lennukipommide raksatused segunesid Baatzi kärgatustega. Olgu aga selle efektse miljöö kirjelduse puhul kohe öeldud, et sangarina meie küll keegi ennast ei tundnud. Muuhulgas süüdistas Baatz meid ka selles, et minu korteris oli salanõupidamisi peetud. Naiivselt küsisin, millal? Tuli välja, et oli mõeldud Ribbentropi vastuse puhul peetud koosolekuid, millele võisin rahuliku südamega vastata, et "see sündis kõik Teie eelkäija dr. Sandbergeri teadmisel ja kindralkomissar Lietzmanni loal". See nii oligi, sest J. Uluots oli Lietzmannile teatanud, et enne vastuse andmist peab tema oma poliitiliste sõpradega nõu pidama; üksi ei tee ta midagi. Lietzmann oli sellega nõus. Tagasi tulles 27. VII 44 juurde, olgu öeldud, et asi lõppes ähvardustega. Et asi väga tõsine polnud, selgus sellest, et Kaasik meie juuresolekul vahi alt vabastati, kus ta oli viibinud aprillist saadik. Saime käsu Tallinnast mitte lahkuda. 3–4 päeva pärast kutsuti meid samas koosseisus Laidoneri majja SS peastaapi. (Esimene kokkusaamine oli Sakala ja Pärnu maantee nurgal olevas majas, nr-it enam ei mäleta.) Seal siis öeldi viimaks, et nad siiski ei usu, et me nii tobedad oleks olnud, et oleksime sellise rumalusega hakkama saanud.

See on õieti ütelda kõik, mis ma "rahvuskomiteest ja manifestist" tean. Terve loo "tähtsus" hr. Orase mõttes on tagantjärele sulepeavarrest välja imetud, millega katsutakse kaunistada ühte äpardunud asja, mille mõttetu lavastamine hulga ilmsüütuid Eesti inimesi hädasse ja viletsusesse paiskas. Võõraste ja ka eemalseisnud inimeste hulgas võib ju sellest rääkida, kodumaalt tulnud põgenikkude käest võib aga selle asja meeldetuletamise eest keretäie saada.

Aga igaks juhuks palun siiski hr. A. Maurerit Teie jaoks oma mälestused kirja panna.

Äsja helistas mulle end. Läti haridusminister professor Straubergs ja ütles muuhulgas, et Feldmanis olevat määratud *chargé d'affaires*'iks, aga kinnitas seejuures, et oluliseks nad peavad seda, et ameeriklased olevat tunnustanud Zarinši volitusi ja aktsepteerinud tema poolt ettevõetud sammu. Noh, püüa nüüd lätlaste juures asja tuum kinni!

Teie kiri aitas selgitada ka nii mõndagi arusaamatust kongressi ümber. Eks viga seisnud nende tekkimisega ka meie pool, sest oleksime pidanud kohe vahenditult kontakti võtma.

Kiri on küll tüütuseni pikaks veninud, aga eks üks rida tekita teise ja pika ajavahemiku sündmusi ei saa ühe telegrammistiilis paberiga loomulikult mitte lahendada.

Kõige austusega Teie
O. Pukk

EDGAR KANT – KAAREL ROBERT PUSTA. 23 KIRJA

1.

Lund, 12. aprillil 1946

Austatav härra Minister,

Teie sõbralikule ja huvitavale kirjale olen ma ammugi vastuse võlgu. Jäin ootama Teie kirjas mainitud brošüüride saabumist ja need tulid pikka aega. Nähtavasti ei tööta ei post ega bürokraatia veel kiirrongi tempoga. Aga nad tulid ja ma olen Teile nende eest väga tänulik, nagu paljud teisedki, kellega koos me oleme neid siin studeerinud. Teie raamat on praegu meie vana rootsi sõbra prof. Per Wieselgreni käes lugeda. Ta on ju ka nüüd *Homo lundensis**.

Töötasin vahepeal Stockholmis *Statistiska Centralbyrå* raamatukogus ja pidin sinna jääma kauemaks, kui algul arvasin, ülesannete tõttu, mis härra A. Rei minu peale pani. Küsimuses on lähikaudu samad probleemid, mida ma varemalt põgusalt olen puudutanud etüüdides Eesti geoökonoomilise asendi kohta ja "Archives Diplomatiques et Consulaires'is" ilmunud artiklis "L'évolution et l'orientation du commerce extérieur de la région estonienne". Ma saadan igaks juhuks Teile kummastki ühe äratõmbe. Need ei ole küll kõige paremad eksemplarid, nad on pidanud läbi tegema tormise meresõidu, kuid mul ei ole valikut. Samale saadetisele lisan ka ühe eksemplari vihust "Estlands

* s.o. Lundi linna elanik

Zugehörigkeit zu Baltoskandia". Sellest on veidi modifitseeritud kujul ilmunud ka rootsikeelne väljaanne "Estland och Baltoskandia. Bidrag till Östersjöländernas geografi och sociografi", mis oli pühendatud vabahärra Sten De Geeri mälestusele. Kahjuks on aga aastaraamat "Svio-Estonica 1935", kus see ilmus, trükist läbi. Seega, kuna mul endal ka eksemplar puudub, pole mul võimalik Teile seda lähetada. Kuid see leidub *American Geographical Society* (New York) raamatukogus "Publicationes Seminarii Universitatis Tartuensis Oeconomico-Geographici" sarjas. Sama lugu on kadunud prof. Sten De Geeri tööga "Das geologische Fennoskandia etc.", mis on ilmunud ajakirjas "Geografiska Annaler" 1928, H. 1, o. 2. See leidub küll siinses instituudis, kuid mul oleks raske seda siit teele saata, kuna ametlikud eeskirjad näevad ette vaid saatmise võimaluse instituutidele vastava rekvisitsiooni puhul. Ma usun ka, seda on kergem saada sealsest *American Geogr. Soc.* raamatukogust. – Saadan Teile veel prof. P. Wieselgreni annetusena aastaraamatu "Svio-Estonica 1940–43", mille ta välja andis Rootsis pärast oma lahkumist Eestist. Ta tuli Eestist ära alles 1942. a. algul, s.o. Saksa okupatsiooni ajal. Mainitud viimane aastaraamat on filoloogilis-etnograafilis-folkloristliku sisuga, mis on ka arusaadav, kuna autorid olid tol ajal kodumaal võõra võimu ja voli all. – Ma olen siin alates möödunud suvest korduvalt proponeerinud* "Svio-Estonica" väljaandmise jatkamist ja nüüd on prof. Wieselgren asja nii kaugele viinud, et on ka toetusi saadud ja aastaraamat – arvatavasti 1944–46 pealkirja all – ilmub sel suvel tema toimetusel.

Edasi saadan Teile prof. Uluotsa brošüüri "L'État Estonien du point de vue historique", mis algupäraselt ilmus "Revue Baltique'is" just enne baaside tulekut, ja mis Saksa okupatsiooni ajal Soome Kirjanduse Seltsi vastutulekul välja anti eri brošüürina Helsingis, nimelt 1942. a. Selle tõttu oli meil Tartus ülikoolis

* proponeerima – ette panema, esitama

veel raskusi võõraste võimude poolt ja see väljaanne on nüüd muutunud enam-vähem bibliograafiliseks rariteediks.

Teises ümbrikus lähetan Teile veel mõned äratõmbed prof. Uluotsa minu kätte jäänud käsikirjadest, mida mõnel määral kasutati ka temale pühendatud mälestusraamatus. Viimane olevat mulle Stockholmis antud informatsiooni põhjal Teile saadetud. Samas ümbrikus lisan ka KAH poolt kirjutatud kahe artikli käsikirjast tehtud äratõmbed. Samuti muid aktuaalsemaid ülevaateid. KAH artikleid ei saa kuidagi tema enda nime all kasutada, kuna ikka veel ei ole selge tema ja proua saatus. Ühte me vaid teame, et ta Eestisse on pidanud jääma ja nimelt Haapsallu, kust ta ei jõudnud õigeks ajaks Rohuküla.

Stockholmis olles oli mul juttu kolleeg N. Kaasikuga ka Teie poolt kavatsetavast koguteosest. Minu teada peaks osa selleks ettenähtud artikleid juba valmis olema, ja ma andsin mõned üle ka nendest, mis meie kodumaal olles prepareerisime. Osa neist läheb nüüd "The Baltic Review" käsutusse, nagu prof. Kaasik mulle teatas. – Üle selle on mul veel üks pikem – *ca* 50–60 masinakirjalehekülge – ülevaade enamliku majanduse kohta Eestis 1940/41. a. Kahjuks on tuleku kiirusega kaasa võetud vaid saksakeelne tõlge; originaal ja prantsuskeelne tõlge on nähtavasti jäänud maha kuhugi Põhjarannikule. Kui selline ülevaade peaks Teile tarvilikuks osutama, siis võiksin ma lasta teha sellest koopia. Ülevaade on põllumajanduslikus osas eriti põhjalik, kuid annab ka tööstusest, kaubandusest, rahandusest ja elatisoludest tol ajal küllaldase pildi, mis laseb end 1944.–46. a. andmetega kergesti täiendada.

Teie küsitlete, kuidas on allakirjutanu tulevikuväljavaated? Tõtt-öelda ei ole ma palju selle üle pead murdnud, kuna käed on olnud tööd täis ja muidki mõtteid küllalt mõtelda. Aga vahetevahel tikub ka selliseid mõtteid tulema. – Töötan siinses Geogr. Instituudis nn. *arkivassistent*'i* kvaliteedis oma vana

* *arkivassistent* – arhiivitööline (rts.)

sõbra ja kolleegi Helge Nelsoni juures, kes on muide pikemat aega ka USA-s sealseid rootslaste asundusi uurinud ja kelle suur teos "The Swedes and the Swedish Settlements in North America" (1943) on seal tähelepandava vastuvõtu osaliseks saanud. – Siinsed töövõimalused ühe pagulase seisukohalt vaadates on suhteliselt head. Olen pidanud Lundi ülikooli ja *Sydsvenska Geografiska Sällskapet*'i* kutsel ka mõned loengud ja peale selle töötanud "Svenska Uppslagsboki" kaastöölisena eriti Baltimaade ja Ida-Euroopa, aga ka oma välisuurimise ala – Vahemeremaade ja Põhja-Aafrika – osas. Sest ma pean ju ka oma pere eest hoolitsema ja lapsi koolitama. – Õieti ei oleks mul tahtmist Rootsist lahkuda. Ka Prantsusmaale mitte, igatahes mitte lähemas tulevikus. Mul on seal säilinud rida vanu sõpru ja kolleege, mõned on ka surnud. Olen olnud nendega kirjavahetuses, samuti kui kolleegidega Alžeerias. Nende kirjadest paistab, et nad soovitavad oodata, kuni sealne olukord stabiliseerub, mis ei ole praegu kuigi kiiduväärt ei majanduslikult ega poliitiliselt. Neil on ka suuri raskusi teadusliku toodangu trükkimisega. – Ka kolleeg A. Aspelilt olen saanud kirja. Ta kavatses selle kohaselt suveni Pariisi jääda, et oma sealsed üritused lõpuni viia, enne kui ta Iowasse siirdub. Ka Tartus olnud *Institut Scientifique Français*'i end. juhataja professor L. Rudrauf on *sain et sauf*** asukohaga: Jllkirch (Bas-Rhin). Ta saavat kohale Strasbourg'i ülikooli juurde. Tartu Ülikooli juures olnud Prantsuse Instituudi likvideerisid enamlased 1940. a.; 1941. a. sõjasuvel – Tartu lahingu ajal, mis kestis 2 nädalat, millest ma ise Omakaitse ridades osa võtsin enne Saksa eelvägede saabumist – põles aga hoone, milles instituut asus, maha. Hiljem püüdsime hoolimata uue okupandi keelust instituuti jälle sisustada. Õnnestus ka kuus suurt kastitäit prantsuse literatuuri hankida, ja F. Puksoo täiendas ka ülikooli pearaamatukogu antikvariaati-

* Lõuna-Rootsi Geograafiaselts (rts.)
** *sain et sauf* – elus ja terve (pr.)

dest saadava prantsuse literatuuriga. Seda kõike otstarbel, et kui jälle "õiged ajad" tulevad, saaksime instituudile kergemini uued jalad alla. M. Léon Vaganay, kes saksa okupatsiooni ajal prantsuse keele lektorina edasi fungeeris* ja osalt ka Rudraufi ülesandeid täitis, on aga Eestisse sisse jäänud. Viimase kirja sain temalt veel Tallinnas olles, siis oli ta lahingutegevuse eest varju läinud ühte tallu Ida-Viljandimaal.

Jah, mis mind esmajoones huvitaks, on võimalus teatavaks ajaks rahulikult pühenduda kirjutamise tööle. Ma ei kõnele siinkohal ainuüksi teadusliku väärtusega töödest, milleks on siinseis publikatsioonide seeriates avaldamisvõimalusi. Pigemini huvitab mind asjade praeguses ja kujunevas seisundis materjalide töötlemine ja väljaandmine, mis ma olen kaasa toonud nn. Peipsi-taguse ala, Ingerimaa, Oudovamaa ja Pihkva-ala kohta, kus oli suurem eestlaste asustus (1926. a. loenduse ja Zolotarjovi järgi *ca* 60000 eestlast). Selle ala kohta kogusin ma 1942. ja 1943. a. suvel – mil see ala oli teatavate raskustega siiski kättesaadav – osalt noorte sõjameeste ja teaduslike stipendiaatide abil rohke ja mitmekülgse materjali. (Sellest oli ka kolleeg Uluots tihedalt huvitatud, me nägime kodumaal tol ajal ette sõjavankri tagasiveeremist, ja rehkendades teoreetiliste võimalustega 1918/1919. a. sündmuste *mutatis mutandis*** kordumiseks, lasksime reservistidel stipendiaatide-uurijate maski all tutvuda piiritaguse alaga ja koguda selle kohta ka muidu kättesaadamatut kaardimaterjali.) Kogutud ja olulises osas kaasatoodud materjal ei anna mitte ainult pilti meie sealse kolonisatsiooni saatusest, vaid ka põhjaliku analüüsi sotsiaalmajandusliku ja kultuurilise elu kujunemisest enamliku režiimi ajal 1918.–1941. a. vahemikus ühes kõigi nende etappidega, kolhoosisüsteemi sisseviimisega, ebausaldatava elemendi väljakammimisega, korduvate küüditamistega, eesti, ingeri ja läti vähemusrahvuste

* fungeerima – toimima, ametit pidama
** *mutatis mutandis* – vajalike muudatustega (ld.)

väljajuurimisega ja üldse "Tragoedia humanaga" enamlikus purgatooriumis ja töötava rahva paradiisis. See minu arust väga rabav, statistiliselt, illustratiivselt ja jutustusprotokollide läbi dokumenteeritud materjal näitab kõige selgemini, mis Eestit-Lätit-Leedut võiks järgmise 20 aasta kestel oodata, kui nad peaksid niikauaks jääma "raudse eesriide" taha. Trükis ilmudes võiks see dokumentatsioon jätta sügava mulje ja olla ka üheks väheseks võimaluseks selle eesriide tagusesse ellu sissevaatamiseks.

Siinses olustikus ja siin valitseva ettevaatliku hoiaku tõttu ei ole selle töö avaldamine mõeldav. Ka nõuaks selle trükki kohendamine võimalust teatav aeg asjale pühenduda. Seda ma aga oma praeguse töökoormatuse juures teha ei saa. Ka oleks sellise töö avaldamine oluline eeskätt inglise keeles. Seda ma aga sedavõrd ei valda, et saaksin selles kirjutada. Seega tuleks küsimusse ka tõlkekulude küsimus. – Kõige selle tõttu olen hakanud mõtlema uurimistoetuse saamisele *Rockefeller Foundation*'ilt, kelle stipendiaadina ma omal ajal töötasin Prantsusmaal ja Hollandis. Selle võimaluse avanedes töötaksin ma meeleldi asukohaga Rootsis, kuna mul siinsete ja siit kättesaadavate soome arhiivide ning kogude (Ingerimaa!) kaudu oleks võimalik kergemini materjali täiendada, eriti ajaloolises osas.

Minu vanad tuttavad *Rockefeller Foundation*'i, *Division of Social Sciences* (49 West 49-th Street, New York 20) juurest on aga aastate eest lahkunud, Mr. Tracy B. Kittredge olevat kusagil USA *Navy*-s*. *Division*'i** praegune direktor Mr. Joseph H. Willits teatas, et nende esindaja on Euroopas ringsõidul ja tema vastava *report*'i põhjal koostatakse kava Euroopa teadlaste toetamiseks. Too esindaja ei ole Rootsit külastanud. Kas ta seda üldse teeb, on küsitav, kuna sõja all raskemini kannatanud maade (Prantsuse, Belgia, Hollandi, Kreeka jne.) olustiku tõttu

* *navy* – merevägi (ingl.)
** *division* – osakond (ingl.)

pööratakse peamine tähelepanu nende maade teadlaste toetamisele. Ida-Euroopa pagulased kipuvad – vähemasti esialgu – taustale jääma.

Teie algatused ja pingutused "The Baltic University" toetamiseks Hamburgis, kus on palju ka Tartu õppejõude, on kõigiti tänuväärsed. Ma arvan, et Tartu Ülikool ja tulevane Vaba Eesti saavad seda kõrgesti hindama, mida Teie sel alal teete. Siin Rootsis oleme me katsunud eeskätt hoolitseda teadusliku järelkasvu eest. See on andnud osalt juba tulemusi, kuigi on teha veel küllalt. Loodan, et rida noori saavad siin magistreerida ja promoveerida. On tarvis eeskätt nende töömeeleolu ergutada ja neile ka vaimselt ning materiaalselt abiks olla. Kahjuks ei ole meil selliseid ressursse omast käest, nagu neid siin viibinud norralased-taanlased evisid, ja nagu neid ka praegu lätlastel näib olevat. See kõik ju oleneb sellest, et sõjaeelseil aastail ei taibatud teha ettenägelikke paigutusi, kuigi sellest oli juttu nii Leo Sepa, K. Selteri kui teistega.

Kokku on üliõpilaste ja magistrantide ning doktorantide arv Rootsis küllaldaselt tähelepandav, võib-olla suurem kui liitlaste tsoonis Saksas. Aga seal on häda suurem ja võimalused väiksemad, mistõttu Teie abistav käsi on tabanud just õigesse kohta.

Isiklikult oleksin ma Teile väga tänulik, kui Teie New Yorgis käies juhtuksite Mr. J. H. Willitsi juures selgitada võima Eesti pagulasteadlaste uurimistoetuste küsimust. Omas osas oleksin valmis sel korral töökava esitama ja minu prantsuse, rootsi, hollandi, šveitsi jt. kolleegid on valmis olema allakirjutanu interpretöörid allakirjutanu suhtes. Ma usun, et selleks on valmis *Ohio University* juurest ka prof. Eug. Van Cleef.

Samuti oleksin tänulik end. Kaunase prof. Kazys Pakštase aadressi eest. Teie nimelt tsiteerite tema "The Baltoscandian Confederationit" oma teoses. Järeldan sellest, et Pakštas on USA-s, võib-olla Chicagos, kust ta abikaasa vist pärines.

Tänulik oleksin ka Teie viimatisaadetud teose mõne lisaeksemplari eest. Siinses *Utrikespolitiska Föreningen*'i juhtivate isikute hulgas leiaks see tähelepanu ja huvi.

Kui ma lisaks senisaadetuile saaksin millegagi veel Teile abiks olla Teie tähtsas töös, mida meie siin kõik elavalt jälgime,

nagu Teie reageerimist Fultoni-kõnele, siis palun sellest teatada. Järgmisel korral reageerin ma kindlasti kiiremini kui sel, mil minu Stockholmis töötamine ja trükiposti aeglane saabumine nii pika vaheaja esile kutsusid. Samuti olen tänulik iga marginaali eest sealsete olusuhete kujunemise ja maailmasuhtumise üle.

Tänades Teid paljude siinsete kolonii liikmete nimel Teie lakkamatu tegevuse eest ühise asja heaks, saadan Teile südamlikke ja häid tervitusi ning kirjutan

tõsise austusega
Teie Edgar Kant

2.

28. aprillil 1946

Armas dr. Kant,

lugesin eile õhtul uuesti Teie väga sisukat kirja 12. skp., mis saabus 20. aprillil. Selles mainitud lisade eest tänan juba ette, sest need võiksid osutuda tõhusaks materjaliks artiklite jaoks, mida olen lubanud kahele Ameerika ajakirjale.

Mul on tõesti hea meel, et olete peaga ja kätega töö sees ja ei kavatsegi Rootsist lahkuda. Soovin südamest, et seal vastu peaksite.

Ma ei tihka Teilt praegu küsida Teie 60-leheküljelist ülevaadet enamliku majanduse kohta, kuna see jääks mul niikuinii järge ootama, ja vahepeal saate ehk seda ainsat eksemplari mujal kasutada. Aga pean meeles, et see on olemas.

Kui nüüd loen, et on teoksil koguteos "Eesti", et on juba valmis käsikirjas uus "Eesti ajalugu" ja Teie käsikirjas Peipsi-taguse jne. erialaline uurimus, siis peab küll mõtlema, kelle abiga saaks neid kirjastada. Siia juurde tuleb veel, et eesti koolid ja pagulaslaagrid Saksas ning siis Hamburgi Balti Ülikool aina karjuvad raamatute järele!

Ameerikas olevat eesti summad on, nagu ehk teate, blokeeritud (*frozen*) ja meie esindus siin saab vahetevahel vabaks mõne summa vaid erilise loaga ning peamiselt hädaliste abistamiseks Punase Risti kaudu. Rootsi ülekantud summast lubati vaid väike osa õpikute väljaandmiseks, kuna meie kirjanike ja õpetajate toetus ei läinud läbi. Peaksime siis katsuma õnne *Rockefeller Foundation*'i juures, kellele Teie osutate ka oma kirjas. Et aga mitte välja minna väikse asjaga, palun Teid kaasa aidata üldisema märgukirja ja eelarve koostamisel. Arvan, et selle märgukirja-eelarve peaks koostama Eesti Teaduslik Selts ja saatma selle minule esitamiseks *Rockefeller Foundation*'ile. Sellesse tuleks võtta niihästi uus ajaloo koguteos, praegu koostatav koguteos "Eesti", eriuurimused, nagu Teie poolvalmis töö, kaartide ja graafikatabelite trükk, eesti koolide ja *Baltic University* varustamine *Estica* raamatutega jne. – mida laialdasem eeskava, seda parem, kui aga seda saab liigitada teaduse ja selle levitamise alla. Kui selle ettepaneku väljatöötamine ka natuke aega võtab, ei tee viga, parem on minna Mr. Willitsi või kellegi teise jutule konkreetse ettepanekuga. Ja kui otsustada selle järgi, et uus Eesti ajalugu valmis kirjutati vist paari kuuga, siis võib loota, et saan ka selle esilduse õige varsti.

Muide, lugedes Teie kirjast, et Teie välisuurimise ala oli Vahemeremaad ja Põhja-Aafrika, meenus mulle üks tsitaat teosest "Compass of the World" (*by* Hans Weigert *and* Vilhjalmar Stefansson), mille olin märkinud oma *record-book*'i: "Half the world, three-fourths of the land, nine-tenths of the population, are north of the equator. The capitals of all the great military powers, except Chunking, are nearer to the Arctic than to the equator. In an air age the Arctic Mediterranean is the hub of world peace..."* Ehk mõtlete sellele, kui jatkub aega uute koon-

* Pool maailmast – kolm neljandikku maismaast ja üheksa kümnendikku inimkonnast – asub põhja pool ekvaatorit. Peaaegu kõigi sõjaliselt võimsate riikide pealinnad, v.a. Chongqing (provintsiõigustega linn Hiinas – toim.), on Arktikale lähemal kui ekvaatorile. Tänapäeval on Läänemeri kogu maailma rahu keskkohaks (*hub* – rattarumm, pooli südamik; keskpunkt, tulipunkt – toim.).

dus- ja kollisioon-punktide uurimiseks. Olete ju nüüd "rattapussile" lähemal kui kunagi enne...

Saadan eriümbrikus Teie poolt soovitud kirjandust ja märgin Teid oma *mailing-list*'ile edapidiseks. Olen New Yorgi *American Geographical Soc. associate*-liige. Kuid selle väljaandeid saab muidugi Lundi *Geografiska Institution*?

Prof. Kazys Pakštas on praegu rändav *lecturer* kusagil lõunas. Ta viimane aadress oli Santa Monica, California, Ocean Avenue, kuid olen kaotanud numbri, saadan selle järgmises kirjas. Temale võib aga kirjutada c/o Lithuanian National Council, 233 Broadway, New York 7, N.Y.

*

Olukorrast? Kadunud Oskar Kallas armastas ütelda: "Nur Mut, es wird schon schief gehen."* See kõlbakski marginaalmärkuseks praeguste olusuhete kohta: metsikud elevandid portselanikogudes on oma töö teinud või viivad selle varsti lõpule ja siis hakatakse ringi vaatama kittijate ja kliisterdajate järgi. Seniks vajame hästi palju *Mut*'i ja tahet mitte lasta džunglit üle pea kasvada.

Parimate tervitustega
K. R. Pusta

* Umbes: kannatust, see asi läheb varsti untsu (sks.).

3.

Lund, 19. mail 1947

Kõrgeauline härra Minister,

vastus Teie viimasele kirjale on jäänud tõesti pikale pingile. Viimasel poolaastal oli minu peres nii palju haigusi ja selle hulgas ka ma ise, et see röövis minult vastamise võimalused pikemaks ajaks. Alles nüüd hakkan ma *bokmal*'ina* aegamööda läbi sööma tekkinud lademetest.

M.a. detsembris saabus Teie poolt lahkelt läkitatud "The New Leaderi" number. Ütlen selle eest Teile palju tänu, samuti selle eest, et olete mind oma *mailing-list*'ile märkinud. Ma saan Teile seda praegu revanšeerida vaid paari publikatsiooniga, mis on ilmunud Lundi ülikooli Geograafia Instituudi seerias. Üks neist on paar mälestusrida minu vanale õpetajale Albert Demangeonile, ja teine – käsitleb siserändeid Eestis iseseisvuse kahe aastakümne kestel. Südasuvel loodan Teile lisa saata ja huvitavamat, nimelt ülevaate nn. "Väike-Eestist", ühest Peipsitagusest alast, mis oli õige vana eesti asustusega ja mille saatuse kirjeldamisele 1917–1942 ma olen asetanud pearõhu. See ilmub pealkirja all "Det omstridda gränsområdet" ja ma tahaksin seda varustada ka lühema ingliskeelse kokkuvõttega tiitli all "The Debatable Ground", kuna ta on ajaloo vältel tõepoolest olnud *locus ad dimicandum*** .

Lisan saadetisele ka ajalehelõigendi "Svenska Dagbladeti" 9. mai numbrist Balti põgenike kohta Rootsis, kus on käsitletud ka Teie kui endise Eesti saadiku Rootsis artiklit "Journal Americanis". Teile tuleb selle eest tänulik olla, sest hoolimata

* *bokmal* – raamatukoi (rts.)
** *locus ad dimicandum* – vaidlusalune maa (ld.)

mõnest lepingust jälgitakse siin hoolega Ühendriikides avalduvaid seisukohti. – Meie kaasmaalaste olustik Taanis on sootuks halvenenud. Kolleeg, prof. Julius Mark, kes nüüd on USA-s, vist *Hoover University* juures, võiks Teile sellest anda põhjalikuma pildi, kuna ta sealse Geetsemani teekonna on ise läbi käinud. Ma palun aga, et Teile sealt otseselt saadetaks värskemat materjali. Mitte taga-, vaid otsemõte selle juures on see, et vast "Ameerika Hääl" võiks tuua sinna mõne positiivse korrektsiooni.

Sarjast "Science in Exile" ei ole ikka veel saanud käivat last. Stockholmi omavahelised olud on vist olnud takistavaks ka E. Teadusliku Seltsi väljaannete nobedamaks avansseerimiseks. Õnnetul tülil ilmunud "Eesti ajaloo" pärast, kus arvustajail oli ju omajagu õigust, kuid kus nüansseerituma ja delikaatsema tee asemel kasutati nõnda-ütelda "topeltnelsonit" või vabamaadluse "luumurdmise tehnikat", on arvatavasti ka olnud oma osa selles, et muud sealsed kavatsused edenevad väga visalt. Muidugi on seal ka teisi psüühilisi tõkkeid, rääkimata majanduslikust taustast.

Tundub, et ka siin trükkimisolud aegamööda võivad kitseneda. Paberi ransoneerimine* on selle üheks põhjuseks, millele lisanduvad tõusvad kulud. Olen endise mõtte juures kinni, et kas ei avaneks siiski Ühendriikides laiemaid publitseerimise võimalusi. Mul endal kibeleb ikka Peipsi-taguse kohta käiv teos, mis on nüüd laias laastus valmis. Ma olen saanud ka kolleegidega läänetsoonides ühenduse. Neid on mitu, kes paari suve jooksul mainitud alal töötasid ja on suutnud sinna ka tähelepandavad materjalid kaasa viia. Nad on töötanud nende kallal edasi, ja näeksid hea meelega, et need avaldamist leiaksid. See ei ole aga siin maal – mitte niipalju majanduslikult kui teistel põhjustel – võimalik. See oleks raamat, mis näitaks ühe 60 000-pealise kolonisatsiooni hävinemist 1917.–1942. a. vahemikus, näidates ühtlasi, mis võiks Baltikumist saada veerandsajandi kestel

* *ransonera* – portsjonikaupa jaotama (rts.)

praegustel tingimustel, nii-ütelda Kravtšenko isikuromaani asemel massromaan, üles ehitatud kõige autentsematele andmetele. Ma usun, et allakirjutanu mõnepoognaline "Väike-Eesti", kui see sel suvel Teie lauale jõuab, annab väikese eelkujutelma, milliste materjalidega on tegemist. Loodetavasti pääseb sel suvel ka dr. I. Arens siia, kelle käes on talletatud mitu kasti taolist materjali. Prof. Toomse materjalid on juba olulisełt siin.

Juhtub Teil, härra Minister, vahel hetk aega, ma loodan, et Teie ei pane väga paljuks kirjutada mõni rida sellest, kuidas sealselt palkonilt edasine asjade areng kätte paistab.

Austavalt ja parimate tervitustega
Teie Edg. Kant

4.

6. juunil 1947

V.a. prof. Kant,

Teie kiri 19. maist saabus. 4. skp. Algame lõpust peale. Üldseisukorrast olete Rootsi ja isegi eesti lehtede järgi Rootsist vististi informeeritud, ja kokkuvõte oleks, et *showdown** USA ja USSR-i vahel on tegelikult juba käimas niihästi Euroopas kui Aasias. Millal "suured abinõud" käsile võetakse, seda ei tea vist keegi. Vahepeal ajab USSR oma kombitsad igale poole, kus on mõni nõrk või tühi koht, kuna USA kui parlamentlik riik täiesti kontrollimatu ja väga vokaalse pressiga vajab "topeltnelsoniks" pikka ettevalmistust. Siia juurde tuleb veel, et 1948. aastal on presidendivalimised. Viimase asjaoluga tuleb seletada mitmeid ebamäärasusi ja paradokse Ameerika poliitikas.

Teated ametlikest ja era-informatsiooniallikatest ühtivad selles, et USA ei muuda oma hoiakut Balti riikide suhtes, s.o. ei

* *showdown* – kaartide avamine (ingl.)

tunnusta nende inkorporeerimist Nõukogude Liitu. Teiselt poolt aga ei ole põhjust arvata, et USA, kes püüab vältida otsest sõda (*shooting war*) niisama kui USSR, teeks praegu Venele esildisi, mis jääksid vaid paberile. Kreeka ja Türgi abistamine on üks episood "Trumani doktriini" katsetamises, ja praegu on käsil Ungari vahejuhtum, mille lahendust meil on põhjust jälgida väga intensiivselt. Järgmine Vene katsejaam võiks olla Tšehhoslovakkia, samuti Itaalia. "Rahulepingute" kiire ratifitseerimine USA poolt peab võtma Venelt juriidilise aluse okupeerida Ungarit ja Austriat...

USA, vahel ideoloogilise, peamiselt aga majandusliku mõtteviisiga maa (kadunud Austen Chamberlain iseloomustas mulle 1925. aastal oma maad kui "merkantiilset"), hakkas viimasel ajal kõvasti huvi tundma plaanikindla Euroopa majanduse ülesehitamise ja sellega koos majanduslik-poliitilise Euroopa Liidu vastu. Viimase teostamine võiks sündida vaid järkjärgult, ja ei lähe lootused praegu kaugemale, kui säästa see osa läänepoolsest Euroopast, mis on veel vallutamata Vene poolt. Siin meenuvad mulle Teie uurimused Vahemere basseinis. Kas olete neid täiendanud, võibolla uute sündmuste (rahvastiku muutumine jm.) valgustusel?

Läänemere probleem on muidugi lähedam mu südamele, ja mõtlesin, kuidas seda lülitada nüüd moodi läinud Euroopa liidu jutusse nii, et see haaraks "meie mere" mõlemaid rannikuid...

Näeksin heameelega Teie "Väike-Eestit", kui see valmib. Vaatame siis, mis sellest võiks välja korrutada.

"Science in Exile" tegutseb juba siin väiksel viisil. Esiotsa oleme leidnud kirjastaja (leping alla kirjutatud) prof. H. Ronimoisa raamatule ("Soviet Planning"), ja paar teist teost on praegu kõne all.

Prof. Jul. Marki nägin eile teist korda New Yorgis. Ta töötab esiotsa raamatukogudes oma erialal.

Parimate tervitustega
K. R. Pusta

5.

Lund, 24. veebruaril 1948

Kõrgeauline Härra Minister,

lähetan Teile sama postiga eriümbrikus paar publikatsiooni. Neist sisaldab "Today's World" ühe artikli minu abikaasa sulest 13. VI 1941 sündmuste kohta Eestis. "Svio-Estonica" aastaraamat on nüüd viimati trükis ja selles ilmub ka üks käsitlus Peipsi-taguse ala kohta, millest Teile varem kirjutasin. Loodan selle Teile saata märtsikuu kestel.

Teilt vahepeal saabunud "New Leaderi" numbrite eest südamlik tänu.

Lisaks meie ühisele õnnitlusele Teie eelseisva sünnipäeva puhul palun vastu võtta allakirjutanu parimad soovid ja südamlikud ning austavad tervitused.

Teie Edg. Kant

6.

4. märtsil 1948

V. lp. härra Kant,

südamlik tänu Teie isikliku ja kogulise meeldetuletuse eest minu 65. sünnipäeva puhul. Kuna olen sündinud 17. veebr. vana kalendri järgi, siis võin oma sünnipäeva pühitseda vaid igal lisaaastal, nii nagu see juhtus tänavu. Üks eesti sõber siin, kes tegeleb astroloogiaga, on välja arvutanud, et järgmine 29. veebruar, mis langeb pühapäevale, nagu seekord, tuleb alles 28 aasta pärast. Ta tuletab sellest väga optimistlikke asju mu eluea pikkuse kohta. Aga kuhu võiks küll maailm välja jõuda sel ajavahemi-

kul, kui sündmused praeguses suunas edasi lähevad! Praegu võiks näha vaid kahte lahendust: kas on vahepeal kõik tibladeks tehtud või on tiblad Euroopast välja löödud. Viimane lahendus on ikka veel võimalik.

Eile õhtul lugesin ka Helene Lauritoome ängistavat jutustust "Today's Worldis", mis Mr. Stewart oli mulle varem saatnud. Saadan väljaandjale mõned aadressid, ehk leidub ameeriklasi, kes sellest välja loevad kõikide ja igaühe karjuva süü: "It is lying on our consciences like an assassin's guilt which we never redeem"*... Palun tervitada Teie abikaasat.

Oma vanamehe kogemusest julgen soovitada: valmistuda pikale võitlusele ja selleks hoida närve. Vaenlase meetod on masendada, lömastada, suretada ihu ja hinge. Selle vastu saab võidelda kas suure usuga või pika, külma vihaga. Võibolla on veel üks viis, *à la* Gandhi, kuid antud vaid pühakutele.

Peale hr. Rei ei ole mul teiste kaas-allakirjutajate aadresse. Kas tohiksin paluda, et neile edasi ütleksite mu siirama tänu. Ja olge ise veel kord tänatud.

K. R. Pusta

7.

30. juunil 1948

V. lg. dr. Kant:

palun väga vabandada, et Teie viimasele kirjale, milles teatasite oma haigusest jm., pole senini vastanud. Samuti olen tänu võlgu mulle saadetud brošüüride eest.

* See koormab meie südametunnistust nagu mõrtsuka süütegu, mida ei saa kunagi heaks teha (ingl.).

Kirjutasite vist kord, ja märkisin Teid siis kui *unicum*'i oma korrespondentide seas, et Teie ei kipugi Ameerikasse tulema. Nüüd aga mõtlen, et kui Teie vahepeal olete meelt muutnud, siis saaks ehk seda soodustada järgmiselt.

Minu poeg, vanemleitnant USA sõjaväes, määrati sõja lõpul prantsuse keele õpetajaks sõjaväe keeltekooli, Kaliforniasse. Tema enda soovil paigutatakse ta käesoleva aasta sügisel teise väeliiki, mille tõttu võib vabaneda üks õpetajakoht. Mäletan, et Teie veetsite paar aastat Pariisis ja Teie eelistatud võõrkeeli on vist prantsuse keel. Kuigi sõjaväe keeltekoolis, kus õpilased on kõik ohvitserid, eelistatakse õpetajatena ameerika ohvitsere, on mul teada, et kasutatakse vahel ka tsiviilõpetajaid ja mitte-ameeriklasi. Nii on Teie leedu kolleeg, prof. Pakštas, üks vene keele õpetajaid samas koolis. Võõrad võetakse algul vastu proovi-ajale ja sõlmitakse siis leping pikema aja peale. Palk oleks algul vist 300 dollarit kuus, millega tuleb toime ka perekonnainimene, kuna professorid võivad kasutada ohvitseride söögimaja ja saavad korteri võrdlemisi odava üüriga. Kalifornia kliima, eriti Monterey's, kus asub kool, olevat talutav eurooplasele.

Ma teatan pojale, et Teile kirjutasin. Kui asi Teid huvitab, saatke tema nimele mitteametlikult järelepärimine, kas Teie kandidatuur oleks vastuvõetav, muidugi lisades oma *curriculum*'i inglise keeles, mida Teie vist küllaldaselt valdate, et selles õpetada prantsuse keelt? Poja aadress on:

Lieut. Kaarel R. Pusta Jr.,
The Army Language School,
Presidio of Monterey, California.

Minu huvi selles asjas on, et saaksime Ameerikasse juurde ühe toeka eesti mehe. Usun, et hiljem võiks Teile siin avaneda väljavaateid Teie päris-alal. võib-olla, et asjast seekord midagi välja ei tule, aga miks mitte küsida – kui Teil üldse on huvi ületulemiseks. Muidugi jääks käesolev kirjavahetus vaid meie kolme teada.

Teid tervitades
K. R. Pusta

P.S. Kui too kool Teid kutsub, saate esiotsa vist vaid *visitor's visa**, kuid ka pikaajalise asumise õiguse. Niisamuti perekond.

8.

Lund, 4. novembril 1948

Kõrgesti austatav härra Minister,

harilik post Vana ja Uue Maailma vahel liigub kaunis aeglaselt. Loodan siiski, et minu eelmine saadetis mõne publikatsiooniga on vahepeal pärale jõudnud.

Käesolevale lisaks postitan üheaegselt oma abikaasa soovil ja austavate tervitustega paar eksemplari tema raamatut, mis ilmus neil päevil. See trükiti Soomes, Loviisas, ja sealt oli trükipoognate kättesaamine seotud tehniliste raskustega. Brošeerimine toimus Uppsalas ja kirjastaja asub Stockholmis.

Raamat, mille temaatikast ma varem Teid vist juba informeerisin, ilmub loodetavasti ka taanikeelses tõlkes. Tohiks ehk oletada, et Nõukogude pedagoogiliste küsimuste valgustamine võiks eventuaalselt huvi leida ka Ühendriikides. Seetõttu palub minu abikaasa, kui Teil peaks juhtumisi kokkupuuteid olemas sealsete kirjastustega, kellel on olemas ka mõni pedagoogiliste raamatute sari, mainida, et üks sellisesse seeriasse kuuluv raamat on Skandinaavias ilmunud pagulaspedagoogi sulest, ja ühtlasi näha, kas seal peaks olema vastavat huvi selle tõlke või laiendatud väljaande kirjastamiseks. See võiks nii olla ka väikeseks kivikeseks üldises ehituses. Raamatule on eessõna kirjutanud end. Lundi, nüüd *prof. emeritus* John Landquist, keda rehkendatakse selle ala *topfigure*'ks** siin maal. Raamatus on käsitletud ka võrdlevalt Ühendriikide tuntud pedagoogi prof.

* *visitor's visa* – külaskäiguviisa
** *topfigure* – oma ala tippmees (ingl.)

Dewey' seisukohti nn. töökooli suhtes ja nõukogude "töökooli" põhimõtteid ning praktikat.

Teiseks tahtsin Teid informeerida, et ühe minu end. üliõpilase – hr. Roman Ubakivi – teatel, kes praegu edasi õpib *Springfield College*'is (Mass.), on üks sealseid daame, kes promoveerinud Heidelbergis, tõlkinud saksa keelest inglise keelde "Kalevipoja". Ta olevat kangesti huvitatud selle väljaandmisest, milleks seal ka väljavaateid olevat. Tundub, et "Kalevipoja" väljaandmine võiks olla omamoodi teguriks, mille abil jällegi meie küsimustele vastavalt huvitatud ringides saaks tähelepanu juhtida. Ma mõtlen, kui sellele saaks ette paigutatud sissejuhatus ja eessõna, milledest üks oleks kirjutatud kirjandusloolase ja teine prominentsi poolt, kes haaraks sellega seoses ka ühe rahva igatsusi Kalevi uuesti kojujõudmise teemal. Kui selline teos ilmuks, siis oleks oluline, et ta oleks varustatud nende illustratsioonidega, nagu see oli kodumaises Eesti Kirjanduse Seltsi ja siinses "Orto" kirjastuse väljaandes. – Ma kirjutasin selles asjas äsja dr. Arujale Londonisse, paludes tal ühendust võtta prof. Orasega tõlke läbivaatamise küsimuses. Prof. Oras kuuldavasti asub lähemal ajal USA-sse. See kergendaks tunduvalt tõlke asjatundlikku läbivaatamist.

Peaks prof. Orase sõit viibima, siis võiks küsimusse tulla sealviibiv prof. Julius Mark, kui ta oleks valmis seda tööd endale võtma. Igal juhul olen vägagi huvitatud Teie arvamusest selle teose väljaandmisel, et see kannaks võimalikult suurt profiiti meie üldise asja huvides.

Lõppeks puudutasin veel sarja "Science in Exile" jätkumise küsimust. Dr. Arensi siiatulek on viibinud, nagu kõik asjad viibivad. Ta siiatulek pidi aga muuhulgas tähendama ka nimetatud sarja jätkamise võimaluste sõelumist. Teatavasti on see sari rahareformi tõttu läänetsoonides sattunud suurtesse raskustesse. Ka senised ilmunud vihikud – mis kindlasti on Teile saadetud – on oma välisilmelt kehvaloomulised, tingitud samadest põhjustest. Oleks aga kahju, kui see sari loodetava paranemise asemel hoopis kängu peaks jääma. Meie teaduse ja teadlaste tutvustamiseks, kes kodumaal oma töid sageli vaid emakeeles

avaldasid, oleks sellist foorumit hädasti tarvis. Samuti sidemete võtmiseks ja elujõu näitamiseks. Minu katsed meie Stockholmi teadusliku seltsi ringide kaudu sellele sarjale abi anda pole mingit edu saavutanud. Nad pusklevad seal nii sitkelt ja jonnakalt enda veeklaasis, et pole nende endi aastaraamatustki siiamaani asja saanud. Läänetsoonides on aga latentset jõudu, kes tahaks ennast avaldada, kuid nimetatud majanduslike raskuste taga kinni seisab. Siin saame me kindlasti jatkata Lundis trükitava "Svio-Estonicaga". Pärast jõulusid läheb uus aastaraamat jälle trükki. Kahjuks on sel aga piiratud turg ja levik keele tõttu – rootsi keel eestikeelsete lühikokkuvõtetega. Just selle tõttu pean ma inglise keeles ilmuvat "Science in Exile'i" olulisemaks välja ehitada. Ma oleksin Teile ka ses küsimuses tänulik, kui Teie oma arvamuse avaldaksite ja ka mainiksite, kas ses suhtes Ühendriikidest mõningat abi võiks loota, või tuleb vaid Vana Maailma võimalustega rehkendada.

Sealsed valimised, millega siin paljud sidusid suurenevaid lootusi, on nüüd läbi. Ja tulemustega, mis on vist seal niisama oodatamatud kui siin. Oleks põnev kuulda Teie hinnangut, kui Teil vahetevahel jälle mahti leidub mõni rida paberile panna. Mul on mõned asjakesed ilmumas, mida ma Teile siis ruttan saatma, kui aeg käes on. Paraku aheldavad mind praegu paljud kohustused ja lisaks neile tuli veel abikaasa haigus (neerukivid), mille tõttu ta pidi uuesti haiglasse asuma operatsiooni ootel. Seetõttu lükkub edasi ka mu sõit üle väina Taani, kus ma pidin mõne ettekandega esinema kodumaistel teemadel. Aga loodetavasti saan ma seda teha pühade vaheajal või uue aasta algul.

Meie oleme siin kõik hoolega jälginud Teie esinemisi sealseis raadiotundides, Teie kirjutisi ja muid üritusi. Siinsed kaasmaalased paluvad Teid jällegi tervitada ja soovivad Teile jõudu, tervist ja endist indu. Lubage lisandada minu isiklikud tervitused.

Austavalt
Teie Edg. Kant

9.

19. novembril 1948

Armas hr. professor,

sain eile teie kirja 4. skp. Ja võlgnen tänu ning vastust eelmisele, milles teatasite oma otsusest esiotsa Rootsi jääda. Arvan, et Teie praegu tõesti millegagi ei riski, kuna Vene saab jatkama "tüütamise sõda" kui mitte ühe inimpõlve, nagu ennustab USA sõjaväe staabiülem kindral Omar Bradley, siis igatahes viimse võimaluseni.

Minu siiramad soovid Teie abikaasale oma "kividest" lahtisaamiseks! Ootan huviga pr. Kanti raamatut, võib-olla saan seda kusagil refereerida.

Tänan viimaste saadetiste eest. Sirvides "Svio-Estonicat" 1944–48, mõtlesin nukrusega, et selle sisu jääb kinniseks raamatuks inglise keele lugejale. Ise küll loen rootsit. Kas ei võiks tulevikus anda ingliskeelse referaadi või vähemalt sisukorra selle artiklitest? Teie ingliskeelne kokkuvõte "The Debatable Ground" on nimelt väga huvitav ja ka üsna korralikus inglises, peale pealkirja, mis on "debatable": võinuks olla "A Contended Land" (või *Area*). "Hendrik Sepa" prantsuskeelne resümee on vähem sorav ja selles märkisin keelelisi ning ortograafiavigu.

"Kalevipoja" asjas kirjutasin hr. Ubakivile ja lisan ärakirja. Dr. Th. Wiel (Viil), keda mainin selles kirjas, on *Intern. American College*'i dekaan Springfieldis. Minu arvates peaks tõlke läbi vaatama prof. Oras, võib-olla koos Jul. Markiga. Viimane pole vist väga süvenenud inglise keelde.

"Science in Exile"-sarjad ootavad mu laua kõrval lugemist. Kui dr. Arens kord Rootsi pääseb, leiab ta ehk lahenduse Rahvusfondi abil. Siin peaks selliste väljaannete jaoks asutama uue org-i, ja see on õige raske ettevõte. Pean aga asja silmas, sest

"Science in Exile" on ka minu valulaps; selle nime lansseerisime siit koos Tallinna poolakaga, prof. Klemens Jedrzejewskiga.

Parimate tervitustega
K. R. Pusta

10.

Lund, 7. detsembril 1948

K. a. härra Minister,

Teie kiri rõõmustas mind väga. Tänu tervituste eest minu ja abikaasa poolt. Ta tuleb homme haiglast koju. Operatsioon õnnestus hästi ja peale mõnenädalast kosumist loodan, et ta uue jõuga saab asuda oma huvialal tööle. Tal on nüüd kavas raamat Nõukogude koolist nende kogemuste põhjal, mis 1940/41 Eestis saadi. "Makarenko" käsitleb ju õieti Nõukogudemaa pedagoogikat selle esimesel perioodil. Täie vormi võttis see aga alles hiljem režiimi süvenedes.

Ootasin vastust dr. Arujalt. Nüüd on ka see tulnud. Tal on aega läinud prof. Orasega ühenduse saamisel. Viimane on aga praegu USA-sse sõidu palavikus, sest esimesel korral on vist olnud raskusi viisaga. Dr. Aruja teatel on Oras põhimõtteliselt nõus, kuid arvab, et "enne jõulupühi on vist võimatu midagi ära teha". Ta praegune aadress on: 28 Donnington Lane, Oxford, England.

Kirjutasin ka kohe hr. Ubakivile Springfieldi, et ta Teiega peaks kõige tihedamat kontakti ja informeeriks kõigest, mis tarvis. Prof. Wieliga olen ma vaid kord kirja teel ühenduses olnud, nimelt kirjutades omal ajal *recommendation*'i* hr. Ubakivile stipendiumi andmise jaoks sealses *college*'is. Muide, *mag. rer. oec.*

* *recommendation* – soovitus (ingl.)

Kareda, minu endine assistent Tartust, kandideerib praegu Berkleysse assistendi kohale. Seal on ka Baltikumi vastu vanade huvidega prof. John Leyghly, kes just sõja lävepakul avaldas raamatu "The Towns of Medieval Livonia". Ta mäletab veel hästi Tallinna, Georg Studet, Kuld Lõvi ja ka Narvat.

Oleks kõigiti soovitav, kui Teie ise kirjutaksite eessõna või "Lähteks" "Kalevipojale". Prof. Oras võiks endale võtta kirjandusloolise-folkloristliku avasõna. Loodan, et hr. Ubakivi on Teid vahepeal kontakti viinud daamiga, kes tõlke on teinud.

Postitan Teile samaaegselt äratõmbe rootsi entsüklopeediast "Svensk Uppslagsbok", mis hõlmab Eestit. Kirjutasin seal loodusteaduslikud osad, rahvastiku, asulad ja majandusgeograafilise ülevaate. Minu abikaasa andis väikse pildi haridusoludest, piiskop Kõpp usuelust, prof. Wieselgren kirjandusest, dr. Indreko arheoloogiast jne. – Min. Selter, nagu ma kuulen, olevat kirjutanud ülevaate Eestist Schweiz'i leksikonile. Ma pole seda veel näinud. Huvi äratab, kuidas on lood "Encyclopedia Britannica" järgmise väljaandega, mille väljaandjaks on minu teada Chicago Univ. Press.

"Svio-Estonica" järgmine aastakäik tuleb tuleval aastal käsile. Lootusi on, et see saab nüüd korrapäraselt jätkuda. Kahju on muidugi, et see jääb Skandinaavia piiridesse keele poolest. Aastaraamat ise toob vaid eestikeelseid lühikokkuvõtteid. Äratõmmetele lisandasin nende asemel võõrkeelsed. Kahjuks olin ma siis sel korral ise kliinikus oma tromboosiga ega saanud lasta oma "Hendrik Sepa" kokkuvõtet kellelgi läbi vaadata, vaid kirjutasin selle pliiatsiga oma väikesel lauakesel haigevoodi kõrval. Nii olen ma ka ise märganud, et see pole kõigiti korras.

Praegu on mul käsil ja otsaga trükis asi hoopis ise ooperist, nimelt mõned kriitilised ja ketserlikud mõtted regionaalsotsioloogia alalt, kus ma peamiselt puudutan Ühendriikide regionaalsotsioloogilist kirjandust. Meie siinse Geograafia Seltsi aastaraamat ilmub tavaliselt jõuluks. Äratõmbe saan Teile saata alles jaanuari teisel poolel.

Dr. Arensilt tuli neil päevil Frankfurdist teade, et ta on lõppeks väljasõiduloa saanud ja loodab tuleval nädalal siia jõuda.

Ta peatub mõned päevad ka Lundis ja siis peame me plaani, kuidas "Science in Exile'ile" suuremat hingeõhku sisse puhuda. Kerge see pole ja Rahvusfondilt ei looda ma kuigi palju. Neil on omal suuri raskusi ja viimasel ajal on tülileek selle ümber jälle kõrgemale tõusnud. Detsembri koosolekul võib see tuha alt välja lüüa. Sellised üritused on aga minu meelest need kõige vähem produktiivsed ja nende hulka ma oma pead ei taha panna. Selle asemel olen ma püüdnud Malmös olevate vanade Baltikumi sõpradega ühendust pidada. Võib-olla õnnestub nende abil suuremat Eestit käsitlevat koguteost välja anda. See ei koormaks ka meie oma ettevõtteid.

Demangeoni järeltulija prof. Georg Chabot Sorbonne'ist tuleb kevadel siia ja peatub Lundis ning Skånes nädalapäevad. Siis saan ma temaga lähemat nõu pidada selles osas, kuidas "Annales de Géographie" veergudel Baltikumi probleeme serveerida. Ta on vahepeal ka *Assoc. des géographes franç.* pidanud ettekande, milles ta Eesti majandusgeograafiat ja Eesti majanduslikku arengut on refereerinud. Oma äsjailmunud raamatus "Les Villes. Apercu de Géographie urbaine" on ta samuti mõned leheküljed meie linnadele pühendanud.

Pärast sealseid valimisi on minus arvamine veelgi rohkem maad võtnud, et aega veel läheb. Ja sel puhul peame end siin veel suuremal määral varustama Teie retseptiga, et valgustatud ja pikaldase vihaga jätkata oma ülesannet ning võitlust.

Saadan Teile enda ja abikaasa poolt parimad vastutervitused ja südamlikud soovid jõulupühadeks ning vana aasta lõpuks

Teie
Edg. Kant

11.

28. detsembril 1948

Armas dr. Kant,

Teie kiri 7. skp. saabus eile. Vahepeal sain "Makarenko" pr. Kalling-Kanti austava dedikatsiooniga, ning teise eksemplari edasiandmiseks. Parim tänu ja suurim õnnitlus pr. Kantile, et ta vaeva aeg haiglas lõppes hästi. Näite olevat mõlemad teaduslikke "tuuletallajaid" õilsas mõttes, kes uurivad asju ja kirjutavad teoseid, hoolimata sellest, mis või kas see midagi "sisse toob". Soovin, et võiksite jatkata.

Olen praegu veidi väsinud aastavahetuse kirjade vastamisest, või pigem mõtlemisest, kuidas saaks mõne kirjaga vastata kümneid. Sellepärast pole ka saanud Teile teatada "Kalevipojast". Tõelikult on lugu hr. Ubakivi uue kirja järgi nii, et polegi olemas mingit õiget tõlget ega ka eeldusi sellise tõlke saamiseks Springfieldi daami poolt. Aga näeme lähemas tulevikus, kas seda ei saa käima panna teisel teel, kui siia kogub keelemehi, nagu prof. Ants Oras ja teised.

Oleks tõesti kena, kui mag. Kareda asuks Berkeleysse. Lähedal on ka meile sümpaatne *Hoover Library and Institute* Stanfordi ülikooli juures. Olen mures, et ma viimasele pole suutnud saata dokumente, mida lubasin, kuna peaksin kirjutama neile sissejuhatuse ja pole selleks veel aega leidnud.

On ka rõõmustav, et saite "Svensk Uppslagsboki" oma artiklid. "Encyclopedia Britannicaga" ei ole me kahjuks saanud lähemat kontakti, sellel on oma kaastöölised briti "baltlaste" ja venelaste seast. Kahe aasta eest pidime protestima selle geogr. atlase vastu, milles Balti riigid olid inkorporeeritud kommentaarideta Nõukogude Liitu. Vaidles vastu keegi juut, kuid uues väljaandes ilmus vist kaks kaarti: üks Soveti versioonis, teine korrektsel kujul...

On küll vist lootusetu, et Rahvusfond suudaks kanda ja levitada püsivalt "Science in Exile'i" väljaandeid. Kas ei saaks rootslaste toetusel lülitada meie teadlaste teoseid mõnda teaduslikku seeriasse, või asutada teaduslik kuukiri, mis annaks pikematest artiklitest või uurimustest vähemalt viisakad kokkuvõtted inglise keeles?

Kirjutate oma kavatsusist regionaal-sotsioloogia alal. Kas olete tähele pannud, et Vene organiseerib oma "Ostlandi" Ukrainast, Leedust, Lätist, Eestist ja Valgevenest (*Bjalorus*) – "Pravda" nr. 77. 1948. a.? Huvitav on see veel sellepoolest, et sama "Ostlandi" põrandaalused liikumised ühtuvad ja delegaadid väljas – ka siin maal – teevad eeltööd tulevaseks "liiduks". Vististi võiks see huvitada ka Teid – geograafi ja regionaalsotsioloogi...

Parimate uusaasta soovidega Teile ja pr. Kantile

K. R. Pusta

12.

Lund, 26. veebruaril 1949

Austatav ja armas härra Pusta,

olen Teile juba üle kuu aja vastuse võlgu, samuti tänu Teie poolt mulle ja abikaasale saadetud uue-aasta tervituste eest. Teades, et Teie olete pidevalt koormatud korrespondentsiga ja vajate vahel ka hingetõmmet kirjade vastamisel, ei ole ma nii väga rutanud.

Mis puutub "Kalevipoja" tõlkesse, siis pole ma hr. Ubakivi vahepealsete kirjade põhjal sellest kes teab kui üksikasjalikult pildis. Kuulu järgi peaks prof. Oras nüüd juba USAs olema ja saab ehk pärast esialgset orienteerumist uues ümbruses anda hinnangu, mis selle tõlke alal üldse on olemas kasutatavat.

Mag. Kareda kohta teatasin ma ebaõieti, et ta kandideerib Berkeleysse assistentuurile. Tegelikult oli see, nagu veidi hiljem prof. E. S. Shaw poolt saadetud testist selgus, *Department of Economics Stanford University* juures. Nähtavasti on asi veel otsustamise faasis.

Dr. Arens on praegu Uppsalas, kuid käinud korduvalt ka Stockholmis RF-is* maad kuulamas. Tal on õnnestunud seda vaid mõnevõrd interesseerida "Science in Exile" suhtes. Nimelt on RF mõnisada eks. omandanud. Kaugemale asi nähtavasti ei ulatu.

RF-i kirjastustoimkonna uueks juhatajaks valiti hiljuti TÜ end. assistent mag. Kuldkepp, üks "Välis-Eesti" praegusi toimetajaid. Ta on püüdnud küll heatahtlikult suhtuda "Science in Exile" toetamisse, kuid ütleb, et ressursid lihtsalt ei küündivat. Soovitasin neile Hanno Kompuse "Picturesque Estonia" uuesti väljaandmist, mille klišeed õnnelikul kombel Taanis kirjastaja C. A. Reitzeli juures. See esitis on nüüd kirjastustoimkonnas läbi läinud ja loodetavasti ilmub raamat uues trükis selle aasta jooksul. Usun, et see end ka majanduslikult tasub.

Teine teos, mis neil kaalumisel, on Ekbaumi töö kolhooside üle. Seda küsimust on ennegi anglosaksi kirjanduses korduvalt käsitletud. Oleks huvitav kuulda Teie arvamust, kas tasuks RF-i summasid selle alla kinni panna?

"Science in Exile'i" tulevik vajab veelgi ventileerimist. Kolleeg John Leighly Berkeleyst, kes Baltikumis töötanud, kirjutas, et "S. in E." senised väljaanded ka keeleliselt lonkavad. Kogu üritus vajaks soliidsemale alusele panemist. Dr. Arens tuleb varsti Lundist läbi oma ajutisel sõidul tagasi Ameerika tsooni, ja siis püüame selgusele jõuda ta tulemuste ning sondeeringute üle Stockholmis.

Olen vahepeal "tuult tallanud" mõningate regionaalsotsioloogiliste töödega. Üks metodoloogilist laadi etüüd tuleb Teile sama postiga. Siinse kombe kohaselt sain sellele lisada vaid lühireferaadi inglise keeles. Omalt poolt pole jõudu suuremat kokkuvõtet trükkida. Praegu vaevan end USA *Rural Sociological Society* esimehe, prof. C. C. Zimmermani ettepandud uurimisteemaga "On the North European Peasant Birth Rate", mis hõlmaks

* RF – Rahvusfond

ümmarguselt kogu Baltoskandia. Kuna see töö ähvardab minult liiga palju tehnilisi arvutamisi nõuda, olen mõelnud seda mitme Põhjamaa uurija vahel ositada.

Teie poolt antud *tips** – "Ostlandi" *regional personality*** käsitlemiseks on tõepoolest hea mõte ja laseks end ka poliitilis-geograafiliste sugemetega läbi põimida. Olen selle üle korduvalt pärast Teie kirja saabumist mõelnud, kuid ikka ja jälle pidanud selle realiseerimise tulevikku tõrjuma, kuna kõik vabad õhtud näivad kuni südasuveni lootusetult olevat täis topitud.

Praegu häirib mind mõne päeva eest läti kolleegidelt saadud teade, et Tartu ülikool olevat suletud või otsustatud sulgeda. Asemele tulevat mingi sõjaväe akadeemia *Soviet Ostland*'i jaoks. Kui see teade õigeks peaks osutuma, tähendaks see kaunis ränka lööki kodumaale. Ülikooli juurde jäi siiski üks osa "rediseid" ja "spetsi mentaliteediga" isikuid, kes oma sisemuses on head patrioodid. Lisaks võiks see tähendada ülikooli varade uut "Voroneži saatmist" või koguni hajutamist üle "suure kodumaa". Kuid teade pole veel kontrollitud. Samast allikast on varemgi tulnud liialdatud või blufitud kuuldusi. Ütlen seda, ilma et mul oleks mingit ressentimenti*** või üleolekut lõunanaabri suhtes. Juhul aga, kui teade peaks kinnitust leidma, tuleks n.-ö. "s-tast juustu teha", – apelleerida maailma arvamusele (südametunnistusele oleks ehk liiga vanamoeliselt öeldud) alates kõigepealt Rootsist, kus Gustav Adolfi loomingul kõige rohkem krediiti.

Välispoliitiline areng Skandinaavias näib eelseisvail kuudel toovat suurema rahutuse. Atlandi pakti eelkäivad sammud võivad tuua vahekordade teravnemise lääne ja ida vahel, kusjuures Rootsi jääb omamoodi isolatsiooni, mitte sunniviisil, vaid omal valikul. Sellega satub ta "külma sõja" tihedamasse mõjuvälja. Peale nõukogude suurenenud militaarse aktiviteedi Baltikumis ja Saksa idatsoonis võiks eventuaalselt oletada ka

* *tips* – nõuanne, näpunäide (rts.)
** *regional personality* – regionaalne "isiksus" (s.o. omapära) (ingl.)
*** *ressentiment* – salaviha, vimm (pr.)

suuremat survet Soomele. Kuid "palavaks" see asi vist ka seekord veel ei lähe!

Saates Teile enda ja abikaasa poolt kuldseid tervitusi, kirjutan

austavalt
Teie Edg. Kant

13.

22. märtsil 1949

Armas dr. Kant,

tänan huvitava kirja eest 26. veebruarist. Eile sain ka "Den Sociologiska Regionen", äratrükk "Svensk Geogr. Årsbokist", ja lehitsesin seda kohe suure huviga. Ingliskeelne "summary" oleks hästi sobinud mõnda ameerika spetsiaal-ajakirja ülevaatena prof. Carl C. Zimmermani raamatust. Kas ei paigutaks ta ise selle kuhu tarvis, kuna olete temaga kirjavahetuses? Kas olete oma teoseid saatnud *American Geographical Society*'le, Broadway & 156th St., New York, N.Y.? See on teaduslikum kui *National Geogr. Society*, mis asub Washingtonis ja kirjastab populaarset kuukirja. Lundi ülikooli väljaannete abonentide hulgas peaks olema ka American-Scandinavian Foundation (116 East 64th St., New York, N.Y.) ja selle "American Scandinavian Review".

Mul oli tõsine tahtmine kirjutada pr. Kanti raamatust ja Teie artiklist Rootsi entsüklopeedias. On õieti häbi, et pole suutnud seda seni teha. Ja hirm aja ees, mis kaob käest, ilma et näeks kogu selle rähklemise tagajärgi. Ainult kirjavahetuse kaustikud kasvavad! Saadan Teile mõned trükised, et näeksite, millega siin praegu tegeleme.

Ants Oras on 18. jaanuarist siin, töötab heades tingimustes Florida ülikooli *graduate college*'is. Võib-olla tuleb ta Ameerika eestlaste konverentsile, mida loodame pidada 23. aprillil New Yorgis. Välis-Eesti üldkongress tuli kahjuks edasi lükata.

Rõõmustaksin, kui toime tuleb* prof. Kareda nimetamine *Stanford University* juurde.

Arvan, et kuna "Newsletter" pidevalt ja tõhusalt tegeleb *Sovietia*'ga, võiks Rahvusfond süveneda rohkem Eestisse ja Baltiasse. Kolhoosidest on tõepoolest küllalt kirjutatud. Lehitsesin paari päeva eest 600-leheküljelist Karen Larseni "History of Norway" (Princeton University Press, 1948) ja tundsin uuesti nukrust, et meil pole midagi ligilähedastki Eesti üle, peale Hampden-Jacksoni jutustava "Estonia". Ojamaa-Varmase "Eesti ajalugu", mis ilmus Stockholmis 1946. aastal, on liiga kiirelt kokku kompileeritud teos, kannatab perspektiivi puuduse all ja taotleb ilmselt propaganda efekte. Pealegi võõrad seda nagunii ei loe.

Olen vahel mõtelnud, missugust materjali Eesti üle võiksime anda näiteks sakslastele, kellega ju kahtlemata tuleb arvestada nüüd ja tulevikus. Ja ei leidnud muud kui Jacksoni "Estonia", ja "Kauge Kodu" ingliskeelse numbri, mis ilmus Saksamaal. Ants Orase "Baltic Eclipse" on vaevalt soovitatav, kuna ta oma heasse raamatusse on paigutanud paar ülearust väidet saksa rahva kohta. Saksas on aga organiseerimisel uus *Auswärtige Amt***, mis kannab esiotsa nime *Deutsches Büro für Friedensfragen****, Postfach 799, Stuttgart, Germany, U. S. Zone. Juhataja on *Staatssekretär* dr. Fritz Eberhard. Nimetan seda selleks, et peaksite meeles ka seda asutust, kui kätte satub paras "stuff"****. "Science in Exile'i" väljaanded võiks küll sinna aadressida, vähemalt teosed, mis käsitlevad Eestit ja Baltiat.

Oleks küll kena, kui kord mahti leiate kirjutada oma "Ostlandi". Ma mõtlen tõsiselt, et meil tolle Ostlandiga tuleb opereerida, siin ja mujal propaganda väljal, ning varsti, võib-olla, aktiivsemalt.

* s.o. saab teoks
** välisamet, välisministeerium (sks.)
*** Saksa Rahuküsimuste Büroo (sks.)
**** *stuff*– aine, materjal (ingl.)

Teie teate Tartu ülikoolist pistsin "Meie Teesse", muidugi küsimusmärgiga. Loodame, et see teade õige ei ole, kuid tõenäoline küll.

Atlandi pakt siiski liigub ja pole ka katki midagi, kui Rootsi esiotsa "erapooletust" peab – kuni esimese mürtsuni Stockholmi kohal. Nüüd aga algab vistist "rahuofensiiv" Moskva poolt.

Parimalt
Teie K. R. Pusta

14.

Lund, 15. juunil 1950

Kõrgesti austatav härra Minister,

Teie kiri oli saabunud parajasti minu äraolekul. Viibisin nimelt Uppsalas, kus peeti parajasti suurem ühiskonnateaduste konverents ja kus mul oli pidada ettekanne. Tagasisõidul oli mul peatusi teel, eriti Stockholmis. Selletõttu saan alles nüüd Teile vastata.

Teie kiri ühes lisanditega andis väga tänuväärse sissevaate mitmetesse küsimustesse, eriti arhiivide asjas. Mõte talletada neid *Smithonian Institution*'i varjukatuse all ei ole halb. Kui see teoks saab, siis ei tarvitse mul vist mainida pikemalt, et menetlus ei riivaks, nagu Teie ütlete, sakslaste "uut iseteadvust". Peaasi, et nad ei saaks muljet, et nende "honourable" ettepanekut on kasutatud vaid arhiivide äraviimiseks. Kuid nad peaksid mõistma, et kui arhiive ähvardab väljaandmise hädaoht, siis ollakse sunnitud seda teed käima.

Ma mõistan viimases mõttes ka saadik Torma seisukohta, kui ta *primo loco* asetab Ühendriigid ja *secundo loco* läänetsooni. Nagu ma Stockholmist kuulsin, olevat väljaandmise hädaoht jälle olemas, kuna inglased olevat pakkunud isegi ordoarhiivi, mida nad varemalt ei tahtnud loovutada.

Prof. Hubatsch on juba lahkunud Rootsist. Tal oli kõnelusi ka dr. Soomi ja prof. Blumfeldtiga, meie ajaloolastega, kes pooldavad akadeemia mõtet. Stockholmi keerukas omavahelise jagelemise õhustikus ei näi aga kuidagiviisi soovitav olevat, et algatus tuleks Rootsist. Seda kasutaksid mõned ringkonnad (ERN-is, "Teatajas") selleks, et anda asjale kabjahoope, ja sedamoodi võidaks ka arhiivide küsimus avalikkuse ette ja ajalehtede veergudele kanda, mis praeguses olukorras ei oleks kuidagi soovitav.

Teie poolt sugereeritud *Académie Internationale*'i eeskuju on igati pooldatav. Kolleeg N. Kaasik lubas statuutide kallale asuda ja pidime ses asjas just juuni algul kokku saama, kuid vahepeale tuli ta äkiline surm. Ta portfellis ei leidunud veel midagi paberile pandut. Nüüd oleks siis hea juristi leidmine tähtis. Kas Teie, härra Minister, teaksite ses suhtes head nõu anda? Prof. N. Maim on kuuldavasti Marburgist lahkunud või lahkumas. Ma tean ta tulevast aadressi USA-s, kuid sinna ta pole veel jõudnud (130, Livingston Str., Brooklyn 2, N.Y.).

Professor Hugo Kaho (end. rektori) aadress on järgmine: Eggerstedt Kaserne, (24b) Pinneberg/Holst. British Zone. Ma kirjutan talle ka kõige lähemal ajal, sest ajan ta Rootsi pääsemise asja, kuid see seisab veel *St. Arbetsmarknadsstyrelsen*'is*. Ma usun, et ta oleks kõigiti sobiv kuraatori kohale. Juhul, kui ta edaspidi Saksast ära sõidab, võiks keegi teine teda asendada.

Akadeemia loomise küsimuses näib, et väliseks menetluseks sobib kõige paremini, nagu öeldud, et algatus tuleks eesti-lätileedu Saksamaale jäänud teadlaste poolt. Ühtlasi peaks see algatus kandma Pinnebergi *Study Centre*'i** jätkamise ilmet. *Centre*'i asemel loodi ju Balti instituut, kuid see seisab tegelikult vaid paberil. Sinna jäänud kolleegid on saanud Saksa passid ja saavad toetust enam mitte IRO-lt, vaid väikest n.-ö. taskuraha Lääne-Saksa asutustelt.

* tööturuamet (rts.)
** uurimiskeskus (ingl.)

Lisad Teie eelmise kirja juures saadan Teile tagasi järgmises kirjas, kohe kui kiri on prof. Kahole lähetatud. Ma palun teda ühtlasi kiiresti astuda ühendusse saadik Tormaga.

Jään lähema kuu jooksul siia. Juulis on mul paar nädalat välitöid Kristianstadi ümbruses, kuid kirjad lähetatakse mulle järele.

Parima tänuga Teie saadetise eest jään
austavate tervitustega
Teie Edg. Kant

15.

Lund, 4. juulil 1950

Väga austatav härra Pusta,

mõni aeg tagasi pöördus US *Department of State*'i *special advisor on geography**, dr. S. Whittemore Boggs allakirjutanu poole palvega, et ma talle saadaksin ülevaate kirjandusest, mis puudutab piiride küsimusi Balti mere alal. Vastav passus ta kirjas käib järgmiselt: "If you were to send me citations to any publications, possibly articles in periodicals, relating to boundaries in the waters of the Baltic area, or to claims to areas of national jurisdiction in such waters, it would be very helpful to me."**

Ma olen otsinud nüüd välja vastavat materjali ja tahan need varsti teele lähetada. Mõtlen aga, et Teie omaaegne töö "Le Statut Juridique de la Mer Baltique" (Acad. du Droit Internat., Paris 1936) võiks dr. Boggsile olla tarvilik ja ka kasulik meie

* nõuandja geograafia-alastes küsimustes (ingl.)

** Mulle oleks suureks abiks, kui te juhataksite mulle kirjandust, soovitavalt perioodikas ilmunud artikleid, mis käsitlevad Balti piirkonna merepiire või pretensioone riikliku jurisdiktsiooni all olevatele aladele sellistes vetes (ingl.).

üldisele asjale. Ma usun, et mis puutub Balti mere juriidilisse staatusse ja vastavatesse natsionaalsetesse jurisdiktsioonidesse, siis saaksite Teie hoopis kompetentsemalt kui mina aidata dr. Boggsi. Seoses viimaste Vene ambitsioonide ja territoriaalvete küsimustega, ühtlasi Balti mere sulgemise küsimusega võivad need probleemid järjest akuutsemaks muutuda.

Nii oleks mul käesolevas palve, et kas Teie ei saaks saata dr. Boggsile (ta kodune aadress on: Samuel Whittemore Boggs, 219 Elm Street, Chevy Chase 15, Maryland) oma tööd Balti mere juriidilise statuudi kohta, või vähemasti anda talle andmeid, kust ta selle ajutiseks kasutamiseks leida võiks. Samuti oleksin ma tänulik, kui Teie saaksite talle saata loetelu vastavate jurisdiktsioonide ja muude materjalide kohta, sest võib kergesti olla, et ameeriklastel pole teada kõik allikad, mis pärinevad Euroopa kirjandusest. Ma omalt poolt lähetan ülevaate sellest, mis viimase pooleteise aastakümne jooksul on ilmunud Rootsis, Taanis ja Soomes ning Saksas ja Poolas. Kõige parem oleks, kui Teil võimalust ja aega jätkuks dr. Boggsiga otseühendus võtta kirja teel. Muide ilmus tal sõja ajal suurem teos "International Boundaries: A Study of Boundary Functions and Problems" (Columbia Univ. Press).

Edaspidi tahaksin Teid veel arvatavasti tülitada ühe teise küsimusega, mille kallal töötab prof. Proudfoot ja mis puudutab pol. pagulaste ja DP-de küsimusi. Loodan, et mu eelmine kiri on kohale jõudnud. Prof. Kaholt ei ole seni veel ikka vastust saanud. Austavate ja südamlike tervitustega

Teie Edg. Kant

16.

Lund, 14. septembril 1950

Kõrgesti austatav härra minister K. R. Pusta,

palju tänu Teie kirja ja saadetud tervituste eest. Lugesin juba siinsetest lehtedest Teie Euroopa-lennu üle *Institut du Droit International*'i* kutsel. Selle üle võib ainult suurt rõõmu tunda, et olete valitud instituudi titulaarliikmeks ja ühtlasi saate osa võtta paljudest tähtsatest kokkutulekutest.

Olin suvevaheajal välitöödel – uurimistöö nõuab ka oma! –, kuid sain järelesaadetuna prof. Boggsi kirja, milles ta avaldas sügavat rõõmu kontakti üle Teiega ja tänu Teie poolt temale saadetud publikatsioonide ning materjalide eest. Ma olen püüdnud ka omalt poolt lisaks saata mõningaid ülevaateid Põhjamaade kohta teda huvitavate territoriaalvete küsimuses. Seejuures olid mul abiks tänuväärselt mõned nooremad kolleegid, nende hulgas ka taani geograaf dr. A. Aagesen. Peale nende paari artikli, mis dr. Boggsil veel tänavu ilmumas, tuleb ta küsimuse juurde edaspidi pikemalt tagasi, lisaks muidugi ta ülesanded *State Department*'i juures. Tänan Teid ka omalt poolt lahkuse ja kiiruse eest dr. Boggsile abiks olemisel.

Prof. Hubatsch käis vahepeal uuesti Rootsis. Minuga astus veel kontakti prof. Guenther Ipsen, kes praegu on Innsbruckis. Ta tegi seda samas asjas. Kokkuvõtva arvamuse, mille ma Hubatscile saatsin, võiks hinnata veidi pessimistlikuks, kuna ma prof. Kaho kaudu saadud andmeil pidin tulema otsusele, et Kesk-Euroopasse on jäänud liiga vähe kolleege, ja osa neistki tiibu tõstmas. Noor Webermann, kes on Göttingenis eesti keele lektoriks, on omalt poolt andnud H-le soodsama pildi koosseisu-

* Rahvusvahelise Õiguse Instituut (pr.)

de kohta. Kõnelused Bonnis olevat näidanud, et ollakse valmis esialgu rakendama 6 akadeemikut "täie palgaga", arvatavasti peale selle ka mõni noorem koht. Stockholmi ajaloolased on omalt poolt asjaga samuti kontaktis ja muidugi ehk veidi agaramalt kui mina, sest ma olen soovituste kohaselt püüdnud kontakti hoida, kuid mitte forsseerida. Ka kahtlen ma praegugi veel, kas õnnestub asutusest elulooma teha peamiselt vaid korrespondeerivate liikmete abil, kuna kohapeal on ikkagi koosseis väga ja väga piiratud ning võib hõreneda veelgi. Ootaksin ka meeleldi Teie edaspidiseid arvamusi. Võib-olla juhtub Teil võimalus olema kõneleda asja üle ka minister Tormaga.

Arhiivid on endiselt Goslaris ja nüüd isegi tehtud kasutatavaks uurijaile. Seega peaks nende loovutamise oht olema tublisti vähenenud. Prof. Kaho siiatuleku asi otsustati *Utlänningskommission*'is* esimesel korral eitavalt. Põhjuseks arvatavasti vanus (saab nov. 65-aastaseks). Ta on aga väga hea vigööri** juures ja ma jätkan talle siiapääsu võimaluste otsimist. *Gutta cavat*** *etc.* Ta ise on aga ehk vähe passiivseks muutunud, mis sealses senises olukorras ka mõistetav. Ma palusin teda ühendusse astuda min. Tormaga. Saatsin Teile ka K. aadressi, kuid lisan selle uuesti käesolevale kirjale. Loodan, et Teie minu kirja veel Londonis kätte saate tagasi sõites Bathist. Muidugi oleks meie siin Rootsis meeleldi näinud ka Teie külaskäiku, kuid mis teha, kui aeg ei anna välja. Soovin Teile vana hubase Prantsusmaa külastamisel palju endiste mälestuste värskendamist ja uusi oivalisi.

"Meie omad" on Stockholmis sügise tulekul jälle usinasti hakanud üksteise kopitanud karvadest kirpe otsima. Oleks tarvis dr. Luigat, kes "lõvidele" teeks selgeks selle toimingu tähenduse.

Austavalt ja parimalt tervitades
Teie Edg. Kant

* välismaalaste komisjon (rts.)
** *vigor* – elujõud, tugevus (ld.)
*** Tilk uuristab kivi (ld.).

17.

Lund, 3. jaanuaril 1951

K.a. härra Pusta,

olen jälginud Teie reisikirju Euroopast nii New Yorki kui ka siinsetest eesti lehtedest. Kahjatsen, et Teil ei jätkunud aega seekord Rootsit külastada.

Ma ei tea, kas Teil õnnestus Saksas kohata kedagi seoses kavatsetud akadeemiaga. Prof. Kaho asus vahepeal Bonni Taimefüsioloogia instituudi juurde teadusliku stipendiaadina. Ta siiatulek esimesel korral ei õnnestunud. Prof. Hubatschi viimane kiri on optimistlik, kuna ta teatab, et asi on Balti instituudi kujul põhimõtteliselt otsustatud. Ta oli ruume otsimas Marburgis ja Bonnis. Esialgu tulevat kuus palgalist kohta, kaks iga Balti riigi kohta. Härra Selter oli detsembris huvitatud ühendusest prof. Hubatschiga. Ma saatsin talle viimase aadressi. Peatõkkeks instituudi laialdasema tegevuse arendamisel kujuneb ikkagi kohale jäänud jõudude vähesus. Olen kuulnud Berkeleyst, kuhu mu noor sõber mag. A. Laasi sai kohakese geograafia instituuti, et seal on käinud ka prof. Rinne. Viimane oli Bonnis, kuid hoolimata, et tal seal koht oli, on ta siiski eelistanud Ameerikat. Seda näivat tegevat ka mitmed teised.

Ühenduses rindemeeste olukorraga olen ma pidevalt saanud Saksast vähelohutavaid teateid. "Võitlejate" ühing on esitanud uue memorandumi, mille ärakiri on kindlasti ka Teile saadetud. Mõnede vintsutatute meeled on sedavõrd juba pinevil, et üteldakse "käigu kõik kuradile". Vabasurma juhud sagenevad. Ja nende hulgas on karastatud võitlejaid, kes olid aastate kestel "alati valmis" uuesti kodumaa eest võitlema. Kuidas on Teie arvamus, kas näib vähegi efektiivsemaid võimalusi olevat, et neid mehi IRO maltreteerimise* alt päästa? Senised tröötivad sõnu-

* maltreteerima – halvasti v. julmalt kohtlema

mid, mida meie lehed ajuti toonud, pole tegelikkuses andnud miskisuguseid tulemusi.

Ka siin hakkab süvenema pagemise meeleolu. Minejaid, eriti Kanadasse, viimasel ajal ka Austraaliasse ja Lõuna-Aafrikasse, on aina rohkem. Kevad toob nähtavasti veel suuremad sulaveed. Seekord vist ka Stockholmi pagulasperes.

Käisin detsembri algupoolel Uppsalas ja Stockholmis. Kohtasin muide ka *dr. iur.* Richard Ränka. Ka temal on tekkinud huvi asuda USA-sse. Ta kõneles koguni sellesisulisest kirjavahetusest Teie ja peakonsul Kaiviga. Ma tahaksin teda omalt poolt küll soovitada kui asjatundjat rahvusvahelise õiguse alal. Kaasikul, kel olid ju ka mineku kavad, nagu Teie seda lähemalt teate, ei ole teist võrreldavat järeltulijat. Muidugi puudub dr. Rängal see kool, mis prof. Kaasikul oli diplomaatilise teenistuse alal. Kuid Ränk on pidevalt ja eduga töötanud rahvusvahelise õiguse alal. Ta sellekohane produktsioon on kaunis suur. Avaldamata ja poolvalmis tööde arv tähelepandav. Ma usun, et ta võiks olla tublisti kasulik küsimuste väljatöötamisel, juriidiliste analüüside juures, n.-ö. meheks, kes sisulise töö ära teeks, millele võidaks anda vastav lihv ja vorm diplomaatilises läbikäimises. Ka arvan ma, et ta sinna pääsedes õige pea suudab endale luua teadusliku töötamise võimalused mõne ülikooli juures. Ta oli omal ajal T. Ü. ja *British Council*'i* stipendiaat ning on töötanud nii Inglismaal kui Haagis.

Muidu pakkus meie Stockholmi koloonia oma sisepoliitiliste vastuolude poolest endist pilti. Käib edasi vana näitemäng, mille peamiseks tõmbenumbriks väikeste loomakeste otsimine üksteise juba takerduma ning koitama löönud kasukatest. Pealtvaatajad on tüdinenud ja nõuavad uut repertuaari, kuid tegelased on endiselt kiindunud oma näitekunsti ja lavatükki. Eelseisvad VEKO** valimised, millele nüüd ERN on otsustanud

* *British Council* – Briti Nõukogu (ingl.)
** VEKO – Välis-Eesti Kongress

ette rutata pealtnäha sama, sisuliselt teisiti mõeldud projektiga, aitavad muidugi eelseisvate kuude jooksul potentseerida omavahelisi komplemisi. Paljud võimelised ja mõtlejad inimesed on hakanud diskuteerima, et kas ei saaks meie väljas olevate saadikute eestvõttel moodustada organit, kes seisaks üle nende sisemiste vehklemiste, ja kui eksiilivalitsuse moodustamine ikka takerdub seniste omavaheliste konksude ja haakide taha. Siin oleks isegi kõige mõjukamad avalikud organid – "St.Tidningeni" lehekülg eestlastele ja "Välis-Eesti" – valmis end selle mõtte heaks rakendama. Mulle jäi sealpoolsetest jutuajamistest selline kindel mulje.

Lähetan Teile sama postiga mõned trükised – ühe komprimeeritud ülevaate Koreast ja mõned äratõmbed "Svensk Uppslagsbokist", kus nüüd järjekorras peale Läti on ilmumas ka pikem ülevaade Leedust. Poola osale hangin kas prof. Bogdan Zaborski (*McGill Univ.*, Montreal) või Tadeusz Norwidi kaasabi.

Kasutan juhust, et Teile saata enda ja abikaasa poolt parimaid soove edukaks uueks aastaks.

Austavate tervitustega
Teie Edg. Kant

18.

9. jaanuaril 1951

V.a. dr. Kant,

tänan kirja eest 3. skp. Mulle tundub, et võlgnen Teile vastuse paari eelmise kirja ja veel huvitavate trükiste eest. Oma vabanduseks võin vaid ütelda, et saabudes Euroopast leidsin töölaualt kaks suurt kuhja kirju ning kutseid; siis tulid sõit Washingtoni, koosolekud New Yorgis, kirjutised lehtedes ning jaanuaris ettenähtud kolm loengut, milleks pean veidi mõtteid koguma. "Eesti

Abi" esimehena tunnen ka erilist kohustust midagi jälle ette võtta IRO ja DP-komisjoni ülekohtu vastu meie sõjameeste suhtes.

Sõjamehi on nüüd mõned juba Grohni laagris. Kui nad sealt ka läbi ei tule (paar lätlast on siiski tulnud), on meil põhjus skandaali teha.

Prof. Kahole kirjutasin Londonist. Sain temalt vastuse, et ta üldse ei usu Tallinna ajaloolise arhiivi olemisse Goslaris ega tea seda ka mujal olevat. Ulmi koosolekul palusin siis kol. Stockebyd asja enda kätte võtta. Saime varsti teate, et arhiiv on ikka olemas. Ja meie peakonsulaat New Yorgis saatis siis Stockeby andmetel uue esildise Washingtoni.

"Akadeemia" kohta esitasin küsimuse *Staatssekretär* dr. Ottmar Schreiberile Bonnis. Tema sellest midagi ei teadnud, kõneles aga midagi "Herderi Instituudist", mis olevat kavatsusel ja milleks Bonnil veel raha ei olevat. Üldse ei saavat praegu midagi laiaulatuslikku kavatseda, kuna Lääne-Saksa vabariigil puudub alles *Kultusminister**. Siiski lubas seda küsimust jälgida. Loodan, et sedasama teeb hr. Selter, kes peaks meie tööjaotuses jääma pidevalt kontakti Bonniga, kus selleks on häid eeldusi.

Pooldan Teie arvamist, et esindajad väljas ei saa jääda ootama, kuni tuleb kas VEKO või reformitud ERN. Seda pole nad ka teinud, nagu olete vististi märkinud. Ainult et ERN sageli kirjutab enda arvele saavutusi, mis teised on üritanud. Viimane number on J. Mihkelsoni "huvitav uudis", et *Voice of America* alustab baltikeelseid saateid 1. aprillist (V. "Välis-Eesti" 7. skp.)! Sellistest numbritest võiks koostada üsna pika nimekirja.

Mul on väga kahju, et ma ei saa praegu midagi positiivset ütelda dr. R. Ränga lohutuseks. Asutus, kuhu teda koos Kaivuga esitasime, ei ole veel avaldanud oma seisukohta. Kordame käiku varsti jälle. Vahepeal on siin üritatud uus asutus, *Eastern European Institute*, mille põhikiri ja tegevuskava on praegu

* *Kultusminister* – haridus- ja kirikuminister (sks.)

läbitöötamisel ja millest loodan Teile varsti jälle teatada. On arvatud, et Instituut asuks USA-s, osakonnad aga Lääne-Euroopas. Eesti poolt sooviksin selles näha liikmetena või korrespondentidena Teid ja dr. Ränka. Ja palun siis ka Teie sisendusi teiste kandidaatide suhtes. Esiotsa vaid Teie teadmiseks: kava on põhimõtteliselt heaks kiidetud *State Dep*. poolt, nüüd sondeeritakse suurte sihtkapitalide valitsusi.

*

Sain eile oma üllatuseks kirja dr. Mäelt Austriast, mis on kirjutatud kesk-detsembris, kuid postitatud kellegi kaudu Ithacast USA-s. Mäe kirjutab kaks lehekülge masinakirja mõnede meie kõrgemate sõjaväelaste kahtlustamiseks. Kiri on veider, kahtlen isegi selle autori vaimse tervise juures…

Parimate uusaastasoovidega ja tervitustega
K. R. Pusta

19.

Lund, 27. juunil 1951

K.a. härra Minister,

kibeda töö ja mitme lühema ning pikema ärasõidu tõttu on mu kirjavahetus jäänud mõnevõrra lonkama. Kevadel olin loenguid pidamas Oslo ülikooli ja Norra Geograafia Seltsi kutsel. Sel puhul oli mul ka kokkupuuteid nii Eesti kui Läti peakonsuliga Oslos. Meie peakonsul Rickard Bjercke palus sel puhul Teile oma parimad ja austavad tervitused edasi saata, mida ma nüüd alles suurema hilinemisega teen ja viibimise oma kontosse pean võtma.

Jaanipäevaks jõudsin tagasi *Industriens Upplysningstjänst*'i* poolt korraldatud ekskursioonidelt ja alles nüüd tundub nagu suve hõngu ning veidi vabamat aega. Ruttan nüüd kohe Teile kirjutama, seda enam, et seda minult paluti "Stockholms Tidningen – Lehekülg eestlastele" toimetuse liikmete poolt, kui ma läbisõidul Stockholmist sain mõnega nendest vestelda. Ma arvan küll, et toimetaja V. Pekomäe või Kures on Teile juba kirjutanud, kuid teen seda siiski ka omalt poolt.

Stockholmi pagulaskoloonia vaevles järjekordselt enesepeksmise hoogudes, kus omavahelistes asjades oli mindud abi otsima võõralt kroonu onult ja kogu sisemised vastuolud laiali tassitud ning tallatud ka Rootsi ajakirjanduse veergudele. Kahju, kuid seda on nähtud ennegi, ka kodumaal võõraste ajal. On inimesi, kes ei õpi ja kes oma ressentimente õiendavad, kus aga juhtub. Ka Rahvusfondi lõhenemine andis ning annab kõneainet. Üldiselt paistab, et selle tulemusel on tekkimas seniste "maksumaksjate" hulgas teatav tõrksus. Minu arusaamise järgi on neid veel küllalt, kes on valmis toetama ühisaktsioone, kuid see alaline kaklemine on tekitanud krediidipuudust asutuste juures, kes kõik tahavad olla keskorganisatsioonid.

On arusaadav, et selles õhkkonnas on eriti hakanud juuri ajama üks mõte, mis vilksatas juba varemaltki mitmete peades. Küsimuses on nimelt Idla-rühma esinemine teisel pool lompi, eeskätt USA-s, aga võib-olla ka Kanadas. Lingiaadil esinemine, järgnevad esinemised Malmö staadionil, Kopenhaagenis, Kesk-Euroopas ja Šveitsis on ju õnnestunud hästi skeptikute kiuste. Sel teel on Eesti nimi korduvalt ja laialdaselt viidud rahvusvahelisse ajakirjandusse, millega on sageli koos käinud Eesti saatuse käsitlemine paljudes Euroopa lehtedes. Ei ole siis ime, et hakati mõtlema ka suuremale turneele USA-s.

Rahvusfond pole suhtunud Idla-rühma esinemistesse soojema poolehoiuga. Neid on kandnud eeskätt "St.-Tidningeni" kui

* *upplysningstjänst* – informatsiooniamet v. -teenistus (rts.)

päevalehe toetus. Ja tarviduse korral on pagulashulgad pannud vastavaile üleskutsetele järgnedes suuri summasid kokku. Ma olen veendunud, et kui küsimusse tuleks Idla-rühma saatmine meretagusele maale, et ka sel juhul oleks võimalik selleks tarvilikke summasid suurel määral siit maalt koguda. Kalkulatsioonid on tehtud 80 000 Rootsi kroonile. Ma ei tea tõepoolest, kas see on piisav. Aga seda võiks seniste kogemuste põhjal küll arvata, et üle poole sellest summast võiks siin koguda, kui "St.-Tidn." selle asja vedamise enda peale võtab. Ülejäänud tuleks aga USA-s ja Kanadas kokku panna.

Kujutlen, et kui seal asja küllalt suurtes dimensioonides arendatakse – arvestades ameeriklaste teatavat megalomaaniat –, asja etteotsa leitakse nimekad mehed ja ka osav *manager*, et siis võiks saavutus olla tähelepandav, ühteaegu kõrges kraadis ärakasutatav meie tutvustamise ja meie küsimuste ülesvinnamise huvides. Ernst Idlal ja ta rühmal on häid eeldusi massefektide saavutamiseks. Idla ise on osav võimalusi ära kasutama, eriti kui tal seal asjatundjad appi tulevad, kes kohalikke olusid ja inimesi tunnevad. Lend peaks igal juhul olema kõrge!

Kujutlen, et see, mis ettevõttega saavutatakse, kaalub üles pikemaajalised nakitsemised ja kulutamised, mis siin teatava trafareti järgi tehakse. Oleks ka oluline, et Idla rühma esinemine sel puhul satuks televisiooni, ja et ajakirjanduslik huvi selle vastu oleks õigeaegselt prepareeritud.

Enne kui siin asja kallale konkreetsemalt asuda, oleks tähtis Teie põhimõttelist seisukohta ja hinnangut projekti kohta teada saada. Ma olen kirjutanud asjaomases küsimuses ka minister Selterile – kirjad lähevad teele samaaegselt –, sest tema võis Idla rühma esinemisi Šveitsis kaasa teha ja omab pilti põhimõttel "oma silm on kuningas". Teil on lai ülevaade sealseist võimalusist ja ka huvidest, mis jänki võiks taolise ürituse vastu osutada. Mul ei jää muud üle praegusel hetkel, kui soovitada, et Teie tõsiselt kaaluksite ja ei keelduks avaldamast oma arvamust, kui "St.-Tidningeni" toimetuse poolt Teie poole asjaomases küsimuses pöördutakse.

Balti instituudi asi Saksas on prof. Hubatschi teatel eeltööde staadiumist välja jõudnud ja Bonnis olevat sellele eelarve, kuigi algse kavatsusega võrreldes pooles suuruses lubatud. Prof. Hubatsch on nüüd andnud asja edasivedamise prof. Guenther Ipseni kätte, kes on Austriast asunud Dortmundi. Meie sinnajäänute väikene arv ei võimalda ka suurt valikut, kuid sel teel saaksid siiski 6–7 eestlast-lätlast-leedulast teadusliku uurimise alale tagasi pääseda.

Veidi muret tekitab, et meie teaduslik publikatoorne tegevus killustub mitme sildi taha ja seetõttu ei saa kogu oma kaaluga koos esineda. Kuid teiselt poolt paistab, et maksimaalsete võimaluste andmine initsiatiivile kohtadel on ka paremuseks. Meie siin takerdume mitmel määral Stockholmi peaseltsi aegluse ja tegevusepuuduse taga. Olgugi, et soomlaste abil "Apophoreta" võlad on kaetud, ei ole ei aastaraamatu ega teadusl. publikatsioonide sarja ilmumine avansseerunud. Ettepanek, et säilitatakse ühine sarja pealkiri ja ühine numeratsioon (kusjuures iga töö ilmuks omaette brošeerituna) ei ole seni leidnud veel tarvilikku poolehoidu.

See aga võimaldaks ühise esinemise ja samaaegselt initsiatiivivabaduse erikohtadel. Meil on aastate jooksul ilmunud kindlasti üle paarisaja teadusliku töö, kuid see ei paista kusagil silma. Isegi ühist bibliograafiat pole suudetud välja anda. "Tulimuld" teeb nüüd väikest katset sel alal, kuid ka see on mõeldud vaid oma sisemiseks tarviduseks.

Huvitav on nüüd jälgida "The Voice of America" saateid. Tahaks loota, et need esijoones annavad neile vähestele, kellel kodumaal võimalik neid kuulata, õige pildi läänemaailmast. Sealsed inimesed ja ajud oskavad muidugi ise otsustada selle järgi ajakohaselt. Peab aga ettevaatlik olema, et mitte liialdatud lootusi tekitada, nagu Soome raadio 1941. a., mille järeldusel mõned tulipead võtsid liiga vara ette desperaatseid asju ja mille tõttu siis oli asjatuid kaotusi. On kindel, et praegusaja ohranka püüab kodumaal jälgida kõiki võimalikke kuulajaid ja kuuldu levitajaid kõige drastilisemate vahenditega.

See on sedapuhku kõik. Postin Teile samaaegselt ühe vastse publikatsiooni, mille teksti rootsikeelses *in extenso** aga ma äratõmmete nappuse tõttu ei saa saata. Vast õnnestub mul edaspidi saata kogu *compte rendu***-köide.

Austavate tervitustega minu ja abikaasa poolt
Teie Edg. Kant

20.

4. juulil 1951

V. lp. dr. Kant:

mulle saabus Teie kiri 27. juunist. Et mitte korrata oma argumente ja pääseda ümbertippimisest, lisan ärakirja minu vastusest hr. Vello Pekomäele, mis palun mulle tagastada.

Olen juba maininud Lingiaadi kava meie *Free Europe* paneelile, kui ühte eelseisvatest ülesannetest. Kulub aga veel veidi aega, enne kui meie ja teised Balti grupid midagi üritama hakkavad. Jälgin seda asja edasi.

On huvitav, et sakslased oma Balti Instituudiga nähtavasti varem toime tulevad kui liitlase, s.o. Ameerika sihtkapitalid Euroopa Ülikooliga Strasbourg'is. Kuigi viimane praegu varjutab meie Ida-Euroopa Instituudi kava; jätkame selle üle läbirääkimisi *Committee for Free Europe*'is. Äkki tuleb sellest veel midagi välja?

Nagu võite arvata, pole meeleolu just hea ka siin maal. Korea sõja tulemusteta lõpp tundub lüüasaamisena, näo määrimisena ja lõunakorealaste sissevedamisena (mõned kirjutavad lihtsalt

* *in extenso* – täies ulatuses (ld.)
** *compte rendu* – aruanne, ettekanne (pr.)

"äraandmisena"). Igat sorti *imponderabilia** võivad ju taas esile kerkida, kuid momendil on seisukord deprimeeriv**.

Parimalt Teie
K. R. Pusta

21.

13. augustil 1951

Lp. dr. Kant:

tänan kirja eest 9. skp., mis selgitab lähemalt Balti Instituudi küsimust Saksas.

Üks huvitavaid sisendusi Teie kirjas on see, et eesti kultuurnõukogu või komitee Saksamaal seondada B.I.-ga. Kultuurnõukogu, mis täidaks ühtlasi Saksamaa eestlaste keskesinduse ülesandeid, vajaks meile saadetud eelarve järgi umbes 150–200 dollarit toetust teiste maade eestlaste poolt (ühes eesti lehe toetusega). Eesti Abi New Yorgis on juba alustanud kampaaniat toetuse hankimiseks Ameerika eestlastelt. Selle tagajärgi on veel varajane ennustada, kuid loodan, et midagi ikka kokku tuleb. Kas väljast saadud abist piisaks keskesindus-kultuurnõukogule ja veel B. I.-le, on aga küsitav.

Olen Teile varem kirjutanud *East-Central European Institute*'ist. Sellele on osalt "kanna taha" pannud Strasbourgi *Free Europe College*, millest *Free Eur.* juhid loodavad suuri asju, kui mitte peamiselt suurt reklaami. Nagu loete juuresolevast kirjast, kavatseme rünnakut Fordi või mõnele teisele sihtasutusele, võimalikult *Free Europe*'i patronaaži all. Suvise vaheaja tõttu

* *imponderabilia* – kaalutud asjad (ld.)
** rõhuv, masendav

pole meil olnud uut kohtumist president Jacksoniga, kuid see toimub lähemal ajal.

Instituudi kavandaja "working commitee"* on kahjuks kokku kuivanud kolmele isikule: poolakad prof. Zygmunt Nagorski, prof. Oscar Halecki ja mina. *Intern. Rescue Committee*** direktor David Martin, kes oli üks algatajaid, on tagasi tõmbunud, sestsaadik kui tema komitee sai Fordilt pool miljonit Euroopa teadlaste säästmiseks erieeskirjade alusel.

Instituudi keskus ja administratsioon peaksid meie arvates asuma Ühendriikides, osakonnad aga muidugi Euroopas: Inglismaal, Prantsusmaal ja Saksas. Oleks mulle teretulnud, kui saaksin Saksas asutatava Balti Instituudi korraldavalt komiteelt pikema seletuskirja, võimalikult inglise keeles, seniste läbirääkimiste tulemustest, Instituudi töökavast, eelarvest (mainides ka Saksa toetust), personalist, asukohast, jne., mis väljendaks mõtte, et Balti Instituut võiks olla üks osa siin kavatsetud *East-Central European Research Institute*'ist. See kiri võiks meile anda uue argumendi läbirääkimiste jatkamiseks. Ja kui asi õnnestub, oleks lahendatud ka B. I. toetuse küsimus.

Hr. Rängal on täiesti õigus olla kibestunud *Free Europe*'i eesti paneeli üle. Maadlen tema eest edasi ja loodan, et mõni mees paneelist kaasa aitab. Sellest teine kord pikemalt.

Tänan Teid trükiste ja kõige muu eest. Mul on hea meel jälgida Teie tegevust.

Tervitades
K. R. Pusta

* *working committee* – korralduskomitee (ingl.)
** Rahvusvaheline Põgenike Komitee

22.

23. veebruaril 1952

Armas dr. Kant,

kuna olin kusagil lugenud teadet Teie haigestumisest, toob tänane New Yorgi eesti leht sõnumi Teie 50. sünnipäevast, mida pühitsesite 21. skp. Minu südamlik soov on, et Teie tervis oleks pärast haiglaravi täiesti restaureeritud ja oma möödunud poolsajandile võiksite tagasi vaadata niisama suure rahuldusega, nagu kaaseestlased teevad seda lugupidava tunnustamisega.

Minu enda 50. tähtpäev on ammu möödunud, ja julgen sellepärast kinnitada, et sellest alles algab täismehe iga. Tööd on Teil kindlasti veel palju ees, soovin selleks veel kord tervist ja endist optimismi.

Teie
K. R. Pusta

23.

Lund, 22. veebruaril 1953

Väga austatud härra Minister,

väljavaade Teie uuest tulekust Euroopasse rõõmustab meid kõiki väga. Ma arvan, et Teie ettekannete korraldamist siin saab selgitada konkreetsemal kujul, niipea kui Teie võite ütelda, millal lähikaudu Teie sõit võiks kujuneda. Lugu on ju nii, et alates mai keskelt kuni septembrini on meil siin kaunis surnud aeg nagu igas tüübilises ülikoolilinnas. Sel ajal ei ole avalikke ette-

kandeid ja ka teadusl. seltside tegevus seisab. – Ma arvan, et sobivaks foorumiks võiks olla Lundi ülik. juures olev *Utrikespolitiska Föreningen*, kus välispol. teemadel on kõnelenud väga suuri prominente. Kahjuks on praegu selle esimees prof. Fahlbeck ärasõidul. Ma ei tahaks enne abiesimehe Maxwell Overtoni (ühe inglise prof. poja) poole pöörduda, kuigi ma teda hästi tunnen. Selle aja peale, millal Teilt vastus tuleb, on aga prof. Fahlbeck kindlasti tagasi. Ma oleksin Teile tänulik teate eest, kas see foorum on Teile vastuvõetav, aga ka selle kohta, kas Teie siiatulek võiks aset leida juba enne mai keskpaika, või peame rehkendama sügise algusega, s.o. alates septembrist.

Prof. Toomselt sain teate, et ta on juba Bonnis kohal, B.I. koosseisus. Loodet. saab dr. Otto Webermann samast ka stipendiumi nooremate uurijate jaoks ettenähtud summadest. Ma palun nüüd kolleeg Toomset, et ta vahetult Bonnist saadaks Teile kõik soovitavad materjalid, ühtlasi töökava ja eelarve 1953/54. a. jaoks. – See kiirendaks otseühendust Teie ja meie esindaja vahel B.I:s. – *College de l'Europe*'i küsimuses kirjutan Teile lähemal ajal pikemalt. Mul on nimelt teateid, et seal istub punaroosa batsill õige tugevasti sees, kuid ma pean neid informatsioone kontrollima.

Siinsed ajalehed tõid 17. veebr. eel juba kirjutusi Teie 70. sünnipäeva puhul. Minu "entsüklopeediad" näitavad aga, et see on tehtud vana kalendri järgi. Nii ähvardab Teid tänavu jälle, et see päev puudub kalendris, mis aga ei takista selle asemel kahte – 28/2 ja 1/3 – pühitsemast. Nii lubage, et ma käesoleva kirjaga ühendan enda ja oma elukaaslase parimad õnnitlused Teile Teie ümmarguseks sünnipäevaks!

Omni laude dignissimo, Eruditissimo illustrissimoque Viro, CAROLO ROBERTO PUSTA, annum septuagesimum sui mu-

* *utrikespolitiska föreningen* – välispoliitika ühing (rts.)

*neris solenniter celebranti beneficiorum memor grato animo hoc poculum d. d.**

Edgardus, nom. Kant.
In oppido Lundense
A. D. MCMLIII
XXII mensis Februarius

Tänulikult meenutades tema heategusid, kingin selle karika igati kiiduväärsele, väga haritud ja kuulsale mehele Karl Robert Pustale, kes väärikalt tähistab oma 70. sünnipäeva.

Ilmumisandmed, viited, märkused

Kontrastide aastasada

Ilmunud: "Meie Tee" 1950, nr. 1, lk. 2–4.

I OSA

MAAILMASÕJAST ISESEISVUSENI

Sõda

Ilmunud: "Tallinna Kaja" 1914, 30. aug. (12. sept.), nr. 2.

Sõda ja ajakirjandus

Ilmunud: "Tallinna Kaja" 1914, 1. (14.) nov., nr. 11, lk. 121–124.

Noor rahvas

Ilmunud: "Eesti Sõjamees" 1917, 15. (28.) juuli, nr. 11.

Kas saame valmis?

Ilmunud: "Eesti Sõjamees" 1917, 23. aug. (5. sept.), nr. 20.

Keda valida?

Ilmunud: "Tallinna Teataja" 1917, 6. (19.) nov., nr. 248, lk. 2.

Kui me saaksime vabaks

Ilmunud: "Tallinna Teataja" 1917, 14. (27.) nov., nr. 255, lk. 2.

Kes meie oleme?

Ilmunud: "Teataja" 1917, 5. (18.) dets., nr. 273, lk. 2.

Read koomale!

Ilmunud: "Teataja" 1917, 11. (24.) dets., nr. 278, lk. 2.

Kiri Tõnissonile

Kirjad Tõnissonile paiknevad Eesti Riigiarhiivis Jaan Tõnissoni fondis (nr. 1627).

Uskumatu kuulsuse aasta

Prantsuse lugejale. Eessõna M. Martna "L'Esthonie'le".
Ilmunud: "Postimees" 1920, 17. (4.) apr., nr. 101.

Kiri Prantsuse välisasjade ministrile

Ilmunud: "Postimees" 1920, 6. märts (22. veebr.), nr. 60, lk. 1–2.

1. Toimetuse tähendus: Kindla tegevuskava nõudmine Prantsuse valitsuse poolt on kibe kaudne kriitika Prantsuse Venemaa-poliitika kohta, mis ainult sihte üles seab, aga mitte ei tea, kuidas neid teostada.

Õnnesoovid rahusaatkonna esimehele hr. J. Poskale

Ilmunud: "Tallinna Teataja" 1920, 5. veebr., nr. 29.

Kõne Rahvasteliidu konverentsil Genfis

Ilmunud: "Hommikune Postimees" 1920, 11. dets., nr. 247, lk. 2.

Kiri Eesti Vabariigi välisministrile

Kiri Ants Piibule. K. R. Pusta fond Eesti Riigiarhiivis (nr. 1622).

Kirju Jaan Tõnissonile

ERA. f. 1627.

EUROOPA KOOSTÖÖ VÕIMALUSI

Rahvasteliit ja tema töö tähtsus

Ilmunud: "Postimees" 1924, 19. (6.) okt., nr. 283, lk. 3.

Euroopa ja Eesti

Ilmunud: "Õitsituled" 1926, nr. 5, lk. 33–36.

Balti liit – Paneuroopa eelkäija

Ilmunud: "Päevaleht" 1927, 10. aug., nr. 215, lk. 3.

1. "N. Wiener Journali" Pariisi kaastööline.

Kiri Pariisist

ERA. f. 1627.

Eesti iseseisvus *de facto* ja *de jure*

Ilmunud: "Kaitse Kodu!" 1928, nr. 3, lk. 150–155.

Paneuroopa liikumine ja selle lähemad ülesanded

Ilmunud: "Postimees" 1929, nr. 219, lk. 4; nr. 221, lk. 4.

Mida nõutakse meie saadikutelt?

Ilmunud: "Vaba Maa" 1939, 10. apr., nr. 85.

Balti mere vabadus

Ilmunud: "Päevaleht" 1933, 6. mai, nr. 122.

1. Võiks vahest meelde tuletada, et Saksa laevastikku ei tohi Versailles' rahulepingu põhjal kuuluda allveelaevad.

Kiri Karl Astile

ERA. f. 1622.
Ilmunud: "Tuna" 1999, nr. 2, lk. 28.

Balti mere statuut

Ilmunud: "Õigus" 1935, nr. 1, lk. 32–44.

1. 7-aastane sõda 1563–1570 ja sõda 1643–1645.
2. Jacques Ancel. Géographie politique de la Baltique.
3. Vt. Schicksalsgemeinschaft der Ostsee. Nordische Gesellschaft'i väljaanne. Berliin 1935.
4. Die grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914; 23. Band Nordsee und Ostsee, Abkommen zweite Hälfte. Lk. 463 jj.
5. Die grosse Politik. Metternichi ettekanne. Lk. 519.
6. Vrd. meie uurimus sellele ainele Pariisi Diplomaatilise Akadeemia väljaandes: Dictionnaire de l'Académie Diplomatique Internationale.
7. Count Sforza. Diplomatic Europe since the Treaty of Versailles 1928; peatükk V: A European microcosme.

Kas on põhjust häireks?

Ilmunud: "Vaba Maa" 1935, 26. märts, nr. 73, lk. 2.

Millist erapooletust soovitatakse Balti riikidele?

Ilmunud: "Vaba Maa" 1935, 7. mai, nr. 107, lk. 2.

Euroopa koostöö võimalusi

Ilmunud: "Vaba Maa" 1935, nr. 116 ja 117.

Austria välispoliitika

Ilmunud: "Vaba Maa" 1937, 6. märts, nr. 53, lk. 8.

Ausammas Briand'ile

Ilmunud: "Vaba Maa" 1937, 4. juuni, nr. 125, lk. 2.

Kakskümmend aastat Balti riike

Ilmunud: "Päevaleht" 1938, 24. veebr., nr. 54, lk. 2.

Tšehhoslovakkia küsimärk

Ilmunud: "Päevaleht" 1938, 21. mai, nr. 137, lk. 6.

Kas 1939 veel rahuaasta?

Ilmunud: "Rahvaleht" 1938, 31. dets., nr. 251.

Hispaania ja Euroopa

Ilmunud: "Päevaleht" 1939, 17. märts, nr. 76, lk. 2.

Päevast päeva

Ilmunud: "Rahvaleht" 1939, 23. märts, nr. 70, lk. 3.

Küsimärk – Nõukogude Vene

Ilmunud: "Päevaleht" 1939, 12. apr., nr. 99, lk. 2.

Rahutaktikast sõjakäras

Ilmunud: "Päevaleht" 1939, 18. mai, nr. 134, lk. 2.

KODUTUTE AJASTU

Eesti ja Vene

Ilmunud: "Meie Tee" 1941, nr. 4, lk. 57–59.

Eesti vabadusvõitlus kestab

Ilmunud: "Meie Tee" 1941, nr. 6, lk. 100–102.

1. "Problems of the Baltic", Cambridge 1940.

Rahvustundest sõjas ja rahus

Ilmunud: "Meie Tee" 1942, nr. 12, lk. 191–193.

Kas on Atlandi deklaratsioon veel kehtiv?

Ilmunud: "Meie Tee" 1944, 3. märts, lk. 49–51.

San Francisco põhikiri

Ilmunud: "Meie Tee" 1945, nr. 8, lk. 165–167.

1. Nõukogude valitsus sõlmis küll 1932. aastal Balti riikidega, Poolaga ja Soomega pühaliku mittekallaletungilepingu, mis pidi kehtima käesoleva aasta lõpuni ning lisaks sellele veel 1933. aastal eeskujuliku kallaletungi definitsiooni lepingu!

Kiri Long Islandilt

Ilmunud: "Kauge Kodu" 1946, nr. 2, lk. 24–25.

Eesti maapaos

Ilmunud: "Välis-Eesti" 1946, 24. nov., nr. 47.

Mõtteid vaimu pühal

Ilmunud: "Meie Tee" 1948, nr. 6.

Euroopa sünnitusvalud

Ilmunud: "Meie Tee", nr. 11, lk. 267–269.

Lääs ja Ida

Ilmunud: "Meie Tee" 1949, nr. 7, lk.146–148.

Euroopa ootab juhtimist

Ilmunud: "Meie Tee" 1950, nr. 4, lk. 66–67.

Rahvas ja riik

Ilmunud: "Võitlev Eesti" 1954, nr. 5, lk. 39-40.

Eestit ei ole unustatud

Ilmunud: "Välis-Eesti" 1954, 7. nov., nr. 22.

Saksamaa ja meie

Ilmunud: "Välis-Eesti" 1955, 6. veebr., nr. 3.

Euroopa asutav kogu?

Ilmunud: "Õigusteaduslik Ajakiri" 1957, nr. 2, lk. 4–5.

Ikestatud rahvaste konverentsil

Ilmunud: "Stockholms-Tidningen Eestlastele" 1958, 3. mai, nr. 102.

Õigus ja vabadus jagamatud

Ilmunud: "Rahvuslik Kontakt" 1961, nr. 4, lk. 27–30.

Läänemere vabaduse eest

Ilmunud: "Tulimuld" 1963, nr. 1, lk. 21–23.

1. Zinovjev, "Perspektivõ proletarskoi revolutsii".

Kust tekkis ja kuhu suundub Euroopa?

Ilmunud: "Triinu" 1962, nr. 38, lk. 14–15.

II OSA

TAGASIVAATEID

Uus aasta 1905

Ilmunud: "Vaba Maa" 1935, 1. jaan., nr. 1, lk. 5.

Jaan Tõnisson vaba mehena

Ilmunud: Jaan Tõnisson töös ja võitluses. 1938, lk. 267–269.

Eestile nime nõutamas

Ilmunud: Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt I. 1927, lk. 381–384.

Kui Eesti oli eksamil

Ilmunud: "Triinu" 1960, nr. 31, lk. 9–10.

Mälestusi Roomast

Ilmunud: "Stockholms-Tidningen Eestlastele" 1954, 21. dets., nr. 293.

Sünnipäeval

K. R. Pusta fond Eesti Riigiarhiivis (nr. 1622).

Prinkipo – ja "tipp-konverents"

Ilmunud: "Teataja" 1958, 22. veebr., nr. 4, lk. 1.

Eesti kartul kasvab Tenerifel

Ilmunud: "Stockholms-Tidningen Eestlastele" 1958, 22. aug., nr. 194.

Eesti Vabariigi aastapäevaks

Ilmunud: "Stockholms-Tidningen Eestlastele" 1957, 23. veebr., nr. 46.

Jaan Tõnisson Eesti välispoliitikuna ja diplomaadina

Ilmunud: Jaan Tõnisson. Koguteos tema üheksakümnenda sünnipäeva tähistamiseks. Stockholm 1960, lk. 236–242.

1. Vt. Karl Ast teoses "Mälestusi iseseisvuse võitluspäevilt" I, Tallinn 1927.
2. A. Piip "Tormine aasta". Tartu 1934.
3. "Noor-Eesti" kirjastus, 1936.
4. Eesti sai Rootsilt *de facto* tunnustuse 11. sept. 1919, samal päeval kui Tšitšerin tegi Eestile läbirääkimiste ettepaneku. Ja 5. veebr. 1921, üks nädal pärast Liitlaste Ülemnõukogu otsust Eesti ja Läti kohta, tunnustasid Eesti vabariiki *de jure* kõik Skandinaavia riigid.

NENDE TEOD KÄIVAD NENDE JÄREL

Andres Dido haual

Ilmunud: "Tallinna Teataja" 1921, 11. sept., nr. 209, lk. 7.
Katke ajalehe toimetuse tekstist, mis lisatud matusekõnele: "Eesti ärkamisaja tegelase Andres Dido põrm maeti 1. septembril 1921 Pariisis Pantin'i surnuaiale. Lahkunut olid saatma tulnud: Eesti saadik Pusta, Rooma saatkonna sekretär L. Neumann, K. A. Hindrey, kujur Jaan Koort, neiu F. Saukas ja hulgana prantslasi, kadunu sõpru ja õpilasi."

Tema teod käigu tema järel

Ilmunud: "Vaba Maa" 1925, 25. aug., nr. 195, lk. 4; "Postimees" 1925, 28. aug., nr. 231, lk. 2.

Mälestusi Viktor Kingissepast ja Jaan Tõnissonist

Ilmunud: "Vaba Maa" 1929, nr. 16.

Madame Aline Ménard-Dorian

Ilmunud: "Päevaleht" 1929, 7. märts, nr. 180, lk. 6.

Georges Clemenceau

Ilmunud: "Postimees" 1929, 30. nov., nr. 326, lk. 4.

Idee võidab

Ilmunud: "Vaba Maa" 1937, 24. märts, nr. 68, lk. 2.

Eesti ja Franklin-Bouillon

Ilmunud: "Vaba Maa" 1937, 19. nov., nr. 267, lk. 2.

***In memoriam* Aleksander Kreekmanist**

Ilmunud: "Päevaleht" 1938, 7. juuli, nr. 180, lk. 8.

Pius XI pärandus

Ilmunud: "Rahvaleht" 1939, 2. märts, nr. 52, lk. 2.

Mälestusi Edvard Benešist 1918–1938

Ilmunud: "Akadeemia" 1939, nr. 1, lk. 44–47.

Paderewski

Ilmunud: "Meie Tee" 1941, nr. 7, lk. 133–134.

Mõtteid Poola endise välisministri Jozsef Becki surma puhul

Ilmunud: "Meie Tee" 1944, nr. 8, lk. 130–132.

Mõtteid president Roosevelti surma puhul

Ilmunud: "Meie Tee" 1945, lk. 97–99.

Jüri Uluots suri maapaos

Ilmunud: "Meie Tee" 1945, nr. 2, lk. 34–35.

KIRJAD KÕNELEVAD

Kirjad tütrele

Ilmunud: "Kirjad kinnisest majast". Stockholm 1966, lk. 13–28, 65–70, 140–141.

Karl August Hindreyle

ERA. K. R. Pusta fond (nr. 1622).

Kirjavahetust Karl Astiga

ERA. K. R. Pusta fond (nr. 1622).

Päralejõudmata kiri Ants Piibule

ERA. K. R. Pusta fond (nr. 1622).

Kiri saadik Tormale

ERA. K. R. Pusta fond (nr. 1622).

Kirjavahetus Otto Pukiga

ERA. K. R. Pusta fond (nr. 1622).

Edgar Kant – Kaarel Robert Pusta. 23 kirja

ERA. K. R. Pusta fond (nr. 1622).

KAAREL ROBERT PUSTA 70

K. R. Pusta on sündinud 17.(29.) veebr. 1883. a. Narvas, õppis Tallinna linnakoolis ja valmistus selle järel koduõpetaja kutsele. Põrandaaluse tegevuse pärast arreteeriti ta 1903. a. tsaarivõimude poolt ja istus 6 kuud vangis. 1904. a. välismaale põgenenud, elas K. R. Pusta esiti Saksamaal, siis Pariisis ja Bernis, edasi õppides ja ajalehtedele kaastööd tehes. 1906. a. pöördus kodumaale tagasi ja astus "Virulase" toimetusse. Kinnivõtmise kartusel siirdus ta paari aasta pärast Peterburi. 1910–1913 töötas K. R. Pusta Tallinnas "Päevalehe" toimetuses. 1917 toitlusinspektorina Eestimaa toitlusvalitsuses. 1918. a. algul määrati K. R. Pusta Eesti Välisdelegatsiooni liikmeks.

Vaevalt oleks võinud olla õnnelikumat valikut sellele kohale. Välisdelegatsiooni liikmeks nimetamisega oli määratud K. R. Pusta edaspidine elukäigu suund. Tundes oma kutsumust, on tema sellest ajast peale olnud vahetpidamata tegev välispoliitilisel alal.

Ühes A. Piibu ja Ed. Virgoga andis ta Eesti Ajutise Valitsuse ja Maapäeva märgukirja Eesti iseseisvuse kohta Inglise, Prantsuse ja Itaalia valitsusele. Peale selle käis K. R. Pusta Eesti *de facto* tunnustamist nõutamas Hispaania, Hollandi ja Belgia valitsuselt. Kui Prantsuse välisminister Pichon 13. mail 1918 oli Eestit *de facto* tunnustanud, jäi K. R. Pusta Eesti Ajutise Valitsuse diplomaatiliseks esindajaks. Pärast Eesti *de jure* tunnustamist lääneliitlaste poolt, määrati ta erakorraliseks saadikuks ja täisvoliliseks ministriks Prantsusmaale, Belgiasse ja Itaaliasse. Neil kohtadel püsis K. R. Pusta kuni 1932, välja arvatud 1924/25, kui ta oli välisministriks Fr. Akeli ja J. Jaaksoni valitsustes. K. R. Pusta on Eesti esindajana ja paaril korral Eesti delegatsiooni juhatajana osa võtnud paljudest rahvusvahelistest

konverentsidest (rahukonverents Pariisis 1919, San Remo konverents 1920, Barcelona konverents 1921, Genua konverents 1922 jt.). 1926. a. oli ta Genfis peetud esimese rahvusvahelise ülemaailmse passikonverentsi esimeheks. Aastail 1920–25 oli K. R. Pusta mitmel korral Eesti esindajaks Rahvasteliidu täiskogus ja nõukogus. 1923. a., mil ta oli Eesti delegatsiooni esimeheks Rahvasteliidu IV täiskogus, valiti ta viimase üheks abiesimeheks. Ka juhatas K. R. Pusta, kes energiliselt on õhutanud Balti riikide lähedast koostööd, Eesti delegatsiooni 1920. a. Riias peetud Balti riikide konverentsil. 1932–34 oli tema saadikuks Varssavis ja nimetati 1935. a. saadikuks Stockholmi.

Oma välispoliitilise tegevuse algusest peale ei piirdunud K. R. Pusta huvi ja tegevus ainuüksi diplomaadi vahendajaosaga. Juba 1918–19 koostasid kaks noort Eesti Välisdelegatsiooni liiget, K. R. Pusta ja Ants Piip, Läänemere pakti kavandi ning esitasid selle Baltimere-maade välispoliitilisele juhtkonnale. Mõte oli omast ajast ees ja kava ei leidnud teostamist, aga õige algatus võitis sõpru. Veel 1932. a. oli Rootsi suur riigimees Branting tuletanud meelde ühele Ameerikast saabunud külastajale "noorte eestlaste õiget ja sümpaatset kava" ning kahetsenud, et see ei läinud läbi. Balti ja Põhjamaade koostöö on alati köitnud K. R. Pusta tähelepanu. Näiteks püüdis tema 1938–39 rootsi multimiljonäri ja rahvusvahelise solidaarsuse püüdluste toetaja A. Wennergreni kaasabil luua Põhjamaade Koostöö Instituuti, et lähendada Balti mere ja Põhjamaade rahvaid.

Areng jätkus. Kokkupuuted Pariisis, Rahvasteliidus ja arvukatel rahvusvahelistel konverentsidel süvendasid K. R. Pusta arusaamisi ja tõekspidamisi välispoliitikas. Energilisest omariikluse tunnustuse taotlejast sai Rahvasteliidu ja Paneuroopa liikumise veendunud pooldaja.

K. R. Pusta on olnud Paneuroopa liikumise keskjuhatuse liige, Rahvusvahelise Akadeemia asutajaliige, Rahvusvahelise Õiguse Akadeemia eluaegne liige, Rahvusvahelise Poliitilise ja Konstitutsioonilise Ajaloo Instituudi liige. Tema on kujunenud rahvusvaheliselt silmapaistvaks autoriks välispoliitiliste, eriti Läänemerd puudutavate rahvusvaheliste küsimuste alal. Ta on

käsitlenud korduvalt Euroopa ühendamist (näiteks töös "L'idée de l'union européenne devant les gouvernements et la Société des Nations", Brüssel, 1931), esinenud 1935. a. Haagis Rahvusvahelise Õiguse Akadeemias loengutesarjaga Läänemere staatuudi kohta. Balti riikide liitu on K. R. Pusta propageerinud arvukais brošüürides. Sellega seoses on ta pannud rõhku koostööle Põhjariikidega, pidades näiteks selle kohta 1938. a. ettekande Prantsuse Kõlbeliste ja Poliitiliste Teaduste Akadeemias.

Nii oli K. R. Pusta edukas välispoliitilises loomingus jõudnud järku, kus ta ühendas endas diplomaadi, välispoliitiku ja teadlase välispoliitika ajaloo alal.

Ometi ei möödunud K. R. Pusta elu sel loomingurikkal ajajärgul ilma tõsiste raskusteta. "Vaikiva aja" poliitiline tagakiusamine heitis ta 1935–36 süütult kuueks kuuks vangi ning võttis temalt seejärel peaaegu kolmeks aastaks võimaluse ametlikult eesti välispoliitikaga tegeleda. K. R. Pusta oli kolmandat korda pagulane. Seegi aeg on aga täis aktiivset tegutsemist rahvusvahelise välispoliitika alal.

K. R. Pusta välispoliitiline tegevus kuni 1940. a. Eesti okupeerimiseni oli olnud harukordselt viljakas. Ometi võiks tänapäeval öelda, et kõik eelnev tegevus on olnud nagu ettevalmistuseks sellele võitlusele meie rahvuslike huvide eest, mida K. R. Pusta on pidanud ja pidamas 1940. a. juuni saatuslikest päevadest alates.

Raskused on olnud suured. Olukordadest tingitud takistustele on lisandunud veel isiklikud vastutöötamised. K. R. Pusta saabus USA-sse eraisikuna, kuna teade tema määramisest saadikuks katkestati sündmuste äkilise arengu läbi. Et selles olukorras saavutada seda positsiooni ja usaldust, mis K. R. Pustal Ühendriikides on, selleks on vaja inimest, kelle sügav demokraatlik veene, loov mõistus ja suured välispoliitilised teadmised sisendavad respekti. Et võidelda meie rahva tuleviku eest, selleks pidi K. R. Pusta uuesti alustama oma karjääri. Aga seekord oli tema varustus palju täielikum kui 1918. a. Kõik need kogemused, mis saadud kahe aastakümne väsimatus rahvusvahelises tegevuses, moodustasid K. R. Pusta stardikapitali.

Sõnas ja kirjas, välisministeeriumis ja diplomaatkonnas, Ameerika rahvusvahelise õiguse organisatsioonides ja ajakirjanduse veergudel on K. R. Pusta selgitanud meie riigi ja rahva meeleheitlikku olukorda ja apelleerinud avaliku arvamise poole. Ta on suutnud läbi viia palju, mis on olnud hädavajalik meie huvides. Et Eesti positsiooni Ühendriikide juhtivates asutustes ja ringkondades juba varakult mõisteti, selles on K. R. Pustal suured teened.

Praegu on K. R. Pusta vormilinegi positsioon saanud teatud tunnustuse Ühendriikides, ta on nüüd "Eesti Valitsuse ametiisik".

Kui K. R. Pusta 1950. a. Euroopat külastas, siis ei olnud sellest palju kuulda. Külaskäigu sihiks oli osa võtta rahvusvahelistest konverentsidest. 1952. a. uuesti Euroopasse saabudes realiseerus K. R. Pusta varasema pärastsõjaaegse külastuse esimene resultaat – tema poolt peetud läbirääkimised andsid meile diplomaatilise esindaja koha Lääne-Saksamaa Liitvabariigis. Küllap varsti töö teisedki tulemused selguvad.

Kui K. R. Pusta võeti vastu Türgi presidendi poolt eriaudientsil, kui tema Türgi parlamendiliikmetele pidas loengu Balti probleemidest, kui tema Hispaania välisministri jutul käis, siis oli see üks uus julgustav nähe Eesti iseseisvusvõitluses. See oli tunnustus meie välisvõitlusele ja see sai võimalikuks ainult seetõttu, et K. R. Pusta on jätkanud oma missiooni.

K. R. Pusta on üks neid väheseid suuri kujusid eesti poliitilises elus, kes meile alles on jäänud. Tema on oma elu pühendanud alale, kus vabal kodumaal valitsenud arusaamise järgi väikeriigi esindajal ei olnud suuremaid võimalusi tunnustuse võitmiseks ega oma hääle kuuldavaks tegemiseks rahvusvahelises ulatuses. K. R. Pusta on tõestanud vastupidist. See on temale maksnud 35 aastat pidevat ja pingutavat tööd. Aga tööst ja visadusest ei piisa ainult, et teha väikeriigi diplomaati ja pagulast lugupeetud rahvusvaheliseks välispoliitikuks. Selleks on vaja Jumala andi, visiooni tulevikust, et näha ette rahvusvahelise arengu sihte ja taibata varjatud teid nende saavutamiseks. K. R. Pustal on olnud seda intuitsiooni ja selle tõttu on tema üks

nendest, kes tuleviku ühendatud Euroopast võivad kõnelda pioneeri õiguse ja asjatundlikkusega.

Meie praeguses vabadusvõitluses on aga K. R. Pusta eesti välispoliitika *grand old man*. Tema on täitnud ja täidab osa, milles keegi teine teda ei suudaks asendada.

K. R. Pusta 70-aastasel sünnipäeval on temale kahtlemata kõige paremaks tasuks see teadmine, et kaasmaalaste poolehoid ja usaldus saadavad tema jätkuvat võitlust omaaegse Eesti Välisdelegatsiooni vaimus.

Heldur Tõnisson

"Välis-Eesti" 1953, 15. veebr., nr. 7.

KAAREL ROBERT PUSTA 1883–1964

Ei ole tarvis loota, et pihta asuda; ega oodata kordaminekut, et jääda kindlaks.

William Vallutaja

Kuna K. R. Pusta varasemad juubelid olid möödunud suhtelises vaikuses, siis otsustati tema 80-ndat sünnipäeva pühitseda seda suurema pidulikkusega. Sel puhul toimus aktus Stockholmi Kontserdisaalis ja hiljem pidulik lõuna Eesti Majas. K. R. Pusta Sõprade Komitee tähtsamaks ürituseks jäi aga pühendada talle koguteos, mis juhiks mitte üksi meie endi, vaid kõigi meie sõprade Euroopas ja mujal tähelepanu sellele asjaolule, et ilma Balti mere ääres elunevate rahvaste vabaduseta on püsiv rahu ja heaolu Euroopa ruumis mõeldamatu. Nüüd on see pühendusteos ilmunud, kuid mõni kuu enne seda suri K. R. Pusta oma Madridi kodus; nii on see raamat pühendatud tema mälestusele.

Õnnis paavst Johannes XXIII tähendas lühikest aega enne oma surma, korrates Augustinuse sõnu, et riigikord, mis ei põhine õiglusel, pole muud kui röövlijõugu valitsus suuremas mastaabis. Peaks enamlik võim oma eelposte Balti mere piirkonnas veelgi edasi nihutama, oleks esmajoones Soome ja Rootsi iseseisvus ohustatud, – nende riikide tasalülitamisel ähvardaks enamlik anarhia vahetult Euroopa südamikku. Selle ähvarduse on seniks neutraliseerinud USA otsustavus peatada kommunistlik agressioon, tarviduse korral ka sõjalise jõu tarvitamisega, ning võib-olla ka Hiina plaanid taasühendada oma territooriumiga Hiina osad, mis praegu on annekteeritud Nõukogude Liidu poolt.

Vaevalt et keegi teine, nii sõnas kui kirjas, on suutnud Balti mere vabaduse tähtsust hoida aktuaalsena Euroopa poliitilisel foorumil sellise intensiteediga kui K. R. Pusta. Selle väite valgustuseks olgu esitatud alljärgnevad järgud K. R. Pusta elust, milles kõikide sündmuste vahel tundub esinevat nähtamatu, alles hiljem selguv side. Sest inimene on iga hetk see, kes ta on olnud ja mis temast tulevikus saab.

*

Möödunud sajandi lõpul kasvas Balti rahvaste iseteadvus ja majanduslik jõukus imeväärse kiirusega. Niivõrd kui tolleaegne tsaarivalitsus tegi takistusi rahvuslikule eneseavaldusele, tekkis selle vastu opositsioon, eriti haritlaskonnas. Nii veeti ka Pusta, alles vaevu koolipingist tulnud, Tallinnast kahe paljastatud mõõgaga sõduri vahel Peterburi kohtu ette. Kohtunik Krašeninnikov, ära kuulanud Pusta vastu tõstetud süüdistuse, mis ei olnud sugugi tühine, otsustas, muuhulgas ka tähele pannes troonipärija sünnipäeva, ta ikkagi vabaks lasta. See suhteline leebus tsaarivalitsuse poolt meenutab kontrastina enamlaste verejanu nii oma vastaste kui ka kunagiste pooldajate vastu. Mõned aastad hiljem leidis aset Kroonlinna madruste mäss enamlaste vastu; 16 000 madrust tapeti viimseni maha, aga enne seda levitasid nad raadio teel maailmale appihüüde: – siin lehvib revolutsiooni lipp, päästke meid 3 aastat kestnud bolševikkude hirmuvalitsusest, türanniast, mis jätab 300 aastat kestnud Romanovite oma kaugelt varju.

Juba käesoleva sajandi algul külastab Pusta esmakordselt Pariisi, kus tol ajal elas ja õppis 40 000 tsaarivõimu eest põgenenud Venemaa üliõpilast ja emigranti, nende seas mitmed eestlased. Olgu nendest nimetatud Andres Dido, eraõpetlane ja idealist, kellest hiljem sai Pusta sekretär.

Vangla ja kerjusekoti eest ei saa keegi täiesti kindel olla –, tähendas Pustale Tallinna vangla ülem Dobrohhotov, kui Pusta sinna kinni toodi. Ja kuigi Pustal oma toas (Rue Jardin des

Plantes) tuli veeta mõnigi murelik päev, siis Pariisis valitsev vabaduse, ilu ja vaimsete varade üliküllus on juba sellest esimesest külastusest alates kujundanud Pusta inimliku ja poliitilise profiili. Pariisist saatis Pusta oma esimese artikli Tartus ilmuvale ajalehele "Uudised", mille toimetuse liikmeks oli Ed. Vilde, kellele Pusta mõtiskelu vabaduse ja vendluse üle oli meeldinud ja kes talle saatis julgustava postkaardi, paludes kaastööd jätkata. Kui see esimene viibimine Pariisis jõudis lõpule, siirdus Pusta Šveitsi, kus ta mõnda aega õppis Berni ülikoolis. Eestis toimuvad ärevad sündmused kutsuvad Pusta tagasi kodumaale. Teel loeb ta Tilsiti lehest, et Eestis on Jaan Teemant valitud talupoegade kuningaks – *zum Bauernkönig*.

Tallinnas kutsuti Pusta ajalehe "Virulane" toimetuse liikmeks, kuhu kuulusid lehe omanik Jaak Järv, Ed. Hubel, Paul Olak jt., ning raamatupidaja Theodor Altermann. Altermanni ja Paul Pinna palvel mängis Pusta asjaarmastajana kaasa ühes vanas "Estonias" lavastatud näitemängus... Sellesse aegjärku langeb ka tema abiellumine prl. Ulrike Grünbergiga, abielu, mis jõudis üle kuldpulma läve. Pusta ajakirjanduslik tegevus jätkus "Päevalehe" toimetuses, kuid vahepeal oli ta veetnud üle kahe aasta Peterburis kui Aleksander Nevski nimelise panga ametnik. Jõudnud tagasi Tallinna, töötab Pusta uuesti Eesti suurima ajalehe "Päevaleht" toimetuses. Kuberner Korostovets karistas ajalehte mitmel korral kõrgete rahatrahvidega, ja Pustale meenusid Lamartine'i sõnad: iga vägivallavalitsus, mis tahab suretada ühte ideed, alustab ajakirjanduse kägistamisega. Üle nelja aasta istus Pusta "Päevalehe" toimetuses, kus samal ajal töötasid Ed. Virgo, Hugo Raudsepp, Karl Ast ja terashabe Karl August Hindrey, kes hiljem Pusta vahendusel külastas Belgia valitsuse ülesandel Kongot, et uurida eestlaste võimalikku asustamist sinna.

Tallinnas ostis Pusta endale maja Laulupeo tänavale ja hiljem trükikoja, mille ta müüs 1915. a., astudes Vene keiserlikku sõjaväeteenistusse Poolas. Tarvilikku sõjavarustust tuli hankida üle Harkovi, Kiievi ja Odessa. Kaukaasias oli ta viibinud juba

varem ja külastanud sealset õitsvat eesti asundust, kus eesti keel ja kombed olid muutumatult säilinud.

*

1917. a. kolmekuningapäeval viibis Pusta Batumis sõjaväeparaadil, mille vastu võttis suurvürst Nikolai Nikolajevitš, ja sealt viis reis edasi Trapezundi, mis nüüd jällegi kuulub Türgile, ja kus Bütsantsi kuulus keisrisuguvõsa – Komnenosed – valitsesid enne türklaste tulekut üle 250 aasta.

Vahepeal kukutati tsaarivalitsus ja Eestis asuti organiseerima rahvuslikke väeosi. Pustale saabub telegramm kindral Põdderilt tulla Eestisse, kuhu ta ka lõpuks jõudis tänu Tiflisi Eesti sõdurite komitee paberile, millele oli alla kirjutanud Otto Kiesel. Eestis kuulutas Maanõukogu end 15. nov. 1917 maa kõrgeimaks võimuks ja varsti pärast seda kuulutas Soome end iseseisvaks. Maanõukogu avalikku tegevust takistasid enamlased, kuid sellegipoolest käidi salaja koos. Ühel sellisel koosolekul teatrimajas "Estonia", kus olid koos Maanõukogu vanematekogu liikmed ja poliitiliste rühmituste esindajad, otsustati valida Maanõukogu delegatsioon ja saata see välisriikidesse. Dr. Jaan Raamoti korteris pr. Raamoti poolt pakutud kohvitassi juures kirjutas dr. Konstantin Konik alla volikirjale, mis K. R. Pustast tegi Eesti Maapäeva täisvolilise esindaja ja Eesti Välisdelegatsiooni liikme.

Iga hetk kardeti kinnivõtmist enamlaste poolt, kuid Pusta sõit koos Virgoga üle lahe Soome läks õnnelikult. Pusta ülesandeks oli Maanõukogu memorandum üle anda Pariisis Prantsuse valitsusele. Soomes said kõik Välisdelegatsiooni liikmed kokku Poris, kuna Jaan Tõnisson oli juba Rootsis ees.

Turust sõideti välja hobuste poolt veetud saanidel Eckerösse Ahvenamaa saartel. Eckerö oli sakslaste käes, kes tahtsid Eesti delegatsiooni kinni võtta ja Saksamaale viia. Seal kohati Stockholmi linnapead Carl Lindhagenit. Lõpuks õnnestus Pustal koos kaaslastega pääseda ühe Rootsi kahuripaadi pardal Stockholmi, linna, mida ta hiljem sageli külastas; need külas-

käigud andsid impulsse mõttevahetuseks Hjalmar Brantinguga Genfis Baltoskandia idee, ühe suure tulevikuvisiooni piirimärkide püstitamiseks. Siit alates algab Pusta diplomaatiline tegevus, mida tuleb vaadelda, vaatamata vahepeal aset leidnud sündmustele, kui ühte praegugi kestvat loomingut. Nüüd on see tema vaimne pärand, mida tema sõbrad hoiavad alal, mis jätkab oma rikkalikku külvi.

Eesti Ajutise Valitsuse märgukirja Eesti iseseisvuse kohta annab Pusta üle koos Ed. Virgoga Prantsuse, Itaalia ja Inglise valitsustele. *De facto* tunnustust Eestile käis Pusta nõutamas ka Hispaania, Hollandi ja Belgia valitsustelt. Prantsusmaa välisminister Pichon tunnustas Eestit *de facto* 5. mail 1918, ja sestsaadik jäi Pusta Prantsuse valitsuse juurde Eesti diplomaatiliseks esindajaks; kui Liitriigid Eestit *de jure* olid tunnustanud, määrati Pusta Eesti täisvoliliseks ministriks Prantsusmaale ja Belgiasse, hiljem ka Itaaliasse ja Hispaaniasse.

*

Samal ajal kui Pariisis peeti rahukonverentsi, alustasid Vene enamlased kallaletungi Eestile.

"Eesti, Läti ja Leedu on ees Venemaa teel Lääne-Euroopasse..."* See on tsitaat esimesel jõulupühal 1918. a. ilmunud "Izvestijast". Selle programmi teostamise on Balti rahvaste kangelaslik vabadusvõitlus peatanud, kuid Soveti allveelaevade sukeldumised Rootsi vetes, Rostocki "rahunädalad" ja laiaulatuslik Vene spionaaž Rootsis, Soomes ja Saksas on ümberlükkamatuks tõendiks, et Soveti poliitika eesmärk on praegu sama, mis 1918. aastal.

Pariisi rahukonverentsil taotles Eesti delegatsioon esmajoones *de jure* tunnustamise saavutamist. Liitlased pooldasid ja toetasid Eesti Vabadussõda enamlaste vastu, kuid riiklikku tunnustust ei tahetud kuidagi anda, et mitte pahandada Vene valgeid. Suure sümpaatiaga suhtus Eesti delegatsiooni püüdlustesse USA rahudelegatsiooni liige, Harvardi ülikooli professor, hiljem admiral Samuel E. Morison, kes ise Pusta enda juurde kutsus. Ameeriklaste seinal oli suur kaart, kus üks kapten iga päev Eesti väerinna positsiooni ära märkis. Morison küsis, mida meie ameeriklastelt sooviksime. Pusta nimetas 5 asja: iseseisvuse tunnustamist, sõjariistu, toiduaineid, raha ja sõdivaks rahvaks tunnistamist. Meie ei saa jätta nimetamata, ning mitte ilma liigutuseta, et admiral Morison on edasi ka nüüd Balti rahvaste sõber. (Seda on ta kinnitanud, kirjutades järelhüüde K. R. Pustale, mis leiab avaldamist käesoleva mälestusteose veergudel.)

Eesti delegatsiooni liikmed võeti vastu ka "võidu isa" Clemenceau poolt, kes põikles selge vastuse andmisest, kuid lõpuks Pusta pealekäimisel tähendas, et ta isiklikult küll pooldab Balti riikide iseseisvust, kuid valitsuse nimel ei saavat ta midagi lubada. Üllatuste hulka, mida ajalugu meile võib valmistada, kuulub kahtlemata see, et ära nähes oma võimetust Eestit sõjaliselt vallutada, oli esimeseks riigiks, kes Eestit *de jure* tunnustas, Nõukogude Venemaa, mis leidis kinnitust Tartu rahulepingus 2. veebruarist 1920, millise lepingu 2. artiklis Nõukogude Liit vabatahtlikult ja igaveseks ajaks loobub kõikidest õigustest ja suveräniteedist, mis Venemaal varem olid olnud Eesti rahva ja territooriumi kohta. Liitriikide *de jure* tunnustus saabus hiljem, vastav teadaanne Liitlaste Kõrge Nõukogu nimel oli adresseeritud K. R. Pustale Pariisis ja sellele on alla kirjutanud Aristide Briand, kellega Pustal hiljem oli veel palju kokkupuuteid.

*

Võiduga lõppenud sõjad enamlaste ja Saksa rauddiviisi vastu, Rahvasteliidu liikmeks vastuvõtmine ja Eesti iseseisvuse lõplik tunnustamine andsid K. R. Pusta diplomaatilisele tegevusele kindlama aluse ja laiema foorumi. Nii on ta Balti konverentsil Riia-Bulduris Eesti delegatsiooni esimeheks, õhutades lähemat koostööd Balti riikide vahel, võtab osa pärastsõjaaegseist konve-

* Sama tsitaat pikemalt lk. 286.

rentsidest San Remos, Barcelonas, Genuas, Haagis, ja on 1926. a. Rahvusvahelise Passikonverentsi juhatajaks Genfis.

Juunis 1924 kutsutakse Pusta välisministriks F. Akeli valitsusse ja on samal ametikohal edasi Jüri Jaaksoni kabinetis. Pusta välisministriks oleku ajal puhkes 1. dets. 1924 enamlaste mäss. Kolm Vene diviisi ootasid löögivalmis Narva taga, et Eesti riigile surmahoop anda. Mäss suruti aga kiirelt maha, nii et venelased ei jõudnud vahele astuda. Kohe pärast mässu mahasurumist kutsus Nõukogude valitsus Pustat Moskvasse külla; Pusta keeldus kutset vastu võtmast.

Tänapäeval on Prantsuse ja Saksa majanduslikust ja poliitilisest koostööst välja kujunenud 6 Euroopa riigi majanduslik unioon, mis garanteerib 180 miljonile eurooplasele ühise töö-, kauba- ja kapitalituru. Ühinenud Euroopa moodustaks sellise majandusliku ja sõjalise jõu, et see paneks võimaliku agressori põhjalikult järele mõtlema. Sellega on ka seletatav, mispärast Nõukogude Liit kõigi abinõudega Euroopa ühisturgu püüab saboteerida. Alati kooskõlastades oma kodumaa huvisid ulatuslikumate sihtidega, on K. R. Pusta taotlenud Balti riikide liitu, Läänemere ruumi korraldamist kindla statuudi alusel ja Euroopa Ühendriikide loomist.

Pusta oli Paneuroopa Uniooni Kesknõukogu liige 1924. aastast alates ja 1927 esitas ta koos krahv Coudenhove-Kalergiga, Kreeka saadiku Nicolas Politisega, Soome saadiku Harry Holmaga ja Saksa riigipäeva liikme Koch-Weseriga Prantsusmaa peaministrile Aristide Briand'ile ettepaneku luua Rahvasteliidus erikomisjon Euroopa uniooni teostamiseks; komisjon loodi ja Pusta oli 3 aastat selle liige.

Pusta on olnud Eesti saadikuks Poolas, Rumeenias, Tšehhoslovakkias ja lühemat aega ka Skandinaavia riikides, kuid kõige viljakam ja ajaliselt kõige pikem on olnud tema tegevus Eesti Vabariigi saadikuna Pariisis. Pariisis oli ta rahvusvahelise Diplomaatilise Akadeemia asutajaid, ettekandja Balti küsimustes *Académie des Sciences Morales et Politiques*'is ja, nagu võib näha käesoleva koguteose autorite nimekirjast, on tema Prantsuse sõbrad seal kõige arvukamalt esindatud. 1932. a. saa-

dik on Pusta Rahvusvahelise Õiguse Instituudi liige ja 1935. a. käis ta pidamas loenguid Rahvusvahelise Õiguse Akadeemias Haagis.

*

Samuti nagu Esimese maailmasõja lõpul, viibis Pusta Teise maailmasõja algul Pariisis, kust ta lahkus enne Saksa invasiooni üle Madridi ja Lissaboni USA-sse, kus ta elas algul Washingtonis ja hiljem New Yorgis. Nendes linnades tegeles Pusta Eesti tutvustamise ja ikestatud rahvaste koostöö organiseerimise alal. Koos Vene Asutava Kogu esimehe Viktor Tšernoviga ja teistega asutas ta *Committee for the Promotion of Democracy* ja oli sõja ajal Columbia ülikooli juures moodustatud Euroopa küsimuste komisjoni liige. Ta oli New Yorgis *International League for the Rights of Man* juhatuse liige, *International Law Association*'i, *American Society of International Law, Academy of Political Sciences* ja muude õpetatud seltside liige.

Oma tegevuse kõrval Eesti Vabariigi saadikuna on Pusta püsivalt tegutsenud hinnatud publitsistina Eesti, Prantsuse, Saksa, Poola ja Ameerika ajakirjanduses ning kuulus muuhulgas Saksa juriidilise ajakirja "Internationales Recht und Diplomatie" alaliste kaastööliste kolleegiumi. USA-s valiti Pusta seal asuva eesti ajakirjanike ühingu esimeheks ja eesti üliõpilaskonna esimeseks auliikmeks. Pärast 12 aastat kestnud viibimist New Yorgis, kus Pusta soetas endale maja ja uue kodu, saabus ta tagasi Euroopasse 1952. aastal. Pärast loengute seeriat *Free Europe College*'is Strasbourg'is, Madridi, Istanbuli ja Ankara ülikoolide juures, taaselustas Pusta Eesti Vabariigi diplomaatilised esindused Pariisis ja Madridis.

Kõrgeim aumärk, mida Eesti Vabariik oma loojatele on andnud, on Vabadusrist. Pusta on Vabadusristi esimese järgu kavaler. Vabadusristi annaalidest võime lugeda, et see on annetatud ka Prantsusmaa tundmatule sõdurile ja kangelaslinnale Verdunile, üleandjaks oli Pusta koos saatkonnanõunik Johan Leppikuga (hiljem Vabariigi minister Roomas), kes seda sünd-

must on kirjeldanud nõnda: "Verdunis, keskkindluse õuel avaldati Vabariigi lipule esimest korda võõrsil sõjaväelist au. Fanfaaride puhudes rullus umbes 10-meetrine lipp lahti üle ühe õuekarree müüri; kindluse komandant kindral Boichu presideeris paraadi. Ma pole varem ega hiljem sellist mõjuvõimsat militaartseremooniat käasa elanud."

Karl Ast kirjutas Pusta 80. sünnipäeva puhul "Tuljmullas", et Pusta alati on imponeerinud oma kindlate, selgete ja kaugenägelike seisukohtadega, ta vaatleb maailmapoliitikat kui ühte suurt tervikut ja see globaalne vaatlemisviis jäi laienedes ja süvenedes talle omaseks kõigil ta tegutsemise aastail. Läbi lugedes Pusta mälestuste esimese osa "Kehra metsast maailma", siis, kuigi see hõlmab sündmusi kuni 1918, selles leidub asjaolu, mis peaks olema äratanud tähelepanu paljude lugejate hulgas. Raamat on kirjutatud Tallinna keskvanglas ligi 20 aastat hiljem, kus Pusta täiesti ilma süüta kinni istus, kuid ühegi sõnaga ei ole ta puudutanud neid, kes ta vangistuse põhjustasid. Sageli on vaikus kõige mõjuvam vastus...

Raamatus on käsitletud Pusta poliitilist kujunemist, aga seal leidub ka palju kirjanduslikke vihjeid. Poeedid näevad sageli kaugemale ette kui poliitikud. Pusta esinemist nii kõnepuldis kui isiklikus läbikäimises iseloomustab temale omane, ainulaadne rahulik solenniteet*.

*

Euroopa tuleviku osas on ta sageli korranud Aristide Briand'i sõnu: meie tulevik on kas ühineda või hävida –. Eesti tuleviku osas oli tema visioon ja kreedo – vaba Eesti vabas ühinenud Euroopas. See ühendamise ja solidariteedi tunne põhiliste väärtuste ümber on leidnud väljendust K. R. Pusta juures ka usulistes küsimustes. Lapsena ehitas ta endale iseeenda jaoks altari,

* *solennis* – pidulik (ld.)

hiljem laulis ta, kuigi protestant, õigeusu kirikukooris. USA-s elades asutas ta sealse Püha Pauluse koguduse; eestlaste abistamisel oli tal tihe koostöö roomakatoliku piiskopi *monsignore* Svahnströmiga; ja Eesti ortodoksi kiriku pea, õndsa mälestuse vääriline ülipühitsetud Jüri, Ravenna piiskop, oli tema ustavaid sõpru. Kaksteist aastat tagasi oli Pusta audientsil Giovanni Battista, kardinal Montini juures Vatikanis (praegu paavst Paul VI), ning kahel korral on ta pidanud läbirääkimisi kogu maapealse patriarhi Athenagorasega Konstantinoopolis*.

Kas ka mitte siin ei või aimata püüdeid ja tegutsemist selle, kuigi kauge, kuid ikka selgemini ja selgemini väljakristalliseeruva idee teenistuses: – lähendada üksteisele kõiki maailma kristlasi. Juba praegu võib välja lugeda, et ka *Vaticanum Secundum*'i kirikukogu kõige olulisem ja püsivam tagajärg on olnud see, et ta kristlasi eri konfessioonidest üksteisele on viinud lähemale.

Pärast maailmasõda Pariisi tulnud Eesti Välisdelegatsiooni liikmed tundsid end seal täiesti tundmatute meestena ühelt tundmatult maalt. Ja kui see maa ja rahvas pole mitte enam nii tundmatu kui siis, siis on selles suuri teeneid K. R. Pustal. Ta pole mitte ainult ise olnud selle väikese rahva geeniuse üheks väljapaistvaks esindajaks, aga ta on, eriti prantsuse kultuuri mõjupiirkonnas, tutvustanud eestlaste vaimuloomingut alates eesti rahvaluule fantastilistest mõõtmetest nii koguses kui ka sügavuses kuni Eesti suurima graafiku Eduard Wiiralti kunstini, kes (Pusta olles pealeinaja) on maetud Père Lachaise'i kalmistule Pariisis.

K. R. Pusta eeskuju näitab meile, et meil pole tarvis tunda alandust Balti rahvastele osaks saanud õnnetuse pärast ega ka mitte tunda erilist muret tuleviku pärast, kui me sellele läheme vastu julguse ja tarkusega; sest tõde on sageli aja tütar.

* praegu Istanbul

Kõik me tõttame ühe eesmärgi suunas, kuni meid surm tabab oma mustas kohtunikumantlis. Kaarel Robert Pusta puhkab kõige katoliiklikuma maa, Hispaania põues. Kuna ta oli protestant, siis mättis teda kohalik luteri pastor. Et ta oli teeninud tsaariarmees, siis tsaariohvitserid ja vürst Mansõrev korraldasid hingepalve tema eest Madridi ortodoksi kirikus. Nii on ta ka oma surmas ühendanud kolm jõudu ühise vaenlase vastu.

Jüri G. Poska

"Pro Baltica". Mélanges dédiés a Kaarel R. Pusta. In memoriam. Stockholm 1965, lk. 31-39.

Nimeloend

Aagesen, A. 508
Aavik, Johannes 222
Acheson, Dean 248, 258, 260
Adenauer, Konrad 260, 271, 275, 290
Adson, Artur 463
Akel, Friedrich 533, 544
Aksakov, Konstantin 32
Aleksander I 251, 408
Aleksejev 35
Allikso, Johannes-August 73
Altermann, Theodor 540
Amery, Leopold Charles 111, 115–116
Amfiteatrov 304
Ancel, Jacques 133–134, 526
Andresen, Nigol 208, 442
Anna, Bütsantsi printsess 420
Anvelt, Jaan 101, 341, 357
Apponyi, Albert 149, 157, 177, 424
Apuhtin 386
Arata 321–322
Arciszewski 465
Arens, Ilmar 486, 492, 494, 496, 500
Aristoteles 270
Armstrong 148
Aruja 492, 495
Aspel, Aleksander 477
Ast, Karl 41, 130, 428–429, 431–437, 439–441, 443, 530, 540, 546
Azana, Manuel 375
Athenagoras 547
Attila 425
Auer, Paul 274
Augustinus 538
Augustus 31
Aulard, François Alphonse 361
Auriol, Vincent 259
Avalov
  Vt. Bermondt-Avalov
Baars, Karl 42
Baatz 471–472
Badia, L. E. 336
Baker, S. 234
Baldwin, Hanson W. 147, 245
Balfour, Arthur James 102, 310, 343, 345
Balzac, Honoré de 422
Barthelemy, Joseph 165
Barthou, Jean-Louis 255, 379, 391
Beaujean 285
Bech, Joseph 242
Beck, Jozef 146, 389–393
Beethoven, Ludwig van 27
Behrens 137
Benedek, C. 93
Benedictus XV 374

Beneš, Edvard 161, 177, 180, 189, 318, 378–385, 464
Berle, Adolph 442
Bermondt-Avalov, Pavel 57
Berthelot, Marcelin 360
Berthelot, Philippe 67–68, 71–72, 177, 180, 318
Bilmanis 433, 444
Birk, Ado 341, 347, 358
Birkhahn 411
Bismarck, Otto von 375
Bissolati, Leonida 360
Bjercke, Rickard 514
Bjørnson, Bjørnstierne 177
Blum, Léon 177
Blumfeldt, Evald 505
Bogdanov 28
Boggs, Samuel Whittemore 506–508
Boichu 546
Bornhöhe, Eduard 327
Bourbon, dünastia 167
Bourgeois, Charles 321
Bourgeois, Léon 149, 154
Bourget, Paul 308, 417–418
Bowman, Isaiah 15
Bradley, Omar 494
Branting, Hjalmar 101, 317, 319, 378, 534, 542
Briand, Aristide 9–10, 17, 68, 72, 89, 106, 113–115, 117, 144–145, 150, 155, 157, 159–164, 166, 169–172, 174, 243, 259, 274, 289–290, 310, 318, 320, 328, 338, 360, 365, 367, 543–544, 546
Brierly 154
Bromberg 390
Bronštein
Vt. Trotski, Lev
Brändström 136
Bulganin, Nikolai 332
Bullitt, William 330–331
Bunin, Ivan 418
Burtsev 304
Butler 178
Butler, Nicholas Murray 116
Cabarello 167
Cachin, Marcel 425
Caesar, Gaius Julius 377
Caillaux, Joseph 25
Čakste, Jānis 331
Cambon, Jules 99, 108, 120, 124, 267, 339
Carlos, dünastia 167
Carnegie, Andrew 96, 116
Carrière, Eugène 360
Casado 185
Cecil, Robert 316
Chabot, Georg 497
Chagas 317
Chamberlain, Joseph Austen 150, 198, 200, 366–367, 383, 487
Chamberlin, William Henry 260
Chandler 69, 103–104
Charles 432
Chateaubriand, François Rene de 119–120
Chiang Kaishek (uuem: Jiang Jieshi) 260
Chlodovec 150
Chopin, Fryderik 386, 388
Churchill, Winston 147, 223, 226, 228, 230, 243, 247, 253, 258, 260, 274–275, 290, 396
Clemenceau, Georges 16–17, 69, 104, 149, 170, 331, 360, 362–364, 376, 425, 543
Colette 189

Coudenhove-Kalergi, Richard 9, 89, 114–116, 160–161, 166, 243–244, 274, 276, 289, 544
Cousins 233
Czartoryski, Adam 251–252
Curzon, George Nathaniel 67, 72, 106, 338
Cuscoy, Luis Diego 334
Daladier, Édouard 190, 200
De Gasperi, Alcide 275, 323
De Geer, Sten 475
Delbos, Yvon 177, 379
Demangeon, Albert 484
Denikin, Anton 61, 105, 338
Depretis, Agostino 106, 320
Deschanel, Paul 364
Dewey, Thomas 245, 492
Dido, Andres 13, 107, 211, 266, 303, 351–352, 530, 539
Dimitrov, Georgi 192
Diocletianus 375
Dmovski, Roman 102, 108
Dobrohhotov 539
Doenhoff, Marion 256
Dostojevski, Fjodor 27
Doumergue, Gaston 360
Dreyfus, Alfred 16, 361, 365
Drummond, Eric 68
Dubois, Anatol 299
Duc, Léonzun de 281
Dulles, John Foster 272
Dupong, Pierre 242
Eberhard, Fritz 503
Edesalu 410
Eenpalu (Einbund), Kaarel 73, 131, 404
Eerik IV 134
Ehrström 69, 72–73
Einstein, Albert 17, 360
Eisenhower, Dwight 252
Ekbaum 500
Ekis, Ludvigs 443
Eliaser, Rein 315, 346, 448
Emerson, Ralph Waldo 177
Engels, Friedrich 46
Erich, Rafael 378
Fagraeus 405
Fahlbeck 522
Fedotov, George P. 257
Feitelberg 299
Feldmanis 463, 466, 473
Fisher 316
Fisher, H. A. L. 221
Flandin, Pierre-Étienne 200
Foch, Ferdinand 105, 362, 364–365, 376
Fouillé 414
Fournol, Étienne 369
France, Anatole 360
Franco, Francisco 167, 185–186
Franklin-Bouillon, Henri 307–308, 368–369
Fuchs, Klaus 256
Fullerton, William Morton 69
Fulton 481
Gafencu, Gregore 291
Gaillard, Gaston 107, 315
Gallienne, W. H. 399
Gandhi, Mohandas Karamchand 14, 489
Gasparri, Pietro 108, 320–321, 374
Gaulle, Charles de 14, 290
Gauvain, August 109
Gibson, Hugh 217
Goebbels, Joseph 147
Gogol, Nikolai 43
Goltz, Rüdiger von der 57, 105, 212

Gorki, Maksim 361
Gough, Hubert de la Poer 105
Gounod, Charles François 386
Grabbi, Herbert 404–405
Graha, Malbone 433
Grenzstein, Ado 304
Gribojedov, Aleksander 31
Grigorovitš, Dmitri 31
Grimm, H. 27
Groener, Wilhelm 127
Grünberg, pr. 56, 424
Grünberg, Ulrike 540
Grünthal, Timotheus 459, 468
Grünthal-Ridala, Villem 222–223
Gustav Adolf 176, 212, 423
Gustavson, O. 455
Gutman 431
Gutškov, Aleksander 44
Göring, Hermann 390
Habsburg, Otto 167, 380
Habsburgid, dünastia 167, 380–381
Hácha, Emil 464
Halecki, Oscar 520
Hampden-Jackson 219–221, 237, 503
Hanko, pr. 56
Hanotaux, Gabriel 93
Harding, Warren Gamaliel 69
Hellat 407
Hellat, Hermann 76–77
Hellner, Johannes 101, 344
Henderson, Loy W. 442
Henlein 180
Herder, Johann Gottfried 281
Hermant, Max 197
Herodes 240
Herodotos 289, 333
Herriot, Édouard 83, 150, 157, 161, 163, 259, 287, 360
Hervé, Gustave 24
Heuss, Theodor 260
Hindenburg, Paul von 27
Hindrey, Karl August 130, 404–405, 408–410, 420, 422, 424, 476, 530, 540
Hiss, Alger 256
Hitler, Adolf 16–17, 130, 151–152, 193, 197–198, 219, 225, 230, 243, 254, 270, 272, 274, 283, 287, 319, 322, 383, 390, 394–396, 425
Hoarne, Robert 115
Holberg, Johan 455, 471
Holma, Harry 274, 544
Holsti, Eino Rudolf Woldemar 73, 347, 378
Homeros 221
Homjakov, Aleksei 32
Honorrat, André 107
Hoover, Herbert 69, 217–218, 232, 346
Howard, Esmé 104, 338, 344
Hruštšov, Nikita 332
Hubatsch 505, 508, 510, 517
Hubel, Eduard 540
Hudson 194
Hugo, Victor 360–361
Hurt, Jakob 223
Hymans, Paul 318
Idla, Ernst 515–516
Idman 157
Ilves 409
Indreko, Richard 496
Ipsen, Guenther 508, 517
Izvolski 136
Jaakson, Ernst 434
Jaakson, Jüri 533, 544
Jackson 520

Jakobson, Carl Robert 212, 223, 327
Jannsen, Johann Voldemar 212
Jaroslav Tark 420, 423
Jedrzejewski, Klemens 495
Jefremov 312
Jessup, Philip 154
Johannes XXIII 538
Jouglet, René 425
Judenitš, Nikolai 105, 338
Jõks 413
Jäger 300
Järv, Jaak 327, 540
Jürgenson 77
Kaarlimäe 467
Kaasik, Nikolai 254, 455, 472, 476, 505, 511
Kaho, Hugo 505–510, 513
Kaiv, Johannes 429, 432–434, 436–437, 441, 443, 458, 511, 513
Kalinin, Mihhail 299
Kallas, Oskar 77, 483
Kalm 437, 441
Kant, Edgar 455, 481, 486, 488, 493, 497–498, 502, 506–507, 509, 512, 518–519, 521, 523
Kant, Immanuel 152
Kant, Leida 494, 498, 502
Kareda, E. 496, 498–499, 503
Karl XII 134, 212
Karl Suur 243
Karttunen, Liisi 321
Katariina II 251, 417
Kellogg, Frank Billings 144–145, 155, 157, 160, 162
Kerenski, Aleksander 291, 304, 312, 361
Keyserling, Hermann 212, 282
Kiesel, Otto 541
Kingissepp, Viktor 306–307, 341, 357–359
Kirejevski, Ivan 32
Kirejevski, Pjotr 32
Kirp, Karl 342
Kittredge, Tracy B. 479
Klesment, Johannes 455, 459, 468
Kluck, Heinrich Rudolph Alexander von 27
Koch-Weser 274, 544
Koern, August 406
Kohl, J. G. 210
Koidula, Lydia 223
Koltšak, Aleksander 61, 104, 332, 338
Kolumbus, Christoph 333
Komnenosed, dünastia 541
Kompus, Hanno 500
Konik, Konstantin 465, 541
Koort, Jaan 530
Kopvillem, Jaan 315
Kornilov, Aleksander 41–42
Korostovets, Izmail 540
Kortkampff 472
Kosciuszko, Tadeusz 388
Kovalevski, Maksim 304
Krašeninnikov 299
Kravtšenko, Viktor 486
Kreekman, Aleksander 371–372
Kreutzwald, Friedrich Reinhold 223, 327
Kriisa 470
Krupavicius 465
Kuhn, Arthur K. 262
Kuldkepp 463, 500
Kull 470
Kull, Ferdinand 54
Kures 463, 515

Kõpp, Johan 455, 462, 496
Kärsna 463
Köstner, Nikolai 315, 346
Kütt, A. 293
Laaman, Eduard 315, 346, 448
Laasi, A. 510
La Guardia, Fiorello Henry 237
Laid, Eerik 469
Laidoner, Johan 131, 212, 315–316, 390, 472
Lamartine, Alphonse de 417–418, 540
Landquist, John 491
Langenscheidt, Gustav 300
Lansing, Robert 103, 251, 344
La Pradelle, Albert de 262
La Pradelle, Paul de 153–156
Laretei, Heinrich 458–459, 468
Larousse, Pierre 177
Larsen, Karen 503
Larsen, Peder C. 334
Lasky, Melvin 250
Lasn 378
Lazoraitis 447
Lattik, Jaan 455
Lauritoom, Helene 489
Laval, Pierre 14
Lebrun, Albert 190
Leesment, H. 444
Leithammel 472
Lenin, Vladimir 40–41, 330–332
Le Povost de Launay 197
Leppik, Johan 322, 545
Leyghly, John 496
Lincoln, Abraham 292
Lindhagen, Carl 128–129, 541
Lindley, Francis 102, 342–343
Lipski 144
Lister 186
Litzmann, Karl Sigismund 455, 472
Littré, Émile 285
Litvinov, Maksim 193, 206–207, 330–332
Lloyd George, David 72, 104, 106, 312, 330, 338, 360, 366–367
Lodge 75
Lofitski 312
Loti, Pierre 418
Loucheur, Louis 160
Louis XIV 87
Luiga, Juhan 509
Luik, Karl 448
Lurje 299
Lvov, Georgi 173, 304, 340, 361
Lövenörn 136
Lyon-Caën 424
MacDonald, Ramsay 150–151
Madariaga 153
Maeterlinck, Maurice 25
Maide 472
Maim, Nikolai 505
Makarenko, Anton 495, 498
Maklakov, V. 308, 311, 337–338
Malthus, Thomas Robert 425
Mancini, Pasquale Stanislao 264
Mandestam, A. 314
Mangin, Charles 105
Mansõrev 548
Manuilski, Dmitri 192
Mark, Heinrich 469
Mark, Julius 485, 487, 492, 494
Markus 77, 429, 443, 463
Marshall, George 245–246, 250, 252
Martin, David 520
Martinson 41
Martna, Mihkel 52–55, 57, 76, 100–101, 107, 131–132, 315, 342–343, 345–346, 525

Marty 185–186
Marx, Karl 46, 299
Masaryk, Tomaš 161, 180, 378–379, 381, 383
Maurer, Alfred 453, 455, 459, 462, 465, 469–471, 473
McCarthy 256
Meierovics, Zigfrids 94, 104, 331, 346–347, 353–355
Ménard-Dorian, Aline 360–361
Menning, Karl 100, 343, 345
Merry del Val 374
Messia, Yanguas 264
Metternich, Klemens 526
Miaja 185
Mickiewicz, Adam Bernard 388
Mihkelson 411
Mihkelson, J. 513
Millerand, Alexandre 72, 310
Mirbeau, Octave 360
Mollet, Guy 271–272
Molotov, Vjatšeslav 195
Monroe, James 162
Montfort, Henri de 285
Montgomery, Bernard Law 245
Montini, Giovanni (hilisem paavst Paul VI) 324, 547
Morison, Samuel Eliot 104, 108, 332, 543
Morley, Felix 231
Moses, Herbert 438
Mussolini, Benito 17, 197, 319, 322, 374–375, 383
Mäe, Hjalmar 514
Mälk, August 463
Mänd, Oskar 463, 466
Möllerson, Rudolf 405–406
Müller 405
Nagorski, Zygmunt 520
Nahamkes 47
Napoleon Bonaparte 234, 243, 251, 328, 426
Napoleon III 368
Nelson, Helge 477
Nelson, Horatio 333
Neumann, L. 530
Neurath, Konstantin 166
Niessel 178
Nikolai I 31, 416
Nikolai II 13, 40
Nikolai Nikolajevitš, suurvürst 364, 541
Nitti, Francesco Saverio 360
Nobel, Alfred 234
Noel 393
Norwid, Tadeusz 512
Noulens, Joseph 102, 342
O'Hare McCormick, Anne 249
Ojamaa 503
Olak, Paul 540
Oppenheimer, Julius Robert 17
Oras, Ants 464–465, 469, 472, 492, 494–496, 498–499, 502–503
Overton, Maxwell 522
Paabo 470
Pacelli, Eugenio
Vt. Pius XII
Paderewski, Ignacy Jan 317, 386–388
Painlevé, Paul 360
Pakštas, Kazys 480, 483, 490
Palacios 322
Parts, Kaarel 448
Paul VI
Vt. Montini
Peeter I 31, 134, 205
Pekomäe, Vello 463, 515, 518

Pelissier, Jean 369
Penno, Rudolf 455, 458–459, 468, 471
Peretti 68
Pétain, Henri Philippe 14, 186
Petruškevitš 331
Pichon, Stephen 102, 313, 331, 345, 533, 542
Piip, Ants 52–53, 55, 73, 76–77, 100, 102–104, 311–312, 315, 331, 342–346, 369, 379, 442, 448, 530, 533–534
Pikkov 455
Pilsudski, Jozef Clemens 68, 71, 388–391
Pinna, Paul 540
Pitka, Johan 212–213
Pius XI 184, 373, 375–376
Pius XII 184, 323–324
Platon 333
Poincaré, Raymond 76, 187, 364
Politis, Nikolaos 97, 153, 274, 544
Pontius Pilatus 240
Poska, Jaan 12, 63, 104, 267, 307, 310, 315, 328, 331, 337, 340, 342, 346, 369, 423
Poska, Jüri G. 548
Pourtalès 136
Primo de Rivera, Miguel 335
Proffittlich 321
Protopopov 38
Proudfoot 507
Puhk, Aleksander 448
Puhk, Evald 448
Puhk, Joakim 315, 346, 448
Puškin, Aleksander 31, 43, 426
Pukk, Otto 463–464, 473
Puksoo, Friedrich 477
Pulido, Miranday 335
Pullerits, A. 211
Pung, Mihkel 454
Pusta, Aino 403, 425
Pusta, Kaarel Robert 9–10, 56, 62–63, 70, 73, 75–77, 81, 93–94, 98, 100, 104, 262, 274, 277–278, 280, 326, 331, 344, 346, 404, 421, 424, 426, 428, 430, 437, 448, 451, 453, 467, 483, 487, 489–490, 495, 499, 504, 508, 514, 519–521, 530, 533–548
Pusta, Kaarel Robert jun. 442, 490
Põdder, Ernst 541
Põld, Peeter 340
Pärli, Edgar 458
Pärn 407
Päts, Konstantin 12–13, 76, 131, 347, 398, 451, 454, 464, 467
Päts, Voldemar 462, 466
Püümets 455
Raamot, Jaan 343–344, 541
Raamot, Mari 541
Raczynski, Edward 253
Raffolovich, Georg 26
Rampolla 324
Rapacki, Adam 278
Ratti, Achille
Vt. Pius XI
Raud, Märt 274
Raudava 455
Raudsepp 463
Raudsepp, Hugo 540
Reading 344
Rebane, Hans 405
Reddaway, William F. 211, 214
Rei, August 434, 436, 453, 458–460, 462, 464–466, 468, 471, 474, 489

Reitzel, C. A. 500
Renan, Ernest 299
Restrepo 317
Ribbentrop, Joachim von 390, 455, 470, 472
Ridal, J. 463
Riis 77
Rinne 510
Rjurik 31
Rodin, Auguste 360
Rodzjanko, Mihhail 44
Ronimois, H. 487
Roosevelt, Franklin D. 17, 155, 223, 228, 230, 234, 252, 292, 394–397
Rougemont, Denis de 289
Rousseau, Jean-Jacques 10
Rubanovitš 358
Rudrauf, L. 477–478
Runciman 383
Rusk, Dean 284
Russel, Charles 32
Ränk, Richard 511, 513, 520
Saal, Andrus 327
Saar, A. 444
Saar, H. 444
Saarinen, Eliel 222
Saavedra Lamas, Carlos 155
Saint-Saëns, Camille 386
Saks, Edgar Valter 463, 466
Salo, Vello 324
Sammul, Jüri 404
Samuelitš 454
Sandberger 472
Sandler 404
Sapieha 71–73
Saral, Karl 341–342, 358–359
Sarrail 361, 364
Sauervein, Jules 189, 383
Saukas 431
Saukas, F. 530
Saukas, pr. 431
Savinkov, Boris 312
Schanzer, Carlo 106, 320
Schreiber, Ottmar 513
Schubert, Franz 27
Schuman, Robert 275
Schumann, Robert 27
Schumans 405
Schuschnigg, Kurt von 166–168
Scialoja 106
Seignobos, Charles 361
Selby 432
Seljamaa, Julius 100, 342, 390, 405–406, 412, 419
Selter, Karl 447, 451, 480, 496, 510, 513, 516
Sembat, Marcel 361
Sepp, Hendrik 494, 496
Sepp, Leo 442, 480
Seskis 422
Seydoux, Jacques 96–98
Sforza, Carlo 106, 138, 171, 283, 310, 318, 320, 322–324, 338, 380–381, 526
Shaw, E. S. 499
Shotwell, James Thomson 208
Sibelius, Jean 222
Sidorenko 104, 331
Sidzikauskas 465
Sienkiewicz, Henryk 388
Sikorski 226
Simon 147
Simpson 108
Simsivart, Alide 56
Simsivart, Leo 55, 346
Sirk, Artur 404, 407
Sirola, Yrjö 101

Smetona, Antanas 444, 447
Sokrates 417
Sonnino, Sidney 102–103, 320
Soom, Arnold 505
Sooman 406, 408
Soonpää 455
Spaak, Paul-Henri 275
Speek, Peeter 12–13, 41
Spellman 388
Stalin, Jossif 15–16, 192–195, 226, 257–258, 260, 287, 322, 438, 469
Stefansson,Vilhjalmar 482
Stenbock 459
Stewart 489
Stockeby 513
Strandman, Otto 42, 340
Straubergs 473
Stresemann, Gustav 150, 159–161
Struve 304
Sturm 472
Sturzo, Luigi 324
Stürmer 38
Suits, Gustav 223
Sumberg, Herman 455
Sumberg, Voldemar 455
Susi, Arnold 455
Suurväli, Erich 469
Svahnström 547
Svinhufvud, Per 342
Zaborski, Bogdan 512
Zaleski, August 465
Zarinš, Karlis 433, 447, 465, 473
Zederbaum 47
Zeeland, van 190
Zimmerman, C. C. 500, 502
Zinovjev, Grigori 286, 529
Zita 167
Zola, Émile 16, 365
Zolotarjov 478
Zürcher, Arnold 274
Taevere, Martin 41
Tamerlan (Timur) 425
Tamm 463
Tamm, Aleksander 300
Tammer, Harald 153, 155, 157
Tammsaare, Anton Hansen 223
Taylor, Myron C. 395
Teemant, Jaan 12, 302, 341, 358, 540
Theuxis 97
Thiers, Adolphe 99
Thomas, Albert 53, 107, 311, 360, 378–379
Thuleweidt 301–302
Tiberius 240
Tief, Otto 455, 458, 464–465, 471–472
Tiido, Andres
Vt. Dido, Andres
Tolstoi, Leo 27, 33, 192, 299, 423
Tomingas, Villem 326–328
Toomes 449, 451
Toomse, Mihkel 486, 522
Torma, August Johannes 434, 441, 443, 449, 504, 506, 509
Toussaint, Charles 300
Toytot, Louis-Ulric de 69
Treviranus 126
Trotski, Lev 41, 44
Truman, Harry 245, 249, 397, 487
Truusööt, M. 451
Tšaikovski 312
Tšernov, Viktor 545
Tšitšerin, Georgi 125, 206, 530
Tuglas, Friedebert 223
Tupin, Artur 107
Turgenev, Ivan 31

Tõnisson, Aleksander 341, 358–359
Tõnisson, Heldur 537
Tõnisson, Hilda 56, 74
Tõnisson, Jaan 12–13, 41, 52–53, 71, 74–76, 96–97, 100, 128, 130–131, 212, 223, 267, 306–308, 315, 327, 340–347, 358–359, 448, 529–530, 541
Ubakivi, Roman 492, 494–496, 498–499
Ulmanis, Karlis 465
Uluots, Jüri 398–400, 455, 458–459, 464–465, 467–468, 470–472, 475–476, 478
Under, Marie 223
Vaganay, Léon 478
Valery, Paul 289
Vallée-Poussi, de la 279
Van Cleef, E. 480
Van Karnebeek 317
Vandenberg 246
Vandervelde, Émile 361
Vares, Johannes 208, 442
Varma, Aleksander 459, 468
Varmas 503
Vayo, del 375
Webermann, Otto 508, 522
Weidmann 189–190
Weigert, Hans 482
Welles, Sumner 283
Wennergren, A. 534
Vennola 347
Verdier 171
Vergilius 325
Verne, Jules 120
Wiel, Th. 494–495
Wieselgren, Per 474–475, 496
Wiiralt, Eduard 547
Vilde, Eduard 540
Wilhelm II 27
Willits, Joseph H. 479–480, 482
Vilms, Jüri 41–42, 87, 340, 342, 465
Wilson, Woodrow 17, 69–70, 103, 108, 149, 162, 177, 223, 230, 251, 259, 281, 330, 338, 346, 360, 387, 396
Virgo, Eduard 55, 100–102, 109, 267, 303, 320, 342–345, 360, 533, 540–542
Witte, Sergei 337
Viviani, René 316
Vladimir Monomahh 420
Vladimir Püha 420
Voigt 227
Voldemaras, Augustinas 104, 331
Wrangel, Pjotr 338
Wright, Butler 342
Ybornégaray 185